Centar za istraživanje moderne i savremene historije Tuzla

ISBN 992682265-7

Izet Šabotić Tvrda kora i krvave brazde

Izet Šabotić

TVRDA KORA I KRVAVE BRAZDE

Agrarna reforma i kolonizacija u Bosni i Hercegovini od 1945. do 1948. godine

Tuzla, 2021.

TVRDA KORA I KRVAVE BRAZDE:
Agrarna reforma i kolonizacija u Bosni i Hercegovini od 1945. do 1948. godine

Autor:
Prof. dr. Izet Šabotić

Izdavač:
Centar za istraživanje moderne i savremene historije Tuzla

Za izdavača:
Prof. dr. Sead Selimović

Recezenti:
Akademik prof. dr. Smail Čekić
Prof. dr. Sead Selimović
Prof. dr. Adnan Velagić

Urednik:
Mr. Omer Zulić

Lektori:
Hatidža Fetahagić, prof.
Huso Kofrc, prof.

Korektura i registri:
Mr. Jasmin Jajčević

Prevod na engleski jezik:
Prof. dr. Selma Kešetović

Dizajn korica:
Mr. Adnan Tinjić
Fikret Jahić-Vršanin, prof.

Štampa:
„OFF-SET“ d.o.o Tuzla

Za štampariju:
Mirela Aljić

Tiraž:
300

Izet Šabotić

TVRDA KORA I KRVAVE BRAZDE:

Agrarna reforma i kolonizacija u Bosni i Hercegovini od 1945. do 1948. godine

Tuzla, 2021.

SADRŽAJ

PREDGOVOR 7
PREFACE 11

UVOD 15
Istraženost i značaj agrarne problematike u bosanskohercegovačkoj historiografiji 15

AGRARNO-POSJEDOVNI ODNOSI U BOSNI I HERCEGOVINI DO 1945. GODINE 21
Agrarno pitanje u Bosni i Hercegovini do 1918. godine 21
Rezultati i posljedice agrarne reforme 1918-1941. godine 27
Agrarni odnosi u Bosni i Hercegovini za vrijeme Drugog svjetskog rata (1941-1945) 42

USLOVI, OKOLNOSTI, PRAVNE I ORGANIZACIONE OSNOVE ZA IZVOĐENJE AGRARNE REFORME I KOLONIZACIJE 51
Prilike na selu nakon Drugog svjetskog rata 51
Politčke pripreme za provođenje agrarne reforme i kolonizacije 59
Donošenje Zakona o agrarnoj reformi i kolonizaciji i drugih pratećih propisa 63
Organi i ustanove za provođenje agrarne reforme i kolonizacije 73

PROVOĐENJE KOLONIZACIJE IZ BOSNE I HERCEGOVINE U VOJVODINU 81
Planovi i tempo provođenja kolonizacije 81
Rezultati kolonizacije iz Bosne i Hercegovine u Vojvodinu 108

PROVOĐENJE AGRARNE REFORME I UNUTRAŠNJE KOLONIZACIJE U BOSNI I HERCEGOVINI 127
Prva faza agrarne reforme i obrazovanje zemljišnog fonda 129
Zakonska osnova za provođenje agrarne reforme i unutrašnje kolonizacije 129
Utvrđivanje agrarnih objekata i formiranje zemljišnog fonda 135
Provođenja agrarne reforme u 1947. i 1948. godini 164

Nepravilnosti i poteškoće u provođenju agrarne reforme i unutrašnje kolonizacije ... 189
Žalbeni postupci u procesu agrarne reforme i unutrašnje kolonizacije ... 197
Raspodjela zemljišnog fonda ... 206
Utvrđivanje korisnika zemljišnog fonda ... 206
Dodjela zemlje iz zemljišnog fonda u 1946. godini ... 208
Raspodjela zemlje tokom 1947-1948. godine ... 224
Seljačke radne zadruge ... 267
Arondacija zemljišta ... 272
Unutrašnja kolonizacija ... 283
Ukupni rezultati agrarne reforme i unutrašnje kolonizacije ... 309

ZAKLJUČAK ... 319
CONCLUSION ... 329

IZVORI I LITERATURA ... 339
IZVORI ... 339
Neobjavljeni izvori ... 339
Objavljeni izvori ... 340
Štampa ... 341
LITERATURA ... 341
Knjige, studije ... 341
Rasprave i članci ... 347

INDEKS IMENA ... 353
INDEKS GEOGRAFSKIH POJMOVA ... 357
IZVOD IZ RECENZIJA ... 365
BILJEŠKE O AUTORU ... 369

PREDGOVOR

U obradi teme *Agrarna reforma i kolonizacija u Bosni i Hercegovini od 1945. do 1948. godine* tretirano je pitanje sela i seoskog stanovništva u navedenom periodu. Posmatrani period karakteriše radikalni društveni prevrat, obnova ratom opustošene zemlje, rješavanje složenih agrarnih pitanja, planski razvitak privrede i društvene djelatnosti, industrijalizacija i uključivanje privatnog sektora u plansku netržišnu privredu pod neposrednom državnom kontrolom. Istraživano pitanje vremenski je vezano za prve godine socijalističkog razvitka Bosne i Hercegovine i Jugoslavije, koju karakterišu složeni agrarni odnosi, razvoj zemljoradničkog zadrugarstva, stvaranje državnog poljoprivrednog sektora, sprovođenje agrarne reforme i kolonizacije, obavezni otkup poljoprivrednih proizvoda, kolektivizacija sela, industrijalizacija zemlje, podruštvljavanje neagrarne privrede i ekspanzija školstva, kulture i zdravstva. Istovremeno, to je period deagrarizacije i urbanizacije zemlje, pri čemu je došlo do značajnih strukturalnih promjena.

Proces agrarne reforme i kolonizacije u Bosni i Hercegovini od 1945. do 1948. godine posmatran je u kontekstu osobenih historijskih, društvenih, nacionalnih, etničkih, ekonomskih i socijalnih prilika početne faze izgradnje socijalističkih društveno-ekonomskih odnosa u Bosni i Hercegovini i Jugoslaviji. Osim toga, pitanje provođenja agrarne reforme i kolonizacije u Bosni Hercegovini od 1945. do 1948. godine obuhvatilo je ideološko-političke i nacionalne osnove motiva, metoda, rezultata i posljedica agrarne reforme i kolonizacije u Bosni i Hercegovini. Procesi agrarne reforme i kolonizacije predstavljali su jedno od najsloženijih pitanja sa kojim se suočavala komunistička vlast, a koje je zadiralo u interes najvećeg broja seoskog stanovništva. Agrarna reforma i kolonizacija su bili međusobno povezani procesi koji su provođeni ubrzanim tempom i, sa historijskog aspekta, trajali su veoma kratko.

Provođenje agrarne reforme i kolonizacije je, od strane nove vlasti, zamišljeno kao najznačajniji proces u oblasti poljoprivrede i rješavanja složenog seoskog pitanja. Ovo i iz razloga što je nova vlast osjećala potrebu rješavanja seoskog pitanja zbog doprinosa seoske populacije NOB-u, te pridobijanja ove populacije u ostvarivanju daljnih političkih i društvenih ciljeva Komunističke partije i nove vlasti. Da je riječ o kompleksnom i važnom pitanju države, potvrđuje činjenica prioritetnog rješavanja ovog pitanja, te uključivanja najvišeg partijskog i državnog rukovodstva i svih drugih potencijala, od lokalnog do saveznog nivoa u rješavanje ovoga pitanja.

Složenost ovoga pitanja ogleda se u činjenici provedenih kompleksnih procesa i pojava vezanih za organizaciju, u tempu i područjima agrarne reforme i kolonizacije, te u obrazovanju i podjeli zemljišnog fonda. To je upravo dovelo do rezultatata koji će imati veliki uticaj na dalju sudbinu bosanskohercegovačkoga sela i agrara, sagledanog, ne samo kroz njegove

ekonomsko-sociološke, već i kroz nacionalno-etničke komponente, vezane, prije svega, za promjenu vlasničke strukture u oblasti agrara. Svakako, pitanje agrarne reforme i kolonizacije od 1945. do 1948. godine mora se posmatrati u historijskom kontekstu i uspostavljanju bliže veze za procesima koji su se odvijali u ovoj oblasti u prošlosti. Sve je to doprinijelo da agrarna reforma i kolonizacija provedene u Bosni i Hercegovini u vremenu od 1945. do 1948. godine ostave duboke tragove i nesagledive posljedice, ne samo po pitanju agara i sela, već i po pitanju sveukupnih društveno-političkih, ekonomsko-socijalnih i nacionalnih odnosa u Bosni i Hercegovini.

Početni period u ovom radu obilježen je općim karakteristikama stanja agrarne problematike u Bosni i Hercegovini do 1945. godine, sa naznakom označenih svih osnovnih pokazatelja o zaostalosti agrara i sela u Bosni i Hercegovini. Zbog sveopćeg, veoma teškog stanja, u kojem se nalazio bosanskohercegovački agrar, agrarna reforma i kolonizacija su bili jedno od onih pitanja na koje je nova vlast trebala dati hitan i jasan odgovor. To je ujedno i pitanje koje se uklapalo u programska opredjeljenja KPJ u pogledu rješavanja seoskog i agrarnog pitanja, sa jedne strane, a sa druge strane, agrarna reforma i kolonizacija trebale su radikalno dovršiti promjene u vlasničko-posjedovnim odnosima koje su započete, a nisu dovršene u vremenu od 1919. do 1941. godine.

Provođenje agrarne reforme i kolonizacije u Bosni i Hercegovini, u odnosu na ostali prostor FNRJ, imao je svoje posebnosti, a što potvrđuju i brojne činjenice. Prije svega, agrarna reforma i kolonizacija u Bosni i Hercegovini odvijale su se u uslovima opterećenim čitavim kompleksom političkih, ekonomskih i socijalnih problema, u ambijentu ogromnih ratnih razaranja i stradanja, gdje su mnoga sela pretvorena u zgarišta sa veoma zapuštenim i opustošenim gazdinstvima.

Svjesna uloge seoskog stanovništva u NOB-u i njenog uticaja u političkom životu zemlje, nova komunistička vlast je posebno isticala rješavanje seoskog pitanja, a putem obnove popaljenih domova, nabavke potrebnih poljoprivrednih oruđa, zaprežne i ostale stoke, davanja kredita, i na poslijetku, podjele zemlje koja se našla pod udarom agrarne reforme. Stajališta političkog i državnog vrha Bosne i Hercegovine su bila, da je rješavanje seoskog problema najuže povezano sa rješavanjem agrarnog pitanja. Međutim, materijalna podloga za rješavanje agrarnog pitanja u Bosni i Hercegovini bila je predodređena relativno ograničenim fondom obradive zemlje, koja je bila nedovoljna da bi se podmirile najminimalnije potrebe bezemljišnog i siromašnog seljaštva. Jedan dio toga problema pokušao se riješiti kolonizacijom bezemljaša i siromašnih seljaka u Vojvodinu.

Proces agrarne reforme i kolonizacije provođen je pod patronatom i strogim nadzorom organa i tijela KPJ, pri čemu je kao ključni moment, uzela učešće seoske populacije u NOB-u, što je u neposrednoj vezi sa nacionalnom pripadnošću sudionika agrarne reforme i kolonizacije. Sve to upućuje na činjenicu da provođenje agrarne reforme nije bilo motivirano s ciljem da se

istinski riješi, već samo da se trenutno ublaže nepovoljne životne prilike bosanskohercegovačkog seoskog stanovništva. Cilj je više bio usmjeren na potrebu dovršetka započetih promjena vlasničko-posjedovnih odnosa, a koji su se posebno na jugoslovenskom području odnosili na Bosnu i Hercegovinu, Vojvodinu i dio Hrvatske (Slavonija).

Sam proces kolonizacije seoskog stanovništva iz Bosne i Hercegovine u Vojvodinu bio je sastavni dio sveopćeg rješavanja srpskog nacionalnog pitanja, na što ukazuje činjenica da su oko 98% kolonista iz Bosne i Hercegovine činili Srbi, čime se htjelo svjesno ojačati srpski nacionalni element u Vojvodini u odnosu prema Mađarima i Nijemcima, ali i stvoriti povoljniji životni ambijent siromašnoj srpskoj seljačkoj populaciji, s jedne strane, te značajnije ne ugroziti srpski nacionalni element na području Bosne i Hercegovine.

Agrarna reforma i kolonizacija od 1945. do 1948. godine u Bosni i Hercegovini provedena je pod načelom da zemlja pripada onome koje obrađuje, pri čemu su se na udaru našli krupni privatni zemljišni posjedi, čiji su vlasnici bili uglavnom zemljoposjednici, među kojima u najvećem broju Bošnjaci, zatim preduzeća, banke i dioničarska društva, Islamska zajednica (vakufi) i crkva, posebno Katolička. Osnovni kriterij razvlašćivanja bio je, po utvrđenom pravnom okviru, proizvodni odnos i količina zemlje u vlasništvu, ali i odnos prema pripadnicima stranih narodnosti koji su se pod pritiskom iselili, te odnos prema okupatorima i domaćim izdajnicima, čiji su zemljišni posjedi konfiskovani. O kojoj veličini zemljišnog posjeda se radi najbolje govori činjenica da je zemljišni fond agrarne reforme i kolonizacije u Bosni i Hercegovini iznosio više od 135.000 ha. Osnovni korisnik agrarne reforme bio je državni agrarni sektor, dok je znatno manje zemlje pripalo bezemljašima i siromašnim seljacima.

Agrarna reforma i kolonizacija od 1945. do 1948. godine, iako radikalna, nije zadovoljila sve potrebe bezemljaša i siromašnih seljaka. Ona nije obezbijedila dovoljne količine obradive zemlje, da bi se zadovoljile osnovne egzistencijalne potrebe siromašnog seoskog stanovništva. Provedbom agrarne reforme i kolonizacije u Bosni i Hercegovini nije došlo do unapređenja poljoprivredne proizvodnje i jačanja životnoga standarda seljaka, već je selo i seoska problematika ostali drugorazredno pitanje u odnosu na proces industrijalizacije i drugih procesa koji su se odvijali u navedenom periodu.

Rezultati agrarne reforme i kolonizacije od 1945. do 1948. godine u Bosni i Hercegovini, prije svega, ogledaju se u ukidanju krupnih privatnih zemljišnih posjeda, čime je znatno uvećan broj sitnih i srednjih seljačkih gazdinstava, sa tendencijom daljeg usitnjavanja. Stoga rezultati procesa agrarne reforme i kolonizacije nisu bili zadovoljavajući, jer mali zemljišni posjed nije mogao biti nosilac proširene poljoprivredne produkcije, a što je trebalo da bude jedna od osnovnih nosilaca tzv. „socijalističkog preobražaja sela“. Ovakvom agrarnom reformom i kolonizacijom je samo dovršeno oblikovanje posjedovnih

odnosa, čije su negativne refleksije, ne samo u agraru i selu, već i u cjelokupnom bosanskohercegovačkom društvu, vidljive i danas.

Knjiga je dopunjeni i prošireni doktorski rad, odbranjen na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Tuzli 24. maja 2008. godine, pod mentorstvom prof. dr. Smaila Čekića. Ovom prilikom mu se iskreno zahvaljujem, kao i recezentima i drugim saradnicima koji su doprinijeli da knjiga ugleda svijetlost dana.

PREFACE

In elaborating the topic *Agrarian Reform and Colonization in Bosnia and Herzegovina from 1945 to 1948*, the issue of village and rural population in the period has been treated as the main topic. The observed period is characterized by a radical social coup, the reconstruction of a war-ravaged country, solving complex agrarian issues, the planning development of economy and social activities, industrialization and the involvement of the private sector in the mountainous non-market economy under immediate state control. The research question is time related to the first years of the socialist development of Bosnia and Herzegovina and Yugoslavia, which is characterized by complex agrarian relations, the development of agricultural productivity, the development of agricultural products, the country' s industrialization, the derivation of non-agrarian economies and expansion of education, culture and health. At the same time, it is a period of deagrarization and urbanization of the earth, with significant structural changes.

The process of agrarian reform and colonization in Bosnia and Herzegovina from 1945 to 1948 was observed in the context of the particular historical, social, national, ethnic, economic and social opportunities of the initial phase of the construction of socialist socio-economic relations in Bosnia and Herzegovina and Yugoslavia. In addition, the issue of the implementation of the agrarian reform and colonization in Bosnia and Herzegovina from 1945 to 1948 covered the ideological and national bases of the design, methods, results and consequences of agrarian reform and colonization in Bosnia and Herzegovina. The processes of agrarian reform and colonization were one of the most complex issues facing the Communist government, which encroached on the interest of the majority of rural population. The agrarian reform and colonization were interlinked processes that were conducted at an accelerated rate and, from a historic point of view, lasted very briefly.

The implementation of the agrarian reform and colonization was conceived as the most significant process in the area of agriculture and tackling of complex rural issues. This and also for the reason that the new government felt the need to address rural issues due to the contribution of the rural population to the National Liberation War, and to gain this population in achieving further political and social objectives of the Communist Party and the new government. With regard to the complex and important issue of the country, it confirms the fact that this issue is a matter of priority, and the inclusion of the top party and state management and any other potential, from local to federal level to address this issue.

The complexity of this issue is reflected in the fact of complex processes and phenomena related to the organization, in the pace and areas of agrarian reform and colonization, and in the formation and division of land. This led to results that would have a great impact on the further fate of the

Bosnian village and agriculture, seen not only through its economic and sociological, but also through national and ethnic components, primarily related to changing the ownership structure in the field of agriculture. Certainly, the issue of agrarian reform and colonization from 1945 to 1948 must be viewed in a historical context and establishing a closer connection to the processes that took place in this area in the past. All this contributed to the agrarian reform and colonization carried out in Bosnia and Herzegovina in the period from 1945 to 1948 leaving deep traces and unforeseeable consequences, not only in terms of agars and villages, but also in terms of overall socio-political, economic and social and national relations in Bosnia and Herzegovina.

The initial period in this paper is marked by the general characteristics of the state of agrarian problems in Bosnia and Herzegovina until 1945, with an indication of all the basic indicators of the backwardness of farmers and villages in Bosnia and Herzegovina. Due to the general, very difficult situation in which the agrarian state of Bosnia and Herzegovina found itself, agrarian reform and colonization were one of those questions to which the new government needed to give an urgent and clear answer. This was also an issue that fit into the program commitments of the CPY in terms of resolving the rural and agrarian issue, on the one hand, and on the other hand, agrarian reform and colonization were to radically complete the changes in property relations that began but were not completed in the period from 1919 to 1941.

The implementation of agrarian reform and colonization in Bosnia and Herzegovina, in relation to the rest of the FPRY, had its peculiarities, which is confirmed by numerous facts. First of all, agrarian reform and colonization in Bosnia and Herzegovina took place in conditions burdened with a whole complex of political, economic and social problems, in an environment of enormous war destruction and suffering, where many villages were turned into incinerators with very neglected and devastated farms.

Aware of the role of the rural population in the National Liberation War and its influence in the country's political life, the new communist government especially emphasized resolving the rural issue, and by rebuilding burned homes, procuring the necessary agricultural tools, carts and other livestock, giving loans, and finally a country that found itself under the impact of agrarian reform. The views of the political and state leadership of Bosnia and Herzegovina were that solving the rural problem is most closely related to solving the agrarian issue. However, the material basis for resolving the agrarian question in Bosnia and Herzegovina was predetermined by the relatively limited fund of arable land, which was insufficient to meet the minimum needs of the landless and poor peasantry. One part of this problem was tried to be solved by colonizing the landless and poor peasants in Vojvodina.

The process of agrarian reform and colonization was carried out under the patronage and strict supervision of the CPY, during which as a key moment, took the participation of the rural population in the National Liberation War,

which was directly related to the nationality of participants in agrarian reform and colonization. All this points to the fact that the implementation of agrarian reform was not motivated with the aim of truly solving it, but only to currently alleviate the unfavorable living conditions of the rural population of Bosnia and Herzegovina. The goal was more focused on the need to complete the initiated changes in ownership relations, which in particular in the Yugoslav area referred to Bosnia and Herzegovina, Vojvodina and part of Croatia (Slavonia).

The process of colonization of the rural population from Bosnia and Herzegovina to Vojvodina was an integral part of the overall solution of the Serbian national question, as indicated by the fact that about 98% of colonists from Bosnia and Herzegovina were Serbs, which sought to consciously strengthen the Serbian national element in Vojvodina in relation towards the Hungarians and Germans, but also to create a more favorable living environment for the poor Serbian peasant population, on the one hand, and not to significantly endanger the Serbian national element in Bosnia and Herzegovina.

Agrarian reform and colonization from 1945 to 1948 in Bosnia and Herzegovina was carried out on the principle that the land belonged to the one who cultivated, with large private land holdings being hit, whose owners were mostly landowners, most of whom Bosniaks, then companies, banks and joint stock companies, the Islamic Community (waqfs) and the church, especially the Catholic Church. The basic criterion of expropriation was, according to the established legal framework, the production relationship and the amount of land owned, but also the attitude towards members of foreign nationalities who emigrated under pressure, and the attitude towards occupiers and domestic traitors, whose land was confiscated. The fact that the land fund of agrarian reform and colonization in Bosnia and Herzegovina amounted to more than 135,000 ha speaks volumes about the size of the land holdings. The main beneficiary of the agrarian reform was the state agrarian sector, while significantly less land belonged to the landless and poor peasants.

Agrarian reform and colonization from 1945 to 1948, although radical, did not meet all the needs of the landless and poor peasants. It did not provide enough arable land to meet the basic subsistence needs of the poor rural population. The implementation of agrarian reform and colonization in Bosnia and Herzegovina did not improve agricultural production and strengthen the living standards of peasants, but the village and rural issues remained a secondary issue in relation to the process of industrialization and other processes that took place in this period.

The results of agrarian reform and colonization from 1945 to 1948 in Bosnia and Herzegovina, primarily reflected in the abolition of large private land holdings, which significantly increased the number of small and medium-sized farms, with a tendency to further fragmentation. Therefore, the results of the process of agrarian reform and colonization were not satisfactory, because small land holdings could not be the carrier of expanded agricultural

production, which was supposed to be one of the basic carriers of the so-called „socialist transformation of the village.“ Such agrarian reform and colonization only completed the formation of property relations, whose negative reflections, not only in agriculture and the countryside, but also in the entire Bosnian society, are visible even today.

The book is a supplemented and expanded doctoral thesis, defended at the Faculty of Philosophy, University of Tuzla on May 24, 2008, under the mentorship of Professor Smail Čekić. I would like to take this opportunity to sincerely thank him, as well as the reviewers and other collaborators who contributed to the book seeing the light of day.

UVOD

Istraženost i značaj agrarne problematike u bosanskohercegovačkoj historiografiji

U bosanskohercegovačkoj historiografiji agrarna problematika socijalističkoga perioda nije u dovoljnoj mjeri istraživana. Uzroci takvog stanja i odnosa leže u različitom sagledavanju i tretiranju ove problematike, ali i u skučenosti slobode stvaralaštva, neophodnosti potrebe vremenske distance, te nepristupačnosti istraživačima bitnih arhivskih fondova.[1]

Pitanje sela socijalističkog perioda (1945-1990) u Bosni i Hercegovini u historiografiji nije u dovoljnoj mjeri tretirano. Isto je bilo predmet naučne obrade u svega nekoliko historijskih sinteza i monografskih djela općega karaktera,[2] koja se bave egzaktnim rasvjetljavanjem uže i globalne agrarne problematike na prostoru bivše Jugoslavije, Srbije i Hrvatske, pri čemu se autori više fragmentalno, nego detaljno, bave i agrarnim pitanjem u Bosni i Hercegovini. Ovi radovi se bave sumarnim pokazateljima o agrarnoj reformi i kolonizaiji za Jugoslaviju tretrajući uglavnom njihovo ekonomsko značenje, dok su izostala bliža, detaljnija tretiranja i osvrti najvažnijih pitanja iz oblasti bosanskohercegovačkog sela u socijalističkom periodu.

Značajno mjesto u proučavanju ove problematike imaju određeni članci i rasprave publikovani u časopisima historijske provenijencije u Bosni i Hercegovini i šire. Ovdje se, prije svega, misli na radove objavljene u: *Prilozima* Instituta za istoriju Sarajevo, *Glasniku Društva istoričara Bosne i*

---

[1] Iako je u posljednja dva desetljeća značajan broj arhivskih fondova preuzet u arhivima u Bosni i Hercegovini, veliki broj istih je arhivistički nesređen i nepripremljen za korištenje. To u velikoj mjeri otežava posao istraživačima, koji teže dolaze do što egzaktnijih činjenica vezanih za obradu ove problematike.

[2] Autori poput: Vladimira Stipetića, *Agrarna reforma i kolonizacija u FNRJ 1945-1948. godine*, Rad JAZU 300, Zagreb 1954; Branka Petranovića, *Politička i ekonomska osnova narodne vlasti u Jugoslaviji u vreme obnove*, Beograd 1969; Dušana Bilandžića, *Historija SFRJ, Glavni procesi 1918-1955,* Zagreb 1985; Vere Kržišnik-Bukić, *Politika KPJ prema agrarnom pitanju na području Bosanske krajine 1945-1948,* Banja Luka 1988; Ista, *Cazinska buna,* Sarajevo 1991; Ilijasa Bošnjović, *Preobražaj ekonomske strukture radne snage i stanovništva Bosne i Hercegovine,* Sarajevo 1966; Husnije Kamberovića, *Prema modernom društvu, Bosna i Hercegovina od 1945. do 1953. godine,* Tešanj 2000; Grupa autora, *Istorija Saveza komunista Bosne i Hercegovine,* Knjiga 2, Sarajevo 1990; Safet Bandžović, *Ideje i iskustvo,* Sarajevo 2017; Adnan Velagić, *Dok su buktinje gorjele*, Mostar 2020. i dr. U djelima navedenih autora, problematika agrara u Bosni i Hercegovini je samo načelno tretirana, tako da i daje opći pregled navedenog problema, bez upuštanja u dublju i širu historiografsku analizu. Nešto značajnije, problematika agrara i sela u Bosni i Hercegovini je tretirana u djelima: Nikole Gačeše, *Agrarna reforma i kolonizacija u Jugoslaviji 1945-1948,* Novi Sad 1984; Ljube Božića, *Agrarna politika sa osnovama zemljoradničkog zadrugarstva,* Sarajevo 1960; Dragana Veselinova, *Agrarno pitanje u Jugoslaviji*, Beograd 1981, te Marijana Matickog, *Agrarna reforma i kolonizacija u Hrvatskoj* 1945-1948, Zagreb 1988.

Hercegovine, Časopisu za savremenu povijest, Zagreb, *Istorijskom zborniku*, Banja Luka, *Saznanja,* Tuzla, *Radovi Filozofskog fakulteta Tuzla*, *Historijska traganja*, Istorijskog instituta Sarajevo, *Historijska saznanja*, Tuzla, *Historijski pogledi* (https://doi.org/10.52259/historijskipogledi), Tuzla, *Hercegovina*, Mostar i dr.[3]

Zbog svega toga, za proučavanje ovog značajnog i kompleksnog pitanja, arhivski fondovi, kao historijski izvori prvog reda su činili osnovicu historijskog proučavanja ove teme.

Drugi bitan motiv koji me opredjelio na obradu ovog pitanja, pored neistraženosti i značaja istog, jeste mnoštvo historijskih izvora prvog reda, veoma sadržajnih i raznovrsnih, a dostupnih za istraživanje. Riječ je o značajnom broju arhivskih fondova koji po obimu i sadržaju mogu zadovoljiti sve potrebe kako bi se ova tema validno istražila i historijski obradila i tako dao doprinos razvoju historijske nauke, ne samo u Bosni i Hercegovini, već i šire.

Za cjelovitiju historijsku obradu ove teme bilo je neophodno istražiti brojne fondove agrarne i druge provenijencije iz navedenoga perioda. Riječ je o historijskim izvorima pohranjenim u arhivima Bosne i Hercegovine, ali i u arhivima susjednih država, koji su predstavljali najvažniju historiografsku osnovu za pisanje ove knjige.[4]

---

[3] Nešto više od ostalih ovim pitanjima su se bavili slijedeći autori: Budimir Miličić, Pogled na društvene prilike sela u Bosni i Hercegovini 1945-1953, *Prilozi Instituta za istoriju,* br. 27, Sarajevo 1994; Vera Katz, Osnovna obilježja socijalne strukture članstva KPJ/SKJ u Bosni i Hercegovini 1945-1953*, Prilozi instituta za istoriju*, br. 22, Sarajevo 1986; Senija Milišić, Emancipacija muslimanske žene u Bosni i Hercegovini*, Urbano biće Bosne i Hercegovine*, Sarajevo 1996; Husnija Kamberović, Intenzitet i pravci kretanja radne snage iz agrara u industriju u Bosni i Hercegovini od 1945. do 1953. godine, *Prilozi Instituta za istoriju*, br. 27, Sarajevo 1994; Stanko Juriša, Agrarna politika i problemi kolektivizacije u Jugoslaviji u vrijeme sukoba KPJ sa Informbiroom, *Časopis za suvremenu povijest*, 1, Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske i Vera Kržišnik–Bukić*,* Politička cijena u DFRJ 1945, *Historijski zbornik*, br. 8, Institut za istoriju u Banja Luci, Banja Luka 1987. i dr.

[4] Među najznačajnijim arhivima i fondovima su svakako:

Arhiv Bosne i Hercegovine u Sarajevu, fondovi:

- Ministarstvo poljoprivrede i stočarstva NR Bosne i Hercegovine–Agrarna reforma i kolonizacija (ARIK) 1945-1951,
- Skupština NR Bosne i Hercegovine (1946-1964),
- Vlada NR Bosne i Hercegovine (1945-1953),
- Glavni zadružni savez Bosne i Hercegovine (1945-1949),
- Glavna direkcija državnih poljoprivrednih dobara (1947-1951) i Uprava poljoprivrednih mašinskih stanica (1945-1949).

Arhiv RS Banja Luka, fondovi:

- Okružni narodni odbor Banja Luka (1945-1947),
- Okružna agrarna komisija Banja Luka (1945-1953),
- Okružni narodni odbor Doboj (1945-1947).

Arhiv Tuzlanskog kantona, fondovi:

- Okružni narodni odbor Tuzla (1945-1947),
- Oblasni narodni odbor za Istočnu Bosnu (1944-1945),
- Okružni komitet KPJ Tuzla (1945-1947),
- Sreski komitet KPJ Tuzla, Sreski narodni odbor Tuzla,

Pored arhivske građe, kao historijskog izvora prvog reda, za izradu ove knjige korišteni su i drugi izvori, poput publikovanih i pravnih izvora (službenih novina i listova, zbirke dokumenata i dr), štampanih medija (*Borba*, *Oslobođenje*, *Zadrugar, Front slobode* i drugih), memoarske građe, statističkih izvještaja, autobiografskih izvora i dr, što ukupno čini relevantnu historiografsku osnovu kako u kvantitativnom, tako i u naučno kvalitativnom smislu za izučavanje ove problematike.

Kao važno pitanje, koje se postavljalo pred nama, odnosilo se na cilj istraživanja navedene teme. Ovo iz razloga, što je pitanje prilika na bosanskohercegovačkom selu neposredno nakon Drugog svjetskog rata, važno historijsko pitanje, ali se istom nije poklanjala značajnija pažnja. Ovdje se posebno misli na zaokružene sadržaje, sinteze i monografije. U tom kontekstu, brojna su pitanja vezana za bosanskohercegovačko selo, bila aktuelna u bosanskohercegovačkom društvu neposredno nakon Drugog svjetskog rata. Komunistička vlast je u ovoj oblasti, pokušala napraviti zaokret, tretirajući sve to kao „agrarnu reformu“, odnosno pozitivni preobražaj sela, što je ozvaničila i zvaničnim političkim i zakonodavnim aktima. Zbog važnosti ovog pitanja, istom je u ovom naučnom radu posvećena značajna pažnja, posebno zbog činjenice što su teme autorovog magistarskog i doktorskog rada upravo vezane za seljačko pitanje u Bosni i Hercegovini u prvim godinama nakon Drugog svjetskog rata, ali i značajan broj radova, knjiga i članaka koje je autor knjige posvetio ovoj temi, počev od prve polovine 19. stoljeća pa do sredine 20. stoljeća.

Jedna od pogodnosti obrade seljačkog pitanja u Bosni i Hercegovini od 1945. do 1948. godine je da se na osnovu historijskih izvora prvog reda, ali i drugih izvora (štampe, statistike, feljtona, iskaza i sl) može značajno rasvijetliti i prikazati suština agrarne problematike u Bosni i Hercegovini u navedenom periodu, te izvrši historijska rekonstrukcija ovog važnog historijskog pitanja. Riječ je o historijskoj problematici koja već duže vrijeme zaokuplja ne samo naučnu i stručnu, već i širu društvenu pažnju. Imajući sve to u vidu, kao i nedovoljnu historiografsku istraženost bosanskohercegovačkog sela socijalističkog perioda u Bosni i Hercegovini, cilj je bio da se ovom knjigom

- Sreski narodni odbor Gračanica.

Arhiv Hercegovačko-nertvanskog kantona Mostar:

- Okružni narodni odbor Mostar (1945-1947).

Kantonalni arhiv Travnik:

- Okružni narodni odbor Travnik (1945-1947).

Arhiv Unsko-Sanskog kantona Bihać:

- Okružni narodni odbor Bihać 1945-1947,
- Sreski narodni sud Bihać 1945-1953.

Arhiv Jugoslavije, Beograd, fondovi:

- Komisija za agrarnu reformu i kolonizaciju Jugoslavije (1945-1948),
- Savjet za poljoprivredu i šumarstvo vlade FNRJ (1945-1948).

Hrvatski državni arhiv, Zagreb - fond:

- Ministarstvo poljoprivrede i šumarstva NRH (1945-1949).

otvori nekoliko bitnih pitanja i pokuša dati odgovor na ista. Ovdje prije svega se misli na pitanja i zadatke, poput slijedećih:

- objasniti prilike na selu u Bosni i Hercegovini do 1945. godine, što je podrazumijevalo osvrt na ovo pitanje problematiku od vremena posljednjih decenija osmanske uprave u Bosni i Hercegovini, pa do kraja Drugog svjetskog rata;
- istražiti i otvoriti pitanja koja tretiraju odnos organa komunističke vlasti FNRJ i odnos saveznih vlasti prema Bosni i Hercegovini, sa posebnim akcentom na pitanje bosanskohercegovačkog sela. U tom pogledu, posebnu važnost ima pitanje na koji način i u kojoj mjeri se pristupalo rješavanju agrarne problematike u Bosni i Hercegovini od 1945. do 1948. godine, koliko su i kako bili iskorišteni prirodni resursi i kakvi su bili njihovi efekti za razvoj agrara i druga pitanja koja su se odnosila na bosanskohercegovačko selo;
- bitno pitanje u proučavanju ove problematike odnosilo se na dinamiku kojom su rješavani agrarni problemi u Bosni i Hercegovini nakon Drugog svjetskog rata (1945-1948), koje su to značajne karakteristike poslijeratne agrarne problematike u Bosni i Hercegovini i kakav je bilo položaj bosanskohercegovačkog sela u navedenom periodu;
- osnovno težište ovog sadržaja fokusirano je na konkretnu provedbu agrarne reforme i kolonizacije u Bosni i Hercegovini, sa svim njenim motivima, uzrocima, rezultatima i posljedicama. Navedeno je podrazumijevalo istraživanje agrarno-posjedovnih odnosa u Bosni i Hercegovini, prije i nakon provedbe agrarne reforme i kolonizacije, kao i nacionalne, socijalne, političke, vjerske i teritorijalno-prostorne karakteristike procesa agrarne reforme i kolonizacije;
- isto tako, neophodno je bilo potpunije rasvjetliti pitanja agrarne reforme i kolonizacije, što je podrazumijevalo sveobuhvatnije proučavanje, istraživanje i objašnjenje zakonodavno-pravnog okvira na osnovu kojeg je provedena agrarna reforma i kolonizacija u Bosni i Hercegovini, te posebno objašnjenje procesa promjene vlasništva zemljišnog posjeda, organizaciju poljoprivredne proizvodnje nakon provedenih mjera, organizacione forme poljoprivredne proizvodnje, kadrovsku politiku u agraru, te rezultate rada takve politike.

Svakako, svjesni činjenice da je jednostavno nemoguće u potpunosti apsolvirati neka pitanja navedene problematike, nešto iz objektivnih razloga, ali i onih subjektivne naravi, na način da je određenim pitanjima i činjenicama data prednost kod rasvjetljavanja ove problematike. Ipak, vjerujemo da je širom elaboracijom navedene problematike na temu prilika na bosanskohercegovačkom selu od 1945. do 1948. godine, dat doprinos historijskoj nauci rasvjetljavanjem nekih od najznačajnijih pitanja vezanih za agrarnu problematiku i selo uopće.

U tom pogledu, obradom navedene teme, historiografski su rasvijetljena značajna pitanja i karakteristike provedene agrarne reforme i kolonizacije u Bosni i Hercegovini u navedenom periodu sa svim značajnim karakteristikama i posebnostima. Krajnji rezultat ovog historijskog sadržaja ukazuju na značajnu činjenicu, da je usljed provedbe agrarne reforme i kolonizacije, jedan etnički element (bošnjački) u Bosni i Hercegovini znatno ekonomski oslabio, dok drugi etnički element (srpski), koji je više participirao u samom procesu provođenja agrarne reforme i kolonizacije, nije bio u potpunosti zadovoljan, jer rezultati agrarne reforme nisu doveli do značajnijeg poboljšanja ekonomskog statusa istog. I drugi subjekti, a prije svih vjerske institucije i privatna privredna društva, znatno su osiromašeni provođenjem agrarne reforme i kolonizacije.

Historijska obrada ove teme tretirana je tematski i hronološki. Hronološkim pristupom problematika je praćena kroz dvije faze provođenja agrarne reforme i kolonizacije i to: prva faza vezana je za početak i brzo provođenje kolonizacije i trajala je do druge polovine 1946. godine, kada je, u najvećem dijelu, proces kolonizacije u Bosni i Hercegovini bio završen. Druga faza, vremenski obuhvata period od 1947. do kraja 1948. godine, kada su aktivnosti i intenzitet agrarne reforme i kolonizacije bili znatno slabiji i odnosili su se na jačanje državnog poljoprivrednog sektora i likvidaciju agrarne reforme i kolonizacije. Na ovaj način historijski su rasvijetljena pitanja spoljne kolonizacije i rezultata iste, te pitanja vezana za provođenje agrarne reforme i unutrašnje kolonizacije u Bosni i Hercegovini.

U procesu istraživanja navedene teme posebna pažnja posvećena je kvantitativnim podacima do kojih se došlo u toku istraživanja, te usporedbom istih sa drugim historijskim činjenicama, kako bi se došlo do validnih zaključaka pojedinih segmenata agrarne reforme i kolonizacije. Kvantitativni podaci su nam omogućili dobar i zaokružen pregled na ukupnu problematiku u oblasti agrara u Bosni i Hercegovini u navedenom vremenu. Prednost u samom istraživačkom procesu dat je analizi i historijskoj kritici historijskih izvora prvog reda, što i predstavlja osnovicu teksta.

Znatna pažnja u metodološkom pristupu data je donošenju zaključaka o važnim pitanjima, pojavama i procesima, koji se odnose na provođenja agrarne reforme i kolonizacije, njene rezultate i posljedice, čime se željelo doći do validne i cjelovite historiijske rekonstrukcije ovog važnog društveno-ekonomskog procesa, provedenog u Bosni i Hercegovini nakon Drugog svjetskog rata. Nadamo se da smo jednim naučno utemeljenim i objektivnim pristupom doprinijeli da se pitanje agrarne reforme i kolonizacije, provedene u Bosni i Hercegovini u vremenu od 1945. do 1948. godine, kao važno historijsko pitanje, smjesti u one historijske okvire i tokove kojima i pripada.

AGRARNO-POSJEDOVNI ODNOSI U BOSNI I HERCEGOVINI DO 1945. GODINE

Agrarno pitanje u Bosni i Hercegovini do 1918. godine

U prošlosti je agrarno pitanje na bosanskohercegovačkom prostoru igralo veoma značajnu ulogu. Agrarno pitanje na prostoru Bosne i Hercegovine u vrijeme osmanske uprave imala je svoje specifikume u odnosu na ostale dijelove carstva, koji se ogledaju u činjenici da su bosanske spahije uživale poseban tretman i povlastice po pitanju nasleđivanja posjeda, te da su spahiluke u Bosni mogli dobiti samo lica iz Bosne.[5] Nešto kasnije, u Bosni se razvija jedna specifična institucija u agrarnom nasljedstvu, a to su tzv. „odžakluk[6] timari“[7]. Stvaranje nasljednih odžakluk-timara, za posljedicu u Bosni je imalo zakašnjeli proces čiflučenja,[8] koji nije bio raširen u drugim provincijama carstva. Proces čiflučenja u Bosni teče tako što bosanske spahije zahvataju rajinske zemlje, što im je naročito bilo olakšano poslije brojnih ratova na zapadnim i sjevernim granicama Osmanskog carstva, gdje su, uglavnom, ratovali Bošnjaci.[9] Spahije su uzimale tapije na one zemlje koje su usljed ratnih okolnosti opustjele i dovodili rajinsko stanovništvo, pod uslovom slobodne pogodbe, pretvarajući ga u čifčije. Tako su nastali posjedi–čifluci koji su bili povoljniji od timara, jer čifluk-sahibiju, za razliku od spahija, prema državi vezivale su samo ekonomske, ali ne i vojne obaveze, što je imalo i uticaja na krizu Osmanskog carstva, odnosno njegove vojne moći. Pored navedenog načina, bilo je i drugih načina koji su dovodili do čifčijskoga odnosa. Osnovni princip čifčijskoga sistema u Bosni sastojao se u davanju zemlje obrađivaču, od strane čifluk-sahibija, u zakup putem slobodne pogodbe uz određenu naknadu u naturi. [10]

---

5 Pod terminom Bosna, u ovom sadržaju podrazumijeva se Bosanski ejalet kao provincija Osmanskog carstva, koji je osnovan 1580. godine i egzistirao je do povlačenja Osmanskog carstva sa ovog područja 1878. godine.

6 Pod odžaklukom se smatrao, prije svega, porodični posjed. Odžakluk je timarski sistem u kojem su vojnički položaj i vojničke plate nasljedne u porodici po muškoj i ženskoj liniji i vrijedio je u Bosni od 1593. godine.

7 Timar je zemljišni vojni posjed obrađivan od strane raje (seljaci koji su obrađivali zemlju za koju su davali porez koji je služio za izdržavanje askera-vojnika), koji su davani vojnicima od strane sultana uz obavezu vršenja lične vojne službe, te opremanja vojske.

8 Čiflučenje je sistem nastao između osobe koja je imala tapiju na određeni posjed i čifčije koji je radio prema slobodnoj pogodbi na posjedu čifluk-sahibije.

9 Pod pojmom Bošnjak u ovom radu podrazumijeva se termin Musliman, koji se upotrebljavao u svim korištenim izvorima i konsultovanoj literaturi pri izradi ove studije.

10 O procesu čiflučenja u Bosni i Hercegovini vidjeti više u: Izet Šabotić, *Čifčijski odnosi i promjena vlasništva nad zemljom u Bosni i Hercegovini (1878-1918),* Tuzla 2019. (dalje: I: Šabotić, *Čifčijski odnosi*); Husnija Kamberović, *Begovski zemljišni posjedi u Bosni i Hercegovini (1878-1918*), Zagreb 2003. (dalje: H. Kamberović, *Begovski zemljišni posjedi*).

Kroz cijelo 19. stoljeće trajao je proces bezuspješnih reformi Osmanskog carstva. Reforme su dobile na značaju donošenjem Hatišerifa od Gilhane,[11] kojim je ukinut timarsko-spahijski sistem u Osmanskom carstvu, te uveden princip slobodnog vlasništva i zabranjen zakup. Odnosi između čifčija i čifluk-sahibija nakon 1850. godine bili su sve zaoštreniji. Sve više je bilo otvorenih pitanja, a posebno su ista bila izražena u žitorodnim krajevima, poput Posavine i Semberije, gdje su bile učestale žalbe i pobune seljaka hrišćana.[12] Nakon donošenja fermanskog akta Hatišerifa od Gilhane, u nekoliko navrata donošeni su akti u oblasti agrara, među kojima su najvažniji bili: *Ramazanski zakon*[13] kojim su se pokušali urediti odnosi između čifluk-sahibija i čifčija, koji su se odnosili na uređenje pitanja obaveze čifčija prema čifluk-sahibijama, zabrana čifluk-sahibijama da traže davanja koja su sama nametnuli i obaveze čifčija da napuštaju čifluke, te čifluk-sahibijama da bez razloga tjeraju čifčije. Međutim, na ovaj način nisu bili riješeni problemi između čifluk-sahibija i čifčija. Tek u drugoj polovini 19. stoljeća osmanske vlasti u Bosni pokušale su agrarno-pravne odnose riješiti donošenjem zakonskih i podzakonskih akata kao što su navedeni *Ramazanski zakon* iz 1858. godine, koji je regulisao zemljišno vlasništvo, ali, istim se pokušalo uspostaviti državno vlasništvo nad carskim imetkom, koji je stoljećima bio izvan kontrole vlasti. *Saferskom naredbom* iz 1859. godine ozakonjeni su agrarni odnosi stvoreni čiflučenjem. Po ovoj naredbi posjednik zemljišta je vlasnik, koji zemljište može uz saglasnost države, prodati, zamijeniti, založiti ili ostaviti svojim naslijednicima.[14] *Ševalski zakon* iz 1869. godine je uređivao pravo vlasništva nad šumama, pri čemu je priznata postojeća dioba na: državne, vakufske, općinske i privatne šume.[15] Donošenjem navedenih propisa nisu se desile bitnije promjene na planu rješavanja agrarnih problema u Bosni. Navedeni propisi, a posebno *Saferska naredba*, imali su za cilj da spriječe hrišćansko stanovništvo da izmijeni strkturu vlasničkih odnosa u Bosni. Isto je posebno podsticano od strane novoformirane pravoslavne trgovačke elite, koja je dala veliki doprinos širenju nacionalne svijesti kod pravoslavaca u Bosni.[16] To je dovelo do usložnjavanja određenih pitanja, koja su se odnosila na vlasničko i ekonomsko-socijalno područje u oblasti agrara. Osmansko carstvo nije moglo riješiti seljačko pitanje u Bosni, kako zbog svojih interesa koje je imalo u Bosni, tako i zbog statičnosti

[11] Hatišerif od Gilhane donesen je 3. novembra 1839. godine. Ovim dokumentom izjednačeni su pred zakonom svi građani Osmanskog carstva, bez obzira na vjeru i naciju. Država je svim građanima garantovala čast, život i imetak.

[12] Izet Šabotić, *Agrarne prilike u Bosanskom ejaletu (1839-1878)*, Tuzla 2013, 107. (dalje: I. Šabotić*, Agrarne prilike*).

[13] Ramazanski zakon je donesene 1858. godine i odnosio se na podjelu zemlje u pet osnovnih kategorija: Eraz-i memluke (mulkovna zemlja starih kanuna), Eraz-i emirija (ranija spahijska zemlja), Eraz-i mevkufe (vakufska zemlja), Eraz-i metruke (zemlja u općoj upotrebi naroda) i Eraz-i mevat (pusta zemljišta-planine, krševi, šikare i slično).

[14] I. Šabotić, *Agrarne prilike,* 121-122.

[15] I. Šabotić, *Agrarne prilike,* 123-124.

[16] I. Šabotić, *Agrarne prlike,* 132.

društvenih kretanja, te zbog uticaja susjednih zemalja u Bosni. Naime, u drugoj polovini 19. stoljeća Bosna i Hercegovina ulazi u novu fazu svoje historije. Ishodišta uzroka novih promjena, koje ona tada počinje da doživljava, ležali su znatno više izvan nje, nego u samom bosanskohercegovačkom društvu. Kao najzapadnija provincija, oslabljena Bosna je postala vrlo interesantan objekat evropske politike i predmet međusobnih sporenja evropskih država.[17]

Postojeća radikalizacija u oblasti agrarne problematike u Bosni i Hercegovini najuže je bila povezana sa pojavom nacionalnih pokreta na prostoru današnje Srbije i Hrvatske, koji su svoje ekspanzionističke planove usmjeravali i na prostor Bosne i Hercegovine.[18]

Od vremena objavljivanja agrarnog zakonodavstva, od sredine 19. stoljeća do 1875. godine, iako je Osmasko carstvo poduzelo značajan broj privrednih i političkih mjera, a kako bi se dogodile bitnije promjene koje bi olakšale ekonomski položaj seoskog stanovništva u Bosnskom ejaletu. Naime, usljed velike propagande i uticaja iz kneževine Srbije, hrišćanski seljak je imao sve negativniji odnos prema Osmanskom carstvu, pa tako i prema svojim obavezama prema istom, što je imalo uticaja da se njegov položaj još više usložni, a posebno u vrijeme nerodnih godina, zaostalih poreza, te naplate istih. Poseban problem je proizilazio zbog desetine.[19] U isto vrijeme sve više je vršen pritisak a kroz živu agitaciju iz vana, naročito iz kneževine Srbije. Na tom planu, u stvaranju predustaničke atmosfere, važnu ulogu odigralale su brojne misionarske ekspedicije iz kneževine Srbije, koje su, kao krajnji cilj, zagovarale oslobođenje „svih srpskih krajeva“ od osmanskog gospodara i ujedinjenje u jedinstvenu državu. U ovo vrijeme dopremalo se sve više naoružanja u Bosanski vilajet, posebno iz kneževine Srbije.[20] U središtu čitavog općeg pitanja bilo je pitanje zemlje. U Bosni, kao ruralnoj sredini tog vremena, osnovni proizvođač bio je seljak, a najvažnija grana proizvodnje zemljoradnja. Više od 80% stanovništva, u drugoj polovini 19. stoljeća, bavilo se zemljoradnjom.

Osmansko carstvo nije moglo riješiti pitanje sela, dijelom zbog svoje nesposobnosti, dijelom zbog stranih uticaja, usljed preplitanja međunarodnih interesnih sfera na Balkanu. Vremenom nagomilavani problemi rezultirali su

---

17 Nedim Šarac, Socijaldemokratska stranka Bosne i Hercegovine i agrarno pitanje, *Godišnjak Društva istoričara Bosne i Hercegovine,* god. XI, Sarajevo 1960, 55. (dalje: N. Šarac, *Socijaldemokratska stranka BiH).*

18 Vidjeti više u: Senaid Hadžić, *Bosna i Hercegovina u vrijeme pojave (veliko) nacionalnih ideja,* Tuzla 2016.

19 Desetina je bila obaveza seljaka zemljoradnika prema Osmanskom carstvu, a koja se u ovom vremenu umjesto u naturi isplaćivala u novcu.

20 Na širenju propagande posebno je radila Ujedinjena srpska omladina je osnovana 1868. godine s ciljem realizacije velikosrpskog projekta, koji je podrazumijevao prisjedinjenje Bosanskog ejaleta kneževini Srbiji. I. Šabotić, *Agrarne reforme*, 184; V. J. Vučković, *Politička akcija Srbije*, 413.

ustankom u Hercegovini i Bosni 1875. godine. O uzrocima i karakteru ustanka mišljenja historičara su različita, pa i oprečna.[21]

Ustankom u Hercegovini i Bosni otvorena je „Velika istočna kriza“, gdje su se, nakon niza diplomatskih manevara, tajnih sporazuma i brojnih pritisaka, vodeće evropske sile, radi revizije Sanstefanskog ugovora, sastale na Kongresu u Berlinu, održanom od 13. juna do 13. jula 1878. godine. Članom XXV Berlinskog ugovora, Austro-Ugarska je dobila mandat evropskih sila da okupira i upravlja Bosnom i Hercegovinom.[22] Uslijedila je okupacija Bosne i Hercegovine, sprovedena u vremenu od 29. jula do 20. oktobra 1978. godine. Iako u članu XXV Berlinskog ugovora nije stajalo da Austro-Ugarska preuzima obavezu agrarnog pitanja, ona je u neku ruku preuzela moralnu obavezu da to pitanje riješi i time otkloni osnovni razlog društvenih sukoba u Bosni i Hercegovini.[23]

Agrarna problematika bila je aktualna cijelo vrijeme austro-ugarske vladavine i predstavljala je jedno od gorećih pitanja toga vremena. Naime, već početkom vojne okupacije Bosne i Hercegovine, izdavana su stroga uputstva da se ostane pri zatečenim agrarnim odnosima i da seljaštvo ne gaji nadu da će postati vlasnik zemlje. Okupaciona vlast je od početka pristupila prihvatanju i primjeni zatečenog agrarnog zakonodavstva iz vremena osmanske uprave u Bosni i Hercegovini. To je značilo nepromijenjen odnos između zemljoposjednika i zakupca, što je dovodilo do zaoštravanja njihovih odnosa, posebno po pitanju prikupljanja desetine i sa njom povezane trećine. Iz razloga brojnih otvorenih pitanja, agrarna problematika je bila gorući problem okupacionoj vlasti. Međutim, na osnovi raspoloživih činjenica, stiče se dojam da je Austro-Ugarska, shvatajući svu težinu agrarnog problema u Bosni i Hercegovini, isti svjesno odugovlačila i odlagala njegovo rješenje. Značajan pomak na planu uređenja agrarnih prilika, odnosio se na donošenje *Gruntovničkog zakona*,[24] koji je omogućio uspostavljanje gruntovnice u Bosni i Hercegovini.

---

21 Milorad Ekmečić, *Ustanak u Bosni 1875-1878,* Sarajevo 1973; Vaso Čubrilović, *Bosanski ustanak 1875-1878,* Srpska kraljevska akademija, Posebna izdanja, knj. LXXXIII, Društveni i istorijski spisi, knj. 36, Beograd 1930; Galib Šljivo, *Bosna i Hercegovina 1869-1878,* Tešanj 2012*;* Bakir Tanović, *Ko je vlasnik Bosne i Hercegovine*?, Zagreb 1995, 34; Milorad Ekmedžić*,* Početak Bosanskog ustanka 1875, *Godišnjak istorijskog društva Bosne i Hercegovini*, Sarajevo 1954, 279-305; Ahmed Aličić, *Pokret za autonomiju Bosne od 1831-1832*, Sarajevo 1996, 73.

22 Grgur Jakšić, *Bosna i Hercegovina na Berlinskom kongresu*, Beograd 1955, 2. (dalje: G. Jakšić, *BiH na Berlinskom kongresu*).

23 G. Jakšić, *BiH na Berlinskom kongres*u, 3.

24 Bosanski sabor donio je *Gruntovnički zakon* za Bosnu i Hercegovinu, koji je potvrđen carskim rješenjem od 13. septembra 1884. godine. Ovim *Zakonom* priznata je važnost *Ramazanskog zakona* iz 1858. godine, kojim je utvrđeno pravno obilježje nad zemljištem u vilajetu Bosna. U čl. 1. *Gruntovničog zakona*, utvrđeno je da se pravni karakter nekretnina, koje se upisuju u gruntovnu knjigu, pa zgrada, drveća ili nasada na njima, kao i važenje pravnih poslova koji se na to odnose moraju ocjenjivati na osnovu *Zakona* od 7. Ramazana 1274.

Uspostavom gruntovnice, austrougarske vlasti su bosanskohercegovačkim zemljoposjednicima priznali pravo vlasništva nad čifčijskim (kmetskim) selištima, uz jasno ograničenje u teretovnici da se navedena zemlja nalazi pod zakupničko-čifčijskom (kmetovskom) obradom. Beglučke zemlje nisu bile posebno evidentirane u gruntovnicama, tako da su bile predmetom slobodnog ekonomskog raspolaganja, gdje je odnos između zemljoposjednika i obrađivača-zakupca zemlje bio odnos privatno-pravnog karaktera. Na cijelom prostoru Bosne i Hercegovine su bili rasprostranjeni begluci i čifčijska selišta, a nešto više ih je bilo na prostoru sjeverne Bosne i Bosanske Krajine. Na ovom prostoru kroz duži vremenski period egzistirao je značajan broj begovskih porodica, koje su predstavljale vodeći plemićki sloj i shodno veličini posjeda uživali ugled i značaj u društvu.[25] Površina begluka u Bosni i Hercegovini je bila velika i iznosula je 9,5 % ukupne površine Bosne i Hercegovine. U vjersko-konfesionalnom pogledu čak 91,1% zemljoposjednika činili su muslimani, dok su 80,5% čifčija (kmetova) činili pravoslavci, a 19,5% ostali.[26] Navedeni odnos vlasništva i socijalne pozicioniranosti značajno je uticao na agrarne prilike u ovom periodu. Zemljišni posjedi begova i aga (čifčijska selišta i begluci) u Bosni i Hercegovini su bili na udaru svo vrijeme austrougarske uprave. To je posebno bilo izraženo nakon donošenja *Zakona o fakultativnom otkupu kmetova,*[27] nakon čega su na udaru bila čifčijska selišta, na cijelom prostoru Bosne i Hercegovine. Tako je bilo i sa čifčijskim selištima Bakir-bega Tuzlića, kojih je bilo 183 na prostoru tuzlanskog, brčanskog i bijeljinskog kotara.[28] Dio zemljišnih posjeda bosanskohercegovačkih aga i begova naselili su stanovnici sa šireg austrougarskog prostora. Ideja da se otpočne sa naseljavanjem pokrajna Bosne i Hercegovine, javila se odmah nakon Berlinskog kongresa. U Zagrebu je u julu 1878. godine izašao *Proglas* i poziv za iseljavanje prema Bosni. Poticaj za naseljavanjem dolazi iz Bosne i Hercegovine, a tome su posebno doprinijeli Zajedničko ministarstvo finansija i Zemaljska vlada.[29] Proces naseljavanja stanovništva sa prostora Austro-Ugarske se odvijao svo vrijeme njene uprave u Bosni i Hercegovini, a motivi za doseljavanje bili su politički i ekonomski. Dvije prve kolonije bile su:

odnosno od 2. maja 1858. godine. U skladu s tim primjenjuje se dotadašnji zakon u pogledu naslijeđivanja posjeda.

25 H. Kamberović, *Begovski zemljišni posjedi u BiH*, 179-180.

26 Izet Šabotić, Uzurpacija zemljišnih posjeda u Bosni i Hercegovini u svijetlu agrarne legislative od austrougarske uprave do 1948. godine, *Arhivska praksa*, br. 19. Tuzla 2016, 500. (dalje: I. Šabotić, *Uzurpacija zemljišnih posjeda u BiH).*

27 *Zakon o fakultativnom otkupu kmetova* donesen je u aprilu 1911. godine.

28 Izet Šabotić, Propadanje i uzurpacija imovine Bakir-bega Tuzlića, *Historijski pogledi*, god. III, br. 3, Tuzla 2020, 67-69. (https://doi.org/10.52259/historijskipogledi.2020.3.3.48).

29 Amila Kasumović, Austrougarska kolonizatorska politika u Bosni i Hercegovini i prvi njemački doseljenici, *Zbornik radova „Nijemci" u Bosni i Hercegovini tijekom Drugog svjetskog rata i poraća,-nova istraživanja i perspektive*, Sarajevo 2015, 78-79. (dalje: A. Kasumović, *Austrougarska kolonizatorska politika u BiH*).

Windthorst i Rudolfstaz na Vrbasu.[30] Nakon toga nastale su i druge kolonije naseljene stanovnicima Austro-Ugarske, koje su dobile značajne zemljišne posjede, poput kolonije Branjevo kod Bijeljine i druge.

Koliko je agrarno pitanje zadavalo problema austro-ugarskim vlastima najbolje potvrđuje podatak da je između 1880. i 1910. godine pokrenuto 312.745 agrarnih sporova.[31] Kao jednu od mogućnosti rješenja agrarnog pitanja Benjamin Kalaj još za vrijeme svoga mandata, je vidio upotrebom državnog i vakufskog zemljišta, a zašto je po njegovom mišljenju bilo potrebno sprovesti aneksiju. Upravo poslije aneksije, ono što je najznačajnije što se desilo u oblasti agrara jeste donošenje pomenutog *Zakona o fakultativnom otkupu kmetova* 1911. godine. U tom vremenu, političko-nacionalni uticaj, koji je prevashodno dolazio iz susjedne Srbije, nije dozvoljavao realizaciju otkupa čifčijskih (kmetskih) selišta i pored povoljnih uslova koje je pružalo tadašnje austro-ugarsko zakonodavstvo na tom planu. Proces otkupa čifčija, prije donošenja *Zakona*, tekao je veoma sporo, jer država nije bila spremna da finansijski prati proces otkupa čifčijskih selišta. Do donošenja *Zakona* ista su se otkupljivala isključivo obligatornim putem, što je bilo veliko opterećenje za seljake čifčije, koji su nakon toga doveli sebe u veoma težak ekonomski položaja. Tek, poslije donošenja *Zakon*a, u razdoblju od 1912. do 1915. godine, otkup čifčijskih selišta je ubrzan, te se za veoma kratak vremenski period otkupilo 11% od ukupnog broja čifčija (kmetova) po popisu iz 1910. godine.[32] I pored toga što je agrarna problematika bila stalni pratilac političkih i ekonomskih kretanja u Bosni i Hercegovini u vrijeme austro-ugarske uprave, ipak, nije došlo do konačnog rješenja agrarnog pitanja, ali je došlo do značajnih promjena na planu agrarno–vlasničkih promjena u ovom periodu. Ovdje se prije svega radi o promjeni vlasništva nad čiflucima u korist hrišćanskog seljaka, a na štetu bošnjačkog age i bega. Prema dostupnim izvještajima austrougarske vlasti od 1879. do 1910. godine otkupljeno je (uglavnom obligatornim putem) ukupno 24.481. čifčijsko selište, zašto je plaćeno oko 29 miliona kruna.[33] Svoj odnos prema agrarnom pitanju austrougarske vlasti su promijenile 1911. godine donošenjem *Zakona o fakultativnom otkupu kmetova*. Od donošenja ovog *Zakona*, do 1915. otkupljeno je 13.371 čifčijsko selište u ukupnoj površini od 120.606 ha. Na taj način, značajan broj čifčijskih selišta i begluka promijenio je vlasništvo, najviše u korist pravoslavne komponente (76%), a potom katoličke

[30] A. Kasumović, *Austrougarska kolonizatorska politika u BiH*, 86-92.

[31] Hamdija Kapidžić, Agrarno pitanje u Bosni i Hercegovini za vrijeme austro-ugarske uprave (1878-1918), *ANU BiH*, knjiga 16, Sarajevo 1973, 102; Izet Šabotić, Promjena vlasništva nad zemljom u srednjem Podrinju i Semberiji od 1878. do 1841. godine i njen uticaj na ekonomsko i političko slabljenje Bošnjaka, *Zbornik radova sa naučne konferencije održane u Bratuncu i Srebrenici 27. i 28. septembra 2019, Društveno-politički i kulturni identitet Bosanskog Podrinja,* Tuzla-Bratunac 2020, 99.

[32] Mustafa Imamović, Kemal Hrelja, Atif Purivatra (dalje M.Imamović i dr), *Ekonomski genocid nad bosanskim Muslimanima*, MAG Sarajevo 1993, 108.

[33] I. Šabotić, *Uzurpacija zemljišnih posjeda u BiH*, 498; I. Šabotić, *Čifčijski odnosi u BiH*, 272.

(23%).[34] Ubrzani proces fakultativnog otkupa čifčijskih selišta prekinut je izbijanjem Prvog svjetskog rata, od čijeg je konačnog ishoda u velikoj mjeri zavisilo i rješavanje agrarnog pitanja u Bosni i Hercegovini.

Rezultati i posljedice agrarne reforme 1918-1941. godine

Novi momenat u oblasti agrarne problematike u Bosni i Hercegovini nastao je okončanjem Prvog svjetskog rata i stvaranjem države Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca. Naime, jedan od prvih političkih zadataka nove vlasti bio je provedba agrarne reforme, po principu da zemlja pripada onome ko je obrađuje. Poslije Prvog svjetskog rata Bosna i Hercegovina je imala preko 88 odsto seoskog stanovništva koje je isključivo zavisilo od poljoprivrede. Preko 62 odsto privatne zemlje odmah nakon ujedinjenja, 1. decembra 1918. godine, bilo je u vlasništvu Bošnjaka.[35] Agrarno je pitanje još pred kraj Prvog svjetskog rata poprimilo radikalne oblike. Seljacima je putem *Poslanice,* već 14. novembra 1918, obećano da svi oni koji hoće da obrađuju zemlju u novoj državi, istu mogu dobiti. Kraj Prvog svjetskog rata je bila odlična prilika za seljake hrišćane zemljoobrađivače, za dalju radikalizaciju agrarnih odnosa. Ovo se pitanje preplitalo s nacionalnim, vjerskim i socijalnim osjećajem. Upravo, rezultati takvog stanja bili su sve otvoreniji nasrtaji hrišćanskog seljaštva na begluke i čifčijska selišta, pri čemu se palila i uništavala njihova imovina.[36] Naime, kraj austrougarske vladavine u Bosni i Hercegovini ohrabrio je lokalne srpske seljake da napadaju bošnjačke zemljoposjednike, njihove domove i imovinu. Kada je srpska vojska prešla bosansku granicu početkom novembra 1918, mnogi Bošnjaci su primili njen dolazak sa olakšanjem, vjerujući da će njeno prisustvo biti garancija njihove sigurnosti. Međutim, efikasne zaštite bošnjačkih života, domova i posjeda nije bilo.[37] Od srpske vojske su očekivali da stane u kraj pljačkama, paljevinama i ubistvima koje su nad njima vršili lokalni pljačkaši i šovinisti, mahom srpski seljaci i komite.[38] Po okončanju Prvog svjetskog rata, u Bosni i Hercegovini, kod najvećeg broja pravoslavnog stanovništva, bila je prisutna pobjednička euforija koja se pretvorila u želju za osvetom, a rezultirala je nasiljem i brojnim agrarnim incidentima, gdje su

---

34 I. Šabotić, *Čifčijski odnosi u BiH,* 274.

35 Omer Hamzić, *Gračanica i okolina u periodu između dva svjetska rata-pravno-politički i društveno-ekonomski razvoj*, Travnik 2012, 81. (dalje: O. Hamzić, *Gračanica i okolina*).

36 Izet Šabotić, Uzurpacija imovine Bošnjaka u Bosni i Hercegovini u svijetlu agrarne legislative od austrougarske uprave do danas, *Zbornik radova: Sto godina borbe Bošnjaka Podrinja za očuvanje identiteta*, Zvornik 2020, 12.

37 Adnan Jahić, *Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini za vrijeme monarhističke Jugoslavije (1918-1941)*, Zagreb 2010, 79.

38 Adnan Jahić, *Vrijeme izazova-Bošnjaciu prvoj polovini XX stoljeća*, Zagreb 2014, 128-129. (dalje: A. Jahić, *Vrijeme izazova*).

Bošnjaci i njihova imovina bili na udaru.[39] „Seljaci su prisvajali zemlju i uništavali letinu aga i begova“.[40] Samim proglašenjem Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca agrarna problematika dobija na intenzitetu, jer je država imala ispuniti obećanje učesnicima rata i zadovoljiti interese bezemljaškog seoskog stanovništva. Kako će se rješavati agrarno pitanje u zemlji *Proglasom* od 6. januara 1919. godine je nagovijestio regent Aleksandar Karađorđević: „Ja želim da se odmah pristupi pravilnom rješenju agrarnog pitanja i da se ukine kmetstvo i veliki zemljišni posjedi“.[41] *Proglas* regenta Aleksandra Karađorđevića, koji je on uputio narodu, bio je jasan signal na koji se način planira rješavanje agrarnog pitanja. Ovaj *Proglas* regenta Aleksandra Karađorđevića je znatno usložio ionako tešku situaciju u Bosni i Hercegovini nakon čega su nastali još žešći i snažniji ataci na bošnjačko stanovništvo koje nije bilo zaštićeno od strane države, na što su upozoravali politički i vjerski predstavnici Bošnjaka.[42] Komandant srpske vojske, Božidar Terzić je predlagao da bi bilo potrebno da prestolonasljednik jednom posebnom izjavom da nade Bošnjacima da će se agrarno pitanje riješiti legalnim putem i da će tako zaštititi njihove interese.[43]

Da je agrarno pitanje bilo od izuzetne važnosti za monarhističku vlast pokazuju brze reakcije iste. Nakon *Proglasa* Vlada je odmah obrazovala komisiju koja je imala zadatak da pripremi rješenje agrarnog pitanja. Sa stavovima Komisje nije se slagao dr. Mehmed Spaho. Te je tek nakon trećeg *Nacrta* i njegove ostavke, usvojen *Nacrt* rješenja agrarnih problema, koji je objavljen u „Službenim novinama“, od 20.02.1919. godine, kao *Predhodne odredbe*.[44] Iako je Mehmed Spaho napustio prvu vladu Stojana Protića zbog neslaganja sa *Nacrtom* teksta *Predhodnih odredbi*, ipak do promjene istih nije došlo.[45] Svojim *Prethodnim odredbama,*[46] regent Aleksandar Karađorđević započinje provedbu agrarne reforme na jedan radikalan način. Umjesto da smire

---

39 „...Nasilje i nasrtaji na imovinu zemljoposjednika Bošnjaka od početka novembra 1918. izvršene su na području Tuzlanskog okruga. U periodu do 23. decembra 1918. Jusufu Smailagiću iz Bijeljine, opljačkana je imovina u vrijednosti od 260.000 kruna. Omer-agi Imamoviću iz Bijeljine demolirane su i opljačkane zgrade u selu Dizdarevu...“ Salkan Užičanin, Refleksije agrarne reforme na prilike u kotaru Bijeljina nakon Prvog svjetskog rata, *Zbornik radova, Semberija kroz vjekove*, Sarajevo-Bijeljina 2012, 39-40.

40 Milovan Obradović, *Agrarna reforma i kolonizacija na Kosovu (1918-1941)*, Priština 1981, 38. (dalje: M. Obradović, *Agrarna reforma na Kosovu*).

41 M. Obradović, *Agrarana reforma na Kosovu*, 42.

42 Atif Purivatra, *Jugoslovenska muslimanska organizacija u političkom životu Kraljevine SHS*, Sarajevo 1974, 46-47.

43 Milan Gaković, Osnivanje saveza zemljoradnika i njihov program (1919-1921), *Godišnjak Društva istoričara Bosne i Hercegovine,* god. XXI-XXII, Sarajevo 1976, 231. (dalje: M. Gaković, *Osnivanje Saveza zemljoradnika i njihov program (1919-1922)*.

44 M. Obradović, *Agrarna reforma na Kosovu*, 43.

45 A. Jahić, *Vrijeme izazova,* 172.

46 Zakonodavni odbor NS osnažio je kao zakon *Prethodne odredbe*, na osnovu člana 130. Ustav Kraljevine SHS, od 28. juna 1921. godine, na sjednicama održanim 1. oktobra i 28. decembra 1921. godine. Na ovim sjednicama neki propisi su osnaženi kao zakoni, neki ukinuti, a neki proglašeni administartivnim aktima. „Služben novine K SHS“, br. 276/1922.

stanje u Bosni i Hercegovini, koje je bilo rezultat nasilja od strane pravoslavnog stanovništva, pod okriljem borbe za zemlju, *Predhodne odredbe* su značajno usložnile isto. Tako da su *Predhodnim odredbama* pljačka i otimačina legalizovane.[47] Odlučnost vlasti za provođenje agrarne reforme, potvrđuje i kraljev stav u vezi toga: „... seljačke kmetove pozivam da sa povjerenjem u moju kraljevsku riječ, mirno sačekaju da im naša država zakonitim putem preda zemlju, koja će unaprijed biti samo Božja i njihova, kao što je to odavno u Srbiji".[48]

Agrarna reforma u Bosni i Hercegovini je započela na najradikalniji način od svih jugoslovenskih prostora, kao jedan dugoročno osmišljen projekat. Nasilje se sa agrarnog prenijelo na druga polja, pri čemu je bošnjačka imovina došla pod udar, što je natjeralo reisul-ulemu Džemaludina ef. Čauševića da reagira i zatraži zaštitu bošnjačke imovine, insistirajući na poštivanje svetosti kučnog praga, lične slobode i života.[49] Koliko se žurilo državi i agrarnim interesentima u provođenju agrarne reforme najbolje ukazuje činjenica da je ključni dokument, vezan za provedbu agrarne problematike donesen u tzv. pretparlamentarnoj proceduri i da praktična realizacija agrarne reforme nije počela istovremeno i na isti način u svim područjima tadašnje države. Tako je bilo i sa Bosnom i Hercegovinom, gdje je u njenim sjevernim krajevima agrarna reforma započela ranije, a na način da su zakupci zemlje, zemljoradnici bezemljaši, seoska i gradska sirotinja do zemlje došli nezakonito i prisilno i prije donošenja propisa o agrarnoj reformi, što nije bio slučaj sa južnim krajevima Srbije i Crne Gore.[50]

Agrarno pitanje je, bez sumnje, bilo i uzrok i posljedica mnogih političkih nesporazuma u novostvorenoj državi i kao tako, nalazilo se u centru pažnje svih političkih partija između dva svjetska rata.[51] Vlasti su veoma brzo konkretizirale aktivnosti na provođenju agrarne reforme u Bosni i Hercegovini. Tako je Vlada već 21. jula 1919. donijela *Uredbu o upisu vlasništva bivših kmetskih selišta u zemljišnim knjigama u Bosni i Hercegovini*. Kako bi se proces uzurpacije čifčijskih selišta i begluka doveo do kraja, vlast je donijela *Uredbu o finansijskoj likvidaciji agrarnih odnosa u Bosni i Hercegovini. Uredba* je bila rezultat međustranačkog dogovora između Radikalne stranke (RS) Nikole Pašića i Jugoslovenske muslimanske organizacije (JMO) Mehmeda Spahe. Međutim, ovim nije bilo riješeno pitanje beglučkih zemalja.

---

47 Izet Šabotić, Promjene vlasništva nad zemljom u srednjem Podrinju i Semberiji od 1978. do 1941. godine i njen uticaj na ekonomsko i političko slabljenje Bošnjaka, *Zbornik radova: Društveno-politički i kulturni identitet Bosanskog Podrinja*, Tuzla-Bratunac 2020, 70-71.

48 Milivoje Erić, *Agrarna reforma u Jugoslaviji 1918-1941. godine*, Veselin Masleša, Sarajevo 1958, 46.

49 Atif Purivatra, *Nacionalni i politički razvitak Muslimana*, II izdanje, Svjetlost, Sarajevo 1970, 148.

50 Bogdan Lekić, *Agrarna reforma i kolonizacija u Jugoslaviji 1918-1941*, Beograd 2002, 139.

51 O. Hamzić, *Gračanica i okolina,* 82.

Tada je došlo do izmjene beglučke *Uredbe*, čime su agrarni odnosi postali zamršeniji, te je ovo pitanje i dalje bilo veoma aktuelno i složeno.

Politička saradnja sa prosrpskim političkim subjektima i ulazak JMO u vlasti bio je uslovljen zahtjevom predstavnika Bošnjaka upućenom Nikoli Pašiću predsjedniku Ministarskog savjeta u kojem su tražili da Vlada odmah riješi pitanje o naknadi za oduzeta čifčijska (kmetovska) zemljišta, da se saniraju vakufsko-mearivske finansije u Bosni i Hercegovini, da se ukine *Uredba o privremenoj upravi vakufa* u Južnoj Srbiji, da se popuni bosanska Vlada i okružna načelstva u Bosni i Hercegovini po ključu poslanika iz Bosne i Hercegovine.[52] Upućeni zahtjevi doveli su do određenog popuštanja u agrarnoj politici, što je rezultiralo donošenjem *Uredbe o postupanju sa beglučkim zemljama u Bosni i Hercegovini*[53] i *Uredbe o finansijskoj likvidaciji agrarnih odnosa u Bosni i Hercegovini*.[54] Međutim, ovim nije bilo likvidirano pitanje beglučkih zemalja u Bosni i Hercegovini, već su ti odnosi postali tako zamršeni da ni u narednim godinama neće biti riješeni. *Uredbom o finansijskoj likvidaciji agrarnih odnosa u Bosni i Hercegovini*, likvidiraju se sa 255.000.000 dinara, svi zakupnički odnosi u Bosni i Hercegovini, a potrebna sredstva obezbijediće država. Ovdje je riječ o minimalnoj cijeni sa kojom bivši zemljovlsnici nisu bili zadovoljni. Očito da se samoj likvidaciji nije prišlo dovoljno ozbiljno, što potvrđuje dalji razvoj situacije po ovom pitanju, gdje nije bilo dovoljno sredstava za okončanje ovog procesa, iako je država imala obavezu polovinu sredstava isplatiti u gotovini, a polovinu u obveznicama sa utvrđenom kamatom od 4%, sa rokom isplate u gotovini od 15. juna 1922. godine,[55] dok bi isplata obveznica trajala sve do 1971. godine.[56] To je značilo dovršetak procesa uzurpacije čifčijskih selišta koji je započeo u austrougarskom periodu, a prekinut je početkom Prvog svjetskog rata. S tim, što se ovaj proces odvijao sasvim drugačije, jer su čifčijska selišta seljaci dobili bez finansijske naknade. Odnosno, država im je pokrila te troškove. Primjetno je to, da je cijena čifčijskih selišta bila ispod razine realne cijene zemljišta u ovom vremenu.

O kakvom procesu se radi najbolje pokazuju slijedeći podaci. Ukupno je u Bosni i Hercegovini bilo 7.752.339 dunuma zemlje čifčijskih selišta koja su bila predmetom agrarne refome, od toga na oranice, njive, vrtovi i bašče se odnosilo 5.660.763 dunuma, šuma i šikara 1.619.786 dunuma, pašnjaka i utrina 471.790 dunuma.[57]

---

52 Arhiv Jugoslavije (dalje: AJ), fond: Ministarski savjet Kraljevine Jugoslavije (dalje: MS KJ-138), k-20, d-81. *Pismo muslimana Nikoli Pašiću predsjedniku Ministarskog savjeta*, od 21. marta 1921 godine.

53 „Službene novine KSHS“, br. 111/21, od 12. maja 1921. godine.

54 „Službene novine KSHS“, br. 111/21, od 12. maja 1921. godine.

55 Mustafa Begić, *Obespravljeni–osiromašeni zemljovlasnici Bosne prema zvaničnim dokumentima države*, Sarajevo 1998, 148. (dalje: M. Begić, *Obespravljeni–osiromašeni zemljovlasnici Bosne prema zvaničnim dokumentima države*).

56 M. Imamović i drugi, *Ekonomski genocid nad bosnaskim Muslimanima*, 60-61; I. Šabotić*, Uzurpacija zemljišnih posjeda u BiH,* 502.

57 M. Imamović i dr, *Ekonomski genocid nad bosanskim Muslimanima*, 52.

Pitanje zakupničke zemlje bilo je riješeno *Prethodnim odredbama*, kada su seljaci čifčije (kmetovi) proglašeni za slobodne vlasnike čifčijskih (kmetskih) zemalja. Da bi promjene vlasništva dobile valjanu pravnu osnovu potrebno je bilo izvršiti novi upis vlasništva u gruntovne knjige, zbog čega je 21. jula 1919. godine izdata *Uredba o upisu vlasništva bivših kmetova na kmetskim selištima i zemljišnim knjigama u Bosni i Hercegovini*.[58] Međutim, njihovo pravo da u knjigama budu evidentirani kao pravi vlasnici osporavao je čl. 3. navedene *Uredbe* koji zabranjuje mogućnost da ovo zemljište, odnosno nekretnine, bude opterećeno, odnosno otuđeno. Tako je novoupisano vlasnišvo ustvari bilo privremeni zakup u početku na rok od pola godine, a kasnije, na četiri godine. Za seljačke porodice, koje su svoje posjede stekle ovim zakonom, utvrđen je agrarni maksimum od 10. dunuma, od kojih je trebalo biti najmanje 6 dunuma obradive zemlje.

S druge strane, pitanje beglučke zemlje bio poseban problem koji je stalno izazivao sukobe između obrađivača begluka, beglučara i zemljoposjednika. Prema dostupnim podacima, struktura beglučke zemlje i broj posjeda u Bosni i Hercegovini po područjima je bio slijedeći: 9.490 posjednika posjedovalo je ukupno 4.861.470.624 dunuma, od toga 1.264.297 dunuma (26%) oranica, bašče 40.526,63, livade 797.168,1, vinogradi 1.669.296, pašnjaci 494.444,4 i šume 2.238.358 dunuma (ili 46%). Najviše begluka nalazilo se na prostoru okruga Banja Luka (ukupno 1.133.924 dunuma), Mostara (937.955 dunuma), Tuzle (914.326 dunuma), potom Travnika, dok je površina beglučke zemlje u okrugu Sarajevo bila veoma mala i manja nego u okrugu Bihać.[59].

U 1919. godini najsloženiji su odnosi su bili na području beglučkih odnosa. Kada je riječ o beglučkoj zemlji, zemljoposjednici su smatrali da su begluci, naročito poslije ukidanja kmetstva, njihov slobodan posjed i da sa njim mogu slobodno raspolagati, te odmah po donošenju *Prethodnih odredaba* otkazuju obrađivanje dotadašnjim obrađivačima-beglučarima, što je izazvalo brojne probleme i reakcije seljaka. Kako bi se obrađivanje beglučke zemlje, koliko toliko, regulisalo, Zemaljska vlada u Sarajevu je 22. marta 1919. godine preporučila da se beglučka zemlja da na obradu ranijim obrađivačima, bez prejudiciranja prava vlasništva, odnosno, da se da na privremeni zakup. Na ovaj način, zemljoposjednici nisu izgubili pravo vlasništva na begluke, ali se problem rješavanja beglučkog pitanja prebacio lokalnoj administraciji (kotarskim uredima), što je još više zaoštravalo agrarne odnose, jer je nastavljena uzurpacija beglučke zemlje od strane seljaka. Problematika rješavanja beglučke zemlje pokušala se riješiti donošenjem *Uredbe o zabrani otuđivanja i opterećivanja zemljišta velikih posjeda*.[60] Ovom *Uredbom* pod udar agrarne reforme su stavljeni veliki posjedi u Hercegovini sa preko 50 ha

58 „Službene novine KSHS“, br. 82/19, od 21. juna 1919. godine.
59 H. Kamberović, *Begovski zemljišni posjedi u BiH,* 173-175.
60 „Službene novine KSHS“, br. 82/19, od 21. juna 1919. godine.

obradivog zemljišta, ili 100 ha zemljišta uopće, u Bosni posjedi preko 150 ha obradivog zemljišta, ili 400 ha zemljišta uopće. Interesantno je da su pojedini kotarevi (Bosanski Novi, Prijedor, Banja Luka, Bosanska Gradiška, Derventa, Gradačac, Brčko i Bijeljina) drugačije tretirani navedenom *Uredbom* i to sa 150 ha obradivog i 450 ha ostalog zemljišta.[61]

Kako bi imala potpunu kontrolu nad provedbom agrarnih procesa, vlast je donijela veći broj pravnih akata, kao što su: *Uredba o zabrani otuđivanja i opterećivanja zemljišta velikih posjeda,*[62] kojom se zabranjuje stavljanje u bilo kakav pravni promet velikih zemljišnih posjeda, *Uredba o izdavanju zemljišta velikih posjeda u četvorogodišnji zakup*,[63] koji se kasnije pretvarao u trajno vlasništvo, *Uredba o upisu vlasništva bivših kmetova na čifčijskim (kmetskim) selištima u Bosni i Hercegovini,*[64] na osnovu koje samo nekoliko mjeseci po proglašenju *Predhodnih odredaba*, dolazi do transformacije vlasništva u zemljišnim knjigama i *Uredba o provedbi djelimične eksproprijacije zemljišta velikih posjeda za javne interese*.[65] Svi navedeni, i mnogi drugi pravni akti, doneseni u oblasti agrarne problematike, imali su štetne posljedice kada je riječ o statusu beglučke zemlje u Bosni i Hercegovini.[66]

Dodatno zaoštravanje agrarnih odnosa u Bosni i Hercegovini učinjeno je donošenjem pomenute *Uredbe o ubiranju prihoda u 1919. godini sa beglučkih ziratnih imanja u Bosni i Hercegovini*,[67] čime se jasno stavilo do znanja, da država, iako to *Prethodnim odredbama* nije predvidjela, pod svaku cijenu je željela beglučku zemlju staviti pod udar agrarne reforme. Po ovoj *Uredbi* sav prihod sa beglučkih imanja išao je seljacima koji su zemlju obrađivali u ekonomskoj 1918/1919. godini. U ovakvim postupcima vlasti su svjesno podsticajno djelovale na seljake u pogledu sveobuhvatnosti agrarne reforme. Na to upućuju dalje aktivnosti vlasti koje 14. februara 1920. godine donose *Uredbu o postupanju sa beglučkim imanjima u Bosni i Hercegovini*,[68] kojom je pod udar došla sva beglučka zemlja koju vlasnici trajno ne obrađuju lično, niti u vlastitoj režiji.[69] U konačnici, ovom *Uredbom* rečeno je da će država otkupiti svu beglučku zemlju koju težaci obrađuju od 1910. godine.[70] Ustvari, naseljeni begluci, pobeglučeni čifluci, te u čifluk pretvoreni begluci, predaju se u sopstvenost, tek nakon isplate naknade, bilo interesentima, bilo predujmice državi.[71] Ovu *Uredbu* su sa oduševljenjem primili seljaci

61 I. Šabotić, *Uzurpacija zemljišnih posjeda u BiH,* 503

62 „Službene novine KSHS“, br. 82/1919, od 21. jula 1919. godine.

63 „Službene novine KSHS“, br. 204/1920, od 3. septembra 1920. godine.

64 „Službene novine KSHS“, br. 82/1919, od 21. jula 1919. godine.

65 „Službene novine KSHS“, br. 37/1920, od 12. februara 1920. godine.

66 I. Šabotić, *Uzurpacija zemljišnih posjeda u BiH*, 503.

67 „Službene novine KSHS“, br. 82/19, od 21. juna 1919. godine.

68 „Službene novine KSHS“, br. 4/20, od 14. februara 1920 godine.

69 Ljubo Božić, *Agrarna politika*, Veselin Masleša, Sarajevo 1974, 322.

70 M. Gaković, *Osnivanje Saveza zemljoradnika i njihov program (1919-1922)*, 83-86.

71 E. Mutapčić*, Agrarno zakonodavstvo i likvidacija agrarne reforme u Bosni i Hercegovini (1918-1941),* 97.

pravoslavci u Bosni i Hercegovini, jer je provođenjem iste oko 95% seljaka beglučara bilo zadovoljno. Upravo predmetom brojnih rasprava ova *Uredba* biće između Težačke stranke i Jugoslovenske muslimanske organizacije (dalje JMO),[72] što će i dovesti do izmjene tzv. *Beglučke uredbe* koje se odnosila na slijedeće: da ona beglučka zemljišta, na kojima ne postoje kmetstvu slični odnosi, i koju težaci i obrađuju kao zakupci, i oni begluci ili dijelovi begluka, koje su sopstvenici obrađivali ili ih obrađuju sami, ili u vlastitoj režiji, ostaju slobodni od agrarne reforme dotle dok se težaci, koji drže i obrađuju zemlju kao zakupci, a nemaju nikako ili nemaju dovoljno svoje zemlje, ili težaci koji nemaju nikako ili nemaju dovoljno svoje zemlje, ili obeskućeni kmetovi ili zemljoradnici dobrovoljci iz Bosne i Hercegovine koji nemaju ili nemaju dovoljno svoje zemlje, mogu podmiriti zemljom od državne ili javne zemlje.[73] Novom *Uredbom o postupanju sa beglučkim zemljama u Bosni i Hercegovin*i,[74] beglučka zemljišta, koja podpadaju pod udar agrarne reforme, plaćaće zemljoradnici beglučari na temelju pogodbe sa vlasnicima. Prema ovoj *Uredbi*, dobar dio beglučke zemlje ostao je u punom vlasništvu begova.[75]

Naime, iako se objavom *Predhodnih odredbi* tvrdilo, da begluci ne podpadaju pod udar agrarne reforme, ipak su se na terenu provodile mjere koje su obuhvatale i ovu vrstu zemljišnih posjeda. Udar na beglučku zemlju je ozakonjen donošenjem *Uredbe o postupanju s beglučkim zemljama u Bosni i Hercegovini.* Na taj način, potvrđeno je da beglučku zemlju koja je podpadala pod udar agrarne reforme, plaćat će zemljoradnici-beglučari na temelju pogodbe sa vlasnicima. To je omogućilo, da i pored velikih pritisaka, značajan dio beglučkih zemalja ostane u punom vlasništvu begova.[76] Ovom *Uredbom* nisu likvidirani odnosi na beglučkim zemljama, ali, istom su likvidirani čifčijski (kmetski) odnosi, dok će beglučka zemlja biti predmetom donošenja novih zakonodavnih akata države.[77]

Od početka rada Ustavotvorne skupštine, od 12. decembra 1920. godine, pa do donošenja *Vidovdanskog ustava,* 28. juna 1921. godine, bosanskohercegovačko agrarno pitanje je bilo veoma aktuelno. Upravo od načina njegovog rješavanja zavisilo je da li će poslanici pojedinih političkih stranaka glasati za ili protiv *Ustava*, odnosno da li će *Ustav* biti uopće izglasan. Sve je bilo povezano i sa pitanjem donošenja *Vidovdanskog ustava* 28. juna 1921. godine, čemu su najveći doprinos dale Narodna radikalana stranka i Demokratska stranka. Međutim, radikali i demokrati nisu mogli izglasati *Ustav*

---

72 Jugoslovenska muslimanska organizacija (JMO) je osnovana 16. februara 1919. godine. O JMO vidjeti više u: Atif Purivatra, *Jugoslovenska muslimanska organizacija u političkom životu Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca*, III izdanje, Sarajevo 1999.

73 M. Gaković, *Osnivanje Saveza zemljoradnika i njihov program (1919-1922),* 83-86.

74 „Službene novine KSHS“, br. 111/1921, od 12. maja 1921. godine.

75 I. Šabotić, *Uzurpacija zemljišnih posjeda u BiH*, 503.

76 I. Šabotić, *Uzurpacija zemljišnih posjeda u BiH,* 503.

77 E. Mutapčić, *Agrarno zakonodavstvo i likvidacija agrarne reforme u Bosni i Hercegovini (1918-1941),* 113.

bez podrške nekih manjih političkih stranaka, kojima su obećali određene ustupke.[78] Među njima je bila i JMO, kojoj je tzv. turskim pragrafom garantirao očuvanje teritorijalnog integriteta, te bilo je obećano da se ne zadire u beglučke odnose u procesa agrarne reforme. Međutim, radikali su izbjegavali ispuniti dato obećanje, zbog čega su dr. Mehmed Spaho i dr. Hamdija Karahmehmedović 1. i 2. februara 1922. podnijeli ostavke na položaje minstara, a poslanički JMO uskratio je vladi parlamentarnu podršku.[79] Ovakav odnos centralističke vlasti u Beogradu ukazivao je na koji način će se odvijati agrarna reforma u Bosni i Hercegovini.

Zbog toga je u ovom vremenu agrarno pitanje dobilo na intenzitetu i bilo važno sredstvo političke borbe, pogađanja i dogovaranja. Agrarna problematika dobija posebno na težini u Ustavotvornoj skupštini prilikom formiranja radikalno-demokratske vlade Nikole Pašića i njihovog koaliranja sa JMO. Poslanici JMO su glasali za Vidovdanski ustav, ali je nakon toga došlo do podjele JMO na dvije grupe. Jedna grupa predvođenja dr. Mehmedom Spahom naginjala je ka autonomističkioj opciji, a druga grupa na čelu sa Maglajlićem težila je ka centralizmu i bližoj saradnji sa Beogradom.[80] Naime, za vrijeme Spahinog i Karamehmedićevog prisustva u Vladi K SHS, u maju 1921. godine donijete su druga *Beglučke* te *Uredba o finansijskoj likvidaciji kmetskih odnosa.* [81]. Sudbina begluka biće vezana za donošenje *Vidovdanskog ustava*. Naime, donošenje *Ustava,* između ostalog bilo je dio kompromisnog dogovora između JMO i RS, gdje se RS i Nikola Pašić 15. marta 1921. godine obavezali ispuniti određene zahtjeve JMO, između ostalog i stavljanje van snage čl. 7. *Beglučke uredbe*, kojom se uzurpirana zemlja ima vratiti vlasnicima. Glavni dio sporazuma bio je zaštita islamskih propisa i običaja, visina odštete za oduetu zemlju, obezbjeđenje jedinstvene državne uprave u Bosni i Hercegovini. Međutim, RS i Nikola Pašić nisu ispoštovali dogovor, pa je begovska zemlja bila na udaru u narednom periodu.[82]

Vidovdanskim ustavom Kraljevine SHS podijeljena je na 33 okruga, dok je Bosna i Hercegovina umjesto okruga, zadržala naslijeđenu podjelu na šest oblasti i to: Sarajevska, Tuzlanska, Mostarska, Travnička, Vrbačka i Bihaćka. Donošenjem *Vidovdanskog ustava* došlo je do određenog zastoja u provođenju agrarne reforme, kako na zakonodavnom planu, tako i u njenom praktičnom provođenju. Struktura nove vlade onemogućavala je radikalnije i ubrzano rješavanje započete agrarne reforme.[83]

---

78 Salkan Užičanin, *Nacija i teror-djelatnost nacionalističkih organizacija u Bosni i Hercegovini (1921-1929*), Tuzla 2019, 20. (dalje: S. Užičanin, *Nacija i teror*).

79 S. Užičanin, *Nacija i teror*, 237.

80 AJ, MSKJ-138-21-84, *Pismo Smail-age Ćemalovića o političkim prilikama u Bosni i Hercegovini i političkoj orjentaciji pravoslavnog, muslimanskog i katoličkog življa*, od 21. decembra 1921. godine.

81 A. Jahić, *Vrijeme izazova,* 172.

82 I. Šabotić, *Uzurpacija zemljišnih posjeda u BiH*, 504.

83 I. Šabotić, *Uzurpacija zemljišnih posjeda u BiH*, 504.

Kada je riječ o rješavanju agrarne problematike u Bosni i Hercegovini u vremenu od 1921. do 1928. godine, od donesenih osam pravnih akata vezanih za agrarnu problematiku samo jedan se odnosio na Bosnu i Hrcegovinu,[84] kojim se „do daljnjeg zakonskog rješenja obustavljaju sve sudske parnice i izvršne sudske presude kojima bi se mijenjali sadašnji posjedovni odnosi na zemljama“, koja su već ranije bili predmetom agrarne reforme. No, ovom *Uredbom* bila su zabranjena dobrovoljna i prisilna otuđenja na pomenutim zemljama.[85] Eksproprijacije velikih posjeda za javne interese, kolonizaciju i slično, u praksi nisu dali značajne rezultate na tom planu, kao ni drugi doneseni propisi iz ove oblasti. Ni likvidacija Agrarne direkcije u Sarajevu[86] i prebacivanja nadležnosti rješavanja agrarne problematike oblasnim poglavarima, nije značajnije uticala na rješavanje zamršenog agrarnog pitanja u Bosni i Hercegovini u ovom vremenu.

U vremenu *Vidovdanskog ustava* od 1921. do 1929. godini, doneseno je više propisa vezanih za agrarnu problematiku. Od važnijih pravnih mjera su bile *Likvidacija agrarne direkcije*[87] i *Zakon o bivšim kmetskim selištima i stećenim beglucima u Bosni i Hercegovini*.[88] U narednom periodu na agrarne prilike u Bosni i Hercegovini značajno su uticali politički odnosi. Tako je bilo i kada je riječ o *Zakonu o beglučkim zemljama*.[89] Donošenje ovog propisa bio je rezultat ulaska JMO u Vladu Velje Vučkovića, a nakon parlamentarnih izbora od 11. novembra 1927. godine. Ovaj *Zakon* je imao za cilj da povisi visinu naknade za oduzete beglučke zemlje. Međutim, to vlast nije ispoštovala, već je donošenjem novih propisa imala za cilj opovrgnuti odredbe *Zakona o beglučkim zemljama*.[90]

Do aktualiziranja agrarne problematike u Bosni i Hercegovini posebno dolazi donošenjem *Zakona o bivšim kmetskim selištima.* Ovim propisom se pokušao regulisati, u pravnom pogledu, status posjeda koji su bili predmetom agrarne reforme. *Zakonom o bivšim kmetskim selištima*, desetiogodišnji zakupni odnos pretvoren je u privatno pravni, čime dolazi do konačne promjene vlasničkih odnosa u Bosni i Hercegovini, i to na način što bivši kolektivni vlasnici, koji su, shodno *Predhodnim odredbama*, postali interesenti agrarne reforme, u početku jednogodišnji, a kasnije četvorogodišnji zakupci, sada

---

84 *Naredba* ministra pravde i ministra za agrarnu reformu o izmjenama člana 15. *Uredbe o postupanju sa beglučkim zemljama u Bosni i Hercegovin*i, od 28. juna 1923. godine.

85 M. Begić, *Obespravljeni, osiromašeni zemljovlasnici Bosne prema zvaničnim dokumentima države,* 154.

86 Ministarski savjet na sjednici od 14. januara 1925. godine donio je *Rješenje o likvidaciji Agrarne direkcije Sarajevo.*

87 *Rješenje* Ministarskog savjeta, br. 1046/25, od 14. januara 1925, o likvidaciji agrarnih direkcija i njima podređenih organa i dr.

88 *Zakon* je proglasila Narodna skupština 18. maja 1928. godine.

89 *Zakon* je donesen 3. decembra 1928. godine

90 I. Šabotić, *Uzurpacija zemljišnih posjeda u BiH,* 505.

postaju gruntovni vlasnici. Odredbama ovoga propisa je u velikoj mjeri oštećen bosanskohercegovački zemljoposjednik aga i beg.[91]

Provedena agrarna reforma u periodu od 1919. do 1941. godine u Bosni i Hercegovini bila je bolna i nepravedna. *Predhodnim odredbama* je zemljoposjednicima u Bosni i Hercegovini oduzeto 775.233 hektara obradivog zemljišta koje su činila tzv. čifčijska (kmetska) selišta. Međutim, agrarna reforma je, mimo navedenog, bila proširena i na 400.072 hektara beglučke zemlje koja je u gruntovnici evidentirana kao ničim ograničena, a nije bila stavljena ni pod udar *Predhodnih odredaba*, već je njihovo izuzimanje bilo predviđeno naknadno donesenim beglučkim uredbama od 14. februara i 11. maja 1920. godine, odnosno njihovim uopštavanjem od 12. maja 1921. godine.[92]

Agrarno pitanje u Bosni i Hercegovini se posebno usložnilo donošenjem pomenutog *Zakona o beglučkim zemljama*.[93] Ovim *Zakonom* pokušalo se napraviti politički kompromis u pogledu revizije *Uredbe o postupanju sa beglučkim zemljama i ublažavanja nepravdi nanesenih vlasnicima begluka*. *Zakonom o beglučkim zemljama* predviđena je bila isplata odštete za oduzeta beglučka zemljišta. Vjerovalo se da je ovaj *Zakon* konačan i sveobuhvatan za rješavanje agrarnih pitanja u Bosni i Hercegovini. Međutim, praksa je potvrdila suprotno, tako da je u vremenu od septembra 1929. do avgusta 1931. godine doneseno šest novih zakonskih akata koji su se odnosili na finansijsku likvidaciju odšteta za beglučke zemlje sa utvrđenim rokovima isplate. Da bi se zadovoljio interes obiju strana, seljaka, koji su zaposjeli begluk da bi postali njegovi puni vlasnici, i zemljoposjednika, da dobiju odštetu, donesen *je Zakon o finansijskoj likvidaciji odštete za beglučke zemlje*.[94] Gore navedenim propisima, prije šestojanuarske diktature, agrarna reforma je obuhvatila cijeli prostor Kraljevine SHS, izuzev Srbije. Međutim, jedino je u Bosni i Hercegovini agrarnom reformom zemlja prenesena u gruntovno vlasništvo novih vlasnika, čime je nanesena velika nepravda bosanskohercegovačkim zemljoposjednicima od strane države.[95]

Šestojanuarskom diktaturom, od 6. januara 1929. godine, pored promjene naziva države u Kraljevinu Jugoslaviju, došlo je do nove administrativno-teritorijalne podjele države na 9 banovina, od kojih je teritorij Bosne i Hercegovine ušao u sastav četiri banovine, i to: Drinska, Vrbaska, Primorska i Zetska. Novom administrativnom podjelom države došlo je do promjena u organizaciji svih nivoa vlasti, što je, između ostalog, dovelo i do konačnog ukidanja Agrarne direkcije u Sarajevu, čije je poslove preuzeo Agrarno-pravni odsjek poljoprivrednog odjeljenja kraljevske banske uprave

91 I. Šabotić, *Uzurpacija zemljišnih posjeda u BiH*, 505

92 E. Mutapčić, *Agrarno zakonodavstvo i likvidacija agrarne reforme u Bosni* i *Hercegovini (1918-1941*), 221.

93 „Službene novine KSHS“, br. 291/1928, od 3. decembra 1928. godine.

94 „Službene novine KSHS“, br. 305/1928, od 27. decembra 1928. godine.

95 I. Šabotić, *Uzurpacija zemljišnih posjeda u BiH*, 505.

Drinske banovine u Sarajevu. Prvi propis, koji se odnosio na agrarnu problematiku u Bosni i Hercegovini nakon šestojanuarske diktature, bio je upravo pomenuti *Zakon o finansijskoj likvidaciji odštete za beglučke zemlje*.[96] Ovim *Zakonom* najviši državni organi odlučili su da otpočnu sa likvidacijom agrarne reforme u Bosni i Hercegovini, odnosno sa isplatom odštete za oduzeto zemljište. *Zakonom o finansijskoj likvidaciji odštete za beglučke zemlje* država je pokušala regulisati dva pitanja: prvo, da se u gotovini isplati iznos u ime obeštećenja do 500 dinara i da se izda prva emisija obveznica u iznosu od 150.000.000 dinara na rok otplate od 43 godine, sa utvrđenom kamatom od 6%. Međutim, od kraja 1932. godine do kraja 1936. godine u Bosni i Hercegovini je bio obustavljen svaki rad na rješavanju i likvidaciji agrarnih sporova.[97] Samo na prostoru Drinske banovine, koja je obuhvatala 16 srezova, do kraja 1933. godine ostalo je neriješeno 428 sporova u prvoj instanci,[98] dok je broj neriješenih sporova u drugoj instanci bio 105.[99]

Drugi propis, značajan za provođenje i regulisanje agrarne reforme u Bosni i Hercegovini, bio je *Zakon o likvidaciji agrarne reforme na velikim posjedima*.[100] Ovaj *Zakon* odnosio se na one velike posjede koji su premašivali propisani maksimum, kao i one posjede koji su premašivali površinu od 100 kat. jutara obradivog zemljišta, a koje vlasnici nisu obrađivali sami.

Bitno pitanje, pored zaposijedanja beglučkih zemalja i seoskih ispaša, odnosilo se na uzurpaciju šumskog zemljišta. Godine 1930. pod šumama je bilo 2.513 hiljada ha, ili 49% od njene ukupne površine. Od pošumljenih površina na državne šume otpadalo je 1.900.107 ha ili 75,6%, na privatne 612.893 ha, ili 24,4% i na vakufske šume 19.570 ha šumskih površina.[101]

U cijelom ovom periodu bila je prisutna uzurpacija šumskog zemljišta po raznim osnovama i razlozima. Kako bi se spriječilo dalje samovoljno prisvajanje državnog šumskog zemljišta, Vlada je 10. jula 1936. godine donijela *Uredbu sa zakonskom snagom o dodjeljivanju državnog šumskog zemljišta i likvidaciji uzurpacije u Bosni i Hercegovini.*[102] Međutim, dalja uzurpacija i prisvajanje šumskog zemljišta ovom *Uredbom nije zaustavljena*. U vremenu od početka 1933. do kraja 1936. godine prisutna je neka vrsta nezainteresiranosti državnih organa kada je u pitanju agrarna problematika u Bosni i Hercegovini i ona se u ovom periodu jedino ogledala u poništavanju pravosnažnih presuda, što je u nedogled odlagalo konačnu likvidaciju agrarnih sporova u Bosni i Hercegovini.

---

96 „Službene novine Kraljevine Jugoslavije“, br. 233/29, od 14. septembra 1929. godine.

97 I. Šabotić, *Uzurpacija zemljišnih posjeda u BiH,* 505.

98 Arhiv Bosne i Hercegovine (dalje: ABiH), fond: Kraljevska banska uprava Drinske banovine (dalje: KBUDB)-III, br. 723/34.

99 ABiH, KBUDB-III, 699/35.

100 „Službene novine Kraljevine Jugoslavije“, br. 179/33, od 1. avgusta 1933. godine.

101 Mustafa Imamović i dr, *Ekonomski genocid nad bosanskim Muslimanima*, 71.

102 „Službene novine Kraljevine Jugoslavije“, br. 167/64, od 10. jula 1936. godine.

U postšestojanuarskom periodu doneseno je nekoliko propisa iz oblasti agrara a posebnu važnost imao je *Zakon o* izmjenama i dopuni *Zakona* koji se odnosi na agrarnu reformu u Bosni i Hercegovini,[103] gdje se predviđala revizija svih predmeta čiji je iznos prelazio 100.000 dinara. Do 1941. godine doneseni su i drugi propisi vezani za provođenje agrarne reforme u Bosni i Hercegovini, ali ista nije završena do početka Drugog svjetskog rata. Naime, do 1941. godine agrarna reforma na beglučkim zemljama nije likvidirana, tako da je ostao veliki broj nepodmirenih tadašnjih gruntovnih vlasnika tih zemalja. Ni proces zahvatanja državne zemlje se nije završio do početka Drugog svjetskog rata. Dakle, i pored provedenih brojnih aktivnosti ni nakon dvije decenije konstantnog prisustva u zakonodavnim i finansijskim tokovima države nije okončana agrarna reforma, niti je izvršena njena finansijska likvidacija. [104]

Do 1929. godine u Bosni i Hercegovini, prema zvaničnoj ocjeni ondašnjih organa uprave za agrarnu reformu, cilj agrarne reforme uglavnom je bio postignut. Rješenje problema kmetovskih odnosa uglavnom je bilo završeno, tako da je do tog vremena 113.103 kmetovske porodice dobile 751.000 ha obradive zemlje. Država je otkupila 775.233 ha bivše čifčijske (kmetske) zemlje od čega 566.076 ha kultivisanog zemljišta, 161.978 ha šuma i 47.179. ha ispaše.[105]

Na osnovi *Zakona o finansijskoj likvidaciji agrarnih odnosa u Bosni i Hercegovini*, do 1933. godine prešlo je u sopstvenost 113.000 zemljoradničkih porodica sa 566.000 ha zemlje koja je bila oduzeta od 4.000 zemljoposjednika. Na osnovi *Zakona o beglučkim zemljama u Bosni i Hercegovini*, država je otkupila viš od 400.000 ha beglučke zemlje. Od 55.000 riješeno je bilo 52.000 prijava, a ostalo je za rješavanje 3.000 sporova za koje je bilo planirano da se završe tokom 1933. godine.[106] Do 1933. godine bilo je već 100.000 molbi za erarno zemljište koje su čekale na rješavanje. Razlog tome što su organi nadležni za šume u Bosni i Hercegovini onemogućavali dodjelu državnog šumskog zemljišta na osnovu *Zakona o šumama iz 1930. godine*. Do 1933. godine bilo je podijeljeno na 82.000 porodica agrarnih interesanata ukupno 110.685 ha kmetskog zemljišta. Tako je do 1933. godine ustupljeno seljacima ukupno 566.000 ha čifčijskog (kmetskog) zemljišta, 400.000 ha beglučkog zemljišta i 110.685 ha erarnog zemljišta.[107] Likvidacija beglučkih odnosa u Bosni i Hercegovini obavljana je i u narednim godinama sve do početka Drugog svjetskog rata. U 1938. godini bilo je 1.312 neriješenih beglučkih sporova. Na osnovi *Zakona o izmjenama i dopunama Zakona koje se odnose na agrarnu reformu u Bosni i Hercegovini*, broj predmeta je povećan za 9.071, što

103 „Službene novine Kraljevine Jugoslavije“, br. 224/36, od 14. oktobra 1936. godine.

104 I. Šabotić, *Uzurpacija zemljišnih posjeda u BiH,* 506.

105 Bogdan Lekić, *Agrarna reforma i kolonizacija u Jugoslaviji 1919-1941*, Beograd 2002, 148. (dalje: B. Lekić, *Agrarna reforma i kolonizacija u Jugoslaviji 1919-1941)*.

106 B. Lekić, *Agrarna reforma i kolonizacija u Jugoslaviji 1919-1941*, 148.

107 B. Lekić, *Agrarna reforma i kolonizacija u Jugoslaviji 1919-1941*, 148.

je ukupno iznosilo 10.383, od kojih je završeno 4.950 sporova.[108] Tako je prema dostupnim podacima, na kraju, provedbom agrarne reforme, stanje u Bosni i Hercegovini bilo slijedeće: 113.100 čifčija (kmetova) dobilo je 775.200 ha zemlje, 54.278 beglučara više od 400.000 ha zemlje, 25.752 „beskućnika-bezemljaša" 25.458 ha državnog šumskog zemljišta.[109]

Za vrijeme Kraljevine Jugoslavije (1929-1941), u oblasti agrara u Bosni i Hercegovini se radilo na likvidaciji agrarne reforme. U tom pogledu, donijet je i navedeni *Zakon o finansijskoj likvidaciji.*[110] Istim su regulisana dva pitanja: a) da se u gotovini isplaćuju dosuđeni iznosi na ime obeštećenja u visini od 500 dinara, a preko toga, u 6% obveznica, b) da se izda prva emisija obveznica u iznosu od 150.000.000 dinara na rok otplate od 43 godine. U nekoliko navrata ovaj *Zakon* je dopunjavan, a od 1932. do 1936. obustavljene su sve aktivnosti na rješavanju i likvidaciji agrarnih odnosa. Posebno posljedičan po agrarne odnose bio je *Zakon o likvidaciji agrarne reforme* na velikim posjedima.[111] *Zakonom* su utvrđeni posjedi koji premašuju određene površine u banovinama i srezovima te je utvrđena cijena odštete. Ovim propisima stvorene su osnove za provedbu brojnih procesa i pravnih radnji u oblasti agrarnih odnosa. Rezultati provedenih procesa bili su bolni i pogubni, posebno za begove zemljoposjednike, među kojima su uglavnom bili Bošnjaci. Radilo se o smišljenoj uzurpaciji, koja je ekonomski oslabila zemljoposjednike. O kakvom se ekonomskom slabljenju radilo najbolje potvrđuje činjenica da je agrarnom reformom u vremenu od 1919. do 1941. godine, zahvaćeno 1.175.305 ha zemlje u Bosni i Hercegovini, od čega je 52% bilo obradive zemlje. Dodatni udar na zemljoposjednike bila je niska cijena otkupljivanja zemlje, koju je država plaćala u iznosu od 38 dinara za 1 ha. To je bilo svega 1,5% od stvarne cijene. Na osnovu *Zakona o beglučkim zemljama u Bosni i Hercegovini,* od 3. decembra 1928, te zaključno sa 1. majom 1937. isplaćeno je 512.109.689 dinara, od čega u gotovini samo 2.724.189 dinara, a u obveznicama 509.385.500 dinara.[112] Na ovaj način, oduzete su ogromne količine zemlje od nekadašnjih zemljovlasnika, što je iste dovelo u vema nezavidan ekonomsko-socijalni položaj, što je imalo uticaja na marginaliziranje njihove političke uloge i položaja.

Kada je riječ o kolonizaciji u vremenu od 1919. do 1941. godine, ona se u Bosni i Hercegovini, kao i na drugim prostorima tadašnje države, nije provodila s ciljem povećanja količina obradive zemlje, a samim tim povećanja ekonomske moći seljaštva, te povećanja poreza državi, već sa ciljem promjene etničko-nacionalne strukture u državi. U vrijeme monarhističke Jugoslavije

108 B. Lekić, *Agrarna reforma i kolonizacija u Jugoslaviji 1919-1941,* 149.

109 B. Lekić*, Agrarna reforma i kolonizacija u Jugoslaviji 1919-1941*, 149; I. Šabotić, *Uzurpacija zemljišnih posjeda u BiH*, 506.

110 *Zakon* je donesen 14. septembra 1929. godine.

111 *Zakon* je donesen 19. juna 1931. godine

112 M. Imamović i dr, *Ekonomski genocid nad bosanskim Muslimanima*, 100; I. Šabotić, *Uzurpacija zemljišnih posjeda u BiH*, 506.

uzurpacija je bila jako izražena, a kasnije je dobila državnu sankciju kroz nacionalnu transformaciju vlasničkih odnosa u Bosni i Hercegvini, što je bio i cilj države. Tako je procesom kolonizacije i uzurpacije u Bosni i Hercegovini, prema postojećim podacima, podijeljeno 110.922 ha zemlje, ili 5,7% od ukupno 1.286.277 ha zemljišta koliko je prema dostupnim podacima bilo predmetom kolonizacije, odnosno agrarne reforme u Bosni i Hercegovini.[113]

Agrarno pitanje u Bosni i Hercegovini, pa i u monarhističkoj Jugoslaviji, bilo je, prije svega, predmetom partijsko-političkih interesa, koji su bili presudni u konačnici rješavanja najbitnijih pitanja u ovoj oblasti. Provođenjem agrarne reforme u Bosni i Hercegovini, odnosno dodjelom zemlje čifčijama (kmetovima) i drugim seljačkim kategorijama, veliki broj Bošnjaka, nekadašnjih zemljoposjednika, ostao je bez osnovnih prihoda za život. Osim toga, rezultati agrarne reforme, provedene od 1919. do 1941. godine, u Bosni Hercegovini bili su pogubni i sa aspekta razvitka poljoprivredne proizvodnje. U periodu provođenja agrarne reforme stepen zaostalosti i stagnacije bosanskohercegovačkog sela bio je ispod globalnih jugoslovenskih prosjeka, a na začelju evropske ljestvice.[114] Stoga se nameće konstatacija da socijalni aspekt agrarne reforme nije zadovoljen, jer je agrarnom reformom proizveden posjed koji nije mogao seljačkoj porodici obezbijediti normalnu životnu egzistenciju. Povećanjem prirodnog priraštaja odnosi na selu su se dodatno zaoštrili, gdje se broj seoskih domaćinstava povećao, čime se socijalno-ekonomska situacija na selu znatno usložila.

Navedeno upućuje na činjenicu da pitanje agrarne reforme u Bosni i Hercegovini u periodu od 1919. do 1941. godine, a posebno beglučko pitanje, nije bilo jednostavno za rješavanje kako se to u početku vjerovalo, jer su početkom Drugog svjetskog rata brojni predmeti ostali neriješeni. Početak Drugog svjetskog rata, osim što je zaustavio provedbu agrarne reforme u Bosni i Hercegovini, omeo je i planirani tempo isplate odšteta, koje su vršene do početka 1941. godine.[115] Agrarnim pitanjem 1919-1941, preplitalo se nacionalno, odnosno vjersko pitanje, pa je provođenje agrarne reforme u praksi imalo izraz međukonfesionalne konfrotacije i antibošnjačkog raspoloženja.[116]

Rezultati i posljedice provedene agrarne reforme u Bosni i Hercegovini u vremenu od 1919. do 1941. godine je u tome što su načinom na koji je ona provođena nekadašnji zemljoposjednici, age i begovi, koji su uglavnom bili Bošnjaci, pored fizičkog zlostavljanja i maltretiranja, ekonomski uništavani perfidnim kupoprodajnim transkcijama sa mizernim agrarnim obligacijama i

113 E. Mutapčić, *Agrarno zakonodavstvo i likvidacija agrarne reforme u Bosni i Hercegovini (1918-1941),* 157.

114 Nedim Šarac, Agrarni faktor društveno-političkog života u Kraljevini Srba Hrvata i Slovenaca (1918-1929), *Teme naše novije istorije, Istoriografski prilozi*, Svjetlost, Sarajevo 1981, 93.

115 I. Šabotić, *Uzurpacija zemljišnih posjeda u BiH*, 506.

116 Adnan Velagić, *Hercegovački muslimani u koncepcijama četničkog pokreta (1941-1945),* Mostar 2012, 44.

njihovim neisplaćivanjem. Na taj način, težilo se potpunom finansijskom osiromašenju bosanskohercegovačkog zemljoposjednika, age i bega, kojem je u procesu agrarne reforme od 1919. do 1939. godine u Bosni i Hercegovini oduzeto 1.175.305 ha zemlje, zašto su zemljoposjednici, za istu, na ime finansijske odštete do početka 1941. godine naplatili 593,7 miliona dinara.[117]

Od ukupno dva miliona ha zemlje u Kraljevini SHS/Jugoslavije koja je zahvaćena agrarnom reformon, na Bosnu i Hercegovinu je otpadalo 70 odsto. Zato je Bosna i Hercegovina „bila okosnica i glavna meta" agrarne reforme, kojom nisu ostvareni samo socijalno-ekonomski, nego, prije svega, nacionalno-politički ciljevi. Pitanje agrarne reforme bilo je u osnovi svih političkih programa i nacionalnih podjela i razlika između srpskog i bošnjačkog stanovništva u Bosni i Hercegovini.[118]

Stoga se može zaključiti, da je provođenje agrarne reforme u Bosni i Hercegovini od 1919. do 1941. godine imalo za cilj ne samo socijalne, već i duboke nacionalno-etičke i vjerske komponente usmjerene ka oduzimanju zemlje od predstavnika jednoga naroda, u ovom slučaju Bošnjaka, i davanju iste predstavnicima drugoga naroda, u ovom slučaju Srbima. Zakonodavnom politikom i praktičnom realizacijom, koja je prakticirana pri provođenju agrarne reforme na cijelom prostoru tadašnje države, seljaci su najpovoljnije prošli i najbolje tretirani u Bosni i Hercegovini, gdje su jedino dobili zemlju besplatno.

Na ovaj način agrarna reforma provedena između dva svjetska rata u Bosni i Hercegovini predstavljala je i zloupotrebu po pitanju ugrožavanja osnovnih ljudskih i životnih prava, a poduzimane državne mjere na planu provođenja agrarne reforme dovele su do konstantnog opadanja ukupne poljoprivredne proizvodnje u Bosni i Hercegovini, ali i do smanjenja površina obradivog zemljišta. Agrarna reforma nije završena do početka Drugog svjetskog rata, ne samo zbog početka rata, već i zbog političkog djelovanja političkih stranaka i vlada, koje su političkim potezima svjesno odlagale konačnu završnicu agrarne reforme. Državna intervencija i početak Drugog svjetskog rata učinili su da mnoga seljačka gazdinstva ne budu predmetom zauzimanja od strane vlasnika finansijskog kapitala usljed velikih seljačkih dugova, što je, prije svega, bio rezltat pogrešno provođene agrarne reforme i politike između dva svjetska rata.

---

117 M. Imamović i dr, *Ekonomski genocid nad bosanskim Muslimanima*, 65; I. Šabotić, *Uzurpacija zemljišnih posjeda u BiH*, 506.

118 O. Hamzić, *Gračanica i okolina*, 82.

Agrarni odnosi u Bosni i Hercegovini za vrijeme Drugog svjetskog rata (1941-1945)

Okupacijom Kraljevine Jugoslavije, 10. aprila 1941. godine, pitanje političkog statusa Bosne i Hercegovine riješeno je proglašenjem Nezavisne države Hrvatske (NDH).[119] Odmah po proglašenju NDH, na cijelom njenom prostoru, pa tako i u Bosni i Hercegovini, desile su se određene agrarno–posjedovne promjene. Od samog početka stvaranja NDH, pitanju promijene vlasničkih odnosa posvetila se znatna pažnja. U pogledu mijenjanja posjedovnih odnosa na selu, NDH svoje aktivnosti je usmjerila uglavnom protiv srpskog seljačkog nacionalnog elementa koji se u periodu od 1919. do 1941. godine, u procesu provedbe agrarne reforme, domogao znatnih zemljišnih posjeda. Stoga je već sredinom aprila 1941. godine donesena zakonska odredba o nekretninama tzv. dobrovoljaca, koja se odnosila na solunske dobrovoljce, prema kojoj su svi posjedi dodijeljeni dobrovoljcima proglašeni vlasništvom NDH, a dotadašnji vlasnici nisu dobili pravo na drugu zemlju ili na bilo kakvu naknadu.[120]

Treći rajh je imao aparat koji se bavio realizacijom njegovih ekonomskih interesa u osvojenim zemljama. S obzirom na prirodna bogatstva, Bosna i Hercegovina je bila u centru pažnje njemačkih vojno-privrednih krugova. U NDH su od početka rata, za potrebe njemačke okupacione vojske proizvedene i prisilno otkupljivane velike količine žita, stoke, mesa, peradi i jaja, konja, voća, duhana i drugih agrarnih proizvoda i to po cijenama nižim od komercijalnih.[121]

Agrarno-posjedovna problematika na području Bosne i Hercegovine, kao i na drugim područjima tadašnje NDH, uglavnom se odnosila na prostor naseljen srpskim življem. Donesenim aktima iz oblasti agrara, u vrijeme vladavine NDH u Bosni i Hercegovini su stvorene osnove za rješavanje agrarno-posjedovnih odnosa koji su prije svega išli u pravcu poništenja rezultata agrarne reforme provedene u vremenu od 1919. do 1941. godine, a putem revizije ili potpunog njenog anuliranja, gdje je bosanskohercegovački veleposjednik bio na udaru. Vlasti NDH su donošenjem propisa u oblasti agrarne problematike, te provođenjem revizije u agraru, imali za cilj i pridobijanje bivših bosanskohercegovačkih zemljoposjednika. Iz tog razloga, NDH je napravila konkretan ustupak, na način da je predložila da se sva

[119] Fikreta Jelić-Butić, *Ustaše i NDH* Zagreb 1977, 69. (dalje: F. Jelić-Butić, *Ustaše i NDH*); Mladen Colić, *Takozvana NDH 1941*, Beograd 1973, 90-91. Formalni čin proglašenja NDH izvršen je 10. aprila 1941. godine kad je Slavko Kvaternik preko zagrebačke radio stanice pročitao ovaj tekst proglašenja.

[120] F. Jelić-Butić, *Ustaše i NDH*, 162-179; Marijan Maticka, *Agrarna reforma i kolonizacija u Hrvatskoj 1945-1948*, Zagreb 1990, 21. (dalje: M. Maticka, *Agrarna reforma i kolonizacija)*.

[121] Rasim Hurem, *Bosna i Hercegovina u Drugom svjetskom ratu*, Zagreb 2016, 46. (dalje: R. Hurem, *BiH u Drugom svjetskom ratu).*

oduzeta zemlja bosanskohercegovačkim zemljoposjednicima vrati. Po ovom pitanju je već jula 1941. godine u Sarajevu održana konferencija bivših zemljoposjednika Bošnjaka na kojoj je zaključeno da se međuratnom agrarnom reformom oduzeta zemlja ima vratiti bosanskim zemljoposjednicima i njihovim nasljednicima. Međutim, koliko je poznato, do realizacije navedenih zaključaka nije došlo zbog općih kretanja i razvoja NOP-a u Bosni i Hercegovini, mada je bilo nekih manjih individualnih zahvata po pitanju rješavanja agrarno-posjedovnih odnosa u vremenu NOB-e. [122]

U cjelini uzevši, agrarno-posjedovni odnosi na tadašnjim okupiranim prostorima imali su pretežno ekonomsko-politički značaj, propraćen, prije svega, nasiljem i nasilnim migracijama, posebno srpskog seljačkog stanovništva. U takvim okolnostima, u najvećem dijelu bošnjačkog nacionalnog korpusa, posebno onog opozicionog, stvoreno je raspoloženje koje se manifestovalo otvorenim protestom protiv vlasti NDH i suprotstavljanju progona Srba, Jevreja i Roma. U znak protesta protiv takvog djelovanja ustaške vlasti u Bosni i Hercegovini, nastale su mnoge poznate rezolucije izdate u Sarajevu, Banja Luci, Tuzli, Mostaru, Prijedoru, Bijeljini i drugim mjestima.[123] Potpisnici rezolucija bili su ugledni građani, članovi Islamske zajednice, članovi brojnih muslimaskih udruženja i asocijacija, brojni intelektualci, te jedan broj seljaka. Upravo ove rezolucije su pokazale karakter političkog raspoloženja većine Bošnjaka u Bosni i Hercegovini za vrijeme vladavine ustaškog režima.[124] Pojava antifašističkih rezolucija je izraz moralnog i kritičkog stava bošnjačke javnosti prema poretku bezakonja. Rezolucije sadrže izraz nepovjerenja u ustaški režim i njegove planove, osudu ustaškog terora i zahtjev da se obezbijedi lična, vjerska i imovinska sigurnost i to „za sve građane u državi bez ma kakvih razlika“. Potpisnici su tražili „da se onemogući svaka vjerska netrpeljivost“, tražili su zaštitu za „nevini svijet“, kao i da se pozovu na odgovornost svi krivci, bez razlike na vjeru, kao i oni koji su nedjela naređivali ili onemogućili.[125]

Međutim, evidentne socijalne težnje seljaštva, koje je činilo okosnicu NOP-a za vrijeme NOB-e, nisu mogle biti ostvarene, jer je to, prije svega, podrazumijevalo radikalne izmjene svojinskih odnosa u sferi zemljišnog vlasništva u korist seljaštva, a putem eksproprijacije krupnih zemljišnih posjeda, što je donekle bilo u suprotnosti sa proklamiranom platformom NOB-a. Iz tih razloga, političko i vojno rukovodstvo KPJ je nastojalo da izbjegne

---

122 O širim kretanjima i razvoju NOP-a u Bosni i Hercegovini vidjeti više u: R. Hurem, *BiH u Drugom svjetskom ratu.*

123 Safet Bandžović, *Bošnjaci i antifašizam*, Sarajevo 2010; 262-270. (dalje: S. Bandžović, *Bošnjaci i antifašizam)*; Marko Atila Hoare, *Bosanski muslimani u Drugom svjetskom ratu*, Zenica 2019, 62-65. (dalje: M. A. Hoare, *Bosanski muslimani u Drugom svjetskom ratu*).

124 Grupa autora, *Bosna i Hercegovina od najstarijih vremena do kraja Drugog svjetskog rata,* Sarajevo 1998, 350. (dalje: G. autora, *Bosna i Hercegovina od najstarijih vremena do kraja Drugog svjetskog rata*); F. Jelić-Butić, *Ustaše i NDH*, 202.

125 S. Bandžović, *Bošnjaci i antifašizam,* 266-267.

„klasne sukobe“, šireći propagandu i gradeći savez sa „patriotski“ raspoloženim snagama seljaštva i sitnog građanstva.

U toku NOB-a jasno su bile formulisane osnovne političke mjere prvih organa narodne vlasti, na način da se u toku NOR-a odvijao revolucionarno-demokratski proces sa uvažavanjem socijalno-ekonomskih interesa seljaštva. Svjesne težine i složenosti agrarne problematike, snage NOP-a su određene osnove ekonomsko-socijalne sadržine formulisale kroz donošenje prvih propisa u toku NOR-a.[126] U situaciji širenja NOP-a i stvaranja slobodnih teritorija, pa i kontrarevolucije, neki organi narodne vlasti preuzimali su određene socijalno-političke mjere, koje su imale negativan odraz i posljedice u oblasti agrarne problematike. U tom pravcu, još krajem 1941. i početkom 1942. godine u Bosni i Hercegovini bile su prisutne određene političke pojave u NOP-u oprečne općim načelima NOB-e. Ovdje se prije svega radilo o pokušaju uspostave nekog vida kolektivizacije, što je dovelo do brojnih nesporazuma u oblasti posjedovnih odnosa, te zaoštravanja kursa prema imućnijim seljacima. Takve pojave su dovele do političkog skretanja NOP-a, što je tražilo hitnu i brzu reakciju. Zbog svega toga, ovo pitanje je bilo predmetom savjetovanja KPJ za Bosnu i Hercegovinu, održanog u Ivančićima, blizu Srednjeg, početkom 1942. godine. Na savjetovanju su podržani određeni vidovi tzv. „klasnog rata“ u NOB-u, što je dovelo do krize NOP-a.[127] Upravo na savjetovanju u Ivančićima, naloženo je partijskim kadrovima da se takva praksa mora prekinuti i napustiti. Analiza političke i vojne situacije izvršena na savjetovanju u Ivančićima bila je „sa jednom optimističkom vjerom“. Govorilo se „o jačanju oslanjanja na (...) siromašne seljake“, o postojanju kulaka kao društvene osnove četništva na selu i o borbi protiv kulaka koji ometaju narodnooslobodilačku borbu.[128]

Daljim razvojem situacije i stvaranjem slobodne teritorije u drugoj polovini 1943. godine, došlo je do snaženja pozicije narodne vlasti u Bosni i Hercegovini, gdje je postignut i određen nivo privrednog razvitka, posebno u rješavanju složenih zadataka snadbijevanja vojske neophodnim živežnim namirnicama i rukovođenja privredom, prosvjetom, zdravstvom i drugim oblastima života.[129] Stvaranjem takvih uslova na slobodnoj teritoriji doprinijelo je formiranju općinskih i sreskih narodnooslobodilačkih odbora u Bosni i Hercegovini. To je period kada je stvorena pozitivna politička situacija, koja je nametala potrebu osnivanja političkih tijela predstavnika NOP-a u Bosni i Hercegovini kao najviših organa narodne vlasti. Rezultati, postignuti na okupljanju i doprinosu sva tri naroda u NOB-u bili su osnova Pokrajinskom

126 Ovdje se prije svega misli na Fočanske propise donesene februara mjeseca 1942. godine u Foči, kojima je bio uređen postupak za rad narodnooslobodilačkih odbora pri sprovođenju neprijateljske rekvizicije.

127 Rasim Hurem, *Kriza narodnooslobodilačkog pokreta u Bosni i Hercegovini 1941-1942*, Sarajevo 1972, 123.

128 R. Hurem, *BiH u Drugom svjetskom ratu*, 155.

129 G. autora, *Bosna i Hercegovina od najstarijih vremena do kraja Drugog svjetskog rata*, 374.

komitetu KPJ za Bosnu i Hercegovinu da zauzme stav da Bosna i Hercegovina treba da bude ravnopravna federalna jedinica u okviru buduće zajedničke države, čime je napuštena ideja o „narodnoj autonomiji". Na toj osnovi urađeni su prijedlozi utvrđeni na Prvom zasijedanju ZAVNOBiH-a, održanom 25. i 26. novembra 1943. godine u Mrkonjić Gradu. Ovakvi stavovi Pokrajinskog komiteta KPJ za Bosnu i Hercegovinu su potvrđeni na Drugom zasijedanju AVNOJ-a, održanom u Jajcu 29. novembra 1943. godine.[130]

Historijske odluke ZAVNOBiH-a i AVNOJ-a, bile su jasna osnova ostvarivanja nacionalnih i socijalnih težnji svih naroda Bosne i Hercegovine, a što je dalo podsticaja daljem razvoju i jačanju NOP-a. Na Drugom zasijedanju AVNOJ-a problematika društveno-ekonomskih odnosa nije bila predmetom rasprave, što se u literaturi objašnjava međunarodnim i unutrašnjim političkim razlozima. Pretendiranje na provođenju procesa eksproprijacije u tom periodu nije odgovaralo ni NOP-u, iz razloga što eventualno provođenje takvog procesa nije bilo u duhu NOB-a. S druge strane, najveći dio slobodne teritorije u Bosni i Hercegovini nalazio se u pasivnim brdsko-planinskim predjelima koji nisu imali poseban značaj za razvoj nacionalne privrede.[131] Osim toga, poznata je činjenica da je glavninu NOP-a činilo siromašno i srednje seljaštvo, i u toj fazi ne bi u potpunosti bio shvaćen taj proces. Promjene u oblasti agrarno-posjedovnih odnosa do Drugog zasijedanja AVNOJ-a tekle su sporo i tek 1944. godine osjeća se tendencija širenja promjena u ovoj oblasti, a sve s ciljem organizovanja poljoprivrednih radova za front na tzv. „fondovskoj zemlji". Fondovska zemlja u Bosni i Hercegovini se obrađivala u organizaciji NOO, formirajući komisije za sjetvu i žetvu poljoprivrednih proizvoda. U radu komisija bilo je određenih poteškoća. Organi narodne vlasti su donosili potrebne odluke koje su olakšale rad komisija, a koje su se odnosile na potrebu angažovanja radne snage iz pasivnih krajeva, pa i gradova, za poljoprivredne radove, zatim mobilizaciju potrebnog stočnog fonda, kao i privatnika za obradu zemlje. Narodnooslobodilački odbori na nivou sela nisu bili efikasna tijela i bili su skloni korupciji, nesposobnosti i lokalizmu. Tradicionalne veze među seljacima mogle su predstavljati opstrukciju u vršenju vlasti, ali su komunistima omogućile i da putem njih vrše kontrolu.[132]

Promjene u oblasti agrarnih odnosa u Bosni i Hercegovini u toku NOR-a bile su sastavni dio općih promjena u društveno-ekonomskoj strukturi zemlje. Mada na Drugom zasijedanju AVNOJ-a, održanom u Jajcu 29. novembra 1943. godine, kao prijelomnom političkom događaju NOR-a, kao što je rečeno, nisu pominjane nikakve promjene u društveno-ekonomskim odnosima. Razlog tome je svakako činjenica da je rukovodstvo NOP-a smatralo da bi tokom rata prijevremene, naročito radikalne promjene u društveno-ekonomskoj strukturi mogle da opravdaju propagandu raznih protivnika o jednostranom

130 R. Hurem, *BiH u Drugom svjetskom ratu,* 351.
131 R. Hurem, *BiH u Drugom svjetskom ratu,* 350-351.
132 M. A. Hoare, *Bosanski muslimani u Drugom svjetskom ratu*, 299.

„komunističkom karakteru“ NOB-a, ugrožavajući njene osnove, a prije svega njenu socijalnu i političku širinu. Osim toga, sitno i srednje seljaštvo, koje je sačinjavalo pretežan dio NOV i POJ, ne bi ni razumjelo u toj fazi da su mjere eksproprijacije suprotne karakteru NOR-a. Praksa NOR-a zasnivala se na korištenju imovine Kraljevine Jugoslavije i primjenjivanje konfiskacije za djela saradnje sa neprijateljem, ali kao strogo individualnu mjeru. Opću perspektivu socijalnog oslobođenja, uključivši i likvidiranje veleposjeda i ostalih zavisnih odnosa, privremeno je određivao uspjeh borbe za nacionalno oslobođenje i osvajanje vlasti u toku narodnoosloodilačke borbe.[133] U praksi, napuštena i neobrađena zemlja koristila se uglavnom za potrebe NOB-e ili se davala na korištenje bezemljašima kako bi na osnovu obrade iste prehranili svoje porodice. Zemljišni posjedi davani su bez mogućnosti promjene vlasničkog statusa. Jedan od osnovnih zadataka NOO bio je osiguranje prehrane boraca i stanovništva, što je nametalo potrebu obrađivanja što većih površina zemlje. Veoma često NOO su samoinicijativno pokretali brojne aktivnosti po pitanju obrade zemlje, katkad ne poštujući propise koji su doneseni od strane državnih i vojnih organa vlasti. U svojim aktivnostima NOO su vodili računa o zastupljenosti socijalnih kriterija koji su se odnosili na davanju prvenstva prilikom dodjele zemlje na obradu siromašnim seljacima. U svim provedenim aktivnostima na plan dodjele zemlje isticano je da se ista daje privremeno i da se njen vlasnički status neće mijenjati dok traju ratne operacije i da će se po okončanju rata donijeti neophodni propisi za sve društvene procese, pa i rješavanje agrarne problematike. Partizansko rukovodstvo nastojalo je održati korak sa širenjem države. Tokom prve polovine 1944. godine, Predsjedništvo ZAVNOBiH-a izdalo je direktive podređenim NOO-ima, insistirajući da prikupe informacije o stanju zdravstva, obrazovanja, poljoprivrede i ekonomije, te da nadziru poljoprivredne aktivnosti.[134]

Promjene u agrarno-posjedovnim odnosima u toku NOR-a, naročito do Drugog zasijedanja AVNOJ-a imale su prije svega, socijalno-ekonomski karakter, preko kojeg su se nadzirale dublje promjene nakon što se stvore povoljniji uslovi za provođenje istih. Do znatnijih promjena u agrarno-posjedovnim odnosima dolazi u toku 1944. godine, ali su se one kretale u granicama platforme NOB-e. Na tom planu značajnu ulogu igrao je ZAVNOBiH, koji je, donošenjem određenih mjera u ovoj oblasti, pokušao stvoriti pravne osnove vezane za konfiskaciju i pravljenje razgraničenja sa rekvizicijom, poštujući Fočanske, a i druge propise, koji su se odnosili na ovu problematiku. Aktivnostima NOO jedan broj zemljiših posjeda je tokom 1944. godine u Bosni i Hercegovini bio u narodnooslobodilačkim fondovima. Zemljišni fondovi su u proljeće 1944. godine obrađivani u režiji NOO za potrebe NOV-e i to su bile najvećim dijelom zemljišne površine u vlasništvu

133 Nikola Gaćeša, *Agrarna reforma i kolonizacija u Jugoslaviji 1945-1948,* Novi Sad 1984, 69. (dalje: N. Gaćeša, *Agrarna reforma i kolomizacija u Jugoslaviji 1945-1948).*

134 M. A. Hoare, *Bosanski muslimani u Drugom svjetskom ratu,* 304.

nestalih porodica i žrtava fašističkog terora i izbjeglih porodica.[135] U prvoj polovini 1944. godini stanovništvo velikih djelova Bosne i Hercegovine bilo je na granici gladi, što potvrđuje činjenica da je Predsjedništvo ZAVNOBiH-a 3. marta 1944. zaključilo slijedeće: „Sve u svemu, cijela oslobođena teritorija ne može se ishraniti, sve kad bi bila potpuno oslobođena od davanja za vojsku, do nove žetve (...). Pitanje ishrane na čitavoj oslobođenoj teritoriji Bosanske Krajine, kako vojske tako i civilnog stanovništva, postaje svakim danom sve teže. Situacija u Istočnoj Bosni je prilično slična kao u Bosanskoj Krajini".[136] Zbog veoma teške situacije Predsjedništvo ZAVNOBiH-a bilo je prinuđeno da piše NKOJ-u 19. jula 1944. godine i traži pomoć u hrani. Odsjek za poljoprivredu i stočarstvo procijenio je 27. novembra 1944. da je, kao rezultat pustoši koji su za sobom ostavili okupator i njegove sluge, nivo stočnog fonda pao na 20 odsto prijeratnog broja. A stoka je bila glavni izvor preživljavanja za veliki dio stanovništva.[137] U toku Drugog svjetskog rata u Bosni i Hercegovini njemački i italijanski okupator vršio je, između ostaloga, uništavanje seoskih i gradskih zgrada, te vršio uništavanje u oblasti voćarstva i stočarstva. O kakvoj se šteti radi potvrđuju podaci da je uništeno i oštećeno 4.393.206 stabala voćaka, 10.979.386 metara kubnih šumskog bogastva, te 8.221.419 grla stoke.[138]

U toku NOR-a došlo je do velikih migracionih kretanja u Bosni i Hercegovini. Ta migraciona kretanja u najvećoj mjeri se odnose na iseljavanje Nijemaca,[139] ali i drugih, pri čemu su izvršene obimne promjene u agrarno-posjedovnim odnosima. Njemačko stanovništvo je iseljavalo u toku rata u Njemački rajh s onih područja NDH koja su bila najugroženija od napada partizana i četnika. To je značilo da su se trebali iseliti gotovo svi Nijemci iz Bosne i Hercegovine, te manji broj Nijemaca iz Hrvatske. Iz bosanskohercgovačkih gradova i sela trebalo je iseliti 17.363 Nijemca (Bosanska Krupa, Prijedor, Vrbaška, Bosanska Gradiška, Bosanski Šamac, Prnjavor, Glogovac, Teslić, Derventa, Bosanski Brod, Bosanski Šamac, Gradačac, Doboj, Tuzla, Bijeljina, Novo Selo, Petrovo Polje, Zavidovići, Zenica, Jajce, Sarajevo, Mostar i dr). Na posjede iseljenih Nijemaca iz NDH trebali su naseliti Hrvati iz zaposjednute Slovenije, Štajerske, Koruške i

135 N. Gaćeša, *Agrarna reforme i kolonizacija u Jugoslaviji 1945-1948*, 72.

136 M. A. Hoare, *Bosanski muslimani u Drugom svjetskom ratu*, 306; ZAVNOBiH: dokumenti, 97-98.

137 M. A. Hoare, *Bosanski muslimani u Drugom svjetskom ratu,* 306-307.

138 Sead Selimović, Senaid Hadžić, *Tuzlanski kraj 1851-1991*, Tuzla 2007, 168-169.

139 ABiH, fond: Agrarne reforme i kolonizacije (dalje: ARIK), k-469, dok. 3708. *Likvidacija bivšeg zavoda za kolonizaciju u Zagrebu*, od 29. 9. 1945. Za vrijeme NDH osnovan je Zavod za kolonizaciju, čiji je djelokrug rada obuhvatao područje Bosne i Hercegovine. Tako je Zavod provodio preseljenje pripadnika njemačke narodne skupine koji su se pismeno prijavili za seljenje na temelju Ugovora od 30. septembra 1942. godine kojim je bilo utvrđeno preseljenje Njemaca koji su živjeli ispod desne obale Save.

Kranjske.[140] Kakva će biti sudbina domicilnog njemačkog stanovništva dalo se naslutiti po osnovu ponašanja jugoslovenskih komunista. Naime, Nijemci koji su se nalazili na područjima koja su bila pod vlašću partizana u početku nisu protjerivani s tog područja, da bi se kasnije politika komunista promijenila, pa su ih po oslobođenju počeli protjerivati.[141] U vezi sa ovom problematikom, Predsjedništvo AVNOJ-a je 21. novembra 1944. godine donijelo *Odluku* kojom je sva imovina Njemačkog Rajha i njihovih državljana prešla u vlasništvo države. Osim toga, sva imovina lica njemačke narodnosti, izuzev Nijemaca koji su se borili u redovima NOV-e prešla je u državnu svojinu, kao i sva imovina ratnih zločinaca i njihovih pomagača, bez obzira na njihovo državljanstvo imovina svakog lica koje je presudom građanskih i vojnih sudova osuđeno na gubitak imovine prelazi u državnu svojinu.[142] Ova *Odluka* je bila u suprotnosti sa odlukama Drugog zasijedanja AVNOJ-a od 29. novembra 1943. godine, kojom je bila zagarantovana ravnopravnost i manjinska prava, svim nacionalnim skupinama pa i Nijemcima. No, unatoč tome potkraj 1944. partizanski pokret i komunističke vlasti počeli su protjerivanje preostalih pripadnika njemačke narodne skupine. Izbjegli i prognani jugoslovenski Nijemci, smješteni su pretežno u Austriji i Njemačkoj, kao i na području Čehoslovačke, Poljske, Mađarske i Italije.[143] Tako je sva ova imovina prešla je pod kontrolu Državne uprave narodnih dobara i njome se upravljalo kao sa povjerenim dobrom do konačnog rješenja o svojini. Pod imovinom u smislu ove odluke smatrala su se sva pokretna i nepokretna dobra, što znači i zemljišni posjedi. Zemlja oduzeta na osnovu odredaba navedene odluke, stavljena je pod upravu i nadzor Državne uprave narodnih dobara, koja je osnovana istim aktom Predsjedništva AVNOJ-a.[144]

Potrebno je istaći da ovom odlukom Predsjedništva AVNOJ-a, od 21. novembra 1944. godine, nigdje nije bilo predviđeno da se ovako dobijen zemljišni fond upotrijebi kasnije za agrarnu reformu i kolonizaciju, što upućuje na činjenicu da rukovodstvo KPJ nije imalo namjeru ići na proces provođenja agrarne reforme i kolonizacije prije oslobođenja zemlje. Konfiskacija i oduzimanje njemačke imovine na nivou tadašnje države potvrđena je juna 1945. godine *Zakonom o konfiskaciji imovine i izvršenju konfiskacije*.[145] U konkretnom slučaju, postupak konfiskacije imovine bio je povjeren mjesnim i sreskim narodnim odborima, kada je riječ o imovini lica njemačke narodnosti, a kada je riječ o imovini ratnih zločinaca i njihovih pomagača, nadležnost su

140 Marica Karakaš Obradov, Migracije njemačkoga stanovništva na hrvatskome i bosanskohercegovačkome prostoru tjekom Drugog svjetskog rata i poraća, *Zbornik radova "Nijemci" u Bosni i Hercegovini i Hrvatskoj-nova istraživanja i perspektive*, Sarajevo 2015, 335-337. (dalje: M. Karakaš Obradov, Migracije njemačkog stanovništva).

141 M. Karakaš Obradov, *Migracije njemačkog stanovništva*, 343.

142 N. Gaćeša, *Agrarna reforma i kolonizacija u Jugoslaviji 1945-1948*, 77.

143 M. Karakaš Obradov, *Migracije njemačkog stanovništva,* 34.

144 N Gaćeša, *Agrarna reforma i kolonizacija u Jugoslaviji 1945-1948.* 77.

145 „Službeni glasnik DFJ", br. 40/45, od 12. juna. 1945. godine.

imali sudovi, što je potvrđeno navedenim *Zakonom*. Navedene zemljišne posjede potrebno je bilo staviti u funkciji na način da se sa istih ubere i pripremi naredna sjetva za potrebe države.

Promjene u oblasti agrarno-posjedovnih odnosa činili su dio sveobuhvatnih promjena u društveno-ekonomskoj strukturi tadašnje države u stvarane u vremenu NOB-a od 1941. do 1945. godine. Zbog neophodne potrebe obezbjeđenja prehrane stanovništva, kao i jedinica NOP-a, a posebno zbog uloge i doprinosa seljaštva u NOR-u, te predstojeće obrade zemlje, nova narodna vlast je činila sve kako bi bio zadovoljen interes seoskog stanovnišva nakon oslobođenja zemlje. U tom pogledu poduzimane su brojne aktivnosti i donosene mjere, kako bi se dao podsticaj razvoju sela. Tako je Privremena vlada DFJ 9. maja 1945. godine donijela *Deklaraciju* u kojoj ističe da će u najkraće moguće vrijeme pristupiti rješavanju seljačkih problema, kao što su agrarna reforma i kolonizacija, a kako bi siromašni slojevi seljaštva dobili zemlju na korištenje. Navedenom *Deklaracijom,* Privremena vlada DFJ je nagovijestila krupne promjene u drušveno-ekonomskom pogledu i položaju seljaštva, otvaranjem agrarnog problema, što je predastavljalo, pored praktične, i političku potrebu nove države i vlasti.

USLOVI, OKOLNOSTI, PRAVNE I ORGANIZACIONE OSNOVE ZA IZVOĐENJE AGRARNE REFORME I KOLONIZACIJE

Prilike na selu nakon Drugog svjetskog rata

Neposredno nakon Drugog svjetskog rata DFJ pa tako i Bosna i Hercegovina su se našle u nezavidnom položaju. Obnova zemlje je bila prioritet i ista je imala dvojak zadatak. Trebalo je što prije otkloniti elementarne posljedice rata i normalizovati život, te stvoriti što čvršću osnovu za prelazak na plansku i socijalističku izgradnju.[146] Glavni problem je bio kako prehraniti stanovništvo i spriječiti pojavu gladi. U tom pogledu, nova vlast je poduzela niz aktivnosti, izvršila je popis i otkup viškova žita, ali je pri tome nailazila na prepreke zbog djelovanja špekulanata.[147] Društveno-privredni razvitak jugoslovenske zajednice nakon Drugog svjetskog rata pravno je uokviren Ustavom FNRJ izglasanim 31. januara 1946. godine. To je omogućilo državi da daje pravac privrednom životu i razvitku putem opšteg privrednog plana, oslanjajući se na državni i zadružni sektor, a ostvarujući potpunu kontrolu nad privatnom svojinom.[148] I Ustav NR Bosne i Hercegovine koji je donesen 31. decembra 1946. godine bio je na istom stanovištu kada je riječ o društveno-privrednim prilikama. Naime, društveno-ekonomske odredbe Ustava sadržane su u glavi IV, gdje su predviđena tri oblika svojine: državna, zadružna i privatna. U pogledu vlasništva nad zemljom rečeno je da ona pripada onima koji je obrađuju. Također, navedena je zabrana privatnim licima da raspolažu velikim zemljišnim posjedima po bilo kom osnovu. [149]

Neposredno nakon Drugog svjetskog rata prilike na selu u Bosni i Hercegovini bile su veoma složene. Oko 83 odsto bosanskohercegovačkog stanovništva činila je seoska populacija.[150] Selo je u toku Drugog svjetskog rata

---

146 Sead Selimović, Mjesto i uloga žene u privrednom razvoju Tuzle u periodu obnove i Prvog petogodišnjeg plana, *Glasnik Arhiva i arhivističkog udruženja u Bosni i Hercegovini*, br. 47, Sarajevo 2017, 291.

147 Sead Selimović, Političke i društveno-ekonomske promjene u Zvorniku od 1945 do 1953. godine*, Glasnik arhiva i arhivističkog udruženjau Bosni i Hercegovini*, br. 48, Sarajevo 2018, 190.

148 Denis Bećirović, Prvi ustav Narodne republike Bosne i Hercegovine poslije završetka Drugog svjetskog rata-pretpostavke, okolnosti, sadržaj i značaj*, Glasnik arhiva i Arhivističkog udružanja Bosne i Hercegovine,* br. 43, Sarajevo 2010, 211. (dalje: D. Bećirović, *Prvi ustav NR BiH*).

149 D. Bećirović, *Prvi ustav NR BiH,* 215.

150 *Istorija saveza komunista Bosne i Hercegovine*, knj. 2. Sarajevo 1990, 13. (dalje: *Istorija SK BiH*); Vera Katz, Proces demokratske tradicije u Bosni i Hercegovini druga polovina 20. stoljeća, *Zbornik radova-Identitet Bosne i Hercegovine kroz historiju,* knj. 1, Sarajevo 2011, 278; Husnija Kamberović, *Hod po trnju-iz bosanskohercegovačke historije 20. stoljeća*, Sarajevo 2011, 100. (dalje: H. Kamberović, *Hod po trnju*).

doživjelo teške gubitke. Stočni fond je smanjen za 70 posto. Slično stanje je bilo u voćarstvu i vinogradarstvu.[151] Prema raspoloživim podacima u Bosni i Hercegovini je u toku Drugog svjetskog rata uništeno 1.170.000 grla razne stoke, 1.800.000 komada razne živine, 3.750.000 komada voćaka, 18.000 ha vinove loze, 138.000 vagona raznih poljoprivrednih proizvoda, 110 traktora raznih vrsta, 89 parnih lokomotiva, 2.140 raznih motora koji su se upotrebljavali u poljoprivredi, 8.000 sječki za stočnu hranu, 1.200 presa za sijeno i slamu, 1.050 separatora, 11.000 kanti za mlijeko, 2.150 vršilica raznih tipova, 250 traktorskih plugova, 98.000 raznih plugova i raonika, 8.100 raznih kultivatora i kopačica za kukuruz.[152] Osim toga, uništeno je 33 posto stambenih i gospodarskih zgrada na selu.[153] Opće karakteristike prilika na selu ogledale su se u brojnim protivrječnostima koje su se mogle posmatrati, kako sa vjerskog, tako i sa društveno-socijalnog aspekta, a što je rezultat viševjekovnog historijskog razvitka Bosne i Hercegovine. Pored toga nakon Drugog svjetskog rata u Bosni i Hercegovini veliki problem za dalji razvoj države i društva predstavljao je visok procenat nepismenog stanovništva,[154] preko 70 posto stanovništva bilo je nepismeno, a skoro pola miliona ljudi je nosilo opanke, koje su najčešće sami radili od goveđe kože.[155] Takve okolnosti imale su znatnog odraza na društveni, kulturni i politički razvoj stanovništva u Bosni i Hercegovini. Nakon Drugog svjetskog rata bosanskohercegovačko društvo je bilo seljačko u pravom smislu riječi, a to obilježje ima ne samo zbog toga što je većina stanovništva živjela na selu, nego i zbog činjenice da to stanovništvo u socijal-kulturnom smislu nije bilo prekoračilo granice seljačkog društva.[156]

Sve to je uvjetovalo da je glavnu konstantu bosanskohercegovačke povjesti poslije 1945. godine predstavljao sukob sa osnovnim uporištem tradicionalizma i agrarnim društvom.[157] Komunistička vlast je nudila seoskom stanovništvu „svesrdnu pomoć“. Ta pomoć se vidi iz *Deklaracije* Narodne vlade Bosne i Hercegovine, koja je objavljena 2. maja 1945. godine, kada je obećala pravedno provođenje agrarne reforme.[158]

---

151 Sead Selimović, Trgovina na području Tuzlanskog kraja u periodu 1945-1952. godine, *Arhivska praksa*, br. 16, Tuzla 2013, 424. O ekonomskom i poljoprivrednom stradanju u toku Drugog svjetskog rata, vidjeti više u: Mijo Mirković, *Ekonomska historija Jugoslavije,* Zagreb 1958.

152 Vera Katz, *Društveni i ekonomski razvoj Bosne i Hercegovine 1945-1953*, Sarajevo 2011, 30.

153 H. Kamberović, *Hod po trnju,* 101; *Borba,* br. 248, 1946, 5.

154 Sead Selimović, Obnova i društveni razvoj Doboja 1945-1953. godine, *Arhivska praksa,* br. 18, Tuzla 2015, 53.

155 H. Kamberović, *Hod po trnju*, 99.

156 H. Kamberović, *Hod po trnju,* 99.

157 Husnija Kamberović, *Prema modernom društvu. Bosna i Hercegovina od 1945-1953. godine*, Tešanj 2000, 16. (dalje: H. Kamberović, *Prema modernom društvu*).

158 Sead Selimović, Obnova i konsolidacija privrednih preduzeća Tuzlanskog okruga 1945-1952. godine, *Glasnik arhiva i Arhivističkog udruženja Bosne i Hercegovine*, br. 46, Sarajevo 2016, 192.

Bosna i Hercegovina je 1945. godine, pored izuzetno agrarne društvene strukture, bila jako ekonomski zaostala zemlja u kojoj je, posebno, seosko stanovništvo živjelo veoma teško. U toku Drugog svjetskog rata bosanskohercegovačko selo je doživjelo ogromna stradanja, tako da je oko 33 odsto stambenih i privrednih objekata na selu stradalo.[159] Osim toga, značajan broj žrtava u Drugom svjetskom ratu se odnosio na seosku populaciju, tako da je radnosposobna populacija bosanskohercegovačkog sela bila značajno reducirana. Druga bitna karakteristika nakon Drugog svjetskog rata odnosi se na činjenicu da je na bosanskohercegovačkom selu preovladavao sitni zemljišni posjed, koji, uz naturalnu poljoprivrednu proizvodnju, nije mogao da zadovolji osnovne životne potrebe seoskog stanovništva. Stoga je već u maju 1945. godine na bosanskohercegovačkom selu zavladala glad, posebno u okruzima Sarajevo, Travnik, Bihać i Banja Luka, dok su krajevi u južnoj Hercegovini, koji su bili pristupačniji, dovozili hranu s mora, kao i predjeli oko Tuzle, koji su imali izlaz na Drinu, te su iz tog razloga relativno bolje stajali.[160] Bitna karakteristika odnosila se i na agrarnu prenaseljenost bosanskohercegovačkog sela nakon Drugog svjetskog rata, koja se javlja kao posljedica oskudice za obradivom zemljom. To je bilo istodobno demografsko i ekonomsko obilježje koje se ogledalo u višku poljoprivrednog stanovništva u jedinici površine zemlje. Agrarna prenaseljenost istodobno se javlja i kao uzrok i kao posljedica izostanka industrijalizacije u ranoj prošlosti, s jedne, i oskudice u obradivom zemljištu s druge strane. Agrarna prenaseljenost je istodobno i demografsko i ekonomsko obilježje poljoprivrede, jer se pojavljuje kao višak stanovništva na jedinici površine zemlje i kao prezasićenost proizvodnih fondova radnom snagom i stanovništvom.[161] U Bosni i Hercegovini, naročito nakon provedbe agrarne reforme u periodu 1919-1941. godine preovladavao je sitni individualni poljoprivredni posjed sa slabim-primitivnim načinom obrade i svaštarenjem u samoj poljoprivrednoj proizvodnji. Prema popisu od 31. marta 1931, u Bosni i Hercegovini je od ukupno 324.980 posjeda, 110.790 posjeda bilo površine do 2 ha, a 280 posjeda su spadala u kategoriju od 2 do 5 ha, što znači, da je tada ukupno 68,7 odsto gazdinstva spadalo u kategoriju sitnih seljačkih posjeda. Posjeda preko 20 ha bilo je svega 7.087, odnosno 2,1 odsto.[162] Do početka Drugog svjetskog rata, taj odnos je neznatno izmijenjen, tako da je prema zvaničnim statističkim podacima Ministarstva poljoprivrede iz 1937, u Bosni i Hercegovini tada bilo 327.889 posjeda, pri čemu je na posjede do 2 ha odpadalo 111.577, dok je onih od 2 do 5 ha bilo 113.283, a posjeda preko 20 ha bilo je 7.350, ili 2,24 odsto svih posjeda.[163]

---

159 H. Kamberović, *Prema modernom društvu*, 18.

160 H. Kamberović, *Prema modernom društvu,* 18. Husnija Kamberović, Osnovna obilježja razvoja društva u Bosni i Hercegovini od 1945. do 1953. godine, *Časopis za suvremenu povijest*, god. 30, br. 2, Zagreb 1998, 36. (dalje: H. Kamberović, *Osnovna obilježja razvoja društva*).

161 H. Kamberović, *Hod po trnju*, 108

162 Milivoje Erić, *Agrarna reforma u Jugoslaviji 1918-1941,* Sarajevo 1958, 501.

163 N. Gaćeša, *Agrarna reforma i kolonizacija u Jugoslaviji 1945-1948*, 231.

Kako je ukupna poljoprivredna površina u Bosni i Hercegovini tada iznosila 1.649.717 ha, proizilazi da je prosječna površina jednog posjeda iznosila 5.03 ha. Međutim, ako se zna da je u ukunoj poljoprivrednoj površini na šumska zemljišta otpadalo 574.838 ha, onda je prosječna površina jednog posjeda iznosila nešto više od 3,28 ha.[164] Lošoj situaciji u oblasti agrara doprinio je i nedostatak poljoprivredne opreme. Tako je krajem septembra 1945. godine u čitavoj Bosni i Hercegovini bilo 177 državnih i 40 privatnih traktora. U 1946. godini bila su 58.423 željezna pluga, 51.799 drvenih plugova i 1.817 ralica.[165] Navedeno stanje poljoprivredne opreme nije predstavljalo značajnu osnovu za uspješan razvoj poljoprivrede nakon Drugog svjetskog rata.

U takvim okolnostima trebalo je izvršiti neophodne pripreme za provođenje agrarne reforme i kolonizacije, gdje je, pored velike podrške od strane siromašnog seoskog stanovništva i bezemljaša, bilo i onih seoskih kategorija koje su pružale otpor agrarnoj reformi i kolonizaciji, jer su bile svjesne da će istom doći do ugrožavanja njihovog statusa, odnosno do promjene vlasničkih odnosa. Vlast se posebno represivno odnosila prema uglednim i imućnim zemljoposjednicima, a posebno Bošnjacima.[166] Iz tog razloga bilo je pokušaja provođenja brojnih mahinacija s ciljem zaustavljanja započetih procesa u oblasti agrara, donosno sprečavanja provođenja agrarne reforme i kolonizacije i očuvanja postojećih posjedovnih pozicija od kojih je zavisio ekonomsko-socijalnih status i položaj istih. Pružanje otpora se manifestovalo kroz razne forme djelovanja, počev od prikazivanja netačnih i nepotpunih podataka vezanih za vlasničke odnose, isticanja da je agrarna reforma i klonizacija politikanski stav nove vlasti kojim trebaju pridobiti brojnu seljačku populaciju pred izbore, do pokušaja raspirivanja vjerske i nacionalne mržnje, te ubjeđivanja agrarnih interesenata i kolonista da je riječ o privremenim agrarnim mjerama. S nacionalnog aspekta na predviđene mjere nove vlasti se različito gledalo. Srpsko stanovništvo je imalo velika očekivanja od provođenja najavljenih mjera, dok je bošnjačko stanovništvo, posebno ono koje je pripadalo krupnom zemljoposjedničkom sloju bilo posve skeptično u pozitivan ishod najavljenih mjera u oblasti agrara.

Otpor prema provođenju agrarne reforme i kolonizacije bio je posebno izražen kod vjerskih zajednica na cijelom prostoru Bosne i Hercegovine, a posebno kod katoličke crkve koja se na sve moguće načine suprotstavljala provođenju agrarne reforme i kolonizacije. Protivljenje crkve provođenju agrarne reforme i kolonizacije manifestovalo se kroz razne forme otpora i otvorenog suprotstavljanja, do onih koje su vodile stvaranju novih župa radi očuvanja veće količine zemljišta, predstavki zakonodavnim tijelima, pa do brojnih moralnih pritisaka na agrarne interesante (prokletstvo i sl), te pokušaja da se čitava problematika internacionalizira miješanjem Vatikana u ove

164 N. Gaćeša, *Agrarna reforma i kolonizacija u Jugoslaviji 1945-1948*, 232.

165 H. Kamberović, *Hod po trnju,* 103.

166 Senaid Hadžić, Položaj Bošnjaka Tuzlanskog kraja 1947-1949, *Saznanja*, br. 2, Tuzla 2008, 168.

poslove.[167] Odnos komunističke vlasti prema vjerskim zajednicama bio je različit. Oštriji odnos koje su vlasti imale prema katoličkoj crkvi, bio je karakterističan i za odnos prema Islamskoj zajednici, optužujući njene predstavnike za saradnju s ustaškim režimom i okupatorima. Neujednačen odnos KPJ prema katoličkoj crkvi i pravoslavnoj crkvi bio je posljedica različitog odnosa tih dviju crkava prema komunističkim vlastima u Jugoslaviji.[168] Odnos komunističke vlasti prema vjerskim zajednicama između ostalog, vidljiv je i kroz činjenicu da je u Bosni i Hercegovini od 1945. do 1954. godine osuđeno 154 katolička sveštenika, 48 pravoslavnih i 110 imama.[169] Na osnovu svega navedenog, dalo se pretpostaviti kakav će odnos komunističke vlasti imati prema imovini vjerskih zajednica. To je potvrđeno brojnim mjerama koje su donesene neposredno nakon završetka Drugog svjetskog rata. Negativno je na najavljene promjene gledala i Islamska zajednica, jer je njena imovina-vakufski posjedi došla pod udar navedeni agrarnih mjera. Pravoslavna crkva je imala manje razloga da bude nezadovoljna provođenjem najavljenih mjera u oblasti agrara, dok je katolička crkva također bila nezadovoljna stavom komunističke vlasti prema imovini vjerskih zajednica.

Na Trećem zasijedanju, ZAVNOBiH je preinačen u Narodnu skupštinu, te je 24. aprila 1945. godine donesen *Zakon* o Narodnoj vladi Bosne i Hercegovine.[170] Nakon uspostavljanja nove vlasti u Bosni i Hercegovini, poslije Drugog svjetskog rata, obavljale su se brojne organizacijske pripreme na planu provođenja agrarne reforme i kolonizacije. Te aktivnosti, prije svega, odnosile su se na popisivanje napuštenih posjeda, velikih posjeda i veleposjeda. Osim toga, nova vlast je imala potrebu organizirati redovnu poljoprivrednu proizvodnju na ovim posjedima. Uglavnom se radilo o konfiskovanim posjedima Nijemaca i to u ukupnom broju od 3.523 posjeda ili 12.733 ha zemlje,[171] 14.088 posjeda Poljaka koji su odselili u Poljsku i 2.002 porodice Čeha i Slovaka u Čehoslovačku,[172] nakon čega je ostao znatan broj napuštenih posjeda. Najviše napuštenih posjeda iz ove kategorije nalazilo se na području okruga Banja Luka, Doboj i Tuzla, a posebno u srezovima Prnjavor, Laktaši, Derventa, Modriča, Bosanska Gradiška, Bosanski Šamac, Brčko i Bijeljina.[173]

---

167 Branko Petranović, Akivnosti rimokatoličkog klera protiv sređivanja prilika u Jugoslaviji (mart-septembar 1946), *Istorija XX veka*, Zbornik radova V, Beograd 1963, 288-295.

168 S. Bandžović, *Bošnjaci i antifašizam,* 382.

169 S. Bandžović, *Bošnjaci i antifašizam*, 385.

170 Vera Katz, Bosanskohercegovačko društvo u razdoblju uspostavljanja jugoslovenske revolucione vlasti (1943-1950), *Historijska misao*, br. 2, Tuzla 2016, 185-187. (dalje: V. Katz, *Bosanskohercegovačko društvo*).

171 N. Gaćeša, *Agrarna reforma i kolonizacija u Jugoslaviji 1945-1948*, 78.

172 Budimir Miličić, Pogled na društvene prilike sela u Bosni i Hercegovini 1945-1953. godine, *Prilozi Instituta za istoriju Sarajevo*, br. 27, Sarajevo 1991, 171.

173 Arhiv Republike Srpske (dalje: ARS), fond: Okružna agrarna komisija (dalje: OAK-Banja Luka), br. 18326, *Rješenje o obrazovanju komisije o preuzimanju imanja Poljaka na području okruga Banja Luka,* od 18. decembra 1945. godine.

Jako bitan uslov za zaokrete u oblasti poljoprivrede, kao i provođenje agrarne reforme i kolonizacije odnosio se na tačno utvrđivanje ukupnih površina zemljišta koje su bile sastavni dio agrarnog zemljišnog fonda, odnosno predmetom provođena planirane agrarne reforme i kolonizacije. Neke aktivnosti na tom planu odvijale su se još u toku NOB-a, ali bez nekog uređenog sistema i uspostavljenog reda, zato je u radu na ovom planu nakon završetka rata trebalo više organizacionog rada, sistematičnosti i jednoobraznosti. Stoga je odmah po okončanju NOB-a osnovana Popisna komisija pri Ministarstvu poljoprivrede i stočarstva NR Bosne i Hercegovine sa zadatkom da se popišu svi napušteni posjedi, veleposjedi i posjedi vjerskih institucija. Komisija je imala zadatak popisati sve posjede koji su dolazili pod udar agrarne reforme i kolonizacije. Kako bi se pospješio rad na tom planu, Popisna komisija pri Ministarstvu poljoprivrede i stočarstva formirala je okružne, sreske i mjesne agrarne komisije,[174] koje su imale zadatak realizovati praktične poslove na terenu, tj. popisati sve kategorije zemljišnih posjeda koje će ući kao predmet agrarne reforme i kolonizacije. U radu navedenih popisnih komisija bili su uključeni pravnici i geodetski stručnjaci kojih je u Bosni i Hercegovini, u ovom periodu, bilo veoma malo, pa se pribjegavalo praksi da se jedan geodetski radnik angažuje u više srezova, što je otežavalo i usporavalo rad po ovom pitanju.

Jedan od bitnih zadataka nove vlasti bio je očuvanje cjelovitosti zemljišnih posjeda, te živog i mrtvog inventara. Kako bi se očuvali veliki zemljišni posjedi, te organizirala poljoprivredna proizvodnja na istim, a na kojima vlasnici nisu bili zemljoradnici, određivali su se privremeni upravnici ovih posjeda. Privremeni upravnici su radili na popisivanju cjelokupnog inventara i imovine, te čuvali istu i sprečavali parcelisanje takvih posjeda i njihovo naseljavanje mimo organa zaduženih od strane nove vlasti. Isto tako, zadatak privremenih upravnika bio je da se organizuje poljoprivredna proizvodnja na ovim posjedima. Međutim, pokazalo se da rad privremenih upravnika na ovim posjedima nije bio efikasan, jer ovakvom organizacijom nije se moglo obezbijediti normalno privređivanje na njima, zbog čega su brigu o istim preuzele sreske i okružne uprave zemljišnog fonda.

Da bi se ušlo u proces provođenja agrarne reforme i kolonizacije, neophodno je bilo izvršiti sve potrebne pripreme u smislu da se obezbijede zakonodavno-pravni, ali i drugi uslovi, poput: smještaja, poljoprivrednih mašina, stoke, odjeće i slično, jer sve je to imalo velikog uticaja na motivaciju seoske populacije za ulazak u ovaj proces. Na tom planu u početnoj fazi priprema za provođenje agrarne reforme i kolonizacije bilo je puno problema, u smislu da su seljaci ulazili u proces rješavanja agrarne problematike samovoljno i neovisno od državnih organa, pri čemu je vrlo često dolazilo do ispoljavanja sile i uzurpacije zemljišnih posjeda kao i devastacije zatečene

[174] ARS, OAK-Banja Luka, br. 18326, *Rješenje o obrazovanju Komisije o preuzimanju imanja Poljaka na području okruga Banja Luka*, od 18. decembra 1945. godine.

imovine. Osim toga, na zaposjednutim zemljišnim posjedima organizovana je poljoprivredna proizvodnja mimo reda i saglasnosti organa vlasti. Seosko stanovništvo koje je vršilo uzurpaciju zemljišnih posjeda, činilo je uglavnom mjesno stanovništvo i to sa namjerom da istu u početku privremeno uzurpiraju, a kasnije i prisvoje kao trajno vlasništvo. Nove vlasti iako su se suprotstavljale, veoma teško su izlazile na kraj sa takvim pojavama, mada se insistiralo da se svi, na nepravilan način, zauzeti-uzurpirani posjedi moraju napustiti. Najveći broj zemljišnih posjeda bio je napušten još u toku NOR-a, usljed ratnih dejstava ili progona stanovništva od strane okupacionih snaga, što je dovodilo do zaposijedanja ovih posjeda od strane seljaka. Nakon okončanja NOR-a, ovaj problem je trebalo riješiti na način da se starim vlasnicima vrati njihova imovina. Problem vraćanja navedene imovine bio je najneposrednije vezan i za povratak izbjeglica-muhadžira, koji su u toku rata izbjegli u susjedne republike. Zato je povratak izbjeglica u Bosnu i Hercegovinu bio zajednički zadatak bosanskohercegovačke vlasti i vlasti u susjednim republikama, a posebno Hrvatske i Srbije. Povratak izbjeglica u svoja prijeratna prebivališta protekao je sa dosta problema organizacione, materijalne i tehničke naravi. Jer, pored obezbjeđenja uslova za prijevoz izbjeglica u svoja prijeratna prebivališta, trebalo je obezbijediti i uslove za prijevoz stoke i drugih pokretnosti izbjeglica. Bilo je slučajeva da jedan broj izbjeglica nije želio da se vrati iz razloga aktivnog učestvovanja i saradnje sa okupatorskim snagama, ili, pak, zbog činjenice da su određene izbjeglice organizovale život u novoj sredini s kojim su bile zadovoljne i svako njihovo pomjeranje bilo je za njih neizvjesnost. Jedan broj takvih izbjeglica prisilno je deportovan u ranija mjesta prebivališta.[175]

Kada je riječ o napuštenim poljoprivrednim imanjima, Zemaljska uprava narodnih dobara je donijela *Rješenje*[176] kojim je pozvala sve okružne uprave narodnih dobara da konačno predaju sva zaplijenjena neprijateljska imanja poslovnim rukovodstvima koja su se trebala formirati pri okružnim i sreskim narodnim odborima na osnovu rješenja Ministarstva poljoprivrede i stočarstva Bosne i Hercegovine.[177]

Na osnovu ovog poziva, poslovna rukovodstva nad poljoprivrednim „neprijateljskim“ imanjima pri okružnim i sreskim narodnim odborima imali su slijedeću obavezu:

- staviti pod svoju kontrolu sva poljoprivredna imanja, obradive i neobradive zemlje, seoske stambene i poljoprivredne zgrade i pokretni i nepokretni inventar na navedenim imanjima i napuštenim seljačkim kućama;

175 M. Maticka, *Agrarna reforma i kolonizacija u Hrvatskoj 1945-1948,* 34-36.

176 ABiH, ARIK, k-372, dok. 4499. Rješenje je doneseno pod br. 13351/45, od 7. septembra 1945. godine.

177 ABiH, ARIK, k-372, dok. 4499, *Preuzimanje poljoprivrednih imanja u poslovno rukovodstvo*, septembar 1945. godine.

- dužnost sreskih i mjesnih poljoprivrednih odjeljaka bio je da na preuzetim napuštenim imanjima vode brigu o njihovom pravovremenom i stručnom obrađivanju i ekonomskom iskorištavanju;
- o svim preuzetim napuštenim imanjima potrebno je bilo voditi pojedinačno za svako imanje, tačne evidencije po sreskim i mjesnim narodnim odborima na čijem su se području nalazila imanja. Isto tako, sa nadležnim katastarskim uredima neophodno je bilo sva napuštena imanja kartirati i popisati, a potom ustanoviti i popisati sav raspoloživi pokretni i nepokretni inventar, stambene i privredne zgrade hranu i sjemenje;
- u svim slučajevima gdje nije bilo tačnih podataka o svim neprijateljskim poljoprivrednim imanjima koja su pala pod udar *Odluke* AVNOJ-a od 21. juna 1945. godine, potrebno je bilo evidencije izvršiti globalno po spiskovima sa naznačenim imenima bivših posjednika i ukupnom površinom po pojedinim kulturama. Uprave narodnih dobara zadržavale su u svojoj nadležnosti pravo na vođenje rasprava o imovinskim odnosima i drugim pravnim radnjama kao i investicionim poljoprivrednim kreditima i kontrolom njihove upotrebe.[178]

Prema tome, od dana predaje, odnosno primanja napuštenih posjeda, svu brigu i odgovornost o racionalnom iskorištavanju i obrađivanju navedenih posjeda preuzeli su okružni, sreski i mjesni poljoprivredni odjeljci. Na osnovu ranije datih uputstava i obaveza, na svim konfiskovanim i napuštenim neprijateljskim posjedima neophodno je bilo organizirati poljoprivrednu proizvodnju i sačuvati posjede do predaje agrarnim intresentima ili u neke druge državne svrhe. Posebno su se okružni, sreski i mjesni narodni odbori upozoravali da cjelokupna zemljišna površina mora biti obrađena i zasijana, jer, u zavisnosti od toga, u velikoj mjeri zavisila je ishrana stanovništva u 1946. godini. Poljoprivredni odjeljci su na tom planu imali obavezu obezbijediti sjemena za proljetnu sjetvu, te izraditi proljetnje sjetvene planove, zašto je bilo potrebno ostvariti kontakt i saradnju sa traktorsko-mašinskim stanicama.[179]

Od strane Ministastva poljoprivrede i stočarstva Bosne i Hercegovine traženo je da se u svim okružnim narodnim odborima formiraju odjeljci pri okružnim narodnim odborima u svrhu preuzimanja poljoprivrednih državnih dobara od ZUND Bosne i Hercegovine.[180]

---

178 ABiH, ARIK, k-372, dok. 4499. *Dopis Ministarstva poljoprivrede i stočarstva Bosne i Hercegovine svim okružnim narodnim odborima o preuzimanju poljoprivrednih imanja u poslovno rukovodstvo*, od 5. decembra 1945. godine.

179 ABiH, ARIK, k-372, dok. 4499. *Dopis Ministarstva poljoprivrede i stočarstva Bosne i Hercegovine svim okružnim narodnim odborima o preuzimanju poljoprivrednih imanja u poslovno rukovodstvo*, od 5. decembra 1945 godine.

180 ABiH, ARIK, k-372, dok. 7161, *Formiranje odjeljaka pri okružnim narodnim odborima u svrhu preuzimanja poljoprivrednih dobara od ZUND Bosne i Hercegovine*, od 5. septembra 1945. godine.

Politčke pripreme za provođenje agrarne reforme i kolonizacije

Pitanje provođenja agrarne reforme i kolonizacije bilo je aktuelno još u završnoj fazi NOB-a, da bi, stvaranjem Privremene vlade DFJ to pitanje postalo dio neposredne njene aktivnosti. Partijsko i državno rukovodstvo DFJ osjećalo je potrebu i obavezu uvažavanja i davanja značaja agrarnoj i seoskoj problematici, te je sa tog aspekta i obećalo promjenu zatečenih posjedovno-zemljišnih odnosa. Najveći dio članstva KPJ u ovom periodu činili su seljaci (59,9%), zatim radnici (21,0%) i intelektualci (15,6%), pa su stoga činili i bitan kvantitativni faktor KPJ.[181] Iz tih razloga, Privremena vlada DFJ je obećala „da će u najkraće moguće vrijeme pristupiti rješavanju seljačkih pitanja i provođenju agrarne reforme i kolonizacije što prije“. Da je Privremena vlada DFJ preuzela veoma konkretne aktivnosti na tom planu, vrlo brzo je pokazalo formiranje posebnog Ministarstva kolonizacije DFJ,[182] na čijem je čelu bio Sreten Vukosavljević.[183] Odmah, nakon toga, u svim tadašnjim federalnim jedinicama, pa i u Bosni i Hercegovini, pokrenute su aktivnosti i razmatrane mogućnosti za provođenje agrarne reforme i kolonizacije. Isto tako, radilo se na utvrđivanju osnovnih načela i modaliteta za njihovu provedbu. Tako je već 7. avgusta 1945. godine na Trećem zasijedanju AVNOJ-a,[184] trebalo, između ostalog, donijeti neophodne zakonodavne mjere za rješene agrarnog pitanja i na taj način inaugurisati u najširim razmjerama promjene u jugoslovenskoj agrarno-posjedovnoj strukturi. U vezi sa tim pred državnim i partijskim rukovodstvom DFJ, našao se čitav niz teoretskih pitanja i problema sa izraženim političkim obilježjem koje je trebalo prethodno riješiti.

Centralno pitanje u navedenoj teoretskoj agrarnoj problematici bilo je: „šta učiniti sa zemljišnim fondom stvorenim na osnovu eksproprijacije eksproprijatora i da li zemlju, kao osobeno i značajno sredstvo za proizvodnju, nacionalizovati ili je podijeliti bezemljašima i siromašnim seljacima u privatno vlasništvo?“[185] Osim toga, i druge društveno-poltičke, unutrašnje i spoljne okolnosti uticale su na potrebu hitnosti rješavanja agrarnog i seljačkog pitanja. Mora se istaći da je partijsko i državno rukovodstvo DFJ, na određen način,

---

181 Vera Katz, Osnovna obilježja socijalne strukture članstva KPJ u Bosni i Hercegovini 1945-1953, *Prilozi,* br. 22, Sarajevo 1986, 186.

182 Ministarstvo kolonizacije DFJ formirano je 7. marta 1945. godine. „Službeni list DFJ“, br. 11/45, od 9. marta 1945.

183 Sreten Vukosavljević je položaj ministra kolonizacije u Privremenoj vladi Demokratske Federativne Jugoslavije obavljao od marta 1945. do februara 1946. godine. Sticajem niza drugih okolnosti, Vukosavljević se jula 1944. godine kao delegat narodnooslobodilačkog pokreta, skrasio u Londonu u vladi Ivana Šubašića kao ministar ishrane i obnove, šuma i ruda i na tom položaju ostao do 7. marta 1945. godine, kada je u Privremenoj vladi Demokratske Federativne Jugoslavije, pod predsjedništvom Josipa Broza, postao ministar za kolonizaciju. Više vidi: Nikola Gaćeša, *Radovi iz agrarne istorije i demografije. Djelatnost Sretena Vukosavljevića kao ministra za kolonizaciju od marta 1945. do februara 1946. godine*, Novi Sad 1995.

184 Treće zasijedanje AVNOJ-a održano je nakon oslobođenja u Beogradu od 7. do 10. avgusta 1945. godine. V. Katz, *Bosanskohercegovačko društvo,* 185-187.

185 N. Gaćeša, *Agrarna reforma i kolonizacija u Jugoslaviji 1945-1948*, 91.

bilo i pod pritiskom seoske populacije, a zbog činjenice datog doprinosa seoske populacije NOB-u. Stoga je ova populacija, zbog ubjeđenja u dati doprinos u NOR-u, i očekivala od strane nove vlasti konkretne mjere na planu rješavanja agrarno-posjedovnih odnosa u njihovu korist.

Koliko je agrano pitanje bilo složeno nakon Drugog svjetskog rata, najbolje pokazuju određene teoretske i praktične polemike i dileme u samom političkom i državnom vrhu DFJ. Jedan od najžešćih teoretičara i propagatora provođenja agrarne reforme bio je Moša Pijade, potpredsjednik Predsjedništva AVNOJ-a, koji se zalagao da nova vlada DFJ među svoje prioritetne zadatke stavi agrarnu reformu i kolonizaciju, odnosno dodjelu zemlje bezemljašima i siromašnim seljacima. U pojašnjenju provođenja agrarne reforme i kolonizacije, Moše Pijade je, kao predmet agrarne reforme i kolonizacije, naznačio: veleposjede, napuštene posjede, konfiskovane posjede od državnih neprijatelja, posjede pripadnika njemačke narodnosti, posjede banaka i drugih privrednih subjekata, te posjede zelenaša. U svom teoretskom tumačenju ove problematike Moša Pijade nije razrađivao kriterije za određivanje zemljišnog maksimuma, ali je potpunije razradio problematiku podjele zemlje, gdje je zagovarao: da jedan dio slobodne zemlje treba da bude ustupljen, besplatno, u punu svojinu onima kojima bude dodijeljena. „Ali zemlja koja je bila u državnoj svojini treba u većini da bude dana zemljišnim interesentima, takođe besplatno na večito *uživanje"*. Moše Pijade dalje je predlagao da jedan dio nacionalizovane zemlje mora u većim kompleksima da se ustupi na vječito uživanje većoj grupi seljačkih porodica za zajedničko zadrugarsko obrađivanje.[186]

Na osnovu navedenih stavova istaknutog partijskog i državnog rukovodioca Moše Pijade, proizilazilo je da je on predlagao da se samo jedan dio zemlje dodijeli seljacima, što je značilo da će seljaci u proizvodnom smislu zemljom raspolagati, ali istu neće moći prodavati niti će im se zemlja moći oduzimati. Kada je riječ o izboru, po kojem bi se i kome će se dodjeljivati zemlja, istakao je da su to seljaci koji su bez zemlje, ili je nemaju dovoljno, s tim da se utvrde prioriteti dodjele koji su se odnosili na onu seljačku populaciju koja je dala nesebičan doprinos u NOB-u, dok oni koji su bili na strani okupatora ne mogu biti nagrađeni zemljom.[187] Na ovaj način, poslata je jasna poruka, koja je imala ideološko-političku obojenost.

Stavovi Moše Pijade bili su više teoretske naravi i teško su bili provodljivi u praksi, zbog čega, od strane partijskog i državnog rukovodstva DFJ, nisu ni razmatrani kao mogući način rješavanja agrarnog problema. Suprotno zagovaranju i stavovima Moše Pijade, viskoki partijski i državni funkcioner Edvard Kardelj, tadašnji potpredsjednik Privremene vlade DFJ i ministar za Konstituantu, zastupao je stav i mišljenje da se agrarni problem

[186] Moša Pijade, „Pred agrarnom reformom", *Borba*, Beograd, 21. mart 1945. O navedenom dati su komentari u: N. Gaćeša, *Agrarna reforma i konolizacija u Jugoslaviji 1945-1948*. i M. Maticka, *Agrana reforma u Hrvatskoj* 1945-1948, 45.

[187] Moša Pijade, „Pred agrarnom reformom", *Borba*, Beograd, 21. mart 1945.

riješi na način što će se zemlja dati seljacima „u potpuno privatno vlasništvo“, a bio je izričito protiv zahtjeva „za kolektivizaciju“, kojim bi se zemlja seljacima dala na uživanje, a ne u svojinu po sovjetskom modelu rješavanja agrarnog pitanja.[188]

Različiti stavovi političkih i državnih funkcionera isticali su potrebu što bržeg definisanja osnovnih načela, koja bi dala dobru pravnu osnovu za donošenje propisa za provođenje agrarne reforme i kolonizacije. Na hitnost i odlučnost u tom pogledu ukazuje i stav Josipa Broza Tita, predsjednika Privremene vlade DFJ, koji je najavio radikalno rješavanje agrarnog pitanja u državi. Nasuprot ranijie iznesenim stavovima, Moša Pijade naknadno iznosi stavove o agarnoj problematici, gdje ističe da raspodjela zemljišnih posjeda *mora biti do krajnjih granica mogućnosti revidirana i ispravljena u korist tih tako brojnih masa zemljoradničke sirotinje,* pri čemu osnovno načelo podjele zemlje može biti samo jedno, tj. da *zemlju može imati samo onaj koji je obrađuje*.[189] Ovo je bio jasan signal i najava oduzimanja zemlje svima onima koji je ne obrađuju, čime je najavljen proces eksproprijacije i provođenja agrarne reforme i kolonizacije. Što znači, da je država kao povod za provođenje agrarne reforme i kolonizacije uzela njenu obradivost, odnosno funkcionalnost. Tako su se već u periodu političkog djelovanja i agitacije nazirali predmeti buduće agrarne reforme i kolonizacije, a kroz obrazovanje zemljišnog fonda za agrarnu reformu i kolonizaciju koji su činili: zemljišne površine konfiskovane od „narodnog neprijatelja“, prije svega pripadnika njemačke narodnosti, zemlja eksproprisana od velikih posjeda i veleposjeda, zemlja vjerskih institucija, banaka i drugih dioničarskih društava i preduzeća. Ovim je bilo nagoviješteno da veliki zemljišni posjedi moraju biti ukinuti.[190] Dali je to bio ispravan kurs rješavanja složenog agrarnog pitanja u zemlji najbolje je pokazalo vrijeme.

Politički vrh nove države se lomio oko iznalaženja najboljeg rješenja u oblasti agrara. Od strane najuticajnijih političara postojali su različiti pogledi na tom planu. Ono što je zagovarao Moša Pijade na planu rješavanja agrarne problematike nakon Drugog svjetskog rata, sadržano je u činjenici da se trebaju zadovoljiti dva osnovna načela: prvo, da se zemlja dodijeli seljacima besplatno sa živim i mrtvim inventarom i, drugo, da će se zemlja seljacima dodijeliti u privatno vlasništvo.[191] Pored toga, bilo je predviđeno da za potrebe države ostanu određeni kompleksi zemlje neophodne za organizovanje poljoprivredne proizvodnje. Stavovi Moše Pijade trebali su činiti osnovu za donošenje okvirnog propisa na osnovu kojeg bi se provela agrarna reforma i kolonizacija na cijelom prostoru DFJ i pojedinih federalnih jedinica.[192]

Postupku donošenja propisa iz oblasti agrara i seljaštva pretdhodile su aktivnosti na zakonodavno-pravnom uređenju problematike vezane za

188 Edvard Kardelj, „Snaga narodnih masa“, *Borba*, Beograd, 13. maj 1945.
189 „Osnovna načela raspodjele zemlje zemljišnog fonda“, *Borba*, Beograd, 20. juna 1945.
190 „Osnovna načela raspodjele zemlje zemljišnog fonda“, *Borba*, Beograd, 20. juna 1945.
191 „Osnovna načela raspodjele zemlje zemljišnog fonda“, *Borba*, Beogard, 20. juna 1945.
192 „Osnovna načela raspodjele zemlje zemljišnog fonda“, *Borba*, Beogard, 20. juna 1945.

napuštene neprijateljske posjede i problematiku vezanu za državna poljoprivredna dobra. Tako je za potrebe zaštite državnih poljoprivrednih dobara donesen *Zakon o državnim poljoprivrednim dobrima*.[193] Ovim propisom je bilo predviđeno da se iz državnog zemljišnog fonda izdvoji dio zemljišta za velika državna poljoprivredna dobra pod upravom Saveznog ministarstva poljoprivrede, a dio pod upravom republičkih ministarstava poljoprivrede. Kako bi se poljoprivredna dobra stavila u funkciju, Savezno ministarstvo poljoprivrede uputilo je dopis[194] o formiranju Odsjeka pri Odjeljenju za agrarnu politiku Ministarstva poljoprivrede u svrhu organizovanja uprave na velikim poljoprivrednim dobrima.[195] Obezbjeđenje zemlje za ovu namjenu bilo je predviđeno najvišim dijelom putem eksproprijacije velikih zemljišnih posjeda, a ista su bila predviđena kao ogledna poljoprivredna preduzeća za unaprijeđenje poljoprivredne proizvodnje i povećanje poljoprivredne proizvodnje. Bilo je predviđeno da se poljoprivredna dobra osnivaju u blizini velikih industrijskih centara i velikih gradova, koja bi mogla da proizvode neophodne količine hrane za ishranu gradskog stanovništva.[196] Navedenim modusom, željela se uspostaviti čvršća veza na relaciji selo grad, kao i između poljoprivrede i industrije.

Kada je riječ o provođenju aktivnosti na donošenju propisa za provođenje agrarne reforme i kolonizacije, treba istaći da je bilo veoma puno dilema i polemike među državnim i političkim vrhom DFJ po ovom pitanju. U postupku pripreme donošenja navedenih propisa bilo je polemike oko razgraničenja nadležnosti savezne vlasti i federalnih jedinica u postupku praktične primjene provedbe agrarne reforme i kolonizacije. Tako su u *Nacrtu uputstva o radu Ministarstva kolonizacij*e bile predviđene dvije kolonizacije, jedna „savezna“, koja bi obuhvatala cijeli prostor DFJ, a druga „unutrašnja“ ili „zemaljska“ kolonizacija koja bi se striktno odnosila na prostor određene federalne jedinice.[197] Predviđeno je bilo da saveznu kolonizaciju provede Savezno ministarstvo kolonizacije u saradnji sa mjesnim narodnim odborima u federalnim jedinicama, dok bi unutrašnju kolonizaciju provodili organi federalnih jedinica. Državne i političke strukture DFJ su smatrale da, zbog političko-praktičnih razloga, provođenje reforme trebalo bi da ide u pravcu veće samostalnosti federalnih jedinica. Ovo iz razloga smanjenja tenzija proizašlih usljed provedbe agrarne reforme i kolonizacije, prije svega, sa vjerskim zajednicama, a posebno sa katoličkom crkvom.

U postojećim okolnostima, u kojima je država bila opterećena brojnim unutrašnjim problemima, te spoljnim pritiscima, za provođenje agrarne reforme

193 „Službeni list DFJ“, br. 56/45, od 5. avgusta 1945.

194 ABiH, ARIK, k-372, dok. br. 7/V, od 24. avgusta 1945. godine.

195 ABiH, ARIK, k-372, dok. 7161/45. *Formiranje odjeljka pri okružnim narodnim odborima u svrhu preuzimanja poljoprivrednih državnih dobara od ZUND Bosne i Hercegovine*, od 5. septembra 1945. godine.

196 M. Maticka, *Agrarna reforma i kolonizacija u Hrvatskoj 1945-1948*, 42.

197 M. Maticka, *Agrarna reforma i kolonizacija u Hrvatskoj 1945-1948*, 43.

i kolonizacije neophodno je bilo stvoriti povoljno političko raspoloženje kod seljačke populacije. Odnosno, bilo je neophodno stvoriti sve neophodne preduslove, među ostalim i dobre međunacionalne odnose za provedbu agrarne reforme i kolonizacije. Na tom planu pokretane su brojne aktivnosti od strane državnog i političkog vrha države, ali i od strane nižih organa vlasti, koje su se, prije svega, ogledale kroz direktnu političku agitaciju putem neposrednog kontakta sa seljačkim masama, a posebno putem sredstava informisanja, gdje se problematici provođenja agrarne reforme i kolonizacije davalo veoma puno prostora u svim dnevnim i drugim novinama koje su izlazile u navedenom vremenu.[198] Na taj način vršila se mobilizacija seoskih masa i njihovo pripremanje za provođenje agrane reforme i kolonizacije. Na planu mobilizacije seoskog stanovništva bilo je različitih stavova kako kod zemljoposjednika, tako kod siromašnog seljaštva uopće. Naime, najveći broj bezemljaša i siromašnog seljaštva dao je potpunu podršku procesu agrarne reforme i kolonizacije. No, treba reći da je na tom planu bilo i radikalnih stavova koji su dolazili od strane zemljoposjednika, ali, bilo je i onih koji su bili nezainteresirani za proces agrarne reforme i kolonizacije.

Donošenje Zakona o agrarnoj reformi i kolonizaciji i drugih pratećih propisa

Opredjeljenje nove vlasti DFJ za provođenje agrarne reforme i kolonizacije čime bi se došlo do izmjene zemljišno-posjedovnih odnosa, zahtijevalo je, pored obezbijeđenja ideološko-političkih i tehničko-organizacionih uslova, i donošenje neophodnih zakonodavno-pravnih okvira. Naslijeđeno brojno agrarno zakonodavstvo, doneseno za potrebe provođenja agrarne reforme i kolonizacije, u vremenu od 1919-1941. godine, bilo je u najvećem svom dijelu nefunkcionalno i neprihvatljivo za uređenje agrarnih odnosa nakon Drugog svjetskog rata. Ovo iz razloga, što bi se primjenom ovih propisa u velikoj mjeri narušila osnovna načela vezana za rješenje agrarnog pitanja zagovaranog u toku NOR-a. Posebno je bilo neprihvatljivo agrarno zakonodavstvo doneseno u toku Drugog svjetskog rata od strane okupatorsko-kvislinških snaga. Kako bi se eliminisale posljedice propisa donesenih u toku Drugog svjetskog rata, kako je već rečeno, još u toku NOR-a, 21. novembra 1944. godine, Predsjedništvo AVNOJ-a donijelo je *Odluku* o prelazu u državnu svojinu neprijateljske imovine, o državnoj upravi nad imovinom neprisutnih

[198] O agrarnoj problematici nakon Drugog svjetskog rata puno se i detaljno pisalo na cijelom prostoru tadašnje države, pa i Bosne i Hercegovine u brojnim dnevnim i sedmičnim listovima, a posebno u *Borbi* i *Politici*, a nešto kasnije i u *Oslobođenju*, ali i u lokalnim listovima: *Front slobode* Tuzla, *Glas* Banja Luka i mnogim drugim.

osoba i o sekvestru[199] nad imovinom koju su okupatorske vlasti otuđile.[200] Osim toga, državni i politički vrh DFJ je 9. marta 1945. godine donio *Deklaraciju* Privremene Vlade DFJ u kojoj je jasno dato do znanja da je nova vlast odlučna u rješavanju seoskog pitanja i promjeni postojećih agrarno-posjedovnih odnosa. Tu svoju odlučnost partijsko i državno rukovodstvo potvrdilo je i na Trećem zasijedanju AVNOJ-a, odnosno zasijedanju Privremene skupštine DFJ, gdje pitanje zakonskog regulisanja agrarne reforme i kolonizacije zauzima značajno mjesto.

Prije donošenja propisa za provođenje agrarne reforme i kolonizacije prethodile su aktivnosti nove vlasti na anuliranju svih propisa u oblasti sela i agrara od strane okupatorskih snaga. Proglašenjem starih zakona nevažećim i uspostavom novih, željelo se raskinuti sa starim i uspostaviti novi pravni poredak u skladu sa političkim shvatanjima KPJ, zasnovanim na marksističkoj političkoj teoriji.[201] Po toj osnovi donesena je *Odluka* o ukidanju i nevažnosti svih pravnih propisa donesenih od strane okupatora i njegovih pomagača za vrijeme okupacije, o važnosti odluka koje su za to vrijeme doneseni i o ukidanju pravnih propisa koji su bili na snazi u času neprijateljske okupacije.[202]

Osim toga, nova komunistička vlast donijela je više drugih propisa koji su se odnosili na agrarnu problematiku, poput sljedećih propisa: *Zakon o postupanju sa imovinom koju su sopstvenici morali napustiti u toku okupacije i imovinom koja im je oduzeta od strane okupatora i njihovih pomagača*,[203] *Zakon o zaštiti narodnih dobara i njihovom upravljanju*,[204] *Zakon o konfiskaciji imovine i izvršenju konfiskacije*,[205] *Rješenje ministra unutrašnjih poslova o zabrani prodaje, kupovine i zaduživanja poljoprivrednog zemljišta, šuma poljoprivrednih zgrada i objekata*,[206] *Zakon o državnim poljoprivrednim dobrima*[207] i *Zakon o reviziji dodjeljivanja zemlje kolonistima i agrarnim interesantima u Makedoniji i Kosovsko-metohijskoj oblasti*.[208]

Navedeni zakonodavno-pravni akti iz oblasti agrarno-seljačke problematike su se odnosili na cijeli prostor DFJ i bili su, prije svega, rezultat okolnosti u kojima se nalazila seosko stanovništvo nakon Drugog svjetskog rata i obaveza proizašlih doprinosom istog u toku NOR-a, a što je, po završetku NOR-a, tražilo hitnu reakciju u smislu pravnog uobličavanja ove problematike. Osim toga, potreba za donošenjem novog zakonodavstva u oblasti agrarne

199 Sekvestar je posrednik, upravljač imovine koja je stavljena pod sekverstaciju, što znači privremeno oduzimanje uprave nad jednim dijelom imovine osobi protiv koje se vodi krivični postupak.

200 „Službeni list DFJ“, br. 2/45, od 6. februara 1945.

201 S. Bandžović, *Ideja i iskustvo*, 370.

202 „Službeni list DFJ“, br. 4/45, od 13. februara 1945.

203 „Službeni list DFJ“, br. 36/45, od 24. maja 1945.

204 „Službeni list DFJ“, br. 36/45, od 24. maja 1945.

205 „Službeni list DFJ“, br. 40/45, od 9. juna 1945.

206 „Službeni list DFJ“, br. 48/45, od 10. jula 1945.

207 „Službeni list DFJ“, br. 56/45, od 3. avgusta 1945.

208 „Službeni list DFJ“, br. 56/45, od 3. avgusta 1945.

problematike proizilazila je i iz političko-ideoloških razloga kojim su državno-političke strukture nove države željele jasno dati do znanja da će rješavanje seljačko-agrarnog pitanja biti jedno od prioritetnih pitanja nove vlasti, ali i jasna smjernica budućeg društveno-privrednog razvoja države. Ovakvim stavom nova vlast je željela u potpunosti imati kontrolu nad seoskim stanovništvom, kao važnim faktorom budućih političko-društvenih kretanja u zemlji. U tom pogledu poseban odraz su imali *Zakon o konfiskaciji* i *Zakon o nacionalizaciji*. Konfiskacija se odnosila na sva imovinska prava. Ovaj *Zakon* je predvidio postupak sekvestracije-privremenog oduzimanja i stavljanja pod kontrolu državne uprave umovine koja može da dođe pod udar konfiskacije. Sekvesreacija se primjenjivala dok su se nalazili predmeti pred sudom.[209] Nacionalizacija je podrazumijevala uzimanje zemljišta i druge imovine za potrebe države. Nakon temeljito urađene nacionalizacije ostala su nenacionalizirana samo manja zemljoradnička imanja i sitni obrti.[210]

Propisi, doneseni u ovom periodu, činili su značajnu zakonodavno-pravnu osnovu za ulazak u proceduru donošenja *Zakona o agrarnoj reformi i kolonizaciji*. No, samoj proceduri donošenja propisa iz oblasti agrarne problematike prethodile su brojne polemike i diskusije koje su sa sobom nosile veliki broj otvorenih pitanja. Iako je *Deklaracijom* Privremene vlade DFJ od 9. marta 1945. godine bilo izričito predviđeno provođenje agrarne reforme i kolonizacije kao jedinstvenog procesa, ipak se pojavila dilema kod donošenja propisa. Ta dilema se ogledala u tome da li je agrarnu reformu i kolonizaciju zakonodavno-pravno trebalo tretirati donošenjem jednog ili dva zasebna propisa, o agrarnoj reformi i o kolonizaciji. Druga, pak, dilema odnosila se na pitanje da li proces agrarne reforme i kolonizacije provoditi na saveznom ili republičkom nivou. Ovakve stavove posebno je zagovarao Sreten Vukosavljević, ministar kolonizacije u Privremenoj vladi DFJ. Stavovi Sretena Vukosavljevića nisu prihvaćeni, pa je sam on, nakon toga, predložio Privremenom savjetu DFJ što hitnije donošenje jedinstvenog *Zakona o agrarnoj reformi i kolonizaciji,* što je bilo u skladu sa težnjama i namjerama političkog i državnog rukovodstva DFJ, manifestovanom i na Prvom kongresu Jugoslovenskog narodnooslobodilačkog fronta (JNOF) održanom 5, 6. i 7. avgusta 1945. godine u Beogradu.[211]

Zbog važnosti pitanja nova vlast je u kontinuitetu provodila aktivnosti na pripremi provođenja agrarne reforme i kolonizacije. Tako je u julu i avgustu 1945. godine Savezna vlada već uobličila *Prijedlog zakona o agrarnoj reformi i kolonizaciji* sa namjerom da se ovaj *Zakon* usvoji na Trećem zasijedanju AVNOJ-a.[212] Međutim, *Zakon o agrarnoj reformi i kolonizaciji* donijela je

---

209 V. Katz, *Bosanskohercegovačko društvo*, 191.

210 V. Katz, *Bosanskohercegovačko društvo*, 193.

211 N. Gaćeša, *Agrarna reforme i kolonizacija u Jugoslaviji 1945-1948*, 109.

212 N. Gaćeša, *Agrarna reforma i kolonizacija u Jugoslaviji 1945-1948*, 109; V. Katz, *Bosanskohercegovačko društvo*, 193,

Privremena narodna skupština DFJ 23. avgusta 1945. godine.[213] Ono što je zanimljivo za ovaj propis je da je isti usvojen jednoglasno, glasanjem svih 385 narodnih poslanika za *Zakon* i pored toga što je u toku same procedure u Privremenoj narodnoj skupštini bilo različitih stavova i mišljenja vezanih za *Zakon*. Donošenje *Zakona o agranoj reformi i kolonizaciji* je snažno propraćeno i u tadašnjoj štampi, kako onoj na saveznom nivou (*Borba*, *Politika*), tako i onim na republičkim i nižim nivoima. U Bosni i Hercegovini je malo sa zakašnjenjem u *Oslobođenju* objavljen članak vezan za donošenje *Zakona*, gdje je istaknuto da je donošenje *Zakona* potvrda brige nove narodne vlasti o selu.[214]

Odredbama *Zakona o agrarnoj reformi i kolonizaciji* utvrđena su osnovna načela kao da zemlju može posjedovati samo onaj ko je obrađuje, razmatrajući posebno svaku kategoriju posjeda s ciljem utvrđivanja radnog odnosa vlasnika prema zemlji i pristupa procesu ekspropijacije. *Zakonom* je bilo predviđeno formiranje zemljišnog fonda za agrarnu reformu i kolonizaciju koji bi sačinjavali veliki posjedi iznad 45 ha, odnosno 25-35 ha, ako su obrađivani najamnom radnom snagom, posjedi banaka, preduzeća i akcionarskih društava, zemljišni posjedi manastira, crkava i drugih vjerskih ustanova iznad 10 ha (odnosno 30 ha), višak zemljoradničkih posjeda iznad maksimuma od 25-35 ha, višak zemlje iznad 3-5, ha, čiji vlasnici nisu zemljoradnici, zemljišni posjedi bez vlasnika i zemlje, zemljišni posjedi lica njemačke narodnosti. Ovim *Zakonom* je bio ograničen zemljišni maksimum na 30 ha, čime je na udar došla zemlja velikih zemljišnih posjednika, među kojima su bile i vjerske institucije.[215] Odredbama *Zakona o agrarnoj reformi i kolonizaciji*, „pravo prvenstva“ u dodjeljivanju zemlje imali su zemljoradnici bez zemlje ili sa nedovoljno zemlje, koji su bili borci partizanskih odreda, NOV, POJ i Jugoslovenske armije, invalidi oslobodilačkog rata, kao i invalidi iz prošlih ratova (1912-1918), (aprila 1941), porodice i siročad izginulih boraca oslobodilačkog rata i žrtve i porodice žrtava fašističkog terora. Među borcima, na osnovu odredaba *Zakona*, prvenstvo su uživali stari borci i dobrovoljci.[216] Kako bi se bliže uredila problematika prvenstva dodjele zemlje Ministarski savjet DFJ je donio 2. septembra 1945. godine *Uredbu o redu prvenstva u dodjeljivanju zemlje*.[217]

Doneseni *Zakon o agrarnoj reformi i kolonizaciji* bio je prvi propis DFJ koji se odnosio na vlasničke odnose, odnosno koji je zahtijevao promjene vlasničkih odnosa. Zanimljivo je i to da promjena vlasničkih odnosa odredbama ovog *Zakona* nije planirana samo na temelju proizvodnog rada, već i na osnovu odnosa prema okupatorima i domaćim izdajicama. Tako su donošenjem *Zakona*

213 „Službeni list DFJ“, br. 64/48, od 28. avgust 1945.

214 „Zakon o agrarnoj reformi dokaz brige naše vlasti o selu“, *Oslobođenje*, br. 85, od 9. septembra 1945.

215 V. Katz, *Bosanskohercegovačko društvo,* 193.

216 Ova problematika je bla bliže uređena čl. 16 *Zakona o agrarnoj reformi i kolonizaciji*.

217 „Službeni list DFJ“, br. 68/45, od 7. septembra 1945.

o agrarnoj reformi i kolonizaciji stvoreni neophodni preduslovi za radikalne promjene u oblasti vlasničkih odnosa, te preseljavanju velikog broja siromašnog seljaštva. Proces preseljavanja bio je prvenstveno namijenjen Srbima sa prostora Bosne i Hercegovine i Hrvatske na napuštena njemačka i mađarska imanja na prostoru Vojvodine.

Savezni zakon o agrarnoj reformi i kolonizaciji imao je šest zasebnih poglavlja koja su bliže uređivala određenu problematiku vezanu za provedbu agrarne reforme i kolonizacije. *Zakonom* je posebno tretirana i uređena problematika eksproprijacije zemljišnih posjeda, stvaranja zemljišnog fonda, kategorije korisnika agrarne reforme i kolonizacije, te postupak provođenja agrarne reforme i kolonizacije.[218]

Proces eksproprijacije[219] bio je predviđen kod svih veleposjeda, odnosno posjeda koji su veći od 45 ha ili 25-35 ha obradive zemlje (oranice, livade, voćnjaci), koji su davani u zakup ili su obrađivani uz pomoć tuđe radne snage. *Zakonom* su eksproprijacijom bili obuhvaćeni i svi zemljišni posjedi banaka, preduzeća i dioničarskih društava, dok se vjerskim institucijama oduzimala površina veća od 10 ha, u slučajevima da su vjerske institucije posjedovale kulturno-historijske vrijednosti, taj iznos je bio 30 ha obradive zemlje i 30 ha šume. Eksproprijacijom su bila obuhvaćena i seljačka i naseljenička imanja iznad 20-35 ha u zavisnosti od područja, broja članova domaćinstava, uzgajanim kulturama i slično, a za posjede koji su dati u zakup, odnosno koji su obrađivani najamničkom radnom snagom, određen je zemjišni maksimum od 3-5 ha, čime je učinjen izuzetak u smislu osnovnog načela, da se zemlja daje samo onima koji je obrađuju. Saveznim zakonom je utvrđeno da pod eksproprijacijom potpadaju i svi posjedi koji su u toku NOR-a ostali bez vlasnika ili pravnih nasljednika, dok se odšteta davala samo za one površine koje su preuzele utvrđeni maksimum, odnosno mogle su je dobiti seljaci kojima poljoprivreda nije bila glavno zanimanje, dok su ostale kategorije gubile zemlju bez naknade. Međutim, kasnije je data mogućnost da se vlasniku veleposjeda, ako nema nikakvih drugih izvora sredstava za život, ostavi do 5 ha obradive zemlje i potrebni poljoprivredni inventar.[220]

Saveznim zakonom o agrarnoj reformi i kolonizaciji jasno je utvrđena zemlja za kolonizaciju i korisnike kolonizacije, gdje je određeno da se od zemlje, konfiskovane od osoba njemačke narodnosti, izdvoji 287.732 ha u Bačkoj, Banatu, Sremu i Baranji za naseljavanje boraca NOR-a, onih koji su se odlučili i prijavili za kolonizaciju. Svaka prijavljena porodica morala se obavezati da će dobivenu zemlju obrađivati. *Zakonom* je bilo utvrđeno da svaka kolonistička porodica dobije od 4,6 do 6,9 ha obradive zemlje, s tim da su narodni heroji, odnosno njihove porodice, mogli dobiti i veće površine zemlje. Isto tako, veće količine zemlje mogle su dobiti i brojnije porodice kolonista (za

218 Odredbe člana 7. *Saveznog zakona o agrarnoj reformi i kolonizaciji.*

219 Eksproprijacija-postupak izvlaštenja, oduzimanja zemlje. Prisilno otuđenje vlasništva privatniku od strane države.

220 M. Maticka, *Agrarna reforma i kolonizacija u Hrvatskoj 1945-1948*, 48.

svakog člana 0,5 ha), s tim da dobijena zemlja nije mogla prelaziti više od 30 odsto od utvrđenog maksimuma.[221]

Savezni zakon o agrarnoj reformi i kolonizaciji dao je u nadležnost republičkim ministarstvima poljoprivrede provođenje agrarne reforme i kolonizacije. Međutim, pitanje šumskih kompleksa *Saveznim zakonom o agrarnoj reformi i kolonizaciji* nije bilo obuhvaćeno, pa je ostavljena mogućnost da se ova problematika utvrdi posebnim propisom. Osim toga, u procesu provođenja agrarne reforme i kolonizacije data je mogućnost Saveznom ministru poljoprivrede da svojim sugestijama i uputima osigura jednobraznost provođenja agrarne reforme. Po donošenju *Saveznog zakona o agrarnoj reformi i kolonizaciji* na raznim nivoima, organi i tijela narodne vlasti poput Ministarstva poljoprivrede, Privrednog savjeta i Agrarnog savjeta, donijeli su neophodan broj podzakonskih akata i propisa kako bi se lakše provela agrarna reforma i kolonizacija. Ovi propisi su uglavnom doneseni do kraja 1945. godine, stim da je jedan broj istih dopunjen u kasnijem periodu.

Za provođene agrarne reforme i kolonizacije na saveznom nivou veliku važnost je imala *Uredba o redu prvenstva za dodjelu zemlje,*[222] kojom je utvrđeno da se borcima NOR-a smatraju i osobe koje su aktivno surađivale sa NOV, POJ i Jugoslovenskom armijom protiv neprijatelja u pozadini i na okupiranoj teritoriji, te aktivno surađivali sa partizanskim odredima u borbi protiv okupatora i njihovih pomagača. Odredbama ove uredbe utvrđena su i prava prvenstva boraca-zemljoradnika u dobijanju zemlje, čime je izvršena značajna nadopuna *Saveznog zakona o agrarnoj reformi i kolonizaciji*. Prvenstvo među borcima po navedenoj *Uredbi* imali su dobrovoljci i stariji borci, a na osnovi stupanja u NOB-u, potom njihove porodice, pa invalidi ratova od 1912. do 1918. godine i iz aprila 1941. godine, žrtve i porodice žrtava fašističkog terora, te na kraju, borci koji su stupili u NOB-u 1944. i 1945. godini. Ovom *Uredbom* bio je utvrđen i redosljed u podjeli zemlje.

Pored *Uredbe o redu prvenstva u dodjeli zemlje*, važnost za provođenje agrarne reforme i kolonizacije imala je *Uredba o sprovođenju i naseljavanju boraca u Vojvodinu*.[223] Ova *Uredba* je potvdila neke odredbe donesene *Saveznim zakonom o agrarnoj reformi i kolonizaciji*, ali i pojasnila i dopunila neke od njih. Tako je *Uredbom* utvrđeno da svaka kolonistička porodica dobije 4,6 ha obradive zemlje sa neophodnim zgradama za stanovanje i pomoćnim poljoprivrednim objektima. Odredbama ove *Uredbe* utvrđeno je da kolonističke porodice sa pet i više članova dobiju još po 0,28 ha zemlje za svakog člana, s tim da ukupna količina zemlje dodijeljena kolonističkim porodicama nije mogla preći 6,9 ha zemlje. Neke kategorije seljaštva bile su ovom *Uredbom* posebno povlaštene, tako da su narodni heroji, porodice pognulih boraca, oficiri Jugoslovenske armije, te porodice sa više od 12

221 M. Maticka, *Agrarna reforma i kolonizacija u Hrvatskoj 1945-1948*, 49.
222 „Službeni list DFJ“, br. 72/45, od 21. septembra 1945.
223 „Službeni list DFJ“, br. 72/45, od 21. septembra 1945.

članova dobijali 30 odsto više zemlje nego što im je inače pripadalo. Posebno je karakteristično to što je ovom *Uredbom* utvrđeno pravo od 2,3 do 3,4 ha zemlje kolonistima naseljenim blizu gradova, gdje bi na zemlji pogodnoj za razvoj poljoprivrede uzgajali poljoprivredne kulture neophodne za prehranu gradskog stanovništva. Prednost kod dodjele ove zemlje imali su invalidi iz NOR-a i iz prošlih ratova. U postupku dodjeljivanja zemlje vodilo se računa da svaka porodica dobije različite čestice zemlje (oranice, livade, voćnjake, vinograde i sl). Na planu dodjeljivanja zemlje prvo se utvrđivala ukupna količina zemlje za čitavo naselje, a potom je slijedila postupna dodjela zemlje, pojedinačno, agrarnim interesantima.

Agrarnim zakonodavstvom bilo je predviđeno da se kolonistima dodijeli okućnica koja bi iznosila najviše četvrtinu od ukupne površine dobijene zemlje. Ova *Uredba* je utvrđivala da se u svakom kolonističkom naselju ostavi određen broj kuća i inventara za smještaj i korištenje mjesnih organa vlasti.[224] *Uredbom* je, također, precizirano da se kolonističke porodice moraju naseliti na dobivenu zemlju najkasnije u roku od godinu dana. Ukoliko se kolonisti ne bi naselili u utvrđenom roku, gubili su pravo na kolonizaciju. Organi vlasti su bili u obavezi nove vlasnike zemlje upisati u zemljišne knjige. Uredbom, je također, utvrđeno da kolonisti ne mogu otuđiti zemlju, niti odseliti sa zemlje u roku od 20. godina. Istom je bilo uređeno i korištenje seoskih utrina, te kao i u *Zakonu o agrarnoj reformi i kolonizaciji*, pravo kolonista na besplatan prijevoz željeznicom i brodom s pravom prijevoza pokućstva i stvari do 1.000 kg ukupne težine i jednog krupnog grla stoke.

Kako bi se spriječilo bespravno iskorištavanje šumskih bogastava, a iz razloga što *Zakon o agrarnoj reformi i kolonizaciji* nije potpuno jasno utvrdio pitanje šuma i šumskih zemljišta, doneseno je posebno *Rješenje* kojim su šume i šumski kompleksi stavljeni pod privremenu upravu republičkih ministarstava šumarstva.[225]

Za uspješno provođenje agrarne reforme i realizaciju održivog opstanka donesena *je Uredba o osnivanju fondova stambenih i poljoprivrednih zgrada, poljoprivredog inventara i stoke, sjemena i hrane i pokućanstva dobivenih konfiskacijama i eksproprijacijama*.[226] Ovom *Uredbom* bilo je predviđeno formiranje zasebnih fondova i to: za stambene i poljoprivredne zgrade, pokućstvo, poljoprivredni inventar i stoku i fond za sjemena i hranu. Ministar poljoprivrede i stočarstva Bosne i Hercegovine, tek 9. februara 1946. godine, donosi *Rješenje o osnivanju navedenih fondova*.[227] Ovi fondovi su bili

---

224 M. Matecka, *Agrarna reforma i kolonizacija u Hrvatskoj 1945-1948*, 51.

225 „Službeni list DFJ“, br. 68/45, od 7. septembra 1945. Rješenje o stavljanju pod privremenu upravu zemaljskih ministarstava šumarstva šuma i šumskih zemalja koja padaju pod udar *Zakona o Agrarnoj reformi i kolonizaciji*.

226 „Službeni list DFJ“, br. 72/45, od 21. septembra 1945.

227 ABiH, ARIK, k-376, dok. 4946. *Rješenje ministra poljoprivrede i stočarstva NR Bosne i Hercegovine Vlade Šegrta o osnivanju fondova stambenih poljoprivrednih zgrada, poljoprivrednog inventara i stoke, sjemena i hrane i pokućstva*, od 9. februara 1946. godine.

predviđeni za potrebe agrarnih interesenata, poljoprivrednih dobara, boraca kolonista, te za druge troškove provođenja agrarne reforme i kolonizacije. Rad fondova su nadzorisala zemaljska ministarstva za poljoprivredu i Glavna poljoprivredna komisija za Vojvodinu.

Pored navedenih propisa za provođenje agrarne reforme i kolonizacije značajna je bila i *Naredba o obaveznom obrađivanju i zasijavanju zemlje koja je potpala pod agrarnu reformu i kolonizaciju, kao i ostalih zemljišta koja se nalaze pod državnom upravom*.[228] Donošenjem ove *Naredbe* pokušalo se podstaknuti poljoprivrednu proizvodnju na način da se sve površine zemlje zasiju, u suprotnom, to se smatralo privrednom sabotažom i podlijegalo je sankcionisanju od strane države.

Donošenjem *Saveznog zakona o agrarnoj reformi i kolonizaciji* i drugih propisa, nije bila zaokružena pravna regulativa kojom se tretirala agrarna problematika nakon Drugog svjetskog rata. To je značilo da je svaka federalna jedinica DFJ, zbog svojih historijskih, geografskih i ekonomskih posebnosti bila obavezna donijeti propise u kojima bi se navele i utvrdile sve specifičnosti određenih federalnih jedinica.

Potrebu donošenja agrarnih propisa na nivou federalnih jedinica potvrdilo je i upozorenje Agrarnog savjeta DFJ od 8. septembra 1945. godine, kojim se tražilo najhitnije donošenje propisa na nivou federalnih jedinica i organizovanje poslova na provođenju agrarne reforme i kolonizacije.[229] Osim toga, Agrarni savjet DFJ dao je upute o izradi zakona i drugih propisa istim, a sve sa ciljem ubrzavanja donošenja propisa na nivou federalnih jedinica. U tom pogledu obaveze republičkih vlada bile su da republički propisi budu usklađeni sa saveznim propisima. Isto tako, insistiralo se na izbjegavanju spornih momenata u provođenju agrarne reforme i kolonizacije. Kod donošenja zemaljskih propisa neophodno je bilo detaljno urediti određena područja u oblasti agrarne reforme i kolonizacije, te što bliže razraditi postupak kod određivanja agrarnih objekata.

Praktične aktivnosti oko provođenja agrarne reforme i kolonizacije u Bosni i Hercegovini započele su odmah po donošenju agrarnih propisa na saveznom nivou, ne čekajući tako da se donesu propisi na nivou republika. *Zakon o agrarnoj reformi i kolonizaciji* (dalje: *ZARIK*)[230] u Bosni i Hercegovini je donesen poslednji u odnosu na druge federalne jedinice, i to početkom januara 1946. godine.[231] Donošenje bosanskohercegovačkog *ZARIK-a* značajno je popraćeno i od strane štampe. Tako je u *Oslobođenju* istaknut značaj donošenja *ZARIK-a*, pri čemu su data detaljna pojašnjenja brojnih procesa i

228 „Službeni list DFJ“, br. 73/45, od 28. septembra 1945.

229 AJ, Komisije agrarne reforme i kolonizaciji (97-1-1). *Telegram Agrarnog savjeta predsjednicima zemaljskih vlada*, od 8. septembra 1945. godine.

230 *Zakon* je donijelo Predsjedništvo narodne skupštine Bosne i Hercegovine 5. januara 1946. godine, a objavljen je u „Službenom listu NR Bosne i Hercegovine“, br. 2/46.

231 V. Katz, *Bosanskohercegovačko društvo,* 193

radnji obuhvaćenih ovim *Zakonom*.[232] Bosanskohercegovački *ZARIK* bio je usklađen sa svim temeljnim odredbama *Saveznog zakona*, ali u istom je bio veliki broj odredaba koje su se ticale samo bosanskohercegovačkih specifičnosti po pitanju agrarne problematike, na što upućuje i činjenica da je bosanskohercegovački *ZARIK* imao 78 članova i bio je znatno obimniji i opširniji od *Saveznog zakona o agrarnoj reformi i kolonizaciji*, koji je imao svega 37 članova.

Posebnost bosanskohercegovačkog *ZARIK-a*, prije svega, odnosila se na problematiku unutrašnje kolonizacije koja saveznim zakonom nije posebno tretirana. Ovdje se, prije svega, misli na problematiku konačne likvidacije beglučkih odnosa u Bosni i Hercegovini i formiranje zemljišnog fonda neophodnog za provedbu agrarne reforme i kolonizacije. Problematika neriješenih beglučkih odnosa u Bosni i Hercegovini je naslijeđeno pitanje iz vremena (1919-1941) kada je provođena agrarna reforma. Ova problematika u bosanskohercegovačkom *ZARIK-u* je tretirana u čl. 24, gdje se propisuje konačno ukidanje svih ostataka tzv. „feudalnih odnosa". Pored navedenog, druga bitna posebnost bosanskohercegovačkog zakonodavstva odnosi se na pitanje popunjavanja Zemljišnog fonda zemljama „ostalih narodnosti".[233] Ovdje se radilo o zemljišnim posjedima predviđenim iseljavanjem Poljaka, Čeha, Slovaka, Ukrajinaca i drugih naroda koji su odselili iz Bosne i Hercegovine.[234]

U bosanskohercegovačkom *ZARIK-u* na poseban način je tretirana i problematika kolonista, gdje je navedeno da njihova zemlja, nakon preseljanja na druge prostore, ulazi u zemljišni fond agrarne reforme i kolonizacije, ukoliko se kolonisti u roku od dvije godine ne vrate na ranije mjesto življenja.[235]

Koliko je pitanje unutrašnje kolonizacije bilo važno za provođenje agrarne reforme i kolonizacije najbolje potvrđuje zastupljenost ovog pitanja u republičkom *ZARIK-u*, gdje se isto tretira kroz ukupno 11 članova (od 29. do 39. člana), na osnovu kojih se najavljuje razrađivanje ove problematike *Uredbom o sprovođenju agrarne reforme i kolonizacije*.[236] Navedenim članovima *ZARIK-a* je utvrđeno da bezemljaši i seljaci sa nedovoljno zemlje u Bosni i Hercegovini, te doseljenici, unutrašnji kolonisti dobijaju 40-80 dunuma (4-8 ha) obradive zemlje po porodici s tim da se maksimum mogao povećati do 30 odsto u zavisnosti da li se radi o narodnim herojima, njihovim porodicama, zemljoradnicima oficirima Jugoslovenske armije i porodicama sa više od 12 članova kućne zadruge.

---

232 „Za što brže i potpunije sprovođenje Zakona o agrarnoj reformi i kolonizaciji", *Oslobođenje*, br. 2, od 13. januara 1946. godine.

233 Član 4. stav c) *Zakona o agrarnoj reformi i kolonizaciji Bosne i Hercegovine*.

234 Vera Kržišnik-Bukić, *Politika KPJ prema agrarnom i seljačkom pitanju na području Bosanske krajine 1945-1948*, Banja Luka 1988, 194. (dalje: V. Kržišnik-Bukić, *Politika KPJ prema agrarnom i seljačkom pitanju*).

235 Član. 4. stav g) *Zakona o agrarnoj reformi i kolonizaciji Bosne i Hercegovine.*

236 Član. 9. *Zakona o agrarnoj reformi i kolonizaciji Bosne i Hercegovine*.

Bosanskohercegovačkim *ZARIK-om* je, zbog specifičnosti prilika u Bosni i Hercegovini, posebno tretirano i dato diskreciono pravo ministru poljoprivrede da izdvoji iz zemljišnog fonda određene površine za „dečije naseobine“ i za naseljavanje boraca Jugoslovenske armije i žrtava fašizma, te na arondaciju, tj. zaokruživanje posjeda na teritoriji sa prorijeđenim stanovništvom, kako bi se obezbijedila zemlja za potrebe unutrašnje kolonizacije.[237] U odnosu na *Savezni zakon o agrarnoj reformi i kolonizaciji* u bosanskohercegovačkom *ZARIK-u* data je mogućnost razvitka agrarno-proizvodne djelatnosti na zadružnoj osnovi, gdje se udruživanje rada u agraru konkretno potstiče davanjem prioriteta u korištenju usluga poljoprivrednih mašinskih stanica, bilo u državnom bilo u privatnom vlasništvu.[238]

Odredbama *ZARIK-a* posebno je tretirano i pitanje prednosti zadružnog nad individualnim sektorom, gdje je predviđeno da će u brdskim, izrazito stočarskim, krajevima, pri dodjeli zemljišta iz zemljišnog fonda osnovane stočne zadruge imati prvenstvo u odnosu na pojedinačne agrarne interesente. Članom 40. *ZARIK-a* utvrđeno je da agrarni interesenti iz zemljišnog fonda dobiju zemlju u privatnoj svojini, ali istu u periodu od 20 godina, nisu mogli podijeliti, otuđiti, založiti, niti dati pod zakup u cjelini, niti parcijalno. Odredbama ovog člana država se željela zaštititi od mogućih manipulacija oko dodijeljene zemlje.

Kako bi se određena pitanja iz oblasti provođenja agrarne reforme i kolonizacije bliže uredila i time olakšala i ubrzala provedba agrarne reforme i kolonizacije, što je i bio cilj nove vlasti, na nivou Bosne i Hercegovine donesen je određen broj podzakonskih i provedbenih akata. Između ostalog, doneseni su: *Pravilnik o sprovođenju Zakona o agrarnoj reformi i kolonizaciji*[239], *Uputstvo o radu pri sprovođenju agrarne reforme i kolonizacije u Bosni i Hercegovini*[240], *Zakon o potvrdi i izmjenama Zakona o agrarnoj reformi i kolonizaciji*[241], Obrasci iz *Uputstva o radu pri sprovođenju agrarne reforme i kolonizacije*[242], Tumačenje *Zakona o agrarnoj reformi i kolonizaciji po pitanju eksproprijacije zemljišnih posjeda*[243], *Rješenje o osnivanju fondova stambenih i poljopivrednih zgrada, pokućstva, poljoprivrednog inventara i stoke, sjemena i hrane*[244], *Uputstvo o tehničkom izvođenju poslova eksproprijacije i dodjeljivanju zemljišta*[245], *Uredba o sprovođenju unutrašnje kolonizacije*[246] i *Naredba o obaveznoj obradi zemljišta prilikom proljetnje sjetve*.[247] Navedeni

237 Član. 29. i 30. *Zakona o agrarnoj reformi i kolonizaciji Bosne i Hercegovine.*
238 Član 33, 34 i 35. *Zakona o agrarnoj reformi i kolonizaciji Bosne i Hercegovine.*
239 „Službeni list NR Bosne i Hercegovine“, br. 2/46.
240 „Službeni list NR Bosne i Hercegovine“, br. 4/46.
241 „Službeni list NR Bosne i Hercegovine“, br. 18/46.
242 „Službeni list NR Bosne i Hercegovine“, br. 9/46.
243 „Službeni list NR Bosne i Hercegovine“, br. 10/46.
244 „Službeni list NR Bosne i Hercegovine“, br. 9/46.
245 „Službeni list NR Bosne i Hercegovine“, br. 10/46.
246 „Službeni list NR Bosne i Hercegovine“, br. 10/46.
247 „Službeni list NR Bosne i Hercegovine“, br. 13/46.

propisi u oblasti agrara trebali su sa zakonodavno-pravnog aspekta pospješiti proces provođenja agrarne reforme i kolonizacije. Međutim, pojedine odredbe jednog broja propisa nisu bile primjenjive u praksi, što je zahtijevalo dopunu i zanavljanje istih. Tako su već 26. aprila 1946. godine izvršene izmjene i dopune *Zakona o agrarnoj reformi i kolonizaciji Bosne i Hercegovine*[248], te donesen jedan broj novih podzakonskih akata. Najvažnija promjena izmijenjenog i dopunjenog *Zakona o agrarnoj reformi i kolonizaciji* odnosi se na čl. 7 *ZARIK-a* kome je dodat stav 3. koji se odnosio na pravo suvlasnika.[249] Kako bi se ubrzao proces agrarne reforme i kolonizacije, bosanskohercegovački *ZARIK* je nešto kasnije dopunjen o čemu će biti riječi u drugom dijelu rada.

Stanje na terenu po pitanju provđenja agrarne reforme i kolonizacije, zahtijevalo je brzu i efikasnu primjenu *ZARIK-a* i drugih propisa iz oblasti agrara, a kako bi se stvorili svi neophodni uslovi za proljetnju sjetvu 1946. godine, kao jednom od tekućih i prioritetnih, ne samo poljoprivrednih, nego i ukupnih privrednih i političkih zadataka sela. Osim toga, provođenje agrarne reforme i kolonizacije bilo je strateško i političko pitanje i obaveza KPJ i nove narodne vlasti prema seoskom stanovništvu.[250] No, i pored toga, aktivnosti na tom planu nisu se odvijale željenim tokom, jer primjene *ZARIK-a* i drugih donesenih propisa iz oblasti agrara nisu se mogli u potpunosti realizovati ni do kraja 1946. godine.[251]

Organi i ustanove za provođenje agrarne reforme i kolonizacije

U proces provođenja agrarne reforme i kolonizacije bile su uključene brojne ustanove i organi nove komunističke vlasti. Tako je nadležnost saveznih organa bila da prati i vodi brigu o čuvanju jednoobraznosti provođenja agrarne reforme i kolonizacije, dok je sam proces provođenja agrarne reforme i kolonizacije dat u nadležnost republičkim ministarstvima poljoprivrede. Na saveznom nivou najznačajniji organ za provođenje agrarne reforme i kolonizacije bio je Agrarni savjet DFJ, gdje su se utvrđivale najbitnije smjernice i način provođenja agrarne reforme i kolonizacije. Na osnovu donesenih zakonskih riješenja, Agrarni savjet je trebao najneposrednije sarađivati sa Privrednim savjetom DFJ. Međutim, kao što je ranije pomenuto, za potrebe provođenja procesa kolonizacije još od osnivanja Privremene vlade DFJ formirano je i Ministarstvo kolonizacije DFJ. No, *Saveznim zakonom o agrarnoj reformi i kolonizaciji* nadležnost ovog Ministarstva nije bila jasno

248 „Službeni list NR Bosne i Hercegovine“, br. 18/46.

249 Stav 3. člana 7. *ZARIK*-a glasi; „U slučaju oduzimanja viška posjeda više suvlasnika, ostaviće im se svima zajedno 30 dunuma. Ako se ustanovi da jedan ili više od njih osim toga posjeda nema druge imovine niti zanimanja od čega bi mogao živjeti može Ministar poljoprivrede takvom licu, odnosno, ako ih je vše, svima zajedno ostaviti 20 dunuma“.

250 V. Kržišnik-Bukić, *Politika KPJ prema agrarnom i seljačkom pitanju*, 196.

251 V. Kržišnik-Bukić*, Politika KPJ prema agrarnom i seljačkom pitanju,* 196.

utvrđena i razrađena. Tako je, nakon osnivanja Agrarnog savjeta DFJ, funkcija i uloga Ministarstva kolonizacije naprosto bila svedena na administrativne i organizacione zadatke u provođenju procesa kolonizacije. Agrarni savjet je bio veoma bitan organ koji je, pored organizacione, imao i političku funkciju i težinu, što potvrđuje i njegov sastav u koji su po položaju ušli visoki partijski i vojni dužnosnici tadašnje države: Moša Pijade, kao predsjednik Agrarnog savjeta, te članovi: Vaso Čubrilović, ministar poljoprivrede, Sreten Vukosavljević, ministar kolonizacije, Maksim Goranović, predsjednik državne poljoprivredne komisije. I ostali članovi Agrarnog savjeta bili su istaknute ličnosti vojnog i političkog rukovodstva saveznih i republičkih ministarstava poljoprivrede i stočarstva, i to: Filip Lakić, Vlado Šegrt, Bogdan Oreščanin, Jovan Veselinov, Jerko Radmilović, Zdravko Romac, Dimitrije Bajalica, Vlado Burzevski, Milan Brinar i Vlajko Begović. Predsjednik i članovi savjeta postavljeni su *Dekretom* Predsjedništva Ministarskog savjeta DFJ od 29. avgusta 1945. godine.[252] Ovakav sastav Agrarnog savjeta pokazuje koliko je država i nova politička vlast držala do agrarnog pitanja, odnosno koliko je istom pridavala pažnju. Državi je bilo izuzetno važno da se agrarna reforma provede po jasno zacrtanom planu i da to bude brzo i efikasno.

Odmah po imenovanju, Agrarni savjet je preuzeo rukovođenje agrarnom reformom i kolonizacijom. Jedan od važnijih zadataka Agrarnog savjeta odnosio se na koordiniranje aktivnosti u pripremanju i donošenju republičkih zakona o agrarnoj reformi i kolonizaciji, utvrđivanju i raspoređivanju kolonista iz pojedinih mjesta u Vojvodini, provođenje drugih mjera i aktivnosti u procesu agrarne reforme i kolonizacije i nadziranje realizacije i ostvarivanja iste.[253]

Radi uspješnijeg provođenja agrarne reforme i kolonizacije, Agrarni savjet je odmah, po donošenju *Uredbe o formiranju Komisije za naseljavanje boraca u Vojvodinu*, odredio i njene zadatke i imenovao članove komisije. Komisija za naseljavanje boraca u Vojvodinu imala je u nadležnosti obavezu osnivanja mjesnih, sreskih i okružnih komisija. Komisija je imala u zadatak, da u skladu sa svojim programima i planovima rada, upućuje koloniste u mjesta naseljavanja, raspoređuje zemlju, zgrade, pokućstvo i ostali inventar, te brine o prehrani kolonista. Za predsjednika Glavne komisije za naseljavanje boraca u Vojvodinu postavljen je Dimitrije Bajalica kao predsjednik, Đuro Jovanović, predstavnik Vojvodine, sekretar, Lazar Ercegovac, dok je predstavnik Ministarstva kolonizacije u Glavnoj komisiji bio Vančo Burzevski, a Glavne poljoprivredne komisije Vojvodine Dušan Egić. U sastav komisije ulazili su i predstavnici federalnih jedinica, a Bosnu i Hercegovinu predstavljao je Đorđe Krstić.[254] Kao što se vidi Komisiju su činili istaknuti i povjerljivi komunistički partijski rukovodioci, a vodilo se računa da u istoj budu zastupljeni predstavnici

252 „Službeni list DFJ“, br. 67/45.

253 AJ, Komisija za agrarnu reformu i kolonizaciju, (97-1-1). *Zapisnike sa sjednica Agrarnog savjeta*, od 7. oktobra 1945. godine.

254 *Borba*, od 10. septembra 1945.

najbitnijih područja u ovom procesu. No, i pored dobre pripreme za provođenje agrarne reforme i kolonizacije u startu je bilo određenih poteškoća koje su se trebale rješavati.

Tako je, usljed dupliranja određenih poslova na planu provođenja agrarne reforme i kolonizacije početkom februara 1946. godine došlo do reorganizacije organizacija i tijela koja su provodila agrarnu reformu i kolonizaciju. Stoga je u februaru 1946. godine donesen *Zakon o osnivanju Komisije za agrarnu reformu i kolonizaciju pri Vladi FNRJ*.[255] Zakonom je utvrđeno da *Komisija* preuzme ulogu i poslove od Agrarnog savjeta i Ministarstva kolonizacije, čime je ukinuto Ministarstvo kolonizacije. Nadležnost nad radom Komisije imala je Vlada FNRJ, koja je prilično široko odredila zadatke Komisije.

Zadatak Komisije, pored rukovođenja kolonizacijom, bio je da izdaje uputstva i naredbe na osnovu *Zakona o agrarnij reformi i kolonizaciji*, te drugih podzakonskih i provedbenih akata donesenih za provođenja agrarne reforme i kolonizacije. Rad *Komisije* bliže je bio uređen *Uredbom o organizaciji i nadležnosti Komisije za agrarnu reformu i kolonizaciju pri Vladi FNRJ*.[256]

Komisija za agrarnu reformu i kolonizaciju pri vladi FNRJ, i Komisija za naseljavanje boraca u Vojvodinu radile su do aprila, odnosno maja 1948. godine, kada su aktivnosti oko provođenja agrarne reforme i kolonizacije najvećim svojim dijelom bile završene. Vlada FNRJ je donijela *Ukaz o ukidanju Komisije za agrarnu reformu i kolonizaciju*[257] *i Rješenje o ukidanju Komisije za naseljavanje boraca u Vojvodinu,*[258] čime su poslovi ovih komisija prešli u nadležnost Ministarstva poljoprivrede FNRJ i Glavnog izvršnog odbora Autonomne pokrajne Vojvodine.

Poslovi oko provođenja agrarne reforme i kolonizacije u Bosni i Hercegovini bili su obimni i u provedbi istih bile su uključene brojne ustanove i organi izvršne i zakonodavne vlasti. Glavni organ u Bosni i Hercegovini za provođenja agrarne reforme i kolonizacije bilo je Ministarstvo poljoprivrede i stočarstva Bosne i Hercegovine. Zbog složenosti provođenja ovih procesa, pri Ministarstvu je formirano Odjeljenje za agrarnu reformu i kolonizaciju.[259] Odjeljenje je u početku imalo dva odsjeka i to Agrarno-pravni odsjek i Odsjek za kolonizaciju, da bi se krajem 1945. godine formirao i Agrarno-tehnički

255 „Službeni list FNRJ“, br. 12/46.

256 „Službeni list FNRJ“, br. 15/46, od 19. februara 1946. godine.

257 „Službeni list FNRJ“, br. 34 /46, od 28. aprila 1948. godine.

258 „Službeni list FNRJ“, br. 46/46, od 3. juna 1948. godine.

259 ABiH, ARIK, k-460, d-8815, *Odjeljenje za agrarnu reformu i kolonizaciju je osnovano Odlukom Ministarstva poljoprivrede i stočarstva Bosne i Hercegovine* br. 7791/45, od 4. septembra 1945. godine. Do osnivanja Odjeljenja za agrarnu reformu i kolonizaciju postojao je „Agrarno pravni odsjek“ u sastavu Odjeljenja za agrarnu politiku. Odsjek je do 4. septembra 1945. godine radio na prikupljanju molbi u vezi sa kolonizacijom. Poslove ovog Odsjeka preuzelo je Odjeljenje za agrarnu reformu i kolonizaciju.

odsjek.[260] U avgustu 1947. godine, zbog složenosti problematike, pri ovom Odjeljenju osnovan je i Odsjek za katastarsku službu.[261] Odjeljenje za agrarnu reformu i kolonizaciju, kao krovni organ, preko navedenih odsjeka imalo je zadatak da prati, kontroliše i usmjerava tok provođenja agrarne reforme i kolonizacije u Bosni i Hecegovini, reagujući prema nižim i višim organima u smislu otklanjanja postojećih nedostataka i traženja rješenja na tom planu. Sve informacije vezane za problematiku provođenja agrarne reforme i kolonizacije slivale su se u Odjeljenju za agrarnu reformu i kolonizaciju. Na taj način, imale su se pregledne informacije, odnosno svi neophodni podaci vezani za agrarnu reformu i kolonizaciju. To je u startu bila važna osnova za što efikasnije provođenje ovog za državu važnog procesa.

U cilju što bržeg i uspješnijeg provođenja agrarne reforme i unutrašnje kolonizacije na republičkim nivoima bili su predviđeni i *ZARIK-om* utvrđeni i drugi organi i komisije, i to: mjesni narodni odbori, mjesne agrarne komisije, sreske agrarne komisije, okružne agrarne komisije i zbor agrarnih interesenata. Nadležnost i obaveza navedenih komisija i organa bile su aktivnosti praktične naravi po pitanjima provođenja agrarne reforme i kolonizacije. Početne aktivnosti na planu realizacije agrarne reforme i kolonizacije polazile su od MNO, koji su imali zadatak da izvrše sve pripremne radnje, da naprave evidencije zemljišnih posjeda za koje se smatralo da u cjelosti ili jednim dijelom podliježu pod udar agrarne reforme i kolonizacije, te evidencije mjesnih agrarnih interesanata.[262] Mjesne agrarne komisije dodjeljivale su zemljište iz zemljišnog fonda mjesnim agrarnim interesentima na javnim raspravama, uz sudjelovanje zbora agrarnih interesenata. Iste su imale zadatak da uvedu u posjed novog vlasnika. Sreske agrarne komisije su imale zadatak sprovesti proces eksproprijacije zemljišta koje je dolazilo pod udar agrarne reforme i kolonizacije. Za provođenje ovog procesa neophodno je bilo organizirati javnu raspravu uz sudjelovanje predstavnika agrarnih interesenata i vlasnika. Osim toga, ove komisije su imale zadatak da koloniziraju koloniste kojima je Savezno ministarstvo poljoprivrede i Ministarstvo poljoprivrede i stočarstva Bosne i Hercegovine to odobrilo. Okružne agrarne komisije bile su zadužene da vrše eksproprijaciju zemljišta banaka, preduzeća, vjerskih imanja, te da rješavaju sve žalbe koje su se odnosile na rad sreskih agrarnih komisija.[263]

U radu MNO bila je razrađena procedura provođenja aktivnosti koja se sastojala iz jasno utvrđenih postupaka i radnji. Naime, MNO su, po sastavljanju

[260] ABiH, ARIK, k-371, dok. 3311. *Formiranje agrarno-tehničkog odsjeka pri Odjeljenju za agrarnu reformu i kolonizaciju Ministarstva poljoprivrede i stočarstva Bosne i Hercegovine,* od 10. decembra 1945. godine.

[261] ABiH, ARIK, k-460, dok. 8815. *Izvještaj Odjeljenja za agrarnu reform i kolonizaciju o provođenju agrarne reforme u toku 1946. godine*.

[262] *Oslobođenje*, br. 2, od 13. januara 1946. godine; V. Kržišnik-Bukić, *Politika KPJ prema agrarnom i seljačkom pitanju*, 196.

[263] „Za što brže i potpunije sprovođenje Zakona o agrarnoj reformi i kolonizaciji“, *Oslobođenje,* br. 2, od 13. januara 1946. godine.

evidencija vezanih za provođenje agrarne reforme i kolonizacije, iste izlagali na vidno mjesto na mjesnoj zgradi i tu ih držali dva dana, nakon čega su se sazivali svi upisani agrarni interesenti na zbor na kojem su se birala četiri člana mjesne agrarne komisije i četiri njihova zamjenika. Pored toga, MNO su birali dva člana i dva zamjenika sreske agrarne komisije, te predlagali jednog kandidata za okružnu agrarnu komisiju i birali svoje predstavnike koji će prisustvovati agrarnim raspravama.[264]

Postupak provođenja aktivnosti oko priprema za agrarnu reformu i kolonizaciju bio je utvrđen *Uputstvom o radu pri sprovođenju agrarne reforme i kolonizacije u Bosni i Hercegovini*,[265] izdatim od strane Ministarstva poljoprivrede i stočarstva Bosne i Hercegovine. Ovim *Uputstvom*, pored predstavnika agrarnih interesanata, u mjesne i sreske agrarne komisije ulazila su i po dva predstvnika mjesnih i sreskih odbora, a u okružnu agrarnu komisiju član okružnog narodnog odbora. Agrarne komisije, formirane po ovom principu, imale su jasno utvrđene nadležnosti koje su se provodile kroz tri osnovne faze glavnih poslova u provođenju agrarne reforme i kolonizacije u Bosni i Hercegovini. Sreske agrarne komisije su imale zadatak da provedu postupke i procedure vezane za agrarnu reformu i kolonizaciju kao prvostepeni organ, dok su okružne agrarne komisije radile kao drugostepeni organi. Na prostoru Bosne i Hercegovine, skoro u svim srezovima, bile su osnovane agrarne komisije, dok su u svih sedam okruga bile formirane okružne agrarne komisije.[266] Na taj način bio je obrazovan zaokružen sitem organa i institucija za provođenje agrarne reforme i kolonizacije.

Prevashodni zadatak agrarnih komisija bio je da ustanove posjede pojedinaca, banaka, preduzeća, crkava, manastira i vakufa koji su dolazili pod udar agrarne reforme. Drugi zadatak komisija se odnosio na učešće u poslovima eksproprijacije, koji je, uz tačno propisane tehničke radnje, obuhvatao i mogućnost prvostepene i drugostepene žalbe subjekata (pojedinaca i kolektiva) kojima se oduzimala zemlja agrarnom reformom. Treća faza rada komisija je podrazumijevala aktivnosti nakon isteka žalbenog roka i određenih prethodnih

---

264 V. Kržišnik-Bukić, *Politika KPJ prema agrarnom i seljačkom pitanju*, 196.

265 „Službeni list NR Bosne i Hercegovine“, br. 9/46.

266 Period od 1945. do 1948. godine karakterističan je po brojnim administratvno-teritorijalnim promjenama u zemlji. Na osnovu *Zakona o teritorijalnoj podjeli Federalne Bosne i Hercegovine*. „Službeni list Federalne Bosne i Hercegovine“, br. 11/45, od 18. avgusta 1945. godine, Bosna i Hercegovina je podijeljena na sedam okruga, 77 srezova, osam gradova u rangu sreza, četiri gradska rejona i 1.293 mjesna narodna odbora. Već sredinon 1947. godine, došlo je do novog administrativno-teritorijalnog ustrojstva Bosne i Hercegovine. „Službeni list NR Bosne i Hercegovine“, br. 29/47, od 7. jula 1947. godine. Ovom administrativno-teritorijalnom podjelom ukinuti su okruzi i uspostavljena direktna veza između srezova, gradova i gradskih rejona sa centralnim organima vlasti. Srezova je bilo 65, gradova 13, gradskih rejona 4 i 871 mjesni narodni odbor. Ovako teritorijalno-administrativno ustrojstvo nije potrajalo dugo, već aprila 1949. godine došlo je do nove administrativno–teritorijalne podjele Bosne i Hercegovine. „Službeni list NR Bosne i Hercegovine“, br. 16/49, od 21. aprila 1949. godine. Ovom podjelom Bosna i Hercegovina je podijeljena na 4 oblasti (banjalučka, mostarska, sarajevska i tuzlanska), 65 srezova, 14 gradova, 4 gradska reona i 871 mjesni narodni odbor.

administrativno-tehničkih priprema na dodjeli zemlje agrarnim interesantima prema utvrđenom redu prvenstva i u zavisnosti od količine raspoloživog zemljišta.[267]

Radi postizanja dobrih rezultata u provođenju procesa agrarne reforme i kolonizacije bili su uključeni pravosudni te organi izvršne vlasti. Posebne aktivnosti na ovom planu imalo je Javno tužilaštvo Bosne i Hercegovine, koje je pokretalo tužbe kod nadležnih sudova i drugih organa, protiv svih onih koji su se oglušili o odredbe agrarnog zakonodavstva. U samom procesu provođenja agrarne reforme i kolonizacije na brojnim operativno-tehničkim i stručnim poslovima bili su uključeni geometri, lugari, poreski referenti i drugi. Kako su okolnosti, pod kojima se provodila agrarna reforma i kolonizacija, bile složene, neophodan je bio potpun angažman svih učesnika u procesu. Stoga je za uspješnost rezultata na planu provođenja agrarne reforme i kolonizacije bila potrebna koordinacija i saradnja među mjesnim, pa i sreskim područjima, što je bilo utvrđeno i donesenim propisima iz ove oblasti.[268]

U nekim aktivnostima iz oblasti agrarne problematike, poput formiranja kolonija u selima opustošenim u toku Drugog svjetskog rata ili napuštenim selima usljed kolonizacije u Vojodinu, traženo je da aktivnosti provedu sreski narodni odbori ne čekajući formiranje agrarnih komisija. U procesu naseljavanja napuštenih sela prednost se davala onim selima koja su bila prenaseljena, a bila su iz istog sreza. U provođenju i realizaciji ovih zadataka organi narodne vlasti morali su voditi računa o brojnim stvarima i uslovima, pa, prema tome, i o onim vezanim za nacionano-konfesionalne odnose među stanovništvom. Ovo u pogledu, da su se eksproprisana zemljišta vjerskih objekata i zemljišnih vlasnika nastalih u toku rata, a bez nasljednika, po pravilu dodjeljivala agrarnim interesentima one konfesionalnosti kojoj su pripadali dotadašnji vlasnici.[269] Međutim, u praksi su se dešavale stvari suprotno ovim pravilima, što je imalo uticaja na promjene u vjerskoj i konfesionalnoj strukturi stanovništva određenog područja.

Zadaci agrarnih komisija su bili veoma složeni i obimni. Osim što su radile na oduzimanju zemljišta od tzv. agrarnih objekata i dodjeli istog agrarnim interesentima, agrarne komisije su obavljale i brojne druge zadatke koji su proizilazili iz odredaba *ZARIK-a* i *Pravilnika o njegovom provođenju.* Tako su agrarne komisije, u saradnji sa finansijskim odjeljenjima i drugim organima i tijelima narodnih odbora, utvrđivale i nadoknadu za oduzeto zemljište na koje su, po *ZARIK-u*, dotadašnji vlasnici imali pravo.[270] Pored toga, agrarne komisije su obračunavale i visine zemljoradničkih dugova, a

267 V. Kržišnik-Bukić, *Politika KPJ prema agrarnom i seljačkom pitanju*, 197.

268 Uputstvo o tehničkom izvođenju poslova eksproprijacije i dodjeljivanja zemljišta Ministarstva poljoprivrede i stočarstva Bosne i Hercegovine, od 9. februara 1946 i *Pravilnik o sprovođenju ZARIK-a* u Bosni i Hercegovini od 8. januara 1946. godine.

269 Čl. 33 *Pravnika o sprovođenju ZARIK-a* u Bosni i Hercegovini.

270 Stav 4. čl. 9. *ZARIK-a* i čl. 7. *Pravilnika o sprovođenju ZARIK*-a.

prema odredbama *Zakona o konačnoj likvidaciji zemljoradničkih dugova*[271] i čl. 18. *Pravilnika o sprovođenju ZARIK-a*. Kod rješavanja navedene problematike, komisije su bile dužne slati izvještaje o radu i realizaciji zadataka Ministarstvu poljoprivrede i stočarstva Bosne i Hercegovine, odnosno Odjeljenju za agrarnu reformu i kolonizaciju. U tom postupku bilo je određenih propusta u smislu da Odjeljenje za agrarnu reformu i kolonizaciju nije na vrijeme dobijalo podatke vezane za agrarnu reformu i kolonizaciju.

Kod provođenja procesa agrarne reforme i kolonizacije bila je utvrđena i odgovornost kako komisija, tako i njihovih članova, pojedinačno. Tako su članovi komisija, nakon izbora, polagali posebnu zakletvu, gdje su se obavezivali na poštivanje zakonskih propisa i na moralnost u provođenju istih. Ono što se tražilo od komisija i njihovih članova jeste da ustanove i pojedinci dostavljaju tačne podatke o zemljišnim posjedima i drugim predmetima agrarne reforme i kolonizacije.[272] Odredbama agrarnog zakonodavstva bilo je utvrđeno, ukoliko se, namjerno, iste prekrše, te izvrši kakvo djelo, bilo nad zgradom, bilo nad postrojenjima i inventarom, ili pristupi uništavanju šuma, protiv istih će se postupiti u skladu sa odredbama *Zakona o suzbijanju nedopuštene spekulacije i privredne sabotaže*.[273] Za uspješno provođenje agrarne reforme i kolonizacije neophodno je bilo utvrditi stvarno stanje predmeta agrarne reforme. Stoga se insistiralo da i vlasnici zemljišta prijave sve posjede kojima su raspolagali, kako one koje su obrađivali, tako i one koje su držali kao begovsku zemlju, ili, pak, uzurpiranu te onu koju su uzimali u zakup od strane države. Ovo je bio važan uslov uspješnog provođenje agrarne reforme i kolonizacije, jer se cjelokupno zemljište uračunavalo u zemljišni maksimum posjeda koji se ostavljao vlasnicima.

U provođenju agrarne reforme i kolonizacije strogo se vodilo računa o samom postupku provođenja, u smislu da se isti provodi u skladu sa odredbama agrarnog zakonodavstva, te odlukama političke i državne vlasti. Tako su se nepravilnosti i zloupotrebe članova komisija i narodnih odbora znale sankcionisati. No, kako bi se iste spriječile, djelovalo se i preventivno u smislu da se vodilo računa da se članovi komisija i narodnih odbora nisu uključivali u proces eksproprijacije zemljišta svoje rodbine, prijatelja, komšija i slično. Ovo je bilo utvrđeno i čl. 26 *Pravilnika o sprovođenju agrarne reforme i kolonizacije*, gdje je bilo onemogućeno članovima komisije učešće u procesu eksproprijacije svojih rođaka do trećeg koljena. U takvim situacijama, članove komisija su mijenjali njihovi zamjenici.[274] Mada, je bilo slučajeva gdje se navedene odredbe agrarnog zakonodavstva nisu poštovale.

Da se radilo o obimnom i složenom poslu pokazuje i broj uključenih lica u realizaciji agrarne reforme i kolonizacije. Tako je na prostoru Bosne i Hercegovine bilo formirano nekoliko stotina mjesnih agrarnih komisija,

271 „Službeni list DFJ“, br. 89/45, od 16. novembra 1945.

272 Ova obaveza bila je utvrđena čl. 79. *ZARIK-a.*

273 V. Kržišnik-Bukić*, Politika KPJ prema agrarnom i seljačkom pitanju,* 198.

274 V. Kržišnik-Bukić, *Politika KPJ prema agrarnom i seljačkom pitanju*, 198.

nekoliko desetina sreskih i gradskih komisija, te sedam okružnih agrarnih komisija sa sjedištima u okružnim centrima u Sarajevu, Banja Luci, Tuzli, Mostaru, Bihaću, Doboju i Travniku. U toku provođenja procesa agrarne reforme i kolonizacije u ovisnosti od obima poslova, te uspješnosti realizacije aktivnosti, dolazilo je do statusnih izmjena, pa i gašenja istih. U agrarnim komisijama je radio veliki broj zaposlenih i to na različitim zadacima od stručnih, administrativnih, pa do pomoćnih poslova.

Međutim, i pored velikog broja zaposlenih i uključenih lica u proces agrarne reforme i kolonizacije, te velike mobilnosti i motivacije za provođenje procesa agrarne reforme i kolonizacije u Bosni i Hercegovini, ovaj proces je protekao uz velike probleme i teškoće, kako tehničko-organizacione, tako i kadrovske, a posebno materijalo-finansijske prirode. Sve je to bilo poznato partijskom i državnom rukovodstvu zemlje koje je, u datim momentima, dodatnim mjerama i angažmanom države premošćavalo određene probleme ne želeći odustati od zacrtanih planova vezanih za rješavanje agrarne problematike. Za razliku od stvarnog stanja, ova problematika je, putem ondašnje štampe, predstavljana više idealistički, sa brojnim preuveličavanjima, čime se domaćoj i svjetskoj javnosti htjelo pokazati da je novo državno rukovodstvo FNRJ sposobno za provođenje najsloženijih političkih i društvenih procesa.

Predviđeni proces provođenja agrarne reforme i kolonizaciju u FNRJ trebao je da predstavlja važan zaokret u oblasti agrara i ukupne seoske politike. Takav zaokret je trebao da dovede to promjene u socijalno-ekonomskom, ali i u vlasničkom pogledu. Na snazi je trebala biti zastupljena „socijalistička praksa“ u oblasti agrara, koja je podrazumijevala veću jednakost i bolju produktivnost u oblasti agrara. Ono, što je predstavljalo određenu strepnju nove vlasti jeste reakcija onih kategorija seoskog stanovništva koja je gubilo zemljišni posjed, te posebno vjerskih zajednica koje su se našle na udaru procesa provođenja agrarne reforme i kolonizacije. Isto tako, postavljalo se i pitanje poljoprivredne funkcionalnosti usitnjenog zemljišnog posjeda, dobijenog provođenjem agrarne reforme i kolonizacije. No, i pored svih navedenih otvorenih pitanja, nova vlast je odlučno išla u proces provođenja agrarne reforme i kolonizacije. Uporedo se provodila kolonizacija seoskog stanovništva na području Vojvodine, te provođenje agrarne reforme u Bosni i Hercegovini.

PROVOĐENJE KOLONIZACIJE IZ BOSNE I HERCEGOVINE U VOJVODINU

Planovi i tempo provođenja kolonizacije

Kako bi se proces kolonizacije i odlazak kolonista u Vojvodinu što prije i uspješnije realizovao bilo je neophodno sprovesti brojne pripremne radnje na tom planu. Prije svega, neophodno je bilo da Savezno ministarstvo za kolonizaciju DFJ obezbijedi tačne podatke o broju kolonista i njihovih porodica, o mjestu odakle ih treba preseljavati, kao i o mjestima do kojih ih treba transportovati. Ovo je bilo neophodno radi sačinjavanja što preciznijih planova za provedbu procesa kolonizacije, jer je uspješnost samog procesa u dobroj mjeri zavisio i od dobro urađenih priprema. Međutim, sama izrada planova preseljenja kolonističkih porodica od strane Saveznog ministarstva za kolonizaciju nije praćena sa svim neophodnim informacijama, na što upućuju pozivi Saveznog ministarstva za kolonizaciju republičkim vladama da im hitno dostave neophodne podatke, jer je to „izuzetno značajno“ za realizaciju kolonizacije.[275] Osnova za provođenje kolonizacije bila je u konfiskaciji zemljišnih posjeda Nijemaca, kojima je oduzeto 97.490 posjeda sa 637.939 ha zemlje ili skoro 60% od milion i po ha ukupno konfiskovanog zemljišta koje je unijeto u fond svojine. Samo u Vojvodinu, Nijemcima je oduzeto 69.035 posjeda sa 389.250 ha. Na ta imanja planirano je naseljavanje 45.000 kolonističkih porodica iz Bosne i Hercegovine, Hrvatske i Crne Gore.[276]

Da se Ministarstvo za kolonizaciju DFJ susretalo sa brojnim problemima u pripremi za provođenje procesa kolonizacije, te da se radilo o značajnom državno-privrednom i političkom zadatku, potvrđuje angažovanje i uključivanje brojnih partijskih i državnih organa i institucija u realizaciju ovog problema. Tako je u vremenu donošenja *Saveznog zakona o agrarnoj reformi i kolonizacji*, te izradi plana kolonizacije znatno intenzivirana djelatnost Agrarne komisije CK KPJ koja je s ciljem stvaranja neophodnih uslova za provođenje kolonizacije na jednom od brojnih sastanaka održanom u vremenu od 27. do 31. avgusta 1945. godine razmatrala problematiku provođenja procesa kolonizacije, gdje je, između ostalog, odlučeno da je neophodno poduzeti sve potrebne mjere, kako bi se ovaj proces što uspješnije proveo. Ovdje se, prije svega, mislilo na donošenje zakonodavno-pravnog okvira, u vidu podzakonskih akata, kojima bi se utvrdile mjere o pravu prvenstva dodjeljivanja zemljišta, te o drugim aktivnostima u vidu davanja svoga predstavnika od strane svake federalne jedinice u Povjerenštvo za kolonizaciju, te insistiranju na formiranju

---

275 ARS, OAK-Banja Luka, k-AJ-21. b.b. *Uputstvo o provođenju kolonizacije Ministarstva kolonizacije DFJ upućeno Ministarstvu poljoprivrede i stočarstva Bosne i Hercegovine*, 26. novembra 1945. godine.

276 S. Bandžović, *Ideja i iskustvo,* 376.

Agrarnog savjeta. Isto tako, Agrarna komisija CK KPJ je insistirala na davanju jasnih uputstava republičkim organima kako bi što prije na tom nivou donijeli propise o agrarnoj reformi i kolonizaciji. Posebno izražen problem u ovom periodu bila je pojava takozvanog divljeg naseljavanja, na što je Agrarna komisija CK KPJ upozoravala i insistirala prekid ovakvih radnji. Ova Komisija je tražila i pripremanje prijedloga za donošenje *Uredbe o fondovima za kolonizaciju,* preuzimanje svih većih imanja koja će doći pod udar agrarne reforme i kolonizacije pod državnu kontrolu, te rješavanje pitanja 80.000 njemačkih žitelja u Vojvodini i poljoprivrednih radnika i kolonista koji su se naselili u kućama koje će doći u obzir za naseljavanje invalida i boraca NOR-a.[277] Ono što je značajno, kada je u pitanju rad Agrarne komisije CK KPJ, jeste da je ona dala prvi prijedlog republičkih kvota za naseljavanje kolonista u Vojvodinu, koje su bile slijedeće[278]:

Bosna i Hercegovina	9.000 porodica
Hrvatska	7.000 porodica
Crna Gora	6.000 porodica
Srbija	4.000 porodica
Vojvodina	4.000 porodica
Slovenija	3.000 porodica
Makedonija	2.000 porodica

Na osnovu prijedloga Agrarne komisije CK KPJ bilo je predviđeno preseljenje ukupno 35.000 porodica kolonista u Vojvodinu. Po zauzimanju ovakvog stava i donošenja odluke od strane Agrarne komisije CK KPJ, uslijedile su aktivnosti na realizaciji istih, a kako bi se stvorili neophodni uslovi za početak procesa kolonizacije. Za potrebe realizacije zacrtanih ciljeva na planu provođenja kolonizacije, neophodno je bilo izvršiti valjane pripreme, te odrediti organe i tijela koja bi provodila aktivnosti na tom planu. Veoma složeno pitanje na planu provođenja procesa kolonizacije bilo je pitanje utvrđivanja kvota ukupnog broja kolonista za naseljavanje u Vojvodinu. Naime, kod pitanja utvrđivanja kvota za pojedine federalne jedinice, navodno su prije utvrđivanja od strane Agrarne komisije, takve odluke donesene na sjednicama republičkih vlada. Međutim, nije apsolutno poznato po kojim osnovama i kriterijima su utvrđene kvote i da li su iste utvrđene jednoglasno, jer je ovaj prijedlog kolonističkih kvota nešto kasnije promijenjen i dopunjen. Pretpostavka je, da je iza isticanog pitanja rješavanja ekonomsko-socijalnog statusa stajalo znatno važnije etničko-nacionalno pitanje.[279]

U procesu kolonizacije seljačkih porodica iz Bosne i Hercegovine u Vojvodinu značajno mjesto zauzimalo je i pitanje područja namijenjenih za naseljavanje kolonista iz određenih republičkih jedinica. Rejon predviđen za

277 AJ, Komisija za agrarnu reformu i kolonizaciju, (97-1-4).
278 AJ, Komisija za agrarnu reformu i kolonizaciju, (97-1-4).
279 N. Gaćeša, *Agrarna reforme i kolonizacija u Jugoslaviji 1945-1948*, 192.

bosanskohercegovačke kolonističke porodice bio je utvrđen u Banatu u trouglu: Zrenjanin, Jaša Tomić i Kikinda. Iz tih razloga, prije početka kolonizacije, već krajem avgusta 1945. godine ovaj prostor je posjetio ministar poljoprivrede i stočarstva NR Bosne i Hercegovine Vlado Šegrt, kako bi se uvjerio sa stvarnim stanjem i uslovima za naseljavanje kolonista iz Bosne i Hercegovine u Vojvodinu. Kako bi podigao moral i dao podsticaj za preseljenje kolonista u Vojvodinu, Vlado Šegrt je sa puno impresija govorio o onom što je vidio. Tako je za štampu izjavio da će broj kolonista iz Bosne u Vojvodinu premašiti 50.000 duša, te da bi kolonistima, zbog veoma povoljnih uslova u Vojvodini, trebalo preporučiti „da nose što manje količine svojih ličnih stvari, namještaja, kućnog inventara i slično". Također je preporučio da kolonisti ne trebaju nositi hranu ni u kom slučaju više nego što je potrebno za putovanje do Vojvodine, pošto ih tamo očekuje hrana i ostale potrebštine.[280]

Boravak ministra poljoprivrede i stočarstva Bosne i Hercegovine u Vojvodini imao je veliki odjek kod seoskog stanovništva na cijelom prostoru Bosne i Hercegovine, a posebno u siromašnijim područjima, gdje je seljačka populacija bila više zainteresirana za kolonizaciju u Vojvodinu. Izjava Vlade Šegrta djelovala je pozitivno na siromašno seosko stanovništvo i iz razloga što su iste od preseljenja u Vojvodinu očekivale mnogo. Međutim, ovdje se radi o nerealnoj procjeni ministra Vlade Šegrta, vjerovatno i namjernoj, jer je ista bila, prije svega, propagandnog i podsticajnog karaktera i imala za cilj podizanja morala i motivacije kod seljačke populacije zainteresirane za kolonizaciju, što potvrđuju i činjenice koje ukazuju na razočarenje prvih kolonista koji su doselili u Vojvodinu, jer su se isti suočili sa brojnim problemima počev od smještaja, hrane, odjeće, stoke i drugih neophodnih živežnih potrepština.[281]

Bez obzira na probleme sa kojima su se kolonisti, organi i ustanove zadužene za provođenje kolonizacije, sretali, organi nove vlasti se nisu na to osvrtali, jer im je prevashodan cilj bio da se kolonizacija Vojvodine završi što prije. Iz tih razloga, na tom planu razvio se široki front i pokrenute su brojne propagandne i druge aktivnosti u koje su bili uključeni svi politički i državni subjekti od KPJ, AFŽ-a, USAOJ-a, Crvenog krsta, sindikata, mjesnih, sreskih i okružnih narodnih odbora, te drugih organa i tijela koja su bila neposredno zadužena za kolonizaciju. Posebno brojne aktivnosti je provodio Agrarni savjet koji je već 31. avgusta 1945. godine donio odluku o iseljavanju svih lica „koja se nalaze na konfiskovanim njemačkim imanjima u Bačkoj, Baranji, Banatu i Srijemu određenim za kolonizaciju", vodeći pri tome računa o potrebi što brže kolonizacije, te o „novom smještaju privremenih naseljenika".[282]

Agrarni savjet je shodno svojem zaduženju i obavezi, na sjednici, održanoj 3, 4. i 8. septembra 1945. godine, razmotrio ranije donesenu odluku o

---

280 *Borba*, 31. avgust 1945; N. Gaćeša, *Agrarna reforma i kolonizacija u Jugoslaviji 1945-1948*, 293.

281 ABiH, ARIK, k-169, dok. 737/45, *Izvještaj o posjeti kolonističkih naselja u Banatskom Despotovcu*, od 13 .oktobra 1945. godine.

282 AJ, Komisija za agrarnu reformu i kolonizaciju, (97-2-18).

naseljeničkim kvotama, te utvrdio planove federalnih jedinica za naseljavanje Vojvodine. Ranije donesena odluka o naseljeničkim kvotama je promijenjena i dopunjena novom odlukom, gdje je određeno da federalne jedinice dobiju slijedeće naseljeničke kvote.[283]

Bosna i Hercegovina	12.000 porodica
Hrvatska	9.000 porodica
Crna Gora	7.000 porodica
Srbija bez Vojodine	6.000 porodica
Vojvodina	6.000 porodica
Slovenija	3.000 porodica
Makedonija	2.000 porodica

Novom raspodjelom ukupno je bilo predviđeno preseljenje 45.000 kolonističkih porodica u Vojvodinu, od čega je 12.000 odpadalo na Bosnu i Hercegovinu. Ovim su stvoreni bitni preduslovi za početak kolonizacije seljačke populacije iz svih krajeva tadašnje države u Vojvodinu. Međutim, vrlo značajno pitanje odnosilo se na raspored područja koja su trebala dobiti kolonisti određenih federalnih jedinica. Tako je utvrđeno da se u Banatu naseli ukupno 16.500 kolonističkih porodica i to: 8.500 iz Bosne i Hercegovine, 3.000 iz Slovenije, 2.000 iz Makedonije i 3.000 iz Srbije. U Bačku je bilo planirano naseljavanje 20.000 kolonističkih porodica, i to: 3.000 iz Bosne i Hercegovine, 7.000 iz Crne Gore, 7.500 iz Hrvatske i 2.500 iz Srbije. U Sremu je bilo planirano, prije svega, naseliti porodice iz samog Srema, a potom 500 porodica iz susjednih okruga Bosne i Hercegovine, 500 porodica iz Srbije, dok je u dijelu Srema, koji je pripadao Hrvatskoj, bilo planirano naseljavanje 500 porodica iz Hrvatske. Staropazovačko i zemunsko područje bilo je predviđeno za naseljavanje boraca invalida i porodica boraca gardijskih jedinica Jugoslovenske armije, dok su borci iz Vojvodine dobili pravo naseljavanja u mjestima rođenja, odnosno po traženju, u ostalim mjestima Banata, Bačke ili Srema.[284] Porodice kolonista iz Bosne i Hercegovine najvećim dijelom bile su predviđene za preseljenje u Banat, a nešto manje u Bačku i Srem. Na osnovu navedenih činjenica, može se zaključiti da je kvota kolonista uzeta i pod pretpostavkom da kolonisti čine u najvećem dijelu srpsko stanovništvo, a manje druge etničke skupine. Tako je bilo i kada je riječ o Bosni i Hercegovini, u pripremljenim planovima preseljavanja stanovništva iz Bosne i Hercegovine u Vojvodinu, uglavnom se odnosilo na srpsku skupinu stanovništva. To upućuje i na zaključak da je jedan od ciljeva kolonizacije stanovništva u Vojvodinu bio

283 AJ, Komisija za agrarnu reformu i kolonizaciju, (97-2-18).

284 AJ, Komisija za agrarnu reformu i kolonizaciju, (97-1-2), *Rješenje u mjestima u kojima će se naseliti borci u Banatu, Bačkoj, Baranji i Srijemu na zemlji konfiskovanoj od lica njemačke narodnosti*, Beograd, 8. septembar 1945. godine.

da se na ovom prostoru znatno ojača srpski nacionani element, eliminacijom njemačkog i mađarskog.

Što se tiče konkretnih aktivnosti na planu kolonizacije Vojvodine, one su u Bosni i Hercegovini započele odmah po donošenju *Saveznog zakona o agrarnoj reformi i kolonizaciji*. Kako se radilo o vrlo kompleksnom i složenom političkom, privrednom i društvenom problemu, koji se sprovodio u veoma složenim društveno-političkim okolnostima, nova vlast Bosne i Hercegovine i institucije određene za sprovođenje kolonizacije činili su sve da se izvrše što bolje pripreme, kako bi kolonizacija započela na vrijeme i ista protekla sa što manje problema. Pošto je Bosna i Hercegovina, od svih federalnih jedinica, dobila najveću kvotu za preseljenje kolonista, to je i proces kolonizacije u Bosni i Hercegovini bio i najobimniji i najsloženiji.

Zbog ukupne složenosti seljačkog pitanja u Bosni i Hercegovini, interes seljačke populacije za preseljenje u Vojvodinu bio je veliki, što je dodatno opterećivalo organe i tijela zadužena za organizaciju preseljenja kolonista iz Bosne i Hercegovine u Vojvodinu. Zaduženi organi i tijela bili su u obavezi poštivati odredbe agrarnog zakonodavstva kojim je bio utvrđen red mjera i postupaka kod provođenja procesa kolonizacije. Kako je interes kolonista bio veći nego što su to bile dodijeljene kolonističke kvote, bilo je neophodno napraviti raspored i podijeliti kvote unutar određenih okruga u Bosni i Hercegovini. Tako je kvota od 12.000 kolonističkih porodica bila podijeljena na sedam okruga, s tim da je najveći dio kvote pripao Bihaćkom i Hercegovačkom okrugu, a potom Banjalučkom.[285] Koliko je bio izražen interes seoske populacije za preseljenje u Vojvodinu najbolje pokazuje podatak da se do kraja 1945. godine za kolonizaciju iz Bosne i Hercegovine u Vojvodinu prijavilo 10.749 kolonističkih porodica.[286] Broj prijavljenih kolonista posebno dobija na značaju ako se zna da je Ministarstvo poljoprivrede i stočarstva NR Bosne i Hercegovine u ovom periodu primalo uglavnom molbe invalida rata i boraca NOR-a iz 1941, 1942. i 1943. godine. Međutim, dostupni podaci ukazuju da su u ovom periodu za odlazak u Vojvodinu veliki interes pokazivale ne samo seljačke kategorije, koje su ispunjavale uslove, već i one koje nisu ispunjavale uslove za kolonizaciju. Žestoka propaganda, koja je vođena od strane državnog i političkog rukovodstva i ukupne nove komunističke vlasti, učinila je to da je najveći broj seoskog stanovništva u Bosni i Hercegovini, a posebno onog koje je živjelo u pasivnim planinskim područjima, Vojvodinu gledao kao obećanu zemlju. Iako se iz dostupnih izvora ne može izvesti jasan zaključak da je nacionalnost kolonističkih porodica bila jedan od bitnih kriterija za kolonizaciju, ipak, činjenice ukazuju da su preko 98 odsto[287] prijavljenih kolonističkih porodica činili Srbi, dok se veoma mali broj Hrvata, a posebno Bošnjaka prijavljivao za kolonizaciju.

---

285 AJ, Komisija za agrarnu reformu i kolonizaciju (97-2-19).

286 N. Gaćeša, *Agrarna reforma i kolonizacija u Jugoslaviji 1945-1948*, 299.

287 Budimir Miličić, Pogled na društvene prilike sela u Bosni i Hercegovini 1945-1953. godina, *Prilozi Instituta za istoriju* Sarajevo, br. 27, Sarajevo 1991, 164.

Kako bi se izbjegli brojni problemi i proces kolonizacije proveo sa što manje poteškoća, od strane Ministarstva kolonizacije FNRJ upućivana su brojna uputstva i smjernice Ministarstvu poljoprivrede i stočarstva Bosne i Hercegovine, gdje se tražilo da se preseljavanje kolonista i njihovih porodica može izvršiti samo kada se za to dobije dozvola Saveznog ministarstva kolonizacije ili Ministarstva poljoprivrede i stočarstva Bosne i Hercegovine. Preseljavati su se mogle samo one porodice za koje je u odgovarajuće odbore postojao nalog za preseljenje sa potrebnim dokumentima za preseljenje i prevoz.[288]

Na osnovu ranije utvrđenog plana, bosanskohercegovački naseljenički prostor u Vojvodini obuhvatao je 29 naselja u Banatu i to: u jašatomićkom, petrovgradskom i kikindskom srezu, te 9 naselja u bačkopalančkom srezu u Bačkoj, što je bilo ukupno 38 naseljenih mjesta. Međutim, u kasnijem periodu broj naseljenih mjesta, kako je kolonizacija odmicala, mijenjan je i uvećavan.[289]

Prve grupe kolonista iz Bosne i Hercegovine u Vojvodinu stigle su u banatska naselja Bosanski Despotovac, Katarinu, Lazarevo, Nakovo, Martinicu, Šupljaju, Čestereg, Sečanj, Klek i to početkom septembra 1945. godine, neposredno nakon donošenja *Saveznog zakona o agrarnoj reformi i kolonizaciji.*[290] Riječ je bio o naseljima koja su do početka Drugog svjetskog rata bili isključivo naseljeni njemačkim i mađarskim stanovništvom.

Prvi su stigli u Vojvodinu stanovnici tri mala bosanska planinska sela Vukovskog, Ravna i Rilica iz okoline Kupresa 14. septembra 1945. godine i naselili se u Banatski Despotovac. Ovu prvu grupu kolonista, koja je putovala 12 dana iz Bosne i Hercegovine do Banatskog Despotovca, sačinjavalo je 117 porodica sa 898 članova. Nešto kasnije, naseljavanje Banatskog Despotovca nastavljeno je kolonistima iz srezova Glamoč, Jajce, Bugojno, Livno, Travnik i Mrkonjić Grad i to tokom oktobra 1945. godine, kada je u ovom mjestu bilo uglavnom završeno naseljavanje, iako je pojedinačnog naseljavanja bilo, i do kraja 1948. godine. U Banatski Despotovac ukupno se naselilo 736 porodica sa oko 3.962 člana, ali se kasnije u zavičaj vratilo oko 200 porodica, a oko 98 porodica se premjestilo uz saglasnost Komisije za naseljavanje boraca, u Zmajevo, Titel i Crnju, tako da se u Banatski Despotovac konačno zadržalo 438 porodica sa oko 2.706 članova.[291]

Po dolasku u Banatski Despotovac, porodice kolonista su se susretale sa brojnim problemima. Ti problemi su se, prije svega, odnosili na organizovanje života i privikavanje kolonista na novu sredinu. Očito da kolonisti nisu naišli na ono što su očekivali, odnosno na ono što im je obećano i

288 ABiH, ARIK, k-369, dok. 2437. *Dopis Ministarstva kolonizacije FNRJ Ministarstvu poljoprivrede i stočarstva Bosne i Hercegovine u vezi sa provođenjem kolonizacije u Vojvodinu,* od 26. novembra 1945. godine.

289 N. Gaćeša, *Agrarna reforma i kolonizacija u Jugoslaviji 1945-1948*, 299.

290 ABiH, ARIK, k-369, dok. 737/45. *Izvještaj delegata o preseljenju u Vojvodinu*, od 25. septembra 1945. godine.

291 N. Gaćeša, *Agrarna reforma i kolonizacija u Jugoslaviji 1945-1948*, 299.

predočavano u toku pripremnog perioda za proces kolonizacije. Tako je bilo i sa kolonistima koji su iz Bosne i Hercegovine doselili u Banatski Despotovac. Kolonističke porodice iz srezova Kupres i Glamoč, koje su prve doselile u ovo mjesto, dobile su bolje i uslovnije kuće za stanovanje, dok su kolonisti, koji su kasnije pristigli, dobili potpuno neuslovne kuće za stanovanje koje su bile bez patosa, mračne, i bez osvjetljenja i sa malim brojem prostorija.[292]

Nezadovoljstvo kolonista bilo je izraženo iz razloga što su u Vojvodinu došli bez ičega, onako kako im je sugerirano od strane organa i institucija koje su vršile pripreme za preseljenje kolonista. Po dolasku i naseljavanju u Vojvodinu nisu dobili ni najneophodnije potrepštine za organizovanje života u novoj sredini, što je stvaralo nezadovoljstvo, pa i ogorčenje kod jednog broja kolonista. To nezadovoljstvo je bilo pojačano i zbog činjenice da su magacini u ovom naselju bili puni razne robe, tekstila, obuće, raznog namještaja, posteljine i slično, ali ista nije dijeljena od strane Komisije za raspodjelu, jer nije postojalo odobrenje od nadležnih vlasti. To je stvaralo ogorčenje kod kolonista, jer su isti imali oskudnu odjeću i obuću u tako hladnim danima. Po dolasku u Bosanski Despotovac, za potrebe kolonista bilo je otvoreno osam kuhinja, gdje je svaka kuhinja imala, prosječno, između 300 i 400 osoba, sa tri obroka dnevno. Hrana je bila veoma oskudna, tako da su kolonisti za doručak dobijali čorbu, djeca, bolesni i starci dobijali su gušću čorbu od krompira, graha i graška, a dva puta sedmično dobijalo se meso. Ovakav način ishrane nije kolonistima odgovarao, pa su isti tražili da im se podijele živežne namirnice kako bi sami pripremali hranu.[293] Prvi susret kolonista sa Vojvodinom, nije bio obećavajući, značajan broj kolonista je izrazio žaljenje zbog napuštanja zavičaja. To je za njih bio novi svijet, nepreglednih prostranstava, bez mogućnosti da se istima vidi početak i kraj. Organi predviđeni za provođenje kolonizacije, su bili svjesni iskazanog nezadovoljstva od strane pristiglih kolonista, pa su iz tog razloga znali da trebaju učiniti dodatne napore kako bi im olakšali prilagođavanje u novoj sredini.

Kako bi se poboljšali uslovi kolonista, a samim tim i popravilo raspoloženje za početak i organizovanje života u novoj sredini, od strane organa NR Bosne i Hercegovine, koji su bili zaduženi, upućivne su delegacije koje su imale obavezu pružiti neophodnu pomoć kako bi se kolonisti što prije navikli na novu sredinu i uključili u život. Pristigli predstavnici Ministarstva poljoprivrede i stočarstva Bosne i Hercegovine su provodili političke aktivnosti u kolonističkim naseljima, a sve s ciljem što lakšeg adaptiranja kolonista u novu sredinu. Na tom planu, u naselju Banatski Despotovac planirane su aktivnosti oko osnivanja analfabetskog tečaja i tečaja domaćinstva, te sličnih

[292] ABiH, ARIK, k-377/45, dok. b.b, *Izvještaj delegata–predstavnika Ministarstva poljoprivrede i stočarstva Vlade Bosne i Hercegovine o obilasku kolonista u Vojvodini*, od 7. oktobra 1945 godine.

[293] ABiH, ARIK, k-377, dok. b.b, *Izvještaj o obilasku kolonista od strane delegata Ministarstva poljoprivrede i stočarstva Vlade Bosne i Hercegovini*, od 7. oktobra 1945. godine.

drugih kurseva. Isto tako, pokušalo se organizovati zdravstvenu zaštitu za kolonističko stanovništvo, a planirano je i organizovanje škole za čiji je početak bilo neophodno obezbijediti učitelje.[294]

Proces provođena početne faze kolonizacije u Bosni Hercegovini je bio veoma složen. Veliki broj seljačke populacije je želilo napustiti zavičaj i odseliti u Vojvodinu. Za preseljenje neophodno je bilo izvršiti dobre pripreme. Preseljenje u Vojvodinu posebno je bilo izraženo u pasivnim krajevima gdje je seljačka populacija pod svaku cijenu željela odseliti u Vojvodinu, ne poštujući i ne osvrćući se na uputstva nadležnih organa o pravu prvenstva za odlazak kolonista. Koliki je interes za odlazak u Vojvodini bio pokazje primjer zabilježen u srezu Kupres, gdje su predstavnici pojedinih sela tražili od Ministarstva poljoprivrede i stočarstva Bosne i Hercegovine da im omoguće masovno preseljene u Vojvodinu. Ministarstvo je nekim selima izlazilo u susret, kao što je bio slučaj sa selom Mušići, srez Kupres, koje je kompletno odselilo u Vojvodinu. Sve je to podstaklo i druga sela da traže isto, zbog čega se SNO Kupres obratio Saveznom ministarstvu za kolonizaciju da se preseljavanje kolonista vrši isključivo na osnovu odredaba *Uredbe o naseljavanju boraca u Vojvodinu*, a kako bi se izbjegle posljedice političke i ekonomske prirode.[295] Postojala je opravdana opasnost da čitava mjesta ostanu bez stanovništva na ovom području.

U prosesu priprema i provođenja procesa kolonizacije bili su prisutni problemi koji, su prije svega, proizilazili iz nepripremljenosti kolonista, ali i organa i tijela zaduženih za provođenje kolonizacije. U brojnim slučajevima problemi su proizilazili i iz razloga nepoštivanja utvrđene pravne regulative, kako od strane kolonista, tako i od strane samih organa zaduženih za provođenje iste. Zakonodavno-pravnom regulativom bila je utvrđena procedura provođenja procesa kolonizacije. Tako je *Uputstvom za preseljenje kolonista* bilo predviđeno da se preseljenje vrši na osnovu zajednički urađenog plana Saveznog ministarstva za kolonizaciju i Ministarstva saobraćaja, gdje je utvrđeno da bez njihovog znanja i odobrenja ne može se nijedna porodica pokrenuti iz svog zavičaja. U postupku preseljenja kolonista bilo je određeno da se kolonističkim porodicama na sedmicu dana unaprijed naznači dan i sat za kretanje, odnosno kada kolonističke porodice treba da budu u utovarnoj stanici. O izvršenju transportovanja, te o ishrani i zdravstvenoj i sanitetskoj zaštiti do utovarne željezničke stanice zaduženi su bili organi federalnih jedinica, odnosno njima podređeni organi na terenu. Utovar kolonista, robe i stoke morao se vršiti prema tačno, unaprijed, utvrđenom redoslijedu, u smislu da se kapaciteti vagona u potpunosti iskoriste. Transportovanje stoke bilo je predviđeno u posebnim vagonima, a o njihovoj ishrani u toku transportovanja brigu su trebali voditi sami kolonisti. Svaka kolonistička porodica, odnosno

[294] ABiH, ARIK, k-377, dok. b.b, *Izvještaj o obilasku kolonista od strane delegata Ministarstva poljoprivrede i stočarstva Vlade Bosne i Hercegovine*, od 7. oktobra 1945. godine.

[295] ABiH, ARIK, k-369, dok. 695. *Dostava molbi za preseljenje kolonista sa područja sreza Kupres*, od 9. oktobra 1945. godine.

svaki kolonista, morao je imati putnu voznu ispravu, bez koje nije bilo mogućno ukrcavanje u vozove za Vojvodinu. Uputstvom o preseljenju bilo je kao i *ZARIK-om*, utvrđeno da svaka porodica ima pravo sa sobom ponijeti do 1.000 kg pokućstva i jedno grlo krupne stoke. Pored toga, bilo je predviđeno da se prevoz kolonista vrši prvenstveno grupno tj. u cijelim kompozicijama.[296] Međutim, u brojnim prilikama kod preseljavanja kolonističkih porodica u Vojvodinu, *Uputstvo*, dato od strane Ministarstva za kolonizaciju, nije poštovano.

U procesu preseljenja kolonista iz Bosne i Hercegovine u Vojvodinu posebne poteškoće su bile izražene prilikom transporta istih. Željeznica nije bila osposobljenja za prevoz tolikog broja kolonista, nedostajao je veliki broj i drugih prijevoznih sredstava: kola, kamiona, željezničkih vagona i slično. Prema urađenim planovima za prevoz kolonističkih porodica iz Bosne i Hercegovine trebalo je osigurati više od 3.000 vagona kojima bi se u Vojvodinu preselilo predviđenih 12.000 kolonističkih porodica.[297] Isto tako, radi racionalizacije u transportovanju kolonista bilo je predviđeno da se u svaki vagon ukrcaju po četiri porodice, i svaka sa već gore navedenim prtljagom od 1.000 kg i jednim grlom krupne stoke.[298] Međutim, u većini slučajeva date preporuke nisu poštovane od strane kolonista.

Da bi transportovanje kolonista proteklo sa što manje problema, sačinjeni su planovi transportovanja sa određivanjem posebnih stanica ukrcavanja i iskrcavanja istih. Od svojih sela, do željezničke stanice, kolonisti su se prebacivali na razne načine: kolskim zapregama, pješice, kamionima, pri čemu im je pomagala Jugoslovenska armija. Utvrđen je bio i pravac kretanja kolonista, tako da su kolonisti iz Mostarskog, Sarajevskog, Travničkog, Dobojskog i Tuzlanskog okruga koristili putnu komunikaciju Sarajevo-Bosanski Brod-Slavonski Brod, a kolonisti iz Banjalučkog i Bihaćkog okruga putnu komunikaciju Banja Luka–Okučani, te dalje prema Slavoniji i Vojvodini. No, pored ovih pravaca, korišteni su i neki drugi alternativni pravci za prijevoz kolonista.[299]

I pored uloženih napora da se izvrše neophodne pripreme za organizaciju i prijevoz kolonističkih porodica od svojih sela do utovarnih željezničkih stanica, u realizaciji istog bilo je puno problema. Sami kolonisti bili su nepripremljeni za taj proces, pa se moralo voditi računa o njihovoj sigurnosti, prehrani i zdrvstveno-sanitarnim uslovima. Kako bi se olakšalo putovanje, na putu kojim su prolazili kolonisti, bile su organizirane posebne

---

296 ABiH, ARIK, k-371, dok. 2465. *Upute za preseljenje kolonista u Vojvodinu*, od 3. decembra 1945. godine.

297 AJ, (93- 3-36), *Potvrda o potrebi vagona za kolonizaciju*, Sarajevo, 10. oktobra 1945. godine.

298 AJ, (93-3-36), *Potvrda o potrebi vagona za kolonizaciju*, Sarajevo, 10. oktobra 1945. godine.

299 ARS, OAK-Banja Luka, dok. 13972. *Zapisnik sjednice Okružne komisije Banja Luka za preseljavanje porodica u Vojvodinu*, od 7. novembra 1945. godine.

prihvatne stanice u onim mjestima gdje su kolonisti prelazili iz jednog u drugo prevozno sredstvo. U prihvatnim stanicama kolonistima je pružana raznovrsna pomoć u smislu da im se obezbijedi organizirana ishrana za vrijeme boravka u prihvatnoj stanici, istovar i pretovar pokućstva i slično. Isto tako, od strane sanitetskih službi vršena je dezinfekcija vagona, te druga sanitetska zaštita kolonista i njihovih stvari u cilju sprečavanja pojava i širenja zaraznih bolesti. No, bilo je i slučajeva gdje su kolonisti odbijali provođenje dezinfekcije i drugih zaštitnih mjera, jer su smatrali da se korištenjem dezinfekcionih sredstava uništava njihovo pokućstvo, odjeća i obuća. Usljed nepoštivanja uputstava od strane kolonista dolazilo je vrlo često do neugodnosti, pa i nesretnih slučajeva sa neželjenim posljedicama za koloniste. Zbog otežavajućih uslova prijevoza i neugodnosti, koje su kolonisti doživjeli tokom puta, isti su veoma umorni i iscrpljeni stizali na odredište, bez prave orijentacije o mjestu gdje su stigli.[300] Trebalo im je i po nekoliko dana da shvate gdje se nalaze i što im je raditi.

Sve to je imalo velikog uticaja na psihološko stanje i krize kolonista po dolasku u Vojvodinu, te izraženu pojavu nezadovoljstva i kajanja zbog napuštanje zavičaja. Tako je jedan broj kolonista odmah po dolasku izrazio želju da se vrati, što je stvaralo dodatne probleme, jer mogućnost organiziranog povratka nezadovoljnih kolonista nije bila planirana. Stoga se pred organe zadužene za provođenje procesa spoljne kolonizacije postavljalo pitanje: Šta uraditi sa kolonističkim porodicama koje su željele da se vrate iz Vojvodine? U *Zakonu o agrarnoj reformi i kolonizaciji u Bosni i Hercegovini* (čl. 4) propisano je da u zemljišni fond agrarne reforme i kolonizacije ulaze i zemljišta koja ostavljaju kolonisti koji su preselili u drugi kraj, ukoliko se u roku od dvije godine ne vrate u staro mjesto prebivališta. U propisima o agrarnoj reformi drugih federalnih jedinica problem povratka nezadovoljnih kolonista bio je drugačije postavljen. Usljed postojanja interesa povratka kolonista u stari zavičaj, nametalo se dodatno pitanje i problem, gdje vratiti iste. Najprirodnije je bilo da se isti vrate u svoje kuće, na svoja imanja, međutim, period prilagođavanja kolonista nekada je trajao i više od dvije godine, pa je njihova zemlja već bila raspoređena u procesu agrarne reforme i unutrašnje kolonizacije, što je onemogućavalo njihov povratak. Sa ovim problemima često su se suočavali organi vlasti i ustanove zadužene za provođenje agrarne reforme i kolonizacije u Bosni Hercegovini na svim razinama.[301] U nekim slučajevima kolonističke porodice su ostavljale nekog od članova ili bliže rodbine na imanjima, što im je davalo više prostora za povratak u zavičaj ukoliko se nebi navikli na novu sredinu.

[300] ARS, OAK-Banja Luka, AJ-21, dok. 13972. *Zapisnik sa sjednice Okružne komisije Banja Luka za preseljavanje porodica u Vojvodinu*, od 7. novembra 1945. godine.

[301] ABiH, ARIK, k-376, dok. 4923/46. *Dopis Predsjedništva Vlade NR Bosne i Hercegovine Ministarstvu poljoprivrede i stočarstva u vezi nepravilnosti u procesu provođenja kolonizacije*, od 13. februara 1946. godine.

Rastanak sa zavičajem i dolazak u Vojvodinu za određenu kategoriju kolonista bio je težak i bolan. Isti su odrastali u svom zavičaju, sticali brojne navike i vezivali se prisno za zavičaj, te su iz tog razloga odluke o odlasku bile teške i bolne. Ni susret sa novom sredinom nije bio jednostavan. Odmah, po dolasku, bilo je puno nesporazuma i negodovanja. Jedan broj kolonista nije u potpunosti shvatio suštinu kolonizacije. Postojali su određeni problemi oko uključivanja istih u radne aktivnosti, jer je kod jednog broja kolonista postojalo ubjeđenje da su došli na odmor, a ne da rade i da se trajno nasele na ove prostore. To je posebno bilo izraženo kod kolonista koji su dolazili iz Hercegovine. Poseban problem organima zaduženim za provođenje kolonizacije Vojvodine predstavljali su kolonisti koji su bez ičijeg odobrenja, samo sa uvjerenjem mjesnog i sreskog narodnog odbora, dolazili u Vojvodinu. Postavljalo se pitanje gdje smjestiti, ili kako vratiti iste nazad u Bosnu i Hercegovinu.[302] Usljed ovakvih pojava Ministarstvo za kolonizaciju FNRJ je u nekoliko navrata tražilo od Ministarstva poljoprivrede i stočarstva Bosne i Hercegovine da zaustavi ovakve pojave samovoljnog naseljavanja kolonista iz Bosne i Hercegovine i da se poštuje čl. 16 *Saveznog zakona o agrarnoj reformi i kolonizaciji* o pravu prvenstva naseljavanja u Vojvodinu.[303] Ustvari, tražilo se poštivanje reda i plana transporta kolonista iz Bosne i Hercegovine u Vojvodinu.

Početna faza i tempo preseljenja kolonističkih porodica iz Bosne i Hercegovine odvijao se slijedćim redom: prvi transport, koji je prošao kroz Bosanski i Slavonski Brod iz Bosne i Hercegovine za Vojvodinu, bio je transport od ukupno 898 ljudi iz sreza Kupres, i to 9. septembra 1945. godine. Odmah, potom, prošao je i drugi transport 14. septembra od ukupno 680 ljudi iz sreza Kupres i 196 ljudi iz sreza Rogatica. I slijedećih dana iz Bosne i Hercegovine došli su transporti u Slavonski Brod i to 15. septembra transport iz sreza Nevesinje sa ukupno 103 porodice (oko 700 ljudi) i 16. septembra transport iz Bileće (57 porodica) i Gacka (60 porodica) sa ukupno oko 700 ljudi.[304]

U periodu od 16. do 23. septembra 1945. godine preko Bosanskog i Slavonskog Broda prolazili su kolonisti iz Mostara, Glamoča, Mrkonjić Grada, Jajca, Travnika, Gacka, Livna, Bileće i Gračanice sa ukupno 524 porodice i 2.591 članom porodica.[305] Prema dostupnim podacima sa područja sreza Gradačac za kolonizaciju u Vojvodinu su se ukupno prijavile 24 porodice, sa

---

302 ABiH, ARIK, k-374, dok. 656/46.

303 ABiH, ARIK, k-373, dok. 1028, *Ranije doseljene porodice sa teritorije Bosne i Hercegovine u Vojvodinu-objašnjenje*, od 27. oktobra 1945. godine.

304 ABiH, ARIK, k-375, dok. 2496. *Izvještaj delegata zaduženog ispred Ministarstva poljoprivrede Bosne i Hercegovine upućen Pomoćniku ministra dr. Butozanu*, b.b, od 15. septembra 1945. godine.

305 ABiH, ARIK, k-375, dok. 2496. *Izvještaj delegata zaduženog ispred Ministarstva poljoprivrede i stočarstva Bosne i Hercegovine upućen Pomoćniku ministra dr. Butozanu*, b.b, od 15. septembra 1945. godine.

144 člana.[306] U vremenu od 23. do 29. septembra 1945. godine, je na relaciji Bosanski Brod-Slavonski Brod prošlo nekoliko transpota kolonista i to iz sreza Trebinje 141 porodica sa ukupno 827 članova, iz srezova Kladanj, Srebrenica i Vlasenica ukupno 388 članova, te iz srezova Ljubinje i Konjic 186 porodica sa ukupno 1.201 članom.[307] Navedeni podaci potvrđuju da se proces kolonizacije u ovom vremenu odvijao punim tempom.

Drugi putni pravac preseljenja kolonista iz Bosne i Hercegovine u Vojvodinu išao je iz Bosanske Krajine (okruzi Bihać i Banja Luka), odnosno iz brojnih lokalnih sabirališta u pravcu sabirnog centra Banja Luka, preko Bosanske Gradiške za Okučane, a potom dalje za Vojvodinu. Polazak prvih transporta kolonističkih porodica iz Bosanske Krajine išao je odmah nakon donošenja *Saveznog zakona o agrarnoj reformi i kolonizaciji*. Tako je već 4. septembra 1945. godine održana sjednica Okružne komisije Banja Luka za preseljenje porodica u Vojvodinu, gdje su dogovorene konkretne aktivnosti i data uputstva za preseljenje prvih kolonista sa ovog područja. Na sastanku je, između ostalog, dogovoreno da prva partija sa ovog područja krene već 8. septembra 1945. godine i to kolonističke porodice iz Bosanske Dubice, Bosanskog Novog, Prijedora, Kotor Varoši i Bosanske Gradiške sa 75 porodica i 390 njihovih članova. Dogovoreno je da svi kolonisti ovog transporta već 9. septembra 1945. godine, ujutru budu u Banja Luci, gdje će prvo krenuti stoka sa goničima preko Bosanske Gradiške prema Okučanima i dalje, a već 10. septembra bilo je predviđeno prebacivanje ostalih kolonista vojnim kamionima iz Banja Luke za Okučane, gdje je bilo planirano da svi budu preseljeni sa stvarima i stokom u Okučane u voz i otpremljeni za Novi Sad.[308]

Nakon preseljenja prvog transporta kolonista iz Bosanske Krajine užurbano su se provodile aktivnosti i pripreme za prebacivanje drugog transporta. U drugoj partiji bilo je predviđeno da putuju kolonisti iz srezova Ključ i Sanski Most i to 110 porodica sa ukupno 790 članova. Dogovoreno je bilo da ove porodice 10. septembra krenu iz Gornje Sanice i Sanskog Mosta, a 11. septembra 1945. godine budu pretovarane u Prijedor. Tako su 12. septembra ujutru, trebale već biti u Banja Luci, gdje će biti otpremljeni za Okučane, a 14. septembra dalje otpremljene za Novi Sad.[309]

Poslije početnog preseljenja kolonista iz Bosne i Hercegovine u Vojvodinu u septembru mjesecu 1945. godine, interes i raspoloženje za proces kolonizacije seoskog stanovništva u oktobru mjesecu 1945. godine je bio

306 Izet Šabotić, Društvene i privredne prilike na području Gradačca neposredno nakon Drugog svjetskog rata (1945-1947), *Zbornik radova sa naučnog skupa: Kulturno-historijsko naslijeđe Gradačca,* Gradačac 2017, 133. (dalje: I. Šabotić, *Društvene i privredne prilike na području Gradačca).*

307 ABiH, ARIK, k-374, dok. 2189.

308 ARS, OAK-Banja Luka, AJ-21. *Zapisnik sa sjednice Okružne agrarne komisije Banja Luka za preseljenje porodica u Vojvodinu*, od 4. septembra 1945. godine.

309 ARS, OAK-Banja Luka, AJ-21, *Zapisnik sa sjednice Okružne agrarne komisije Banja Luka za preseljenje porodica u Vojvodinu*, od 4. septembra 1945. godine.

različit od mjesta do mjesta. Na to upućuju podaci prijavljivanja kolonista iz pojedinih okruga u Bosni i Hercegovini. Tako se, do sredine oktobra mjeseca 1945. godine iz okruga Tuzla prijavilo 75 kolonista interesenata, iz okruga Travnik 22, iz okruga Doboj svega 4 porodice, iz okruga Sarajevo 5, iz okruga Banja Luka 46, iz okruga Mostar 103 i, najviše, iz okruga Bihać 263 porodice.[310] Tek u drugoj polovini oktobra mjeseca 1945. godine dolazi do pojačanog interesa i intenziteta za odlazak kolonističkih porodica u Vojvodinu. Rezultat toga su zasigurno u tom periodu znatno pojačane propagandne i druge aktivnosti svih organa i tijela u Bosni i Hercegovini zaduženih za provođenje spoljne kolonizacije. Tako su u ovom periodu izvršene sve neophodne pripreme za preseljenje 1.568 invalidskih porodica iz Bosne i Hercegovine u Vojvodinu. Po okruzima, pravo na preseljenje je dobio slijedeći broj kolonističkih porodica: okrug Travnik 218, okrug Tuzla 75, okrug Bihać 551, okrug Mostar 164, okrug Doboj 30, okrug Sarajevo 51 i okrug Banja Luka 479 porodica.[311]

Navedeni podaci potvrđuju da je već u oktobru mjesecu 1945. godine proces preseljenja kolonista iz Bosne i Hercegovine u Vojvodinu, bio veoma aktualan i intenzivan. Najveći broj kolonista, više od dvije trećine bio je sa područja okruga Bihać i Banja Luka, dok je iz drugih okruga odlazak kolonista bio znatno manji.

Radi rješavanja brojnih problema i pružanja pomoći kolonističkim porodicama od strane Ministarstva poljoprivrede i stočarstva Narodne Vlade Bosne i Hercegovine slati su predstavnici koji bi pomogli prilikom transporta kolonista. Posebno je bilo teško organizovati prve transporte kolonista iz razloga što se kolonističke porodice nisu pridržavale uputstava datih od strane organa za provođenje kolonizacije, te zbog veoma slabe saobraćajne infrastrukture i nedostatka prevoznih sredstava u kojima je Bosna i Hercegovina oskudijevala. Kako bi se određeni problemi prevazišli, za potrebe preseljenja kolonista osnovani su odbori za pomoć kolonistima iz Bosne i Hercegovine, koji su sarađivali sa mjesnim, sreskim i okružnim narodnim odborima, te sa NF-om. Takav odbor za pomoć kolonistima iz Bosne i Hercegovine bio je formiran i u Slavonskom Brodu u septembru 1945. godine. Zadatak odbora je bio pružanje pomoći kolonistima koji su prolazili kroz Slavonski Brod, organizovanjem kuhinje, ljekarske pomoći, te u širenju i vođenju propagande za popularisanje procesa kolonizacije.[312] Sve te aktivnosti su imale za cilj da stvore jednu sigurniju, pa i euforičnu sliku kod kolonista, ali i kod ostalog naroda, kako bi se imalo ubjeđenje da država pomaže i u potpunosti kontroliše proces kolonizacije.

---

310 ABiH, ARIK, k-369, dok. 744/45. *Molbe kolonista koji se već nalaze u Vojvodini-dostavljaju se radi provjere podataka*, od 15. oktobra 1945. godine.

311 ABiH, ARIK, k-369, dok. 870/45. *Smještaj invalidskih porodica sa porodicama ostalih boraca u naseljima u Vojvodini*, od 23. oktobra 1945. godine.

312 ABiH, ARIK, k-375, dok. 2496. *Izvještaj delegata zaduženog ispred Ministarstva poljoprivrede i stočarstva Bosne i Hercegovine upućen Pomoćniku ministra dr. Butozanu* b.b, od 15. septembra 1945. godine.

Za transport i prebacivanje navedenih kolonističkih porodica neophodno je bilo obezbijediti od vojnih vlasti dovoljan broj kamiona, te hrane za koloniste i stoku. Isto tako, potrebno je bilo da se obezbijede odgovarajuća finsijska sredstva koja bi se iskoristila za otkup stoke od kolonista, te za njihovu ishranu. Na tom planu bilo je dosta poteškoća, što je imalo ukupnog odraza na cjelokupan proces kolonizacije u njenoj početnoj fazi. Na osnovu dostupnih podataka u prvoj partiji iz okruga Banja Luka, u prvoj polovini septembra 1945. godine, preseljeno je, po srezovima slijedeći broj kolonističkih porodica, kako slijedi u narednoj tabeli:[313]

Sanski Most	45 porodica	350 članova
Bosanska Gradiška	4 porodice	30 članova
Kotor Varoš	18 porodica	102 porodice
Bosanska Dubica	15 porodica	71 člana
Prijedor	10 porodica	48 članova
Ključ	61 porodica	447 članova
Bosanski Novi	13 porodica	77 članova
UKUPNO	**186 porodica**	**1.125 članova**

Tokom transportovanja kolonističkih porodica bili su prisutni brojni problemi koji su prouzrokovani slabom organizacijom kako od strane organa zaduženih za kolonizaciju, tako i veoma slabom organizacijom Saveznog ministarstva saobraćaja. Problemi su bili izraženi na relaciji loše koordinacije i saradnje Direkcije željeznica u Sarajevu i Direkcije željeznica u Zagrebu, što je prouzrokovalo velike gužve u Bosanskom Brodu i Slavonskom Brodu, zbog toga što željezničko čvorište u Slavonskom Brodu nije moglo primiti toliki broj transporta koliko je dolazilo iz Bosne i Hercegovine. Zbog loše koordinacije i organizacije rukovodioci željezničke stanice u Slavonskom Brodu nisu imali prave informacije o broju kolonista i tempu transporta koje je trebala i mogla da primi ova željeznička stanica. Usljed takve organizacije, transporti kolonističkih porodica iz Bosne i Hercegovine su stalno pristizali i nagomilavali se u Bosanskom Brodu, a tovarna stanica u Slavonskom Brodu nije bila u stanju da ih primi, tako da je zadržavanje kolonističkih porodica u ovim stanicama stvaralo dodatne probleme oko ishrane kolonista i nabavke hrane za njihovu stoku.[314] Zadržavanjem na ovim stanicama dovodilo je do nervoze, nezadovoljstva pa i do pogoršanja zdravstvenog stanja kolonista, mada su se organi za provedbu kolonizacje trudili da se kolonistima, koji prolaze kroz

[313] ARS, OAK-Banja Luka, AJ-21. *Zapisnik sa sjednice Okružne agrarne komisije Banja Luka za preseljenje porodica u Vojvodinu*, od 4. septembra 1945. godine.

[314] ABiH, ARIK, k-375, dok. 2496. *Izvještaj delegata zaduženog ispred Ministarstva poljoprivrede i stočarstva Bosne i Hercegovine upućen pomoćniku ministra dr. Butozanu* b.b, od 15. septembra 1945. godine.

Bosanski i Slavonski Brod, obezbijedi zdravstvena zaštita i pruži druga neophodna pomoć.[315]

Na probleme koji su bili evidentni u početnoj fazi preseljenja kolonističkih porodica iz Bosne i Hercegovine u Vojvodinu ukazivali su i savezni organi zaduženi za provedbu kolonizacije. Jedan broj problema se odnosio na činjenicu da se nije dovoljno vodilo računa da se na vrijeme obavijeste i pripreme kolonističke porodice za transport. Tako se dešavalo da jedan broj prijavljenih porodica za preseljenje nije izvršio potrebne pripreme i nije bio spreman za transport. Bilo je slučajeva da su neki članovi porodice odlazili za Vojvodinu, a drugi ostajali u zavičaju, što je stvaralo dodatne probleme organima zaduženim za provođenje kolonizacije i opterećivalo sam proces kolonizacije. Stoga je Savezno ministarstvo kolonizacije upozoravalo na propuste i insistiralo na striktno poštivanje *Zakona i uputstava o preseljenju*, gdje se na teret ovog ministarstva moglo izvršiti samo po jedno preseljenje za svaku porodicu.[316] U sporazumu sa Saveznim ministarstvom kolonizacije u toku mjeseca septembra 1945. godine preseljeno je u Vojvodinu 3.193 porodice izginulih boraca, porodica bez podnešenih molbi, jer se nastojalo iskoristiti lijepo jesenje vrijeme koje je pogodovalo izvršenju preseljavanja. U toku mjeseca septembra 1945. godine preseljeno je i 279 porodica boraca koji su se nalazili u službi u Gardijskoj brigadi, te su preko Komande Gardijske brigade i podnosili molbe za preseljenje.[317]

Osnovna karakteristika početne faze preseljenja kolonističkih porodica iz Bosne i Hercegovine u Vojvodinu vezana je za veliki interes seljačke populacije za ovaj proces, s jedne strane, i nezadovoljstvo jednog broja već preseljenih kolonista, sa druge strane. Iz tog razloga, od strane organa i tijela zaduženih za provođenje kolonizacije na svim nivoima, provodile su s velike aktivnosti kako bi se što bolje izvršile dalje pripreme za preseljenje kolonista i njihovo prilagođavanje u novoj sredini. Svaki organ na tom planu je imao striktno utvrđen zadatak i obavezu koju je trebao izvršiti, a najveću odgovornost imalo je Odjeljenje za agrarnu reformu i kolonizaciju pri Ministarstvu poljoprivrede i stočarstva Bosne i Hercegovine. Organiziranim radom ovog Odjeljenja, te radom okružnih, sreskih i mjesnih narodnih odbora i agrarnih komisija, na svim nivoima, u pripremnom periodu i pored jako složenih okolnosti, te prisutnih propusta i nedostatka kadrova u početnoj fazi postignuti su zapaženi rezultati.

---

315 ABiH, ARIK, k-375, dok. 2496. *Izvještaj delegata zaduženog ispred Ministarstva poljioprivrede i stočarstva Bosne i Hercegovine upućen pomoćniku ministra dr. Butozanu*, b.b, od 15. septembra 1945. godine.

316 ABiH, ARIK, k-369, dok. 765. *Dopis Ministarstva kolonizacije DFJ Ministarstvu poljoprivrede i stočarstva Bosne i Hercegovine*, od 12. oktobra 1945. godine o poštivanju pravila prilikom preseljavanja kolonista iz Bosne i Hercegovine u Vojvodinu.

317 ABiH, ARIK, k-460, dok. 8815. *Izvještaj Odjeljenja o agrarnoj reformi i kolonizaciji o toku agrarne reforme i kolonizacije u 1946. godini*.

U oktobru 1945. godine, na planu priprema i provođenja kolonizacije zapažen je organiziraniji rad. U ovom periodu pristupilo se ažurnijem sređivanju evidencija i odabiranju molbi kolonista koje su preko Odjeljenja za agrarnu reformu i kolonizaciju Bosne i Hercegovine upućivane Saveznom ministarstvu kolonizacije na odobrenje, te organizovanju prijevoza kolonista u Vojvodinu. Tako su do druge polovine oktobra mjeseca 1945. godine, od strane ovog Odjeljenja, Saveznom ministarstvu kolonizacije bile dostavljene na provjeru molbe, po okruzima, kako slijedi:[318]

Okrug Travnik	281 molba
Okrug Bihać	551 molba
Okrug Tuzla	75 molbi
Okrug Mostar	164 molbe
Okrug Doboj	30 molbi
Okrug Sarajevo	51 molba
Okrug Banja Luka	479 molbi
UKUPNO	**1.568 molbi**

Međutim, do kraja oktobra mjeseca 1945. godine bilo je odvojeno i 1.780 molbi invalida i dostavljeno na prijedlog Saveznom ministarstvu kolonizacije na nadležno rješenje. Istom ministarstvu dostavljeno je i oko 200 molbi ostalih kategorija iz Bosne i Hercegovine na rješavanje.[319]

Krajem oktobra 1945. godine u odnosu na pripreme koje su vršene u Bosni i Hercegovini nastupio je izvjestan zastoj u preseljavanju kolonista, a posebno u upoređenju na intenzivno preseljavanje koje je izvršeno u mjesecu septembru i prvoj polovini oktobra. Organi zaduženi za provođenje kolonizacije nastojali su da se prvi kolonisti, koji su pristigli u Vojvodinu, potpuno smjeste i stabilizirauju u svojim naseljima, zašto im je bila neophodna i podrška predstavnika izvršne i političke vlasti NR Bosne i Hercegovine. Na planu podrške doseljenim porodicama upriličene su i brojne posjete kolonističkim naseljima kako od strane zaduženih predstavnika Ministarstva poljoprivrede i stočarstva Bosne i Hercegovine, tako i od predstavnika brojnih partijskih struktura iz Bosne i Hercegovine. Tako je, između ostalog, izvršena posjeta kolonističkim naseljima od strane Moše Pijade, predsjednika Agrarnog savjeta FNRJ, i Vlade Šegrta, ministra poljoprivrede i stočarstva Narodne vlade Bosne i Hercegovine, tek pristiglim kolonistima u kolonijama u Lazarevu, Banatskom Despotovcu i Katarini.[320]

Zbog prevelikog broja prijavljenih, u oktobru 1945. godine prioritet je dat odabiranju i sređivanjeu molbi kolonista invalida i njihovih porodica radi

[318] ABIH, ARIK, k-369, dok. 870/45. *Smještaj invalidskih porodica sa porodicama ostalih boraca u naseljima u Vojvodini*, od 23. oktobra 1945. godine.

[319] ABiH, ARIK, k-374, dok. 682. *Izvještaj o radu Odjeljenja za agrarnu reformu i kolonizaciju Bosne i Hercegovina za tromjesečje oktobar-decembar 1945. godine.*

[320] N. Gaćeša, *Agrarna reforma i kolonizacija u Jugoslaviji 1945-1948*, 302.

preseljenja u Vojvodinu. U isto vrijeme radilo se na organizaciji svih drugih poslova radi izvršenja preseljenja ovih kolonista u Vojvodinu. Pored toga, dostavljeno je Saveznom ministarstvu kolonizacije i 100 molbi boraca i njihovih porodica radi rješavanja.[321]

U mjesecu novembru 1945. godine nastavljene su aktivnosti na preseljenju kolonističkih porodica, tako da je izvršeno preseljenje 1.657 invalida i njihovih porodica iz svih okruga Bosne i Hercegovine u Vojvodinu. U tom periodu provođene su široke aktivnosti i na preseljenju treće partije kolonista i njihovih porodica iz Bosne i Hercegovine u Vojvodinu. Osim toga, kod nadležnih organa za kolonizaciju zaprimljen je veliki broj molbi kolonista koje su upućivane u dalju proceduru. Tako je u novembru 1945. godine, od strane Odjeljenja za kolonizaciju, Saveznom ministarstvu kolonizacije upućeno na nadležno rješavanje oko 4.000 molbi boraca i porodica poginulih boraca iz Bosne i Hercegovine.[322] U novembru je izvršeno preseljenje 1.657 porodica lakših invalida iz svih okruga Bosne i Hercegovine u Vojvodinu, izvršeno je i preseljenje težih invalida u Kraljevićevo kod Pančeva, te se radilo na izdavanju uputstava SNO i agrarnim komisijama u pogledu popunjavanja i ovjeravanja molbi za naseljavanje u Vojvodinu, kao i uputstava same organizacije preseljavanja kolonista.[323]

U decembru 1945. godine, aktivnosti na planu preseljenja kolonističkih porodica iz Bosne i Hercegovine u Vojvodinu bile su intenzivne. Tako je u ovom mjesecu započelo preseljenje 3.800 boračkih porodica i porodica poginulih boraca sa oko ukupno 24.000 lica. Preseljenje ovih kolonističkih porodica iz Bosne i Hercegovine uglavnom je vršeno iz onih okruga koji gravtiraju pravcu Sarajevo-Bosanski Brod. Preseljenje ovih kolonista započeto je decembra 1945. godine, a završeno je početkom januara 1946. godine.[324] Osim toga, u decembru se radilo na reorganizaciji Odjeljenja za agrarnu reformu i kolonizaciju, jer se očekivalo donošenje *ZARIK-a* za Bosnu i Hercegovinu, pa je već početkom 1946. godine, očekivan posao na izvođenju eksproprijacije zemljišta i unutrašnje kolonizacije, što je zahtijevalo veći broj tehničkih lica (geometara administrativaca i drugih). U Odjeljenju za agrarnu reformu i kolonizaciju nalazilo se na obradi, u decembru 1945. godine, još 12.700 molbi iz svih okruga Bosne i Hecegovine.[325]

Kako bi se rad na pripremi i organizovanju procesa preseljenja kolonista iz Bosne i Hercegovine pospješio, u decembru 1945. godine, od

---

321 ABiH, ARIK, k-374, dok. 682. *Izvještaj o radu Odjeljenja za agrarnu reformu i kolonizaciju Bosne i Hercegovine za tromjesečje oktobar-decembar 1945. godine*.

322 ABiH, ARIK, k-374, dok. 682. *Izvještaj o radu Odjeljenja za agrarnu reformu i kolonizaciju Bosne i Hercegovine za period oktobar-decembar 1945. godine*.

323 ABiH, ARIK, k-460, dok. 8815. *Izvještaj o radu Odjeljenja za agrarnu reformu i kolonizaciju Bosne i Hercegovine za 1945. godinu*.

324 ABiH, ARIK, k-374, dok. 681. *Izvještaj o radu Odjeljenja za agrarnu reformu i kolonizaciju Bosne i Hercegovine za mjesec decembar 1945. godine*.

325 ABiH, ARIK, k-460, dok. 19458, Arik 5549/45. *Izvještaj o radu Odjeljenja za agrarnu reformu i kolonizaciju Bosne i Hercegovine u toku 1945. godine*, od 29. decembra 1945. godine.

strane Ministarstva poljoprivrede i stočarstva Bosne i Hercegovine su izaslati posebni predstavnici u sjedišta okružnih i sreskih narodnih odbora sa potrebnim uputstvima. Cilj navedenih predstavnika je bio da se pruži pomoć organima koji su radili na terenu, a kako bi se izvršile neophodne pripreme u skladu po prethodno utvrđenom planu. Posebne aktivnosti od svih zaduženih organa za kolonizaciju bile su usmjerene na pripreme i prikupljanje kolonista, te njihovo transportovanje do utvrđenih sabirnih stanica i željezničke stanice. U saradnji sa organima Ministarstva narodnog zdravlja Bosne i Hercegovine za koloniste su bile organizovane tzv. raskužne stanice u mjestima saobraćajnih čvorova, a u saradnji sa mjesnim organima vlasti i ishranbene stanice.[326]

U radu organa za provođenje kolonizacije dosta poteškoća bilo je i zbog nepotpunih i netačno ispunjenih molbi koje su se vraćale preko sreskih narodnih odbora na dopunu u mjesnim narodnim odborima. Tako je od strane Odjeljenja za agrarnu reformu i kolonizaciju, uvažavajući razloge prečeg prava po redu prvenstva, u toku decembra 1945. godine dostavljeno i 80 molbi boraca i njihovih porodica sa povoljnim prijedlogom Ministarstvu kolonizacije FNRJ radi nadležnog rješavanja. O tempu i obimu poslova urađenih na planu kolonizacije pokazuju podaci da je do 1. januara 1946. godine u Vojvodinu bilo preseljeno ukupno iz svih republika 15.544 porodice, od čega su 6.443 porodice, ili oko 40%, bile iz Bosne i Hercegovine,[327] što upućuje na činjenicu da je interes za kolonizaciju bio najizraženiji od strane seoskog stanovništva iz Bosne i Hercegovine.

Kada je riječ o strukturi kolonističkih porodica koje su željele odlazak u Vojvodinu, primijećeno je da je među prispjelim molbama bio veliki broj molbi ranijih kolonista i autokolonista, pa se prema ovim molbama postupalo u skladu sa ranije datim naređenjem Saveznog ministarstva kolonizacije. Tako je Odjeljenje za agrarnu reformu i kolonizaciju Bosne i Hercegovine, u januaru 1946. godine, Saveznom ministarstvu za kolonizaciju uputilo na dalje rješavanje 702 molbe kolonista koji su ranije imali zemlju u Vojvodini i na Kosovu i 1.042 molbe autokolonista.[328] Poštivajući pravo prvenstva pri naseljavanju kolonista u Vojvodinu, od strane ovog Odjeljenja upućeno je Saveznom ministarstvu za kolonizaciju na davanje rješenje sa povoljnim prijedlogom za 258 molbi gardista.[329]

Proces kolonizacije bio je dodatno opterećen i iz razloga što se ista nije provodila samo putem organiziranih kolonističkih transporta. Jedan broj naseljeničkih porodica iz Bosne i Hercegovine odlazio je samoinicijativno u Vojvodinu i zaposijedao prazne kuće i zemlju. Takve pojave znatno su

[326] ABiH, ARIK, k-374, dok. 681. *Izvještaj o radu Odjeljenja za agrarnu reformu i kolonizaciju Bosne i Hercegovine za mjesec decembar 1945. godine*.

[327] AJ, Komisija za agrarnu reformu i kolonizaciju, (97-9-60).

[328] ABiH, ARIK, k-375, dok. 3975. *Izvještaj o radu Odjeljenja za agrarnu reformu i kolonizaciju za mjesec januar 1946. godine*.

[329] ABiH, ARIK, k-375, dok. 3975. *Izvještaj o radu Odjeljenja za agrarnu reformu i kolonizaciju za mjesec januar 1946. godine*.

otežavale normalan tok kolonizacije, jer su ometali regularne koloniste da uđu u posjed što je stvaralo dodatne poteškoće komisijama zaduženim za prihvat i raspoređivanje kolonista. Kako takvi slučajevi ne bi uzeli maha, te uticali na usložnjavanje kolonizacije, intervenisao je i predsjednik Glavne komisije za naseljavanje boraca u Vojvodinu, gdje je od Ministarstva poljoprivrede i stočarstva Bosne i Hercegovine, tražio obustavljanje svakog samovoljnog preseljavanja kolonista.[330] Jedan broj kolonisti uglavnom se mimo procedure i reda priključivao na usputnim stanicama, ukrcavanjem i ukjučivanjem u transporte koji su prolazili tim mjestima. Kako bi se navedena praksa prekinula, Agrarni savjet je još u oktobru 1945. godine insistirao da svaka kolonistička porodica dobije posebnu dozvolu za preseljenje i transportovanje.[331] Bilo je i onih slučajeva da jedan broj kolonista nije mogao sačekati organizovano preseljenje, pa su selili sami, dok su neki koristili rodbinsku pripadnost i dolazili zajedno sa porodicama koje su imale dozvolu za preseljenje i time stvarali dodatne probleme organima koji su bili zaduženi za transport i naseljavanje kolonista iz Bosne i Hercegovine u Vojvodinu.

Preseljavanje kolonističkih porodica iz Bosne i Hercegovine u Vojvodinu nije se odvijalo istovremeno i istim tempom u svim područjima. U nekima je proces kolonizacije započeo u septembru, dok je u nekim srezovima znatno kasnio. Tako se prva veća grupa naseljenika iz Livna naselila u Tovarišević tek tokom novembra 1945. godine, druga, tokom decembra 1945. godine, a dolaskom nekoliko porodica u januaru 1946. godine bilo je završeno naseljavanje ovoga mjesta u kojem je ukupno naseljeno 116 porodica iz Bosne i Hercegovine (iz Livna-105, Duvna-4, Bosanske Krupe-4, Bosanskog Grahova-2 iz Bijeljine 1 porodica).[332]

Kao posebno pitanje u procesu preseljenja seoskog stanovništva iz Bosne i Hercegovine u Vojvodinu bilo je pitanje interesa Bošnjaka za proces kolonizacije u Vojvodinu. U procesu naseljavanja Vojvodine seljačkom populacijom, zvanično je primjenjivan republički, a ne nacionalni ključ, a kroz utvrđene republičke naseljeničke kvote, koje je, formalno-pravno, za svaku federalnu jedinicu određivala Savezna vlada, odnosno stvarni nadležni organ, a za provođenje ovoga i drugih procesa bio je nadležan CK KPJ sa republičkim partijskim rukovodstvima. Takvim društveno-historijskim okolnostima Bošnjaci nisu nigdje spominjani kao posebna grupa za kolonizaciju u Vojvodinu. Međutim, i pored toga, tokom priprema i sprovođenja kolonizacije od septembra do novembra mjeseca 1945. godine, Savezno ministarstvo za kolonizaciju je primijetilo da među do tada primljenim molbama boraca i ostalih interesenata za kolonizaciju u Vojvodinu nema iz pojedinih srezova ili federalnih jedinica ili ako ima tek po koja molba „muslimanskih interesenata“.

---

330 AJ, Komisija za agrarnu reformu i kolonizaciju, (97-1-2), *Zapisnik sa sjednice Agrarnog savjeta,* Beograd 5. oktobar 1945. godine.

331 AJ, Komisija za agrarnu reformu i kolonizaciju (97-1-2), *Zapisnik sa sjednice Agrarnog savjeta,* Beograd 5. oktobra 1945. godine.

332 N. Gaćeša, *Agrarna reforma i kolonizacija u Jugoslaviji 1945-1948,* 304.

O ovome je Savezno ministarstvo za kolonizaciju obavijestilo Ministarstvo poljoprivrede i stočarstva Bosne i Hercegovine, navodeći da je posljedica toga djelovanje „zlonamjernih elemenata“ koji su širili izvjesne parole i neistine, a naročito da će se „muslimanski kolonisti“ naseliti raštrkano i izmiješano po raznim naseljima sa ostalim kolonistima i da uopšte do grupnog naseljavanja istih neće doći.[333] Stoga je Savezno ministarstvo za kolonizaciju u Vojvodinu, budući da se iz razumljivih razloga očekivao najveći broj kolonista Bošnjaka iz Bosne i Hercegovine 8. novembra 1945. godine, upozorilo Ministarstvo poljoprivrede i stočarstva Bosne i Hercegovine, da na podesan način upozna sve zaintersovane bošnjačke porodice da su neistiniti glasovi o naseljavanju Bošnjaka, izmiješanih sa ostalim kolonistima u raznim naseljima i da će se oni kao kolonisti naseljavati u posebna sela i naselja, neizdvojeni i u grupama.[334] Savezno ministarstvo za kolonizaciju, je tražilo od Ministarstva poljoprivrede i stočarstva Bosne i Hercegovine da prikupi sve molbe „muslimanskih interesenata“ i zajedno ih dostavi Saveznom ministarstvu, kako bi iste bile istovremeno riješene, a interesenti istodobno pozvani, i grupno, u istim selima naseljeni.[335]

Kako je za proces kolonizacije u Vojvodini, od strane Bošnjaka, bio slabo iskazan interes, veoma često predmetom rasprave partijskih i državnih organa bilo je i ovo pitanje. Tako se o ovom problemu opširno raspravljalo 15. decembra 1945. godine na sastanku u Saveznom ministarstvu za kolonizacju na kojem su vođeni vrlo interesantni razgovori o problematici naseljavanja Bošnjaka u Vojvodinu. Razgovori su vođeni u Ministarstvu za kolonizaciju između Sretena Vukosavljevića, ministra za kolonizaciju, Alberta Tička, pomoćnika za kolonizaciju, Vanča Burzevskog, načelnika za odjeljenje za naseljavanjne u Ministarstvu za kolonizaciju i drugih istaknutih političkih i državnih rukovodilaca. Na sastanku je istaknuto da se trebaju ispoštovati tradicionalno vjerski običaji i stavovi koji su podrazumijevali kompaktnu cjelinu kada su u pitanju Bošnjaci i njihovo preseljenje u Vojvodinu. Ta kompaktnost je podrazumijevala grupisanost bošnjačkih kolonističkih porodica na jednom prostoru, u selu i naselju, gdje su mogli u potpunosti prakticirati vjerske i tradicionalne običaje. Po pitanju naseljavanja Bošnjaka, Ministarstvo za kolonizaciju, se 21. januara 1946. godine, obratilo Komisiji za naseljavanje boraca u Vojvodinu, u Novom Sadu, sa zahtjevom „da se odmah odredi jedno selo u bosanskom rejonu, ili u krajnjem slučaju, u njegovoj neposrednoj blizini,

[333] ABiH, ARIK, k-371, dok. 2490, od 8. novembra 1945. godine; N. Gaćeša, Sreten Vukosavljević o muslimanima u naseljavanju Vojvodine poslije Drugog svjetskog rata, *Radovi iz agrarne istorije i demografije*, Novi Sad 1997, 445. (dalje: N. Gaćeša, *Sreten Vukosavljević o muslimanima u naseljavanju Vojvodine poslije Drugog svjetskog rata*); ABiH, ARIK, k-371, dok. 2490/45.

[334] ABiH, ARIK, k-371, dok. 2490; N. Gaćeša, *Sreten Vukosavljević o muslimanima u naseljavanju Vojvodine poslije Drugog svjetskog rata*, 446.

[335] ABiH, ARIK, k-371, dok. 2490. *Dopis Ministarstva kolonizacije DFJ upućen Ministarstvu poljoprivrede i stočarstva Bosne i Hercegovine u vezi pokretanja aktivnosti muslimanskih interesenata za kolonizaciju u Vojvodinu*, od 8. novembra 1945. godine.

gdje će biti muslimansko kolonističko naselje, jer će se muslimani kolonisti naseljavati zajedno u jednom naselju, a samo izuzetno, na izričit način i lični zahtjev sa ostalim kolonistima". Komisija se nije dugo dvoumila, pa je već 23. januara 1946. godine odlučila da Bačko Novo Selo (u srezu bačkopalanačkom) bude „muslimansko kolonističko naselje", o čemu je Ministarstvo kolonizacije obaviješteno istoga dana.[336]

Očito da su navedene aktivnosti političkog i državnog vrha FNRJ, uticale na jedan broj Bošnjaka da promijene stav prema kolonizaciji, što se može vidjeti i iz dostupnih izvora, gdje Savezno ministarstvo kolonizacije izvještava Ministarstvo poljoprivrede i stočarstva Bosne i Hercegovine da je riješilo i odobrilo svih 266 pristiglih molbi „muslimanskih boraca" i njihovih porodica za preseljenje u Vojvodinu, te traži od istog da izvijeste molioce o ovakvom rješenju Saveznog ministrstva za kolonizaciju. Očito je da je interes Bošnjaka za kolonizaciju bio povećan djelovanjem Saveznog ministarstva kolonizacije i Ministarstva poljoprivrede i stočarstva Bosne i Hercegovine. To potvrđuje i činjenica da je Odjeljenje za agrarnu reformu i kolonizaciju Bosne i Hercegovine, nakon ovih događaja, dostavilo Saveznom ministarstvu za kolonizaciju, već u januaru 1946. godine, 266 molbi sa povoljnim prijedlogom, za koje je i stiglo rješenje-odobrenje, kojim se odobrava svim moliocima Bošnjacima naseljavanje u Vojvodinu i to u zasebnu koloniju.[337] Dostupni podaci potvrđuju da je broj prijavljenih kolonista Bošnjaka za kolonizaciju u Vojvodinu po okruzima bio slijedeći: okrug Tuzla, ukupno prijavljene 53 porodice, okrug Bihać 19 porodica, okrug Travnik, 44 porodice, okrug Banja Luka, 34 porodice, okrug Doboj, 46 porodica, okrug Sarajevo, 39 porodica i okrug Hercegovina-Mostar 30 porodica.[338] No, dostupni izvori potvrđuju da do početka februara 1946. godine nije izvršeno preseljenje ovih porodica, jer se nije dobilo naređenje od strane Saveznog ministarstva kolonizacije.[339] Ono što je evidentno, kada su u pitanju Bošnjaci i njihov interes za kolonizaciju, je to, da je nakon provedene procedure preko mjesnih, sreskih i okružnih narodnih odbora, te Odjeljenja za agrarnu reformu i kolonizaciju, svim interesentima Bošnjacima bio odobren odlazak u Vojvodinu. Međutim, skoro polovina istih kasnije je odustala od preseljenja u Vovodinu, tako da je, prema raspoloživim činjenicama, u proljeće 1947. godine u Bačkom Novom Selu bilo naseljeno samo 138 od predviđeni 320 bošnjačkih porodica.[340] Kako su se dalje odvijale stvari sa navedenim bošnjačkim kolonistima nismo uspjeli doznati, osim što

---

336 N. Gaćeša, *Svetozar Vukosavljević o muslimanima u naseljavanju Vojvodine posle Drugog svetskog rata*, 448.

337 ABiH, ARIK, k-375, dok. 3304. *Dopis Saveznog ministarstva za kolonizaciju o odobrenju preseljenja „muslimanskih boraca"*, od 24. januara 1946. godine.

338 ABiH, ARIK, k-375, dok. 3304. *Dopis Saveznog ministarstva za kolonizaciju o odobrenju preseljenja „muslimanskih boraca"*, od 24. januara 1946. godine.

339 ABiH, ARIK, k-375, dok. 3975. *Izvješta o radu Odjeljenja za agrarnu reformu i kolonizaciju Bosne i Hercegovine za mjesec januar*, od 5. februara 1946.

340 N. Gaćeša, *Svetozar Vukosavljević o muslimanima u naseljavanju Vojvodine posle Drugog svetskog rata*, 448.

znamo da su isti u Bačkom Novom Selu ostali do kraja 1948. godine. Iako se radilo o minornom broju kolonista, komunističkoj vlasti je bilo važno da u kolonističkom procesu budu zastupljeni i Bošnjaci kroz naseljavanje istih u Bačkom Novom Selu.[341]

Proces naseljavanja kolonističkih porodica iz Bosne i Hercegovine u Vojvodinu je tokom januara 1946. godine, u konkretnom smislu, bio u blagom zastoju. Ustvari u zimskom periodu bili su daleko otežani uslovi za preseljenje kolonista, pa se navedeni vremenski period iskoristio za pripreme za nastavak procesa kolonizacije. Ubrzanju procesa kolonizacije trebalo je da doprinese i donošenje *Zakona o agrarnoj reformi i kolonizaciji u Bosni i Hercegovini* koji je donesen početkom januara 1946. godine. U januaru 1946. godine, vršene su pripreme za preseljenje slijedeće grupe kolonista od 1.750 porodica.[342] Odjeljenje za agrarnu reformu i kolonizaciju je otpremilo 702 molbe kolonista Komisiji za agrarnu reformu i kolonizaciju pri Predsjedništvu Vlade FNRJ u Beogradu, te 1.042 molbe autokolonista. Također, u ovom mjesecu riješeno je i otpremljeno Saveznom Ministarstvu kolonizacije sa povoljnim prijedlogom 258 molbi.[343] Odmah po preseljenju ove grupe kolonističkih porodica nastavljene su pripreme za slijedeću grupu kolonističkih porodica koja je trebala da se preseli u Vojvodinu početkom marta 1946. godine. Za ovo (u izvorima često nazvano posljednje)[344] preseljenje kolonista iz Bosne i Hercegovine bila je predviđena kvota od 1.750 porodica, a u Odjeljenju za agrarnu reformu i kolonizaciju tada se nalazilo oko 12.000 molbi za preseljenje u Vojvodinu. Iz tog razloga odlučeno je da se sve molbe pošalju okružnim narodnim odborima kako bi se iste ponovno još jednom razmotrile i na nižim organima narodnih vlasti, te sporazumno sa istim uvažavajući princip prvenstva za naseljavanje, odabrali za preseljenje u Vojvodinu. Poštujući proceduru provođenja procesa kolonizacije, te ranije utvrđene kvote za Bosnu i Hercegovinu, pristupilo se utvrđivanju kvota za svaki okrug ponaosob. Tako su molbe u ukupnom broju od oko 12.000 upućene svakom okružnom odboru kako bi isti, od svih dostavljenih molbi, odabrali onoliki broj koliko je kvotom za taj okrug bilo predviđeno. Istodobno, sve one molbe koje su bile netačno i nepravilno popunjene vraćene su sreskim narodnim odborima da se pravilno popune, dopune ili ovjere.[345]

---

341 S. Bandžović, *Ideja i iskustvo,* 377.

342 ABiH, ARIK, k-387, dok. 11331. *Tromjesečni izvještaj Odjeljenja za agrarnu reformu i kolonizaciju Bosne i Hercegovine za mjesec januar-mart 1946.*

343 ABiH, ARIK, k-387, dok. 11331. *Tromjesečni izvještaj Odjeljenja za agrarnu reformu i kolonizaciju Bosne i Hercegovine za period januar-mart 1946. godine.*

344 Evidentno je da je proces preseljenja kolonističkih porodica u najvećoj mjeri bio završen do proljeća 1946. godine, ali manjih grupnih i pojedinačnih preseljenja bilo je sve do kraja 1948. godine, a što je rezultat odustajanja određenih republika (Slovenija i Makedonija) od utvrđenih kvota, pa je Bosna i Hercegovina početkom 1947. godine dobila dodatnu kvotu od 2.500 porodica.

345 ABiH, ARIK, k-375, dok. 3975. *Izvještaj o radu Odjeljenja za agrarnu reformu i kolonizaciju za mjesec januar 1946. godine.*

I početkom 1946. godine, i dalje je evidentan veliki interes za odlazak u Vojvodinu. Iako je već u prvoj polovini februara 1946. godine prethodno planirana kvota kolonista iz Bosne i Hercegovine bila ispunjena, o čemu je Ministarstvo poljoprivrede i stočarstva Bosne i Hercegovine obavijestilo štabove I, II, III, IV, V, VI, Armije, Gardijsku brigadu, K-du Beograda i Diviziju KNOJ-a, da se ne primaju više molbe kolonista interesenata, jer je kvota već iscrpljena i molbe neće biti razmatrane.[346] Prema raspoloživim podacima, do 1. marta 1946. godine, na područje Vojvodine, iz Bosne i Hrcegovine iselilo je ukupno 8.100 porodica sa oko 53.600 članova, od kojih je 462 porodice sa 2.727 članova bilo privremeno naseljeno.[347]

U mjesecu martu 1946. godine vršila se priprema preseljenja „poslednje“ grupe kolonista iz Bosne i Hercegovine u Vojvodinu. Komisija za Agrarnu reformu i kolonizaciju pri Predsjedništvu FNRJ u Beogradu odobrila je da se u ovom transportu preseli ukupno 1.856 boračkih porodica.[348] Za potrebe preseljenja navedenih boračkih porodica u Vojvodinu održano je više konferencija. Isto tako, u ovom periodu bila je izražena problematika autokolonista, radi čega je osnovana posebna Komisija, kako bi se ova problematika što uspješnije rješavala. Za uspješnu realizaciju ovog transporta kolonista neophodna je bila sihronizacija aktivnosti između organa koji su bili zaduženi za pripremu istog i saobraćajnih preduzeća koja su vršila prevoz kolonističkih porodica. Tako je Komisija za agrarnu reformu i kolonizaciju pri Vladi FNRJ, uputila dopis Ministarstvu saobraćaja FNRJ, Saobraćajnom odjeljenju, o potrebi prijevoza kolonista iz Bosne i Hercegovine.[349] U ovom transportu bio je tačno utvrđen broj kolonističkih porodica po okruzima koji je izgledao:[350]

Okrug Bihać	527 porodica	3.278 kolonista
Okrug Banja Luka	440 porodica	2.939 kolonista
Okrug Doboj	127 porodica	703 kolonista
Okrug Mostar	173 porodica	1.185 kolonista
Okrug Sarajevo	85 porodica	240 kolonista
Okrug Travnik	202 porodica	1.399 kolonista

346 ABiH, ARIK, k-376, 4681/46, *Obavještenje Ministarstva poljoprivrede i stočarstva Narodne vlade Bosne i Hercegovine da se više ne primaju molbe za kolonizaciju u Vojvodinu, jer je kvota ispunjena*, od 13. februara 1946. godine.

347 AJ, 910, (97-9-61). *Dopis Komisije za agrarnu reformu kolonizaciju pri FNRJ Ministarstvu saobraćaja FNRJ prevozu kolonista*, od 20. aprila 1946. godine.

348 ABiH, ARIK, k-387, 11331, *Tromjesečni izvještaj Odjeljenja za agrarnu reformu i kolonizaciju za mjesec januar-mart 1946*, od 25. aprila 1946. godine.

349 AJ, (97-9-69), *Dopis Komisije za agrarnu reformu i kolonizaciju pri vladi FNRJ, Ministarstvu saobraćaja FNRJ o prevozu kolonista iz Bosne i Hercegovine*, od 20. aprila 1946. godine.

350 AJ, (97-9-69), *Dopis Komisije za agrarnu refomu i kolonizciju pri vladi FNRJ, Ministarstvu saobraćaja FNRJ o prevozu kolonista iz Bosne i Hercegovine*, od 20. aprila 1946. godine.

Okrug Tuzla	171 porodica	949 kolonista
UKUPNO	**1.785 porodica**	**10.693 člana**

Evidentno je da je najviše kolonističkih porodica bilo sa područja okruga Bihać i Banja Luka, dok je s područja drugih okruga bio prijavljen znatno manji broj kolonista. Tako je sa područja okruga Sarajevo prijavljeno svega 85 porodica, a sa područja okruga Doboj 127 porodica sa ukupno 703 člana.[351] Ranije su bile utvrđene nešto drugačije kvote za svaki okrug sa tačnim brojem porodica kolonista za odlazak u Vovodinu, što je kasnije promijenjeno. Tako je, naprimjer, za okrug Travnik bilo predviđeno preseljenje 300 porodica,[352] a za okrug Banja Luka 400 porodica.[353] Do 27. marta 1946. godine u Vojvodinu je bilo preseljeno ukupno 28.709. porodica, od čega, iz Bosne i Hercegovine 8.788 porodice. Do ovog vremena, od kolonizacije je odustalo 523 porodice, od čega 342 iz Bosne i Hercegovine.[354] Zbog potrebe što bržeg prebacivanja kolonista u Vojvodinu, okružni narodni odbori imali su zadatak da u što kraćem mogućem roku dodijeljenu kvotu podijele po područnim srezovima, vodeći pri tome računa da od molilaca iz prve kategorije izvrše odabir kolonista za svaki srez. Ukoliko se taj broj ne bi podmirio iz prve kategorije interesenata, neophodno je bilo isti nadomiriti molbama iz druge kategorije. U ovom transportu kolonističkih porodica iz Bosne i Hercegovine traženo je da se kod odabiranja molbi prednost da molbama Bošnjaka.[355] Međutim, ovaj transport kolonista iz Bosne i Hercegovine krenuo je tek u maju 1946. godine, a nakon što su izvršene sve neophodne pripreme od strane organa zaduženih za provođenje kolonizacije.

U aprilu 1946. godine, organi i tijela za provođenje kolonizacije u Vojvodinu, svodili su račune i podatke o ukupnom broju kolonista kojima je odobreno preseljenje u Vojvodinu, o broju samostalno preseljenih, o ukupnom broju preseljenih, te o broju kolonista koji su se vratili iz Vojvodine. Evidentno je da organi zaduženi za provođenje kolonizacije nisu imali precizne i pouzdane podatke, što potvrđuju brojni izvještaji sreskih i okružnih narodnih odbora. Sve podatke vezane za kolonističku populaciju neophodno je bilo od strane sreskih narodnih odbora dostaviti okružnim narodnim odborima, najkasnije do 28.

[351] Izet Šabotić, Agrarne prilike na širem području Doboja neposredno nakon Drugog svjetskog rata (1945-1952), *Zbornik radova: Naslijeđe Doboja i okoline,* Tuzla 2014, 138. (dalje: I. Šabotić, *Agrarne prilike na širem području Doboja).*

[352] ABiH, ARIK, k-374, dok. 2189. Dopis Ministarstva poljoprivrede i stočarstva Bosne i Hercegovine-Odjeljenja za agrarnu reformu i kolonizaciju, okružnim narodnim odborima u vezi preseljenja „zadnjeg“ transporta kolonista za Vojvodinu.

[353] ARS, OAK-Banja Luka, AJ-22, dok. 5647.

[354] AJ, Komisija za agrarnu reformu i kolonizaciju (97-9-60), *Izvještaj Glavne komisije za naseljavanje boraca pri vladi FNRJ*, od 27. marta 1946. godine.

[355] ABiH, ARIK, k-374, dok. 2189, *Dopis Ministarstva poljoprivrede i stočarstva Bosne i Hercegovine-Odjeljenja za agrarnu reformu i kolonizaciju, okružnim narodnim odborima u vezi preseljenja „zadnjeg“ transporta kolonista za Vojvodinu.*

aprila 1946. godine.[356] Međutim, isti su bili nepotpuni i nepozdani. To potvrđuju i podaci koji se odnose na srez Brčko, gdje ne postoje podaci za prvi transport, dok je za drugi i treći transport ukupno bilo odobreno preseljenje 44 porodice, od toga je odselilo 15 porodica, dok je od kolonizacije odustalo 29 porodica. Iz ovog sreza samostalno je odselilo 15 porodica, a pet porodica se vratilo iz Vojvodine.[357]

U ovom periodu vršene su pripreme za preseljenje velikog konvoja iz Bosne i Hercegovine u Vojvodinu. Tako je za ovaj (nazvan posljednji ili peti transport) bilo predviđeno preseljenje 1.747 kolonista iz Bosne i Hercegovine i to po okruzima: okrug Banja Luka, 412 porodice, okrug Bihać, 459, okrug Doboj, 153, okrug Mostar, 236, okrug Sarajevo, 114, okrug Travnik, 179 i okrug Tuzla 194.[358]

Zanimljivo je da je i u ovom periodu istovremeno bio prisutan, s jedne strane, veliki interes za kolonizaciju seoskog stanovništva iz Bosne i Hercegovine u Vojvodinu, a s druge strane, bio je izražen proces dekolonizacije tek preseljenih boračkih porodica. Naime, u vremenu do 7. marta 1946. godine bila je izražena pojava vraćanja kolonističkih porodica u zavičaj. Vraćali su se pojedinci i grupe nezadovoljni sa novom sredinom. Najviše povratnika bilo je iz Bosne i Hercegovine, gdje su do 7. marta 1946. godine vraćene 103 porodice sa 645 člana, i to iz slijedećih mjesta i srezova:[359]

Kolonija	Srez	Broj porodica	Broj članova
Šupljaja	Jaša Tomić	44	287
Sečanj	II	17	107
Sarča	II	16	94
B. Despotovac	Petrovgrad	12	72
Martinica	II	2	16
Bačka Palanka	Bačka Palanka	2	18
Tovariševo	II	1	2
Bukiv	II	2	13
Gajdobra	II	2	9
Čestereg	Srpska Crnja	1	6
Hajfeld	II	3	14
Hetin	II	1	7
UKUPNO		**103**	**645**

356 Arhiv Tuzlanskog kantona (dalje: ATK), Okružni narodni odbor Tuzla (dalje: OKNOT), k-16, f-2, dok. 2256/12.

357 ATK, OKNOT, k-16, f-2, dok. 2256/11. *Podaci Sreskog narodnog odbora u Brčkom o kolonizaciji u Vojvodinu*, od 7. juna 1946 godine.

358 ABiH, ARIK, k-390, dok. 12576. *Dostavljanje izvještaja Odjeljenja za agrarnu reformu i kolonizaciju Komisiji za agrarnu reformu i kolonizaciju pri Predsjedništvu Vlade FNRJ o 1.747 molbi kolonista naodobrenje*, od 7. maja 1946 godine.

359 AJ, Komisija za agrarnu reformu i kolonizaciju (97-9-60). *Izvještaj o dekolonizaciji boračkih porodica br. 2501*, od 9. marta 1946. godine.

Navedeni podaci upućuju na činjenicu da jedan broj preseljenih kolonista nije bio zadovoljan onim što ih je čekalo, odnosno onim što su zatekli u Vojvodini. Veliki broj kolonista nije se mogao snaći u novoj sredini u smislu da nije navikao na poljoprivredne poslove, ali, bilo je i onih koji se nisu mogli prilagoditi novoj sredini iz klimatskih i zdravstvenih razloga. Pojava dekolonizacije predstavljala je dodatni problem za organe zadužene za provođenje kolonizacije.

U istom vremenskom intervalu imamo povećan interes za preseljavanje kolonističkih porodica iz Bosne i Hercegovine u Vojvodinu. Prema raspoloživim podacima, do 1. maja 1946. godine iz Bosne i Hercegovine u Vojvodinu bilo ukupno preseljeno 10.808 porodica sa 67.986 članova, od kojih je 547 porodica sa 2.786 članova bilo privremeno naseljeno.[360]

Preseljavanje kolonističkih porodica iz Bosne i Hercegovine nastavljeno je tokom maja mjeseca 1946. godine. Tako su posljednje naseljeničke porodice iz okoline Glamoča i Bosanske Krupe stigle u Obrovac krajem maja 1946. godine. Ukupno je u ovo kolonističko naselje naseljeno oko 250 porodica. Prema raspoloživim podacima od aprila do avgusta 1946. godine intenzivno je trajalo naseljavanje Baća kolonistima iz okoline Bosanskog Novog, Ključa i Sanskog Mosta, gdje je preseljeno 458 porodica sa 3.477 lica.[361] Proces preseljenja kolonista iz Bosne i Hercegovine u Vojvodinu bio je vrlo intenzivan u vremenu od 7. do 21. aprila i od 21. do 31. maja 1946. godine. Tada su iz velikog broja srezova iz Bosne i Hercegovine preselili kolinisti u Bačku i Banat. Tako je u ovom periodu iz Bosne i Hercegovine odselilo ukupno 1.442 porodice sa 9.001 članom u ukupno 476 vagona.[362] Od 8. septembra 1945. godine do 26. maja 1946. godine, sa područja Bosne i Hercegovine u Vojvodinu je preselilo oko 12.000 porodica boraca i invalida, te porodica izginulih boraca i žrtava fašističkog terora koje su bile bez zemlje ili sa nedovoljno zemlje.

Preseljenje kolonista iz Bosne i Hercegovine u Vojvodinu, vršeno je planski u pet etapa u posebno organiziranim transportima, i to u septembru, oktobru, novembru i decembru 1945. godine i u mjesecu aprilu i maju 1946. godine. Time je NR Bosna i Hercegovina, prema utvrđenoj kvoti, izvršila ovaj dio zadatka koji je bio utvrđen čl. 18 *Saveznog Zakona o agrarnoj reformi i kolonizaciji.*[363]

Koliki je tačan broj kolonističkih porodica iz Bosne i Hercegovine naseljen u Vojvodini do kraja maja 1946. godine ne može se tačno uvrditi. Taj broj je znatno veći od broja iskazanog kroz službenu dokumentaciju organa zaduženih za provođenje agrarne reforme i kolonizacije. No, ono što se zna,

360 AJ, Komisija za agrarnu reformu i kolonizaciju (97-9- 60-63).

361 N. Gaćeša, *Agrarna reforma i kolonizacija u Jugoslaviji 1945-1948*, 304.

362 ABiH, ARIK, k-399, dok. 16703. *Izvještaj o preseljenju porodica kolonista iz Bosne i Hercegovine u Vojvodinu*, od 4. juna 1946. godine.

363 ABiH, ARIK, k-403, dok. 21371. *Izvještaj o radu Odjeljenja za agrarnu reformu i kolonizaciju*, od 2. avgusta 1946. godine.

jeste da je proces preseljenja kolonističkih porodica iz Bosne i Hercegovine u Vojvodinu nastavljen i nakon tzv. posljednjeg konvoja koji je bio u mjesecu maju 1946. godine i trajao, je mada nešto smanjenim intenzitetom, tokom ljetnjih mjeseci 1946. godine. Prema raspoloživim podacima, zaključno sa 15. avgustom 1946. godine, u Vojvodinu, iz Bosne i Hercegovine, preseljeno je 12.208 kolonističkih porodica sa 76.239 članova, naseljenih i raspređenih po srezovima i mjestima.[364] Na ovaj način, već sredinom avgusta 1946. godine premašan je plan utvrđene kvote za Bosnu i Hercegovinu od 12.000 porodica boraca. Međutim, i nakon toga, postojali su stalni odlasci kolonista iz Bosne i Hercegovine u Vojvodinu. Podaci o preseljenju kolonista nisu bili potpuni i bili su različiti, što potvrđuje i *Izvještaj* Glavne komisije za preseljenja boraca u Vojvodinu, po kojem je iz Bosne i Hercegovine je do kraja novembra 1946. godine preseljeno 11.963 porodice ili 537 porodica manje od utvrđene kvote.[365] I u ovom periodu bila je izražena pojava povratka kolonističkih porodica u zavičaj. Prilikom povratka, neki kolonisti su tražili saglasnost i prijavljivali se Glavnoj komisiji za naseljavanje boraca, dok su drugi jednostavno ostavljali kuće i zemlju i vraćali se natrag o svom trošku. Prema podacima Glavne komisije za naseljavanje boraca u Vojvodinu, do 30. oktobra 1946. godine, sa znanjem Glavne komisije, vratilo se 1.397 porodica, od toga 595 iz Bosne i Hercegovine, 280 iz Srbije, 277 iz Hrvatske, 170 iz Crne Gore, 40 iz Slovenije i 35 iz Makedonije.[366]

Iako se može reći da je kolonizacija iz Bosne i Hercegovine u Vojvodinu, u svom osnovnom obliku, završena 1946. godine, ona je trajala sve do kraja 1948. godine. Usljed odustajanja nekih federalnih jedinica (Slovenija i Makedonija) od utvrđene kvote, te prisutnog velikog interesa seoske populacije iz Bosne i Hercegovine, početkom 1947. godine, bosanskohercegovačka kvota je povećana za novih 2.500 porodica, čime su se stekli uslovi za nastavak kolonizacije koja je prema postojećim činjenicama trajala do kraja 1948. godine. Međutim, u ovom periodu (1947-1948) imamo i nešto izraženiju pojavu odustajanja od procesa kolonizacije, odnosno povratka kolonista iz Vojvodine u zavičaj. Očito je bilo da se jedan broj kolonista nije moga naviknuti na novi životni prostor.

364 N. Gaćeša, *Agrarna reforma i kolonizacija u Jugoslavije 1945-1948*, 308-310.
365 AJ, Komisija za agrarnu reformu i kolonizaciju (97-9-60).
366 AJ, Komisija za agrarnu reformu i kolonizaciju (97-9-60).

Rezultati kolonizacije iz Bosne i Hercegovine u Vojvodinu

Kao što je ranije istaknuto, naseljavanje bosanskohercegovačkog rejona u Banatu započelo je još početkom septembra 1945. godine i trajalo nesmanjenim intenzitetom sve do početka 1946. godine. Krajem 1945. i početkom 1946. godine otpočelo je naseljavanje bosanskohercegovačkog rejona u Bačkoj. Pojedinačnog naseljavanja Bačke kolonistima iz Bosne i Hercegovine bilo je već tokom novembra i decembra 1945. godine, ali je većina naseljeničkog stanovništva prispjelo u januaru 1946. godine. Tada je 118 porodica iz okoline Drvara naseljeno u Bačkoj Palanci i 349 porodica (282 iz okoline Drvara, 25 iz okoline Cazina, 6 iz okoline Bosanskog Petrovca, pet iz okoline Bihaća itd) u Novoj Palanci.[367]

Naseljavanje Čiba otpočelo je manjim grupama već oktobra 1945. godine, ali najveća naseljenička skupina (oko 300 porodica) stigla je u Čib 6. januara 1946. godine iz 35 sela sreza Bosanski Petrovac. Manja grupa naseljenika iz sreza Bihać i drugih srezova okruga Bihać (52 porodice), pet porodica iz Hercegovine, jedna iz Like, kao i 20 porodica iz Makedonije (predratni naseljenici iz Drvara u Valandovu i Josipovu) istovremeno su se naselili u Čibu. Kolonisti su doseljeni iz Bosne do stanice u Bačkoj Palanci, a odatle do Čiba kamionima, kolskim zapregama i pješice. Kolonisti su poveli sa sobom poneku kravu, konja, a neki i živinu. Bilo je i takvih koji su dotjerali i kola sa konjskom zapregom. Podjelu kuća u ovom mjestu obavio je savjetodavni odbor sastavljen od 31 člana.[368]

Kako bi se imala jasna slika doseljavanja bosanskohercegovačkih kolonista u Vojvodinu, dajemo jedan okvirni presjek stanja, za sjeverni Banat. Naseljavanje bosanskohercegovačkih kolonista u više bivših njemačkih naselja u sjevernom Banatu započelo je u novembru 1945. godine i to u slijedećim naseljima:

1. Sveti Hubert naselilo je 22. novembra 190 porodica iz srezova Bihać, Drvar, Bosanski Petrovac, Derventa, Bosanska Krupa, Cazin i Vlasenica;
2. Soltur je naslilo 25. novembra 190 porodica iz okoline Drvara;
3. Šarlevil je naselilo 28. novembra 200 porodica pretežno iz okoline Bosanskog Petrovca, i
4. Mastort i Hajfeld su naseljeni 22. i 23. novembra sa 400 porodica iz okoline Ključa, Bugojna, Sanskog Mosta i Bosanskog Novog. Istovremeno je otpočelo naseljavanje Mokrina, Perleza, Begej Sv. Đurđa, Ostojičeva i Kikinde.[369]

367 N. Gaćeša, *Agrarna reforma i kolonizacija u Jugoslaviji 1945-1948,* 303.
368 N. Gaćeša, *Agrarna reforma i kolonizacija u Jugoslaviji 1945-1948*, 304.
369 N. Gaćeša. *Agrarna reforma i kolonizacija u Jugoslaviji 1945-1948,* 302.

Petog decembra 1945. godine otpočelo je naseljavanje Gajdobre i Nove Gajdobre i bilo je uglavnom okončano do aprila 1946. godine. U Gajdobri su se smjestili invalidi iz okruga Bihać.[370] U Novoj Gajdobri bilo je najviše naseljenika iz hercegovačkih srezova (Trebinje-104, Gacko-32, Stolac-21, Čapljina-26, Gabela-2, Ljubuški-2 i Bileća-1, ukupno 188 naseljeničkih porodica). Grupa naseljeničkih porodica iz Bosanske Krajine imala je 63 porodice, a među njima su bile najzastupljenije porodice iz Drvara (36 porodica), zatim Bosanske Krupe (9 porodica), Bosanskog Petrovca (8 porodica), Bosanskog Grahova (7 porodica), Jajca (2 porodice) i Sanskog Mosta (1 porodica). Iz drugih krajeva Bosne i Hercegovine bilo je 12 porodica.[371]

Naseljavanje Obrovca otpočelo je, također, novembra 1945. godine sa 96 porodica invalida NOR-a iz više bosanskohercegovačkih srezova, a najviše istih bilo je iz okruga Banja Luke.[372] Decembra iste godine bila je naseljena druga kolonija, koju su pretežno sačinjavali kolonisti Janjani (iz okoline Jajca) i Livnjani.[373] U Tovariševu su se smjestili invalidi iz Sarajevskog, Dobojskog i Tuzlanskog okruga, a u Bačkom Novom Selu su se smjestili invalidi iz Hercegovačkog okruga. Do 1. marta 1946. godine kolonističke porodice iz Bosne i Hercegovine naselile su sljedeće srezove u Vojvodini: [374]

Srez	Ukupno porodica	Članova
Jaša Tomić	1.672	11.569
Srpska Crnja	1.439	9.864
Velika Kikinda	1.564	9.490
Petrovgrad	1.608	9.760
Stara Pazova	131	898
Novi Kneževac	73	488
Bačka Palanka	1.972	14.163
Pančevo	2	7
Stari Bečej	3	18
Novi Sad	3	22
Odžaci	1	4
Zemun	1	4
Kula	1	21

370 ABiH, ARIK, k-369, dok. 741. *Posjeta majora Marka Miloševića ovlaštenog predstavnika Ministarstva poljoprivrede i stočarstva Bosne i Hercegovine Glavnoj komisiji za naseljavanje boraca invalida u Vojvodinu*, od 13. oktobra 1945. godine.

371 N. Gaćeša, *Agrarna reforma i kolonizacija u Jugoslaviji 1945-1948*, 303.

372 ABiH, ARIK, k-369, dok. 741. *Posjeta majora Marka Miloševića ovlaštenog predstavnika Ministarstva poljoprivrede i stočarstva Bosne i Hercegovine Glavnoj komisiji za naseljavanje boraca invalida u Vojvodinu*, od 13. oktobra 1945. godine.

373 N. Gaćeša, *Agrarna reforma i kolonizacija u Jugoslaviji 1945-1948*, 304.

374 ABiH, ARIK, k-369, dok. 741. *Posjeta majora Marka Miloševića ovlaštenog predstavnika Ministarsva poljoprivrede i stočarstva Bosne i Hercegovine kod glavne komisije za aseljavanje boraca invalida u Vojvodinu*, od 13. oktobra 1945. godine.

Apatin	1	3
UKUPNO	**8.562**	**56.327**

U ovom periodu najveći broj kolonističkih porodica iz Bosne i Hercegovine naselio se u srezove Bačka Palanka, Jaša Tomić, Srpska Crnja, Velika Kikinda i Petrovgrad, dok se u drugim srezovima naselio znatno manji broj kolonističkih porodica. Od ukupnog broja doseljenih kolonističkih prodica u Vojvodinu iz Bosne i Hercegovine, 462 porodice, sa 2.727 članova, bile su privremeno naseljene.

Najveći broj kolonističkih porodica iz Bosne i Hercegovine u ovom periodu bio je naseljen u Banatu. Do 23. marta 1946. godine na ovom području bila su naseljena slijedeća naselja:[375]

Kolonisti-čka naselja	Porodica	Članova	Kuća	Želi povratak	Ljekari	Učitelji	Poljopriv.	Veterin.	Auto iz BiH	Auto iz Voj.
Lazarevo	181	982	546	16	1	4	1	1	---	---
Martinica	187	1.102	301	11	1	---	1	---	---	---
Ban. Despotovac	315	2.058	583	51	1	2	1	---	---	---
Sarča	186	1.289	256	16	---	---	---	---	---	---
Sečanj	357	2.165	532	32	1	11	1	1	---	---
Jaša Tomić	102	630	333	37	1	1	1	1	---	---
Šupljaja	681	5.468	647	---	---	12	---	---	22	---
Ninčićevo	171	950	434	---	---	2	---	---	4	---
Hetin	70	480	150	3	---	2	---	---	---	---
Srpska Crnja	343	2.183	523	---	2	4	1	1	24	26
Hajfeld	147	1.004	290	12	1	---	---	---	20	---
Mastort	182	1.249	212	---	---	7	---	---	17	5
Rusko Selo	59	381	115	---	1	4	---	1	8	---
Sv. Hubert	152	106	---	---	---	---	---	---	---	---
Soltur	77	495	805	---	1	4	---	1	88	---
Šarlevil	11	733	---	---	---	---	---	---	---	---
Nakovo	286	1.896	623	6	---	1	---	1	88	---
V. Kikinda	297	1.896	904	8	1	1	1	1	42	---
Mokrin	49	361	256	15	1	1	1	1	7	---

375 AJ, Komisija za agrarnu reformu i kolonizaciju (97-9-60).

Boćar	143	1.050	280	6	1	1	1	---	21	---
Pot. Sv. N	75	475	117	4	1	4	---	---	2	---
Ban. Topola	39	271	124	1	---	1	---	---	3	---
Čestareg	179	1.341	443	---	1	---	---	---	71	---
Begej sv. Đur.	123	658	317	2	1	1	1	1	3	---
Katarina	296	1.819	438	24	1	6	---	---	3	---
Klek	19	1.061	277	8	---	63	---	---	---	---
B. Elemir	133	896	217	2	1	1	---	---	20	---
SVEGA	**5.142**	**33.924**	**9.123**	**254**	**18**	**133**	**10**	**10**	**443**	**31**

Daleko manje kolonističkih porodica u ovom periodu naselilo je područje Bačke. Prema dostupnim podacima, krajem marta 1946. godine stanje kolonističkih porodica iz Bosne i Hercegovine, koje su naselile Bačku, bilo je slijedeće:[376]

Naziv kolonije	**Sa rješenjem**		**Bez rješenja**			
	Porodica	**Članova**	**Boračko pravo**		**Ne boračko pravo**	
Cib	244	1.680	33	261	3	8
Stara Gajdobra	374	2.163	10	62	11	61
Nova Gajdobra	173	1.023	3	16	2	6
Obrovac	201	1.268	19	106	3	10
Tovariševo	99	614	6	42	1	9
Bukin	414	3.968	29	185	5	31
Bačko Novo Selo	43	246	3	10	1	7
Bačka Palanka	373	2.383	19	107	8	49
UKUPNO	**1.921**	**13.345**	**122**	**789**	**34**	**181**

U svim klonističkim mjestima prisutni su bili brojni problemi koji su se odnosili na neadekvatan smještaj, nedostatak poljoprivrednog alata i mašina i slabu ishranu, gdje je nedostajalo mesa, masnoće i drugih živežnih namirnica. U brojnim kolonističkim naseljima nedostajalo je ljekara, učitelja, veterinara, te brojnih zanatlija. Posebno su kolonističke porodice bile hendikepirane nedostatkom poljoprivrednih mašina, alata i sjemena čime je bila reducirana obrada dobijenih zemljišnih površina. U svim kolonističkim naseljima osjećao se nedostatak odjeće, obuće, te svake druge životne potrebštine neophodne za

[376] AJ, Komisija za agarnu reformu i kolonizaciju (97-9-60).

organizovanje života u novoj sredini. Iz tog razloga osjećalo se veliko nezadovoljstvo kolonista. Tu su i brojni drugi problemi sa kojima su se sretali kolonisti vezani za sistem kreditiranja kolonista, plaćanje ljekara, veterinara, te davanje socijalne pomoći siromašnim porodicama i porodicama poginulih boraca.

O stanju i rasploženju kolonističkih porodica uvjerili su se i predstavnici Ministarstva poljoprivrede i stočarstva Bosne i Hercegovine koji su posjetili kolonistička naselja u Banatu i Bačkoj u proljeće 1946. godine. Tako je u kolonističkim naseljima u Bačkoj ustanovljeno da se kolonističke porodice susreću sa velikim brojem problema koji se tiču neuslovnosti kuća koje su dobili, do problema vezanih za pokretanje rada škole, ambulante, veterinarske stanice, te nedostatka odjeće, obuće, poljoprivrednih mašina, alata i slično. U Bačkoj je bio izražen i problem da je na jednu molbu došlo više porodica koje ranije nisu zajedno živjele, pa je bilo i onih koje su došle zajedno, a nisu istog prezimena te su takve porodice željele dobiti posebnu kuću i zemlju, što je dodatno opterećivalo organe zadužene za prihvat kolonističkih porodica u Vojvodinu. Bilo je i slučajeva da jedan broj kolonista, koji su preselili u prvoj partiji, nije sa sobom poveo stoku, pa je tražio da naknadno riješi ovaj problem. A to je značilo povratak u zavičaj, što je bilo dosta koplicirano provesti. U nekim kolonijama nije bilo riješeno koje kuće pripadaju poljoprivrednicima, a koje su nepoljoprivrednog karaktera. Ono što je bila karakteristika skoro svakog kolonističkog naselja jeste da se u početnom periodu osjećalo opće nezadovoljstvo kod preseljene kolonističke populacije, tako da se iz svakog sela vratilo nekoliko kolonističkih porodica, a jedan broj kolonista se u ovo vrijeme pripremao za povratak u zavičaj.[377]

Intenzitet naseljavanja Vojvodine kolonistima iz Bosne i Hercegovine bio je najizraženiji do početka maja 1946. godine, našto ukazuju podaci da je do 1. maja 1946. godine iz Bosne i Hercegovine u Vojvodinu bilo preseljeno 10.808 porodica sa 67.986 članova.[378] Po srezovima kolonisti iz Bosne i Hercegovine bili su naseljeni kako je prikazano u tabeli:[379]

	Broj porodica	**Broj članova**
Jaša Tomić	1.595	11.253
Srpska Crnja	1.823	11.677
Velika Kikinda	1.832	11.890
Petrovgrad	1.909	11.531
Bačka Palanka	2.534	14.973
Stara Pazova	534	2.749
Pančevo	4	23

377 ABiH, ARIK, f-381, dok. 8937. *Izvještaj o obilasku kolonista u Bačkoj*, od 30. marta 1946. godine.

378 AJ, Komisija za agrarnu reformu i kolonizaciju (97-9-63).

379 AJ, Komisija za agrarnu reformu i kolonizaciju (97-9-63).

Novi Kneževac	95	599
Stari Bečej	4	23
Ruma	12	74
Novi Sad	133	935
Odžaci	228	1.657
Zemun	5	40
Kula	12	93
Vršac	5	29
Apatin	3	16
Bačka Topola	9	44
Žabalj	4	28
---	4	19
Sremska Mitrovica	2	12
Kovin	2	7
Šid	3	18
Alibunar	1	8
Sombor	38	223
UKUPNO	**10.808**	**67.986**

Iako su bili jasno utvrđeni reoni, srezovi i kolonije za naseljavanje kolonista iz Bosne i Hercegovine, ipak, isto nije realizovano prema utvrđenom planu. U nekim naseljima kolonizacija je završena u prvim mjesecima 1946. godine, dok je u drugim trajala tokom 1946, 1947. i 1948. godine, pa i nakon toga. Tako je naseljavanje Bačkog Jarka trajalo tokom 1946. i 1947. godine, s tim što su 1946. godine naseljene 254 porodice sa 1.600 lica, a 1947. godine 113 porodice sa 667 lica (ukupno 367 porodica sa 2.267 lica) iz okoline Prijedora, Bihaća, Livna i Banja Luke.[380]

Proces kolonizacije nije jednoobrazno provođen na cijelom prostoru Vojvodine. U nekim kolonijama kolonisti su dolazili organizovano i u većim grupama, dok u drugim nije bilo organizovanog preseljavanja, pa su kolonisti dolazili pojedinačno ili u manjim grupama. Tako je, naprimjer jedno od osnovnih obilježja naseljavanja Kaća bilo u tome da naseljenici nisu dolazili u većim grupama, nego po dvije ili tri porodice zajedno, tako da je naseljavanje ovoga mjesta trajalo od maja 1946. do kraja 1947. godine. Međutim, u susjednu Budisavu naseljenici su došli, uglavnom, u tri veće grupe (prva grupa je stigla 26. maja 1946), ali u dosta velikim vremenskim razmacima, tako da je naseljavanje Budisave trajalo toliko dugo koliko i naseljavanje Kaća.[381]

Kaćki naseljenici poticali su iz više srezova Bosanske Krajine (Bihać, Ključ, Bosanska Krupa, Bosanski Petrovac, Bosanski Novi, Bosanska Dubica, Prnjavor, Prijedor i dr), a budisavski iz srezova: (Prnjavor, Banja Luka, Jajce, Ključ i Srbac). Kaćki naseljenici su znali još u Bosanskoj Krajine da je Kać

380 N. Gaćeša, *Agrarna reforma i kolonizacija u Jugoslaviji 1945-1948*, 304.
381 N. Gaćeša, *Agrarna reforma i kolonizacija u Jugoslaviji 1945-1948*, 304.

mjesto njihovog naseljavanja, a budisavski naseljenici su tek na putu (u Bosanskom Brodu) obaviješteni da je Budisava naknadno određena za mjesto njihovog naseljavanja, iako su im nadležni državni organi saopštili pred sam polazak da će biti naseljeni u Srpskoj Crnji u Banatu. Ne zna se kako je došlo do ove promjene. Kać je naselilo 98 porodica sa 600 lica, a Budisavu 67 porodica sa 345 lica. Od jeseni 1945. do januara 1947. godine u Titelu je naseljeno 80 porodica iz više mjesta Bosanske Krajine, a u Kucuru su istovremeno prispjele 123 porodice iz okoline Bosanske Krupe.[382]

Veomo važno pitanje odnosilo se na prilagođavanje i snalaženje kolonista u novoj sredini. Vrlo često, kako bi davale kolonistima podršku, od strane predstavnika Ministarstva poljoprivrede i stočarstva Vlade Bosne i Hercegovine vršena je posjeta kolonističkim naseljima. Jedna takva posjeta kolonistima u Banatu izvršena je u februaru 1946. godine, gdje su predstavnici Ministarstva obišli 25 kolonija, među kojima i koloniju Lazarevo, gdje je bilo 546 konfiskovanih kuća Nijemaca, od čega su kolonisti zauzeli 181 kuću sa rješenjem. U ovom naselju 72 kuće su bile zauzete od strane starih kolonista sa Kosova i iz Makedonije, 23 kuće bile su zauzete od strane autokolonista iz Bosne i Hercegovine, 62 kuće su zauzele ustanove logori, 50 kuća je bilo za veću popravku, 100 kuća za manju popravku, 17 kuća su zauzeli autokolonisti iz susjednih sela Vojvodine, a 41 kuća je bila sasvim neupotrebljiva.[383]

Prilikom posjete ovom kolonističkom naselju predstavnici su ustanovili stanje kolonista. Tako je 16 kolonističkih porodica izrazilo želju za povratkom u stari zavičaj, navodeći razne razloge poput nepodnošenja klime u novoj životnoj sredini, te razne bolesti koje su zahvatile stanovništvo. U ovom kolonističkom naselju bila su tri slučaja pjegavog tifusa, te nekoliko slučajeva gdje su kolonisti oboljeli od gripe i prehlade. Svaka kolonistička porodica bila je snadbijevena sa jednim kubnim metrom drva za ogrijev i sa 90 dinara za prijevoz istih. Ishrana odojčadi i male djece bila je slaba, jer kolonisti nisu imali dovoljno artikala za tu svrhu. Posebno se osjećala nestašica šećera koji je bio predviđen isključivo za oboljele od turbekoloze, jetre i bubrega. Osim toga, osjećala se i nestašica svih drugih potrepština, od odjeće i obuće, pa do šporeta i drugog kućnog namještaja, a posebno poljoprivrednih alatki. U ovom selu radila su četiri učitelja, jedan ljekar i jedan veterinar, te zdravstvena stanica i odjeljak traktorske stanice.[384] Međutim, očito je bilo da je proces adaptacije kolonista tekao sporo.

Kako bi se kolonistima dala podrška, u kolonistička naselja dolazile su brojne političke delegacije. Tako su predstavnici Ministarstva poljoprivrede

382 N. Gaćeša, *Agrarna reforma i kolonizacija u Jugoslaviji 1945-1948*, 305.

383 ABiH, ARIK, k-381, dok. 8935. *Izvještaj o obilasku kolonista u Banatu od strane predstavnika Ministarstva poljoprivrede i stočarstva Bosne i Hercegovine*, od 23. marta 1946. godine.

384 ABiH, ARIK, k-381, dok. 8935. *Izvještaj o obilasku kolonista u Banatu od strane predstavnika Ministarstva poljoprivrede i stočarstva Bosne i Hercegovine*, od 23. marta 1946. godine.

Bosne i Hercegovine posjetili koloniju Martinicu u kojoj je bilo ukupno 301 napuštena kuća Nijemaca, od čega je 187 bilo zauzeto od strane kolonističkih porodica sa rješenjem. U ovom selu bilo je naseljeno i 17 bošnjačkih porodica. Jedan broj kuća (59) dodijeljen je autokolonistima iz Bosne i Hercegovine, logorima, upravi narodnih dobara, činovnicima i autokolonistima iz Vojvodine. Iz ovog kolonističkog sela 11 kolonističkih porodica izrazilo je želju da se vrati natrag u Bosnu i Hercegovinu. Selo je imalo ljekara, babicu i zdravstvenu stanicu. I u ovom selu nedostajale su brojne osnovne potrepštine za organizovanje života, između ostalog, kao i u drugim selima.[385]

U Banatskom Despotovcu bilo je ukupno 583 napuštene kuće Nijemaca, od čega je 315 bilo dodijeljeno kolonističkim porodicama sa rješenjem, a 62 autokolonistima iz Bosne i Hercegovine. Jedan broj kuća u ovom naselju zauzeli su bili Rumuni, Romi i dva Nijemca. Iz ovog sela, čak, 51 doseljena porodica izrazila je želju za povratkom u Bosnu i Hercegovinu. Što se, pak, tiče zdravstvenog stanja, u selu je kod doseljeničkih porodica bila prisutna pojava svraba. Selo je imalo jednog učitelja i jednu učiteljicu, koja je održavala domaćinski kurs sa 40 žena, te ljekara i babicu. Selu su nedostajale brojne životne potrepštine kao i drugim selima.[386] Sve je to uticalo na raspoloženje doseljenih kolonista, koji su otvoreno iskazivali nezadovoljstvo zbog teškog stanja u kojem su se nalazili po dolasku u Vojvodinu.

U koloniji Sarča bilo je ukupno 256 napuštenih kuća, od čega su kolonisti sa rješenjem zauzeli 128, dok su četiri zauzeli autokolonisti iz Bosne i Hercegovine, a jedan broj kuća bio je zauzet od strane ustanova, logora i slično. U ovom selu su bili smješteni kolonisti iz Hercegovine, a njih 16 se javilo za povratak. U ovom selu osjećalo se nezadovoljsto kod kolonista zbog nedostatka brojnih životnih potrepština.[387] Stoga je jedan broj kolonista razmišljao na povratak u zavičaj.

O stanju kolonista zaduženi organi su imali raznovrsne informacije. Svaki organ je iz svog domena pokušavao uraditi ono što je bilo najprihvatljivije za koloniste. Zadatak Glavne komisije za naseljavanje boraca u Vojvodini bio je organizacija života doseljenih kolonista. Komisija je radila na smještaju kolonista, dodjeli zemlje i organizaciji života naseljenih porodica. Komisija je definitivno počela sa radovima na dodjeli zemlje kolonistima 1. februara 1946. godine, dobivši, za izvođenje tehničkih radova, od Saveznog ministarstva finansija bilo je obezbijeđeno 190 geometara. Organizaciju ovih

---

385 ABiH, ARIK, k-381, dok. 8935. *Izvještaj o obilasku kolonista u Banatu od strane predstavnika Ministarstva poljoprivrede i stočarstva Bosne i Hercegovine*, od 23. marta 1946. godine.

386 ABiH, ARIK, k-381, dok. 8935. *Izvještaj o obilasku kolonista u Banatu od strane predstavnika Ministarstva poljoprivrede i stočarstva Bosne i Hercegovine*, od 23. marta 1946. godine.

387 ABiH, ARIK, k-381, dok. 8935. *Izvještaj o obilasku kolonista u Banatu od strane predstavnika Ministarstva poljoprivrede i stočarstva Bosne i Hercegovine*, od 23. marta 1946. godine.

radova Komisija je izvodila preko svoga Katastarskog odsjeka u čiji su sastav ulazila tri predstavnika boraca, jedan predstavnik MNO, jedan predstavnik UND i jedan geometar.[388] Zemljište, koje je u proljeće 1946. godine dodijeljeno kolonistima, zasijala je Glavna poljoprivredna komisija, a sjetvu je obavila Uprava poljoprivrednih dobara.[389] Inače, po doseljavanju kolonista, jedan od osnovnih problema odnosio se na njihovo uključivanje u poljoprivredne radove. Veliki broj istih nije bio spreman za poljoprivredni rad, nešto iz razloga što isti nisu navikli, niti su ranije radili ove poslove, ali i iz razloga pogrešnog shvatanja procesa kolonizacije. Kako bi se zemlja, dodijeljena kolonistima, stavila u funkciju i ista bila zasijana neophodnim poljoprivrednim kulturama. Komisija za agrarnu reformu i kolonizaciju pri Vladi FNRJ 22. februara 1946. godine je donijela *Odluku* da se izvrši dioba usjeva nezavisno od dodjele zemljišta u stalno vlasništvo. Ovom diobom bili su obuhvaćeni kolonisti koji su se naselili u Vojvodini do 1. avgusta 1946. godine. Zemljište kolonista, koji su stigli poslije 1. avgusta 1946. godine, obrađivao je Odsjek narodne poljoprivredne imovine.[390]

Na ukupnu situaciju kolonističke populacije u Vojvodini u toku 1946. godine, koja je bila složena, uticala je suša, slaba obrada i led čemu su bili izloženi usjevi, ali i iz razloga slabe organizacije i lošeg snalaženja kolonista u novoj sredini. Određenih problema bilo je na planu snadbijevanja kolonista „živim inventarom“, gdje je podjelu vršila Glavna poljoprivredna komisija prema prethodno utvrđenom ključu. Posebno se nezadovoljstvo osjećalo kod podjele namještaja i poljoprivrednog alata, jer su kolonisti koji su ranije došli bili bolje namireni istim.[391]

Važno pitanje u procesu provođenja kolonizacije bilo je vezano za obezbjeđenje kuća i drugih stambenih objekata za potrebe kolonista. U ovom fondu, na cijelom prostoru Vojvodine bilo je na raspolaganju oko 56.000 kuća i iste su dodjeljivane spoljnim i unutrašnjim kolonistima, poljoprivrednim dobrima, mjesnim narodnim odborima i drugim ustanovama. Kod podjele kuća, mjesne komisije su napravile mnogo grešaka, posebno što su u početku kolonizacije velike i prostrane kuće dodijeljene porodicama sa malim brojem članova, da bi kasnije višečlane porodice bile smještene u neuslovnim i malim kućama.[392] I ovaj postupak je značajno uticao na raspoloženje kolonista.

Proces kolonizacije seoskog stanovništva iz Bosne i Hercegovine u Vojvodinu trajao je od septembra 1945. godine, pa sve do kraja 1948. godine, s tim da je kolonizacija najvećim dijelom već bila završena do kraja 1946.

388 AJ, Komisija za agrarnu reformu i kolonizaciju, (97-9-60), *Izvještaj o radu Glavne komisije za naseljavanje boraca u Vojvodinu*, od 31. decembra 1946. godine.

389 AJ, Komisija za agrarnu reformu i kolonizaciju (97-9-60).

390 AJ, Komisija za agrarnu reformu i kolonizaciju (97-9-60),

391 AJ, Komisija za agrarnu reformu i kolonizaciju (97-9-60).

392 AJ, Komisija za agrarnu reformu i kolonizaciju (97-9-60).

godine. Nešto veći intenzitet bio je izražen u 1947. godine, a nakon što je, Bosna i Hercegovina dobila dodatnu kvotu od 2.500 kolonističkih porodica.[393]

Prema podacima Odjeljenja za agrarnu reformu i kolonizaciju pri Ministarstvu poljoprivrede Bosne i Hercegovine, krajem aprila 1948. godine, stanje na planu kolonizacije, odnosno doseljavanja kolonista po srezovima, je bilo slijedeće:[394]

R/b	Srez	Porodica	Članova
1.	Gračanica	22	85
2.	Modriča	40	203
3.	Odžak	26	125
4.	Bosanski Brod	9	41
5.	Derventa	72	320
6.	Doboj	33	157
7.	Tešanj	22	60
8.	Teslić	18	92
9.	Maglaj	32	104
10.	Zavidovići	6	26
11.	Kladanj	31	96
12.	Vlasenica	218	1.308
13.	Srebrenica	37	192
14.	Zvornik	50	179
15.	Lopare	39	190
16.	Bijeljina	86	371
17.	Brčko	48	288
18.	Bosanski Šamac	25	138
19.	Gradačac	24	144
20.	Foča	58	223
21.	Goražde	29	164
22.	Rogatica	42	199
23.	Višegrad	118	712
24.	Sokolac	158	579
25.	Vareš	3	26
26.	Visoko	11	69
27.	Zenica	---	---
28.	Travnik	31	174
29.	Bugojno	39	208
30.	Fojnica	7	38
31.	Prozor	11	40
32.	Livno	155	1.403
33.	Duvno	46	251
34.	Široki Brijeg	68	347

393 AJ, Komisija za agrarnu reformu i kolonizaciju (97-9-60).

394 AJ, Komisija za agrarnu reformu i kolonizaciju (97-9-60).

35.	**Ljubuški**	25	151
36.	**Čapljina**	48	167
37.	**Stolac**	232	1.316
38.	**Trebinje**	479	2.756
39.	**Bileća**	426	2.154
40.	**Gacko**	304	1.575
41.	**Nevesinje**	197	1.016
42.	**Konjic**	78	455
43.	**Mostar**	155	847
44.	**Bosanski Novi**	308	1.719
45.	**Sanski Most**	374	2.020
46.	**Velika Kladuša**	275	1.279
47.	**Cazin**	63	278
48.	**Bihać**	83	399
49.	**Bosanski Petrovac**	346	1.817
50.	**Drvar**	790	4.749
51.	**Bosansko Grahovo**	470	2.822
52.	**Ključ**	540	2.903
53.	**Mrkonjić Grad**	300	2.148
54.	**Glamoč**	250	1.505
55.	**Jajce**	285	1.710
56.	**Kotor Varoš**	57	322
57.	**Prnjavor**	77	383
58.	**Srbac**	26	156
59.	**Bosanska Gradiška**	25	128
60.	**Bosanska Dubica**	126	394
61.	**Prijedor**	352	1.398
62.	**Banja Luka**	273	1.016
63.	**Bosanska Krupa**	778	4.035
64.	**Sarajevo**	21	189
65.	**Tuzla**	8	22
UKUPNO		**9.386**	**50.317**

Potrebno je istaći da navedeni podaci nisu konačni, iz razloga što proces kolonizacije do ovog perioda nije bio u potpunosti završen, što potvrđuju i brojne činjenice koje govore o sporadičnom pojedinačnom preseljenju kolonističkih porodica iz Bosne i Hercegovine u Vojvodinu tokom cijele 1948. godine. Osim toga, u dostupnim historijskim izvorima prisutne su brojne razlike i netačnosti po pitanju broja preseljenih kolonista iz Bosne i Hercegovine u Vojvodinu, tako da se u brojnim slučajevima podaci u historijskim izvorima često ne slažu sa onim u zvaničnim statističkim izvještajima.

No, na osnovu podataka u navedenoj tabeli, evidentno je da je najveći broj kolonista bio iz srezova Bihaćke Krajine (Bosanska Krupa, Drvar, Ključ, Bosansko Grahovo, Bosanski Petrovac) i Hercegovine (Trebinje, Bileća i

Gacko), odnosno onih srezova koji su bili uglavno naseljeni srpskim življem. S druge strane, interes za kolonizaciju, najmanje je bio izražen u onim srezovima gdje su Bošnjaci i Hrvati bili u većini. Tako, naprimjer, iz sreza Tuzla, do ovog perioda, preselilo je svega 8 porodica, a iz sreza Sarajevo 21 porodica, dok, prema navedenim podacima, iz sreza Zenica nije bilo preseljenih kolonističkih porodica u Vojvodinu u ovom vremenu. Stoga, navedeno upućuje da je proces kolonizacije pored ekonomsko-socijalnog, bilo i nacionalno-etničko pitanje, mada je pitanje kolonizacije u Vojvodinu zvanično zagovarano od strane partijskog i državnog rukovodstva kao isključivo ekonomsko-socijalno pitanje, vezano za preobražaj sela na novim socijalističkim principima i načelima.

Prema raspoloživim podacima, bosanskohercegovačke kolonističke porodice naselile su ukupno 122 naselja u Banatu i Bačkoj, a njihov broj i raspored po srezovima, u drugoj polovini 1948. godine, izgledao je kako je predstavljeno na slijedećoj tabeli:[395]

R/b	Srez	Mjesto	Naseljeno	
			Porodica	Članova
1	2	3	4	5
1.	Alibunar	Ban. Karlovac	6	25
2.	---	Vladimirovac	1	8
3.	Apatin	Apatin	3	16
4.	---	Doroslovo	1	7
5.	Bačka Palanka	Bačka Palanka	438	2.858
6.	---	Bačko Novo Selo	123	538
7.	---	Bukin	521	3.604
8.	---	Gajdobra	488	2.660
9.	---	Nova Gajdobra	277	1.647
10.	---	Nova Palanka	7	43
11.	---	Obrovac	260	1.626
12.	---	Plavna	26	158
13.	---	Tovariševo	164	860
14.	---	Ćib	290	1.752
15.	Bačka Topola	Bačka Topola	27	124
16.	---	Sekić	10	58
17.	---	Feketić	3	19
18.	Bela Crkva	Bela Crkva	1	3
19.	Kikinda	Ban. Topola	67	379
20.	---	Bočar	215	1.512
21.	---	Kikinda	360	2.160
22.	---	Mokrin	98	695
23.	---	Nakovo	509	3.297

395 N. Gaćeša, *Agrarna reforma i kolonizacija u Jugoslaviji 1945-1948*, 308-311; AJ, Komisija za agrarn reformu i kolonizaciju, 197-13-123.

24.	**---**	**Sv. Hubert**	279	1.840
25.	**---**	**Soltur**	185	1.065
26.	**---**	**Šarlevil**	194	1.248
27.	**Vršac**	**Velika Geda**	2	12
28.	**---**	**Veliko Središte**	1	3
29.	**---**	**Vršac**	11	64
30.	**---**	**Mariolana**	1	7
31.	**---**	**Hajdučica**	1	4
32.	**---**	**Stari Lec**	1	2
33.	**Žabalj**	**Čurug**	5	36
34.	**Zemun**	**Bežanija**	5	40
35.	**---**	**Obrž**	1	7
36.	**---**	**Surčin**	1	5
37.	**Jaša Tomić**	**Jaša Tomić**	199	1.168
38.	**---**	**Sarča**	260	1.312
39.	**---**	**Sečanj**	390	2.206
40.	**---**	**Ninčićvo**	228	1.187
41.	**Jaša Tomić**	**Šuplaja**	675	4.421
42.	**Kovin**	**Bavanište**	1	2
43.	**---**	**Kovin**	2	14
44.	**---**	**Mramorak**	1	5
45.	**---**	**Pločica**	23	113
46.	**Kula**	**Bačko Dobro Polje**	7	58
47.	**---**	**Kula**	7	35
48.	**---**	**Kucura**	117	677
49.	**---**	**Novi Vrbas**	6	30
50.	**---**	**Torža**	15	85
51.	**---**	**Crvenka**	54	337
52.	**Novi Kneževac**	**Potiski Sv. Nikola**	97	606
53.	**Novi Sad**	**Bački Jarak**	342	2.258
54.	**---**	**Kisač**	1	7
55.	**---**	**Kać**	32	231
56.	**---**	**Nove Šove**	19	118
57.	**---**	**Novi Futog**	1	2
58.	**---**	**Pašićevo**	22	130
59.	**---**	**Sirig**	2	11
60.	**---**	**Stepanićevo**	3	14
61.	**---**	**Stari Futog**	3	13
62.	**---**	**Temerin**	50	319
63.	**Odžaci**	**Bač**	458	3.477
64.	**---**	**Bački Brestovac**	13	83
65.	**---**	**Vajka**	4	40
66.	**---**	**Deronje**	14	72
67.	**---**	**Karavukovo**	1	8
68.	**---**	**Odžaci**	51	256
69.	**---**	**Parabuć**	30	160

70.	**---**	**Srpski Miletić**	2	10
71.	**---**	**Filipovo**	4	24
72.	**Pančevo**	**Glogonj**	2	10
73.	**---**	**Jabuka**	3	20
74.	**---**	**Banatski Brestovac**	1	11
75.	**---**	**Omoljica**	2	20
76.	**---**	**Pančevo**	3	13
77.	**---**	**Starčevo**	2	13
78.	**Petrovgrad**	**Banatski Despotovac**	518	3.715
79.	**---**	**Katarina**	373	2.380
80.	**---**	**Klek**	265	1.153
81.	**---**	**Knićanin**	1	3
82.	**---**	**Lazarevo**	426	2.470
83.	**---**	**Martinica**	272	1.620
84.	**---**	**Nemački Elemir**	152	1.027
85.	**---**	**Perlez**	173	968
86.	**---**	**Petrovgrad**	3	12
87.	**Ruma**	**Nikinci**	1	8
88.	**---**	**Putinci**	19	101
89.	**---**	**Ruma**	52	331
90.	**---**	**Hrtkovci**	2	19
91.	**Sombor**	**Bački Breg**	33	195
92.	**---**	**Bezdan**	52	256
93.	**---**	**Kolut**	2	15
94.	**---**	**Sombor**	1	2
95.	**---**	**Stanišić**	1	5
96.	**---**	**Stari Sivac**	3	12
97.	**---**	**Čonoplja**	1	6
98.	**Sr. Karlovci**	**Beška**	6	28
99.	**---**	**Petrovaradin**	2	18
100.	**Sr. Mitrovica**	**Laćarak**	1	7
101.	**---**	**Šatrinci**	1	11
102.	**---**	**Čalma**	1	5
103.	**Srpska Crnja**	**Ban. Dvor**	47	280
104.	**---**	**Begej Sv. Đurađ**	278	1.697
105.	**---**	**Mastort**	222	1.815
106.	**---**	**Rusko Selo**	106	632
107.	**---**	**Srpska Crnja**	396	1.980
108.	**---**	**Hajfeld**	262	1.684
109.	**---**	**Hetin**	121	842
110.	**---**	**Čestereg**	309	2.466
111.	**Stari Bečej**	**Mileševo**	4	20
112.	**---**	**Srbobran**	1	5
113.	**Stara Pazova**	**Inđija**	19	108
114.	**---**	**Novi Banovci**	5	29

115.	**---**	**Nova Pazova**	228	1.669
116.	**---**	**Slankamen**	1	4
117.	**Subotica**	**Bajmok**	1	6
118.	**Titel**	**Budisava**	32	165
119.	**---**	**Titel**	62	395
120.	**---**	**Šajkaš**	34	192
121.	**Šid**	**Erdevik**	3	18
122.	**---**	**Bapska Novak**	1	7
UKUPNO			**12.208 porodica**	**76.239 lica**

Podaci iz navedene tabele pokazuju da su kolonisti iz Bosne i Hercegovine neravnomjerno i neujednačeno naselili prostor Vojvodine. Naseljeno je ukupno 122 naselja u 28 srezova. Najviše kolonističkih porodica je naseljeno u srezovima: Bačka Palanka (2.348), Petrovgrad (2.183), Kikinda (1.907), Jaša Tomić (1.752) i Srpska Crnja (1.736). U navedenih pet srezova naseljeno je ukupno 9.226 kolonističkih porodica, što je činilo više od 80% kolonističke populacije iz Bosne i Hercegovine u Vojvodini. Kolonije naseljene kolonistima iz Bosne i Hercegovine bila su homogene životne sredine u smislu da su predstavljale cjeline isključivo naseljene kolonistima iz Bosne i Hercegovine, koje su međusobno povezane i u ukupnom pogledu predstavljale su teritorijalno i brojčano najizraženiju kolonističku komponentu u Vojvodini.

Uporedo sa naseljavanjem kolonističkih porodica iz Bosne i Hercegovine u Vojvodinu, tekao je proces dekolonizacije. Stoga su i podaci o broju kolonističkih porodica različiti i promjenljivi. Prema dr. Branislavu S. Đurđevu, koji je vršio istraživanje demografske analize naseljavanja Vojvodine nakon Drugog svjetskog rata pri čemu je znatnu pažnju posvetio doseljenim kolonistima iz Bosne i Hercegovine u Vojvodinu[396] u vremenu 1945-1948. godine preseljeno je 14.560 kolonističkih porodica sa ukupno 91.419 članova porodica. Od tog broja, 1.349 porodica sa 8.328 članova je odustalo od kolonizacije, odnosno vratilo se u Bosnu i Hercegovinu, tako da je, prema navedenim podacima, u Vojvodini ostalo oko 13.200 porodica sa ukupno 83.091 članom.[397] Najbliži navedenim podacima su oni do kojih je došao N. Gaćeša,[398] prema kojima je u Vojvodini, iz Bosne i Hercegovine, od 1945. do 1948. godine naseljeno 13.096 porodica sa 78.576 lica, što je činilo 34,28% ukupne naseljeničke populacije.

Dostupni podaci pokazuju da je raspored i broj preseljenih kolonista iz Bosne i Hercegovine u Vojvodinu po srezovima bio slijedeći:[399]

396 Branislav S. Đurđev, *Posleratno naseljavanje Vojvodine – Metodi i rezultati demografske analize naseljavabnja Vojvodine u periodu 1945-1981*, Novi Sad 1995, 75. (dalje: B. S. Đurđev, *Posleratno naseljavanje Vojvodine).*

397 B. S. Đurđev, *Posleratno naseljavanje Vojvodine*, 75.

398 N. Gaćeša, Radovi iz agrarne historije i demografije, *Iseljavanje iz Bosne Hercegovine u Vojvodinu 1945-1948*, 524.

399 B. S. Đurđev, *Posleratno naseljavanje Vojvodine*, 75.

Srez	Doseljeno		Odustali		Kolonizovano	
	domać.	članova	domać.	članova	domać.	članova
Banja Luka	160	1.038	19	115	141	923
Bihać	831	5.586	89	572	742	5.014
Bos. Dubica	173	966	27	164	146	802
Bos. Krupa	1.305	7.989	109	632	1.196	7.357
Bos. Novi	420	2.931	57	404	363	2.527
Bos. Petrovac	1.203	7.844	76	495	1.127	7.349
Bugojno	751	4.870	69	444	682	4.426
Cazin	255	1.435	13	72	242	1.363
Drvar	1.196	7.816	67	426	1.129	7.390
Jajce	409	2.455	46	280	363	2.175
Ključ	677	4.771	46	361	631	4.410
Kotor Varoš	55	349	7	58	48	291
Mrkonjić Grad	324	1.901	18	125	306	1.776
Prijedor	233	1.373	27	161	206	1.212
Sanski Most	675	4.327	43	242	632	4.085
Velika Kladuša	326	1.734	21	115	305	1.619
Bijeljina	87	428	8	38	79	390
Bos. Gradiška	85	471	10	56	76	415
Bos. Brod	11	68	4	27	7	41
Bos. Šamac	22	122	1	9	21	103
Brčko	52	293	4	21	48	272
Derventa	86	430	20	96	66	334
Doboj	35	196	7	40	28	156
Gračanica	34	188	5	29	29	159
Gradačac	25	119	1	4	24	115
Maglaj	35	165	1	4	34	161
Modriča	45	230	3	12	42	218
Odžak	37	213	8	40	29	173
Prnjavor	132	791	12	72	120	719
Srbac	34	249	4	37	30	212
Teslić	18	93	5	27	13	66
Tešanj	38	192	14	60	24	132
Bileća	543	3.391	53	339	490	3.052
Bos. Grahovo	545	3.626	67	428	478	3.198
Čapljina	37	204	5	21	32	183
Duvno	68	439	22	152	46	287
Gacko	425	2.511	82	447	343	2.064
Glamoč	333	2.330	23	141	310	2.189
Konjic	104	615	4	29	100	586

Livno	358	2.268	46	300	312	1.968
Ljubuški	45	244	3	20	42	224
Mostar	135	873	7	36	128	837
Nevesinje	330	1.942	63	393	267	1.549
Prozor	15	67	1	10	14	57
Stolac	533	3.352	15	72	518	3.280
Široki Brijeg	72	438	16	90	56	348
Trebinje	291	1.083	21	141	270	1.662
Foča	75	499	9	63	66	436
Goražde	20	116	5	28	15	88
Kladanj	28	180	1	9	27	171
Rogatica	52	299	4	19	48	280
Sokolac	123	719	13	83	110	636
Srebrenica	49	282	3	14	46	268
Višegrad	152	902	7	36	145	866
Vlasenica	208	1.207	11	65	197	1.142
Zvornik	41	217	3	19	38	198
Fojnica	6	34	---	---	6	34
Lopare	19	91	1	5	18	86
Sarajevo	107	695	16	90	91	605
Travnik	22	151	1	9	21	142
Tuzla	19	97	2	5	17	92
Vareš	3	24	---	---	3	24
Visoko	7	39	1	7	6	32
Zavidovići	15	84	2	12	13	72
Zenica	10	57	1	7	9	50
UKUPNO	**14.560**	**91.419**	**1.349**	**8.328**	**13.200**	**83.091**

Za razliku od prethodne tabele, koja se odnosila na preseljavanje kolonističkih porodica iz Bosne i Hercegovine u Vojvodinu, do aprila mjeseca 1948. godine, iz ovog tabelarnog pregleda vidljivo je da je iz svih 65 tadašnjih srezova Bosne i Hercegovine bilo kolonističkih porodica, koje su naselile Vojvodinu. I ovaj tabelarni pregled ukazuje da je najveći broj kolonista dolazio iz područja Bosanske Krajine, gdje se je sa ovog područja u Vojvodinu naselilo 8.259 porodica sa 52.719 članova porodica ili 24,4% od ukupnog broja svih saveznih kolonista koji su naselili Vojvodinu. Drugo značajno područje je Hercegovina. Sa ovog područja u Vojvodinu je preselilo 3.406 porodica sa 21.484 člana. Daleko manje bilo je kolonističkih porodica sa područja srezova sjeveroistočne, srednje i istočne Bosne. I ovaj tabelarni pregled, kao i raniji, pokazuje da je najveći broj kolonista koji su iz Bosne i Hecegovine iselili u Vojvodinu bili sa područja srezova naseljenih pretežno srpskim stanovništvom, koje je činilo oko 98% kolonističke populacije, dok je broj Bošnjaka i Hrvata koji su iz Bosne i Hercegovine odselili u Vojvodinu bio neznatan.

Bosanskohercegovačka kolonizacija u Vojvodni od 1945. do 1948. godine može se posmatrati kao ekonomsko-sociološka potreba, povezana sa rezultatima Drugog svjetskog rata, ali i kao rezultat nacionalno-etničkih težnji za promjenom životnog prostora jednog etnosa, što se uklapalo u okvire širih društvenih zbivanja na jugoslovenskom prostoru nakon Drugog svjetskog rata. Masovno preseljenje stanovništva iz Bosne i Hercegovine i Hrvatske u Vojvodinu, prije svega Srba, bilo je snažno motivirano političkim kažnjavanjem Nijemaca i Mađara za saradnju sa Hitlerom i nagrađivanje boračkih, partizanskih porodica, uz aktivno učeće vlasti i partije.[400]

Potrebno je istaći da je procesom kolonizacije došlo, do promjene strukture srpskog etničkog elementa na prostoru Bosne i Hercegovine. Međutim, ta promjena nije srazmjerna procentu odseljenih kolonista iz Bosne i Hercegovine u Vojvodinu. Ovo iz razloga, što su na napuštenim imanjima kolonista ostali neki od članova njihovih porodica, ili, pak, od bliže i šire rodbine. Na drugoj strani, naseljavanjem Vojvodine pretežno srpskim življem u demografskom pogledu značajno je osnažila etnička srpska zajednica na ovom prostoru, čime je, pored promjene vlasništva nad zemljišnim posjedima, došlo do promjene etničke slike u korist srpskog nacionalnog elementa, a na štetu njemačkog i mađarskog na prostoru Vojvodine. Mada je u kolonizaciji Vojvodine zvanično bio, uz naglasak na „učešće u NOP-u“, korišten republički, a ne nacionalni kriterij, činjenica da su naseljavani pretežno Srbi iz Bosne i Hercegovine i Hrvatske.[401] Iako u dostupnim historijskim izvorima ovo nije postavljano kao jasan cilj partijskih i državnih struktura komunističke vlasti, ipak je jasno da je jedan od značajnih ciljeva kolonizacije bio etničko-nacionalnog karaktera, a ne, kako je to javno isticano, samo ekonomsko-socijalnog karaktera, što je imalo dalekosežne posljedice po riješavanje brojnih društveno-ekonomskih, nacionalnih i političkih pitanja, kako na području tadašnje države, a posebno Vojvodine i Srbije, ali i Bosne i Hercegovine nakon Drugog svjetskog rata.

400 S. Bandžović, *Ideja i iskustvo*, 376.
401 S. Bandžović, *Ideja i iskustvo,* 376.

PROVOĐENJE AGRARNE REFORME I UNUTRAŠNJE KOLONIZACIJE U BOSNI I HERCEGOVINI

Po okončanju Drugog svjetskog rata, u DFJ, pa tako i u Bosni i Hercegovini, jedan od prioriteta bio je rješavanje složenog agrarnog pitanja. Proces agrarne reforme i unutrašnje kolonizacije u Bosni i Hercegovine započeo je pola godine nakon kolonizacije seljačke boračke populacije iz Bosne i Hercegovine u Vojvodinu. Za početak procesa agrarne reforme, neophodno je bilo označiti agrarne objekte i stvoriti neophodan zemljišni fond koji je činio osnovu za provođenje agrarne reforme.

Na osnovu raspoloživih podataka, ukupan broj i struktura zemljišnog posjeda bili su nepovoljni za provođenje agrarne reforme i kolonizacije. Prema zvaničnim statističkim podacima Ministarstva poljoprivrede, iz 1937. godine, u Bosni i Hercegovini je bilo 327.889 posjeda sa poljoprivrednom površinom (bez pašnjaka) od 1.649.717 ha, i to:[402]

Grupa posjeda	Površina	%	Broj posjeda	%
Od 0,01-0,50 ha	7.022 ha	0,4	22.720	6,9291
Od 0,50- 1 ha	25.074 ha	1,5	30.675	9,3265
Od 1-2 ha	92.246 ha	5,6	58.128	17,7480
Od 2 -5 ha	393.417 ha	23,9	113.283	34,5551
Od 5-10 ha	496.559 ha	30,0	68.949	21,0331
Od 10-20 ha	372.638 ha	22,6	26.730	8,4621
Od 20-50 ha	187.371 ha	11,4	6.542	1,6942
Od 50-100 ha	42.532 ha	2,6	634	0,1953
Od 100-200 ha	18.873 ha	1,1	135	0,0426
Od 200-500 ha	9.911 ha	0,6	36	0,0110
Preko 500 ha	4.074 ha	0,3	3	0,0010
UKUPNO	**1.649.717 ha**	**100**	**327.889**	**100**

Navedeni podaci ne mogu se uzeti kao potpuno pouzdani, isti su preuzeti od N. Gaćeše, a prilikom istraživanja nije se došlo do drugačijih i pouzdanijih podataka, pa su isti uzeti kao približno najpouzdaniji. Iz navedene tabele može se vidjeti da je prosječna površina jednog posjeda u Bosni i Hercegovini u 1937. godini iznosila 4,95 ha sa šumskim zemljištem, a bez šumskog zemljište veličina jednog posjeda iznosila je nešto više od 1,5 ha.[403]

Provođenje agrarne reforme i unutrašnje kolonizacije u Bosni i Hercegovini, sa svim svojim specifičnostima, predstavljao je sastavni dio cjelokupnog procesa na saveznom nivou. Tako da isti i pored brojnih

402 N. Gaćeša, *Agrarna reforma i kolonizacija 1945-1948*, 231.
403 N. Gaćeša, *Agrarna reforma i kolonizacija 1945-1948*, 232.

specifičnosti, traži posmatranje ovog pitanja u kontekstu provođenja agrarne reforme na prostoru tadašnje države. Iako „socijalistička“ literatura, uglavnom, negira vezu i uzročno-posljedičnu povezanost agrarne reforme, provedene nakon Drugog svjetskog rata, sa onom provedenom u periodu 1919-1941. No, brojne činjenice ukazuju, kada je Bosna i Hercegovina u pitanju, da je riječ o nastavku započetih, a nedovršenih, procesa agrarne reforme provedene u vremenu od 1919. do 1941. godine. Zajednički i krajnji cilj, i „prve“ i „druge“ agrarne reforme u Bosni i Hercegovini, sadržan je u promjeni agrarno posjedovne strukture, odnosno promjeni vlasničko-posjedovnih odnosa u oblasti agrara. Upravo, od svih zacrtanih ciljeva provođenja „prve“ i “druge“ agrarne reforme, najvidlijviji su oni rezultati koji se odnose na promjenu vlasništva nad zemljom. Ta promjena nije imala samo socijalno-ekonomski, već više etničko-nacionalni karakter.

No, glavna obilježja agrarne reforme i kolonizacije, provedene nakon Drugog svjetskog rata na prostoru Bosne i Hercegovine, su njeni specifikumi. Oni se ogledaju u činjenici da je agrarna reforma provedena na jedan, do tada nov način, gdje su utvrđeni prioritetni zadaci, zasnovani, prije svega, na političko-ideološkoj osnovi, vezanoj isključivo za učešće i zasluge seoskog stanovništva u NOB-u. Po toj osnovi, naprijed naznačeno pitanje se postavljalo kao prioritet nove vlasti, a sve sa ciljem zadovoljenja interesa siromašnog seljaštva, kao bitnog faktora u izgradnji i očuvanju novih društveno-političkih i ekonomskih odnosa i novih organa vlasti. S druge strane, u prvim godinama nakon završetka Drugog svjetskog rata, agrarno pitanje je sagledavano i kroz krajnje poljoprivredne efekte i rezultate koji su trebali da zadovolje osnovne potrebe stanovništva po pitanju ishrane, te je zbog navedenih razloga bilo u najneposrednijoj vezi sa ostalim granama privrede.

Proces provođenja agrarne reforme i unutrašnje kolonizacije u Bosni i Hercegovini zakonodavno-pravno je zasnovan na odredbama bosanskohercegovačkog *ZARIK-a* koji je imao svoje specifičnosti u odnosu na *Savezni zakon* po istome pitanju. Specifičnosti su se odnosile na pitanja: unutrašnje kolonizacije, konačne likvidacije beglučkih odnosa, te stvaranja zemljišnog fonda. Usljed složenosti i kompliciranosti navedenih procesa, osim *ZARIK-a*, donesena su druga normativna akta (uredbe, pravilnici) koja su trebala uticati na efikasniju i pravilniju provedbu agrarne reforme.

U procesu provođenja agrarne reforme bili su uključeni ustanove i tijela organa izvršne i zakonodavne vlasti, od lokalnog do republičkog nivoa, sa striktno utvrđenim zadacima i obavezama. Ti zadaci bili su sadržani u utvrđivanju agrarnih objekata, provođenju procesa eksproprijacije i konfiskacije kako bi se obrazovao zemljišni fond, s jedne strane, te utvrdili korisnici i dodijelila zemlja iz zemljišnog fonda istim, s druge strane. Osim toga, uporedo sa provođenjem agrarne reforme odvijao se i proces provođenja unutrašnje kolonizacije. Za navedene procese bio je uključen značajan broj bosanskohercegovačkog seoskog stanovništva, kako onog koje je ispunjavalo zakonom utvrđene uslove, tako i onog koje nije ispunjavao iste.

Prva faza agrarne reforme i obrazovanje zemljišnog fonda

Zakonska osnova za provođenje agrarne reforme i unutrašnje kolonizacije

Pripreme za provođenje agrarne reforme i kolonizacije vršene su u završnici Drugog svjetskog rata. I iste su sadržane u radu NOO na planu stavljanja zemljišnih posjeda u funkciju, a kako bi se obezbijedila neophodni uslovi za prehranu stanovništva. Po okončanju rata su intezivirane ne čekajući donošenje *Zakona o agrarnoj reformi i kolonizaciji*, ni na nivou države, ni na nivou republika. U Bosni i Hercegovini proces provođenje agrarne reforme i kolonizacije započeo je nešto kasnije u odnosu na druge republike što potvrđuje i kašnjenje donošenja republičkog *Zakona o agrarnoj reformi i kolonizaciji.* Ovo se svakako može tumačiti i time što je složenost agrarnog pitanja u Bosni i Hercegovini bila izraženija u odnosu na druge republike. Osim toga, Bosna i Hercegovina je raspolagala sa nedovoljnom kadrovskom strukturom za provođenje procesa agrarne reforme i kolonizacije. No, pretpostavke idu i u smjeru političkih razloga zbog osjetljivosti problema agrarne reforme sa nacionalno-etničkog aspekta u Bosni i Hercegovini.

Odmah, na početku 5. januara 1946. godine usvojen je *Zakon o agrarnoj reformi i kolonizaciji* u Bosni i Hercegovini i *Pravilnik o sprovođenju ZARIK-a*, čije je usvajanje značajno propraćeno i od strane tadašnjih novina.[404] Već 7. februara 1946 godine, Odjeljenje za agrarnu reformu i kolonizaciju izdalo je *Uputstvo o radu pri provođenju agrarne reforme i kolonizacije* u Bosni i Hercegovini. Kako bi navedeni proces tekao sa što manje poteškoća, već 9. februara 1946. godine doneseno je *Rješenje o osnivanju fondova, stambenih i poljoprivrednih zgrada, pokućstva, poljoprivrednog inventara i stoke, sjemena i hrane*. Istoga dana izdato je i *Uputstvo o tehničkom izvođenju poslova eksproprijacije i dodjeljivanja zemljišta*.[405] *Uredba o provođenju unutrašnje kolonizacije* i *Pravilnik o iskorištavanju zemljišta blizu gradova* doneseni su 12. marta 1946. godine.[406] Već 6. aprila 1946. godine donesen je *Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o agrarnoj reformi i kolonizaciji u Bosni i Hercegovini*.[407] Isto tako, za potrebe provođenja agrarne reforme i kolonizacije izrađena je *Uredba o privremenom regulisanju putnih troškova i dnevnica članovima mjesnih, sreskih i okružnih agrarnih komisija*. Za provođenje agrarne reforme i kolonizacije neophodno je bilo, pored *ZARIK-a*, donijeti i određene podzakonske akte. Tako je Odjeljenje za agrarnu reformu i kolonizaciju tokom aprila mjeseca 1946. godine, pripremalo *Uredbu o*

---

404 *Oslobođenje*, br. 2, od 13. januara 1946. godine, ističe da je doneseni *ZARIK* jedan od osnovnih uslova za što brže i efikasnije provođenje agrarne reforme i kolonizacije u Bosni i Hercegovini.

405 „Sl. list NR Bosne i Hercegovine“, br. 10/46.

406 „Sl. list NR Bosne i Hercegovine“, br. 12/46.

407 „Sl. list NR Bosne i Hercegovine“, br. 18/46, od 1. maja 1946. godine.

uzurpacijama, kao i *Uredbu* u smislu čl. 13 *Zakona o izmjenama i dopunama ZARIK-a*.[408]

Konkretne aktivnosti na planu realizacije agrarne reforme i unutrašnje kolonizacije u Bosni i Hercegovini započele su u prvim mjesecima 1946. godine. U tom pravcu iskazan je veliki interes od strane siromašnog bosanskohercegovačkog seoskog stanovništva i želja da se dođe do zemlje. To je, u početnoj fazi, rezultiralo brojnim neorganiziranim i neplaniranim aktivnostima, sagledanim u samovoljnom zaposijedanju napuštenih zemljišnih površina u Bosni i Hercegovini, što je u kasnijim fazama provođenja ovog procesa stvaralo poteškoće organima i ustanovama zaduženim za provođenje istog. Sve aktivnosti praćene su od strane KPJ, o čemu svjedoče brojni izvještaji partijskih organizacija svih nivoa.[409]

Iznimno važno i složeno pitanja u procesu provođenja agrarne reforme bilo je utvrđivanje agrarnih objekata i stvaranja zemljišnih fondova. Stoga je Odjeljenje za agrarnu reformu i kolonizaciju Bosne i Hercegovine smatralo da je neophodno da se ustanovi bar približno tačna veličina zemljišnog fonda agrarne reforme. To je urađeno na osnovi statističkih podataka iz 1937. godine, pretpostavljajući da se, prema tim podacima, eksproprijacijom posjeda, sa površinom preko 25 ha, po okruzima u Bosni i Hercegovini, može unijeti u zemljišni fond željena zemljišna površina: [410]

Od 1.926 posjeda u Okrugu Banja Luka	12.494 ha
Od 371 posjed u Okrugu Bihać	998 ha
Od 1.448 posjeda u Okrugu Mostar	23.061 ha
Od 731 posjeda u Okrugu Sarajevo	8.334 ha
Od 845 posjeda u Okrugu Travnik	15.197 ha
Od 2.047 posjeda u Okrugu Tuzla	19.209 ha

Iako je riječ o nepotpunim podacima, predviđalo se da se na ovaj način moglo oduzeti i u zemljišni fond uvrstiti oko 79.293 ha zemlje, što bi predstavljalo značajnu osnovu za provođenje procesa agrarne reforme i unutrašnje kolonizacije u Bosni i Hercegovini.

Kako bi se došlo do zemljišnog fonda neophodnog za provođenje agrarne reforme potrebno je bilo prethodno utvrditi agrarne objekte. Taj posao trebalo je provesti prije uključivanja zemljišta u zemljišni fond koji se stvarao radi dodjeljivanja zemlje, što je bilo utvrđeno čl. 4. bosanskohercegovačkog *ZARIK-a*. Na osnovu odredaba ovog člana u zemljišni fond su ulazili:

a) obradiva zemlja, koja se putem eksproprijacije po čl. 7. *ZARIK-a* oduzimala od vlasnika i prelazila u ruke države;

408 ABiH, ARIK, k-460, dok. 8815. *Izvještaj Odjeljenja za agrarnu reformu i kolonizaciji o provođenju agrarne reforme i kolonizacije u 1946. godini*.

409 ATK, Okružni komitet KPJ Tuzla (dalje: OK KPJ Tuzla), serija Ib, dok. 73/1. *Dopis OK KPJ Tuzla o prihvatanju agrarne reforme od strane narodnih masa*.

410 N. Gaćeša, *Agrarna reforma i kolonizacija u Jugoslaviji 1945-1948*, 242.

b) obradiva zemlja državljana Njemačkog rajha, ili njemačke narodnosti konfiskovana prema Odluci AVNOJ-a, od 21. novembra 1944. godine[411];
c) obradiva zemlja pripadnika stranih narodnosti, koji su se iselili ili koji se budu iselili[412];
d) obradiva zemlja narodnih neprijatelja i drugih lica koja je konfiskovana na osnovu sudske presude;
e) zemlja koju država izdvoji iz svog vlasništva u cilju dodjeljivanja siromašnim zemljoradnicima;
f) zemljišni posjedi koji su u toku rata, ma iz kog razloga, ostali bez sopstvenika i bez pravnog nasljednika, i
g) zemljišta koja ostavljaju kolonisti koji su se preselili u drugi kraj, ukoliko se u roku od dvije godine dana ne vrate na svoje staro mjesto.

Odredbama čl. 5 *ZARIK-a* bilo je utvrđeno da se od eksproprisanog i konfiskovanog zemljišta neće unijeti u zemljišni fond neophodno potrebna zemljišta namijenjena državnim (saveznim, zemaljskim i lokalnim) poljoprivrednim dobrima, socijalnim i naučnim ustanovama, te državnim privrednim preduzećima, i ako ista ne spadaju u oblast poljoprivredne, kao i zemlja za vojne potrebe, koja će se u tom cilju izdvojiti. Rješenja o izdvajanju ovakvih zemljišta, izuzimajući zemljišta za državna poljoprivredna dobra, donosilo je Ministarstvo poljoprivrede i stočarstva Bosne i Hercegovine.

Formiranje zemljišnog fonda prema *Zakonu o agrarnoj reformi i kolonizaciji* Bosne i Hercegovine bilo je u skladu sa saveznm propisom, s tim što su republičkim propisom bile obuhvaćene određene posebnosti i specifičnosti bosanskohercegovačkog prostora. Ovo se, prije svega, odnosi na izvor zemljišnog fonda. Bosanskohercegovačkim *ZARIK-om* je bio regulisan status dobrovoljačkih posjeda, a na način da neboračke parcele, od 30 dunuma, i boračke od 50 dunuma, ostavljaju se kao svojina dobrovoljcima iz prošlih ratova koje su im ranije, na temelju tada važećih propisa, pravosnažno dodijeljene, ukoliko ih oni obrađuju sopstvenom radnom snagom.[413] U cilju stvaranja zemljišnog fonda koji je trebao biti dodijeljen bezemljašima i onima koji su imali malo zemlje (porodice čiji posjed ne prelazi 5 ha), planirano je oduzimanje zemlje čiji je posjed prelazio preko 45 ha ukupno, ili 25 ha do 35 ha obradive zemlje, kao i od onih kojima zemljoradnja nije bila glavno

411 Iseljavanje Nijemaca iz Bosne i Hercegovine regulisano je sporazumom Trećeg rajha i NDH potpisanim 29. septembra 1942. godine. Ovaj sporazum bio je praktično uvod u opće iseljavanje Nijemaca sa teritorije NDH u Njemačku, što se realizovalo do oktobra 1944. godine. Hrvatski državni arhiv, ZAVNOH, Ekonomsko odjeljenje, br. 6/118; N. Gaćeša, *Agrarna reforma i kolonizacija 1945-1948*, 234.

412 Do navedenog perioda pored Nijemaca iz nekoliko naselja sjeverne Bosne u 1942. godini iselili su Mađari. N. Gaćeša, *Agrarna reforma i kolonizacija 1945-1948*, 234. Kasnije će doći do iseljavanja Poljaka, Čeha, Slovaka, Ukrajinaca i drugih.

413 N. Gaćeša, *Agrarna reforma i kolonizacija u Jugoslaviji 1945-1948*, 237.

zanimanje (službenici, učitelji, radnici u industriji i sl).[414] U kategoriju onih koje treba razvlastiti komunistička vlast je ubrajala i Islamsku zajednicu, koju je prema ideološkim pogledima ove vlasti trebalo ekonomski oslabiti nizom restriktivnih zakona.[415] Tako su se svi navedeni zakoni koji su se ticali imovinskih odnosa, a koji su doneseni od strane komunističke vlast odnosili i na imovinu Islamske zajednice, te su vakufska zemljišta ušla u zemljišni fond. Stoga je zadatak organa i tijela za provođenje agrarne reforme bio utvrditi agrarne objekte.

Procesu utvrđivanja agrarnih objekata prethodile su rasprave agrarnih interesenata, vlasnika i drugih zainteresovanih osoba, nakon čega su se donosile odgovarajuće odluke pri čemu su se određene zemljišne površine uvrštene u agrarni zemljišni fond. U Bosni i Hercegovini, agrarne rasprave su se održavale na nivou mjesnih agrarnih komisija, gdje su se agrarni interesenti upoznavali sa procesom eksproprijacije koji je bio utvrđen članom 7. *ZARIK-a* Bosne i Hercegovine. Rasprave su vođene za svu zemlju koju je trebalo eksproprisati i to: veleposjednička zemlja čija ukupna površina prelazi 250 do 450 dunuma, zemlja banaka, preduzeća i dioničarskih društava i drugih pravnih lica određenih zakonom, izuzev dijelova tih posjeda koji će se vlasnicima ostaviti za industrijske, građevinske, kulturne i druge društveno korisne svrhe, zemljišni posjedi svih vrsta svjetovnih i vjerskih zadužbina, te pojedinih bogomolja, manastira, tekija, vjerskih ustanova i vakufa. Članom 7. *ZARIK-a* bilo je utvrđeno da se radi izdržavanja pojedinih bogomolja i vakufa koji služe za izdržavanje džamija, manastira, tekija i vjerskih ustanova ostavlja 100 dunuma od ukupne površine njihovih posjeda. Ukoliko su vjerske ustanove većeg značaja, ili veće historijske vrijednosti, bilo je predviđeno da im se od posjeda ostavi 300 dunuma ukupne površine obradive zemlje i šuma. Odluku o utvrđivanju veće historijske vrijednosti ovih objekata i ustanova, na prijedlog okružnih narodnih odbora, donosilo je Ministarstvo poljoprivrede i stočarstva u sporazumu sa Ministarstvom prosvjete NR Bosne i Hercegovine.

Bitna posebnost bosanskohercegovačkog agrarnog zakonodavstva, vezana je za pitanje zemljišta nad kojim je ranije postojao beglučki odnos. Ova problematika je u *Zakonu o agrarnoj reformi i kolonizaciji* tretirana čl. 24, gdje je utvrđeno da zemljoradniku, odnosno njegovoj porodici, koji je držao i obrađivao beglučku zemlju do 1. aprila 1941. godine, bez obzira da li je, po ranije važećim propisima o beglučkim zemljama, dostavio zahtjev ili nije, ili je od njega odustao, te bez obzira da li je zahtjevom odbijen ili nije, predviđeno je bilo da se na toj zemlji ostavi zemljoradnički maksimum onome zemljoradniku, odnosno njegovoj porodici, koji je u tom vremenu to zemljište najduže držao i obrađivao, ili, kome je to zemljište bilo najpotrebnije. U ovaj maksimum uračunavala se njegova vlastita zemlja, kao i uzurpacija, ukoliko je bilo.

414 Adnan Velagić, *Dok su gorjele buktinje,* Mostar 2020, 104.

415 Denis Bećirović, *Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini za vrijeme avnojske Jugoslavije (1945-1953),* Zagreb-Sarajevo 2012, 222. (dalje: D. Bećirović, *Islamska zajednica u BiH).*

Zakonom je bilo predviđeno da se za tako oduzetu beglučku zemlju neće plaćati nikakva odšteta.

ZARIK-om je dalje bilo predviđeno da će zemlja koja ulazi u zemljišni fond po čl. 4 tačke f) i koja se oduzima po čl. 7 tačka a), b) i c) preći u ruke države sa svim zgradama i postrojenjima i sa cjelokupnim živim i drugim poljoprivrednim inventarom, bez ikakve odštete, vlasnicima. Također je bilo predviđeno da se crkvama, manastirima, tekijama, džamijama i vjerskim ustanovama ostavi dio zgrada i inventara srazmjerno ostavljenom zemljištu. Poljoprivredna mehanizacija i oruđa sa ovih posjeda ulazila su u ukupan zemljišni fond, ukoliko takvo zemljište nije određeno za veliko državno poljoprivredno dobro i inventar državnih poljoprivrednih mašinskih stanica. Za oduzeti višak zemljišta iz tačke d), e), i f), čl. 7 *ZARIK-a,* vlasnicima je bila predviđena isplata u visini jednogodišnjeg prihoda po dunumu. *ZARIK-om* je bila određena i naknada kolonistima za ostavljenu zemlju, a visina te naknade ostavljena je da se reguliše posebnim propisima.

Kod oduzimanja viška zemlje iz čl. 7 tačke d) *ZARIK-a*, predviđeno je bilo da u oduzetom višku mora biti srazmjeran dio oranice. Kod oduzimanja viška zemlje iz čl. 7 tačke e) *ZARIK-a*, davala se mogućnost da se ostavi vlasniku da odabere 50 odsto, a 50 odsto određivali su organi koji vrše eksproprijaciju.

Agrarnim zakonodavstvom u Bosni i Hercegovini bila je planirana unutrašnja kolonizacija, koja je predviđala preraspodjelu zemljišnog fonda unutar Bosne i Hercegovine, a na način da se zemljišne površine iz zemljišnog fonda podijele borcima seljacima i bezemljašima. Za provođenje, odnosno realizaciju tog procesa u *ZARIK-u* je bilo predviđeno čitavo jedno poglavlje od 11. članova. Tako je čl. 29 *ZARIK-a* data mogućnost Ministarstvu poljoprivrede i stočarstva Bosne i Hercegovine da izdvoji iz zemljišnog fonda potrebne površine u svrhu osnivanja dječijih naseobina, kao i u svrhu naseljavanja boraca Jugoslovenske armije i žrtava fašističkog terora. Za naseljavanje ovih kategorija prvenstveno su bila namijenjena konfiskovana imanja lica njemačke narodnosti, kao i imanja pripadnika drugih narodnosti koji su se iselili iz Bosne i Hercegovine.[416]

U procesu unutrašnje kolonizacije čl. 30 *ZARIK-a* bilo je predviđeno da u selima, gdje je stanovništvo usljed rata velikim dijelom prorijeđeno, odnosno gdje su nestale cijele porodice, a cijele porodice ostale bez dovoljno radne snage, te zemlju nisu bili u stanju sami obrađivati, ili gdje je dobar dio porodica preseljen, kao i gdje se od nastradalih porodica preostali članovi neće vratiti na zemlju, „u takvim selima može se provesti proces arondacije (odnosno zaokruživanja i grupisanja preostalih gazdinstava radi izdvajanja slobodnog zemljišta u svrhu unutrašnje kolonizacije, podmirivši, prije toga, potrebe zemljoradnika toga sela, koji nemaju zemlje ili je nemaju dovoljno“. Odluku o

416 N. Gaćeša, *Agrarna reforma i kolonizacija u Jugoslaviji 1945-1948*, 238.

tome donosio je ministar poljoprivrde i stočarstva u Vladi NR Bosne i Hercegovine.[417]

Odredbama *ZARIK-a* bila je određena veličina zemljišta koja će se dodjeljivati po prethodnom članu ukupne površine od 4 do 8 ha obradive zemlje na jednu porodicu, sa mogućnošću povećanja površine do 30% od utvrđenog maksimuma, za narodne heroje, odnosno njihove porodice i oficire Jugoslovenske armije koji su po zanimanju zemljoradnici i porodice koje su brojale više od 12 članova. Također je bilo predviđeno da se zemlja koja se nalazi u blizini velikih gradova i industrijskih centara, kao baštenska ili podesna za intenzivne kulture, površine 2,5 do 3 ha, daje prvenstveno ratnim invalidima.

Grupe lica koja su dobijala zemlju, mogla su, iz razloga lakšeg i rentabilnijeg obrađivanja zemlje, sklapati ugovore u svrhu zajedničkog obrađivanja i to najmanje na 10 godina, kao mogućnost osnivanja poljoprivredno-proizvođačkih zadruga. Važna zakonodavno-pravna odrednica, koja se ticala unutrašnje kolonizacije, odnosila se na činjenicu da zemljište, dodijeljeno u tu svrhu, nije se moglo u roku 20 godina podijeliti, otuđiti, založiti, zamijeniti, niti dati pod zakup ni u cjelini, ni djelimično.

Provođenje agrarne reforme i kolonizacije bilo je povjereno Ministarstvu poljoprivrede i stočarstva uz saradnju organa nove komunističke vlasti i predstavnika agrarnih interesenata, s tim da su u procesu provođenja agrarne reforme i kolonizacije kao što je već rečeno bili uključeni mjesni narodni odbori, mjesne agrarne komisije, sreske agrarne komisije, okružne agrarne komisije, zbor agrarnih interesenata.

Kako bi se aktivnosti na planu provođenja agrarne reforme i unutrašnje kolonizacije ubrzale, Ministarstvo poljoprivrede i stočarstva Bosne i Hercegovine je 16. februara 1946. godine osnovalo posebnu Komisiju za unutrašnju kolonizaciju čije je sjedište bilo u Prnjavoru. Za predsjednika Komisije imenovan je Mišo Jokanović, šef Odsjeka za voćarstvo Ministarsva poljoprivrede i stočarstva Bosne i Hercegovine. Ostali članovi Komisije bili su: Radoje Bartoš, član Okružnog narodnog odbora Banja Luka, major Mlađo Obradović, činovnik Ministarstva unutrašnjih poslova Bosne i Hercegovine, inženjer Riza Maksinović, činovnik Ministarstva poljoprirede Bosne i Hercegovine, Tomo Muniza, član Okružnog narodnog odbora Banja Luka; Miloš Karapetrović, član SNO Laktaši, i Gojko Brkić oficir divizije Narodne odbrane iz Prnjavora.[418] Na ovaj način je uspostavljena struktura organa za sprovođenje agrarne reforme i unutrašnje kolonizacije u Bosni i Hercegovini.

Za lakše provođenje unutrašnje kolonizacije ministar poljoprivrede i stočarstva, uz suglasnost predsjednika NR Bosne i Hercegovine, donio je *Pravilnik o sprovođenju Zakona o agrarnoj reformi i kolonizaciji u Bosni i Hercegovini*.[419] *Pravilnikom* je, između ostalog, precizirano da će se agrarnim

417 N. Gaćeša, *Agrarna reforma i kolonizacija u Jugoslaviji 1945-1948,* 238.

418 ABiH, ARIK, k-373, dok. 11016; ARS, OAK-Banja Luka, *Rješenje o obrazovanju Komisije za unutrašnju kolonizaciji u Bosni i Hercegovini*, od 16. februara 1946. godine.

419 „Sl. list NR Bosne i Hercegovine“, br. 2/46, od 9. jnuara 1946. godine.

intersentima dodjeljivati samo obradiva zemlja, a „neće dodjeljivati šume i šumska zemljišta kao ni pašnjaci koji služe samo za ispašu, ukoliko se ne mogu pretvoriti u obradivu zemlju“. *Pravilnikom* je detaljnije utvrđen pojam velikog posjeda i istaknuto da će biti potpuno eksproprisani svi crkveni posjedi ili vakufi „koji po svom zadužbinskom pismu (zadužbini, vakufnami) nisu isključivo namijenjeni za održavanje bogomolja, manastira, tekija i vjerskih ustanova, ili za koje se u nedostatku dokumenata, ne dokaže da su prihodi od tih posjeda do 28. avgusta 1945. godine, neposredno služili naprijed pomenutoj svrsi“. *Pravilnikom* je redefiniran pojam zemljoradnika, te se on tretira kao lice koje se, pored zemljoradnje bavi i drugim poslovima iz kojih vuče korist, ali mu je poljoprivreda ostala glavno zanimanje. Pri tome nije utvrđeno da li on jedan dio posjeda može obrađivati djelimično tuđom najamnom radnom snagom samo ako on na posjedu živi, ako lično učestvuje u radovima na gazdinstvu i ako mu je zemljoradnja glavni izvor njegovih prihoda. Tako, *Pravilnikom* nije određeno da li učestvuje u radu sam starješina ili nekoliko članova njegove porodice sa kojima on živi u zajedničkom domaćinstvu. Samo nadziranje poslova ili objavljivanje uzgrednih radova ne može se smatrati učestvovanjem u domaćinstvu. Posebno je značajno to što je čl. 33 *Pravilnika* propisano da se eksproprisana zemljišta bogomolja, manastira, vjerskih ustanova i zadužbina, kao i zemljišni posjedi čiji su vlasnici nestali u toku Drugog svjetskog rata, a nemaju nasljednike, dodjeljuju, po pravilu agrarnim interesentima one narodnosti i vjeroispovjesti kojoj su pripadali vlasnici posjeda. Ovim odredbama *Pravilnika* pokušale su se spriječiti bilo kakve promjene konfesionalne komponente u bosanskohercegovačkim agrarno-posjedovnim odnosima.[420]

Odredbama *Pravilnika* su, također, bile detaljnije utvrđene pojedine radnje u postupku praktične provedbe agrarne reforme i kolonizacije. Na ovaj način stvoreni su neophodni pravni uslovi za provođenje agrarne reforme i kolonizacije. Kako bi provođenje agrarne reforme i unutrašnje kolonizacije bilo potpunije, 10. januara 1946. godine održana je konferencija sa geometrima Agrarno tehničkog odsjeka Odjeljenja za agrarnu reformu i kolonizaciju „radi utvrđivanja i izvođenja plana tehničkih radova“, a u svrhu sprovođenja *ZARIK-a*, vodeći pri tome računa o prioritetima i neodložnim radovima.[421] Na ovaj način stvorene su sve pravno-organizacione pretpostavke da započne proces provedbe agrarne reforme u Bosni i Hercegovini.

Utvrđivanje agrarnih objekata i formiranje zemljišnog fonda

Pored donošenja agrarnog zakonodavstva, a radi jednoobraznog provođenja agrarne reforme i kolonizacije, prethodno je bilo neophodno izvršiti određene tehničke i administrativne poslove. Stoga je Odjeljenje za agrarnu

420 N. Gaćeša, *Agrarna reforma i kolonizacija u Jugoslaviji 1945-1948*, 239.
421 N. Gaćeša, *Agrarna reforma i kolonizacija u Jugoslaviji 1945-1948*, 239.

reformu i kolonizaciju izradilo neophodne obrasce, propisane odredbama *ZARIK-a* u Bosni i Hercegovini, koji su se odnosili na:

- spisak zemljišnih posjeda po raznim osnovama;
- spisak kolonista koji ostavljaju zemlju;
- spisak agrarnih interesenata;
- spisak uzurpanata;
- obrazac zapisnika o eksproprijacionoj raspravi za zemljišne posjede;
- obrazac eksproprijacione odluke za zemljišne posjede;
- obrazac odluke o dodjeljivanju zemljišta;
- obrazac dekreta za izbor člana agrarne komisije;
- obrazac izjave za naseljavanje;
- obrazac registra zemljišnog fonda za geometre, i
- odluke u smislu člana 24. *ZARIK-a* o dodjeljivanju beglučkih zemalja.[422]

Navedeni obrasci dostavljeni su svim mjesnim, sreskim i okružnim agrarnim komisijama, prema njihovoj zakonskoj nadležnosti u radu, radi upotrebe pri provođenju agrarne reforme i kolonizacije. U početnoj fazi provođenja agrarne reforme i kolonizacije uslovi za rad nisu bile najpovoljniji, zbog činjenice što su agrarnu reformu i kolonizaciju provodili organi koji nisu imali iskustva, što je dobar dio katastarskih operata i zemljišnih knjiga tokom Drugog svjetskog rata uništen, i što su u brojnim slučajevima katastarski podaci bili netačni, a zemljišno-knjižno stanje nije odgovaralo faktičnom stanju.[423]

Odmah po donošenju agrarnog zakonodavstva, u Bosni Hercegovini, organi zaduženi za provođenje agrarne reforme i kolonizacije, započeli su konkretne aktivnosti na tom planu, a koje su se ogledale u provođenju agrarnih rasprava koje su bile javne i organizirane su u svakom selu. Zadatak organa predviđenih za provođenje agrarne reforme bio je obrazovanje zemljišnog fonda koji je trebao biti osnova za provođenje agrarne reforme i zadovoljenje seljačke bezemljaške populacije. Provođenje javnih rasprava sadržano je bilo u jasno utvrđenoj proceduri koja se sastojala u upoznavanju, odnosno saslušavanju agrarnih interesenata, gdje su se isti upoznavali sa svim okolnostima i pojedinostima provođenja postupka agrarne reforme, te sa obavezama samih agrarnih interesenata i države u tom procesu. Veoma često su vođene žustre diskusije i polemike, gdje su agrarni interesenti bili izričiti u svojim zahtjevima da se, bez odlaganja, i po svaku cijenu, oduzme zemlja od dotadašnjih vlasnika (veleposjednika, vjerskih zajednica, banaka, preduzeća, te svih onih koji zemlju nisu obrađivali).

422 ARS, OAK-Banja Luka, b.b, *Uputstvo Agrarnog savjeta FNRJ o agrarnoj reformi i kolonizaciji,* br. 1523/45, od 21. januara 1946. godine.

423 ARS, OAK-Banja Luka, b.b, *Uputstvo o radu pri provođenju agrarne reforme i kolonizacije*, od 8. februara 1946. godine.

Što se, pak, tiče učesnika, vlasnika zemlje predviđene za eksproprijaciju, oni nisu bili obavezni prisustvovati raspravama, mada je postupak nalagao da isti budu na vrijeme obaviješteni o vremenu i mjestu gdje će se rasprava održati. U svojim nastupima na raspravama, vlasnici zemlje su najčešće pokušavali braniti svoja prava vlasništva nad zemljom sa ciljem da ista ne potpadne pod proces eksproprijacije.

Proces unutrašnje kolonizacije započinje odmah po formiranju Komisije za unutrašnju kolonizaciju. U te aktivnosti bilo je najdirektnije uključeno Ministarstvo poljoprivrede i stočarstva Bosne i Hercegovine, odnosno Odjeljenje za agrarnu reformu i kolonizaciju, koje je već početkom marta 1946. godine počelo sa pripremama za unutrašnju kolonizaciju. Namjera je bila da se kolonizira izvjestan broj izbjeglica bezemljaša i seoske sirotinje koja nije imala svoje zemlje ili je nije imala dovoljno. Planirano je da se isti, prije svega, koloniziraju u slijedeće srezove: Prnjavor, Srbac, Bosanska Gradiška, Banja Luka, Bijeljina, Brčko, Stolac, Livno, Sarajevo i dr. Kako je u navedenim srezovima zemljišni fond za provođenje unutrašnje kolonizacije bio najveći, Ministarstvo poljoprivrede i stočarstva, već početkom marta 1946. godine, je uputilo okružnim narodnim odborima Banja Luka i Tuzla dopis da se hitno dostave molbe izbjeglica, bezemljaša i seoske sirotinje, kako bi se isti mogli kolonizirati u navedenim srezovima. Politika provođenja agrarne reforme u Bosni i Hercegovini išla je u pravcu da se akcenat pripremnih aktivnosti usmjeri upravo na one srezove u kojima je bilo najviše posjeda konfiskovanih od državljanja Njemačkog rajha, zatim imanja koja su uzeta pod sekvestar, imanja Poljaka i drugih naroda koji su iselili iz Bosne i Hercegovine, te zemljišni posjedi koji su bili veći od 50 ha. Na osnovu dostupnih podataka stanje agrarnih objekata u navedenim srezovima bilo je slijedeće:[424]

R/b	Srez	Posjed od 20-50 ha		Posjed od 50-100 ha		Posjed preko 100 ha		Svega	
		Br.	Povr.	Br.	Povr.	Br.	Povr.	Br.	Povr.
1.	Prnjavor	337	9.196	11	733	7	1.063	355	10.992
2.	Banja Luka	351	10.038	21	1.278	4	997	376	12.313
3.	Bosanska Gradiška	174	4.981	8	520	2	305	184	5.806
4.	Derventa	160	4.467	13	892	2	366	175	5.725
5.	Bijeljina	386	11.229	30	2.044	4	496	420	13.769
6.	Brčko	626	18.403	48	3.369	16	2.537	690	24.209
7.	Stolac	275	7.837	50	3.597	10	1.496	335	12.930
8.	Livno	94	2.529	9	601	5	3.157	108	6.287
9.	Sarajevo	212	5.948	15	990	3	486	230	7.424
UKUPNO		2.615	74.628	205	13.924	53	10.903	2.873	99.455

424 N. Gaćeša, *Agrarna reforma i kolonizacija u Jugoslaviji 1945-1948. godina,* 239.

Navedena tabela pokazuje da je predmetom agrarne reforme u devet navedenih srezova bila površina od blizu 100.000 ha. Od toga, najviše je otpadalo na posjede površine od 20 do 50 ha (75,04%), a najmanje na zemljišne posjede preko 100 ha kojih je u ovih devet srezova ukupno bilo 53 sa 10.903 ha, što je činilo (9,63%). Najveću zemljišnu površinu, koja je bila predmetom agrarne reforme imao je srez Brčko, i to 24,34% od ukupne površine u navedenih devet srezova. U ovom srezu je bilo i najviše posjeda preko 100 ha, ukupno 16, ili 30,18% od ukupnog broja ovih posjeda.

Prema dostupnim podacima, u svim navedenim, ali i nekim drugim srezovima agrarne rasprave su započele u martu mjesecu 1946. godine.[425] Nešto intenzivnije rasprave bile su na području srezova gdje je postojao veći broj agrarnih objekata, posebno onih zemljišnih posjeda nastalih napuštanjem od strane Nijemaca još u toku Drugog svjetskog rata, a potom Poljaka, Čeha, Slovaka, Austrijanaca[426] i drugih koji su napustili Bosnu i Hercegovinu u toku 1945. i 1946. godine. Iako je jedan broj Nijemaca izrazio želju da se vrati na svoje posjede nakon Drugog svjetskog rata, odlukama nove komunističke vlasti to im nije dozvoljeno.[427] Posjedi iseljenih Poljaka ušli su u agrarni zemljišni fond i činili su značajan dio istoga. U 1946. godini, osim imanja odseljenih Poljaka iz Bosne i Hercegovine, predmetom agrarnih rasprava bila su i imanja Čeha i Slovaka koji su odselili u ovoj godini.[428] Ova imanja su se od tada izdavala na obradu uz uobičajeni zakup. Tako je bilo i u MNO Johovac, u srezu Doboj, gdje je urađeno 11 zakupnih ugovora.[429] Međutim, u međuvremenu su se u dva slučaja kod ovih posjeda pojavile kćeri bivših vlasnika i tražile da se zemljište, koje je već bilo dato u zakup, vrati njima. Stoga je sreski narodni odbor Doboj tražio od Ministarstva poljoprivrede Bosne i Hercegovine da im da uputstvo što uraditi u ovom slučaju, raskinuti ugovore i zemljište staviti na raspolaganje njima, ili odbiti zahtjeve nasljednika nekadašnjih vlasnika.[430]

Prve agrarne rasprave u Bosni i Hercegovini kao što smo kazali organizovane su već početkom marta 1946. godine, kada su i napravljene evidencije o objektima agrarne reforme i agrarnim interesentima. Tako je bilo i na području Okruga Tuzla,[431] gdje je za agrarne rasprave postojalo veliko

425 „Veleposjednici pokušavaju da izigraju *Zakon o agrarnoj reformi i kolonizaciji*, Agrarne rasprave u Sanskom Mostu“, *Oslobođenje,* br. 12, od 24. marta 1946. godine.

426 ABiH, Predsjedništvo Vlade Bosne i Hercegovine, k-44, d-138. *Izvještaj Predsjedništva Vlade Bosne i Hercegovine o Austrijancima i njihovoj imovini*, od 11. januara 1946. godine.

427 M. Karakaš Obradov, *Migracije njemačkog stanovništva*, 343.

428 ABiH, ARIK, k-451, dok. 6834. *Ugovori su urađeni 26. marta 1948. godine* (akt br. 2011/48).

429 ABiH, ARIK, k-451, dok. 6834. *Ugovori su urađeni 26. marta 1948. godine* (akt br. 2011/48).

430 ABiH, ARIK, k-451, dok. 3864. *Obrada imanja odseljenih Čehoslovaka*, od 2. aprila 1948. godine.

431 ATK, OK KPJ Tuzla, S-b, dok. Ib-73/1. *Dopis OK KPJ Tuzla o prihvaćanju agrarne reforme u narodnim masama*, od 1. marta 1946. godine.

interesovanje ne samo od strane neposrednih učesnika u agrarnim raspravama, već i od strane drugih građana. Tako je bilo i u drugim brojnim srezovima. Prvim agrarnim raspravama, održanim 5. i 6. marta 1946. godine, u punoj dvorani Doma kulture u Prijedoru prisustvovalo i prijedorsko građanstvo.[432] Opće raspoloženje građanstva kod sprovođenja agrarnih rasprava bilo je da se zemlja u procesu eksproprijacije dodijeli isključivo onima koji će je obrađivati. S druge strane, raspoloženje zemljoposjednika čija je zemlja podpadala pod udar agrarne reforme, bilo je različito, od toga da se jedan broj istih na sve moguće načine suprotstavljao provođenju procesa eksproprijacije, pa do toga da se jedan broj zemljoposjednika, čija je zemlja padala pod udar *ZARIK-a*, dobrovoljno odricao dijela zemljišta koje je prelazilo dozvoljeni maksimum.[433]

Već u martu 1946. godine održan je veliki broj agrarnih rasprava, sa većim intenzitetom istih u Banjalučkom, Bihaćkom, Dobojskom i Tuzlanskom okrugu. Upravo ovi okruzi su raspolagali sa najviše slobodnih agrarnih objekata koji su podpadali pod udar agrarne reforme. Osim toga, sa prostora okruga Bihać i Banja Luka bio je znatan broj kolonističkih porodica koje su odselile za Vojvodinu i čija je zemlja ostala slobodna. Međutim, najveći broj zemljišnih posjeda i druge imovine odseljenih kolonista zaposjeli su njihovi srodnici, ili je najčešće neki od članova porodice ostajao na imanju.

Organi, zaduženi za agrarnu reformu i kolonizaciju, su provodili brojne političke, organizacione i stručne aktivnosti. Procedura organizovanja jedne agrarne rasprave sastojala se u prikupljanju potrebne evidencije o zemljišnim posjedima koji su bili predmetom rasprave. Tek nakon toga zakazivala bi se agrarna rasprava i to upoznavanjem sedam dana ranije neposrednih učesnika o istoj. Konačan uspjeh agrarnih rasprava u velikoj mjeri je zavisio od prethodno urađenih stručnih i tehničkih poslova koje su radili geometri, pravnici i druga stručna i tehnička lica koja su učestvovala u ovom procesu, ali i od aktivnosti koje su provodile političke organizacije, prije svih KPJ i NF, ali i druge društveno-političke organizacije koje su tada djelovale. Svakako, navedene aktivnosti pratile su i tadašnje novine, koje su redovno izvještavale o značaju i rezultatima agrarnih rasprava i uopće o rezultatima provođenja agrarne reforme, gdje se isticala potreba za što brže okončanje prve faze agrarne reforme, odnosno provođenja procesa eksproprijacije zemljišnih posjeda veleposjednika i nezemljoradnika i pristupanju drugoj fazi, koja je podrazumijevala dodjeljivanje zemlje iz zemljišnog fonda.[434]

Intenzitet provođenja prve faze, koji se odnosio na agrarne rasprave i eksproprijaciju i pored brojnih poteškoća, u početku se odvijao zadovoljavajućim tempom. U velikom broju srezova u Bosni i Hercegovini

---

432 V. Kržišnik-Bukić, *Politika KPJ prema agrarnom pitanju na području Bosanske krajine 1945-1948*, 202.

433 „Veleposjednici pokušavaju da izigraju *Zakon o agrarnoj reformi i kolonizaciji*“, *Oslobođenje*, br. 12, od 24. marta 1946. godine.

434 „Agrarne rasprave u Bosni i Hercegovini“, *Oslobođenje*, br. 10, od 10. marta 1946. godine.

agrarne rasprave radi eksproprijacije zemljišnih površina već u martu su bile u toku. Tempo i broj rasprava od sreza do sreza bio je različiti i neujednačen. U srezu Bosanska Gradiška do 30. marta 1946. godine, održano 63 agrarne rasprave i to po čl. 7. tačka a) 10 rasprava, po čl.7 tačka d) 6 rasprava i po čl. 7. tačka e) 47 rasprava. Ukupna površina, do tada, eksproprisanog zemljišta u ovom srezu iznosila je 10.599 dunuma.[435] Ova Sreska komisija je poslove na provođenju agrarne reforme ubrzala i iz razloga hitnosti posla radi dodjele zemlje i ostvarivanja što bolje proljetnje sjetve. U toku provođenja rasprava, Sreska agrarna komisija je nailazila na brojne poteškoće, najviše iz razloga što je gruntovno-knjižni ured u ovom srezu u toku Drugog svjetskog rata uništen, pa dioba i prijenosi vlasništva nisu bili putem katastra provedeni ni u operatu, ni na terenu. Ustvari stanje na terenu nije odgovaralo stanju u operatu, jer je površina zemlje bila znatno manja, nego što je bilo navedeno.[436] Do kraja marta 1946. godine, na području ovog sreza bilo je ukupno 2.524 interesenata, a ukupna površina posjeda za podjelu iznosila je 44.425 dunuma.[437] Na području sreza Bosanska Gradiška, do kraja maja 1946. godine, u zemljišni fond ušla je zemlja u ukupnoj površini od 58.000 dunuma, od čega je na državno dobro u Novoj Topoli otpadalo 17.000 dunuma na raspolaganju, Ministarstvu za unutrašnje koloniste pripalo je 14.000 dunuma, a ostatak od 27.000 dunuma predviđeno je bilo za koloniste i agrarne interesente iz sreza Bosanska Gradiška, dok je 3.000 dunuma zemlje bilo predviđeno za pošumljavanje.[438] Agrarnih interesenata, koji su se mogli podmiriti zemljom iz zemljišnog fonda i zemljom koju su oni imali, bilo je 756, dok je bilo oko 100 useljivih njemačkih kuća i oko 100 kuća Poljaka.[439] U srezu Bosanska Gradiška bile su predviđene tri kolonije za unutrašnju kolonizaciju i to u naseljima Kozara, Gig i Cerovljani. U ovom periodu bio je izražen problem amnestiranih Nijemaca koji su bili otpušteni iz logora Nova Topola i Bosanski Aleksandrovac, a radilo se o 15 porodica sa ukupno 80 članova. Iste su se vratile u svoje kuće iako je sva njihova pokretna i nepokretna imovina bila konfiskovana po čl. 30 *Zakona o konfiskacijama*, tako da su se, ranije, u jednom broju kuća uselili invalidi i prvoborci, što je nakon povratka Nijemaca stvaralo određene poteškoće agrarnim komisijama na ovom prostoru.[440]

[435] ABiH, ARIK, k-383, dok. 9433. *Izvještaj o radu Sreske agrarne komisije za srez Bosanska Gradiška*, od 30. marta 1946. godine.

[436] ABiH, ARIK, k-383, dok. 9433. *Izvještaj o radu Sreske agrarne komisije za srez Bosanska Gradiška*, od 30. marta 1946. godine.

[437] ABiH, ARIK, k-383, dok. 9433. *Izvještaj o radu Sreske agrarne komisje za srez Bosanska Gradiška*, od 30. marta 1946. godine.

[438] ABiH, ARIK, k-396, dok. 16459. *Izvještaj o provođenju unutrašnje kolonizacije u srezu Bosanska Gradiška*, od 1. juna 1946. godine.

[439] ABiH, ARIK, k-396, dok. 16459. *Izvještaj o provođenju unutrašnje kolonizacije u srezu Bosanska Gradiška*, od 1. juna 1946. godine.

[440] ABiH, ARIK, k-396, dok. 16459. *Izvještaj o provođenju unutrašnje kolonizacije u srezu Bosanska Gradiška*, od 1. juna 1946. godine.

I u drugim srezovima, u martu 1946. godine, vođene su aktivnosti na provođenju prve faze agrarne reforme. Tako je na području Sreskog i Gradskog narodnog odbora Brčko, do 2. aprila 1946. godine, bilo ukupno 117 agrarnih rasprava, gdje su za sve predmete urađene odluke koje su upućene zainteresiranim stranama.[441] Na odluke Sreske i Gradske agrarne komisije Brčko uloženo je Okružnoj agrarnoj komisiji u Tuzli 48 žalbi. Broj agrarnih interesenata na području ovog sreza, u navedenom periodu, bio je 2.295, a površina zemljišta koja je podpadala pod udar agrarne reforme iznosila je 35.048 dunuma.[442] U ovom srezu u martu i aprilu 1946. godine proveden je najveći broj agrarnih rasprava, tako da je u maju mjesecu 1946. godine održana samo jedna agrarna rasprava i to u MNO Gorice, prilikom čega je eksproprisano oko 70 dunuma zemlje. U mjesecu maju, članovi Sreske agrarne komisije, geometri i članovi mjesnih agrarnih komisija vršili su podjelu zemlje agrarnim interesentima. Podjela je vršena na području MNO Omerbegovača, Brka, Bijela i Gorice, gdje je podijeljeno 11.866 dunuma zemlje.[443] U drugoj polovini aprila 1946. godine u velikom broju srezova provodio se proces eksproprijacije zemljišta. Tako je, prema nepotpunim podacima, do 21. aprila u 12 srezova u Bosni i Hercegovini bilo eksproprisano i konfiskovano 240.000 dunuma obradive zemlje, za koju se prijavilo oko 28.000 agrarnih interesenata iz 25 srezova.[444]

Sreska agrarna komisija Brčko se u početnoj fazi provođenja agrarne reforme susretala sa brojnim problemima. Prema izvještaju Komisije, na području ovoga sreza bila su svega četiri velika posjeda koja su došla pod udar agrarne reforme i sedam nezemljoradničkih posjeda, dok crkveni posjedi i posjedi Islamske zajednice, zbog malih i ograničenih površina, nisu podpadali pod udar agrarne reforme u ovom srezu.[445] U radu Agrarne komisije Bosanski Petrovac u početku je bilo dosta propusta i poteškoća, jer nije bilo geometra, niti drugih stručnjaka koji su u tom pogledu mogli pomoći, a zemljišne knjige su u toku rata bile uništne, što je sve ukupno stvaralo znatne poteškoće Komisiji. Na području ovog sreza ukupno je bilo 1.753 agrarnih interesenata, a zemljišni fond je iznosio 21.832 dunuma i 690 m².[446]

I u srezu Modriča bilo je, također, poteškoća u provođenju agrarnih rasprava i u formiranju zemljišnog fonda. U pet mjesnih odbora ovoga sreza

---

441 ABiH, ARIK, k-386, dok. 11035. *Izvještaj Sreske agrarne komisije Brčko*, od 15. aprila 1946. godine.

442 ABiH, ARIK, k-386, dok. 11035. *Izvještaj Sreske agrarne komisije Brčko*, od 15. aprila 1946. godine.

443 ABiH, ARIK, k- 396, dok. 16113. *Izvještaj o radu SAK-e Brčko za mjesec maj 1946. godine*.

444 „Dodjeljivanje zemlje agrarnim interesentima treba provesti brzo“, *Oslobođenj*e, br. 16, od 21. aprila 1946. godine.

445 ABiH, ARIK, k-388, dok. 11984. *Izvještaj sreske agrarne komisije Bosanski Petrovac*, od 17. aprila 1946. godine.

446 ABiH, ARIK, k-388, dok. 11984. *Izvještaj Sreske agrarne komisije Bosanski Petrovac*, od 17. aprila 1946. godine.

vođene su rasprave bez prisutstva geometra, tako da su iste zaključene i površine zemlje eksproprisane na osnovu izjava stranaka i agrarnih interesenata, pri čemu je bilo dosta grešaka i problema, jer se katastarsko stanje nije slagalo sa stanjem na terenu, a katastarsko stanje nije se moglo dovesti u red sa gruntovnicom, iz razloga jer se ista nalazila zapečaćena u Odžaku. U ovom srezu bilo je dosta nezadovoljstva, zbog čega je od strane veleposjednika i nezemljoradnika iz MNO Tarevac podneseno 12 žalbi.[447] U MNO Tarevac osnovana je i prva seljačka radna zadruga u Bosni i Hercegovini u koju su stupili svi agrarni interesenti i nekoliko zemljoradnika sa ukupno 119 porodica i 554 člana. Zadruga je imala ukupno 300 ha zemlje i to: porodice koje su stupile u zadrugu posjedovale su 50 ha zemlje, a ostatak od 250 ha dodijeljen je iz agrarnog fonda. U ovom srezu bilo je oko 1.100 ha obradive zemlje i oko 800 agrarnih interesanata.[448]

Sreska agrarna komisija Zvornik je na planu provođenja agrarne reforme sa konkretnim aktivnostima započela 20. marta 1946. godine. Od tada, pa do sredine aprila 1946. godine Komisija je radila na prikupljanju i ustanovljavanju tačnih evidencija agrarnih objekata u 22 MNO ovog sreza. Komisija je radila na prikupljanju podataka o posjedima crkava, vakufa i džamija. Do sredine aprila 1946. godine na području sreza Zvornik održane su ukupno 33 agrarne rasprave, te je ustanovljen zemljišni fond u pojedinim MNO i čekale su se odluke Okružne agrarne komisije za njegovo konačno formiranje.[449]

U srezu Foča, aktivnosti oko vođenja agrarnih rasprava i eksproprijacija zemljišta započele su sa zakašnjenjem i to, tek, početkom aprila 1946. godine, a nakon što su sačinjeni spiskovi od strane MNO-a. U ovom srezu do, sredine aprila 1946. godine, agrarne rasprave su vođene u 13 MNO, a prve su započele 4. aprila 1946. godine u MNO Jošanica, gdje je po čl. 7 tačke e) *ZARIK-a* eksproprisano od vlasnika 9,5 ha zemlje, koja je prešla u vlasništvo države. U radu Sreske agrarne komisije u Foči poseban problem predstavljao je nedostatak tačnih evidencija, jer vlasnici nisu imali izvatke, niti druge dokaze o svojim posjedima, te su geometri morali na nekim mjestima da premjeravaju cijeli posjed kako bi se moglo pristupiti provođenju agrarne reforme.[450]

U nekim pasivnijim krajevima aktivnosti na provođenju agrarne reforme odvijale su se uz brojne poteškoće. Tako je bilo u srezu Kladanj, gdje je Sreska agrarna komisija započela sa radom 20. marta 1946. godine. Od tada, pa do kraja maja 1946. godine, Komisija je završila sve agrarne rasprave za

447 ABiH, ARIK, k-388, dok. 11615. *Izvještaj Sreske agrarne komisije Modriča o zemljišnom fondu*, od 18. aprila 1946. godine.

448 ABiH, ARIK, k-388, dok. 11615. *Izvještaj Sreske agrarne komisije Modriča o zemljišnom fondu*, od 18. aprila 1946. godine.

449 ABiH, ARIK, k-388, dok. 11578. *Izvještaj Sreske agrarne komisije Zvornik o izvršenim radovima*, od 15. aprila 1946. godine.

450 ABiH, ARIK, k-388, dok. 11612. *Izvještaj o radu Sreske agrarne komisije u Foči*, od 18. aprila 1946. godine.

posjede koji su dolazili pod udar agrarne reforme. U ovom srezu Komisija je provela 3 rasprave vezane za velike posjede, 43 rasprave nezemljoradničkih posjeda i 3 rasprave zemljoradničkih posjeda. Do kraja maja 1946. godine na području navedenog sreza izvršena je eksproprijacija zemljišta i formiran zemljišni fond po katastarskim općinama kojih je bilo ukupno 16. Ukupna površina zemljišnog fonda iznosila je 1.963 dunuma, od čega je 1.223 dunuma bilo obradive zemlje i 740 dunuma šume. Sreska agrarna komisija Kladanj u navedenom periodu provodila je i druge aktivnosti u oblasti agrara. Između ostalog, Komisija je sačinila spiskove agrarnih interesenata čiji je broj iznosio 813, sa ukupnom površinom vlastitog zemljišta od 13.366 dunuma zemlje. Komisija je sačinila i spiskove uzurpanata zemljšta kolonista i napuštenih imanja. U ovom periodu bili su urađeni spiskovi i održane rasprave kod Okružne agrarne komisije u Tuzli po pitanju eksproprijacije vjerskih i vakufskih posjeda, te posjeda banaka i preduzeća. Jedan broj zemljoposjednika se žalio na odluke Sreske agrarne komisije, nakon čega su sve žalbe upućene Okružnoj agrarnoj komisiji.[451] Po pitanju konfiskovanih imanja ova Komisija, do kraja maja 1946. godine, nije ništa uradila, pošto donesene sudske odluke nisu bile izvršne i, tek nakon izvršnosti sudskih odluka, mogle su biti pravosnažne. Prema tada donesenima sudskim odlukama, fond konfiskovanog zemljišta na području sreza Kladanj iznosio je 1.461 dunuma zemlje.[452]

Konfiskacija imovine i zemljišta predstavljala je posebnu problematiku u procesu agrarne reforme i kolonizacije. Ovu problematiku pratili su brojni žalbeni i revizioni postupci. Do druge polovine aprila mjeseca stanje eksproprisanog i konfiskovanog zemljišta u nekim od srezova bilo je sljedeće: Bijeljina 37.000 dunuma, Brčko 34.000 dunuma, Bosanska Gradiška, 63.000 dunuma, Derventa, 27.000 dunuma i Prnjavor, 32.000 dunuma i dr.[453]

Sreska agrarna komisija Trebinje je do kraja maja 1946. godine formirala zemljišni fond od 2.027 dunuma zemlje i 105 m², od čega je 1.995 dunuma i 330 m² bilo konfiskovano zemljište i, svega, 31 dunum i 775 m² eksproprisano, koje je izvršeno po osnovu čl. 7 tačke e) *ZARIK-a*.[454] Na području ovoga sreza, prema nepotpunim podacima, bilo je tada ukupno 391 agrarni interesent, sa ukupnom površinom zemlje od 6.616, dunuma. U ovom srezu do kraja maja 1946. godine, nije dijeljena zemlja agrarnim interesentima iz zemljišnog fonda, već je ista davana na obradu istim. Po pitanju odštete za

451 ABiH, ARIK, k-396, dok. 16704. *Izvještaj o radu Sreske agrarne komisije Kladanj*, od 31. maja 1946. godine.

452 ABiH, ARIK, k-396, dok. 16704. *Izvještaj o radu Sreske agrarne komisije Kladanj*, od 31. maja 1946. godine.

453 „Dodjeljivanje zemljišta agrarnim interesentima treba provesti brzo“, *Oslobođenje*, br. 16. od 21. aprila 1946. godine.

454 ABiH, ARIK, k-396, dok. 16512. *Izvještaj o radu Sreske agrarne komisije Trebinje*, od 29. maja 1946. godine.

ekspropisano zemljište po čl. 7 tačke e) u površini od 31 dunuma i 775 m² naplaćeno je 17.000 dinara.[455]

U srezu Lukavac SAK-a je započela sa radom 28. marta 1946. godine. Proces agrarne reforme na području sreza Lukavac nije naišao na veliko raspoloženje seljačke populacije. Prve agrarne rasprave održane su u: Turiji, Treštenici, Podgorju, Brijesnici i Modracu. Za iste nije iskazan veliki interes, a neke su i bojkotovane. Posebno su na ovom srezu bili na udaru bili veleposjedi, što potvrđuje i eksproprijacija imanja Osmana Osmanagića, kojem je oduzeto 600 dunuma zemlje. Navodno je na to dobrovoljno pristao njegov sin Edhem Osmanagić, koji je radio kao šumarski tehničar u srezu Maglaj.[456] Na području sreza Lukavac do 13. aprila 1946. godine pod udar agrarne reforme, na području ovog sreza, stavila 43 posjeda, od kojih je SAK-a riješila 31. U nadležnost Okružne agrarne komisije Tuzla bilo je 10 posjeda, dok su u nadležnost Ministarstva poljoprivrede i stočarstva Bosne i Hercegovine bila dva slučaja. SAK-a Lukavac u navedenom vremenu eksproprisala je ukupno 3.063 dunuma i 470 m², a Okružna agrarna komisija Tuzla 6.218 dunuma i 20 m². Kako žalbeni postupak u ovom periodu nije bio završen, SAK-a je preko mjesnih agrarnih komisija, cjelokupno obradivo zemljište, privremeno, odmah podijelila agrarnim interesentima radi obrade istog i stavljanja u funkciju.[457] Praksa je bila da se što više poljoprivrednog zemljišta obradi i zasije kako bi se obezbijedile veće količine poljoprivrednih proizvoda neophodnih za ishranu stanovništva.

Sreska agrarna komisija Gračanica je do 22. maja 1946. godine završila proces agrarnih rasprava i eksproprijacije u njenoj nadležnosti. Tako je na području ovog sreza, do navedenog datuma, ukupno eksproprisano 6.621 dunuma zemlje, od čega 2.033 dunuma obradive zemlje. U ovom periodu, na području sreza Gračanica nije bio započeo proces dodjeljivanja zemlje iz zemljišnog fonda, ali je u zakupu data zemlja na obrađivanje u ukupnoj površini od 2.033 dunuma. Broj agrarnih interesenata u navedenom periodu bio je 845 interesenata.[458] Agrarne rasprave na području Tuzlanskog okruga u najvećem dijelu završene su do 17. aprila 1946. godine. U toku svog rada Okružna agrarna komisija je održala 175 agrarnih rasprava.[459]

---

455 ABiH, ARIK, k-396, dok. 16512. *Izvještaj o radu Sreske agrarne komisije Trebinje*, od 29. maja 1946. godine.

456 Izet Šabotić, Društveno-političke i privredne prilike na području Lukavca u prvim godinama nakon Drugog svjetskog rata (1945-1953), *Zbornik radova: Kulturno-historijsko i prirodno naslijeđe općine Lukavac*, Lukavac 2016, 396. (dalje: I. Šabotić, *Društveno-političke i privredne prilike na području Lukavca*). *Front slobode,* br. 60, od 24. aprila 1946, 4.

457 ABiH, ARIK, dok. 15344, *Izvještaj o radu SAK-e Lukavac*, od 25. aprila 1946. godine.

458 ABiH, ARIK, dok. 15342, *Izvještaj o zemljišnom fondu i toku sprovođenja agrarne reforme i kolonizacije u srezu Gračanica*, od 25. maja 1946. godine.

459 Sead Selimović, Političke i društveno-ekonomske promjene u Bijeljini od 1945. do 1953. godine, *Historijski pogledi,* god. III, br. 4, Tuzla 2020, 199. (https://doi.org/10.52259/historijskipogledi.2020.3.4.178); *Front Slobode,* godina IV, br. 61, Tuzla, 21. april 1946, 1.

Na području sreza Gradačac u Skugriću Gornjem i Donjem, aktivnosti oko eksproprijacije zemljišta do jula 1946. godine bile su već završene i započela je raspodjela zemljišta. Tako je bilo i u drugim MNO sreza Gradačac. Na području Žabara Gornjeg za potrebe unutrašnjih kolonista bilo je odvojeno 350-400 dunuma zemlje.[460]

Jako izražene aktivnosti na planu provođenja agrarne reforme i unutrašnje kolonizacije u ovom periodu bile su na prostoru Okruga Banja Luka, gdje je intenzitet provođenja agrarne reforme i unutrašnje kolonizacije bio najobimniji u Bosni i Hercegovini. Tako je, prema dostupnim podacima, do 17. maja 1946. godine na području ovog okruga bilo eksproprisano 63.500 dunuma obradive zemlje i 23.000 dunuma šume, dok je konfiskovano od narodnih neprijatelja i Nijemaca 250.550 dunuma zemlje, te zemlja odseljenih kolonista i napuštena zemlja (125.000 dunuma). U ovom periodu, na području Okruga Banja Luka bilo je prijavljeno ukupno 18.059 agrarnih interesenata, a do sredine maja 1946. godine, namirilo se njih ukupno 1.792, sa 33.400 dunuma zemlje.[461]

Na cijelom prostoru Bosne i Hercegovine, rad na provođenju prve faze agrarne reforme nije se odvijao po planu, najviše iz razloga preopterećenosti agrarnih komisija i nedovoljnog broja stručnjaka geometara, koji su imali obavezu premjeravanja zemljišnih površina i popunjavanja prijavnih listića. Intenzitet provođenja prve faze agrarne reforme, te formiranja zemljišnog fonda na području okruga Banja Luka, može se vidjeti iz slijedeće tabele:[462]

Srez	Br. agrar. raspr.	Ekspropr. zemljišta u dunumima	Okr. agr. komis.	Ekspropr.	Ukupno ekspropr. dunuma
Banja Luka grad	16	814.461	26	7.971.364	**8.785.825**
Banja Luka srez	57	13.607.285	4	7.243.153	**20.850.438**
Bosanska Dubica	149	7.928.029	3	543.681	**8.471.710**
Bosanska Gradiška	69	12.795.000	18	5.015.910	**17.809.910**
Bosanski Novi	33	2.077.709	5	125.116	**2.202.825**
Ključ	13	4.024.000	---	---	**4.024.000**
Kotor Varoš	11	2.033.000	---	---	**2.033.000**
Laktaši	39	2.033.000	16	1.189.809	**6.899.081**

460 I. Šabotić, *Društvene i privredne prilike na području Gradačca,* 133.

461 ARS, OAK-Banja Luka, b.b. *Rad na agrarnoj reformi i kolonizaciji u okrugu Banja Luka*, od 17. maja 1946. godine.

462 ARS, OAK-Banja Luka, b.b. *Rad na agrarnoj reformi i kolonizaciji u okrugu Banja Luka*, od 17. maja 1946. godine.

Mrkonjić Grad	9	1.156.000	---	---	**1.156.000**
Prijedor	51	5.162.687	7	9.888.895	**15.051.582**
Omarska	6	980.350	7	8.245.521	**9.255.874**
Prnjavor	47	17.076.000	12	4.892.963	**21.968.863**
Sanski Most	17	1.442.000	3	238.735	**1.680.735**
Srbac	39	9.376.000	12	2.530.603	**11.996.603**
UKUPNO	**556**	**84.180.793**	**114**	**47.885.750**	**132.066.543**

Na osnovu datih podataka, može se zapaziti da je intenzitet aktivnosti na provođenju agrarne reforme i kolonizacije, od sreza do sreza, bio je različit. Najveći broj agrarnih rasprava održan je u srezovima Bosanska Dubica (26,80%), Bosanska Gradiška (12,41%) i Banja Luka (10,25%). Kada je riječ o eksproprisanom zemljištu, najviše je zemlje u navedenom periodu eksproprisano u srezovima Prnjavor (16,63%), Banja Luka (15,79%), Bosanska Gradiška (13,49%) i Prijedor (11,40%). U ovim srezovima je bilo eksproprisano više od 50% od ukupno eksproprisanog zemljišta na području Okruga Banja Luka.

U toku 1946. godine radilo se na prikupljanju podataka od SAK-a u pogledu naknada štete bivšim zemljovlasnicima za eksproprisana zemljišta po članu 26. *ZARIK-a.* Isto tako, dato je u 30 slučajeva pismenih pravnih mišljenja organima za sprovođenje agrarne reforme i kolonizacije. Zastupanja pred redovnim sudovima u toku 1946. godine bilo je u 6 slučaja, te je doneseno 111 rješenja o izdvajanju zemlje iz zemljišnog fonda na osnovu čl. 5 *ZARIK-a*.[463]

Na području sreza Nevesinje, do juna 1946. godine, je putem eksproprijacije i konfiskacije obrazovan zemljišni fond u ukupnoj površini od 1.084 dunuma i 403 m² zemlje. SAK-a Nevesinje je predložila OAK-i Mostar četiri predmeta onih vlasnika koji su imali zemljište u dva sreza, a koji su spadali pod udar agrarne reforme.[464]

U zemljišni fond sreza Bosanska Gradiška, početkom juna 1946. godine, ušlo je ukupno 58.000 dunuma zemlje. Na državno dobro u Novoj Topoli otpadalo je od toga ukupno 17.000 dunuma.[465] Zemljišni fond sreza Bosanska Gradiška je bio jedan od većih u Bosni i Hercegovini.

Intenzitet i obim poslova na provođenju agrarne reforme i kolonizacije bili su do kraja maja 1946. godine u srezovima i okruzima u Bosni i

[463] ARS, OAK-Banja Luka, b.b. *Rad na agrarnoj reformi i kolonizaciji u okrugu Banja Luka*, od 17. maja 1946. godine.

[464] ABiH, ARIK, k-400, dok. 19884. *Tabelarni pregled i opći izvještaj o radu Agrarne komisije u srezu Nevesinje*, od 9. jula 1946. godine.

[465] ABiH, ARIK, k-397. *Provođenje unutrašnje kolonizacije na području sreza Bosanska Gradiška*, od 1. juna 1946. godine.

Hercegovini različiti. Prema dostupnim podacima, stanje zemljišnog fonda u okruzima bilo slijedeće:[466]

Okrug	Obradivo ha	Neobradivo ha	Br. agr. inter.	Veličina posjeda
Banja Luka	12.844	618	5.042	10.590
Bihać	10.261	12	8.861	16.025
Doboj	8.175	1.189	7.692	10.401
Mostar	157	126	---	---
Sarajevo	1.815	1.377	3.555	5.712
Travnik	9.703	174	3.232	2.079
Tuzla	10.551	1.032	15.694	21.962
UKUPNO	**53.546**	**4.528**	**44.076**	**66.769**

Do kraja maja 1946. godine u Bosni i Hercegovini obrazovan je zemljišni fond od 53.546 ha obradivog zemljišta, po okruzima: Banja Luka (23,99%), Tuzla (19,76%), Bihać (19,16%), Travnik (18,12%) i Doboj (15,27%), dok su zemljišne površine na području okruga Sarajevo (3,39%) i Mostar (0,29%) bile neznatne. Kad je riječ o broju agrarnih interesenata u navedenom periodu najbrojniji su bili u okrugu Tuzla (35,61%), Bihać (20,10%) i Doboj (17,45%).

Jači intenzitet u procesu agrarne reforme i kolonizacije odvijao se sredinom 1946. godine. Tako je do kraja jula 1946. godine na području GNO Bihać provedeno ukupno deset agrarnih rasprava, na iste su izdate četiri odluke o eksproprijaciji koje su postale izvršne, dok šest odluka nisu bile izvršne. Na području GNO Bihać, u navedenom periodu, ostalo je da se obave još četiri agrarne rasprave na zemljoradničkim posjedima koje su potpadale pod udar agrarne reforme i kolonizacije.[467] Na području sreza Bihać u više slučajeva izvršena je i konfiskacija imovine koja je dolazila pod udar agrarne reforme i kolonizacije. Tako je, između ostalog, konfiskovano 14.083 dunuma zemlje dr. Osmana Kulenovića,[468] zemljišni posjedi Husein-bega Ibrahimpašića u Otoci,[469] te velike zemljišne površine vlasništvo Muhameda Hadžiabdića,[470] a sve u korist FNRJ. Konfiskacija zemljišta i druge imovine vršena je i u drugim srezovima u Bosni i Hercegovini. Tako je na području sreza Gračanica

466 AJ, Komisija za agrarnu reformu i kolonizaciju (97-9-63).

467 ABiH, ARIK, k-404, dok. 22538. *Izvještaj o stanju agrarnih raova sreskih agrarnih komisija na području okruga Bihać*, od 31. jula 1946. godine.

468 Arhiv Unsko-sanskog kantona (dalje: AUSK), Sreski sud Bihać (dalje: SSB), dok. br. I-17/45. *Zaključak o konfiskaciji imovine dr. Osmana Kulenovića*, od 15. novembra 1945. godine.

469 AUSK, SSB, br. 22/45, *Odluka o konfiskaciji imovine Husein-bega Ibrahimpašića u korist FNRJ*, od 13. marta 1946. godine.

470 AUSK, SSB, br. I-9/45. *Zaključak Sreskog narodnog suda Bihać o konfiskaciji 10.000 dunuma zemljišta, vlasništvo Hadžiabdić Muhameda*, od 12. novembra 1945. godine.

konfiskovano zemljište od nekoliko zemljovlasnika,[471] te je isto ušlo u zemljišni fond ovog sreza. I na području Tuzlanskog sreza konfiskovano je nekoliko velikih posjeda, poput posjeda Sead-bega Kulovića nekadašneg gradonačelnika Tuzle, pri čemu je konfiskovano više od 1.300 dunuma zemlje, te brojne nekretnine,[472] kao i oko 100 dunuma zemlje i oko 100 dunuma šume koje su bile u vlasništvu Muhamed-age Hadžiefendića, koja je podijeljena raznovrsnim korisnicima,[473] a što je sve ušlo u zemljišni fond.

U srezu Derventa, početkom jula 1946. godine, radovi na provođenju agrarne reforme bili su intenzivni, najviše iz razloga što su na području ovoga sreza bili veliki zemljišni posjedi, prije svega Nijemaca, a i Poljaka, kao i drugih nacionalnih manjina koje su iselile iz Bosne i Hercegovine, a zemlja koja je ostala iza njih došla je pod udar agrarne reforme. U ovom periodu, na području sreza Derventa, agrarne rasprave u prvoj fazi bile su završene, izuzev pet slučajeva, od kojih su dva bila vraćena od strane Okružne agrarne komisije na obnovu postupka, a jedan je dodijeljen od strane Okružne agrarne komisije na postupak po čl. 60 *ZARIK-a*, dok je u dva slučaja zemlja bila naknadno podijeljena. Ovi postupci nisu se mogli uzeti u proceduru prije završetka sezonskih i poljskih radova na žetvi i vršidbi. Osim toga, u ovom vremenu u posjedu SAK-e Derventa bile su tri žalbe koje su upućene Okružnoj agrarnoj komisiji na razmatranje.[474] Kada je riječ o podjeli zemljišta iz zemljišnog fonda u srezu Derventa, u ovom periodu moglo se podijeliti samo zemljište MNO Bijelo Brdo i državno zemljište „Derventski lug“, jer zemljišni fond još nije bio kompletan u ostalim MNO iz razloga što Okružna agrarna komisija nije riješila žalbe po donesenim odlukama.[475]

Na području sreza Goražde odvijali su se dinamične aktivnosti na planu provođenja agrarne reforme i unutrašnje kolonizacije. Sredinom jula, na području ovoga sreza bilo je eksproprisano 5.252 dunuma i 380 m² i to po čl. 4 tačka f) 129 dunuma 200 m², a ostalo po čl. 7 tačae d) i e). Od ove površine,

471 ATK, Sreska agrarna komisija Gračanica (dalje: SAK-a Gračanica), br. 141/46, od 18. februara 1946. godine. Na području ovoga sreza izvršena je konfiskacija imovine od slijedećih zemljovlasnika: Sprečić Jusufa iz Sokola, Čolić Hasana iz Piskavice, M. Huseinović Ibrahima iz Šahovice, Sabrije Prohića iz Gračanice, Džebić Adema iz Gračanice, Rešidbegović Hazima iz Gračanice i dr.

472 ABiH, ARIK, k-406, dok. 24881. *Izdvajanje iz zemljišnog fonda konfiskovanog i ekspropisanog zemljišta Kulović, rođene Gradaščević, Rašide-hanume i Sead-bega Kulovića za Radničko oporavilište i odmaralište i osnivanje Stočarske stanice „Maline“,* od 19. septembra 1946. godine.

473 Muhidin Pašić, *Stare Tuzlanske porodice*, Tuzla 2012*,* 75. (dalje: M. Pašić, *Stare Tuzlanske porodice*).

474 ABiH, ARIK, k-400, dok. 19800. *Pospješenje rada na agrarnoj reformi i kolonizaciji u srezu Derventi*, od 10. jula 1946. godine

475 ABiH, ARIK, k-400, dok. 19800. *Pospješenje rada na agrarnoj reformi i kolonizaciji u srezu Derventa*, od 10. jula 1946. godine.

1.875 dunuma i 500 m² ostavljeno je u zemljišni fond, a 144 dunuma i 500 m² za razne druge svrhe.[476]

U SNO Livno, do 23. jula 1946. godine, bile su obavljene sve agrarne rasprave prema spiskovima posjeda podnesenih od strane pojedinih MNO. U ovom srezu preostalo je bilo da se obave još dvije agrarne rasprave sa vlasnicima koji nisu bili uvedeni u spiskove MNO. Sve žalbe na ovom srezu bile su pravovremeno proslijeđene u OAK-i. OAK-a do tada nije bila riješila dvije žalbe, te je imala da provede još dvije agrarne rasprave po čl. 60 *ZARIK-a.* Sreska agrarna komisija Livno vršila je eksproprijaciju samo po čl. 7. tačke a), d) i e) *ZARIK-a,* pa je do 23. jula 1946. godine bilo eksproprisano 3.144 dunuma obradivog zemljišta i 85 dunuma neobradivog zemljišta. Usljed eksproprijacije Okružne agrarne komisije, kao i eksproprijacije koju je SAK-a trebala da izvrši, u zemljišni agrarni fond ovog sreza je trebalo ući još oko 850 dunuma obradive zemlje i 865 dunuma neobradive, tako da se predviđalo da zemljišni fond u ovom srezu bude oko 4.950 dunuma.[477]

Na području sreza Kotor Varoš poslovi na realizaciji agrarne reforme i kolonizacije nisu bili završeni u prvoj polovini jula 1946. godine. Posljednja rasprava u prvoj fazi na području ovog sreza bila je predviđena da se održi 23. jula 1946. godine, kada je bilo planirano da u zemljišni fond uđe još 170 dunuma zemljišta. Na području ovoga sreza bilo je ukupno 776 agrarnih interesenata sa ukupno 14.898 dunuma sopstvenog zemljišta.[478]

U nekim srezovima, poslovi na provođenju agrarne reforme i kolonizacije su znatno zaostajali i odvijali su se veoma sporo. Tako je, između ostalog, u srezu Stolac, do sredine jula 1946. godine, provedeno tek osam agrarnih rasprava, a prema evidencijama SAK-e Stolac, imalo je da se provede još 12 agrarnih rasprava.[479] Određene rasprave su kasnile zbog komplikovanosti agrarno-pravnih i imovinsko-pravnih odnosa, te neuređenosti katastarskog aparata i gruntovnice. Eksproprisano zemljište, iz ovog sreza, do sredine jula 1946. godine nije dodjeljivano agrarnim interesentima iz razloga, što ni u jednom MNO ovoga sreza, pitanja vezana za eksproprijaciju nisu bila potpuno riješena. Na osnovu dotadašnjih provedenih rasprava, bilo je eksproprisano ukupno, na području ovoga sreza, 2.797 dunuma zemljišta, a predviđena je eksproprijacija još 1.373 dunuma, što je ukupno iznosilo 4.170 dunuma. Od navedenog zemljišta najveći dio je otpadao na pašnjake, dok je ostali manji dio činilo ziratno zemljište.[480]

---

476 ABiH, ARIK, k-402, dok. 20587. *Petnaestodnevni izvještaj o sprovođenju agrarne reforme i kolonizacije na području sreza Goražde*, od 16. jula 1946. godine.

477 ABiH, ARIK, k-402, dok. 20973. *Stanje radova na planu sprovođenja agrarne reforme i kolonizacije na području sreza Livno*, od 23. jula 1946. godine.

478 ABiH, ARIK, k-402, dok. 20589. *Izvještaj o radu SAK-e Kotor Varoš*, od 13. jula 1946. godine.

479 ABiH, ARIK, k-402, dok. 20694. *Izvještaj o pospješenju rad na agrarnoj reformi i kolonizaciji u srezu Stolac*, od 19. jula 1946. godine.

480 ABiH, ARIK, k-402, dok. 20694. *Izvještaj o pospješivanju agrarne reforme na području sreza Stolac*, od 19. jula 1946. godine.

Za razliku od SAK-e Stolac, SAK-a Kladanj je do 15. jula 1946. godine dovršila rad na eksproprijaciji zemljišta, u prvoj fazi, koje je dolazilo pod udar agrarne reforme i kolonizacije. Sve primljene žalbe bile su dostavljene OAK-i u Tuzli, ali do tada nisu bila donesena rješenja po svima. Upravo zbog neriješenih žalbi od strane OAK-e Tuzla i SAK-a Kladanj, nije bila započela sa radom podjela zemljišta iz zemljišnog fonda, jer iz tog razloga nije bio konačno uspostavljen zemljišni fond u ovom srezu.[481]

U srezu Gacko, do 1. avgusta 1946. godine, održano je ukupno 15 agrarnih rasprava za nezemljoradnike, od kojih se jedan broj žalio Okružnoj agrarnoj komisiji. U ovom srezu provedene su dvije rasprave za lica koja su imala višak zemljišnog posjeda po čl. 7 tačke d), a jedan ovakav slučaj se nalazio kod Okružne agrarne komisije Mostar.[482]

Što se tiče tempa provođenja poslova na planu agrarne reforme i unutrašnje kolonizacije na području okruga Mostar, do 16. septembra 1946. godine, sve SAK-e sa ovog Okruga dovršile su svoje radove oko eksproprijacije zemljišta, osim SAK-e u Stocu i Konjicu. Međutim, do sredine septembra 1946. godine na području ovog okruga nisu bile dovršene revizije svih konfiskacija. U radu Okružne agrarne komisije Mostar bilo je poteškoća, tako da ova komisija nije dovršila sve radove po pitanju eksproprijacije i stvaranja zemljišnog fonda do sredine septembra 1946. godine. Posebno se zaostajalo u radovima na planu eksproprijacije bankovnih posjeda, kao i crkvenih imanja i imanja vakufa, koji su tražili da im se prizna veće kulturno-historijsko značenje i ove molbe su se nalazile kod Ministarstva poljoprivrede i stočarstva Bosne i Hercegovine.[483]

Zbog prisutnosti brojnih problema u oblasti provođenja prve faze agrarne reforme, te potrebe otklanjanja istih, Ministarstvo poljoprivrede i stočarstva Bosne i Hercegovine, odnosno Odjeljenje za agrarnu reformu i kolonizaciju je tražilo od ONO i njihovih komisija da poduzmu neophodne mjere na pospješivanju rada na agrarnoj reformi i kolonizaciji. Najveći broj okružnih i sreskih agrarnih komisija nije vodio računa o striktnoj primjeni zakonskih odredaba. Neke od komisija nisu dovoljno shvatale važnost agrarne reforme i hitnost njenog provođenja. Određene manjkavosti bile su prisutne zbog nedostatka stručnog kadra, posebno geometara. Stoga je, u cilju poboljšanja postojećeg stanja, Ministarstvo poljoprivrede i stočarstva Bosne i Hercegovine 2. jula 1946. godine naredilo okružnim narodnim odborima slijedeće:

- da se moraju odmah izvršiti sve predradnje za održavanje agrarnih rasprava, a naročito one, o kojima je riječ u čl. 60, stav 3. i 4. *Zakona o agrarnoj reformi i kolonizaciji*;

481 ABiH, ARIK, k-402, dok. 20710. *Izvještaj o radu SAK-e Kladanj*, od 15. jula 1946. godine.

482 ABiH, ARIK, k-403, dok. 21587. *Izvještaj o radu SAK-e Gacko*, od 1. avgusta 1946. godine.

483 ABiH, ARIK, k-408, dok. 25573. *Dopis OAK-e u Mostaru Odjeljenju za agrarnu reformu i kolonizaciju*, od 18. septembra 1946. godine.

- da se moraju odrediti agrarne rasprave po svim slučajevima gdje još nije donesena odluka u prvom stepenu;
- da se predate žalbe moraju predložiti drugostepenoj vlasti na nadležno rješavanje;
- okružne agrarne komisije moraju odmah poduzeti sve da se što prije prikupe podaci o održavanju rasprava u smislu čl. 60. *Zakona*;
- okružne agrarne komisije, kao drugostepeni organ, moraju, bez odlaganja izvijestiti koliko je kod njih zatečeno žalbi i saopštiti kada će žalbe biti riješene;
- okružne agrarne komisije moraju odmah sve preduzeti da se dopuni čl. 62, stav 2, *ZARIK-a*.[484]

Ministarstvo poljoprivrede i stočarstva je tražilo od mjesnih i sreskih agrarnih komisija da povedu znatno više računa i pažnje po pitanju podjele zemljišta, te da navedu precizne razloge zbog čega nije proveden ekspropriacioni postupak. Sreske agrarne komisije su dobile zadatak da odmah utvrde područja mjesnih odbora u kojima je definitivno riješeno pitanje posjeda koji su potpali pod udar agrarne reforme, kako bi se odmah moglo pristupiti podjeli zemlje. Ove komisije su imale obavezu da do 15. jula 1946. godine podnesu Ministarstvu poljoprivrede i stočarstva potpune izvještaje o zemljišnom fondu. Izvještaji su podrazumijevali podatke o broju agrarnih interesenata, koji su dobili zemlju i o površini zemljišta koje im je dodijeljeno. Osim toga, sreske agrarne komisije su bile u obavezi da podnesu izvještaje o eksproprisanim šumskim posjedima u skladu sa čl. 23 *Pravilnika o provođenju agrarne reforme*. Ministarstvo je, također, tražilo da se svi tehnički radovi od strane geometara obavljaju najbržim putem.[485]

Kako bi se određeni problemi, nastali u postupku provođenja agrarne reforme, što efikasnije rješavali, često su se održavali sastanci i konferencije s ciljem otklanjanja istih i poboljšanja stanja u ovoj oblasti. Pošto je proces prve faze agrarne reforme bio najizraženiji i najaktualniji na području Okruga Banja Luka, otuda su i problemi bili najizraženiji upravo na ovom području. U cilju rješavanja brojnih problema održavani su sastanci, kako na sreskom, tako i na okružnom nivou. Tako je 5. jula 1946. godine u Okružnom narodnom odboru Banja Luka održana konferencija predsjednika Okružne agrarne komisije Banja Luka, Gradske agrarne komisije Banja Luka i sreskih agrarnih komisija sa područja Okruga Banja Luka, stručnjaka geometara u prisustvu zamjenika Javnog tužioca i okružnog inspektora.[486] Na konferenciji se razgovaralo o nedostacima, nepravilnostima i protivzakonitostima u toku provođenja procesa

---

484 ARS, OAK-Banja Luka, b.b. *Pospješivanje rada na agrarnoj reformi i kolonizaciji*, Arik br. 18654/46, od 2. jula 1946. godine.

485 ARS, OAK-Banja Luka, b.b. *Pospješivanje rada na agrarnoj reformi i kolonizaciji*, Arik br. 18654/46, od 2. jula 1946. godine.

486 ARS, OAK-Banja Luka, b.b. *Zapisnik sa konferencije predsjednika Okružne i sreskih agrarnih komisija*, od 5. jula 1946. godine, održane u Okružnom narodnom odboru Banja Luka.

agrarnih rasprava i eksproprijacije, o radu i nepravilnostima sreskih agrarnih komisija, te o potrebi otklanjanja nedostataka i protivzakonitosti u donošenju eksproprijacionih odluka. Istaknuto je da se nije posvetilo dovoljno pažnje kod ustanovljavanja zemljoradničkog statusa, odnosno nezemljoradničkog svojstva zemljoposjednika. Komisije su u provođenju eksproprijacionih procesa zemljoradnicima smatrale samo seljake. U procesu eksproprijacije zemljišnog posjeda zemljovlasničkih porodica ili lica čije je glavno zanimanje i glavni prihod zemljoradnja, nisu ostavljani vlasnicima zemljoradnicima maksimumi predviđeni u čl. 11 *ZARIK-a* (od 200 do 400 dunuma) u donesenim odlukama. Agrarne komisije, također, u svojim odlukama nisu utvrđivale iznos o naknadama i odšteti onim zemljoposjednicima, kojima je po zakonu pripadala naknada za oduzeto zemljište. Osim toga, u svojim odlukama komisije nisu donosile odredbe o brisanju tereta i podjeli tereta na eksproprisanim zemljišnim posjedima. U procesu oduzimanja nije se vodilo računa o obradivoj zemlji, posebno o šumi, već se sve uzimalo i tretiralo zajedno. U provođenju eksproprijacije upisnici nisu sadržavali bitne i mjerodavne činjenice, koje su bile važne za stvaranje jasne i pregledne slike o zemljišnom posjedu i njihovim vlasnicima, a na osnovu kojih su se mogle donijeti valjane odluke. Kod donošenja odluka na sreskim nivoima i okružnom nivou, iste nisu dostavljanje javnom tužiocu i zainteresovanim strankama u postupku eksproprijacije, što je dovodilo do toga da su se tek dva do tri mjeseca po održanim raspravama mogle utvrditi nepravilnosti i protivzakonitosti odluka.[487]

Na navedenoj konferenciji predstavnici sreskih agrarnih komisija iznijeli su svoja mišljenja o toku i problemima u provođenju agrarne reforme. Tako je do početka jula, u srezu Prijedor, bilo nedostataka kod ustanovljavanja zemljoradničkog statusa, te problema kod utvrđivanja tereta zbog nedostatka gruntovnice. Na području ovoga sreza, do početka jula 1946. godine, provedene su 52 agrarne rasprave, nakon čega su odluke donesene na vrijeme i upućene javnom tužiocu.

Manjkavosti u toku provođenja procesa eksproprijacije, te donošenja nepotpunih odluka, dovodile su do nesigurnog statusa novog vlasnika. Kod donošenja odluka pravljeno je dosta propusta, poput onih da nisu označene parcele koje se oduzimaju vlasnicima, nije označena odšteta za oduzeto zemljište, te nije izbrisan teret. U odlukama su neprecizno dati podaci o ostavljanju 30 dunuma zemlje, jer nije bilo utvrđeno koje čestice je izabrao vlasnik, ukoliko ih je i izabrao, ili koje mu je odredila komisija. Odluke su bile uglavnom bez valjanog obrazloženja. Kod nezemljoradničkih posjeda, koji nisu veliki posjedi, nisu ostavljeni maksimumi od 30 dunuma zemlje svim pravnim nasljednicima. Veleposjednicima u mnogim slučajevima ostavljalo se do 50

[487] ARS, OAK-Banja Luka, b.b. *Zapusnik sa Konferencije Okružne i sreskih komisija*, od 5. jula 1946. godine, održane u Okružnom narodnom odboru Banja Luka.

dunuma zemljišnog posjeda, po čl. 4 *ZARIK-a* i dopuni *ZARIK-a,* i to bez ikakvih obrazloženja.[488]

U Gradskoj agrarnoj komisiji Banja Luka griješilo se kod nepoljoprivrednih posjeda, jer nisu tretirali sve nasljednike kod ostavljanja maksimuma. U srezu Kotor Varoš obavljeno je 11 agrarnih rasprava i doneseno isto toliko odluka koje su dostavljene javnom tužiocu.[489] U srezu Ključ održano je sedam agrarnih rasprava i bilo je još tri neriješena slučaja zemljišnog posjeda vlasnika koji imaju zemlju u više srezova. U ovom srezu je Karabegović Sulejman poklonio 15 dunuma zemlje vakufu, ali, kako o tome nije bilo nikakvih dokumenata, taj poklon Sreska agrarna komisija Ključ nije priznala. U srezu Srbac održano je ukupno 20 rasprava, sve odluke su dostavljene Javnom tužiocu. U ovom srezu bila je jedna žalba na odluku Sreske agrare komisije, ali je bilo i slučajeva gdje su se vlasnici odrekli odštete za oduzeto zemljište. U srezu Banja Luka održano je 15 agrarnih rasprava i pogriješilo se u nekoliko slučajeva, gdje je bilo više nasljednika kao nezemljoradničkih posjeda, jer nije ostavljen svima pripadajući maksimum. U srezu Bosanski Novi održano je 28 agrarnih rasprava, ali odluke se nisu dostavile Javnom tužiocu, niti su donesene odluke o odšteti i teretu.[490]

U srezu Prnjavor održane su 53 agrarne rasprave. Odluke su dostavljene Javnom tužiocu i strankama. Na odluke sreske agrarne komisije žalilo se 10 posjednika, od čega su dvije žalbe usvojene. U Bosanskoj Dubici do početka jula 1946. godine, održano je 20 agrarnih rasprava i doneseno 20 odluka od kojih 16 pravosnažnih. Sve odluke Sreske agrarne komisije dostavljene su Javnom tužiocu. U radu ove komisije bilo je grešaka, gdje se nasljednicima nije ostavio pripadajući maksimum. U srezu Mrkonjić Grad održano je osam rasprava i za sve su donijete odluke. Tri predmeta poslata su Okružnoj agrarnoj komisiji, jer se radilo o posjedima koji su se nalazili u više srezova. Od strane vlasnika podnijete su dvije žalbe, a sve odluke su dostavljene Javnom tužiocu. U odlukama nisu navedene čestice, jer nisu imali gruntovnicu i katastar. U srezu Bosanska Gradiška održano je ukupno 51 rasprava i za sve su urađene odluke i sve su postale pravomoćne. Bilo je uloženo 12 žalbi i po toj osnovi dvije odluke su izmijenjene. U radu ove komisije nije vršena procjena za odštetu i nije se raspravljalo o pitanju tereta. U ovom srezu, do juna mjeseca 1946. godine, započela je podjela zemljišta u dva mjesna područja.[491]

---

488 ARS, OAK-Banja Luka, b.b. *Zapisnik sa konferencije Okružne i sreskih komisija*, od 5. jula 1946. godine, održane u Okružnom narodnom odboru Banja Luka.

489 ARS, OAK-Banja Luka, b.b. *Zapisnik sa konferencije Okružne i sreskih komisija*, od 5. jula 1946. godine, održane u Okružnom narodnom odboru Banja Luka.

490 ARS, OAK-Banja Luka, b.b. *Zapisnik sa konferencije predsjednika Okružne agrarne komisije Banja Luka i sreskih agrarnih komisija*, od 5. jula 1946 godine.

491 ARS, OAK-Banja Luka, b.b. *Zapisnik sa Konferencije predsjednika Okružne agrarne komisije Banja Luka i sreskih agrarnih komisija*, od 5. jula 1946. godine.

U srezu Laktaši održano je 80 rasprava, od čega je 24 ustupljeno Okružnoj komisiji Banja Luka. Sreska agrarna komisija je donijela 48 odluka. Zapisnici nisu pravljeni, a podnesene su 24 žalbe Okružnoj agrarnoj komisiji, koja je 14 odluka poništila, a 10 žalbi odbacila. U toku eksproprijacionog postupka pravljene su brojne greške, jer se nezemljoradnicima, umjesto 30 dunuma, ostavljalo po 20 dunuma, također se određivalo pravo na doživotno uživanje i oduzimalo zemljište zemljoradnicima do ispod maksimuma predviđenog po *ZARIK-u*. Odšteta nije određivana i nije raspravljano o teretu. Odlukama nisu podređivane čestice zbog nesređenosti gruntovnice i katastra. U srezu Omarska komisija je provela sedam agrarnih rasprava, dok je pet predmeta dostavljeno Okružnoj agrarnoj komisiji jer su vlasnici imali zemljište u dva i više sreza. Ni u ovom srezu nije vršena procjena odštete i nisu se unosile čestice u odlukama. Sve odluke nisu izrađene, niti su dostavljene Javnom tužiocu.[492] Na kraju Konferencije doneseni su zaključci, gdje je utvrđeno da sreske i okružne agrarne komisije donesu odmah sve odluke i dostave strankama i javnom tužiocu. Odluke su trebale sadržavati sve odredbe koje predviđa *ZARIK-i* i čl. 29 *Pravilnika o provođenju Zakona o agrarnoj reformi*, oznake čestica ekspropisanog zemljišta trebalo je unijeti svugdje gdje je to moguće. Ukoliko su ranije odluke bile nepotpune u pogledu određivanja eksproprisanog zemljišta, vrijednosti naknada vlasnika, ili u pogledu tereta, potrebno je bilo donijeti o tome dopunske naknadne odluke. Ukoliko se već donesenim odlukama o eksproprijaciji utvrdi da su napravljeni bitni zakonski propusti, sve podatke pojedinačno treba dostaviti Okružnoj agrarnoj komisiji, koji će se, po potrebi predmete, dostavljati Javnom tužiocu radi podnošenja nadzorne žalbe, ukoliko se povrede *ZARIK-a* ne mogu otkloniti na drugi način. U takvim predmetima nije bilo dozvoljeno pristupati podjeli zemlje. Bilo je neophodno voditi računa da se zemljoradnicima ostavlja zasebno maksimum obradive zemlje, a zasebno šume. Traženo je da se naknade vrijednosti odštete zemljoposjednicima usklade po jedinstvenom mjerilu na cijelom području tadašnjeg okruga Banja Luka i to koordinacijom svih susjednih sreskih agrarnih komisija.[493]

Formiranje zemljišnog fonda do sredine 1946. godine u mnogim srezovima u Bosni i Hercegovini nije bilo završeno. Na tom planu i na prostoru sreza Laktaši bilo je određenih problema. Naime, zemljišni fond u ovom srezu nije bio stalan, jer u fondu, obrazovanom po čl. 30 *Zakona o konfiskaciji* ušla je i zemlja Čeha i Nijemaca koji su učestvovali u NOV, zatim i zemljište Poljaka koji nisu odselili, već su se neki tada kolebali da idu ili ostanu. Fond, formiran u ovom periodu postupkom eksproprijacije, nije bio stalan iz razloga što nisu bile provedene sve agrarne rasprave koje su spadale u kompetenciju Okružne agrarne komisije, a žalbe nisu bile još riješene. U ovom periodu, na području

492 ARS, OAK-Banja Luka, b.b. *Zapisnik sa konferencije Okružne agrarne komisije*, od 5. jula 1946. godine.

493 ARS, OAK-Banja Luka, b.b. *Zapisnik sa konferencije Okružne agrarne komisije*, od 5. jula 1946. godine.

sreza Laktaši radilo se na formiranju SRZ, u koju je ušlo 20 porodica sa 78 članova.[494]

U zemljišni fond, osim zemlje koja je izuzimana od zemljoposjednika, vjerskih ustanova, privrednih preduzeća i banaka, ušle su i značajne količine zemlje oduzimane procesom konfiskacije licima koja su proglašena „državnim neprijateljem". Da se radilo o znatnim zemljišnim površinama ukazuju dostupni podaci. Primjera radi, samo na području katastarske općine Tuzla, do juna mjeseca 1946. godine, bila je izvršena konfiskacija zemljišta i druge imovine od 24 „narodna neprijatelja" i to od 20 Nijemaca, dva Hrvata i dva Bošnjaka. Konfiskovano zemljište je bilo površine od 55 dunuma oranice, 35 dunuma bašče i 74 dunuma šume, te oko 3 dunuma ostalog zemljišta.[495] Ovdje moramo naglasiti da se radilo o nepotpunim odlukama o konfiskaciji imovine „narodnih neprijatelja", jer su sudske odluke o potvrdi, ili ukidanju, pristizale sredinom juna 1946. godine. I u drugim srezovima vršena je konfiskacija imovine „narodnih neprijatelja". Na području sreza Vareš izvršena je konfiskacija imovine od 39 lica koja su bila proglašena „narodnim neprijateljem". Konfiskovano zemljište, kao i zemljište odseljenih Poljaka, ušlo je u zemljišni fond agrarne reforme.[496] Naime, još krajem 1945. godine nagovješten je odlazak Poljaka sa područja Bosne i Hercegovine o čemu je Komisija[497] za preuzimanje imanja Poljaka kolonista obavjestila Okružni narodni odbor Banja Luka i tražila formiranje sreskih komisija i mjesnih uprava za evidentiranje, čuvanje i preuzimanje njihovih imanja.[498] Krajem Drugog svjetskog rata u Bosni i Hercegovini je živjelo više od 15.000 Poljaka. Oni su na Konferenciji 1. jula 1945. godine izrazili namjeru vratiti se u Poljsku.[499] Iseljavanje Poljaka iz Bosne i Hercegovine u Poljsku odvijalo se na osnovu međudržavnog protokola potpisanog između FNRJ i Poljske.[500] Proces iseljavanja Poljaka je trajao od 28. marta do početka novembra 1946. godine. Transportovanje se obavljalo vozovima s četiri kompozicije od 40 vagona, koje je osigurala poljska vlada.[501] Po potpisivanju protokola vršeno je organizirano preseljavanje Poljaka koje je trajalo tokom cijele 1946. godine. Poljaci su najvećim dijelom bili

494 ABiH, ARIK, k-397, dok. 16967. *Izvještaj o stanju zemljišno fonda u srezu Laktaši*, od 5. juna 1946. godine.

495 ABiH, ARIK, k-397, dok. 17667, *Podaci o površini zemlje i zgrada konfiskovanih posjeda u GNO Tuzla do juna 1946. godine*.

496 ABiH, ARIK, k-397, dok. 17744, *Dostava podataka o konfiskovanim imanjima za unutrašnju kolonizaciju na području sreza Vareš*, od 18. juna 1946. godine.

497 ARS, OAK-Banja Luka, b.b. *Rješenje o obrazovanju komisije o preuzimanju imanja Poljaka na području okruga Banja Luka*, br. 18326, od 18. decembra 1945. godine.

498 ARS, OAK-Banja Luka, br. službeno. *Formiranje sreskih komisija i mjesnih uprava za evidentiranje, čuvanje i preuzimanje Poljaka kolonista*, od 29. decembra 1945. godine.

499 Husnija Kamberović, Iseljavanje Poljaka iz Bosne i Hercegovine 1946. godine, *Časopis za suvremenu povijest,* br. 1. Zagreb 1998, 96. (dalje: H. Kamberović, *Iseljavanje Poljaka*).

500 AJ, Ustanove agrarne reforme i kolonizacije socijalističkog perioda, (dalje: 4-13-123), Iseljavanje Poljaka u Poljsku regulisano je Jugoslovensko-poljskim protokolom od 2. januara 1946. godine, nakon čega su njihovi posjedi po preseljenju ulazili u zemljišni fond.

501 H. Kamberović, *Iseljavanje Poljaka,* 100.

naseljeni u srezove Prnjavor, Srbac i Laktaši, ali i, u nešto manjem broju, u druge srezove Okruga Banja Luka i Doboj.[502] Njihov odlazak veoma često je bio propraćen priređivanjem svečanosti i ispraćaja od strane domaćeg stanovništva, ali prilikom odlaska iskazivano je i žaljenje Poljaka.[503] Do maja mjeseca 1946. godine iz Bosne i Hercegovine iselilo je 12 transporta Poljaka.[504] Shodno tome, od 1945. djelovala je Komisija za prezimanje imanja Poljaka kolonista, koja je 29. decembra 1945. godine donijela jedno *Uputstvo* da se u svim kotarevima gdje je bilo Poljaka osnuje kotarska komisija, a pri svim MNO, gdje žive Poljaci, da se uspostave mjesne uprave.[505] Osim Poljaka, iz Bosne i Hercegovine iseljavali su drugi narodi: Česi, Slovaci, Ukrajinci, Italijani i itd. Tako se početkom jula u dva transporta iz srezova: Prijedor, Srbac, Bosanska Gradiška, Omarska i Banja Luka iselila 201 porodica Čeha i Slovaka.[506] Na osnovu postojećih podataka, ukupno je u Bosni i Hercegovini bilo 1.631 posjed iseljenih pripadnika stranih narodnosti sa ukupnom površinom od 10.253 ha i 60 ari oranice, 4.334 ha i 60 ari šumskog zemljišta, što je ukupno iznosilo 14.588 ha i 20 ari.[507] Ovi zemljišni posjedi su se uglavnom odnosili na posjede iseljenih Poljaka.

Neki od posjeda, koji su ostali nakon odlaska Poljaka, koji su bili predviđeni za unutrašnju kolonizaciju, nisu bili pogodni toj namjeni iz razloga što su se nalazili u brdskim krajevima, gdje je zemlja bila slabog kvaliteta i nepodesna za poljoprivrednu proizvodnju. Ova zemlja je bila podesnija za razvoj voćarstva, vinogradarstva i za pošumljavanje, tako da je prijedlog SAK-e Laktaši bio da se ova zemlja dodijeli domaćim bezemljašima i onima sa nedovoljno zemlje, koji su zato i molbe podnijeli. U ovom srezu bili su izraženi i problemi uvođenja novih vlasnika u posjed, jer za konačno uvođenje nisu bili stvoreni uslovi, a privremeno uvođenje u posjed je ometalo tok unutrašnje kolonizacije.[508]

Dio zemlje ulazio je u zemljišni fond putem procesa eksproprijacije, a dio putem konfiskacije zemlje od pripadnika njemačke narodnosti koji su podržali Njemački rajh i od državnih neprijatelja koji su bili saveznici fašističkim snagama u Drugom svjetskom ratu. Brojni su primjeri otpora i nezadovoljstva u provođenju procesa eksproprijacije i konfiskacije od onih subjekata od kojih se zemlja oduzimala. Tako je presudom Okružnog suda u Sarajevu, od 3. januara 1946. godine, i Vrhovnog suda u Sarajevu, od 18. marta

502 I. Šabotić, *Agrarne prilike na širem području Doboja*, 140.

503 ABiH, ARIK, k-394, dok. 15553. *Dopis Jugoslavenske komisije za iseljavanje Poljaka Ministatrstvu poljoprivrede i stočarstva Bosne i Hercegovine*, od 22. maja 1946. godine.

504 ABiH, ARIK, k- 394, dok. 15686. *Izvještaj o preseljenju 12 transporta Poljaka*, od 20. maja 1946. godine.

505 H. Kamberović, *Iseljavanje Poljaka*, 98.

506 ARS, OAK-Banja Luka, dok. br. 45223. *Podaci o čehoslovačkim zemljoradničkim porodicama*, od 2. i 16. jula 1946. godine.

507 N. Gaćeša. *Agrarna reforma i kolonizacija u Jugoslaviji 1945-1948*, 252.

508 ABiH, ARIK, k-397, dok. 16967. *Izvještaj o stanju zemljišnog fonda u srezu Laktaši*, od 5. juna 1946. godine.

1946. godine, konfiskovana imovina Zemaljske banke za Bosnu i Hercegovinu od preko sedam dunuma zemlje na različitim lokacijama u Sarajevu. Međutim, Ministarstvo poljoprivrede i stočarstva Bosne i Hercegovine je donijelo odluku da se ne provodi proces eksproprijacije zemljišnog posjeda Zemaljske banke za Bosnu i Hercegovinu, nego da se zemljišni posjed Zemaljske banke unese u smislu čl. 4. tačke d) *ZARIK-a* u zemljišni fond agrarne reforme i kolonizacije Bosne i Hercegovine i da se ovi posjedi dodijele licima predviđenim čl. 39. *ZARIK-a,* a u vezi sa čl. 1. *Uredbe o sprovođenju unutrašnje kolonizacije.*[509]

Do početka juna 1946. godine, nakon provedenih agrarnih rasprava i procesa eksproprijacije i konfiskacije, u zemljišni fond je ušlo 53.546 ha obradivog zemljišta i 4.528 ha šume, što je ukupno iznosilo 59.074 ha zemlje.[510]

Detaljni podaci o svim segmentima provođenja agrarne reforme i kolonizacije u Bosni i Hercegovini u ovom periodu ne postoje. Međutim, na osnovu Izvještaja Odjeljenja za agrarnu reformu i kolonizaciju, od 2. avgusta 1946. godine, stoji da se proces eksproprijacije u tom periodu privodio kraju, te da stanje zemljišnog fonda pokazuje da je, prema čl. 7. *ZARIK-a*, u zemljišni fond na području Bosne i Hercegovine ušlo 397.075 dunuma zemljišta, od konfiskovanih imanja Nijemaca i državnih neprijatelja, ušlo je 241.749 dunuma zemljišta, a od napuštenih posjeda, koji su u toku Drugog svjetskog rata ostali bez sopstvenika i bez pravnih nasljednika, ušlo je 95.740 dunuma zemlje. Kada se ovim podacima dodaju i podaci zemlje preseljenih kolonista, stanje zemljišnog agrarnog fonda u Bosni i Hercegovini iznosilo je, početkom avgusta mjeseca, 974.564. dunuma (97.456 ha).[511] Na osnovu odredaba *ZARIK-a*, zemljište kolonista, koji su odselili u Vojvodinu, se u roku od 2 godine, ukoliko se isti ne vrate u zavičaj unosilo u zemljišni fond Bosne i Hercegovine. Računajući da je posebno na svaku porodicu kolonista otpadalo oko 20 dunuma zemlje, time je u zemljišni fond Bosne i Hercegovine ušlo oko 240.000 dunuma zemljišta, koja je trebala, po isteku od dvije godine, biti dodjeljena unutrašnjim kolonistima i agrarnim interesentima.[512] U ovom periodu bilo je aktuelna problematika provođenja procesa eksproprijacije bogomolja i vjerskih ustanova, industrijskih preduzeća i banaka, te konfiskacija zemljišta državnih neprijatelja. Tako je do 5. avgusta 1946. godine konfiskovano 23.377 ha zemlje, računajući i zemlju državljana Njemačkog rajha.[513]

---

509 ABiH, ARIK, k-394, dok. 15422. *Odluka Ministarstva poljoprivrede i stočarstva Bosne i Hercegovine o neprovođenju eksproprijacije zemljišnog posjeda Zemaljske banke za Bosnu i Hercegovinu*, od 9. avgusta 1946. godine.

510 AJ, Komisije za agrarnu reformu i kolonizaciju (97-9-61).

511 ABiH, ARIK, k-403, dok. 21371. *Izvještaj o radu Odjeljenja za agrarnu reformu i kolonizaciju Bosne i Hercegovine*, od 2. avgusta 1946. godine.

512 ABiH, ARIK, k-403, dok. 21371. *Izvještaj o radu Odjeljenja za agrarnu reformu i kolonizaciju Bosne i Hercegovine*, od 2. avgusta 1946. godine.

513 AJ, Komisije za agrarnu reformu i kolonizaciju. (97-9-61). *Izvještaj o toku agrarne reforme Odjeljenja za agrarnu reformu i kolonizaciju, upućen Komisiji za kolonizaciju FNRJ*, od 5. avgusta 1946 godine.

Do kraja septembra 1946. godine u Bosni i Hercegovini uneseno je u zemljišni fond, putem eksproprijacije, konfiskacije, napuštene i, po preseljenju kolonistima, ostavljene zemlje, ukupno 821.000 dunuma zemlje.[514]

Krajem oktobra 1946. godine agrarne komisije su sumirale rezultate na planu provođenja agrarne reforme i kolonizacije, te o istom dostavljale izvještaje Ministarstvu poljoprivrede i stočarstva Bosne i Hercegovine sa svim relevantnim podacima. Tako je SAK Široki Brijeg izvijestila Ministarstvo poljoprivrede i stočarstva da je stanje zemljišnog fonda na području ovoga sreza bilo slijedeće: ekspropisanog zemljišta bilo je 6.282 dunuma. Eksproprijaciju je vršila Okružna komisija u Mostaru, jer su sva imanja, koja su potpadala pod udar agrarne reforme, sa ovog područja, bila u kompetenciji Okružne agrarne komisije Mostar.[515]

Cjelokupan agrarni fond na području sreza Višegrad, u drugoj polovini oktobra 1946. godine, iznosio je 3.557 dunuma. Po svim slučajevima i zahtjevima donesene su odluke koje su bile pravosnažne.[516]

U radu sreskih i okružnih agrarnih komisija bilo je veoma puno poteškoća i, proizvoljnog i stihijskog rada, tako da je bilo i kontradiktornih izvještaja komisija. Sve je to uticalo na činjenicu da se u oktobru 1946. godine nije moglo utvrditi pravo stanje zemljišnog fonda. Zbog svega toga je Ministarstvo poljoprivrede i stočarstva Bosne i Hercegovine upozoravalo sreske agrarne komisije i tražilo od istih dostavljanje preciznih podataka o stanju zemljišnog fonda, koliko je zemlje podijeljeno, na koliko interesenata, te koliko je zemlje ostalo u zemljišni fond i slično.[517]

U procesu agrarne reforme i kolonizacije kod formiranja zemljišnog fonda posebno mjesto imali su posjedi bivših njemačkih kolonija. Tako je bilo i sa bivšom njemačkom kolonijom Čelaruše u srezu Bosanski Brod. Naime, radilo se o veoma velikoj koloniji čija je površina iznosila 1.173 dunima i 790 m² zemljišta. Od toga je otpadalo na posjed lica njemačke narodnosti 1.076 dunuma i 850 m², a na posjed vlasništvo državnog erara FNRJ 96 dunuma i 850 m². Ova površina državnog erara bila je uzurpirana po licima njemačke narodnosti i to: Flat Mihaila, Flat Andrije i Šik Johana.[518] Određene površine kod formiranja zemljišnog fonda u Bosni i Hercegovini činilo je zemljište vjerskih zajednica u šta je spadalo i vakufsko zemljište. Ovo zemljište je posebno tretirano odredbama *ZARIK-a*, kao predmet agrarne reforme na način

[514] ABiH, ARIK, k-409, dok. 27168. *Tromjesečni izvještaj Odjeljenja za agrarnu reformu i kolonizaciju za period juli-septembar*, od 17. septembra 1946. godine.

[515] ABiH, ARIK, k-410, dok. 28025. *Izvještaj SAK Široki Brijeg za mjesec avgust 1946. godine*.

[516] ABiH, ARIK, k-410, dok. 26035. *Izvještaj SAK-e Višegrad*, od 22. oktobra 1946. godine.

[517] ABiH, ARIK, k-409, dok. 26751. *Dopis Odjeljenja za agrarnu reformu i kolonizaciju sreskim agrarnim komisijama o potrebi vođenja preciznih evidencija o agrarnoj reformi i kolonizaciji*, od 11. oktobra 1946. godine.

[518] ABiH, ARIK, k-410, dok. 27051. *Izvještaj o stanju bivše njemačke kolonije Čelaruše*, od 11. oktobra 1946. godine.

da se Islamskoj zajednici, odnosno džematu određene džamije, za izdržavanje iste, ostavljalo vakufsko zemljište u visini do 100 dunuma. U slučaju da je određeni vjerski objekat bio proglašen objektom veće historijske i kulturne vrijednosti, ostavljano je više zemljišta za održavanje istog. Na cijelom prostoru Bosne i Hercegovine postojali su vakufi koji su potpadali pod udar agrarne reforme i kolonizacije. U samom provođenju procesa eksproprijacije bilo je negodovanja od strane Islamske zajednice na rad agrarnih komisija. Na udaru agrarne reforme bili su posebno veliki vakufski posjedi. Tako je u Tuzli do 1948. godine, od ukupno 3.068 dunuma vakufske zemlje u vlasništvu 23 samostalna vakufa, oduzeto mjerama agrarne reforme čak 2.424 dunuma ili 79% obradive zemlje, šume i šikara.[519] Na udaru agrarne reforme našao se i zemljišni posjed vakufa Turali-beg u srezu Tuzla. Zemljišni posjed ovog vakufa, nalazio se uglavnom na području MNO Solina i to 375 dunuma obradivog zemljišta i 144 dunuma šume. Drugi dio eksproprisanoga zemljišta ovog vakufa ležao je u Ši Selu i to 138 dunuma obradivog zemljišta i 59 dunuma šume. Ovo zemljište je bilo udaljeno od grada oko dva kilometra i pored njega je prolazio put za selo Vršane. Kvalitet zemljišta, i jednog i drugog dijela, bila je treće i četvrte klasa i radilo se o oranicama, dok su šumske parcele ustvari bile šikare. Eksproprisane parcele pomenutog vakufa u Solini su bile međusobno povezane, dok su zemljišne parcele u Ši Selu bile razbacane. Posjedi vakufa Turali-bega u Solini bili su udaljeni od najbližeg eksproprisanog zemljišta u Solini tri kilometra, a čija je površina iznosila oko 200 dunuma zemlje sa razbacanim parcelama. Od ovog posjeda bio je udaljen posjed u Josipovcu, MNO Slavinovići, oko 2 kilometra, dok u blizini posjeda u Ši Selu nije bilo ekspropisanog zemljišta.[520] Na području SNO Tuzla izvršena je i eksproprijacija vakufa Čethode, koji se nalazio na suprotnoj strani grada od posjeda vakufa Turali-bega i bio je udaljen od grada 1-2 kilometra. Ovaj posjed se sastojao od dva dijela sa nepovezanim parcelama čija je površina iznosila 48 dunuma obradive zemlje i 26 dunuma šume. Zemljište je uglavnom bilo treće klase. Od posjeda vakufa Čethode, u udaljenosti od 1 kilometar, nalazio se posjed Jove S. Jovanovića iz Tuzle, zvani „Šljivice“, površine od oko 200 dunuma, koji je bio eksproprisan.[521] Vjerske zajednice su pokušale na razne načine spriječiti uzurpaciju svoje imovine, ali su malo u tome uspjele. U 1946. godini podnesene su molbe pojedinih vjerskih ustanova u pogledu traženog priznanja većeg značaja i veće historijske vrijednosti te je doneseno 38 rješenja po toj osnovi. Osim toga, doneseno je 67 rješenja u pogledu traženih zamjena pojedinih zemljišta po molbama privatnih lica, 103 rješenja po pitanju delegiranja nadležnosti okružnih agrarnih komisija za zemljišta koja podliježu

519 D. Bećirović, *Islamska zajednica u BiH*, 226.

520 ABiH, ARIK, k-424, dok. 7320. *Podaci o ekspropisanom zemljištu Vakufa Turali-bega i Ćethode u Tuzli*, od 1. marta 1947. godine.

521 ABiH, ARIK, k-424, dok. 7320. *Podaci o ekspropisanom zemljištu vakufa Turali-bega i Ćethode u Tuzli*, od 1. marta 1947. godine.

pod udar agrarne reforme i kolonizacije a nalaze se na teritoriji dva ili više okruga.[522]

U strukturi zemljišnog fonda, koji je formiran, značajne površine su činili eksproprisani veliki zemljišni posjedi. Prema dostupnim činjenicama, samo do 4. juna 1946. godine, 7.044 ha ove vrste zemljišta ušlo je u zemljišni fond, od čega 5.592 ha obradivog i 1.452 ha šume.[523] Ovi posjedi su eksproprisani po osnovu čl. 16 *ZARIK-a.* Veoma često bilo je negodovanja od strane samih vlasnika na provođenje ovakvih procesa, te upućivanja žalbi nadležnim organima po provedenoj ekspropriaciji po ovoj osnovi. Veliki zemljišni posjedi su bili rasprostranjeni na cijelom području Bosne i Hercegovine, a posebno na području Posavine i Semberije. U Gradačcu je SAK-a izvršila ekspropriaciju velikog posjeda Izet-bega Jahića iz Gradačca na području MNO u Turiću, te tom prilikom u zemljišni fond iz ovog posjeda izdvojila zemljište ukupne površine od 812 dunuma obradive zemlje i 45 dunuma šume. Na području ovoga sreza izvršena je ekspropriacija velikog posjeda Čani Aleksandra iz Žabara Gornjih u ukupnoj površini od 1.047 dunuma i 826 m² obradive zemlje, 159 dunuma i 100 m² šumske površine. Iz ovog posjeda ranije je bilo konfiskovano 18 dunuma obradive zemlje.[524]

U decembru 1946. godine tehnički poslovi na provođenju agrarne reforme i kolonizacije u Bosni i Hercegovini privodili su se kraju ili su, pak, u nekim srezovima bili i završeni, što i potvrđuju brojni podaci iz izvještaja SAK-a. Tako su na području SNO Kotor Varoš, krajem decembra 1946. godine, terenski radovi već bili završeni, zemljišni posjedi, koji su došli pod udar agrarne reforme i kolonizacije, eksproprisani su i obradiva zemlja podijeljena je agrarnim interesentima. Na području sreza Kotor Varoš eksproprisana su 3 posjeda po čl. 7 tačka a) *ZARIK-a*, jedan posjed po čl.7. tačka b) i 8 posjeda po čl. 7 tačka e) *ZARIK-a.* I zemljišni posjedi bivše Zemaljske banke na području ovoga sreza uneseni su u zemljišni fond. Dijelova velikih posjeda, koji su ležali u dva ili više srezova, bilo je ukupno četiri.[525]

Rad komisije za sprovođenje agrarne reforme i kolonizacije na području sreza Kalinovnik bio je veoma težak, iz razloga što SAK-a nije imala tačnu evidenciju o zemljišnim posjedima, jer su gruntovne knjige na ovom srezu bile uništene. Rad na ekspropriaciji veleposjedničkih imanja, na ovom srezu, do kraja decembra 1946. godine je uglavnom bio završen, kao i

522 ABiH, ARIK, k-460, dok. 8815. *Izvještaj Odjeljenja za agrarnu reformu i kolonizaciju o provođenju agrarne reforme u 1946. godini*.

523 AJ, Komisije za agrarnu reformu i kolonizaciju (97-9-61). *Specifikacija sastava zemljišnog fonda Bosne i Hercegovine*, od 4. juna 1946. godine.

524 ABiH, ARIK, k-411, dok. 28910. *Izvještaj o velikim posjedima u srezu Gradačac*, od 4. aprila 1946. godine.

525 ABiH, ARIK, k-415, dok. 431. *Stanje radova agrarne reforme i kolonizacije u SNO Kotor Varoš*, od 28. decembra 1946. godine.

raspodjela ekspropisanog zemljišta agrarnim interesentima i odluke o dodjeljivanju zemlje postale su pravomoćne.[526]

Na području sreza Brčko u decembru 1946. godine, bilo je ukupno 148 slučajeva o kojima se raspravljalo po *ZARIK-u*. Od toga je 85 slučajeva otpadalo na Sresku agrarnu komisiju, 42 slučaj na Gradsku agrarnu komisiju i 22 slučaja na Okružnu agrarnu komisiju. Od 148 slučaja do decembra 1946. godine, okončano je 135 predmeta, dok je pet slučajeva rješavanje bilo u toku. U četiri slučaja predmeti su se nalazili kod Javnog tužioca. Od devet neriješenih slučajeva, tri su se nalazila kod Ministarstva poljoprivrede i stočarstva Bosne i Hercegovine, a odnosila su se na posjede koji su se nalazili u dvije federalne jedinice. Ostalih pet predmeta odnosilo se na slučajeve gdje su se posjedi nalazili u dva i više srezova i okruga. Slučajevi za koje je Javni tužilac uložio nadzornu žalbu, također se nisu mogli smatrati definitivno završenim u navedenom vremenu. Ukupna površina zemljišnog fonda u decembru 1946. godine, na području ovoga sreza, iznosila je 48.927 dunuma, broj agrarnih interesenata je bio 2.291, a površina njihovih posjeda iznosila je 35.985 dunuma. U decembru 1946. godine u zemljišnom fondu ovog sreza ostalo je 7.773 dunuma.[527]

U decembru 1946. godine, na području SNO Bosanska Dubica poslovi na planu provođenja agrarne reforme i kolonizacije nisu bili završeni. Ekspropisanih velikih posjeda u ovom srezu bilo je četiri, sa ukupnom površinom od 3.439 dunuma obradive i 6.507 dunuma šume. Veleposjed Cerića, ukupne površine 1.383 dunuma, nalazio se u nadležnost Ministarstva poljoprivrede i stočarstva na drugostepeno rješavanje, kao i veleposjed Ridika u površini od 225 dunuma obradive zemlje. Rješenjem Ministarstva poljoprivrede i stočarstva, oko 50 dunuma veleposjeda Cerića je dodijeljeno kolonisti Sekercu, a ostatak posjeda bio je rezervisan za Državno poljoprivredno dobro. Veleposjed Džinić Halida prostirao se u tri katastarske općine. Eksproprijacioni postupak ovog posjeda nije bio pravilno proveden, jer su učinjene greške sa pravne i tehničke strane. Osim navedenog, u radu SAK-e Bosanska Dubica bilo je i drugih nepravilnosti, tako da ni zemljišni fond nije bio u potpunosti formiran.[528]

Na području SNO Konjic SAK-a je do kraja decembra 1946. godine završila sve radove oko eksproprijacije zemljišta za sve posjede koji su potpadali pod udar agrarne reforme i kolonizacije. To znači da je SAK-a provela agrarne rasprave, izradila odluke o eksproprijaciji i iste dostavila vlasnicima. Pod udar *ZARIK-a* došla su u obzir 3 posjeda po kojima je izvršena eksproprijacija po čl. 7 tačka e).

---

526 ABiH, ARIK, k-418, dok. 2449. *Izvještaj o stanju radova na provođnju agrarne reforme i kolonizacije u srezu Kalinovnik*, od 28. decembra 1946. godine.

527 ABiH, ARIK, k-445, dok. 21297. *Stanje radova agrarne reforme i kolonizacije na području sreza Brčko*, od 27. decembra 1946. godine.

528 ABiH, ARIK, k-415, dok. 121. *Stanje radova na provođenju agrarne reforme i kolonizacije na području sreza Bosanska Dubica*, od 31. decembra 1946. godine.

Na području sreza Lukavac, do kraja 1946. godine, provedeno je 36 agrarnih rasprava u kojima je u 30 slučajeva eksproprisano zemljište, dok je u 6 slučajeva ostavljena zemlja iz razloga što su vlasnici iste proglašeni zemljoradnicima. Na teritoriji ovoga sreza bio je jedan slučaj velikog posjeda, jedan posjed privrednog preduzeća, jedan crkveni posjed, devet zemljoradničkog posjeda i 18 nezemljoradničkog posjeda.[529]

Na području SNO Gradačac provođenje agrarnih rasprava započelo je 18. marta 1946. godine, te je predmetom eksproprijacije bilo 56 posjeda, od čega, čak 15 veleposjeda, 4 bankovna posjeda, 1 crkveni, 27 zemljoradničkih i 9 nezemljoradničkih posjeda. Prema podacima iz decembra 1946. godine, ukupan zemljišni fond na području ovoga sreza iznosio je 19.477 dunuma. Ovi podaci nisu bili konačni, posebno ne kada je u pitanju konfiskovano zemljište, pošto su u toku žalbenog i revizionog postupka nastale izvjesne promjene po ovom pitanju.[530]

Kojim tempom je provođena agrarna reforma i kolonizacija u Bosni i Hercegovini u decembru 1946. godine vidi se iz *Izvještaja* Odjeljenja za agrarnu reformu i kolonizaciju za mjesec decembar. Agrarno-pravni odsjek ovog Odjeljenja je u decembru mjesecu 1946. godine, između ostalog, riješio 55 molbi za zamjenu nekretnina po privatnicima, s jedne, i države, s druge strane, u svrhu arondacije zemljišta državnih dobara. U mjesecu decembru pristigla su od Javnog tužilaštva četiri zahtjeva za zaštitu zakonitosti, kojima je i udovoljeno. U ovom mjesecu pristiglo je i pet zahtjeva od vjerskih ustanova za priznavanje većeg kulturnog i historijskog značaja, te je svih pet slučajeva i riješeno. Osim toga, Odjeljenje za agrarnu reformu i kolonizaciju je riješilo četiri slučaja za delegiranje nadležnosti OAK-a, za vođenje postupka u prvostepenom eksproprijacionom postupku kod lica koja imaju posjede u 2 okruga. U ovom periodu je pristiglo 8 slučajeva gdje je Ministarstvo poljoprivrede i stočarstva, na temelju *ZARIK-a,* sprovodilo eksproprijaciju posjeda koji su se nalazili u dvije republike. Riješeno je 418 predmeta novčane i administrativne prirode.[531]

Agrarno-tehnički odsjek u toku 1946. godine prikupljao je podatke o eksproprisanom, konfiskovanom i napuštenom zemljištu, te vodio evidencije od državnom zemljišnom fondu. Prema podacima ovog Odsjeka, u toku 1946. godine, u zemljišni fond ušlo je slijedeće zemljište koje je eksproprisano zemljište po članu 7. ZARIK-a: [532]

529 ABiH, ARIK, k-418, dok. 2136. *Stanje radova na provođenju agrarne reforme i kolonizacije na području sreza Lukavac*, od 2. januara 1947. godine.

530 ABiH, ARIK, k-418, dok. 2267. *Stanje radova na provođenju agrarne reforme i kolonizacije na području sreza Gradačac*, od 21. decembra 1946. godine.

531 ABiH, ARIK, k-415, dok. 352. *Izvještaj o radu Odjeljenja za agrarnu reformu i kolonizaciju za mjesec decembar 1946. godine*.

532 ABiH, ARIK, k-460, dok. 8815. *Izvještaj Odjeljenja za agrarnu reformu i kolonizaciju o provođenju agrarne reforme i kolonizacije u Bosni i Hercegovini u 1946. godine*.

Vrsta posjeda	Obradivo dunuma	Neobradivo dunuma	Ukupno
Veliki posjedi	114.096	51.054	165.150
Posjedi banaka	10.819	6.105	17.028
Zemljišni posjedi svih vrsta zadužbina (vjerski i dr)	16.819	26.279	43.098
Višak obradive zemlje zemlj. posjeda	26.574	8.284	34.858
Višak nezemljoradničkih posjeda	97.120	33.045	130.165
Napušteni zemlj. posjedi	15.884	3.793	19.667
UKUPNO	**284.161**	**128.560**	**409.976**

Od ukupne površine eksproprisanog zemljišta po članu 7. *ZARIK-a,* obradivo zemljište činilo je (68,86%), a neobradivo (31,14%). Najveće površine činili su veliki zemljišni posjedi i to ukupno (40,28%), te višak nezemljoradničkih posjeda (31,74%), dok su površine banaka i vjerskih ustanova činili neznatan dio zemljišnog fonda u ovom vremenu.

U toku 1946. godine značajne površine zemljišta ušle su u zemljišni fond i po članu 4 *ZARIK a*, što se može vidjeti iz pregleda slijedeće tabele.[533]

Vrsta posjeda	Obradivo zemljište dunuma	Neobradivo zemljište dunuma	Ukupno dunuma
tačka b). Zemljište državljana Njemačkog rajha i lica njemačke narodnosti konfiskovane po odluci AVNOJ-a od 21. 11. 1945. godine	103.289	10.574	113.963
tačka c). Obradivo zemljište pripadnika stranih naroda koji su iselili ili koji treba da isele	111.597	44.409	156.006
tačka d) Obradiva zemlja narodnih neprijatelja i drugih lica koja je konfiskovana na osnovu sudskih presuda	55.015	11.896	66.911
tačka e) Zemlja koju je država izdvojila iz svog vlasništva	1.060	114	1.174
tačka f) zemljišni posjedi koji su u toku rata iz bilo kojeg razloga ostali bez sopstvenika i bez pravnog nasljednika	78.394	11.359	89.753

533 AJ, Komisija za agrarnu reformu i kolonizaciju (97-9-61). *Izvještaj Odjeljenja za agrarnu reformu i kolonizaciju*, od 25. novembra 1946. godine; ABiH, ARIK, k-460, dok. 8815. *Izvještaj o radu Odjeljenja za agrarnu reformu i kolonizacije Bosne i Hercegovine za 1946. godinu*.

tačka g) Zemljišta koja su ostavili kolonisti	127.893	15.666	143.559
Ukupno zemljišta po čl. 4	**477.284**	**128.560**	**571.366**

Po čl. 4 *ZARIK-a*, u 1946. godini, u zemljišni fond najviše je ušlo zemljišta pripadnika stranih naroda, pretežno Poljaka, koji su iselili ili su trebali iseliti iz Bosne i Hercegovine (27,30%), a potom zemljište koje su ostavili kolonisti koji su odselili za Vojvodinu (25,13%). Značajne površine zemljišnog fonda činilo je i zemljište državljana Njemačkog rajha i lica njemačke narodnosti konfiskovane po odluci AVNOJ-a, od 21. novembra 1945. godine, ukupno (19,93%), zemljišta koja su u toku rata ostala bez sopstvenika ili pravnog nasljednika činilo su (15,71%), a zemljišta koja su konfiskovana na osnovu sudskih presuda u iznosu od (11,71%). Od ukupne površine zemljišnog fonda, formiranog po osnovu čl. 4 *ZARIK-a*, (83,54%) činilo je obradivo zemljište, dok je neobradivog, koje je ušlo po ovoj osnovi u zemljišni fond bilo (16,46%). Zanimljiva je činjenica da je zemlja koju je država izdvojila činila svega (2,20%) od ukupnog zemljišta koje je ušlo u zemljišni fond. Na ovaj način, u najvećoj mjeri zemljišni fond je već bio formiran, što je predstavljalo potrebnu osnovu za njegovu raspodjelu agrarnim interesentima.

Proces prve faze provođenja agrarne reforme, odnosno eksproprijacije i konfiskacije zemljišta i formiranje zemljišnog fonda u Bosni i Hercegovini je najvećim dijelom bio završen do kraja 1946. godine. Naime, u tom periodu, uglavnom, je bio proveden najveći broj agrarnih rasprava te urađene odluke o eksproprijaciji zemljišta koje je padalo pod udar agrarne reforme. Međutim, zemljišni fond nije bio u cjelosti formiran iz razloga što se jedan broj žalbi nalazio u fazi rješavanja, te što revizija konfiskacija nije bila završena do navedenog perioda.

Provođenja agrarne reforme u 1947. i 1948. godini

Proces provođenja agrarne reforme i unutrašnje kolonizacije nastavljen je i u prvim mjesecima 1947. godine. Istina, u januaru i u februaru aktivnosti agrarnih komisija i drugih organa zaduženih za provođenje agrarne reforme i kolonizacije uglavnom su se odnosile na prikupljanje i sređivanje evidencija vezanih za provođenje dotadašnjih aktivnosti i na pripreme za proljetnu sjetvu. Tako je, prema prikupljenjim podacima, u mjesecu februaru 1947. godine, na području NR Bosne i Hercegovine zemljišni fond iznosio oko 800.000 dunuma obradive zemlje i 290.000 dunuma šume, što je ukupno iznosilo oko 1.090.000 dunuma zemljišnih površina.[534]

Početkom 1947. godine, aktivnosti na provođenju agrarne reforme i kolonizacije uglavnom su bile administrativne prirode. Radilo se na

[534] ABiH, ARIK, k-419, dok. 3604. *Izvještaj o radu Odjeljenja za agrarnu reformu i kolonizaciju za mjesec februar 1946. godine.*

prikupljanju podataka o onom što je bilo urađeno na planu provođenja agrarne reforme i kolonizacije. No, već u februaru 1947. godine obim poslova na ovom planu je povećan, što se može vidjeti iz izvještaja Odjeljenja za agrarnu reformu i kolonizaciju u Bosni i Hercegovini, gdje je od strane Ministarstva poljoprivrede i stočarstva Bosne i Hercegovine, bilo riješeno sedam žalbi od čega su četiri bile odbijene, u tri slučaja je udovoljeno, a dvije su poslate na nadopunu. U ovom periodu bila su četiri zahtjeva Javnog tužioca za zaštitu zakonitosti, gdje je u dva slučaja udovoljeno, a dva su odbijena. Riješeno je 10 predmeta uzurpacija (čl. 36 *Saveznog Zakona o agrarnoj reformi i kolonizaciji*), u osam slučaja je udovoljeno, a dva slučaja su odbijena. Primljeno je sedam molbi za zamjenu nekretnina, dvije su odbijene, a pet je vraćeno na nadopunu. Donesena su četiri pozitivna rješenja za arondaciju, a pet slučajeva poslato je na nadopunu. U februaru mjesecu 1947. godine bilo je 17 prispjelih slučajeva za izdvajanje zemljišta iz zemljišnog fonda, gdje je udovoljeno u sedam slučajeva, a 10 poslato na nadopunu, delegirana je nadležnost u pet slučajeva OAK-a, 10 predmeta dostavljeno je Javnom tužiocu, donesena su četiri rješenja o eksproprijaciji posjeda koji su se nalazili u dvije narodne republike, dato sedam pismenih pravnih mišljenja, te riješena 162 predmeta novčane i administrativne prirode.[535]

Skoro u svim srezovima početkom 1947. godine sumirani su do tada postignuti rezultati. Tako je na području sreza Jajce, do marta 1947. godine, u zemljišni fond ušlo 2.270 dunuma obradivog zemljišta, 5.139 dunuma šumskog zemljišta, dok je konfiskovanog zemljišta bilo ukupno 648 dunuma i obradivog i šumskog.[536]

Uobličavanje zemljišnog fonda u nekim srezovima trajalo je tokom cijele 1947. godine. Na području sreza Gračanica, zemljišni fond nije bio formiran ni krajem jula 1947. godine, a stanje u istom je bilo slijedeće: po čl. 4, tačka a) *ZARIK-a* 7 posjeda sa 211 dunuma obradive i jedan dunum neobradive zemlje, tačka b) 4 posjeda 416 dunuma neobradive zemlje i pet dunuma obradive zemlje, tačka c) četiri posjeda sa 440 dunuma neobradive i 3.081 dunum obradive zemlje, tačka d) 12 posjeda sa 428 dunuma neobradive i 524 dunuma obradive zemlje, tačka e) 27 posjeda sa 1.259 dunuma neobradive i 1.172 obradive zemlje, ili ukupno 46 posjeda, od čega 2.343 dunuma obradive i 5.200 dunuma neobradive zemlje. Na području ovoga sreza bilo je u zemljišnom fondu 268 dunuma obradive zemlje i 96 dunuma neobradive zemlje narodnih neprijatelja. Ukupno je na području sreza Gračanica krajem jula 1947. godine bilo 7.907 dunuma zemlje, od čega 2.611 obradive i 5.296 neobradive zemlje.[537] Međutim, konačno formiranje zemljišnog fonda u ovom srezu nije

535 ABiH, ARIK, k-419, dok. 3604. *Izvještaj o radu Odjeljenja za agrarnu reformu i kolonizaciju za mjesec februar 1946. godine*.

536 ABiH, ARIK, k-424, dok. 7197. *Izvještaj o radu SAK-e Jajce i Banja Luka*, od 24. marta 1947. godine.

537 ABiH, ARIK, k-438, dok. 15510. *Izvještaj o veličini zemljišnog fonda na području sreza Gračanica*, od 31. jula 1947. godine.

bilo završeno, jer određene žalbe, vezane za proces eksproprijacije i konfiskacije zemljišta, nisu bile riješene od strane drugostepenih organa.[538]

U 1947. godini poslovi na provođenju agrarne reforme i kolonizacije su se sve više razgranavali, ali su, ujedno, značili i pripremne radnje za konačno okončanje agrarne reforme i kolonizacije. Za te potrebe neophodno je bilo izvršiti izmjene i dopune *ZARIK-a* i donijeti nove podzakonske akte koji bi doprinijeli bržem provođenju agrarne reforme i kolonizacije. Sve je to, prije svega, diktirano stečenim iskustvom i općim potrebama, s ciljem da se stvore preduslovi za ostvarivanje Petogodišnjeg plana, putem jačanja državnog, odnosno zadružnog sektora u poljoprivredi.[539]

U 1947. godini djelatnost Odjeljenja za agrarnu reformu i kolonizaciju odvijala se kroz tri sektora, pri čemu je Odjeljenje bilo aktivno u rješavanju problematike koja se odnosila na agrarno-pravna, agrarno-tehnička i ostala razna pitanja iz oblasti agrara i državne agrarne politike uopće. Osnovni pravci djelovanja Odjeljenja za agrarnu reformu i kolonizaciju u 1947. godini bili su:

- inicijativa i saradnja u oblasti agrarnog zakonodavstva, koje se sastojalo u izradi nacrta *Zakona o izmjenama i dopunama ZARIK-a* i uredaba i drugih podzakonskih i provedbenih akata, i njihove pravilne primjene u procesu provođenja agrarne reforme i kolonizacije;
- organizovanju poslova kod agrarnih organa na terenu i njihove nadležnosti kao i kontrola njihovog rada;
- obavljanju poslova u samom Ministarstvu iz vlastitog djelokruga kao prvostepenog i drugostepenog organa.[540]

Na osnovu Izvještaja Odjeljenja za agrarnu reformu i kolonizaciju, do aprila 1947. godine, može se vidjeti da su aktivnosti na provođenju agrarne reforme i kolonizacije u Bosni i Hercegovini u navedenom periodu bile znatno obimne po svim sektorima i segmentima rada i da je do okončanja ovog procesa ostalo još mnogo poslova, posebno u segmentu podjele zemlje iz zemljišnog fonda i njene uknjižbe na novog vlasnika. U mjesecu aprilu 1947. godine poslovi na planu provođenja agrarne reforme i kolonizacije odvijali su se na planu rješavanja pitanja proizašlih usljed izvršene eksproprijacije i konfiskacije zemljišta, podjele zemljišta iz zemljišnog fonda, te provođenja procesa arondacije i niza drugih pitanja, koja su rezultat neplanskih aktivnosti u oblasti agrara. Na osnovi izvještaja Agrarno-pravnog odsjeka Odjeljenja za agrarnu reformu i kolonizaciju u aprilu 1947. godine riješeno je šest zahtjeva Javnog tužioca za zaštitu zakonitosti, prispjelo je sedam žalbi, od kojih su četiri poslane na nadopunu, a tri odbijene. Osim toga, riješeno je pet slučajeva uzurpacija po čl. 36 *Saveznog zakona o agrarnoj reformi i kolonizaciji*,

538 ATK, SAK-a Gračanica, b.b. *Žalba Ibrahima Klokića iz Malešića*, Arik br. 596/46, upućena Okružnoj agrarnoj komisiji Tuzla nije bila završena.

539 A.Velagić, *Dok su gorjele buktinje*, 108.

540 ABiH, ARIK, k-427, dok. 8996. *Izvještaj Odjeljenja za agranu reformu i kolonizaciju*, od 1. aprila 1947. godine.

doneseno je 36 pozitivnih rješenja za arondaciju, bilo je šest predmeta izdvajanja zemlje iz zemljišnog fonda, od četiri predmeta zamjene nekretnina udovoljeno je u dva, a dva su poslata na nadopunu, u 12 slučajeva stavljen je prijedlog Javnom tužiocu da podnese zahtjev za zaštitu zakonitosti, donesena su dva rješenja o eksproprijaciji na posjedima koji su se nalazili u dvije republike, te riješeno 187 predmeta novčane prirode.[541]

U procesu provođenja agrarne reforme i kolonizacije u Bosni i Hercegovini intenzitet aktivnosti u procesu agrarne reforme od sreza do sreza bio je različit. U nekim srezovima proces agrarne reforme se odvijao brže i bez većih poteškoća, a u nekim sporije i sa velikim brojem problema. Tako su, u martu 1947. godine, u srezu Jajce bile naseljene svega dvije porodice unutrašnjih kolonista, a postojalo je još nekoliko molbi koje su poslate na ovjeru. No, već u mjesecu martu 1947. godine u ovom srezu nije bilo više zemlje za unutrašnju kolonizaciju. Sva zemlja koja je ušla u zemljišni fond, kao i zemlja odseljenih kolonista, a koja nije bila podijeljena, bila je data na obradu pod zakup.[542]

U toku 1947. godine donesena je i *Uredba o utvrđivanju vlasništva*,[543] u smislu člana 15. *ZARIK-a*, o postupku provođenja u zemljišnim knjigama odluka donesenih na osnovi odredaba novog *ZARIK-a.* Ova *Uredba* je stupila na snagu tek 26. novembra 1947. godine. U 1947. godini urađen je i nacrt *Uredbe*, predviđene u čl. 78 *ZARIK-a*, o rješavanju uzurpacija državnih zemljišta, zauzeća na utrinama itd. Međutim, do kraja godine, Vlada NR Bosne i Hercegovine nije donijela navedenu *Uredbu*.

Posebna pažnja je u 1947. godini posvećena problematici arondacije posjeda državnih poljoprivrednih dobara, po kojima je donesena *Uredba o arondaciji državnih poljoprivrednih dobara republičkog i lokalnog značaja* u NR Bosni i Hercegovini.[544] Isti takav propis, *Uredbu za državna poljoprivredna dobra*, saveznog značaja nešto ranije je donijela Vlada FNRJ.

U vezi sa novim zakonskim propisima iz oblasti agrarne problematike, tokom 1947. godine od strane Ministarstva poljoprivrede izdavane su potrebne upute i objašnjenja organima za sprovođenje agrarne reforme i kolonizacije u cilju da isti budu što pravilnije i tačnije u praksi primijenjeni. Radi efikasnije realizacije zadataka u oblasti agrarne reforme i kolonizacije, Odjeljenje za agrarnu reformu i kolonizaciju formiralo je četvrti Odsjek, a povodom *Uredbe o izdvajanju katastarske službe iz geodetske* i prelazu iste u resor Ministarstva

541 ABiH, ARIK, k-427, dok. 8996. *Izvještaj Odjeljenja za agrarnu reformu i kolonizaciju*, od 1. april 1947. godine.

542 ABiH, ARIK, k-423, dok. 7197. *Izvještaj o radu SAK-e Jajce i Banja Luka*, od 24. marta 1947. godine.

543 „Sl. list NR Bosne i Hercegovine“, br. 52/47, od 26. novembra 1947. godine.

544 „Sl. list NR Bosne i Hercegovine“, br. 10/47, od 5. marta 1947. godine.

poljoprivrede Bosne i Hercegovine.[545] Zadatak ovog Odsjeka bio je vođenje katastarske službe u Bosni i Hercegovini.

Odjeljenje za agrarnu reformu i kolonizaciju je po svojoj nadležnosti i postavljenim mu zadacima, kao direktni organ Ministarstva poljoprivrede Bosne i Hercegovine u ovom sektoru, bilo angažovano i na organizovanju poslova kod potčinjenih organa za sprovođenje agrarne reforme i kolonizacije i u tom pravcu je vršilo kontrolu njihovog rada. Isto se provodilo direktnim uvidom kod samih organa na terenu. Međutim, zbog nedostatka kadrova, ovo Odjeljenje nije moglo pružiti neophodnu pomoć agrarnim komisijama koje, također, nisu raspolagale sa najneophodnijim kadrovima, što je imalo znatnog odraza na proces provođenja agrarne reforme i kolonizacije. Agrarne komisije (okružne i sreske) su bile uglavnom nepotpune ili, čak, nisu ni postojale, pa je Ministarstvo poljoprivrede povodom novog *ZARIK-a* svojim uputstvima za pravilnu primjenu njegovih propisa podvuklo kao naročito važno pitanje reorganizacije samih komisija kao organa zaduženih za sprovođenje agrarne reforme i kolonizacije.

Agrarne komisije su naime, učinjene odgovornim za pravilnu i pravovremenu provedbu agrarne reforme i kolonizacije. Kako bi kontrola bila što efikasnija i kako bi se pratilo stanje na terenu, komisije su bile u obavezi podnositi detaljne mjesečne i periodične izvještaje o radu. Nad izvršenjem radnih zadataka provođen je stalni nadzor od strane Odjeljenja za agrarnu reformu i kolonizaciju, a u slučaju dokazanih namjernih propusta i grešaka, komisije su bile obavezne podnositi referat Kontrolnoj komisiji NR Bosne i Hercegovine i tražiti intervenciju za ispravljanje grešaka.

U procesu eksproprijacije sreske i okružne agrarne komisije često su griješile ne poštujući odredbe *ZARIK-a*. Usljed toga u praksi su proizilazili brojni problemi. Problemi su se posebno odnosili na primjenu čl. 14. *ZARIK-a,* na što je i Ministarstvo poljoprivrede upozoravalo dajući uputstva i smjernice u odnosu na tumačenje ovog člana *ZARIK-a* i problematike od strane Narodne skupštine Bosne i Hercegovine. U vezi sa ovom problematikom, Sreska agrarna komisija Brčko pretresla je sve predmete eksproprijacije u ovom srezu, te je, zajedno sa Gradskom agrarnom komisijom pronašla devet slučajeva za koje je trebala donijeti naknadne odluke, što je kasnije i učinjeno. Po mišljenju ovih komisija, postojala su još dva slučaja gdje je trebalo donijeti naknadne odluke.[546]

Od strane Ministra poljoprivrede Bosne i Hercegovine traženo je da se otklone svi dotadašnji nedostaci u radu agrarnih komisija, da se ubuduće uloži više truda, a kako bi se tačno znalo koliko je u državnom zemljišnom fondu uneseno zemljišta sa kojim se može raspolagati, koliko se od toga odvajalo za državna poljoprivredna dobra, koliko za ostale ustanove, koliko za SRZ-e,

[545] *Uredba* je objavljena u „Sl. listu NR Bosne i Hercegovine“, br. 34/47, od 30. jula 1947. godine.

[546] ABiH, ARIK, k-430, dok. 11433. *Izvještaj Sreske agrarne komisije Brčko o potrebi primjene odredaba novog ZARIK-a i donošenja naknadnih odluka*, od 14. jula 1947. godine.

koliko za koloniste unutrašnje kolonizacije, a koliko za agrarne interesente. Za uspješno provođenje agrarne reforme i kolonizacije bilo je neophodno prethodno srediti sve podatke i dodjeljivanje zemljišta iz zemljišnog fonda izvesti po tačno utvrđenom planu.[547]

Kako bi se proces provođenja agrarne reforme i kolonizacije ubrzao, te mogao pratiti druge društvene procese koji su se odvijali u državi u navedenom periodu, od strane saveznih i republičkih organa i tijela poduzimane su razne mjere i aktivnosti. Jedna od takvih mjera je bila svakako i dopuna *ZARIK-a* izvršena od strane Narodne skupštine Bosne i Hercegovine sredinom 1947. godine.[548] Naime, na osnovi stava III, čl. 132 *Ustava NR Bosne i Hercegovine*, potvrđen je, izmijenjen i dopunjen *Zakon o agrarnoj reformi i kolonizaciji Bosne i Hercegovine* od 5. januara 1946. godine sa njegovim izmjenama i dopunama od 26. aprila 1946. godine. Ministarstvo poljoprivrede je insistiralo da se sa sadržajem izmijenjenog i dopunjenog *ZARIK-a* upoznaju sve mjesne, sreske i okružne agrarne komisije kao organi koji sprovode agrarnu reformu i kolonizaciju u Bosni i Hercegovini. Za te potrebe je Ministarstvo poljoprivrede svim sreskim i okružnim komisijama uputilo *Uputstvo* i po jedan primjerak „Sl. lista NR Bosne i Hercegovine“, br. 29/47, kako bi se dopune *ZARIK-a*, što bolje proučile i odmah pristupilo primjeni istih. Kada je riječ o samim dopunama i izmjenama *ZARIK-a*, one su sadržane u slijedećem:

- po ranijem tekstu *ZARIK-a*, a po čl. 7 tačke e), a u vezi čl. 14, te *Upustava o radu pri sprovođenju agrarne reforme i kolonizacije u Bosni i Hercegovini* od 7. februara 1946. godine, Arik br. 4858/46, ostavljeno je bilo svakom vlasniku nezemljoradniku po 30 dunuma zemlje. Prema novim izmjenama i dopunama *ZARIK-a*, a s obzirom na umetnute stavke u čl. 14. (čl. 5 novog *ZARIK-a*), priznavalo se pravo svim suvlasnicima, ukoliko se radi o jednom posjedu, samo jedan maksimum, dakle svima skupa 30 dunuma zemlje. Izuzetak se pravio samo ako se ustanovi da jedan ili više njih, osim tog posjeda, nema druge imovine, niti zanimanja od čega je mogao živjeti. U tim slučajevima moglo se takvom nezemljoradniku, ili ako ih je bilo više, zajedno ostaviti još 20 dunuma. Odluku je mogao donijeti samo ministar poljoprivrede Bosne i Hercegovine i to na prijedlog sreske, odnosno okružne agrarne komisije. Ova izmjena je bila unesena kao novi stav u čl. 7. *ZARIK-a.*

U skladu sa ovom odlukom doneseno je još ranije tumačenje Predsjedništva Prezidijuma NR Bosne i Hercegovine o čemu su bile upoznate

[547] ABiH, ARIK, k-431, dok. 11874. *Uputstvo za pravilnu primjenu novo ZARIK-a upućeno sreskim i okružnim agrarnim komisijama u Bosni i Hercegovini od strane Ministarstva poljoprivrede*.

[548] „Sl. list NR Bosne i Hercegovine“, br. 29/47, od 7. jula 1947. godine.

sve agrarne komisije *Raspisom* Ministarstva poljoprivrede.[549] Iz tog razloga, Ministarstvo je skrenulo pažnju svim agrarnim komisijama, kako bi se upoznali sa istim, jer su u njemu bila data uputstva kako će se kod obrazovanja revizije donesenih odluka postupati, pa su se ta uputstva za sve nove slučajeve morala analogno tome i primjenjivati.

Po ranijem *ZARIK-u,* a po čl. 7 tačka f) nije bio utvrđen datum kada će preći u zemljišni fond posjedi onih zemljoradničkih porodica koje su se usljed ratnih prilika udaljile sa zemljišnog posjeda. Novi *ZARIK* je po ovom pitanju postavio rok do 5. januara 1948. godine, što je značilo da će se posjedi takvih vlasnika uvrstiti u zemljišni fond, ako se vlasnici do 5. januara 1948. godine ne vrate na svoj posjed. Prema tome sreske agrane komisije, držeći se *Raspisa* Ministarstva poljoprivrede,[550] pod tačkom II, bili su u obavezi odmah pristupiti sastavljanju spiskova čim prođe 5. januar 1948. godine, te donijeti odluku po kojoj će sav posjed takvih zemljoradničkih porodica po čl. 7 tačke f) preći u državno vlasništvo. O ovim posjedima, donesenim odlukama, kao i površinama zemljišta koje su na taj način ušle u zemljišni fond, sreske i okružne komisije su bile u obavezi Ministarstvu poljoprivrede Bosne i Hercegovine podnijeti izvještaj najkasnije do 15. februara 1948. godine.[551]

Bilo je mnogo slučajeva gdje je jednom broju lica bilo osigurano i priznato doživotno pravo uživanja na zemljišnim posjedima. Ta lica, koja su u zemljišnim knjigama na tim posjedima imala uknjiženo doživotno pravo uživanja, mogla su biti i zemljoradnici i nezemljoradnici. Ako se doživotno pravo uživanja ne bi posmatralo sa stanovišta agrarnog zakona kao vlasničko pravo, a uživaoci kao vlasnici, onda se moglo dogoditi da nezemljoradnici, kojima je uknjiženo pravo doživotnog uživanja na 200 dunuma tuđe zemlje, i dalje zadrže tih 200 dunuma i da ih daju drugom na obrađivanje. Zato je u čl. 7. novog *ZARIK-a* na kraju dodat stav koji je glasio: „jednako će se postupati i u slučajevima doživotnog prava uživanja“, što je značilo, ako se radi o nezemljoradnicima uživaocima, maksimum površine uživanja, odrediće se kao i kod određivanja zemljišnog maksimuma. Zato je takve slučajeve trebalo utvrditi i donijeti odluke kao da se radi o oduzimanju samih zemljišnih posjeda.

Najnovija izmjena po novom *ZARIK-u* odnosila se na utvrđivanje zemljoradničkog maksimuma. Po ranijem propisu (čl. 11. *ZARIK-a*) za zemljoradničke posjede bio je odlučan broj loza. Koliko je god u jednoj zemljoradničkoj porodici bilo loza, toliko je toj porodici ostavljeno maksimuma, tako da su naprimjer u ravnicama mogli ostati netaknuti zemljoradnički posjedi i do 800, a u planinskim krajevima i do 1.600 dunuma.

549 ABiH, ARIK, k-431, dok. 11874. *Raspis Ministarstva poljoprivrede Bosne i Hercegovine br. 429/47*, od 13. februara 1947. godine.

550 ABiH, ARIK, k-431, dok. 11874. *Raspis je donijet od strane Ministarstva poljoprivrede Bosne i Hercegovine 17. aprila 1947. godine*, pod brojem Arik br. 7303/47.

551 ABiH, ARIK, k-431, dok. 11874. *Uputstvo za pravilnu primjenu novog ZARIK-a upućeno sreskim i okružnim agrarnim komisijama od strane Ministarstva poljoprivrede Bosne i Hercegovine.*

Po novom *ZARIK-u* ovo pitanje je bilo uređeno drugačije i po lozama se nije više određivala veličina posjeda. Postojalo je pravilo: jedna porodica, jedan maksimum. Taj se maksimum kretao u granicama čl. 11, kao i ranije, ali je zato bio samo jedan. Izuzetak je učinjen samo za porodice preko 15 članova i to u brdovitim i planinskim krajevima, ako je zemlja vrlo slaba. U takvim slučajevima, na svakog daljeg člana preko 15 članova, ostavljeno je još po 10 dunuma. Prema tome, naprimjer, nijedna zemljoradnička porodica u ravnicama, makar se ona sastojala od četiri loze, nije mogla zadržati više od 250 dunuma.[552]

Važna odredba u novom *ZARIK-u* odnosila se na samce i porodice bez djece, kojima se nije moglo ni u kojem slučaju, u ime maksimuma, ostaviti preko 200 dunuma, a u planinskim krajevima preko 250 dunuma obradive zemlje. Prema tome, morale su se revidirati i sve odluke o eksproprijaciji zemljoradničkih posjeda, što je podrazumijevalo donošenje naknadnih odluka, a što je i navedeno u *Raspisu* Ministarstva poljoprivrede NR Bosne i Hercegovine.[553]

Raniji stav 1 čl. 24. *ZARIK-a*, a koji se odnosio na beglučka zemljišta bio je nejasan. Novim *ZARIK-om* ta nejasnoća se pokušala otkloniti. Po novom *ZARIK-u*, svako zemljište smatralo se beglučkim, ako ga je vlasnik (beg) davao neprekidno 10 godina, računajući do 6. aprila 1941. godine, drugima na obrađivanje. Na tom zemljištu dotadašnji vlasnik je gubio svoja vlasnička prava, a kojem će obrađivaču (seljaku) to pravo agrarna komisija priznati zavisilo je od toga koliko je tih 10 godina dugo, i koji seljak, to zemljište držao, ili, pak, kome je to zemljište bilo potrebnije. Na osnovi navedenog propisa svaki beglučar nije mogao steći pravo svojine na beglučkom zemljištu, makar to zemljište on obrađivao i neprekidno 10 godina. Isključeni su bili od takvih prava i oni beglučari koji su imali i drugo stalno zanimanje, ili, ako je njihova egzistencija na njihovom vlastitom zemljištu bila osigurana. Kod donošenja odluka u obrazloženju je naglašavano da je taj zemljoradnik, kojem je priznato pravo, ili njegovoj porodici, za vrijeme od 10 godina, neposredno prije 6. aprila 1941. godine, to zemljište najduže držao i obrađivao, ili da mu je to zemljište najpotrebnije među onima koji su ga, eventualno, u tom vremenu također držali i obrađivali. Pod tim uslovima se moglo jedino upisati vlasništvo, odnosno uračunati u njegov zemljoradnički maksimum (čl. 11 *ZARIK-a*) koji mu se u svojini ostavljao.

Pored čl. 24 u novom *ZARIK-u* dodat je novi član 24 a, koji je glasio: „Posjedi zemljoradnika, koji su javnom družbom prešli u vlasništvo novčanih zavoda i po ovom zakonu eksproprisani, vraćaju se do visine priznatog maksimuma u vlasništvo prijašnjih vlasnika, ukoliko su ih ovi ili njihovi

552 ABiH, ARIK, k-431, dok. 11874. *Uputstvo za pravilnu primjenu novog ZARIK-a, upućeno sreskim i okružnim agrarnim komisijama od strane Ministarstva poljoprivrede Bosne i Hercegovine*.

553 ABiH, ARIK, k-431, dok. 11874. *Raspis Ministarstva poljoprivrede i stočarstva Bosne i Hercegovine br. 429/47*, od 13. maja 1947. godine.

nasljednici i dalje obrađivali". Po izvršenoj eksproprijaciji ovih posjeda sreske agrarne komisije su bile obavezne odlukom o dodjeljivanju izvršiti vraćanje zemljišta u svojinu ranijem vlasniku-zemljoradniku, odnosno njegovom nasljedniku koji je tu zemlju radio, ali do visine priznatog im maksimuma (iz čl. 11 *ZARIK-a*) uz klauzulu ograničenja iz čl. 40 *ZARIK-a*, a eventualni višak iz tog posjeda ostaje u državnom zemljišnom fondu kao raspoloživo zemljište.[554]

Upravo zbog brojnih i raznovrsnih aktivnosti u 1947. godini došlo je do promjena u oblasti agrarnih odnosa, izazvanih općim potrebama narodne privrede, a posebno donošenjem *Zakona o Petogodišnjem planu razvitka narodne privrede FNRJ*, odnosno NR Bosne i Hercegovine. *Zakon* o potvrdi, izmjenama i dopunama *ZARIK-a* sadržavao je brojne promjene u odnosu na raniji *ZARIK* i po pitanju dodjele eksproprisanih šuma, što je utvrđeno novim *Zakonom o postupanju sa eksproprisanim i konfiskovanim šumskim posjedima u Bosni i Hercegovin*i,[555] od 13. marta 1947. godine, pri čemu je sarađivalo i Odjeljenje za agrarnu reformu i kolonizaciju. Od tog vremena, sve eksproprisane šume i šumska zemljišta, u smislu odredaba *ZARIK-a*, stavljene su na raspolaganje Ministarstvu šumarstva NR Bosne i Hercegovine radi daljeg postupka.

Osim ovih, u novim *ZARIK-u*, postojale su i druge izmjene i dopune, a koje su se ogledale u slijedećem:

- dodjela zemljišta koje su ostavili kolonisti, riješeno je bilo čl. 19 *ZARIK-a*, taj član je izmijenjen čl. 6 novog *ZARIK-a*. Pod užom rodbinom, o kojoj je riječ u ovom članu, trebalo je podrazumijevati samo rodbinu sa kojom je kolonista u zajednici živio prije nego je odselio. Međutim, u užu rodbinu su se uračunavala i odijeljena braća, ali samo ona koja su bila bez zemlje ili ako nisu imala dovoljno zemlje. Navodni smisao ove dopune odnosio se na to da se što više zemljišta osigura za SRZ ili za uzurpante kada se budu dizali iz državnih šuma;
- po ranijem čl. 25 *ZARIK-a* bio je određen rok od jedne godine u kome se imalo naseliti lice na dodijeljenu zemlju, u novom *ZARIK-u* taj rok je bio smanjen na dva mjeseca;
- važna je bila izmjena i dopuna čl. 53 *ZARIK-a* koja govori o nadležnosti. To je urađeno u čl. 10 novog *ZARIK-a*. Sve ostale izmjene i dopune *ZARIK-a* su bile daleko manje važne.[556]

554 ABiH, ARIK, k-431, dok. 11874. *Uputstvo za pravilnu primjnu ZARIK-a upućeno sreskim i okružnim agrarnim komisijama uod strane Ministarstva poljoprivrede Bosne i Hercegovine*.

555 „Sl. list NR Bosne i Hercegovine", br. 11/47.

556 ABiH, ARIK, k-431, dok. 11874. *Uputstvo za pravilnu primjenu ZARIK-a upućeno sreskim i okružnim agrarnim komisijama od strane Ministarstva poljoprivrede Bosne i Hercegovine*.

Izmjenama i dopunama *ZARIK-a* u Bosni i Hercegovini započela je jedna nova faza u procesu provođenja agrarne reforme i kolonizacije. Kako bi se odredbe novog *ZARIK-a* sprovele u djelo, i iste imale pozitivne rezultate, neophodno je bilo poduzeti konkretne korake, a prije svega sljedeće:

- popuniti postojeće sastave sreskih i okružnih agrarnih komisija, tako, gdje nisu postojale ili su radile u nepotpunom sazivu, kako je bilo propisano čl. 49 starog i čl. 10 novog *ZARIK-a*;
- u dotadašnjem svom radu članovi sreskih agrarnih komisija nisu pozivani na odgovornost za svoj rad, tako da je u radu određenih komisija bilo propusta i javašluka, što je imalo uticaja na rezultate sprovedene agrarne reforme i kolonizacije koji su u nekim srezovim bili površni, protivzakoniti i slabi. Stoga su, po novom *ZARIK-u*, sreske i okružne agrarne komisije kao državni organi zaduženi za sprovođenje agrarne reforme pod rukovodstvom Ministarstva poljoprivrede (čl. 45 starog *ZARIK-a* izmijenjen čl. 10 novog *ZARIK-a*) za svoj rad bile odgovorne Ministarstvu poljoprivrede Bosne i Hercegovine;
- agrarna reforma se morala mnogo brže provoditi i završiti, zbog čega je i dodat novi čl. 75-a koji je određivao da se u roku od 6 mjeseci treba pokrenuti postupak o saobražavanju sa novim *ZARIK-om* ranije donesenih odluka o eksproprijaciji. To je ustvari značilo da je trebalo uzeti sve predmete o eksproprijaciji, kako nezemljoradničkih, tako i zemljoradničkih posjeda, i ispitati da li su donesene odluke u skladu sa izmjenama i dopunama novog *ZARIK-a.* Tamo gdje nisu bile, neophodno je bilo odmah pokrenuti postupak saobražavanja, ako je bilo potrebno odrediti raspravu i donijeti naknadnu odluku. Pod saobražavanjem su trebali doći i svi oni slučajevi u kojima MNO nisu u spisima I d) unijeli one zemljoradničke posjede koji prema ranijem *ZARIK-u* nisu mogli uopšte pasti pod udar agrarne reforme i kolonizacije, a koji su novim *ZARIK-om* obuhvaćeni. Zato je bilo neophodno preko MNO utvrditi ponovo sve zemljoradničke i nezemljoradničke posjede koje po ranijem *ZARIK-u* nije bilo potrebno unositi u spiskove, a koji, zbog donesenih izmjena, trebaju doći pod udar agrarne reforme;
- kako bi Ministarstvo poljoprivrede moglo pratiti i kontrolisati rad svih sreskih agrarnih i okružnih komisija na izvršenju saobražavanja, za koje je bio određen rok od 6 mjeseci, dužne su bile sve agrarne komisije odmah po prijemu *Uputstva*, u roku od mjesec dana, pregledati sve predmete i dostaviti Ministarstvu poljoprivrede spisak tih predmeta u kojima treba sprovoditi saobraženje. U istom terminu je trebalo pribaviti sve podatke, kako o nezemljoradničkim, tako i o zemljoradničkim zemljišnim posjedima, koji ranije nisu bili prijavljeni i po kojima ranije nije ništa postupano, a po novom *ZARIK-u* moraju spasti pod udar agrarne reforme. Predsjednici agrarnih komisija morali su voditi računa o postavljenom roku;

- iz novog člana 75-a slijedilo je, da neće vrijediti otuđenja i opterećenja onih zemljišnih posjeda koja budu izvršena po stupanju na snagu novog *ZARIK-a,* ako u postupku saobraženija budu ekspropisani;
- za utvrđene činjenice, da se porodice, u smislu čl. 7, tačke f) nisu vratile na svoj posjed dovoljno je bilo uvjerenje izdato od strane MNO, ovjereno u SNO;
- bilo je slučajeva gdje su mnoge zemljoradničke i nezemljoradničke porodice svoj posjed podijelile, nekad sa namjerom da se izigraju odredbe *ZARIK-a*, zbog čega se takva dioba po zakonu smatrala ništavnom;
- kada je riječ o eksproprijaciji zemljišnih posjeda koja su u toku rata napuštena čl. 7 tačke f) *ZARIK-a,* utvrđeno je da će se procesom eksproprijacije oduzeti zemljišni posjedi onih zemljoradničkih porodica koje su se uslijed ratnih prilika, bilo dobrovoljno, bilo prisilno, udaljile sa svoje zemlje, a čiji se preostali članovi, na poziv vlasti, ne vrate na posjed u roku od dvije godine, ako zato imaju stvarne mogućnosti. Ministarstvo poljoprivrede na teritoriji NR Bosne i Hercegovine je evidentiralo oko 20.000 ha ovakvih zemljišta. Međutim, površine ove kategorije zemlje bile su znatno više i prema određenim pokazateljima dosezale su i do 35.000 ha. Ova zemlja u procesu eksproprijacije imala se oduzeti od dotadašnjih zemljišno-knjižnih vlasnika, ali samo u slučaju da se oni, odnosno njihovi živi nasljednici, ne vrate u roku od dvije godine od poziva vlasti.[557]

Po pitanju unošenja u zemljišni fond zemljišnih posjeda koja su preseljeni kolonisti ostavili po čl. 4, tačka g) *ZARIK-a* u Bosni i Hercegovini u zemljišni fond ulazila su zemljišta koja su ostavili kolonisti koji su preselili u drugi kraj, ukoliko se u roku od dvije godine ne vrate na svoje staro mjesto. Prema evidencijama Ministarstva poljoprivrede Bosne i Hercegovine, do aprila 1947. godine, u spoljnoj kolonizaciji, preseljeno je u Vojvodinu oko 13.000 porodica, a u unutrašnjoj kolonizaciji, u pojedine krajeve Bosne i Hercegovine, više od 1.000 porodica, što je već tada bilo ukupno preko 14.000 porodica. Računajući da je svaka porodica u prosjeku ostavila po 30 dunuma zemljišta, pretpostavljalo se da su preseljeni kolonisti ostavili oko 420.000 dunuma zemljišta. Kako podaci nisu bili potpuni, Ministarstvo poljoprivrede je insistiralo od sreskih agrarnih komisija da odmah pristupe prikupljanju i evidentiranju svih tačnih podataka o ovakvim zemljištima.[558]

Nakon izvršenih izmjena i dopuna *ZARIK-a*, u procesu provođenja agrarne reforme u praksi se često pojavljivao problem vezan za pitanje šta se to smatra jednim posjedom, zato što je čl. 4 starog ZARIK-a dopunjen čl. 5 novog

557 ABiH, ARIK, k-443, dok. 19769. *Unošenje u zemljišni fond posjeda koji su u toku rata ostali bez pravnog nasljednika*, od 17. aprila 1947. godine.

558 ABiH, ARIK, k-443, dok. 19769. *Unošenje u zemljišni fond posjeda koji su u toku rata ostali bez pravnog nasljednika*, od 17. aprila 1947. godine.

ZARIK-a. U mnogim srezovima u Bosni i Hercegovini bilo je izraženo tzv. pitanje suvlasničkih posjeda, odnosno postavljalo se pitanje šta se to smatra pod suvlasničkim posjedom. Takvih problema, između ostalog, bilo je i na području sreza Konjic, jer je na istom bilo tzv. suvlasničkih posjeda koji su se sastojali od više zemljišta, a koja su po načinu iskorištavanja bila pod jednom upravom i sačinjavala su jedno gazdinstvo, s tim što neki suvlasnici ovih gazdinstava bili zemljoradnici, a jedan nezemljoradnici. Stoga je SNO Konjic od Ministarstva poljoprivrede, Odjeljenje za agrarnu reformu i kolonizaciju, tražilo objašnjenje po čl. 7, tačke e) *ZARIK-a* u vezi sa upustvom za njegovu pravilnu primjenu.[559]

U provođenju agrarne reforme i kolonizacije određeni problemi su proizilazili po pitanju tumačenja u pogledu pitanja vlasništva ležećih ostavina. Naime, za utvrđivanje vlasništva zemljišnih posjeda u primjeni agrarnih propisa bilo je odlučeno čl. 15. *ZARIK-a* da je vlasništvo prihvatljivo upisano sa stanjem upisanim u zemljišne knjige na dan 4. juli 1941. godine. Za pravilnu i jednoobraznu primjenu *ZARIK-a* potrebno je bilo raščistiti pitanje ko je vlasnik ostavine od smrti ostavitelja do njenog uručenja. Po zakonima i ustaljenoj praksi, do kraja Drugog svjetskog rata na području Bosne i Hercegovine nije bila poznata ustanova „ležeća ostavina". Naime, sam čas smrti ostavitelja smatrao se momentom prelaska ostavine u vlasništvo nasljednika. Međutim, bilo je slučajeva da nasljedstvo nakon smrti ostavitelja nije prešlo u vlasništvo nasljednika, to je nezemljoradnicima imalo pripasti i svim nasljednicima po čl. 7 tačka e) *ZARIK-a* nezemljoradnički maksimum od 30 dunuma. Pošto ovo pitanje nije bilo odredbama *ZARIK-a* najbolje riješeno, u praksi su proizilazili brojni problemi zbog čega su agrarne komisije tražile pomoć i objašnjenje od strane Ministarstva poljoprivrede Bosne i Hercegovine. Tako je i Sreska agrarna komisija u Derventi tražila od Ministarstva poljoprivrede mjerodavno uputstvo po ovom pitanju, ko se ima u smislu čl. 15 *ZARIK-a,* smatrati vlasnikom ostavine, ležeća ostavinska masa ili nasljednici ostavitelja.[560]

Određenih nejasnoća kod primjene novog *ZARIK-a* bilo je i kod drugih sreskih agrarnih komisija. Tako je SAK-a Teslić od strane Ministarstva poljoprivrede Bosne i Hercegovine tražila određena pojašnjenja, u smislu stava 2. čl. 5 *ZARIK-a,* kod tretiranja eksproprijacionog posjeda porodice Smailbegović, u ukupnoj količini od 241 dunuma i 722 m^2, da li se isti tretira kao jedan posjed, ili, pak, kao 6 suvlasničkih posjeda.[561]

Pod udar agrarne reforme i kolonizacije potpadali su i zemljišni posjedi nezemljoradnika. Tako je, na osnovi čl. 53 stav 3. i čl. 7 tačka a) i čl. 9 *ZARIK-a,* Okružna agrarna komisija Banja Luka donijela odluku o eksproprijaciji zemljišta Marković Lazara iz Prnjavora, ukupne površine od 1.433.610

559 ABiH, ARIK, k-436, dok. 14686. *Objašnjenje čl. 7. tačke e) ZARIK-a,* od 20. avgusta 1947. godine.

560 ABiH, ARIK, k-437, dok. 15204. *Traženje uputstva u pogledu ležećih ostavina od Ministarstva poljoprivrede Bosne i Hercegovine*, od 29. avgusta 1947. godine.

561 ABiH, ARIK, k-437, dok. 15433. *Primjena Zakona o potvrdi, dopunama i izmjenama ZARIK-a u Bosni i Hercegovini*, od 4. septembra 1947. godine.

dunuma. Zemljište je eksproprijacijom oduzeto od ranijeg vlasnika bez nadoknade, jer je isti nezemljoradnik i zemljište iskorištavao davanjem pod zakup i najamnom radnom snagom. Vlasnik zemljišta je bio državni činovnik sa mjesečnom plaćom od koje je mogao da se izdržava.[562]

Određene probleme u procesu provođenja agrarne reforme i kolonizacije predstavljalo je pitanje zemljišta koje su ostavili kako spoljni, tako i unutrašnji kolonisti. Po ovom pitanju Ministarstvo poljoprivrede NR Bosne i Hercegovine izdalo je *Uputstvo* svim agrarnim komisijama,[563] a Komisija za agrarnu reformu i kolonizaciju pri Predsjedništvu Vlade FNRJ, na traženje Ministarstva poljoprivrede Bosne i Hercegovine, zauzela je slijedeće stanovište:

- podvajanje složenih porodica (kućnih zadruga), na uže (inokosne), ne može se postaviti na isti način kod podvajanja pri samom preseljenju i kod već preseljenih porodica. Kod podvajanja pri samom naseljavanju mogao se uzeti blaži kriterij, po kojem nije moralo biti po sedam članova u svakoj porodici. Glavno je bilo da čine užu porodicu i da se ustanovi da se ne radi o špekulatorskim namjerama, što je stvar organa na terenu i njihovih saglasnosti;
- u vezi sa tim morale su se naglasiti neke stvari na raščišćavanju pojma šta se smatra užom porodicom kada je u pitanju kolonizacija. Roditelji i jedan oženjen sin čine jednu, a ne dvije porodice. Roditelji, jedan neoženjen sin ili neudata kći čine jednu, a ne dvije porodice. Tek dva oženjena brata čine dvije porodice. Sa ratnom siročadi, također, trebalo je da se postupi na isti način za određivanje jedne ili dvije porodice;
- svi članovi porodice, koji su na molbi naznačeni, morali su se preseliti u mjesto koje je označeno u odobrenju za naseljenje. Ako se ne presele svi, i sve dok se ne presele svi, ne mogu da se koriste odobrenjem za dobijanje zemlje i kuće u Vojvodini.[564] Po čl. 7 tačka g) *ZARIK-a* i čl. 2 *Pravilnika o sprovođenju ZARIK-a* napušteno zemljište kolonista nakon dvije godine ukoliko se ne vrate, ulazi u zemljišni fond. Ovo je važilo kako za koloniste koji su preselili u Vojvodinu, tako i za unutrašnje koloniste u Bosni i Hercegovini.

Važno pitanje u procesu provođenja agrarne reforme i kolonizacije u 1947. godini bilo je pitanje raspolaganja konfiskovanim zgradama u svrhu kolonizacije. Ovo je bilo pravno regulisano *Uredbom o osnivanju fondova*: stambenih poljoprivrednih zgrada, poljoprivrednih inventara i stoke, sjemena, hrane i pokućstva, dobivene konfiskacijama i eksproprijacijama,[565] a isto je

[562] ABiH, ARIK, k-443, dok. 19695. *Odluka o eksproprijaciji velikog posjeda nezemljoradnika*, od 25. maja 1946. godine.

[563] ABiH, ARIK, k-450, dok. 3415. *Uputstvo* Arik br. 11874/47 od 7. jula 1947. godine i Raspis Arik br. 2002/48, od 10. februara 1948. godine.

[564] ABiH, ARIK, k-450, dok. 3415. *Pitanje raspolaganja sa zemljištem koje su ostavili kolonisti i predvajanja kolonističkih porodica*.

[565] „Sl. list DFJ“, br. 72/45.

bliže objašnjeno *Uputstvom* Privrednog savjeta za tumačenje i primjenu čl. 2 i 5 navedene *Uredbe*.[566]

Prema tački 1 *Uputstva* Privrednog savjeta u fond privrednih i stambenih zgrada ulazile su zgrade u gradskom području, samo ako su bile tijesno vezane za objekte agrarne reforme i kolonizacije i ako su zgrade po svojoj namjeni bile seoske, tj. ako su sadržavale, pored kuće za stanovanje, i potrebne privredne zgrade. U protivnom, ako navedeni uslovi nisu bili ispunjeni, ovakve zgrade su ulazile u gradski stambeni fond. Zgrade koje su bile konfiskovane u korist države ulazile su u Fond stambenih i poljoprivrednih zgrada, bez obzira na svoju vrijednost i onda kada se nisu nalazile na samim eksproprisanim i konfiskovanim imanjima, pod uslovom tijesne veze sa objektima agrarne reforme.[567]

ZARIK-om je bilo utvrđeno da se kao maksimum vjerskim ustanovama ostavlja površina u iznosu od 100 dunuma. Kako su crkve, vakufi i druge vjerske ustanove imali jako velike zemljišne posjede, veliki broj njihovih posjeda je bio predmetom eksproprijacije na cijelom prostoru Bosne i Hercegovine i u 1947. godini. Mogućnost da se izbjegne proces eksproprijacije bilo je proglašenje vjerskih objekata i ustanova, ustanovama od većeg kulturnog i historijskog značaja. Prema dostupnim podacima, mali broj vjerskih ustanova u Bosni i Hercegovini je proglašen od strane Ministarstva prosvjete Bosne i Hercegovine ustanovom od većeg kulturnog i historijskog značaja. Pod udar agrarne reforme i kolonizacije potpalo je i zemljište Franjevačkog samostana u Plehanu. Isti je bio u kategoriji vjerskih objekata od većeg kulturnog i historijskog značaja. Zemljište ovog samostana se sastojalo od pet udaljenih i međusobno nepovezanih zemljišnih posjeda u ukupnoj površini od 763 dunuma i 570 m². Iz navedenih površina zemljišta, za potrebe samostana trebalo je izdvojiti zakonski minimum od 100 dunuma. Stoga je Sreska agrarna komisija Derventa, na čijem su se prostoru nalazile ove zemljišne površine, predložila da se samostanu ostavi predviđeni zakonski maksimum u k.o Buna u Kovačevcu.[568] Međutim, ostavljeni minimu zemljišta nije bio dovoljan za normalno egzistiranje ovog samostana. Iako se sveštenstvo samostana u nekoliko navrata žalilo na uzurpaciju zemljišta, komunističke vlasti nisu imale razumijevanja na upućene žalbe.

U 1947. godini Odjeljenje za agrarnu reformu i kolonizaciju je proširilo svoje stvarne nadležnosti koje su bile *ZARIK-om* utvrđene, ali u praksi se nailazilo na raznovrsne situacije koje je prema prirodi problematike, moralo uzimati Odjeljenje u postupak. U Odjeljenju su se po određenim oblastima u toku 1947. godine odvijale aktivnosti po odsjecima. U Agrarno-pravnom odsjeku, u toku 1947. godine, doneseno je 19 rješenja kako bi Ministarstvo

566 „Sl. list FNRJ“, br. 10/45.

567 ABiH, ARIK, k-450, dok. 3234. *Raspolaganje konfiskovanom zgradama u svrhu konfiskacije*, od 15. marta 1948. godine.

568 ABiH, ARIK, k-439, dok. 1681. *Izdvajanje zemljišta iz zemljišnog fonda bivšeg vlasnika Franjevačkog samostana u Plehanu*, od 12. februara 1947. godine.

poljoprivrede provelo eksproprijacione rasprave za zemljišne posjede onih vlasnika koji su, pored zemljišnih posjeda u Bosni i Hercegovini imali posjede i u drugim republikama, a prema tumačenju Narodne skupštine FNRJ od 18. februara 1946. godine, rasprave su provođene i okončane prvostepenim odlukama. U ovoj godini, u postupku eksproprijacije zemljišnih posjeda riješeno je 132 predmeta po uloženim žalbama protiv odluka prvostepenih organa, i to meritorno, dok su u 27 slučajeva spisi vraćeni na postupak nadopune radi donošenja nove odluke koji je krajem 1947. godine bio još u toku. Osim toga, u 12 slučajeva poništene su odluke Odjeljenja za agrarnu reformu i kolonizaciju i određen ponovni postupak eksproprijacije, odnosno donošenje novih odluka.[569]

Pored toga, u 89 predmeta izdvojeno je potrebno zemljište iz zemljišnog fonda za potrebe radi dodjele socijalnim i obrazovnim ustanovama, bolnicama i državnim privrednim preduzećima. Ova zemljišta oduzeta su u smislu člana 5. *ZARIK-a,* od 5. januara 1946. godine. Sva rješenja o izdvajanju i dodjeli po navedenom *Zakonu* saobražena su propisima uredbe Vlade FNRJ o uknjiženju prava vlasništva na državnoj nepokretnoj imovini od 3. juna 1947. godine. Isto tako, tražene su u 42 slučaja intervencije Javnog tužioca NR Bosne i Hercegovine po slučajevima povrede *ZARIK-a* kod pravosnažnih odluka, a po uloženom zahtjevu za zaštitu zakonitosti od strane Javnog tužioca donesene su 22 poništavajuće odluke prvostepenog i drugostepenog organa te određen ponovni postupak, dok su takva dva zahtjeva odbijena. Također, doneseno je 10 rješenja u sporazumu sa Ministarstvom prosvjete po molbama pojedinih bogomolja i drugih vjerskih ustanova za priznavanje karaktera kao ustanove većeg značaja i veće historijske vrijednosti, te 28 odluka kojima se delegira nadležnost okružnih agrarnih komisija u slučajevima eksproprijacije zemljišnih posjeda koji su se nalazili u dva ili više okruga. Tokom 1947. godine riješena su 43 slučaja po pitanju uzurpacije državnog zemljišta, po molbi držaoca, shodno propisima čl. 36 *Saveznog Zakona o agrarnoj reformi i kolonizaciji*, od čega je devet poslato na nadopunu, te donesena su 32 rješenja o zamjeni nekretnina po molbama privatnih lica. Odgovoreno je u 103 slučaja pismeno u vidu pravnih mišljenja po pitanjima zainteresovanih organa za sprovođenje agrarne reforme i kolonizacije, te objašnjenja odredaba *ZARIK-a* i podzakonskih akata iz ove oblasti.[570]

Agrarne komisije i Odjeljenje za agrarnu reformu i kolonizaciju su vodile evidencije o donesenim odštetama bivšim vlasnicima za oduzete zemljišne posjede po članu 9. stav 4 *ZARIK-a,* kao i evidencije o postojećim

569 ABiH, ARIK, k-460, dok. 8815. *Izvještaj o radu Odjeljenja za agrarnu reformu i kolonizaciju u toku 1947. godine bez datuma*.

570 ABiH, ARIK, k-460, dok. 8815. *Izvještaj Odjeljenja za agrarnu reformu i kolonizaciju o provođenju agrarne reforme i kolonizacije u 1947. godini*.

dugovima i teretima na tim zemljištima (čl. 26 *ZARIK-a*). Prema dostupnim podacima visina odšteta do kraja 1947. godine iznosila je 15.000.000 dinara.[571]

Kada je riječ o predmetima novčane naravi i obezbijeđenim kreditima, izradi referata, traženju saglasnosti od Ministarstva finansija Vlade NR Bosne i Hercegovine za izvanredne isplate učinjenih troškova po predmetima *ARIK-a,* dalje u pregledu i odobravanju putnih računa, zatim personalnih stvari i drugih poslovnih predmeta administrativne prirode riješeno je tokom 1947. godine 3.671 predmeta.[572] Navedeno upućuje da se i u 1947. godini proces agrarne reforme odvijao značajnim tempom te da su nadležni organi i institucije imali brojne aktivnosti.

Rješenjem Ministarstva poljoprivrede Bosne i Hercegovine[573] u 1947. godini obnovljeni su fondovi: stambenih i poljoprivrednih zgrada, pokućanstva, poljoprivrednog inventara i stoke i sjemena i hrane. Ovi su fondovi dokinuti *Rješenjem* Vlade FNRJ[574] i istim je određena likvidacija *Rješenjem* Ministarstva poljoprivrede Bosne i Hercegovine.[575] Po završnom računu priloženi su 24. maja 1947. godine (pod Arik 9.366) kod Investicione banke–Glavne filijale Sarajevo, na partiju 1425, iznosi od 4.498.558 dinara i 16 para na tekući račun 723 u korist „Sredstava ukinutih fondova sa kojima je raspolagalo Ministarstvo finansija NR Bosne i Hercegovine. Prikupljanje prihoda sa konfiskovanog, ekspropisanog i napuštenog zemljišta, kao i zemljišta preseljenih kolonista, obavljali su SNO i dostavljali sredstva, neposredno, Ministarstvu finansija Bosne i Hercegovine. Tako je do 1. januara 1948. godine, po ovoj osnovi, prema Izvještaju Odjeljenja za agrarnu reformu i kolonizaciju, prikupljeno 442.983 dinara i 60 para. U pogledu živog i mrtvog inventara, riješeno je bilo da SNO ukoliko takvi, inventari postoje, prvenstveno podjele daju unutrašnjim kolonistima i SRZ-ma, a ukoliko unutrašnjih kolonista nema, da se isti prodaju i da se prihod preda Ministarstvu finansija Bosne i Hercegovine u korist „sredstava ukinutih fondova“.[576]

U Agrarno-tehničkom odsjeku 1947. godine izvršena su snimanja radi pokretanja privrednih aktivnosti na četiri državna poljoprivredna dobra i dvije SRZ-e, te snimanje jednog dijela rijeke Bosne u svrhu regulacije u selu Balegovci, srez Odžak. Isto tako, izvršena su snimanja kompleksa Državnog poljoprivrednog dobra „Nova Topola“ u Cerovljanjima u svrhu meliorizacije u površini od 7.000 dunuma. Pored radova oko sprovođenja agrarne reforme i

571 ABiH, ARIK, k-460. dok. 8815. *Izvještaj Odjeljenja za agrarnu reforme i kolonizaciju o provođenju agrarne reforme i kolonizacije u 1947. godini*.

572 ABiH, ARIK, k-460, dok. 8815. *Izvještaj Odjeljenja za agrarnu reformu i kolonizaciju o provođenju agrarne reforme i kolonizacije u 1947. godini*.

573 *Rješenje* je doneseno 17. marta 1947. godine pod *ARIK,* br. 4172.

574 *Rješenje Vlade FNRJ*, br. 1264, od 7. februaru 1947. godine.

575 *Rješenje Ministarstva poljoprivrede i stočarsta Bosne i Hercegovine*, br. 3542/47, od 1. marta 1947. godine.

576 ABiH, ARIK, k-460, dok. 8815. *Izvještaj Odjeljenja za agrarnu reformu i kolonizaciju o provođenju agrarne reforme i kolonizacije u 1947 godini*.

kolonizacije ovaj Odsjek je radio na arondaciji dvije SRZ-e i 16 posjeda državnih poljoprivrednih dobara republičkog i lokalnog karaktera.

Prema dostupnim podacima, do novembra 1947. godine, i pored toga što su se provodile dopunski procesi eksproprijacije brojnih zemljišnih posjeda koji su pali pod udar agrarne reforme i kolonizacije, zemljišni fond nije bio u potpunosti formiran. Do ovog vremena podijeljene su velike površine zemlje iz zemljišnog fonda brojnim korisnicima, no značajne površine ostale su i nepodijeljene. Tako je, prema raspoloživim podacima, stanje zemljišnog fonda u Bosni i Hercegovini do 8. novembra 1947. godine bilo je slijedeće:[577]

Vrsta posjeda	**Broj posjeda**	**Obradivo zemljište**		**Šumsko zemljište**		**Ukupno**	
		ha	**a**	**ha**	**a**	**ha**	**a**
Veleposjedi	322	11.814	00	5.562	00	17.376	00
Banke	166	1.284	00	2.690	80	3.975	60
Crkve – manastiri	117	1.700	50	3.839	50	5.540	70
Zemljoradnici	249	3.075	20	1.097	90	4.173	10
Nezemljoradnici	1.428	8.536	00	2.812	20	11.348	20
Nestalih vlasnika	1.178	8.753	40	1.600	20	10.350	60
Njemački posjedi	1.570	11.872	20	969	20	12.842	10
Zem. stranih naroda	1.605	9.757	20	4.097	30	13.854	50
Po sud. odlukama	875	8.077	80	2.597	20	10.675	00
Državno zemljište	---	---	---	---	---	---	---
Izdv. za fond	40	775	60	2.003	60	2.779	20
Kolonisti ostavili	1.059	14.128	60	1.978	30	16.106	90
UKUPNO	**8.635**	**79.776**	**00**	**29.248**	**20**	**107.024**	**20**

Iz tabelarnog pregleda može se vidjeti da je broj posjeda koji su potpali pod udar agrarne reforme i kolonizacije u Bosni i Hercegovini do 8. novembra 1947. godine bio 8.635 posjeda u ukupnoj površini od 107.024 ha i 20 ari. Od toga je na obradivo zemljište otpadalo 74,54%, a na šumsko zemljište 25,46%. U ukupnoj površini, najveći udio zemljišta u zemljišnom fondu činile su zemljišne površine veleposjeda sa 16,24%. Brojčano, najviše zemljišnih posjeda koji su ušli u zemljišni fond činili su posjedi stranih naroda koji su, nakon Drugog svjetskog, rata odselili iz Bosne i Hercegovine. Ovdje se, prije svega, misli na iseljene Poljake, te na Čehe, Slovake i druge. Ukupno ovih

577 ABiH, ARIK, k-460, dok. 8815. *Izvještaj Odjeljenja za agrarnu reformu i kolonizaciju o provođenju agrarne reforme i kolonizacije u 1947. godini*.

posjeda bilo je 1.605 i činili su 12,94% ukupne površine zemljišnog fonda, dok su posjedi Nijemaca činili 12,00% zemljišnog fonda. Značajan udio činili su posjedi koje su ostavile kolonističke porodice kojih je bilo 1.059 i činili su 15,05% zemljišnog fonda. Ovih posjeda je bilo daleko više, međutim, krajem 1947. godine, jednom broju istih nije bio istekao rok od 2 godine. Potrebno je istaći da navedeni podaci nisu bili potpuni krajem 1947. godine, ali ni do kraja 1948. godine nisu bile potpune sve evidencije po pitanju provođenja agrarne reforme i kolonizacije.

Na osnovi navedenih podataka, krajem 1947. godine ostalo je nepodijeljeno još 29.993,40 ha zemljišta, od čega otpada na zemljišta po čl.4. tačka f) *ZARIK-a* 5.242,20 ha, na zemljišta koja su ostala iza kolonista po čl. 4 tačka g) 20.195,30 ha i po ostalim tačkama čl. 4 i 7 *ZARIK-a* 4.555, 30 ha[578]. Komisija pri Vladi FNRJ donijela je načelnu *Odluku*,[579] o načinu rada fondova, koji su namijenjeni izdvajanju Arika, te propisala i načine likvidacije istih. Međutim, ta se *Odluka*, prema mišljenju rukovodstva Odjeljenja za agrarnu reformu i kolonizaciju u Bosni i Hercegovini nije mogla sprovesti slijedećih razloga:

1. Zemljišni posjedi kolonista koji su dostigli ukupnu površinu od 20.195 ha, nisu bili u potpunosti prešli u zemljišni fond, jer kod svih nije bio istekao zakonom propisan rok kada bi iz njihovi posjedi postali državna svojina. Isto tako, oduzimali su se od tadašnjih vlasnika zemljišni posjedi onih zemljoradničkih porodica koje su se usljed ratnih prilika, dobrovoljno ili prisilno udaljile od svoje zemlje, a čiji se preživjeli članovi ne vrate na posjed do 5. januara 1948. godine. To je značilo da će sa ovim zemljištem Ministarstvo poljoprivrede raspolagati tek 1948. godine.
2. Znatne površine zemljišta ušle su u fond kao poljoprivredno obradivo zemljište, ali su ista bila u stvarnosti takva da ih je prije podjele trebalo kultivisati. Stoga je bilo odlučeno da se ti kompleksi kao isključivo podesni za uzgajanje šuma, predaju Ministarstvu šumarstva radi pošumljavanja. Taj se postupak krajem 1947. godine bio je u toku, a površina takvih zemljišnih posjeda iznosila je ukupno 6.560 ha.
3. Neke odluke po *ZARIK-u* (od 5. januara 1946. godine), nisu do kraja 1947. godine bile pravosnažne, a osim njih i mnoge „naknadne odluke“, kao i posve nove odluke u vezi primjene *Zakona o potvrdi izmjena i dopuna* od 7. jula 1947. godine. Stoga, površine koje su kasnije ušle, ili su trebale ući, pod udar agrarne reforme i kolonizacije, nisu se mogle ni podijeliti. Planirano je bilo da će se, čim se poslovi na ovom planu završe i svo zemljište koje pada pod udar agrarne reforme i

578 ABiH, ARIK , k-460, dok. 8815. *Izvještaj Odjeljenja za agrarnu reformu i kolonizaciju o provođenju agrarne reforme i kolonizacije u 1947. godini*.

579 *Odluka* je donesena pod br. 6147/47, od 23. jula 1947. godine.

kolonizacije, pravosnažno uđe u zemljišni fond, pristupiti se njegovoj definitivnoj likvidaciji.

4. Za potrebe državnog sektora, SRZ-a, kao i ekonomija gradskih odbora i raznih privrednih preduzeća, rezervisane su potrebne količine, tim prije što su njihove molbe za dodjelu zemlje stalno pristizale. Težilo se da svi oni budu podmireni zemljom, odnosno da se ostvare zamjene sa privatnim vlasnicima u slučaju arondiranja njihovih imanja, isto tako, planirano je da se zadovolje i potrebe SRZ-a. Tako je bila planirana raspodjela zemlje iz zemljišnog fonda.[580]

U Agrarno tehničkom odsjeku u toku 1947. godine riješeno je 1.900 poslovnih predmeta administrativne prirode. U Odsjeku za katastarsku službu, koji je osnovan u avgustu 1947. godine, a radi izdvajanja ove službe iz geodetske službe, do kraja 1947. godine urađeno sljedeće:

- izvršeno je na područjima MNO cijepanje katastarskih opština na teritoriji Bosni i Hercegovini u cilju da se utvrde površine pojedinih kultura, a u vezi sa najnovijom administrativnom podjelom Bosne i Hercergovine. Prikupljanje navedenih podataka bio je zadatak Planske komisije, čiji se rad sastojao iz terenskih i kancelarijskih poslova. Rezultat Komisije je bio dobar, pa su do kraja decembra 1947. godine izvršeni terenski radovi u 61 srezu, a kancelarijski, kao mnogo obimniji, obavljeni su u potpunosti u 32 sreza. Radi tačne provedbe ovih poslova izdato je od strane Ministarstva poljoprivrede pismeno *Uputstvo* (Arik br. 15008/47), te izvršeni organizacioni poslovi, kako bi se što bolje realizovali ovi zadaci.[581]

U ovom periodu vršena je revizija provedenih aktivnosti u mnogim srezovima. Tako je izvršena revizija u srezu Sarajevo u dva mjesna područja (Tarčin i Pazarić) prema traženju Planske komisije. Svrha je bila da se provjere podaci izvršenog popisa gazdinstava, te je sama revizija dala dobre rezultate, tako da su pojedine kulture obuhvaćene prema katastarskom stanju i sa 100%. Rezultati i način takvog rada usvojeni su od strane Savezne planske komisije.

Urađeni su, također, tehnički podaci na pantografisanju i izradi katastarskih planova, u razmjeru 1:12.500, za Državno planinsko dobro u Kupresu, a na terenu je izvršena revizija kultura na površini od 270.000 dunuma, kao i prikupljanje i sređivanje podataka u svrhu provođenja arondacije. Isto tako, izvršeno je arondiranje posjeda Stočne stanice u Gacku, čija površina je iznosila 8.000 dunuma. Svi navedeni poslovi izvršeni su sa 51 geometrom, koji su, pored navedenog, vršili i druge zadatke katastralne službe, gdje su prisustvovali kao vještaci radnjama oko sprovođenja agrarne reforme,

580 ABIH, ARIK, k-460, dok. 8815. *Izvještaj o radu Odjeljenja za agrarnu reformu i kolonizaciju u toku 1947. godini.*

581 ABiH, ARIK, k-460, dok. 8815. *Izvještaj o radu Odjeljenja za agrarnu reformu i kolonizaciju u toku 1947. godine.*

postupka arondacije državnih poljoprivrednih dobara, kao i osnivanja SRZ-a, te bili zaduženi i ostalim poslovima stručne prirode. Zbog nedovoljnog broja geometara vršena su prebacivanja istih po potrebi službe iz jednog sreza u drugi, bez obzira da li su i gdje su katastarski operati postojali. Gdje istih nije bilo, vršen je novi premjer na osnovu raspoloživih podataka.[582]

Sve provedene aktivnosti na planu agrarne reforme i unutrašnje kolonizacije rezultirale su stvaranju zemljišnog fonda agrarne reforme u Bosni i Hercegovini koji je krajem 1947. i početkom 1948. godine iznosio kako slijedi u narednoj tabeli.[583]

R/b	Vrsta posjeda	Broj	Obradivog zemljišta		Šumskog zemljišta		Svega	
			ha	a	ha	a	ha	a
1.	Veliki posjedi	321	12.274	20	5.569	40	17.843	60
2.	Posjedi banaka i zavoda	149	1.225	30	2.575	60	3.800	90
3.	Posjedi crkava i manastira	121	1.626	70	3.979	90	5.606	60
4.	Zemljorad. posjedi	260	3.139	70	1.087	---	4.226	70
5.	Nezemljorad. posjedi	1.608	8.621	10	2.680	10	11.301	20
6.	Posjedi bez vlasnika i nasljednika	3.848	3.062	10	563	70	3.625	80
7.	Njemački posjedi	3.523	11.769	80	963	40	12.733	20
8.	Posjedi iseljenih pripadnika stranih narod.	1.631	10.253	60	4.334	60	14.588	20
9.	Posjedi konfiskov. sudskim odlukama	1.960	7.076	40	1.973	50	9.049	90
10.	Zemljišta izdvojena od držav. svojine	11	976	90	1.322	40	2.299	30
11.	Napuštena zemljišta	1.245	4.641	80	600	40	5.242	20
12.	Zemljišta koja ostavljaju kolonisti	3.802	18.209	30	1.986	---	20.195	30
UKUPNO		**18.479**	**82.876**	**90**	**27.636**	**---**	**110.512**	**90**

582 ABiH, ARIK, k-460, dok. 8815. *Izvještaj Odjeljenja za agrarnu reformu i kolonizaciju o provođenju agrarne reforme i kolonizacije u 1947. godini.*

583 N. Gaćeša, *Agrarna reforme i kolonizacija u Jugoslaviji 1945-1948*, 252.

U odnosu na novembar 1947. godine, podaci dati u ovoj tabeli se znatno ne razlikuju. Zemljišni fond je uvećan za nešto više od 3.000 ha, dok omjer obradivog zemljišta (74,80%) nije znatno promijenjen u odnosu na šumsko zemljište (25,20%). Procentualno gledano, najveće površine, zemlje unesene u zemljišni fond, odnosile su se na zemlju koju su ostavili kolonisti (18,27%). Značajan udio zemljišnog fonda činili su i veleposjedi (16,24%), potom posjedi iseljenih pripadnika stranih narodnosti (13,20%), posjedi bivših državljana Njemačkog rajha (11,52%) i nezemljoradnički posjedi (10,22%),[584] dok su ostali agrarni objekti, procentualno, daleko manje činili zemljišni fond.

Uporedo sa formiranjem zemljišnog fonda u ovom periodu tekao je proces dodjeljivanja zemlje iz zemljišnog fonda agrarnim interesentima, pa se stanje zemljišnog fonda stalno mijenjalo.

Agrarna reforma i unutrašnja kolonizacija nisu bile završene ni do početka 1948. godine, pa su aktivnosti na ovim poslovima nastavljene početkom godine, a uglavnom su se odnosili na podjelu zemlje iz zemljišnog fonda, no bilo je i postupaka ponovne eksproprijacije i donošenja dopunskih odluka po toj osnovi. Prema podacima Odjeljenja za agrarnu reformu i kolonizaciju u toku januara 1948. godine Agrarno–pravni odsjek ovog Odjeljenja je uradio sljedeće poslove:

- riješio je 63 žalbe, i to 51 žalba je odbijena, a 12 poslato na nadopunu;
- riješeno 5 slučajeva za izdvajanje zemlje iz zemljišnog fonda;
- donesene 242 odluke za arondaciju;
- u dva slučaja delegirana je nadležnost OAK-a;
- dato narodnim vlasnicima 7 pravnih rješenja;
- donesene su tri odluke o eksproprijaciji zemlje u dvije republike;
- poslata su tri prijedloga Javnom tužiocu za podizanje zahtjeva za zaštitu zakonitosti.[585]

U Odsjeku za kolonizaciju, u toku januara 1948. godine, urađeno je sljedeće:

- sređivani su podaci o vanjskoj kolonizaciji;
- prikupljeno je 8 molbi za nova naselja;
- predloženo je 6 molbi autokolonista od kojih je 1 odobrena;
- po unutrašnjoj kolonizaciji odobreno je 12 molbi, a jedna odbijena;
- sređivani podaci kolonista u SRZ-ma;
- vršena pojedinačna preseljenje kolonista,
- riješeno 423 predmeta po poslovima unutrašnje i spoljne kolonizacije.[586]

[584] ABiH, ARIK, k-460, dok. 8815. *Izvještaj Odjeljenja za agrarnu reformu i kolonizaciju o provođenju agrarne reforme u 1948. godini*; N. Gaćeša, *Agrarna reforma i kolonizacija u Jugoslaviji 1945-1948,* 252.

[585] ABiH, ARIK, k-460, dok. 8815. *Izvještaj o radu Odjeljenja za agrarnu reformu i kolonizaciju za januar 1948. godine.*

U Agrarno-tehničkom odsjeku geometri su radili na izradi planova za Kupres i Cerovljane, te na terenu u Goraždu. Isto tako, prikupljeni su podaci o zemljišnom fondu i sređivana dokumentacija o istom. U ovom Odsjeku riješeno je 50 predmeta administrativne prirode.[587]

Odjeljenje za agrarnu reformu i kolonizaciju provodilo je određene aktivnosti na planu provođenja agrarne reforme i kolonizacije i tokom cijele 1948. godine, što se može vidjeti iz brojnih izvještaja istog. Međutim, radu Odjeljenja nedostaju pojedinačni podaci za sve mjesece 1948. godine. U martu u Agrarno-pravnom odsjeku urađeno je slijedeće:

- svih 13 žalbi u drugom stepenu je odbijeno;
- u 12 slučajeva izvršeno je izdvajanje zemlje iz zemljišnog fonda;
- donesena je 141 odluka o arondaciji posjeda;
- u pet slučajeva delegirana je nadležnost okružnih agrarnih komisija;
- u 10 slučajeva narodnim vlastima dato je pravno mišljenja;
- u dva predmeta donesene odluke o eksproprijaciji zemlje u dvije republike;
- u četiri predmeta stavljen je prijedlog Javnom tužiocu za podnošenje zahtjeva za zaštitu zakonitosti;
- u dva predmeta izvršena dodjela zemlje SRZ-ma;
- u 3 slučaja dozvoljena zamjena nekretnina;
- provedene su rasprave u tri predmeta na posjedima u dvije republike;
- riješeno 148 novčanih i administrativnih predmeta.[588]

U Odsjeku za kolonizaciju sređivani su podaci za vanjsku kolonizaciju. Po pitanju unutrašnje kolonizacije riješeno je 105 molbi od kojih je 79 odobreno, a odbijeno 26, jer nisu imali uslova. Riješeno je 389 predmeta po pitanju vanjske i unutrašnje kolonizacije. U Agrarno–tehničkom odsjeku geometri su cijeli mjesec mart radili na terenu, tako da je riješeno 83 predmeta administrativne prirode. [589]

I u mjesecu aprilu 1948. godine Odjeljenje za agrarnu reformu i kolonizaciju nastavilo je aktivnosti na planu provođenja agrarne reforme. Tako je u ovom mjesecu po odsjecima urađeno sljedeće:

Agrarno-pravni odsjek:

- riješene su 23 žalbe u drugom stepenu;
- izvršeno u 9 slučaja izdvajanje zemlje iz zemljišnog fonda;
- donesene 93 odluke o arondaciji zemljišnih posjeda;

586 ABiH, ARIK, k-460, dok. 8815. *Izvještaj o radu Odjeljenja za agrarnu reformu i kolonizaciju za januar 1948. godine.*

587 ABiH, ARIK, k-460, dok. 8815. *Izvještaj o radu Odjeljenja za agrarnu reformu i kolonizaciju za januar 1948. godine.*

588 ABiH, ARIK, k-460, dok. 8815. *Izvještaj o radu Odjeljenja za agrarnu reformu i kolonizaciju za mjesec mart 1948. godine.*

589 ABiH, ARIK, k-460, dok. 8815. *Izvještaj o radu Odjeljenja za agrarnu reformu i kolonizaciju za mjesec mart 1948. godine.*

- u tri slučaja delegirana nadležnost okružnih agrarnih komisija
- u 14 slučaja data pravna mišljenja narodnim vlastima;
- u dva slučaja donesene odluke o eksproprijaciji u dvije republike;
- u 8 slučaja stavljen prijedlog Javnom tužiocu da podnese zahtjev za zaštitu zakonitosti;
- provedene dvije rasprave na posjedu u dvije republike;
- dozvoljena razmjena zemlje u jednom slučaju;
- riješeno 187 novčanih i administrativnih predmeta.[590]

U Odsjeku za kolonizaciju radilo se na rješavanju spisa po likvidaciji poslova vanjske kolonizacije i sređivanja statističkih podataka. Po pitanju unutrašnje kolonizacije u ovom mjesecu riješene su 44 molbe, od čega je odobreno 12, odbijeno 13, a prebačeno u agrarne interesente 19 molbi. U ovom Odsjeku riješena su 307 predmeta po poslovima vanjske i unutrašnje kolonizacije. U Agrarno-tehničkom odsjeku geometri su radili na terenu, te sređivali evidencije po zemljišnom fondu. Riješen je 31 predmet administrativne prirode.[591]

Na osnovu Izvještaja o radu Odjeljenja za agrarnu reformu i kolonizaciju za 1948. godinu vidljivo je da su aktivnosti na planu provođenja agrarne reforme i kolonizacije bile smanjene i odnosile su se na proces likvidacije agrarne reforme, što pokazuju i dostupni podaci. Tako je, do početka decembra 1948. godine, ovom Odjeljenju prispjelo ukupno 8.804 spisa, od kojih je ostalo neriješeno 903, i to iz razloga pomanjkanja potrebnih podataka od strane nižih organa zaduženih za provođenje agrarne reforme i kolonizacije, ali i zbog prirode samoga posla. Među pristiglim spisima riješeno je 237 žalbi, doneseno 37 rješenja o izdvajanju zemlje iz zemljišnog fonda, u 93 slučaja dato pravno mišljenje, u 118 slučaja donesene odluke o isplati arondiranih zemljišta, u 12 slučajeva udovoljeno zahtjevima za zaštitu zakonitosti, doneseno je pet rješenja o povećanju ostavljenog maksimuma, te 780 odluka o arondaciji. U toku 1948. godine za proces provođenja agrarne reforme i kolonizacije odobren je kredit u visini od 22.000.000 dinara namijenjen, prije svega, za okončanje 278 započetih kolonističkih objekata i to za izgradnju 134 kolonističke zgrade, za popravku 103 zgrade za koloniste. Od navedenog kredita, do decembra 1948. godine, prema podacima Odjeljenja za agrarnu reformu i kolonizaciju bilo je utrošeno 18.650.000 dinara, sa kojima je bilo potpuno završeno 90, a djelimično 197 kuća za potrebe kolonističke populacije. Razlog što navedene kuće nisu bile završene do decembra 1948. godine je nedostatak građevinskog materijala, a posebno stakla.[592]

590 ABiH, ARIK, k-460, dok. 8815, *Izvještaj o radu Odjeljenja za agrarnu reformu i kolonizaciju za mjesec mart 1948. godine.*

591 ABiH, ARIK, k-460, dok. 8815. *Izvještaj o radu Odjeljenja za agrarnu reformu i kolonizaciju za mjesec april 1948. godinu.*

592 ABiH, ARIK, k-460, dok. 8815. *Izvještaj o radu Odjeljenja za agrarnu reformu i kolonizaciju za 1948. godinu.*

Prema evidencijama Odjeljenja iz druge polovine aprila 1948. godine, u tom vremenu 26.794 ha zemljišta je bilo neraspoređeno. Stoga je Ministarstvo poljoprivrede Bosne i Hercegovine insistiralo da se navedeno zemljište stavi u funkciji poljoprivredne obrade, pa je posebnim *Raspisom*[593] traženo da se sva raspoloživa zemlja iz zemljišnog fonda dodijeli zemljoradničkim zadrugama (ZZ) u svrhu osnivanja uzornih imanja i stvaranja ekonomija i sjemenskih stanica.[594]

Poslovi na provođenju agrarne reforme i kolonizacije kod sreskih i okružnih agrarnih komisija, do decembra 1948. godine, nisu bili još u potpunosti završeni, a naročito poslovi oko donošenja odluke za unošenje zemlje u zemljišni fond posjeda odseljenih lica i kolonista, iako su često puta od strane Ministarstva poljoprivrede pozivani da te poslove završe u što kraćem roku. Razlog što nije agrarna reforma potpuno dovršena na terenu, prema izvještajima nižih organa, je, što u toku 1948. godine nisu imali stručnjake-geometre, koji su bili isključivo angažovani na reviziji katastra, i što pri agrarnim komisijama nije bilo dovoljno upućenih agrarnih referenata za administrativno poslovanje.[595]

U procesu provođenja agrarne reforme i kolonizacije, u više navrata, nadležne komisije donosile su dopunske odluke u predmetu eksproprijacije, a na osnovi žalbi, ili, pak, utvrđenih nepravilnosti od strane Javnog tužioca. Takav slučaj je bio i sa Sreskom agrarnom komisijom Maglaj u predmetu eksproprijacije zemljišta Halila Osmanagića iz Žepča. Okružna agrarna komisija Tuzla je preinačila odluku SAK-a Maglaj u smislu da je imenovanom ostavila nezemljoradnički minimum u iznosu od 31 dunum i 840 m², te za ekspropisano zemljište priznala naknadu od 5.885 dinara.[596]

Ministarstvo poljoprivrede Bosne i Hercegovine, između ostalih nadležnosti u procesu provođenja agrarne reforme i kolonizacije u 1948. godini, imalo je nadležnost da odlučuje na drugostepenom nivou, prilikom čega je utvrđivalo, djelimično uvažavalo ili odbijalo žalbe po pitanju arondacije zemljišta državnih poljoprivrednih dobara, SRZ-a i drugih ustanova. Po ovom pitanju pojavio se prilično veliki broj žalbi. Tako je Ministarstvo poljoprivrede Bosne i Hercegovine odbilo žalbu Đule Osmanović iz Cazina, vezanu za arondaciju posjeda Niže poljoprivredne škole u Cazinu, ukupne površine 25 dunuma i 840 m², zašto joj je komisija, u zamjenu, dala zemljište iz zemljišnog fonda u ukupnoj površini od 32 dunuma i 290 m². Ministarstvo poljoprivrede je

---

593 ABiH, ARIK, k-460, dok. 8815. Ministarstvo poljoprivrede i stočarstva donijelo je *Raspis* Arik br. 440/48, gdje je bilo određeno da se svo raspoloživo zemljište iz zemljišnog fonda ustupi zemljoradničkim zadrugama (dalje: ZZ) u svrhu osnivanja uzornih imanja, stvaranjem ekonomija i sjemenskih stanica.

594 ABiH, ARIK, k-460, dok. 8815. *Izvještaj o radu Odjeljenja za agrarnu reformu i kolonizaciju za 1948. godinu*.

595 ABiH, ARIK, k-460, dok. 8815. *Izvještaj o radu Odjeljenja za agrarnu reformu i kolonizaciju za 1948. godinu*.

596 ABiH, ARIK, k-460, dok. 8999. *Odluka Okružne agrarne komisije Tuzla o eksproprijaciji zemljišta na području sreza Maglaj*, od 27. oktobra 1948. godine.

navedenu žalbu odbilo i potvrdilo da je *Rješenje*[597] doneseno u prvostepenom stupnju o arondaciji navedenog zemljišta zasnovano na zakonskim odredbama i da se žalba podnositelja iz tog razloga i odbija.[598]

U provođenju agrarne reforme i kolonizacije u 1948. godini, česta je pojava bila da je jedan broj članova porodica odselio u Vojvodinu, a jedan broj ostajao na starim imanjima. Sa takvim pojavama su se sretali organi predviđeni za provođenje agrarne reforme i kolonizacije u brojnim srezovima. Tako je bilo i na području sreza Bileća u selima Podjena, Gomiljani, Bijeljani i Divine, zbog čega je SNO Bileća tražio objašnjenje i uputstvo od strane Odjeljenja za agrarnu reformu i kolonizaciju po ovom pitanju.[599]

Da do kraja 1948. godine nisu bili završeni svi poslovi na provođenju agrarne reforme i kolonizacije potvrđuju brojni izvještaji sreskih i okružnih agrarnih komisija i sreskih narodnih odbora. Sreske agrarne komisije, kao zaduženi organi za provođenje agrarne reforme i kolonizacije, su u toku četverogodišnjeg rada provodile opsežne aktivnosti na tom planu. Obim radova i aktivnosti bio je različit od sreza do sreza. Tako SAK-a Bosanski Novi, iako je počela sa radom 1. marta 1946. godine, poslove na provođenju agrarne reforme nije završila do kraja 1948. godine. Komisija je do početka 1949. godine donijela 21 odluku po eksproprijaciji, pet odluka za napuštene posjede u toku Drugog svjetskog rata, 283 odluke za odseljene koloniste, donesene su dvije eksproprijacione odluke, a jedna odluka koju je ranije donijela OAK-a potvrđena je. OAK-a je donijela pet eksproprijacionih odluka i jednu naknadnu odluku, Sreski sud u Bosanskom Novom donio je 37 konfiskacionih odluka i pet odluka za porodice izumrle u toku Drugog svjetskog rata bez nasljednika. Sve ove odluke početkom januara 1949. godine bile su pravosnažne.[600] I u drugim srezovima u Bosni i Hercegovini, krajem 1948. i početkom 1949. godine, odvijale su se određene aktivnosti po pitanju agrarne reforme i kolonizacije, što znači da proces likvidacije agrarne reforme i kolonizacije nije u potpunosti bio završen.

Na osnovi dostupnih podataka, krajem 1948. godine u Bosni i Hercegovini bio je formiran zemljišni fond ukupne površine 134.613 ha, a u ovom periodu ostalo je neraspoređeno više od 14.510 ha zemlje.[601] S tim, što se smatra da je zemljišni fond bio veći i da je zemljom napuštenom od strane

[597] ABiH, ARIK, k-460, *Rješenje je donijeto pod Arik br. 4671/48*, od 5. maja 1948. godine.

[598] ABiH, ARIK, k-460, dok. 8852. *Odluka Ministarstva poljoprivrede Bosne i Hercegovine o odbijanju žalbe Đule Osmanović iz Cazina po pitanju arondiranog zemljišta Državne niže poljoprivredne škole*, od 22. oktobra 1948. godine.

[599] ABiH, ARIK, k-460, dok. 8863. *Traženje pojašnjenja radi stavljanja zemlje u zemljišni fond u srezu Bileća*, od 8. decembra 1948. godine.

[600] ABiH, ARIK, k-462, dok. 242. *Rad Sreske agrarne komisije Bosanski Novi*, od 14. januara 1949 godina.

[601] V. Kržišnik-Bukić, *Politika KPJ prema agrarnom i seljačkom pitanju,* 213; ABiH, ARIK, br. 9198/48, *Izvještaj Đorđa Krstića, načelnika za agrarnu reformu i kolonizaciju, o rezultatima reforme u Bosni i Hercegovini*, od 28. decembra 1948. godine.

kolonista, te onom koja je bila predmetom žalbenih i sudskih odluka iznosio oko 150.000 ha.

Nepravilnosti i poteškoće u provođenju agrarne reforme i unutrašnje kolonizacije

U procesu provođenja agrarne reforme, od strane sreskih i okružnih agrarnih komisija, pa i drugih učesnika, bilo je puno nepravilnosti, zbog čega su se zemljovlasnici, a i Javno tužilaštvo u više navrata obraćali i žalili nadležnim organima. Žalbe su bile evidentne od samog početka provođenja procesa agrarne reforme i kolonizacije. To je rezultat nezadovoljstva svih vlasničko-posjedovnih kategorija, koje se nisu mirile sa činjenicom da ostaju bez zemljišnog posjeda koji im je bio važan izvor egzistencije. Stoga je bio upućen veliki broj žalbi ranijih vlasnika prema nadležnim organima i institucijama. Tako se Javno tužilaštvo NR Bosne i Hercegovine već 5. juna 1946. godine, obratilo Ministarstvu poljoprivrede i stočarstva Bosne i Hercegovine ukazujući na nepravilnost u procesu provođenja reforme.[602] Između ostalog, navedeno je da su agrarne komisije u svom radu nepravilno primjenjivale čl. 13. *ZARIK-a* u vezi sa čl. 11. *Pravilnika o sprovođenju agrarne reforme i kolonizacije* koji se odnosio na utvrđivanje svojstva vlasnika posjeda, gdje su komisije, sasvim formalno, ulazile u ispitivanje postojanja potrebnih uslova za priznavanje zemljoradničkog prava. I pored činjenice da je vlasnik upotrebljavajući najamnu snagu, i sopstvenu radnu snagu u obradi posjeda na kojem je živio, i zemljoradnja mu bila glavni izvor prihoda, komisije su takvim licima osporavale svojstvo zemljoradnika. Za takve odluke komisije nisu imale pravno uporište i uglavnom su se zasnivale na utvrđivanju vlasništva na izjavama agrarnih interesenata, iskazima svjedoka i slično, što potvrđuje da je u odlukama komisija bilo dosta proizvoljnosti i nepravilnosti. Ovakvi slučajevi su bili prisutni na cijelom prostoru Bosne i Hercegovine gdje se provodila agrarna reforma i kolonizacija.

Nepravilnosti su bile prisutne i kod utvrđivanja veleposjeda od strane komisija pri čemu se kršio čl. 5. *Pravilnika o provođenju agrarne reforme*. Tako su komisije posjede veleposjednika, koji su bili u rodbinskim vezama, proglašavali veleposjedima, mada su se prema čl. 5. *Pravilnika* mogli tretirati veleposjedima posjedi samo jednog vlasnika, ili više suvlasnika, ali pod pretpostavkom da su bili ispunjeni i ostali uslovi iz čl. 5 *Pravilnika* u vezi sa čl. 7 tačka a) *ZARIK-a*. Prema tome, pod pojmom veleposjeda nisu mogli biti nikako uključeni posjedi različitih veleposjednika, ukoliko se nije radilo o bračnim drugovima, što je bilo utvrđeno čl. 14. *ZARIK-a*. Tu su postojale još neke druge posebnosti vezane za veleposjede i njihov ulazak u zemljišni fond.

602 ARS, OAK-Banja Luka, Arik br. 17215/46. *Nepravilnosti u sprovođenju agrarne reforme o kolonizacije*.

Sve protivrječnosti bosanskohercegovačkog seljaštva upravo su pokazale agrarne rasprave. Na jednoj strani otvoreno su se nalazile one snage seljaštva koje su bile za izričitu provedbu agrarne reforme (sitni seljaci, bezemljaši i seoska sirotinja), a na drugoj oni koji su se suprostavljali provođenju agrarne reforme i kolonizacije (veleposjednici, vjerske zajednice i privredna društva). Stoga ovu fazu provođenja agrarne reforme karakterišu razni i brojni pritisci, dezinformacije i zastrašivanja učesnika u procesu. Vrlo često su same agrarne rasprave provođene u ambijentu tenzija i napetosti. Sve to je imalo znatnog uticaja na tempo provođenja agrarnih rasprava i formiranje zemljišnog fonda. Sam, proces agrarnih rasprava i obrazovanje zemljišnog fonda odvijao se uz brojne nedostatke. Ti nedostaci su se odnosili i na činjenicu da često članovi komisija nisu bili vješti u realizaciji zadatih im zadataka i nisu se snalazili u svom poslu. U radu komisija osjećao se i nedostatak stručnog kadra, posebno geometara, gdje je jedan geometar radio u dva i više srezova. U takvim uslovima rada, po ovom pitanju, uvjek se zaostajalo u odnosu na planirane aktivnosti. Određene poteškoće su bile izražene i zbog davanja brojnih pogrešnih uputstava o radu, što je stvaralo zastoje u poslu. Međutim, najveće poteškoće u radu agrarnih komisija pri utvrđivanju agrarnih objekata stavrao je nedostatak neophodne dokumentacije. U većem broju srezova nisu postajali sređeni katastarski ili bilo kakvi drugi podaci o zemljišnom fondu, a ni potpune evidencije agrarnih objekata. U takvoj situaciji dodatno su ovu problematiku otežavali i agrarni interesenti i zemljoposjednici, dajući nejčešće netačne i pogrešne podatke o zemljišnim posjedima. Stoga, prilikom konsultovanja dostupnih historijskih izvora, nije se došlo do konačnih podataka o objektima agrarne reforme u Bosni i Hercegovini.

Iako su povrede propisa bile evidentne kod velikog broja sreskih agrarnih komisija, iste nisu otklanjane od strane okružnih agrarnih komisija i Ministarstva poljoprivrede i stočarstva, koji su, kao drugostepeni organi, rješavali predmete po žalbama protiv odluka sreskih agrarnih komisija.[603]

Javno tužilaštvo Bosne i Hercegovine je zbog grešaka agrarnih komisija često upozoravalo, te isticalo da su se greške uglavnom odnosile na sljedeće:

- agrarne komisije nepravilno su primjenjivale čl. 13 *ZARIK-a*, u vezi sa čl. 11 *Pravilnika o provođenju agrarne reforme*, koji se odnosio na utvrđivanje zemljoradničkog svojstva. Tako su npr. u ocjenjivanju zemljoradničkog svojstva vlasnika posjeda, komisije nedovoljno, a često i sasvim formalistički, utvrđivale postojanje potrebnih uslova za priznavanje, odnosno osporavanje zemljoradničkog svojstva. U većini slučajeva, obrazloženja agrarnih komisija po ovom pitanju nisu imala pravnog osnova u sačinjenim zapisnicima o agrarnim raspravama. Svoje odluke o nepriznavanju zemljoradničkog svojstva komisije su

603 ARS, OAK-Banja Luka, Arik br. 17215/46. *Nepravilnosti u provođenju agrarne reforme i kolonizacije*, od 17. jula 1946. godine.

obrazlagale priznanjem vlasnika, izjavama agrarnih interesenata, izjavama svjedoka itd, iako u raspravnom zapisniku nijedna od navedenih činjenica, uglavnom, nije konstatovana, tako da se nije moglo ustanoviti, prema stanju spisa, kako je bilo pravo činjenično stanje;

- kod utvrđivanja veleposjeda pojavile su se nepravilnosti u primjeni *ZARIK-a*, s obzirom na čl. 5 *Pravilnika*, vezano za posjede različitih zemljovlasnika. Tako su posjedi različitih zemljovlasnika, koji su u rodbinskim vezama, a nalazili su se pod jedinstvenom upravom i isti su proglašavani veleposjedom, mada su se prema čl. 5 *Pravilnika* mogli tretirati kao veliki posjedi jednog vlasnika, ili više suvlasnika, ali pod pretpostavkom da su ispunjeni i ostali preduslovi iz čl. 5 *Pravilnika* i u vezi sa čl. 7 tačke a) *ZARIK-a*;
- u određivanju odštete za eksproprisano zemljište u smislu čl. 9 *ZARIK-a* i čl. 7 *Pravilnika*, komisije su postupale protivzakonito, bilo da su određivale odštetu veleposjednicima, bilo da su na eksproprisani višak zemljišta, po tačci e) čl. 7 *ZARIK-a,* određivali naknadu znatno ispod ili iznad prosječnog godišnjeg prihoda po dunumu. Ovakve procjene, ne samo da su predstavljale očitu povredu zakona, već su se naknade za ekspropisano zemljište malo razlikovale od oduzetog zemljišta bez prava na naknadu. Povrede *ZARIK-a* od strane sreskih agrarnih komisija, iako su bile uočljive nisu se otklanjale od strane okružnih komisija, koje su, kao drugostepeni organi, rješavale po žalbama protiv odluka sreskih agrarnih komisija.[604]

U procesu provođenja agrarne reforme i kolonizacije, organi i tijela, kao i sami učesnici u agrarnoj reformi, nailazili su na brojne poteškoće i probleme. Jedno od spornih pitanja u Bosni i Hercegovini bilo je vezano za problem zemljoradničkih posjeda koji su ostali bez sopstvenika i pravnog nasljednika. Naime, do kraja Drugog svjetskog rata, na području Bosne i Hercegovine važilo je u nasljeđivanju više naslijednih sistema. Mnogi principi raznih nasljednih pravnih propisa bili su u suprotnosti sa tendencijama društvenog i ekonomskog razvitka, a naročito u suprotnosti sa osnovnim tekovinama NOB-a. Iz tih razloga je Vrhovni sud Bosne i Hercegovine, interpretirajući *Odluku* AVNOJ-a br. 132, od 3. februara 1945. godine, kojom su ukinuti i proglašeni nevažećim svi propisi iz oblasti agrara koji su bili u suprotnosti sa tekovinama NOR-a, na svojoj sjednici od 15. februara 1946. godine, donio *Odluku*, da se odredbe ranijih pravnih propisa ne mogu više primjenjivati. U svojoj odluci, Vrhovni sud Bosne i Hercegovine smatrao je da više nema pravne podloge za razlikovanje mulkovnih i mirijskih nekretnina, te da za nasljeđivanje čitave imovine treba da važe opća načela, jednaka za sve,

604 ABiH, ARIK, k-397, dok. 17215. *Izvještaj Javnog tužioca Bosne i Hercegovine o nepravilnostima u sprovođenju procesa agrarne reforme i kolonizacije*, od 5. juna 1946. godine.

bez obzira na vjeru, stalež i zanimanje građana. Držeći se ustavnog principa jednakosti građana pred zakonom, principima jednakosti žena i muškaraca, kao i vanbračne djece s braćom, te utvrđujući pravo bračnog druga na nasljeđivanje, Vrhovni sud Bosne i Hercegovine je smatrao da pravo na nasljeđivanje imaju sljedeće kategorije nasljednika:

- djeca i njihovo potomstvo po pravu reprezentacije;
- roditelji (otac i mati);
- braća i sestre i njihova djeca po pravu reprezentacije, i
- bračni drug.[605]

Međutim, u čl. 2 *Zakona o izmjenama i dopunama Zakona o agrarnoj reformi i kolonizaciji* u Bosni i Hercegovini, donesena je odredba u pogledu zemljišnih posjeda, koji su u toku rata ostali bez sopstvenika i pravnog nasljednika tačka e) član 4. *ZARIK-a* u Bosni i Hercegovini, prema kojoj se, kod zemljišnih posjeda kao nasljednici smatraju djeca i njihovi potomci, roditelji, djed i baba (nena), braća i sestre i njihova djeca, stričevi (amidže) i djeca od stričeva (amidža), dok se bračni drugovi nisu smatrali nasljednikom. Ova odredba je imala praktične posljedice u procesu provođenja agrarne reforme i kolonizacije.

Pošto za zemljoradničke posjede nije bilo ništa izričito rečeno, za ova zemljišta važile su odredbe koje su se bile ustalile u tadašnjoj sudskoj praksi. Između stanovišta Vrhovnog suda Bosne i Hercegovine o nasljeđivanju i odredaba *Zakona* postojala je nesaglasnost u dva pravca, i to:

- princip jednakosti nasljeđivanja za sve građane pod jednakim uslovima mimoiđen je u *Zakonu o izmjenama i dopunama bosanskohercegovačkog ZARIK-a*, jer je *ZARIK* stvarno regulisao poseban nasljedni red za zemljoradničke posjede čiji su sopstvenici umrli u toku rata;
- po pitanju prava bračnog druga na nasljeđivanje, jer je bračni drug, protivno stanovištu Vrhovnog suda Bosne i Hercegovine, bio lišen prava nasljeđivanja po spomenutom zakonu nasljeđivanja.[606]

Iako su navedene odredbe *Zakona* vremenski bile ograničene na razdoblje Drugog svjetskog rata i na određenu vrstu nekretnina, pa prema tome to je nosilo značaj specijalnog propisa, što je bilo dovoljno da izazove pometnju u odnosu na opći nasljedni sistem, građanskog prava, kako je bilo izloženo u stajalištu Vrhovnog suda Bosne i Hercegovine. Zbog toga se opravdano pretpostavljalo da neće biti rijetkih slučajeva zemljoradničkih posjeda koji su ostali bez nasljednika u smislu spomenutog zakona, ali je ostao ostaviteljev bračni drug, koji, međutim, nije bio sposoban za nasljeđivanje, pa je ovakvo zemljište ulazilo u zemljišni fond. S druge strane, isti zemljišni posjed, kada je

605 ABiH, ARIK, k-405, dok. 24047, *Zemljišni posjedi koji su ostali bez sopstvenika u toku Drugog svjetskog rata*, od 15. juna 1946. godine.

606 ABiH, ARIK, k-405, dok. 24047. *Zemljoradnički posjedi koji su ostali bez sopstvenika i pravnog nasljednika u toku Drugog svjetskog rata*, od 15. juna 1946. godine.

u pitanju nezemljoradnik, nije ušao u zemljišni fond nego se dodjeljivao bračnom drugu. Iz ovoga je proizilazilo da je važio poseban nasljedni red za zemljoradničke posjede koji su ostali bez nasljednika u toku Drugog svjetskog rata, a poseban nasljedni red za ostalu imovinu, kao i za zemljoradničke posjede, kada je smrt vlasnika nastupila poslije rata.

Po mišljenju Ministarstva pravosuđa NR Bosne i Hercegovine diferenciranje građana u naslijeđivanju, kao i isključivanje bračnog druga iz naslijedstava, kod zemljoradničkih posjeda, koji su ostali u toku rata bez sopstvenika, bili su u suprotnosti sa ustavnim odredbama i principima, te je bilo potrebno ovu nejednakost otkloniti. Stoga je Ministarstvu pravosuđa NR Bosne i Hercegovine, koje je pripremilo nacrt *Zakona o agrarnoj reformi i kolonizaciji* i nacrt *Zakona o izmjenama i dopunama Zakona o agrarnoj reformi i kolonizaciji,* skrenuta pažnja od strane Vrhovnog suda Bosne i Hercegovine na ovaj nesklad kako bi se pokrenula inicijativa o izmjenama *Zakona* u izloženom smislu.[607]

U postupku tehničkog izvođenja agrarne reforme i kolonizacije konstatovani su, također, brojni propusti u pogledu utroška finansijskih sredstava za provedbu agrarne reforme i kolonizacije. Iz tih razloga, Ministarstvo finansija Bosne i Hercegovine je tražilo od Ministarstva poljoprivrede i stočarstva da utiče na organe i tijela zadužena za provođenje agrarne reforme i kolonizacije kako bi se isti otklonili. Ti nedostaci su se, između ostalog, odnosili na sastavljanje prijavnih listova, gdje je stanje prijavnog lista trebalo da bude jednako sa stanjem u zemljišnim knjigama. U rubrici „promjene“ potrebno je bilo navesti vrstu promjena i agrarnu odluku. U novom stanju prijavnog lista, a u pogledu parcela, površine i drugih podataka, neophodno je bilo navesti potrebne podatke (ime, prezime i očevo ime vlasnika). Uz prijavni list neophodno je bilo dostaviti i odluke o eksproprijaciji zemljišta kao i odluke o dodjeljivanju. Sve dodijeljene parcele trebale su biti propisno omeđene vidnim i trajnim oznakama.

Osim ovih propusta u procesu tehničkog provođenja agrarne reforme i kolonizacije bilo je i drugih koji su se odnosili na proces premjeravanja, prenagomilavanja broja parcela, računanja površine nedijeljenih parcela i slično. Sve je to stvaralo otežavajuće okolnosti kod provođenja procesa agrarne reforme i kolonizacije. Iz tog razloga je Ministarstvo finansija Bosne i Hercegovine skrenulo pažnju svim geometrima koji su učestvovali u radu na dodjeljivanju zemljišta agrarnim interesentima da pri izlasku na teren detaljno pregledaju katastarske karte i karte zemljišnih knjiga, kao i stanje katastarskog aparata, te da ih međusobno uporede i da sva neslaganja u istim, prije izlaska na teren, uklone. Primjedbe zbog propusta rada inspekcijskog organa Ministarstva finansija Bosne i Hercegovine dostavljene su na znanje svim geometrima koji

607 ABiH, ARIK, k-405, dok. 24047. *Zemljoradnički posjedi koji su ostali bez sopstvenika i pravnog nasljednika u toku Drugog svjetskog rata*, od 15. juna 1946. godine.

su sudjelovali u radu agrarne reforme i kolonizacije na prostoru Bosne i Hercegovine.[608]

Proces dodjeljivanje zemlje agrarnim interesentima protekao je, također, sa dosta problema i propusta. Problemi su uglavnom proizilazili iz razloga što pripremni radovi za ovaj proces nisu valjano izvedeni. Dio poteškoća na ovom planu vezan je za činjenicu da je bila suviše duga procedura žalbenog postupka i predugo zadržavanje spisa kod viših instanci, što je kočilo cjelokupan proces agrarne reforme i kolonizacije. Posebni problemi odnosili su se na izdvajanje konfiskovanog zemljišta po čl. 28 *ZARIK-a*. Prema ovom članu, sreski narodni sudovi, su na osnovi službenih podataka dobijenih od strane SNO, donosili odluke o konfiskaciji zemljišta „narodnih neprijatelja". Odluke sreskih narodnih sudova su uglavnom bile nepotpune i nedorečene, tako da je teško bilo utvrditi na terenu koja su zemljišta bila konfiskovana. Tako su, npr. na području sreza Brčko, gdje je bilo oko 15.000 dunuma konfiskovanog zemljišta, poteškoće bile izražene kod samog terenskog rada, gdje su geometri, posebno u početku, išli na teren pod oružanom pratnjom, što je otežavalo rad na provođenju agrarne reforme i kolonizacije.[609]

Propusti su bili evidentni u provođenju postupka eksproprijacije, jer se komisijama za izvođenje ovog procesa nisu dostavljali svi neophodni podaci. Stoga je Predsjedništvo Vlade NR Bosne i Hercegovine, u cilju otklanjanja nedostataka na ovom planu, uputilo dopis Ministarstvu poljoprivrede i svim komitetima NR Bosne i Hercegovine, svim saveznim nadleštvima, ustanovama i preduzećima na području grada Sarajeva, pri čemu su isti upoznati sa svim prisutnim propustima, a posebno sa sljedećim:

- podnosioci zahtjeva nisu dostavili potpune izvatke iz zemljišno-knjižnih knjiga iz kojih se mogu ustanoviti vlasnici nekretnina i pratećih osoba na njima;
- često su se na nekretninama, koje su bile predmetom eksproprijacije, nalazili sagrađeni objekti, odnosno usjevi koji su bili vlasništvo lica koji na ovim nekretninama nisu upisani kao zemljišno-knjižni vlasnici. U takvim slučajevima vođene su rasprave o eksproprijaciji, pa se zbog toga dešavalo da se rasprave odgađaju kako bi se utvrdilo tačno pravno i faktično stanje;
- podnosioci nisu označavali u svojim podnescima tačna imena i prezimena sa osnovnom adresom vlasnika nekretnina i imalaca prava na njima, čime se bespotrebno gubilo vrijeme na ustanovljenju adrese;
- u mnogim predmetima u podnesenim zemljišno-knjižnim izvacima kao vlasnici navođena su lica koja su davno umrla. Tu činjenicu komisije su ustanovljavale po prijemu neuručene dostavnice, sa napomenom da je vlasnik umro. Trebalo je prvo da podnosioci utvrde da li je vlasnik živ, a,

608 ABiH, ARIK, k-417, dok. 1300. *Tehničko izvođenje agrarne reforme i kolonizacije u Bosni i Hercegovini, primjedbe i nedostaci*, od 21. januara 1947. godine.

609 ABiH, ARIK, k-445, dok. 21297. *Stanje radova agrarne reforme i kolonizacije u srezu Brčko*, od 27. decembra 1946. godine.

ako jer umro, da ustanove kod suda ko su nasljednici, odnosno da li je ostavinski postupak završen, ili je još u toku;

- često se, također, dešavalo da su u gruntovnim knjigama kao vlasnici navedena lica koja su za vrijeme rata nestala, i nisu proglašena mrtvima, a ostavinski postupak nije bio proveden. U takvim slučajevima trebalo je da podnosioci prije podnošenja zahtjeva za eksproprijaciju, putem suda utvrde da te nekretnine nisu pod sekvestrom Uprave državnih nekretnina, odnosno da nije proveden postupak da te nekretnine pređu u vlasništvo države;
- u više slučajeva podnosioci nije bio predložen katastarski plan, odnosno situaciona skica, kako bi se mogao ustanoviti položaj zemljišta i utvrditi njegova tačna površina, pošto se stanje na terenu nije slagalo sa stanjem u zemljišnim knjigama;
- u nekim slučajevima događalo se da su u aktu o eksproprijaciji ispuštene pojedine katastarske čestice koje su trebale biti predmetom eksproprijacije, a koje su agrarni interesenti predvidjeli kada su tražili da se donese akt o eksproprijaciji po nadležnom državnom organu;
- bilo je slučajeva da su se podnosioci obraćali gradskim eksproprijacionim komisijama sa zahtjevom da se sprovede eksproprijacioni postupak i prije nego što je nadležni državni organ donio, odnosno odobrio, akt o eksproprijaciji.

Stoga se tražilo od svih ustanova i preduzeća, za čije se potrebe vršila eksproprijacija, da se utvrđene manjkavosti i propusti otklone, kako bi se eksproprijacioni postupak mogao što brže i efikasnije okončati.[610]

U okviru rješavanja brojnih pitanja agrarne reforme i kolonizacije, posebna problematika se odnosila na pitanje zemlje dobrovoljaca iz Prvog svjetskog rata. Naime, čl. 4 tačka g) *ZARIK-a* u Bosni i Hercegovini propisano je bilo da u zemljišni fond agrarne reforme i kolonizacije ulaze i zemljišta koja su ostavili kolonisti koji su preselili u drugi kraj, ukoliko se u roku od dvije godine ne vrate na svoje staro mjesto. Međutim, u *ZARIK-u* nije bilo utvrđeno stanje zemlje koje su napustili kolonisti prije Drugog svjetskog rata, pa im se zemlja nije mogla oduzeti putem tumačenja *ZARIK-a.* Ministarstvo poljoprivrede i stočarstva nije imalo odgovora na ova pitanja, zato se služilo iskustvima drugih republika. Tako je npr. Ministarstvo poljoprivrede NR Srbije-Odjeljenje za agrarnu reformu i kolonizaciju donijelo *Objašnjenje*[611] u

---

610 ABiH, ARIK, k-451, dok. 3556. *Dopis Predsjedništva vlade NR BiH, od 12. marta 1948. godine, upućen svim ministarstvima, svim komitetima Vlade NR BiH, svim saveznim nadleštvima, ustanovama i preduzećima ma području grada Sarajevo u vezi propusta u procesu eksproprijacije i otklanjanja istih*.

611 Objašnjenje Ministarstva poljoprivrede - Odjeljenja za agrarnu reformu i kolonizaciju NR Srbije donijeto, 15. aprila 1947. pod br. 12263/47, a koje se odnosilo na zemlju koju su ostavili kolonisti prije Drugog svjetskog rata. „Sl. glasnik NR Srbije“, br. 9/47, od 23. marta 1947. godine.

povodu jednog konkretnog slučaja koji se odnosi na pitanje koji dobrovoljci iz prošlog rata imaju pravo da se na zemlju, koju su dobili ranije u Vojvodini, nasele. Objašnjenje po ovom pitanju je glasilo: „*Zakonom o likvidaciji agrarne reforme* na velikim posjedima u A. P. Vojvodina[612] priznato je pravo na zemlju samo onim kolonistima koji su i bili naseljeni na istu i obrađivali do 1. aprila 1941. godine i poslije. Ovo pravo se priznaje i onima koji su bili naseljeni na zemljištu do 6. aprila 1941. godine, a istu su morali napustiti pod pritiskom fašističkog terora, ako su je sami obrađivali. Pored ovih, priznato je pravo i onima koji su postali gruntovni vlasnici zemlje. Za sve ostale, tj. one koji su imali načelno rješenje u *Zakonu* nije ništa predviđeno. Prema tome, svi imaoci načelnih rješenja nisu imali pravo na dodjelu zemlje“.[613]

Ovakva objašnjenja koristila su i bosanskohercegovačkim organima i tijelima zaduženim za provođenje agrarne reforme i kolonizacije u pogledu dobrovoljačkih zemljišta iz Prvog svjetskog rata i to u slučajevima: o načinu seljenja i podmirenja troškova selidbe dobrovoljaca iz Prvog svjetskog rata, koji su se selili na svoje dobrovoljačko zemljište u Vojvodinu. U tom smislu davao im se slijedeći odgovor: bosanskohercegovački *ZARIK* tretirao je samo koloniste kolonizacije nakon Drugog svjetskog rata, a u skladu sa čl. 16 *Saveznog zakona o agrarnoj reformi i kolonizaciji* uvrštavajući i ove kategorije u invalide iz prošlih ratova (1912-1918) i aprila 1941. godine. S obzirom da je dobrovoljcima iz Prvog svjetskog rata ostala njihova zemlja u svojini u rodnom kraju, a kolonistima se nakon Drugog svjetskog rata napuštena zemlja iz zavičaja, nakon isteka od dvije godine, oduzimala u korist zemljišnog fonda, što je značilo da se oni, kao kolonisti nakon Drugog svjetskog rata, nisu mogli preseljavati i troškove njihove selidbe država nije mogla snositi po zakonskim odredbama koje su se na njih odnosile, pa je lična stvar bila svakog pojedinca dobrovoljca iz Prvog svjetskog rata da iz svojih sredstava podmiri troškove svoje selidbe.[614]

Bitno pitanje kod provođenja agrarne reforme i kolonizacije u Bosni i Hercegovini, a posebno kod formiranja zemljišnog fonda, bilo je unošenje zemlje u zemljišni fond:

- koja je u toku Drugog svjetskog rata ostala bez sopstvenika i bez pravnog nasljednika;
- eksproprijacija onih posjeda koji su u toku Drugog svjetskog rata napušteni, i
- i zemljišni posjedi koji su preseljeni kolonisti ostavili.[615]

612 „Sl. glasnik NR Srbije“, br. 9/47, od 23. marta 1947. godine.

613 ABiH, ARIK, k-423, dok. 6925. *Pitanje u pogledu zemlje dobrovoljaca iz Prvog svjetskog rata*, od 25. maja 1947 godine.

614 ABiH, ARIK, k-423, dok. 6925. *Pitanje u pogledu zemlje dobrovoljaca iz Prvog svjetskog rata*, od 25. maja 1947. godine.

615 ABiH, ARIK, k-443, dok. 19769. *Unošenje zemljišnih posjeda u zemljišni fond*, od 17. aprila 1947. godine.

U vezi sa pitanjem unošenja u zemljišni fond ovih posjeda Ministarstvo poljoprivrede Bosne i Hercegovine je uputilo dopis svim okružnim i sreskim agrarnim komisijama u kojima ih upoznaje sa ovim pitanjem i traži od istih poštivanje odredaba *ZARIK-a* po ovom pitanju.

Kada je riječ o posjedima koji su u toku rata ostali bez sopstvenika i pravnog nasljednika ovi su posjedi ulazili u zemljišni fond po čl. 4 tačka f) *ZARIK-a.* Prema stavu III čl. 2. *ZARIK-a* u Bosni i Hercegovini Sreski sud je bio nadležan za donošenje odluka o unošenju takvih zemljišta u zemljišni fond, a kako bi ista bila predmetom dodjele korisnicima zemljišnog fonda. Prema evidenciji, koja se vodila u Bosni i Hercegovini, takvih zemljišta je bilo 70.000 dunuma obradive zemlje. Kod donošenja sudske odluke neophodno je bilo da sud vodi računa da li bivši vlasnik ima svoje direktne potomke: (sinove, kćeri, unuke bračnog druga, roditelje, braću i sestre). Zemljišta u tim slučajevima nisu dolazila u obzir za zemljišni fond, jer su imala pravnog nasljednika.[616]

Propusti u radu i nepoštivanju agrarnog zakonodavstva bili su prisutni kod najvećeg broja agrarnih komisija, što potvrđuje primjer SAK-a i GAK-a Banja Luka, gdje je bilo problema i nepravilnosti u radu na planu provođenja agrarne reforme i kolonizacije. U samom početku provođenja procesa agrarne reforme, na području ovoga sreza, vršilo se dodjeljivanje njemačkih konfiskovanih stambenih objekata na prostoru grada i okolice, borcima Jugoslovenske armije i njihovim porodicama. Dodjeljivanje je trajalo sve do obustave Vlade NR Bosne i Hercegovine. Mnoge odluke, koje su od strane Ministarstva poljoprivrede i stočarstva a u predmetu dodjele zemljišta, bile donesene, preinačene su ili poništavane, što je sa sobom povlačilo ponovni terenski rad i dodatne troškove na istim zemljišnim površinama. Pri pozivanju lica kod provođenja procesa eksproprijacije, ista se nisu odazivala, pri čemu se dodatno gubilo vrijeme i odugovlačio postupak.[617]

Propusti u radu organa i ustanova značajno su uticali na proces provođenja agrarne reforme i kolonizacije, te na provedbu agrarne reforme i unutrašnje kolonizacije, a samim tim i na izmjenu vlasničkih odnosa, ali i svih drugih pitanja koja su bila vezana za proces agrarne reforme i kolonizacije. Zbog propusta u radu, oštećena lica su se uglavnom žalila, o čemu će više biti riječi u narednom dijelu ovog sadržaja.

Žalbeni postupci u procesu agrarne reforme i unutrašnje kolonizacije

Brojne nepravilnosti u radu agrarnih komisija dovele su do podnošenja velikog broja žalbi od strane pojedinca-zemljovlasnika, vjerskih ustanova i privrednih društava i drugih agrarnih korisnika. Naime, nakon što su najvećim dijelom okončane agrarne rasprave i izvršena eksproprijacija zemljišta,

616 ABiH, ARIKI, k-443, dok. 19769. *Unošenje zemljišnih posjeda u zemljišni fond*, od 17. aprila 1947. godine.

617 ABiH, ARIK, k-418, dok. 2316. *Stanje radova na provođenju agrarne reforme i kolonizacije na području sreza Banja Luka*, od 25. decembra 1946. godine.

sredinom 1946. godine, bitne aktivnosti na planu sprovođenja agrarne reforme i kolonizacije odnosile su se na rješavanje upućenih žalbi na odluke sreskih i okružnih agrarnih komisija po pitanju eksproprijacije zemljišta i obrazovanja zemljišnog fonda. U junu 1946. godine, uglavnom su rješavani predmeti po žalbama protiv prvostepenih odluka okružnih agrarnih komisija radi eksproprijacije zemljišta bogomolja i drugih vjerskih ustanova, industrijskih preduzeća, banaka i drugih pravnih subjekata, kao i prvostepenih odluka koje su donesene u delegiranoj nadležnosti za zemljišta koja su ležala u dva ili više okruga. O stepenu izraženog nezadovoljstva učesnika u procesu agrarne reforme pokazuju brojne činjenice. Tako su, samo tokom juna 1946. godine, u 54 slučaja od strane Ministarstva poljoprivrede i stočarstva Bosne i Hercegovine donesene meritorne drugostepene odluke kojima su žalbe odbijene, a prvostepene odluke osnažene, u 16 slučajeva žalbama je udovoljeno i meritornim drugostepenim odlukama ukinute su prvostepene odluke. U 57 slučajeva podnosioca žalbi, vraćeni su spisi OAK-ma, da provedu i naknadno izvide sve potrebne nadopune, bez kojih se uložene žalbe nisu mogle riješiti, niti po njima donijeti meritorne drugostepene odluke u cilju osnaženja ili eventualnog preinačenja prvostepenih odluka.[618]

U postupku agrarnih rasprava brojni žalbeni procesi su usporavali proces agrarne reforme. Nezadovoljstvo provođenjem agrarnih procesa je bilo izraženo skoro u svim okruzima, nešto više na području Okruga Banja Luka, iz razloga što je obim poslova na ovom okrugu bio najveći. Koliko je ova proces bio izražen na Okrugu Banja Luka, može se vidjeti iz sljedeće tabele.[619]

R/b	Srez	Žalbe na odluke SAK			Žalbe na odluke OAK
		Stigle	Potvrđene	Poništene-preinačene	
1.	Banja Luka Grad	16	13	3	---
2.	Banja Luka srez	---	---	---	---
3.	Bosanska Dubica	5	5	1	---
4.	Bosanska Gradiška	12	7	5	---
5.	Bosanski Novi	15	9	6	---
6.	Ključ	---	---	---	---
7.	Kotor Varoš	2	2	2	---
8.	Laktaši	27	10	17	---
9.	Mrkonjić Grad	---	---	---	---
10.	Prijedor	23	14	9	---
11.	Omarska	---	---	---	---
12.	Prnjavor	11	4	7	---

618 ABiH, ARIK, k-399, dok. 19019. *Izvještaj Odjeljenja za agrarnu reformu i kolonizaciju Bosne i Hercegovine o toku provođenja agrarne reforme i kolonizaciji,* od 5. jula 1946. godine.

619 ARS, OAK-Banja Luka, b.b. *Rad na agrarnoj reformi i kolonizaciji u okrugu Banja Luka*, od 17. maja 1946. godine.

13.	**Sanski Most**	8	2	6	---
14.	**Srbac**	---	---	---	---
UKUPNO		**119**	**65**	**54**	**---**

Iz navedenog tabelarnog pregleda vidljivo je da su u procesu agrarnih rasprava i eksproprijacije pravljeni propusti, što potvrđuje činjenica da je (45,38%) donesenih odluka poništeno ili preinačeno od strane nadležnih organa, a (54,62%) prihvaćeno, odnosno potvrđeno. Najviše upućenih žalbi bilo je na području srezova: Laktaši (22,69%), Prijedor (19,33%), Banja Luka Grad (13,44%) i Bosanski Novi (12,60%). Navedeno potvrđuje da agrarne komisije u ovom periodu nisu bile potpuno osposobljene za provođenje agrarne reforme, što je imalo odraza na pravilnost i tempo provođenja agrarne reforme. Upravo broj podnesenih žalbi ukazuje i na činjenicu da veliki broj onih koji su na bilo koji način uključeni u proces agrarne problematike, nisu bili zadovoljni načinom provođenja iste. Neki iz razloga jer su ostajali bez zemljišta i sigurnog izvora egzistencije, a drugi jer su njihova očekivanja bila daleko veća. Bilo je tu i nekih nelogičnih postupaka i iskazane samovolje od strane članova agrarnih komisija. Zato je i bio podnesen veliki broj žalbi na rad agrarnih komisija.

Žalbe na proces provođenja agrarne reforme i kolonizacije podnošene su i u julu mjesecu 1946. godine i to skoro u svim srezovima Bosne i Hercegovine. Tako je bilo i na području sreza Goražde, gdje su ostale neriješene tri žalbe čiji su posjedi potpadali pod udar agrarne reforme i kolonizacije, a koji su bili u djelokrugu rada Okružne agrarne komisije Sarajevo.[620] Na području sreza Gradačac polovinom jula 1946. godine, po pitanju provođenja eksproprijacije upućene su žalbe Okružnoj agrarnoj komisiji u Tuzli na odluke Sreske agrarne komisije.[621] U srezu Brčko, već u junu 1946. godine provedeno je i nekoliko revizionih postupaka sudova u vezi sa izvršenom konfiskacijom po čl. 28. *Zakona o konfiskaciji*, gdje je utvrđeno da su ranije donesene odluke o konfiskaciji veoma manjkave, a manjkavost se odnosila uglavnom na konfiskovani suvlasnički dio. Revizija procesa konfiskacije bila je u MNO Bukvik, gdje je sudija neke slučajeve morao na licu mjesta raspravljati i provoditi diobu imovine uz pomoć vještaka geometra. Ovakvi procesi bili su neminovni kako bi se u daljem periodu, bez bilo kakvih posljedica, upravljalo konfiskovanom imovinom u daljem radu. U MNO Bukvik izvršeno je 11 konfiskovanih i 11 dioba zajedničkih suvlasničkih posjeda. Odluke Sreske i Gradske agrarne komisije u Brčkom u ovom periodu još nisu bile pravomoćne, jer je u 7 slučajeva Javni tužilac za Okrug Tuzla uložio nadzorne žalbe i tražio spise na uvid. Ni odluke Okružne agrarne komisije u Tuzli tada nisu bile pravomoćne, jer su skoro sve crkvene i vakufske ustanove sa područja ovoga sreza uložile žalbe kod Ministarstva poljoprivrede i

620 ABiH, ARIK, k-402, dok. 20587. *Petnaestodnevni izvještaj o sprovođenju agrarne reforme i kolonizacije na području sreza Goražde*, od 16. jula 1946. godine.

621 ABiH, ARIK, k-403, dok. 21351. *Pospješivanje rada na provođenju agrarne reforme u srezu Gradačac*, od 24. jula 1946. godine.

stočarstva Bosne i Hercegovine.[622] Inače, u vjerskim ustanovama se iskazivalo nezadovoljstvo provođenjem navedenih agrarnih mjera, kojim je njihova imovina u značajnoj mjeri reducirana, što je imalo velikog uticaja na ekonomsko slabljenje istih. U srezu Bijeljina bili su prisutni problemi u procesu eksproprijacije, gdje se jedan broj zemljoposjednika suprotstavljao provedbi istih. Takav je bio slučaj i sa Mehmedalijom Berberovićem, ali i drugima, čije se zemljište nalazilo u sklopu Državnog poljoprivrednog dobra „Novo Selo“, a koje je sudskim putem eksproprisano, jer vlasnici nisu pristali na dobrovoljnu zamjenu zemljišta.[623] U srezu Bijeljina bilo je i slučajeva da se već dodijeljeno zemljište agrarnim interesentima oduzimalo i vraćalo ranijim vlasnicima, jer su i poslije pravomoćnosti agrarnih odluka pristizala rješenja od Okružne agrarne komisije u korist ranijih vlasnika. Bilo je i žalbi od strane lica koja su proglašena nezemljoradnicima, gdje je Okružna agrarna komisija preinačila odluke sreske agrane komisije, te istim uvažila svojstvo zemljoradnika i morala im povratiti njihovo zemljište, koje je već bilo dodijeljeno agrarnim interesentima.[624] Inače, prostor Semberije je bio nešto više izložen procesom zemljišnih promjena, što je zadiralo u lični vlasnički integritet pojedinaca, čije su porodice ostajale bez sigurnog izvora egzistencije. Ostavljeni agrarni maksimum, je bio i nekoliko puta manji od stanja zemljišta kojeg su isti posjedovali isti prije početka navedenih agrarnih mjera i procesa. Problema sa agrarnim procesima bilo je i u drugim sredinama. Na području sreza Kotor Varoš bile su dvije nadzorne žalbe braće Dizdar, gdje je ustanovljeno, u premjeravanju, da imaju više zemlje nego što je utvrđeno raspravom.[625] Navedene manjkavosti u procesu provođenja agrarnih procesa nisu ulivali nadu da će interese agrarnih interesanata. Nestrpljenje je bilo izraženo i zbog isčekivanja drugostepenih i drugih viših organa, jer je značajan broj predmeta bio na ovim nivoima.

Kao nosilac aktivnosti na planu provođenja agrarne reforme i kolonizacije u mjesecu junu 1946. godine, Odjeljenje za agrarnu reformu i kolonizaciju radilo je na donošenju drugostepenih odluka po uloženim žalbama, a protiv odluka okružnih agrarnih komisija, po pitanju eksproprijacije zemljišta. U ovom mjesecu Odjeljenje je riješilo ukupno 64 predmeta: u 33 slučaja donesene su meritorne drugostepene odluke i to u 23 slučaja žalbe su odbijene, a u 10 slučaja žalbama je udovoljeno. U 33 predmeta vraćene su žalbe

622 ABiH, ARIK, k-399, dok. 19234. *Izvještaj o radu Sreske agrarne komisije u Brčkom,* od 1. jula 1946. godine.

623 ABiH, ARIK, k-399, dok. 19049. *Mjesečni izvještaj o radu Sekcije za agrarnu reformu i kolonizaciju Bijeljina*, od 1. jula 1947. godine.

624 ABiH, ARIK, k-399, dok. 19049. *Mjesečni izvještaj o radu Sekcije za agrarnu reformu i kolonizaciju Bijeljina*, od 1. jula 1947. godine.

625 ARS, OAK-Banja Luka, b.b. *Zapisnik sa konferencije predsjednika Okružne agrarne komisije i sreskih komisija*, od 5. jula 1946. godine.

okružnim agrarnim komisijama sa uputstvima da provedu naknadne nadopune, bez kojih se na uložene žalbe nisu mogle donijeti drugostepene odluke.[626]

Koliko je proces provođenja agrarne reforme bio složen najbolje potvrđuje broj žalbi koje su se rješavale na drugostepenim i višim organima. U periodu od jula do septembra 1946. godine, Odjeljenje za agrarnu reformu i kolonizaciju radilo je na rješavanju velikog broja žalbi upućenih od strane učesnika u procesu agrarne reforme. Ovo Odjeljenje je u navedenom periodu riješilo i donijelo 156 drugostepenih odluka po uloženim žalbama okružnih agrarnih komisija radi eksproprijacije zemljišta i šuma, riješilo je 20 predmeta po kojima su delegirane nadležnosti OAK-a za vođenje postupka u prvoj instanci, zatim je riješilo 11 molbi za zamjenu nekretnina (i po ovim molbama su donesene odluke), riješilo je i donijelo odluke na 10 žalbi vjerskih ustanova (da se u smislu čl. 7, tačke t) *ZARIK-a* istim prizna veći značaj i historijska vrijednost), riješilo je i donijelo odluke u 22 predmeta po uloženim zahtjevima za zaštitu zakonitosti od strane Javnog tužioca NR Bosne i Hercegovine.[627] Upravo žalbeni postupci su uticali na tempo provođenja agrarne reforme.

Provođenje žalbenog postupka usporavalo je tok agrarne reforme i unutrašnje kolonizacije u velikom broju srezova. U srezu Bosanska Dubica, u drugoj polovini 1946. godine, nisu bili završeni svi predmeti u procesu agrarne reforme iz razloga neokončanja žalbenih postupaka koji su bili u toku.[628] I na području sreza Široki Brijeg bilo je nezadovoljstva u procesu provođenja agrarne reforme i kolonizacije, što potvrđuju četiri žalbe upućene krajem oktobra 1946. godine Ministarstvu poljoprivrede i stočarstva na odluke Okružne agrarne komisije Mostar. Osim toga, i žalbe Franjevačke provincije Mostar, vakufa Čajvan-begove džamije, Franjevačkog samostana u Širokom Brijegu i Hrvatske katoličke štedionice u Mostaru nalazile su se kod Ministarstva poljoprivrede i stočarstva Bosne i Hercegovine.[629] Kao što je i ranije kazano vjerske zajednice nisu blagonaklono gledale na provođenje procesa u oblasti agrara. Imali su brojne primjedbe te izražavali javno negodovanje u tom pogledu.

Po pitanju rješavanja žalbi posebno zaduženje imao je Agrarno-pravni odsjek Odjeljenja za agrarnu reformi i kolonizaciju, koji je u 1946. godini, na tom planu, uradio sljedeće:

- radio je na rješavanju 210 predmeta po uloženim žalbama protiv prvostepenih odluka agrarnih komisija. Tako je doneseno 176 drugostepenih meritornih odluka, a u 34 predmeta zatražene su potrebne nadopune u postupku eksproprijacije zemljišnih posjeda. Po zahtjevima

626 ABiH, ARIK, k-399, dok. 19023. *Izvještaj o radu Odjeljenja za agrarnu reformu i kolonizaciju za juni 1946. godine*.

627 ABiH, ARIK, k- 409, dok. 27168. *Tromjesečni izvještaj Odjeljenja za agrarnu reformu i kolonizaciju za period juli – septembar 1946. godine*, od 17. oktobra 1946. godine.

628 ABiH, ARIK, k-409, dok. 26855. *Dodjela zemlje agrarnim interesenima na području sreza Bosanska Dubica*, od 7. oktobra 1946. godine.

629 ABiH, ARIK, k-410, dok. 28025. *Izvještaj Sreske agrarne komisije Široki Brijeg*.

za zaštitu zakonitosti Javnog tužilaštva NR Bosne i Hercegovine protiv pravosnažnih odluka u predmetima eksproprijacije zemljišnog posjeda riješeno je 29 predmeta, pa je doneseno 27 meritornih rješenja o reviziji postupka, a u dva slučaja tražene su potrebne nadopune.[630]

Postupak podnošenja i rješavanja žalbi nastavljen je i u 1947. godini, što pokazuju brojne činjenice. Prema Izvještaju Odjeljenja za agrarnu reformu i kolonizaciju, samo za period januar-mart 1947. godine, riješene su 24 žalbe po pitanju nezadovoljstva provedenim procesom eksproprijacije. Od toga udovoljeno je u pet slučajeva, odbijeno 13, a šest žalbi je poslato na nadopunu, prispjelo je devet zahtjeva Javnom tužilaštvu, u sedam slučajeva zahtjevima je udovoljeno, a u dva slučaja su zahtjevi odbijeni, riješeno je 33 slučaja uzurpacije (čl. 36 *Saveznog Zakona o agrarnoj reformi i kolonizaciji*), udovoljeno je u 22 slučaja.[631]

Žalbeni postupci na provođenje agrarne reforme i kolonizacije bili su aktuelni tokom cijele 1947. godine. Sve je to pratilo Odjeljenje za agrarnu reformu i kolonizaciju kao zaduženi organ za provođenje agrarne reforme i kolonizacije. Tako je Agrarno-pravni odsjek ovog Odjeljenja, u martu mjesecu, riješio pet žalbi, od toga četiri su odbijene, a jedna poslata na nadopunu. U ovom periodu prispjela su četiri zahtjeva Javnog tužilaštva za zaštitu zakonitosti kojima je i udovoljeno.[632]

Sreske i okružne komisije u svom radu griješile su uglavnom na štetu zemljovlasnika, što pokazuju brojni primjeri žalbi, nezadovoljstva, ali i ispravki učinjenih grešaka od strane Javnog tužilaštva Bosne i Hercegovine. Iz tih razloga, sticao se utisak izraženog međusobnog nepovjerenja i netrpeljivosti između zemljoposjednika i organa koji su provodili agrarne procese. Među brojnim nezadovoljnicima bila je i Rašida Jusufbegović, udata Džinić, iz Dervente, koja se žalila na odluku SAK-a Bosanski Brod. Stoga je Javno tužilaštvo Bosne i Hercegovine ukinulo Odluku SAK-a uz obavezu da se ovaj predmet uzme ponovo na razmatranje, te da se donese nova odluka saobrazna odredbama ZARIK-a i primjedbama sadržanim u *Rješenju* donesenom od strane Javnog tužilaštva Bosne i Hercegovine.[633] Ovakvih primjera bilo je i u drugim krajevima Bosne i Hercegovine, što je ostavljalo dojam da se procesi u oblasti agrara upravo provode kako bi oslabili veleposjedničku kategoriju u Bosni i Hercegovini.

630 ABiH, ARIK, k-460, dok. 8815. *Izvještaj Odjeljenja za agrarnu reformu i kolonizaciju za 1947. godinu*.

631 ABiH, ARIK, k-424, dok. 7306. *Izvještaj Odjeljenja za agrarnu reformu i kolonizaciju za period januar-mart 1947. godine*.

632 ABiH, ARIK, k-423, dok. 6796. *Izvještaj o radu Odjeljenja za agrarnu reformu i kolonizaciju u Bosni i Hercegovini u martu 1947. godine*.

633 ABiH, ARIK, k-437, dok. 15299. *Rješenje Javnog tužilaštva Bosne i Hercegovine br. 192/47*, od 2. aprila 1947. godine.

Najveći broj žalbi bio je od strane vlasnika zemljišnih posjeda koji su se žalili na odluke agrarnih komisija donesene u postupku eksproprijacije zemljišta koje je potpalo pod udar agrarne reforme i kolonizacije. Tako su se na *Odluku* OAK-a Tuzla, o eksproprijaciji zemljišta, žalili Vonašek Albert i drugi iz Brna (Čehoslovačka). Naime, ovaj veliki posjed od 1.150 dunuma i 103 m² ekspropisan je sa cjelokupnim pokretnim i nepokretnim poljoprivrednim inventarom, bez ikakve otštete vlasniuku. Isti su se iz tih razloga žalili Ministarstvu poljoprivrede Bosne i Hercegovine, ali je isto žalbu odbilo i *Odluku*[634] OAK-a Tuzla osnažilo novom odlukom.[635]

Da je žalbena problematika bila složena pokazuje i njena aktuelnost u periodu od aprila do jula 1947. godine pokazuje izvještaj Odjeljenja za agrarnu reformu i kolonizaciju, gdje je urađeno slijedeće:

- prispjelo je u Agrarno-pravni odsjek 16 zahtjeva Javnog tužioca za zaštitu zakonitosti od kojih je udovoljeno 15, a jedan zahtjev je odbijen;
- u Odjeljenje za agrarnu reformu i kolonizaciju prispjelo 19 žalbi, od kojih je 11 odbijeno, a osam poslato na nadopunu;
- u 37 slučaja stavljen je prijedlog Javnom tužiocu da podnese zahtjev za zaštitu zakonitosti;
- doneseno je 20 žalbi protiv odluka Komisije za arondaciju saveznih državnih dobara.[636]

I u mjesecu avgustu 1947. godine Odjeljenje za agrarnu reformu i kolonizaciju je radilo na rješavanju žalbi. Tako je u ovom mjesecu Odjeljenje za agrarnu reformu i kolonizaciju riješilo 15 žalbi, od kojih je 12 odbijeno, a tri su poslate na nadopunu.[637]

Na udaru agrarnih procesa bili su i privredni subjekti u Bosni i Hercegovini. Žalbe su, pored pojedinaca, veleposjednika, i vjerskih zajednica, u ovom periodu često upućivala i privredna društva. Tako je *Odlukom* Okružne agrarne komisije Tuzla[638] na osnovu čl. 7, tačke b) *ZARIK-a*, ekspropisan i cjelokupan posjed privrednog društva „Jadrina“ šumske industrije d.d u Bosanskom Petrovom Selu. Protiv ove odluke ista je podnijela žalbu Ministarstvu poljoprivrede Bosne i Hercegovine. Ministarstvo poljoprivrede je donijelo odluku 5. avgusta 1947. godine da se žalba „Jadrina“ šumske industrije d.d u Bosanskom Petrovom Selu odbija, a *Odluka* Okružne agrarne komisije

634 ABiH, ARIK, k-457, dok. 668. *Odluka Okružne agrarne komisije Tuzla o eksproprijaciji zemljišta Vonašeg Alberta i dugih iz Brna*, od 1. juna 1947. godine.

635 ABiH, ARIK, k-457, dok. 7276. *Odluka Ministarstva poljoprivrede Bosne i Hercegovine o odbijanju žalbe Vonašek Albrehta*, od 18. decembra 1947. godine.

636 ABiH, ARIK, k-431, dok. 11842. *Izvještaj Odjeljenja za agrarnu reformu i kolonizaciju za period april-juni 1947. godine*.

637 ABiH, ARIK, k-437, dok. 15294. *Izvještaj o radu Odjeljenja za agrarnu reformu i kolonizaciju avgust 1947. godine*.

638 *Odluka* je donesena 31. marta 1947. godine, pod Arik, br. 335/46.

Tuzla osnažuje. *Odluka* je bila pravosnažna i izvršna.[639] Žalbu na oduzeto zemljište u procesu eksproprijacije uputila je i tvornica „Balta“ u srezu Banja Luka.[640] Begovskoj porodici Zaimović iz Tuzle i Zovika kod Brčkog, koja je imala velike zemljišne posjede u bližoj okolini Tuzle u Bukinju, Karauli kod Dubrava, Luci u Slavinovićima, Buhačici na Ilinčici i Begovom potoku u Omazićima kod Banovićima u agrarnoj reformi od 1945. do 1948. godine, oduzeto je skoro svo zemljište. Ostalo je tek toliko da se moglo preživjeti.[641] Tako da je i ova porodica uputila žalbe sreskim agrarnim komisijama u Tuzli i Brčkom.

I u periodu avgust-septembar 1947. godine radilo se na rješavanju po žalbenim predstavkama u procesu eksproprijacije zemljišta, uglavnom, velikih zemljišnih posjeda. U velikoj mjeri, od strane Ministarstva poljoprivrede Bosne i Hercegovine žalbe su odbijene. Tako je donesena i *Odluka* da se odbija žalba Šahzije Gazibegović i Mehe Gradaščevića na odluku Okružne agrarne komisije Tuzla u procesu eksproprijacije velikog posjeda Šahzimet-hanume Tuzlić, udate Gradaščević, ukupne površine od 813 dunuma i 725 m^2, a prema čl. 7, tačka a) *ZARIK-a*, te se ovom Odlukom, ranije donesena *Odluka* Okružne agrarne komisije Tuzla osnažuje.[642] Isto tako, od strane Ministarstva poljoprivrede odbijena je žalba Franjevačkog samostana u Tolisi, čime se ranije donesena *Odluka* Okružne agrarne komisije Tuzla osnažila, kojom je Franjevačkom samostanu u Tolisi oduzeto 428 dunuma i 685 m² zemljišta, a ostavljeno 100 dunuma radi izdržavanja samostana.[643] Navedene činjenice ukazuju koliko je imovina vjerskih ustanova u Bosni i Hercegovini bila na udaru u vremenu neposredno nakon Drugog svjetskog rata. Tako da iste nisu bile zadovoljne provođenjem procesa od strane komunističke vlasti. Imovina Islamske zajednice je bila pod stalnim udarom raznih procesa koji su provođeni u ovom vremenu. Bilo je slučajeva da su žalbe upućivane po predmetu eksproprijacija vakufske imovine koja je bila u nadležnosti okružnih agrarnih komisija. Tako je na Odluku OAK-a Tuzla,[644] u predmetu eksproprijacije zemljišta Vakufa Musa-pašine džamije u Novoj Kasabi, podnesena žalba od strane Mujkić Rame i drugih. Ministatrstvo poljoprivrede Bosne i Hercegovine je kao odgovor na

[639] ATK, SAK-a Gračanica, br. 10986, od 5. avgusta 1947. godine; ABiH, ARIK, k-545, dok. 5254. *Odluka Ministarstva poljoprivrede Bosne i Hercegovine kojom se odbija žalba „Jadrina“ šumske industrije dd Bosansko Petrovo Selo*, od 5. avgusta 1947. godine.

[640] ARS, OAK-Banja Luka, b.b. *Eksproprijacija zemljišta tvornice „Balta“,* od 18. maja 1946, godine,

[641] M. Pašić, *Stare Tuzlanske porodice*, 237.

[642] ABiH, ARIK, k-431, dok. 11695. *Odluka o odbijanju žalbe na eksproprijaciju posjeda Šahzimet-hanume Tuzlić, udate Gradaščević od strane Ministarstva poljoprivrede Bosne i Hercegovine*, od 11. septembra 1947. godine.

[643] ABiH, ARIK, k-431, dok. 11664. *Odluka o odbijanju žalbe Franjevačkog samostana u Tolisi na eksproprijaciju zemljišta*.

[644] ABiH, ARIK, k-458, dok. 563. *Odluka Okružne agrarne komisije Tuzla donesena je 17. aprila 1946. godine, te dopunska odluka po istom predmetu donesena*, 30. decembra 1947. godine.

žalbu poništilo ranije donesene odluke OAK-a Tuzla, te zahtijevalo od OAK-a Tuzla ponovno provođenje postupka rasprave i donošenje meritornog rješenja.[645] U ovom periodu uzurpirana je raznovrsna imovina vjerskih zajednica. U prve četiri godine *Zakona o eksproprijaciji* u Sarajevu je oduzeto oko 80 muslimanskih grobalja, koja su se prostirala na 350 dunuma zemlje.[646] Koliki je udar bio na Islamsku zajednicu u Bosni i Hercegovini najbolje potvrđuju slijedeći podaci, da je primjenom propisa o agrarnoj reformi, nacionalizaciji, eksproprijaciji, arondaciji i sl, oduzeto joj je oko 16.000 dunuma zemlje i šume, nacionalizovana tri hotela, jedna banja, 11 magacina, jedno imanje u Hercegovini od 900 dunuma, arondacijom i drugim raznim uzurpacijama 500 dunuma i oko 400 dunuma za potrebe SRZ-a.[647] Iz tih razloga Islamska zajednica je upućivala brojne žalbe prema nadležnim ustanovama i organima u Bosni i Hercegovini. Međutim, rezultati navedenih žalbi nisu bili pozitivni po Islamskoj zajednici.

Javno tužilaštvo NR Bosne i Hercegovine bilo je zaduženo za kontrolu zakonitosti u provođenju procesa agrarne reforme i unutrašnje kolonizacije, te je, u skladu sa tim, u više navrata tražilo zaštitu zakonitosti protiv odluka i zaključaka okružnih i sreskih agrarnih komisija. Jedan od takvih zahtjeva za zaštitu zakonitosti bio je zahtjev protiv zaključka OAK-a Sarajevo,[648] u postupku priznavanja zemljoradničkog svojstva i ostavljanja posjeda u površini od 280 dunuma, pošto isti nije prelazio zemljoradnički maksimum. Kako je OAK Sarajevo u postupku napravila više pogrešaka, Javno tužilaštvo Bosne i Hercegovine tražilo je da se zaključak ukine i cio predmet ustupi OAK-i na ponovno rješavanje.[649]

Bilo je i drugih zanimljivih slučajeva po ovom pitanju, gdje su se vlasnici zemljišnih posjeda žalili na postupak eksproprijacije i donošenja odluka agrarnih komisija. Tako se na *Odluku* OAK-e Tuzla u predmetu eksproprijacije zemljišnog posjeda Srpskog industrijskog akcionog društva Beograd žalio Ivan Elezov iz sela Stanari, srez Tešanj, koji je šumu od 2.000 dunuma, koja je bila predmetom eksproprijacije, čuvao sve do provedenog procesa eksproprijacije. Isti je tražio da mu se za svaki dan, počev od 1928. godine, prizna po 10 dinara i da mu se dodijeli u vlasništvo iz ove zemlje 50 dunuma. Međutim, Ministarstvo poljoprivrede Bosne i Hercegovine je navedenu žalbu odbilo.[650]

---

645 ABiH, ARIK, k-458, dok. 7602. *Odluka Ministarstva poljoprivrede Bosne i Hercegovine*, od 18. oktobra 1948. godine.

646 D. Bećirović, *Islamska zajednica u BiH,* 233.

647 D. Bećirović, *Islamska zajednica u BiH,* 237.

648 ABiH, ARIK, k-455, dok. 226. *Zahtjev za zaštitu zakonitosti protiv zaključka OAK-e Sarajevo*, od 8. januara 1948. godine.

649 ABiH, ARIK, k-455, dok. 5966. *Predmet i zahtjev za zaštitu zakonitosti protiv zaključaka OAK-e Sarajevo*, od 25. maja 1948. godine.

650 ABiH, ARIK, k-458, dok. 7932. *Rješenje na žalbu Arik br.7932/48*, od 8. novembra 1948. godine.

U radu nekih agrarnih komisija, kod provođenja agrarne reforme i kolonizacije bila je prisutna agresivnost i bahat odnos članova komisija prema zemljovlasnicima, što je dodatno iritiralo iste, te su podnosili žalbe nadležnim organima. Složenost u proceduri rješavanja žalbi i brojne subjektivne slabosti u radu komisija imali su direktan uticaj na tok i efikasnost provođenja agrarne reforme i unutrašnje kolonizacije, odnosno obrazovanje i raspodjelu zemljišnog fonda. Navedeni propusti u provođenju agrarne reforme i kolonizacije, kao i činjenica da je zemljovlasnička kategorija bila na udaru agrarnih mjera, koje su mijenjale njihov ekonomski status, kod ovih kategorija je bilo izraženo nezadovoljstvo, pa i neprijateljski odnos prema organima koji su provodili ove procese. Nezadovoljstvo je usljed provođenja agrarnih mjera bilo izraženo i protiv nove vlasti. To su izražavale i vjerske zajednice koje su u velikoj mjeri provedbom agrarne reforme ekonomski oslabile. Islamska zajednica je izgubila ogromnu vakufsku imovinu, tako da nije mogla od preostale vakufske imovine podmiriti ni najmanje svoje potrebe.[651] Iz tih razloga Islamska zajednica, ali i druge vjerske zajednice u Bosni i Hercegovini su na proces agrarne reforme i unutrašnje kolonizacije gledale kao na neprijateljski čin komunističke vlasti, koja je za cilj imala ekonomski oslabiti vjerske zajednice i tako umanjiti njihov uticaj u društvu. U tome je komunistička vlast u velikoj mjeri i uspjela.

Raspodjela zemljišnog fonda

Utvrđivanje korisnika zemljišnog fonda

Zemlja iz obrazovanog zemljišnog fonda imala je široku namjenu i bila je planirana za dodjelu agrarnim interesentima, unutrašnjim kolonistima, za obrazovanje državnih poljoprivrednih dobara, mašinskih poljoprivrednih stanica, seljačkih radnih zadruga, ali i za brojne druge državne potrebe u oblasti industrije, poljoprivrede, školstva, zdravstva, socijalnog rada i drugo. Stoga je posebno značajno napraviti analizu u kojem to obimu je korišteno zemljište iz zemljišnog fonda i za kakve potrebe.

Zemljište koje je potpadalo pod udar agrarne reforme, od trenutka kada je donesena prvostepena odluka, prelazilo je u posjed države, pod pretpostavkom da je prvostepena odluka postala pravosnažna. U tom slučaju, država, kao novi vlasnik, imala je pravo da pobere usjeve sa takvog zemljišta. U slučaju kada je zemlja bila dodijeljena, dio ploda dobijao je sam seljak koji je zemlju dobio, ali ako nije bila još dodijeljena, onda su MNO sami preuzimali dio plodova i čuvali ih za unutrašnje koloniste ili agrarne interesente kojima će se zemlja dodijeliti. To je vrijedilo za zemlju koja je dolazila pod udar agrarne reforme a nije bila donesena pravosnažna odluka. U slučajevima gdje eksproprijaciona odluka nije postala pravosnažna, MNO su uzimali 1/2 do 1/3

[651] D. Bećirović, *Islamska zajednica u BiH,* 238.

plodova i tako ga držali i čuvali sve dok odluka nije postala pravosnažna, a ukoliko se odluka usljed žalbe izmijenila u korist ranijeg vlasnika, onda mu se plod vraćao u odnosu na površinu zemlje.[652] U ovisnosti od pravilnog provođenja odredaba čl. 75 *ZARIK-a* zavisilo je u velikoj mjeri i stanje ishrane kolonista.

Kod nadležnih organa i tijela zaduženih za provođenje agrarne reforme postojale su brojne dileme i problemi po pitanju izdvajanja zemljišta iz zemljišnog fonda na osnovu čl. 11 *ZARIK-a*. Naime, po čl. 11 *ZARIK-a*, od zemljišta ekspropisanih po čl. 3 i konfiskovanih po čl. 10 a) i b) neće se unositi u zemljišni fond zemljišta namijenjena državnim (saveznim, republičkim i lokalnim) poljoprivrednim dobrima, socijalnim ustanovama, kao i tereni za vojne potrebe. U Bosni i Hercegovini iskazane su znatne potrebe za zemljom za ove institucije, što je bilo i predviđeno bosanskohercegovačkim *ZARIK-om*. U čl. 3 *Pravilnika za izvršenje ZARIK-a*, pod socijalnim i naučnim ustanovama, u smislu čl. 5. *Zakona* podrazumijevale su se kulturne, humane, prosvjetne, sindikalne i druge ustanove socijalnog karaktera, zatim lječilišta, kupatila, sanatorijumi, oporavilišta i slično. Sve navedene institucije su, po pitanju dodjele zemlje, imale znatne zahtjeve za određene količine zemlje prema Ministarstvu poljoprivrede i stočarstva Bosne i Hercegovine. I MNO-i su tražili zemljište za izgradnju zgrada tih odbora, veliki broj škola, osim zemljišta za gradnju škola, tražili su zemljišta za bašče i ekonomije, većina fiskulturnih društava tražilo je zemljište za izgradnju sportskih terena i sportskih centar. Ministarstvo šumarstva Bosne i Hercegovine tražilo je zemlju „za potrebe šumarstva“, Ministarstvo untrašnjih poslova i komanda milicije tražili su zemljište za bašče u blizini milicionerskih stanica. Pored toga, brojna državna privredna preduzeća imala su velike zahtjeve za zemljom iz zemljišnog fonda.[653] Neke institucije su smatrale da zemlju iz zemljišnog fonda treba da iskoriste za svoje ekonomije, koje bi služile za izdržavanje tih institucija.

Zbog prethodno navedenog, Ministarstvo poljoprivrede i stočarstva Bosne i Hercegovine je, usljed velikog broja zahtjeva od strane brojnih institucija za dodjelom zemlje iz zemljišnog fonda, tražilo pojašnjenje od strane Saveznog Ministarstva poljoprivrede iz Beograda. Isto je insistiralo kod republičkih ministarstva da se rješenja o dodjeli zemlje, po osnovu čl. 11 i 27 *Saveznog zakona o agrarnoj reformi i kolonizaciji*, mogu donijeti tek pošto se prethodno u smislu stava III istog rješenja, dobije saglasnost Saveznog ministarstva poljoprivrede. To je značilo da je republičkim ministarstvima poljoprivrede i stočarstva bila potrebna prethodna suglasnost za donošenje rješenja sa kojima su se odbijale pojedine ustanove ili grupe nezemljoradnika, mada je Ministarstvo poljoprivrede i stočarstva Bosne i Hercegovine bilo u obavezi uzeti u razmatranje sve podnesene zahtjeve za dodjelu zemlje i svojim

652 ABiH, ARIK, k-397, dok. 17449. *Osiguranje ploda kolonistima u smislu čl. 75. Zakona o agrarnoj reformi i kolonizaciji,* od 17. juna 1946. godine.

653 ABiH, ARIK, k-400, dok. 19587. *Izdvajanje zemljišta iz zemljišnog fonda na osnovu čl. 11 ZARIK-a Bosne i Hercegovine*.

rješenjem odbiti sve one kojima se nije mogla dati zemlja na korištenje. Za ostale zahtjeve, u smislu rješenja, neophodno je bilo tražiti suglasnost od Ministarstva poljoprivrede FNRJ, dajući istovremeno svoj prijedlog, o tome kome treba dati zemlju i koliko, vodeći pri tome računa o stanju zemljišnog fonda u mjestu gdje se zemlja tražila i o potrebama mjesnih agrarnih intersenata.[654]

Odredbama ZARIK-a bilo je utvrđeno da se agrarnim interesentima dodijele tolike količine zemlje koje su sa vlastitom zemljom interesenata iznosile 4,6 ha obradive zemlje, s tim da su porodice sa većim brojem članova mogle dobiti više zemlje, ali najviše do 6,9 ha. Ovo pravilo važilo je i za unutrašnje koloniste.[655]

Raspodjela zemlje započela je prije konačnog formiranja zemljišnog fonda i to bez nekog utvrđenog reda i prava prvenstva. Dostupne činjenice pokazuju da je zemlja prvo dodjeljivana mjesnim agrarnim interesentima, a u većini slučajeva radilo se o eksproprisanom zemljištu iznad utvrđenog maksimuma. U početnoj fazi dodjele zemlje bilo je dosta nepoznanica i pogrešaka od strane agrarnih komisija koje su se odnosile na količinu, mjesto i kvalitet zemlje koju je trebalo dodijeliti, zbog čega je dolazilo do negodovanja, pa i sukoba između agrarnih interesenata i unutrašnjih kolonista. Proces dodjele zemlje iz zemljišnog fonda u velikoj mjeri zavisio je od terenskih poslova koji su se odnosili na parcelisanje, odnosno razmjeravanje zemljišta koje je ušlo u zemljišni fond.

Dodjela zemlje iz zemljišnog fonda u 1946. godini

Jedan od osnovnih ciljeva agrarnih procesa jeste dodjela zemljišta agrarnih interesenata. Već u drugoj polovini aprila 1946. godine prijavio se znatan broj agrarnih interesenata, tako je u nekim od srezova broj bio slijedeći: u Bijeljini 3.304, u Bosanskoj Dubici 1.600, u Srebrenici 1.275, u Brčkom 2.358, u Nevesinju 922 i u Livnu 858 agrarnih interesenata. U maju i junu 1946. godine evidentan je veliki broj zahtjeva od strane brojnih subjekata za dodjelom zemlje iz zemljišnog fonda.[656] Navedeno je upućivalo da će u Bosni i Hercegovini biti više agrarnih interesenata, nego što je kapacitet zemljišnog fonda iznosio.

Podjela zemlje iz zemljišnog fonda započela je odmah po okončanju procesa eksproprijacije iste. Međutim, tek u periodu juni-avgust 1946. godine u velikom broju srezova u Bosni i Hercegovini značajnije su izražene aktivnosti na tom planu. Upravo u prvoj fazi, odmah po okončanju procesa agrarnih rasprava i eksproprijacije i obrazovanju nepotpunih zemljišnih fondova, započet

654 ABiH, ARIK, k-400, dok. 19587. *Izdvajanje zemljišta iz zemljišnog fonda na osnovu čl. 11 ZARIK-a Bosne i Hercegovine*.

655 ABiH, ARIK, k-400, dok. 19587. *Izdvajanje zemljišta iz zemljišnog fonda na osnovu čl. 11 ZARIK-a Bosne i Hercegovine.*

656 *Oslobođenje*, br. 16, od 21. aprila 1946. godine.

je proces raspodjele zemlje iz agrarnih fondova. Zemljište iz zemljišnih fondova, kao što je već rečeno, dijeljeno je velikom broju korisnika.

Opća je karakteristika da proces podjele zemlje iz zemljišnog fonda nije tekao istovremeno i istim intenzitetom u svim srezovima u Bosni i Hercegovini. U zavisnosti od nivoa formiranja zemljišnog fonda, započela je i odvijala se raspodjela zemlje iz istog. U nekim srezovima obim poslova, pa i same aktivnosti na planu formiranja zemljišnog fonda bile su intenzivnije već sredinom 1946. godine, dok u nekim srezovima taj posao u ovom periodu nije bio ni počeo.

Generalni problem u provođenju cjelokupnog procesa agrarne reforme i unutrašnje kolonizacije odnosio se na nedostatak stručnih kadrova, posebno geometara, što je uticalo na ukupnost rezultata radova i na planu dodjele zemlje iz zemljišnog fonda. Uglavnom, administrativni rad po pitanju agrarnih rasprava, eksproprijacije i dodjele zemlje nije praćen terenskim radom. Iz tih, te i iz razloga nepotpunog katastarskog operata, brojne odluke sreskih i okružnih agrarnih komisija nisu bile pravosnažne, što je dovodilo do zastoja u procesu formiranja zemljišnog fonda i njegove raspodjele. Ministarstvo poljoprivrede i stočarstva Bosne i Hercegovine pokušavalo je raznim mjerama i uputstvima poduprijeti ovaj proces i otkloniti nedostatke, ali, u ovom periodu, veoma često bez većeg uspjeha. Od sreskih i okružnih agrarnih komisija traženi su mjesečni, tromjesečni i drugi izvještaji rada sa ciljem da bi se imao potpun uvid u proces provođenja agrarne reforme.

Sredinom juna 1946. godine u nekim srezovima bili su formirani zemljišni fondovi, čime su stvoreni neophodni uslovi za njenu podjelu agrarnim korisnicima. Tako je, u ovom mjesecu, na teritoriji sreza Brčko izvršena podjela zemlje na području tri MNO, a u ukupno 14 katastarskih općina. Radovi su bili organizovani na način da su bila angažovana trojica geometara, i to tako da su isti radili, iz bezbjedonosnih razloga, na istom terenu,[657] što ukazuje na složenost ovoga procesa. Provođenje revizije kod konfiskovanih zemljišta išlo je na uštrb brzine i vremena u kojem je trebalo dodijeliti zemlju agrarnim interesentima. Prva podjela zemlje u ovom srezu bila je za potrebe unutrašnje kolonizacije gdje je bilo prijavljeno 25 kolonista koji su bili privremeno prihvaćeni i smješteni.[658] Na području sreza Gradačac je do sredine 1946. godine bilo upisano 1.330 agrarnih interesenata, a u agrarnom fondu bilo je 17.960 dunuma zemlje.[659]

Na području sreza Bijeljina, u mjesecu junu 1946. godine, započele su aktivnosti na dodjeli zemlje iz zemljišnog fonda. U ovom srezu, u procesu

---

657 ABiH, ARIK, k-399, dok. 19234. *Izvještaj o radu SAK-e Brčko*, od 1. jula 1946. godine.

658 ABiH, ARIK, k-399, dok. 19234. *Izvještaj o radu SAK-e Brčko*, od 1. jula 1946. godine.

659 I. Šabotić, *Društvene i privredne prilike na području Gradačca*, 134; ABiH, ARIK, k-430, dok. 21351. *Pospješivanje rada na provođenju agrarne reforme i kolonizacije u srezu Gradačac,* od 24. jula 1946. godine.

provođenja agrarne reforme i kolonizacije radila su ukupno tri geometra i to u MNO: Dvorovi, Popovi i Glogovac, pri čemu se odvojilo dotadašnjim vlasnicima ukupno 403 dunuma zemlje, te nadijeljeno 83-ci agrarnih interesenata 90 parcela u ukupnoj površini od 1.230 dunuma zemlje. U GNO Bijeljina, u ovom periodu, odvojeno je dotadašnjm vlasnicima 390 dunuma zemlje, dodijeljeno i premjereno 79-ci agrarnih interesenata 88 parcela sa površinom od 1.249 dunuma. U MNO Glogovac, Kojčinovac, Bosanska Rača i Međaš odvojeno je dotadašnjim vlasnicima 150 dunuma, te dodijeljeno i premjereno 92-ci agrarnih interesenata 119 parcela sa površinom od 1.274 dunuma. Ukupno je u ovom srezu, u junu 1946. godine, premjereno 4.696 dunuma sa 297 parcela i nadijeljen 251 agrarni interesent.[660]

U toku mjeseca juna 1946. godine, Odjeljenje za agrarnu reformu i kolonizaciju riješilo je oko 1.000 molbi za unutrašnju kolonizaciju, od kojih je oko 600 pozitivno riješeno i određeno njihovo preseljenje u određene srezove. Isto tako, u toku mjeseca juna 1946. godine, upućeno je Odjeljenju za agrarnu reformu i kolonizaciju 16 zahtjeva za osnivanje SRZ-a, od kojih je bilo udovoljeno šest, a za ostalih deset potrebno je bilo dostaviti dodatne podatke.[661]

U srezu Goražde u junu mjesecu 1946. godine SAK je radila na dodjeljivanju zemljišta iz zemljišnog fonda u 13 MNO, u ukupnoj površini od 4.539 dunuma i 967 m². Ista je podijeljena na 102 agrarna interesenta. Od ove površine 1.620 dunuma i 800 m² podijeljeno je u razne svrhe, a u vezi sa čl.15 *ZARIK-a*, dok je površina od 2.919 dunuma i 160 m² šume dodijeljena Ministarstvu šuma NR Bosne i Hercegovine.[662] U ovom srezu radilo se na isplati naknada za eksproprisano zemljište, tako je do juna mjeseca 1946. godine naknada izmirena u 4 MNO i to: Čajniče, Zaberak, Hasevina i Miljevac. U srezu Goražde bili su izraženi problemi koji su se odnosili na problematiku konfiskovane imovine državnih neprijatelja, problematiku pravosnažnosti jednog broja odluka za koje su upućene žalbe Okružnoj agrarnoj komisiji, posebno za zemljišta koja su se prostirala na više srezova. Zbog malog broja geometara i drugog stručnog osoblja u ovom srezu sredinom 1946. godine, nisu bili izvršeni svi tehnički poslovi na provođenju agrarne reforme i kolonizacije. U zemljišni fond, do juna mjeseca ušlo je ukupno 4.539 dunuma i 550 m² zemlje, a ista je ušla na osnovi odredaba čl. 4. tačke f) i čl. 7. tačke a), d) i e).[663]

U dodjeljivanju zemlje iz zemljišnog fonda u Bosni i Hercegovini, značajne zemljišne površine, u svim srezovima, pripale su školama, što pokazuju brojni primjeri na tom planu. Tako je, u pogledu izuzimanja zemlje iz

660 ABiH, ARIK, k-399, dok. 19049. *Mjesečni izvještaj o radu Sekcije za agrarnu reformu i kolonizaciju SNO Bijeljina*, od 1. jula 1946. godine.

661 ABiH, ARIK, k-399, dok. 19023. *Izvještaj o radu Odjeljenja za agrarnu reformu i kolonizaciju za juni 1946. godine*.

662 ABiH, ARIK, k-399, dok. 18543. *Izvještaj o radu SAK-a Goražde*, od 28. juna 1946. godine.

663 ABiH, ARIK, k-399, dok. 18543. *Izvještaj o radu SAK-a Goražde*, od 28. juna 1946. godine.

zemljišnog fonda, na području sreza Lukavac izuzeto za potrebe osnovnih narodnih škola 25 dunuma i za podružnicu sindikata u Puračiću 7 dunuma zemlje. U ovom srezu su zemljoposjednici prilikom agrarnih rasprava dobrovoljno dali oko 40 dunuma zemlje za obrazovanje školskih bašči, dok je obradiva zemlja tvornice „Solvaj“ u Lukavcu, u površini od oko 1.200 dunuma, ostala u posjedu iste i ista je podjeljena siromašnim radnicima.[664] Iz zemljišnog fonda u srezu Vitez bilo je planirano zemljište za osnovnu narodnu školu u mjestu Grablje, i to na imanju Arnautović Abdulaha, u mjestu Mali Lošanj, od imanja Grgina Marka, te u mjestu Bare od imanja Arnautović Nafije, udove Ruždić.[665] I u SNO Kotor Varoš bilo je planirano izdvajanje zemljišta za potrebe škola, i to u: Kotor Varošu (oko 10 dunuma), Skender Vakufu (oko 5 dunuma), selu Šolajima (oko 3 dunuma), mjestu Šiprage (4 dunuma), te za osnovne narodne škole u mjestima Vranićima, Imljanima, Sokolinama, Baštini i u nekim drugim mjestima ovoga sreza.[666] U srezu Zavidovići bilo je planirano izdvajanje zemljišta iz zemljišnog fonda za potrebe Narodne osnovne škole u Zavidovićima i to: zemlja njemačke državljanke Kuzme Jane, udate Unter, površine od 24 dunuma, ovo zemljište je konfiskovano na osnovu čl. 30 *Zakona o konfiskacijama*. Za potrebe ove škole bilo je predviđeno i nekadašnje zemljište Uric Jozefine, pokojnog Heinricha, udate Frajzas, njemačkog državljanina, u površini od tri dunuma i 900 m², a za potrebe narodne osnovne škole u Krivaji bilo je predviđeno zemljište Uzeirbegović Edhema, veličine 34 dunuma, te za školu u Lovnici, imanje Kole Fridricha, veličine 10 dunuma i 810 m².[667]

Na području sreza Ljubuški bilo je planirano izdvajanje zemlje iz zemljišnog fonda za potrebe nekoliko škola, i to za: Narodnu osnovnu školu Bijaca, 15 dunuma, na području MNO Ljubuški parcela „Njiva“, oko pet dunuma, na području MNO Grab, parcela „Ploče“, tri dunuma, u selu Vasarovićima parcela „Brijeg“, veličine četiri dunuma, na području MNO Tinaljina parcela „Potisak“ osam dunuma i na području MNO Sovići, parcela „Njiva“, 5 dunuma.[668]

Iz zemljišnog fonda Glamoč, za potrebe škola bilo je predviđeno izdvajanje zemljišta za nekoliko škola: za Narodnu osnovnu školu Glamoč, površina od tri dunuma i 244 m², za osnovnu školu Vrba sedam dunuma oranice, za školu Staro Selo osam dunuma, za školu Dolac, 13 dunuma, za školu Stokorovce, određena zgrada koja je vlasništvo šumske uprave i 20

664 ABiH, ARIK, k-372, dok. 15344. *Izvještaj o radu SAK Lukavac*.

665 ABiH, ARIK, k-399. dok. 19015. *Podaci o zemljištima u SNO Vitez koje je trebalo izdvojiti iz zemljišnog fonda*, od 4. maja 1946. godine.

666 ABiH, ARIK, k-399, dok. 19015. *Izdvajanje zemlje iz zemljišnog fonda za potrebe škola u srezu Kotor Varoš*, od 10. maja 1946. godine.

667 ABiH, ARIK, k-399, dok. 19015. *Podaci o zemljištu kojeg je trebalo izdvojiti iz zemljišnog fonda u srezu Zavidovići*, od 11. maja 1946. godine.

668 ABiH, ARIK, k-399, dok. 19015. *Podaci o zemljištu kojeg je trebalo izdvojiti iz zemljišnog fonda na području sreza Ljubuški*, od 16. maja 1946. godine.

dunuma zemlje, za školu Pribelja, dva dunuma, za školu Dubrave, osam dunuma zemlje. Sva ova imanja su bila u junu 1946. godine uzeta u postupak rješavanja.[669]

Izdvajanje zemljišta za potrebe škola izvršeno je i iz zemljišnog fonda Travnik i to: na području MNO Trnovac, za potrebe Narodne osnovne škole „Opari“, 10 dunuma, na području MNO Duboko, za potrebe Narodne osnovne škole u Trenici, 10 dunuma, na području MNO Putičevo a za potrebe Narodne osnovne škole „Putičevo“, 10 dunuma, na području MNO Polje, za potrebe Narodne osnovne škole u Slimenima, 10 dunuma, na području MNO Jankovići, za potrebe Narodne osnovne škole „Jankovići“, 12,5 dunuma i na području MNO Vitovlje, za Narodnu osnovnu školu Vitovlje, 10 dunuma.[670]

U srezu Cazin bilo je predloženo da se iz zemljišnog fonda, za potrebe osnovnih narodnih škola na području ovog sreza, izdvoje potrebne količine zemljišta, i to u: MNO Cazin, za potrebe Narodne osnovne škole, zemljište bivše Zemaljske banke u površini od 12 dunuma, (za ovo zemljište kao agrarni interesent javio se i Husnija Ćorović iz Cazina kao raniji korisnik i, prema odredbama *ZARIK-a*, imao je pravo prvenstva), za Đački dom u Cazinu, iz zemljišnog fonda bilo je predviđeno zemljište površine 21 dunum, MNO Ostrožac, zemljište površine 19 dunuma i 816 m², bivše Zemaljske banke, MNO Gnjilavac, za Narodnu osnovnu školu, zemljište površine 19 dunuma i 50 m², MNO Stijena, za Narodnu osnovnu školu zemljište površine 8 dunuma 998 m², MNO Mutnik za Narodnu osnovnu školu, zemljište 11 dunuma i 400 m², MNO Pjanići, za Narodnu osnovnu školu zemljište nasljednika Nurije Pozderca, površine od 10 dunuma i 297 m², MNO Tržac, za Narodnu osnovnu školu, zemljište površine 11 dunuma 935 m², MNO Barska, zemljište površine 10 dunuma, u MNO Pećigrad, 10 dunuma za Narodnu osnovnu školu, MNO Rujnica, za narodnu osnovnu školu bila je previđena eksproprijacija zemljišta od 10 dunuma, i MNO Beganovići, za Narodnu osnovnu školu, obećano dati 10 dunuma zemlje Avdić Osme.[671]

SNO Tešnj je tražio da Ministarstvo poljoprivrede i stočarstva dodijeli Državnoj nižoj poljoprivrednoj školi u Tešnju zemljište, bivše vlasništvo, Adem-age Mešića iz Tešnja, koje je bilo konfiskovano. Zemljište je bilo u ukupnoj površini od 340 dunuma i 700 m². U vezi upućenog zahtjeva, Ministarstvo poljoprivrede i stočarstva Bosne i Hercegovine je donijelo *Rješenje* da se, po odredbama čl. 5 *ZARIK-a*, navedeno zemljište izdvoji iz zemljišnog fonda i dodijeli Državnoj nižoj poljoprivrednoj školi u Tešnju, na period od 30 godina, s tim da država ostaje vlasnik istog. Dio navedenog

669 ABiH, ARIK, k-399, dok. 19015. *Podaci o zemljišnom fondu na području SNO Ljubuški*, od 20. maja 1946. godine.

670 ABiH, ARIK, k-399, dok. 19015. *Podaci o zemljištu koje je trebalo izdvojiti iz zemljišnog fonda za potrebe narodnih osnovnih škola u srezu Travnik*, od 20. maja 1946. godine.

671 ABiH, ARIK, k-399, dok. 19015. *Podaci o zemljištu kojeg je tzrebalo izdvojiti iz zemljišnog fonda za potrebe prosvjetnih ustanova na području sreza Cazin*, od 20. maja 1946. godine.

zemljišta Državne niže poljoprivredne škole ustupljeno je Državnoj bolnici u Tešnju.[672]

Zemljište iz zemljišnog fonda za potrebe obrazovnih ustanova izdvajano je i u drugim srezovima u Bosni i Hercegovini. Po osnovi čl. 5 *ZARIK-a*, iz zemljišnog fonda izdvojena je zemlja za potrebe Narodne osnovne škole u Milkovcu, srez Doboj. Za ove potrebe izdvojen je bivši posjed Nijemca Fridriha Flata, ukupne površine od četiri dunuma i 390 m². Zemljište je ustupljeno Narodnoj osnovnoj školi u Milkovcu, na period od 20 godina, a u svrhu podizanja bašče i voćnjaka za izobrazbu učenika iz oblasti poljoprivrede.[673] U srezu Prnjavor, konfiskovano je imanje Besmek Hermana, po *Rješenju* Ministarstva poljoprivrede i stočarstva Bosne i Hercegovine bilo je izdvojeno, po čl. 5 *ZARIK-a*, za potrebe Narodne osnovne škole u Čeli. Imanje je bilo površine dva dunuma i 120 m², isto je ustupljeno navedenoj školi na period od 50 godina.[674] Iz zemljišnog fonda izdvojeno je četiri dunuma i 20 m² zemlje u katastarskoj općini Dolac, srez Sarajevo, za potrebe Uprave Poljoprivredno mašinske škole u Sarajevu.[675]

Po osnovu Rješenja Ministarstva poljoprivrede i stočarstva iz zemljišnog fonda u srezu Žepče, za potrebe Narodne škole izdvojena je površina od 9 dunuma i 160 m² zemlje, bivše vlasništvo Ive i Branka Kornića, koje je konfiskovano.[676] U srezu Bijeljina, iz zemljišnog fonda ustupilo se Mjesnom sindikalnom vijeću u Bijeljini, u zakup na 20 godina, za podizanje fiskulturnog stadiona zemljište u ukupnoj količini od 28 dunuma i 760 m², s tim da isto ostaje u svojini NR Bosne i Hercegovine.[677] I za Narodnu osnovnu školu u Gornjoj Tuzli izdvojeno je iz zemljišnog fonda zemljište u ukupnoj površini od 12 dunuma 620 m², koje je ranije bilo vlasništvo vakufa Hadži Efenderove džamije u Gornjoj Tuzli. Ovo zemljište se Narodnoj školi u Gornjoj Tuzli dalo na period od 20 godina za školsku baštu.[678] Na osnovu čl. 5 *ZARIK-a*, na zahtjev MNO Kikači, srez Tuzla, Ministarstvo poljoprivrede i stočarstva Bosne i Hercegovine izdvojilo je za potrebe Narodne osnovne škole u Seljublju zemljište ukupne površine od 14 dunuma i 600 m².[679] Dodjeljivanjem zemlje iz zemljišnog fonda obrazovnim ustanovama u Bosni i Hercegovini, komunistička

---

672 ABiH, ARIK, k-405, dok. 23883. *Izdvajanje zemlje iz zemljišnog fonda za Državnu nižu poljoprivrednu školu u Tešnju*, od 26. septembra 1946. godine.

673 ABiH, ARIK, k-399, dok. 18567.

674 ABiH. ARIK, k-408, dok. 25609. *Izdvajanje zemljišta iz zemljišnog fonda za osnovnu školu u Čeli srez Prnjavor*, od 27. septembra 1946. godine.

675 ABiH, ARIK; k-408, dok. 23536. *Izdvajanje zemljišta iz zemljišnog fonda za potrebe Uprave Poljoprivredne mašinske stanice u Sarajevu*, od 20. septembra 1946. godine.

676 ABiH, ARIK, k-410, dok. 28256. *Izdvajanje zemljišta iz zemljišnog fonda na području sreza Žepče*, od 12. novembra 1946. godine.

677 ABiH, ARIK, k-405, dok. 23400. *Izdvajanje zemljišta iz zemljišnog fonda za potrebe bolnice u Bijeljini*, od 2. septembra 1946. godine.

678 ABiH, ARIK, k-411, dok. 28926. *Izdvajanje zemljišta iz zemljišnog fonda za potrebe Narodne osnovne škole u Gornjoj Tuzli*, od 20. novembra 1946. godine.

679 ABiH, ARIK, k-425, dok. 7608. *Izdvajanje zemljišta iz zemljišnog fonda za školu u Seljublju srez Tuzla*, od 25. aprila 1947. godine.

vlast je stvarala bitne pretpostavke za njihov rad i tako pokazala da joj je ovaj segment jako bitan.

Značajne površine zemljišta iz zemljišnog fonda izdvojene su i za potrebe zdravstvenih ustanova. Tako je za potrebe Sreske bolnice u Bosanskom Šamcu i obrazovanje bolničke ekonomije, Ministarstvo poljoprivrede i stočarstva Bosne i Hercegovine donijelo Rješenje po osnovu čl. 5 *ZARIK-a* o dodjeli pet dunuma i 95 m² zemlje iz zemljišnog fonda.[680] Zemljište iz zemljišnog fonda dodijeljeno je i za potrebe Sreske bolnice u Bijeljini. U ovom slučaju Ministarstvo poljoprivrede i stočarstava je iz zemljišnog fonda na osnovu čl. 5 *ZARIK-a*, izdvojilo zemljište, bivše vlasništvo, Devlad Katarine, rođene Walter, u ukupnoj površini od 56 dunuma i 962 m² i ustupilo isto Sreskoj agrarnoj bolnici u Bijeljini na period od 20 godina, s tim što je isto ostalo u svojini NR Bosne i Hercegovine. O korištenju zemljišta sklopljen je Ugovor između NR Bosne i Hercegovine i Sreske bolnice Bijeljina.[681] Na ovaj način jedan broj zdravstveni ustanova u Bosni i Hercegovini bio je namiren zemljišnim posjedima iz zemljišnog fonda.

Kod izdvajanja zemljišta iz zemljišnog fonda, pored agrarnih interesenata i unutrašnjih kolonista, te obrazovnih ustanova, posebna pažnja posvećivana je izdvajanju zemljišta za potrebe postojećih i osnivanje novih saveznih i republičkih poljoprivrednih dobara, voćnih rasadnika, mašinskih stanica i drugih poljoprivrednih subjekata. Za ove potrebe, iz zemljišnog fonda izdvajane su najveće površine, uglavnom od konfiskovanih imanja lica njemačke narodnosti i „narodnih neprijatelja“, kao i raspoloživih državnih zemljišta, i u tom cilju, posebno eksproprisanih privatnih posjeda radi same arondacije izdvojenih zemljišnih površina. Tako je, do početka avgusta 1946. godine, za potrebe saveznih i republičkih poljoprivrednih dobara, iz zemljišnog fonda u Bosni i Hercegovini izdvojeno, ukupno, 12.210 ha zemlje. Pored toga, izdvojene su i neophodne potrebne površine od 10-50 ha za veći broj mjesnih poljoprivrednih ustanova, naročito voćarskog karaktera, kao i za potrebe poljoprivrednih škola, koje su bile osnovane ili su bile u fazi osnivanja u navedenom vremenu. Iz zemljišnog fonda, u ovom periodu, izdvojene su neophodne zemljišne površine za pojedine ustanove i privredna preduzeća, pri čemu se vodilo računa da se što više zemlje ostavi za podmirenje zemljoradnika koji nemaju zemlju.[682]

Veliki je broj poljoprivrednih subjekata koji su uputili zahtjev Ministarstvu poljoprivrede i stočarstva Bosne i Hercegovine za dodjelu zemljišta iz zemljišnog fonda. Između ostalih, i Državni voćni rasadnik u Žepču je zatražio od Ministarstva poljoprivrede Bosne i Hercegovine da, za potrebe

680 ABiH, ARIK, k-412, dok. 29649. *Izdvajanje zemljišta iz zemljišnog fonda za potrebe Sreske bolnice u Bosanskom Šamcu*, od 7. decembra 1946. godine.

681 ABiH, ARIK, k-405, dok. 23400. *Izdvajanje zemlje iz zemljišnog fonda za potrebe Sreske bonice u Bijeljini*, od 2. septembra 1946. godine.

682 ABiH, ARIK, k-403, dok. 21371. *Izvještaj o radu Odjeljenja za agrarnu reformu i kolonizaciju*, od 2. avgusta 1946. godine.

ovog rasadnika izdvoji iz zemljišnog fonda 49 dunuma i 960 m² za ishranu stoke i uzgoj travarica. Traženo zemljište bilo je dijelom konfiskovano (15 dunuma), a dijelom ekspropisano u procesu agrarne reforme. Shodno navedenom zahtjevu Ministarstvo poljoprivrede i stočarstva Bosne i Hercegovine je 30. avgusta 1946. godine pod Arik br. 21745/46 donijelo Rješenje da se za proširenje Državnog voćnog rasadnika u Žepču, iz zemljišnog fonda, dodijeli 49 dunuma i 960 m² zemlje. Ovdje se radilo o privremenom rješenju, sve dok se od strane Saveznog Ministarstva poljoprivrede i šumarstva u Beogradu ne dobije saglasnost.[683] Za potrebe ovog voćnog rasadnika bilo je izdvojeno i zemljište veličine 20 dunuma i 200 m², koje je ranije bilo vlasništvo Mujezinović, rođene Hasagić, Hatidže, koje je eksproprisano i ušlo u zemljišni fond.[684]

U julu 1946. godine, organi i tijela, zaduženi za provođenje agrarne reforme i kolonizacije u Bosni i Hercegovini užurbano su radili na rješavanju molbi radi izdvajanja zemljišta za podmirenje potreba državnih poljoprivrednih dobara, raznih ustanova i preduzeća. Za te potrebe prikupljeni su podaci u cilju donošenja nadležnih rješenja ili stavljanja obrazloženih prijedloga, tako da su do kraja jula 1946. godine uslijedila odobrenja u ukupno sedam slučajeva.[685]

Rješenjem Ministarstva poljoprivrede i stočarstva Bosne i Hercegovine Arik br. 19.590/46, njemačke kolonije Čelaruša, u srezu Bosanski Brod, dodijeljena je za potrebe i osnivanje voćarske i pčelarske stanice. Od iste je odcijepljeno 761 dunum i 710 m², i isto je, 25. juna 1946. godine, predato na upravljanje Državnoj nižoj poljoprivrednoj školi u Derventi. Međutim, stvarna površina, koju je Državna niža poljoprivredna škola u Derventi primila pod upravu, iznosila je 1.005 dunuma i 710 m². Stoga je SAK Bosanski Brod, od Ministarstva poljoprivrede i stočarstva, tražila da se višak od 244 dunuma otcijepi od dijela koji je predat Državnoj nižoj poljoprivrednoj školi i pripoji ostatku od 168 dunuma i 80 m². Na ostatak od 412 dunuma i 80 m² trebalo je naseliti Nijemca Rajprehta kome je OAK konfiskovala 60 dunuma zemlje i uključila u posjed Državne niže poljoprivredne škole. Na imanju kolonije Čelaruše nalazilo se i 12 zgrada, od kojih je osam predato Državnoj nižoj poljoprivrednoj školi, a u četiri zgrade bile su smještene porodice koje su kolonizirane od strane SAK Bosanski Brod u avgustu 1946. godine u predjelu Sančevica i Lipica. SAK Bosanski Brod je predlagala da se površina od 412 dunuma i 80 m² odvoji za potrebe unutrašnje kolonizacije, a iz te površine 60 dunuma za naseljavanje Nijemca Rajnprehta.[686]

---

683 ABiH, ARIK, k-403, dok. 21745. *Izdvajanje zemljišta iz zemljišnog fonda za proširenje Voćnog rasadnika u Žepču*, od 30. avgusta 1946. godine.

684 ABiH, ARIK, k-408, dok. 21745. *Izdvajanje zemljišta iz zemljišnog fonda za potrebe Voćnog rasadnika na području sreza Žepče*, od 30. avgusta 1946. godine.

685 ABiH, ARIK, k-403, dok. 21371. *Izvještaj o radu Odjeljenja za agrarnu reformu i kolonizaciju*, od 2. avgusta 1946. godine.

686 ABiH, ARIK, k-410, dok. 27051. *Izvještaj o stanju bivše njemačke kolonije Čelaruše*, od 11. oktobra 1946. godine.

Za potrebe brojnih poljoprivrednih subjekata dijeljeno je i konfiskovano zemljište. Tako je, na osnovi čl. 5 *ZARIK-a* Ministarstvo poljoprivrede i stočarstva donijelo *Rješenje* za izdvajanje zemljišta iz zemljišnog fonda i drugih nekretnina koje su bile vlasništvo Josipa Veroste, u ukupnoj površini od 240 dunuma i 90 m², a koje je konfiskovano i dodijeljeno Voćnom rasadniku u Zenici. Isto je dodijeljeno na 10 godina, s tim što su ove nekretnine ostale vlasništvo NR Bosne i Hercegovine.[687]

Veliki zemljišni posjedi oduzeti od zemljoposjednika ili onih koji su proglašeni „državnim neprijateljima", činili su značajan dio zemljišnog fonda namijenjenog za dodjelu zemljišnim interesentima. Za dodjelu zemljišta bilo je jako puno interesenata, u vidu ustanova iz javnog sektora i poljoprivrednih dobara. Na području Tuzlanskog okruga, cjelokupan posjed Rašide-hanume Kulović, rođene Gradaščevič, i Sead-bega Kulović, koji je bio u ukupnoj površini od 1.043 dunuma i 24 m², a bio je eksproprisan i tako ušao u zemljišni fond, namijenjen je za Poljoprivredno dobro „Maline", u srezu Tuzla. Međutim, zainteresovani za ovo zemljište bili su i Zemaljski zavod za socijalno osiguranje Filijale, u Tuzli, te Izvršni odbor mjesnog sindikalnog vijeća u Tuzli. Oni su tražili da se dio ovog posjeda, koji se nalazio u Bukinju, izdvoji iz zemljišnog fonda i dodijeli Zemaljskom zavodu za socijalno osiguranje, Filijali u Tuzli, za osnivanje radničkog oporavilišta i odmarališta. U isto vrijeme, Ministarstvo poljoprivrede i stočarstva Bosne i Hercegovine donijelo je *Rješenje* br. 7326/46, da se na području Tuzlanskog okruga od konfiskovanog i ekspropisanog zemljišta koje se nalazilo u rejonu Živinice–Moračani, bivše vlasništvo Sead-bega Kulovića, iz Tuzle, osnuje Stočarska stanica za uzgoj priplodne stoke: goveda, ovaca, svinja, te peradi za potrebe „narodnog stočarstva" pod nazivom „Stočarska stanica Maline".[688] Ministarstvo poljoprivrede i stočarstva Bosne i Hercegovine donijelo je *Riješenje* da se dio ovog posjeda, u Bukinju, dodijeli Zemaljskom zavodu za socijalno osiguranje, Filijala Tuzla, za osnivanje radničkog oporavilišta i odmarališta, u zakup od 50 godina, s tim da će ove nekretnine ostati i dalje u svojini FNRJ. Sagalasnost za sklapanje ugovora trebalo je da da Ministarstvo poljoprivrede i šumarstva u Beogradu. Dio ovog imanja dat je se Upravi Stočarske stanice Maline, kojom je rukovodilo Ministarstvo poljoprivrede i stočarstva Bosne i Hercegovine.[689] U ovom slučaju nadležna agrarna komisija nije vodila računa da ostavi zakonom

[687] ABiH, ARIK, k-408, dok. 26488. *Izdvajanje zemljišta iz zemljišnog fonda za potrebe Voćarskog rasadnika u Zenici*.

[688] ABiH, ARIK, k-406, dok. 24881. *Izdvajanje iz zemljišnog fonda konfiskovanog i eksproprisanog zemljišta Kulović, rođene Gradaščević, Rašid-hanume i Sead-bega Kulovića za Radničko oporavilište i odmarište i osnivanje Stočarske stanice „Maline"*, od 19. septembra 1946. godine.

[689] ABiH, ARIK, k-406, dok. 24881. *Izdvajanje iz zemljišnog fonda konfiskovanog i eksproprisanog zemljišta Kulović, rođene Gradaščević, Rašid-hanume i Sead-bega Kulovića za Radničko oporavilište i odmarište i osnivanje Stočarske stanice „Maline"*, od 19. septembra 1946. godine.

propisani maksimum, koji bi vlasnik zemljišta, Rašida-hanuma Kulović imala kao izvor prihoda za svoju egzistenciju.

Na području sreza Visoko, za potrebe Poljoprivredne mašinske stanice u Sarajevu, iz zemljišnog fonda izdvojeno je konfiskovano zemljište bivše vlasnice Katarine Zaruba, rođene Janoš, u ukupnoj površini od jednog dunuma i 450 m². Ovo je zemljište bilo neophodno za smještaj odjeljenja Mašinske stanice Sarajevo u Visokom i isto se daje na 30 godina, s tim da ove nekretnine ostaju i dalje vlasništvo NR Bosne i Hercegovine.[690] Za potrebe Poljoprivredne mašinske stanice u Puračiću, Ministarstvo poljoprivrede i stočarstva izdvojilo je zemljišni posjed površine od 55 dunuma i 560 m² i dodijelilo ga Upravi poljoprivredne stanice u Sarajevu za podizanje odjeljenja u Puračiću. Isto je dodijeljeno na period od 30 godina, s tim da ove nekretnine ostaju vlasništvo NR Bosne i Hercegovine.[691] Za smještaj Poljoprivredne mašinske stanice u Mostaru iz zemljišnog fonda, na osnovi čl. 5 *ZARIK-a*, izdvojeno je zemljište u ukupnoj površini od 30 dunuma i 600 m²,[692] dok je za potrebe Poljoprivredne mašinske stanice u Brčkom, na osnovu *Rješenja* Ministarstva poljoprivrede, izdvojena površina od 70 dunuma.[693]

Međutim, bilo je slučajeva kada Ministarstvo poljoprivrede i stočarstva Bosne i Hercegovine nije moglo udovoljiti zahtjevima molilaca. Takav slučaj je bio sa Povrtlarsko-voćarskom zadrugom iz Zenice, koja je tražila da joj se dodijeli konfiskovano zemljište Josipa Veroste iz Zenice veličine oko 250 dunuma. Kako su ovo zemljište tražili i Rudnik Zenica i SNO Zenica, za formiranje oglednog poljoprivrednog dobra za razvijanje svih grana ratarstva, voćarstva, živinarstva, stočarstva, kao i svih ostalih grana poljoprivrede, Ministarstvo poljoprivrede i stočarstva je ovaj posjed dodijelilo SNO Zenica, za navedene potrebe.[694]

Ministarstvo poljoprivrede i stočarstva Bosne i Hercegovine donijelo je *Rješenje* da se nekretnine u ukupnoj površini od 333 dunuma i 780 m² u k.o Stjepan Polje u srezu Gračanica izdvoje za potrebe Državnog voćnog rasadnika,[695] a iz zemljišnog fonda SNO Zvornik za potrebe Sreskog voćnog rasadnika u Zvorniku, odvojeno je devet dunuma 350 m² na 30 godina, s tim što

690 ABiH, ARIK, k-404, dok. 22445. *Izdvajanje zemljišta iz zemljišnog fonda u Visokom za potrebe Mašinske stanice Sarajevo-Odjeljenje Visoko*, od 27. avgusta 1946. godine.

691 ABiH, ARIK, k-408, dok. 26483. *Izdvajanje zemljišta iz zemljišnog fonda za potrebe Poljoprivredne mašinske stanice Sarajevo za osnivanje odjeljenja u Puračiću*, od 24. oktobra 1946. godine.

692 ABiH, ARIK, k-416, dok. 1055. *Izdvajanje zemljišta iz zemljišnog fonda za potrebe Poljoprivredne mašinske stanice Mostar*, od 27. januara 1947. godine.

693 ABiH, ARIK, k-428, dok. 9939. *Izdvajanje zemljišta iz zemljišnog fonda za potrebe Poljoprivredne mašinske stanice Brčko*, od 31. maja 1947. godine.

694 ABiH, ARIK, k-404, dok. 22445. *Povrtarsko-voćarska zadruga iz Zenice traži dodjelu zemljišta iz zemljišnog fonda*, od 28. avgusta 1946. godine.

695 ABiH, ARIK, k-409, dok. 26552. *Izdvajanje zemlje iz zemljiššnog fonda za potrebe Državnog voćnog rasadnika u Stjepan Polju srez Gračanica*, od 10. oktobra 1946. godine.

su ove nekretnine ostale u svojini NR Bosne i Hercegovine.[696] Naime, navedeni podaci koji se odnose na dodjeljivanje zemljišta poljoprivrednim dobrima, voćnim rasadnicima, stočarskim stanicama i drugim poljoprivrednim ustanovama ukazuje, da je država raspodjelom zemljišta iz zemljišnog fonda istim, svjesno i pklanski željela ojačati društveni-državni poljoprivredni sektor i na taj način u značajnoj mjeri promijeniti odnose u oblasti agrara.

Značajni zemljišni kompleksi iz zemljšnog fonda dodjeljivani su za potrebe privrednih društava, radi osnivanja poljoprivrednih ekonomija. Tako je zemljišni posjed iz zemljišnog fonda na području Okruga Sarajevo, k.o Dolac, u ukupnoj površini od 36 dunuma 777 m², od strane Ministarstva poljoprivrede i stočarstva Bosne i Hercegovine dodijeljen na korištenje Ministarstvu industrije i rudarstva Bosne i Hercegovine na vrijeme od 30 godina za podizanje automehaničarske radionice i metalne industrije.[697] Isto zemljište tražilo je Državno petrolejsko preduzeće „Jugopetrol“, za podizanje skladišta i izgradnju željeznih rezervoara za smještaj energetske robe. Međutim, Ministarstvo poljoprivrede i stočarstva Bosne i Hercegovine je smatralo da ne bi bilo dobro podizati ovakve rezervoare u neposrednoj blizini naseljenog dijela grada, te je odlučilo isto dodijeliti Ministarstvu industrije i rudarstva Bosne i Hercegovine.[698] Ministarstvo poljoprivrede i stočarstva Bosne i Hercegovine izdvojilo je iz zemljišnog fonda 13 dunuma i 10 m² za potrebe Državnog preduzeća „Jugopetrol“, radi izgradnje odgovarajučeg skladišta za petrolej. Zemljište je dato na 20 godina, s tim da je isto ostalo u svojini NR Bosne i Hercegovine.[699] Za potrebe Državne solane u Simin Hanu, srez Tuzla, iz zemljišnog fonda izdvojeno je zemljište u ukupnoj površini od 58 dunuma i 590 m², koje je ranije bilo vlasništvo „Montanike“ d.o.o Zagreb. Ovo zemljište je dato u zakup Državnoj solani u Simin Hanu na 50 godina, s tim da ostaje i dalje vlasništvo NR Bosne i Hercegovine.[700] Za potrebe Državnog rudnika „Kreka“, srez Tuzla, iz zemljišnog fonda izdvojena su bila četiri zemljišna posjeda ukupne površine od 16 dunuma.[701] Međutim, za potrebe Državnog rudnika „Kreka“ u Tuzli iz zemljišnog fonda dodatno je izdvojena površina od 31 dunum i 80 m². Ove nekretnine su, po Rješenju Ministarstva poljoprivrede i stočarstva Bosne i Hercegovine, date u zakup na 50 godina godina za proširenje

696 ABiH, ARIK, k.-409, dok. 26783. *Izdvajanje zemljišta iz zemljišnog fonda za gradnju pošte u Ključu*, od 15. oktobra 1946. godine.

697 ABiH, ARIK, k-405, dok. 23916. *Izdvajanje zemljišta iz zemljišnog fonda na području Okruga Sarajevo*, od 10. septembra 1946. godine.

698 ABiH, ARIK, k-405, dok. 23916. *Izdvajanje zemljišta iz zemljišnog fonda na području okruga Sarajevo*, od 10. septembra 1946. godine.

699 ABiH, ARIK, k-405, dok. 23353. *Izdvajanje zemljišta iz zemljišnog fonda i dodjela istog Državnom predzeću „Jugopetrol“*, od 29. avgusta 1946. godine.

700 ABiH, ARIK, k-411, dok. 28799. *Izdvajanje zemljišta iz zemljišnog fonda za potrebe Državne solane u Siminom Hanu srez Tuzla*, od 14. novembra 1946. godine.

701 ABiH, ARIK, k-417, dok. 1429. *Izdvajanje zemljišta iz zemljišnog fonda za potrebe Državnog rudnika „Kreka“ u Tuzli*, od 29. januara 1947. godine.

industrijskih postrojenja i podizanje stambenih zgrada.[702] Iz zemljišnog fonda, zemlja je dodjeljivana za potrebe SNO. Tako je za potrebe SNO Bijeljina izdvojeno zemljište u ukupnoj površini od 22 dunuma i 740 m², koje je bilo vlasništvo Nijemca Bajtenbergera, u zakup na 10 godina za pilanu u Petrovom Polju.[703] Iz zemljišnog fonda, u srezu Tešanj, izdvojeno je 65 dunuma zemlje za potrebe ciglane za period od 10 godina.[704] Ovi pokazatelji ukazuju da je politika bila tako usmjerena da se pri privrednim subjektima stvaraju poljoprivredne ekonomije za potrebe svojih radnika, ali i za izgradnju poslovno-proizvodnih objekata na dodijeljenoj zemlji iz zemljišnog fonda. U te svrhe je dodijeljena značajna površina zemlje iz zemljišnog fonda.

Zemljište iz zemljišnog fonda je dodjeljivano i za druge društvene i privredne potrebe. Na zahtjev Mjesnog odbora omladine Žepče, da im Ministarstvo poljoprivrede i stočarstva Bosne i Hercegovine izdvoji iz zemljišnog fonda određenu površinu zemlje u smislu osnivanja omladinske bašče, isto je donijelo *Rješenje* Arik broj: 21933/46, od 22. novembra 1946. godine,[705] po kojem se tražena zemlja neće unijeti u zemljišni fond, te će se izdvojiti iz zemljišnog fonda, i ustupiti Mjesnom odboru narodne omladine u Žepču i dati na korištenje na 10 godina u svrhu podizanja omladinske bašče, s tim da zemlja ostaje i dalje vlasništvo države.[706]

Naknadno je izdvojeno i zemljište iz zemljišnog fonda Bosne i Hercegovine u Čelaruši srez Bosanski Novi, za potrebe Zemaljskog zavoda za poljoprivredna istraživanja. Naime, u ovom slučaju, van snage je stavljeno ranije donešeno *Rješenje* Ministarstva poljoprivrede i stočarstva Bosne i Hercegovine o osnivanju Državne voćarske stanice, sa pokusnom pčelarskom stanicom na posjedu „Čelaruša“, na površini od 761 dunuma i 710 m². Umjesto iste, na ovom posjedu, Zemaljski zavod za poljoprivredna istraživanja u Sarajevu trebalo je da osnuje svoj Institut za istraživanja raznih sorti voća.[707]

Zemljište iz zemljišnog fonda izdvajano je i za brojne druge namjene. Tako je GNO Brčko, za potrebe marvene pijace, dodijeljeno 35 dunuma i 500 m² zemljišta. Isto je dodijeljeno na period od 50 godina.[708] U srezu Ključ, zemljišni posjed Sulejmana Karabegovića, iz Istanbula, površine od 185

---

702 ABiH, ARIK, k-409, dok. 27024. *Izdvajanje zemljišta iz zemljišnog fonda u srezu Tuzla za potrebe rudnika „Kreka“ u Tuzli*, od 24. oktobra 1946. godine.

703 ABiH, ARIK, k-408, dok. 26221. *Izdavanje zemljišta iz zemljišnog fonda SNO Bijeljina za potrebe pilane u Petrovom Polju*, od 9. oktobra 1946. godine.

704 ABiH, ARIK, k-408, dok. 26430. *Izdvajanje zemljišta iz zemljišnog fonda za potrebe ciglane u SNO Tešanj*, od 10. oktobra 1946 .godine.

705 ABiH, ARIK, k-403, dok. 21933. *Rješenje je doneseno 22. novembra 1946. godine*, pod brojem: Arik 21933/46.

706 ABiH, ARIK, k-403, dok. 21933. *Izdvajanje zemljišta za Mjesni odbor narodne omladine u Žepču*, od 22. novembra 1946. godine.

707 ABiH, ARIK, k-413, dok. 30233. *Naknadno izdvajanje zemljišta iz zemljišnog fonda za potrebe Zemaljskog zavoda za poljoprivredna istraživanja iz Sarajeva*, od 28. decembra 1946. godine.

708 ABiH, ARIK, k-411, dok. 29083. *Izdvajanje zemljišta iz zemljišnog fonda GNO Brčko za potrebe marvene pijace*, od 20. novembar 1946. godine.

dunuma, bio je dodijeljen Direkciji pošta u Sarajevu za gradnju poštanske zgrade u Ključu, u zakup na 50 godina. Međutim, Ministarstvo poljoprivrede i stočarstva Bosne i Hercegovine je stavilo van snage ovo rješenje te ove nekretnine, na osnovi čl. 4 tačke a) *ZARIK-a,* ostavila u zemljišni fond.[709] SAK Kotor Varoš, do decembra 1946. godine, dodijelila je ovdašnjem SNO-u 63 dunuma zemljišta za izgradnju ciglane i Državnom dječjem domu „Petar Gajić", 30 dunuma, MNO Kotor Varoš je iz zemljišnog fonda dobio 20 dunuma, MNO Baština, Kotor Varoš, dobio je 17 dunuma za fiskulturni stadion, a Sreskoj bolnici u Kotor Varoši je dodijeljeno šest dunuma.[710]

Na području sreza Bosanska Dubica, zemljište iz zemljišnog fonda dodijeljeno je brojnim korisnicima. Tako je iz zemljišnog fonda podijeljeno 84 dunuma, a ostatak od šest dunuma bio je rezervisan za potrebe MNO Međeđa. Eksproprijacioni zemljišni posjedi, po čl. 7 tačka e) *ZARIK-a*, uglavnom su do kraja decembra bili podijeljeni, izuzev nekoliko posjeda. Od zemljišnog posjeda po čl. 4 tačka b), ostalo je nepodijeljeno zemljište zbog boniteta šumskog područja i zbog odbijanja kolonista da isto prime, i to: 319 dunuma, u Johovi, 337 dunuma u k.o Suhaji i 1.208 dunuma u k.o Međeđa. Od zemljišnih posjeda, po čl. 4. tačka d) nije bilo podijeljeno 80 dunuma zemljišta koje se nalazilo u k.o Pernice. Ovo zemljište su obrađivala djeca, žene i braća bivših vlasnika, te su isti bili upućeni na nadležni sud za postupak po čl. 6 *ZARIK-a.* Oko 45 dunuma, po ovoj tački iz zemljišnog fonda zauzela je pilana „Moštanica", o čemu nije postojalo Rješenje Ministarstva poljoprivrede i stočarstva. U decembru 1946. godine, na području sreza Bosanska Dubica, pored podijeljenih 2.500 dunuma, za podjelu je ostalo još oko 2.000 dunuma, ne računajući zemljište po čl.7 tačka f) i čl. 4 tačka f) i g).[711]

U srezu Lopare bilo je 625 interesenata, od kojih je njih 152 dobilo zemlju, i to 3.502 dunuma. Prosječno je svaki interesent dobio po 20 dunuma. U ovom srezu, do kraja 1946. godine, ostalo je 2.371 dunuma da se izdijeli, i to konfiskovano zemljište i zemljište po čl. 7 tačka f), dok na teritoriji ovoga sreza nije bilo naseljavanja unutrašnjih kolonista, usljed malog zemljišnog fonda.[712]

Značajne površine zemlje dodjeljivane su za naučne ustanove, a posebno one koje su bile vezane za oblast poljoprivrede. Tako je za potrebe Zavoda za poljoprivredna istraživanja u Bosni i Hercegovini traženo pogodno zemljište za tu namjenu. U tu svrhu, u vremenu od oktobra do kraja decembra 1946. godine, Komisija je obišla više lokacija na području Bosne i

709 ABiH, ARIK, k-409, dok. 26783. *Izdvajanje zemljišta iz zemljišnog fonda za gradnju pošte u Ključu*, od 15. oktobra 1946. godine.

710 ABiH, ARIK, k-415, dok. 431. *Stanje radova agrarne reforme i kolonizacije u SNO Kotor Varoš*, od 28. decembra 1946. godine.

711 ABiH, ARIK, k-415, dok. 121. *Stanje radova agrarne reforme na području sreza Bosanska Dubica*, od 31. decembra 1946. godine.

712 ABiH, ARIK, k-418, dok. 2077. *Stanje radova na provođenju agrarne reforme i kolonizacije na području sreza Lopare*, od 27. decembar 1946. godine.

Hercegovine, kako bi se dogovorila sa sreskim agrarnim komisijama oko izdvajanja zemljišta iz zemljišnog fonda za ovu namjenu. Tako su, između ostalog, članovi Komisije obišli SAK u Derventi i Bosanskom Brodu, odnosno posjed Čelarušu, čija je površina iznosila 1.200 dunuma, od čega je 1.100 dunuma i 460 m² bilo na području sreza Bosanski Brod, a oko 68 dunuma na području sreza Derventa. Za potrebe Zavoda za poljoprivredna istraživanja neophodno je bilo izvršiti arondaciju ovih posjeda. U srezu Banja Luka, za potrebe Zavoda za poljoprivredna istraživanja bilo je zanimljivo zemljište u Rebocu, ukupne količine od 260 dunuma, koje je bilo eksproprisano od Hasan-bega Džinića, te zemljište eksproprisano od Jure Tomića, u Bojin Hanu kod Banja Luke, ukupne površine od 104 dunuma. Na jednom dijelu ovog zemljišta koloniziran je bio jedan kolonista. U srezu Bihać, za potrebe Zavoda za poljoprivredna istraživanja, Komisija je pregledala zemljište u Koralje, ukupne površine 989 dunuma i 186 m², i sve ove nekretnine bile su državno vlasništvo, te je ranije bilo podijeljeno dobrovoljcima iz prošlih ratova, negdje oko 469 dunuma i 186 m². Ovo zemljište je bilo potrebno, na osnovi čl. 6 *ZARIK-a*, zamijeniti za drugo zemljište iz zemljišnog fonda.

Komisija je u srezovima Livno i Glamoč, za potrebe Zavoda, pregledala konfiskovano imanje porodice Đogić, koje je ležalo na teritoriji sreza Glamoč i koje je imalo 248 dunuma oranice i 1.277 dunuma kosanice, ili ukupno 1.525 dunuma. Na području sreza Bugojno za potrebe Zavoda za poljoprivredna istraživanja, dolazila su u obzir slijedeća zemljišta: konfiskovani posjedi Muhamed-bega i Mahmud-bega Sulejmanpašića, površine 211 dunuma, ekspropisani posjed Ante Pavlovića, ekspropisani posjed Husein-bega Miralema u k.o Kopčić, od 128 dunuma i, u k.o Donji Vakuf, od 220 dunuma, ekspropisani posjed Miralema Emina, u k.o Donji Vakuf, od 51 dunuma, ekspropisani posjed Ivića Ivanovića Stjepana, u k.o Bugojno, od 124 dunuma, posjed Silektarevića i k.o Donji Vakuf, od 103 dunuma, i ekspropisani posjed Kenana Idrizbegovića, i srezu Bugojno, od 280 dunuma. Svi ovi posjedi ležali su u dolini rijeke Vrbas te se putem arondacije i zamjene, mogao stvoriti jedan kompleks od oko 400-500 dunuma zemljišne površine. Na području k.o Kupres, interesentni za Zavod za poljoprivredna istraživanja bila su dva posjeda od oko 1.500 dunuma livade i 1.000 dunuma pašnjaka. Komisija se sporazumljela sa predsjednikom SAK Bugojno da se gore navedene nekretnine ne dijele agrarnim interesentima, dok se ne izvrši zamjena i arondacija zemljišta za Zemaljski zavod za poljoprivredna istraživanja u Sarajevu. Razmatrajući sve gore navedeno, Komisija je smatrala da su navedena zemljišta najpotrebnija Zavodu za poljoprivredna istraživanja u Sarajevu.[713]

Zemljištem iz zemljišnog fonda u srezu Brčko do kraja 1946. godine, bilo je namireno 1.630 agrarnih interesenata, kojima je podijeljeno ukupno 27.643 dunuma zemlje. Na području ovoga sreza, do decembra 1946. godine,

[713] ABiH, ARIK, k-426, dok. 8226. *Izvještaj Komisije za iznalaženje zemljišta za potrebe Zemaljskog zavoda za poljoprivredna istraživanja u Sarajevu*, od 25. novembra 1946. godine.

naseljena je bila 41 porodica unutrašnjih kolonista, kojima je dodijeljeno 1.570 dunuma, dok je državnim poljoprivrednim dobrima dodijeljeno 4.819 dunuma, drugim ustanovama iz zemljišnog fonda je dodijeljeno 5.561 dunuma, organizacijama je podijeljeno 53 dunuma, a SRZ su dobile 1.508 dunuma.[714]

Iz zemljišnog fonda Bosne i Hercegovine, u 1946. godini izdvajani su značajni šumski posjedi za potrebe šumarstva. Tako je za potrebe šumarstva iz zemljišnog fonda u srezu Srbac izdvojeno 1.800 dunuma, Luška Palanka, 22 dunuma i 500 m², Bosanska Krupa, šest dunuma, Drvar, 600 m², Vitez, osam dunuma, Prozor, četiri dunuma, Glamoč, 85 dunuma, Gradačac, tri dunuma, Bijeljina 10 dunuma.[715] Osim toga, zemljišta iz agrarnog fonda izdvajana su i za šumska privredna preduzeća. Tako je u srezu Bihać izdvojeno 850 m² (za potrebe pilane u Ripču), Gornji Vakuf, pet dunuma i 750 m² (za lager uz prugu i za lager Jasikovac), srez Bugojno, 18 dunuma i 300 m² za razne svrhe.[716]

Dio zemljišta iz zemljišnog fonda izdvajan je za potrebe Jugoslovenske armije. Za potrebe VI Armije, Ministarstvo poljoprivrede i stočarstva Bosne i Hercegovine izdvojilo za baštansko iskorištavanje sljedeće površine:

- u srezu Bijeljina, u Petrovom Polju, 591 dunum obradivog zemljišta koje je ranije pripadalo njemačkim kolonijama;
- u srezu Sarajevo:
    a) konfiskovano imanje Oto Hajnriha u površini od 192 dunuma u selu Lukavica;
    b) konfiskovano imanje Ernesta Sterliha, u površini od 9 dunuma, u selu Lukavica;
    c) konfiskovano imanje (šljivik) Rajmunda Hakla, u površini od 51 dunum, u selu Semizovcu;
- u srezu Banja Luka, za potrebe VI Armije, iz zemljišnog fonda je izdvojeno 50 dunuma.[717]

Kao što se iz naprijed navedenog vidi, u toku 1946. godine, zemlja iz zemljišnog fonda je dijeljena: agrarnim interesentima, unutrašnjim kolonistima, državnim poljoprivrednim dobrima, obrazovnim, zdravstvenim, privrednim i drugim ustanovama. Sva zemlja ekspropisana po čl. 7 i čl. 4 *ZARIK-a* tačka b), c), d) i e) dodjeljivana je brojnim korisnicima, dok zemlja koja je ušla u zemljišni fond po čl. 7 tačka f) i čl. 4 tačka g) *ZARIK-a*, nije se mogla dijeliti

[714] ABiH, ARIK, k-445, dok. 21297. *Stanje radova agrarne reforme i kolonizacije na području sreza Brčko*, od decembra 1946. godine.

[715] ABiH, ARIK, k-416, dok. 918. *Spisak zemljišta koja su pala pod udar agrarne reforme ili su konfiskovana a treba ih izdvojiti za potrebe zemljišnog fonda za potrebe šumarstva Bosne i Hercegovine*, od 16. maja 1946. godine.

[716] ABiH, ARIK, k-416, dok. 918. *Spisak zemljišta koja su podpala pod udar agrarne reforme ili su konfiskovana, a treba ih izdvojiti za potrebe zemljišnog fonda za potrebe šumarstva Bosne i Hercegovine*, od 16. maja 1946. godine.

[717] ABiH, ARIK, k-416, dok. 633. *Zapisnik Ministarstva poljoprivrede i stočarstva Bosne i Hercegovine,* od 1. avgusta 1946. godine.

sve do isteka zakonskog roka od dvije godine, tako da su ove zemljišne površine i dalje ostale pod Državnom upravom.

Od zemljišta uvrštenog pod obradivom zemljom, pod tačkom c) čl. 4 *ZARIK-a*, bilo je zemljišta, koje se smatralo šumskim zemljištem i neplodnim za naseljavanje, u ukupnoj količini od oko 80.000 dunuma. Osim toga, postojalo je obradivo zemljište koje je bilo napušteno (po čl. 7 tačka f) *ZARIK-a*) i zemljište kolonista (čl. 4 tačka g) *ZARIK-a*) koje se u 1946. godini nije moglo dodjeljivati. Ovo zemljište je bilo u ukupnoj površini od 206.287 dunuma. No, ipak je podijeljeno i zemljište koje se nije moglo dijeliti, i to u ukupnoj površini od 648.343 dunuma. Tako da je krajem 1946. godine svega bilo u zemljišnom fondu 110.328 dunuma obradive zemlje za dodjeljivanje. Treba istaći da podaci vezani za zemljište iz zemljišnog fonda po čl. 7 tačka f) i čl. 4 tačka g) *ZARIK-a*, nisu bili potpuni i stalno su se mijenjali.

Kakav je tempo raspodjele zemlje i kolike su se površine iste iz zemljišnog fonda dodijelile do kraja 1946. godine najbolje se može vidjeti iz sljedeće tabele:[718]

1.	7.108 agrarnih interesenata	158.356 dunuma
2.	927 unutrašnjih kolonista	57.700 dunuma
3.	državnim dobrima	102.000 dunuma
4.	rezervisano za državna dobra i ostale ustanove	50.000 dunuma
Ukupno je iz zemljišnog fonda u 1946. godini podijeljeno		**386.056 dunuma**

Prema prezentovanim podacima, vidljivo je da je do kraja 1946. godine procentualno najviše zemlje dodijeljeno agrarnim interesentima (41,02%), zatim državnim poljoprivrednim dobrima (26,42%), dok je unutrašnjim kolonistima dodijeljeno 14,95% zemlje iz zemljišnog fonda. Za potrebe državnih poljoprivrednih dobara i drugih poljoprivrednih ustanova bilo je rezervisano još dodatnih (12,95%) zemlje.

Iako je bilo planirano da se do kraja 1946. godine, u najvećem dijelu, agrarna reforma i unutrašnja kolonizacija u Bosni i Hercegovini završi, do toga nije došlo iz više razloga. Posebno, poslovi na dodjeli zemlje iz zemljišnog fonda bili su u zaostatku. Jedan od bitnih razloga je i taj što se agrarne komisije nisu pridržavale odredaba agrarnog zakonodavstva i uputstava od strane Ministarstva poljoprivrede i stočarstva Bosne i Hercegovine. Osim toga, organi za provođenje agrarne reforme i kolonizacije u Bosni i Hercegovini nisu raspolagali sa potrebnom kadrovskom strukturom, što je imalo odraza na tempo i obim provedenih aktivnosti do kraja 1946. godine. Sve navedeno je značajno

718 AJ, Komisija za agrarnu reformu i kolonizaciju, (97-9-61). *Izvještaj Odjeljenja za agrarnu reformu i kolonizaciju upućen Komisiji za kolonizaciju pri Predsjedništvu vlade FNRJ*, od 25. novembra 1946. godine; ABiH, ARIK, k-460, dok. 8815. *Izvještaj o radu Odjeljenja za agrarnu reformu i kolonizaciju u 1946. godini*.

uticalo da u procesu provedbe zakonom propisanih procedura bude puno manjkavosti i nepravilnosti.

Raspodjela zemlje tokom 1947-1948. godine

Aktivnosti na dodjeli zemlje iz zemljišnog fonda nastavljene su početkom 1947. godine, gdje se, uglavnom, radilo na administrativnim poslovima i mali broj slučajeva je zabilježen da je u ovom periodu vršeno dodjeljivanje zemlje iz zemljišnog fonda. Tek u martu 1947. godine imamo značajnije aktivnosti na tom planu. U tom periodu aktuelni su bili zahtjevi brojnih privrednih organizacija za dodjelu zemlje iz zemljišnog fonda. Privredne organizacije su tražile zemlju u svrhu organizovanja sopstvenih poljoprivrednih ekonomija, ali i za brojne druge potrebe. Znatan je broj privrednih organizacija koje su uputile zahtjev za dodjelu zemlje iz zemljišnog fonda. Zahtjev za dodjelu zemljišta iz zemljišnog fonda Ministarstvu poljoprivrede i stočarstva uputio je Rudnik mrkog uglja „Breza“ za baštinsko iskorištavanje i kolektivno obrađivanje izvjesnih količina zemljišta,[719] kao i Rudnik uglja „Tito“ Banovići, za potrebe baštinskog iskorištavanja,[720] kao i mnoge druge privredne organizacije.

U martu 1947. godine agrarne komisije nastavile su sa izdvajanjem zemljišta iz zemljišnog fonda i za druge potrebe. Tako je Ministarstvo poljoprivrede i stočarstva donijelo *Rješenje* da se za potrebe Srednje šumarske škole i njenih interesenata na Ilidži dodijeli zemljište iz zemljišnog fonda u ukupnoj količini od 49 dunuma i 60 m².[721] U ovom periodu, od strane Ministarstva poljoprivrede i stočarstva bilo je izdato naređenje svim sreskim agrarnim komisijama da, uz Omladinsku prugu Bosanski Šamac–Sarajevo, stave na raspolaganje 10.000 dunuma zemljišta iz zemljišnog fonda. U navedenu svrhu, u januaru 1947. godine izaslata je posebna komisija koja je trebala izvršiti ovaj zadatak.[722]

Aktivnosti agrarnih komisija na planu dodjeljivanja zemlje iz zemljišnog fonda intenzivirane su u maju 1947. godine, u brojnim srezovima. Tako je na području MNO Glamoč SAK u toku maja 1947. godine radila na poslovima stavljanja konfiskovanog zemljišta onih koje je Sreski narodni sud proglasio državnim neprijateljima za potrebe stočarskih zadruga u: Starom Selu, Docu, Pribelji, Hozićima, Petrovom Vrelu, Crnom Vrhu i Stočarskoj zadruzi u Livnu. Isto tako, dio konfiskovanog zemljišta bio je planiran za

[719] ABiH, ARIK, k-421, dok. 5589. *Dodjela zemljišta iz zemljišnog fonda za baštinsko iskorištavanje Rudnika mrkog uglja u Brezi.*

[720] ABiH, ARIK, k-421, dok. 5549. *Obrada zemljišta za povrtnjake pri preduzećima*, od 20. marta 1947. godine.

[721] ABiH, ARIK, k-421, dok. 5320. *Izdvajanje zemlje za Srednju šumarsku školu na Ilidži*, od 3. marta 1947. godine.

[722] ABiH, ARIK, k-424, dok. 7306. *Dopis Komisije za agrarnu reformu i kolonizaciju pri Vladi FNRJ, od 9. aprila upućen Ministarstvu poljoprivrede i stočarstva Bosne i Hercegovine.*

raspodjelu unutrašnjim kolonistima, svakome na području svog MNO, putem mjesnih agrarnih komisija. Ova zemlja se mogla dodijeliti samo agrarnim interesentima, jer je ista bila razbacana, male količine i slabijeg kvaliteta, pa nije bila pogodna za poljoprivredna dobra i druge ustanove kojima se zemlja iz zemljišnog fonda dodjeljivala po čl. 5 *ZARIK-a,* kao ni za koloniste unutrašnje kolonizacije.[723] Od ekspropisanog zemljišta na području SNO Glamoč bilo je, na osnovu odluka SAK-e Glamoč, predviđeno izdvojiti za sljedeće namjene: stočarske zadruge u Hozićima i Starom Selu, agrarnim interesentima, Šumskom gazdinstvu „Drvar“, Pilani „Glamoč“, 20 dunuma, Ministarstvu šuma 2.000 dunuma šume, bivše vlasništvo Filipović Mahmuta, 2.800 dunuma šume, Krstanović Špire i 100 dunuma šume Filipović Hajdera iz Glamoča.[724]

Dio eksproprisanog zemljišta bio je predviđen Fiskulturnom društvu Glamoč, te jednom kolonisti unutrašnje kolonizacije (Ahmetu Tucaku iz Jakera) od dijela eksproprisane zemlje Hamzić Hamze iz Jakera. Na području sreza Glamoč nije bilo zemlje koja je ulazila u zemljišni fond po tački b) i e) čl. 4 *ZARIK-a*. Isto tako, nije bilo ustanovljeno, niti su bili napravljeni spiskovi za zemljišne posjede bez sopstvenika i pravnih nasljednika. Na području ovog sreza u maju 1947. godine, smatralo se da postoji još nezemljoradnika čija zemlja nije eksproprisana po čl. 7 tačke e). I u ovom srezu su bili izraženi problemi kod podjele zemlje iz zemljišnog fonda. Među zahtjevima za dodjelu zemlje bilo je i neopravdanih, jer je bilo molilaca koji su imali dovoljno zemlje koju nisu obrađivali i nisu boravili u srezu Glamoč, te im, po mišljenju SAK Glamoč nije bila ni potrebna zemlja. Očito je da su poslovi na planu provođenja agrarne reforme i kolonizacije na području ovog sreza u maju mjesecu 1947. godine bili u zaostatku.[725]

U radu sreskih i okružnih agrarnih komisija, pa i Odjeljenja za agrarnu reformu i kolonizaciju, i u ovom periodu bilo je propusta, zbog čega se poslovi i radni zadaci na povođenju agrarne reforme i kolonizacije nisu odvijali po planu. Posebno su bile nesređene evidencije o provođenju agrarne reforme i kolonizacije. Za pospješivanje poslova i otklanjanje nepravilnosti u radu komisija i organa, Ministarstvo poljoprivrede Bosne i Hercegovine je 7. jula 1947. godine donijelo *Uputstvo* u kojem je naglašena posebna važnost evidencija o stanju državnog zemljišnog fonda, jer je od istog u dobroj mjeri zavisilo i pravilno provođenje agrarne reforme i kolonizacije i poštivanje *ZARIK-a.* Jedan od razloga što se u 1946. godini nije podijelilo više od 30.000 ha zemlje iz zemljišnog fonda, jeste u tome što su neracionalno iskorištavane stručne sposobnosti geometara i cjelokupnih tehničkih organa. Stoga je Ministarstvo poljoprivrede tražilo da se propusti iz 1946. godine otklone, a kako bi se procesi agrarne reforme i kolonizacije uspješno odvijali i privodili kraju u 1947. godini. Tako je Ministarstvo poljoprivrede insistiralo da se za

723 ABiH, ARIK, k-248, dok. 9650. *Zapisnik SNO Glamoč*, od 24. maja 1947. godine.
724 ABiH, ARIK, k-248, dok. 9650. *Zapisnik SNO Glamoč*, od 24. maja 1947. godine.
725 ABiH, ARIK, k-428, dok. 9650. *Zapisnik SNO Glamoč*, od 24. maja 1947. godine.

1947. godinu svi radovi na planu provođenja agrarne reforme i kolonizacije obavljaju na vrijeme i po jedinstvenom i u naprijed utvrđenom planu. Od strane sreskih i okružnih agrarnih komisija traženo je da do 31. jula 1947. godine dostave precizne i potpune izvještaje o zemljišnom fondu, i o dodjeljivanju zemljišta, a izvještaje o naseljenim kolonistima neophodno je bilo poslati Ministarstvu, najkasnije, do 5. avgusta 1947. godine.[726]

Koje su se aktivnosti na planu provedbe agrarne reforme odvijale u drugoj polovini 1947. godine najbolje pokazuju izvještaji Odjeljenja za agrarnu reformu i kolonizaciju i agrarnih komisija. Tako je na području sreza Drvar u julu 1947. godine, konfiskovane zemlje 201 dunum i 13 m², koja je bila raspoređena Ministarstvu poljoprivrede Bosne i Hercegoviner za potrebe šumske uprave, za potrebe MNO Drvar, za potrebe Sreskog privrednog preduzeća pilane „Unac“ u Drvaru, za Stočarsku zadrugu u Trubaru, za Stočarsku radnu zadrugu u Drvaru i za Stočarsku zadrugu u Prekaji. Ostale manje količine konfiskovanog zemljišta dodijeljene su agrarnim interesentima. Eksproprisanog zemljišta na području ovoga sreza bilo je 371 dunum, zemlje u zemljišnom fondu, po čl. 7 tačke f) bilo je 9.900, odnosno postojale su evidencije da bi ta zemlja trebala biti u fondu do 5. januara 1948. godine, a prema novom *ZARIK-u*. Zemljišnih posjeda po čl. 4 *ZARIK-a* na području ovoga sreza nije bilo.[727]

U mjesecu avgustu 1947. godine, od strane Odjeljenja za agrarnu reformu i kolonizaciju provodile su se aktivnosti na izdvajanju zemljišta iz zemljišnog fonda za razne društvene i privredne potrebe. Između ostalog, izdvojeno je zemljište iz zemljišnog fonda, na osnovi *Rješenja* Ministarstva poljoprivrede, za potrebe Niže poljoprivredne škole u Bosanskoj Dubici u ukupnoj količini od 176 dunuma i 205 m².[728] Za potrebe Fazanerije u Brčkom, izdvojeno je zemljište u ukupnoj površini od 106 dunuma i 330 m².[729] Zemlja se iz zemljišnog fonda u ovom periodu izdvajala i za potrebe obrazovnih ustanova. Tako je za potrebe Narodne osnovne škole u Lipnici, srez Tuzla iz zemljišnog fonda izdvojeno zemljište ukupne površine 12 dunuma i 210 m².[730] Za potrebe Narodne osnovne škole u Tojšićima, srez Tuzla, traženo je zemljišta iz zemljišnog fonda, bivše vlasništvo Jove S. Jovanovića iz Tuzle, koje je

[726] ABiH, ARIK, k-427, dok. 8963. *Organizacija terenskih radova pri sprovođenju agrarne reforme i kolonizacije*, od 12. jula 1947. godine.

[727] ABiH, ARIK, k-433, dok. 13429. *Dostava izvještaja SAK-e Drvar*, od 31. jula 1947. godine.

[728] ABiH, ARIK, k-432, dok. 12456. *Izdvajanje zemljišta iz zemljišnog fonda za Nižu poljoprivrednu školu u Bosanskoj Dubici*, od 12. avgusta 1947. godine.

[729] ABiH, ARIK, k-432. *Izdvajanje zemljišta iz zemljišnog fonda za potrebe Fazanerije u Brčkom*, od 18. avgusta 1947. godine.

[730] ABiH, ARIK, k-432. *Izdvajanje zemljišta iz zemljišnog fonda za potrebe Narodne osnovne škole u Lipnici srez Tuzla*, od 13. avgusta 1947. godine.

ekspropisano od strane Okružne agrarne komisije u Tuzli.[731] Navedenim korisnicima je za ove potrebe i dodijeljeno zemljište iz zemljišnog fonda.

U srezovima sa većim zemljišnim površinama aktivnosti na dodjeli zemlje iz zemljišnog fonda do avgusta 1947. godine bile su intenzivne. Tako je državnim poljoprivrednim dobrima na području sreza Gradačac, do avgusta 1947. godine, podijeljeno ukupno 1.470 dunuma, a drugim ustanovama 15 dunuma zemlje iz zemljišnog fonda, dok je SRZ-u podijeljeno 2.613 dunuma. Krajem avgusta, na području ovoga sreza u zemljišnom fondu je ostalo ukupno 9.428 dunuma zemlje, dok je ukupna površina zemljišnog fonda, krajem avgusta 1947. godine, u ovom srezu iznosila 19.585 dunuma.[732] U avgustu 1947. godine 134 dunuma iz zemljišnog fonda u srezu Bosanska Dubica dato je za potrebe Pilane u Bosanskoj Dubici, 29 dunuma livade bilo je rezervisano za koloniste, dok je 60 dunuma ostalo nepodijeljeno. Nepodijeljeno zemljište, od 1.237 dunuma u k.o Međeđa, nije bilo predmetom dodjele zbog slabog kvaliteta i nepristupačnosti, te je isto bilo podesno samo za pošumljavanje, pošto se nalazilo u neposrednoj blizini šume Prosore. I zemljišta koja su ušla u zemljišni fond po čl. 4 tačka f) *ZARIK-a* nije ušla u zemljišni fond. Jedan dio zemljišta nije ušao u zemljišni fond zato što se isto nalazilo u sporu radi priznavanja prava vlasništva. Nepodijeljeno zemljište u k.o Gradina Donja od 1.090 dunuma, također, tada nije bilo predmetom podjele, dok su na istom ne izvrše melioracioni radovi. Jedino oko 180 dunuma zemljišta je moglo doći u obzir za podjelu, te je isto bilo rezervisano za koloniste. Nepodijeljeno zemljište u k.o Dvorište-Jelovac Donji, od oko 101 dunuma, došlo je ponovo pod udar *ZARIK-a,* čija će se površina povećati, a osim toga isto zemljište je obrađivala i SRZ „Knežpolje“ Jelovac-Donji, te iz tog razloga ista nije bila podijeljena. [733]

Na području Tuzlanskog sreza, u avgustu 1947. godine, iz zemljišnog fonda dato je ustanovama ukupno 590 dunuma, 380 dunuma dato je državnim dobrima, a 2.831 dunum dat je SRZ. U ovom srezu nije bilo kolonista unutrašnje kolonizacije.[734] Primijetno je da je u mnogim srezovima bilo dovoljno zemlje u zemljišnom fondu koja se dodjeljivala agrarnim interesentima za različite svrhe i potrebe.

Različitim intenzitetom, tokom cijele 1947. godine, organi zaduženi za provođenje agrarne reforme i kolonizacije u Bosni i Hercegovini, provodili su proces izdvajanja zemljišta iz zemljišnog fonda. Izvjesne površine izdvajane su za potrebe Ministarstva šumarstva. Tako su iz zemljišnog fonda u srezu

---

731 ABiH, ARIK, k-432, dok. 12269. *Izdvajanje zemlje iz zemljišnog fonda za potrebe Narodne osnovne škole Tojšići, srez Tuzla*, od 10. jula 1947. godine.

732 ABiH, ARIK, k-438, dok. 15548. *Izvještaj o izdvajanju zemljišta iz zemljišnog fonda na području sreza Gradačac*, od 31. avgusta 1947. godine.

733 ABiH, ARIK, k-438, dok. 15584. *Izvještaj o dodjeljivanju zemljišta iz zemljišnog fonda na području sreza Gradačac*, od 31. avgusta 1947. godine.

734 ABiH, ARIK, k-434, dok. 13907. *Izvještaj o veličini zemljišnog fonda na području sreza Tuzla u avgustu mjesecu 1947. godine.*

Bijeljina, u skladu sa čl. 4 *ZARIK-a*, izdvojene izvjesne zemljišne površine za potrebe ovog Ministarstva.[735]

Na provođenje agrarne reforme i kolonizacije u Bosni i Hercegovini, u drugoj polovini 1947. godine, znatnog uticaja imale su izvršene dopune bosanskohercegovačkog *ZARIK-a*, ali i izmjene *Saveznog zakona o agrarnoj reformi i kolonizaciji.* U procesu dodjeljivanja zemlje iz zemljišnog fonda došlo je do izmjene čl. 2 *Saveznog zakona o agrarnoj reformi i kolonizaciji* i čl. 3 *ZARIK-a* Bosne i Hercegovine. U vezi navedenih promjena, Komisija za agrarnu reformu i kolonizaciju pri Vladi FNRJ dala je uputstva Ministarstvu poljoprivrede i stočarstva Bosne i Hercegovine, u kojima je istaknuto da količina zemlje koja se domaćinstvu dodjeljuje iz zemljišnog fonda zavisi od broja članova porodice. U uputstvu Komisije stoji: „Prema tome, svaki član porodice, pa, dakle, i djeca imaju uticaja na određivanje količine zemlje koja se jednom domaćinstvu dodjeljuje i taj uticaj svakog člana je jednak, stoga je razumljivo i neophodno da se svi članovi upisuju u zemljišne knjige kao suvlasnici sa jednakim pravom".[736] Dotadašnje tumačenje i praktikovanje ovog pitanja od strane Ministarstva poljoprivrede i stočarstva Bosne i Hercegovine bilo je potpuno nepravilno. Naime, ovo Ministarstvo djeci nije davalo pravo suvlasnika nad dodijeljenom zemljom, što je bilo u suprotnosti sa čl. 24 S*aveznog zakona o agrarnoj reformi i kolonizaciji* i čl. 40 bosanskohercegovačkog *ZARIK-a.* Isto tako, od starane Ministarstva poljoprivrede i stočarstva Bosne i Hercegovine pogrešno je bilo i tumačenje prava da se zemlja kod boračkih porodica upisuje na sve članove porodice, a ne samo na borce, jer se, prema čl. 19 *Saveznog zakona o agrarnoj reformi i kolonizaciji* i čl. 31 bosanskohercegovačkog *ZARIK-a*, zemlja dodjeljivala porodici, a ne pojedincu.[737] Navedeni propusti su u određenoj mjeri imali uticaja na tempo raspodjele zemlje iz zemljišnog fonda.

U procesu provođenja agrarne reforme i kolonizacije posebno pitanje je predstavljalo ubiranje plodova sa konfiskovanih i eksproprisanih imanja. Naime, SNO su preko Uprave narodnih dobara ubirali prihode sa onih imanja koja su se nalazila pod njihovom upravom, odnosno, koja nisu bila podijeljena agrarnim interesentima, unutrašnjim kolonistima, poljoprivrednim državnim dobrima i drugim ustanovama. Tako je u 1947. godini, do kraja avgusta, sa područja sreza Brčko prema evidencijama iz knjige blagajničkog poslovanja, magacinske knjige, sa raznih imanja u mjesecu julu prikupljeno 3.533 kg pšenice i 544 kg ječma. Ista količina je predata otkupnoj stanici Brčko i naplaćena, o čemu je obaviješten Okružni narodni odbor Tuzla. U avgustu je primljeno 3.122 kg pšenice, te 620 kg ječma i 2.733 kg zobi. Cjelokupan iznos

[735] ABiH, ARIK, k-435, dok. 14423. *Izdvajanje zemljišta iz zemljišnog fonda za potrebe Ministarstva šumarstva Bosne i Hercegovine*, od 10. decembra 1947. godine.

[736] ABiH, ARIK, k-437, dok. 15433. Primjena *Zakona o potvrdi, dopunama i izmjenama ZARIK-a u Bosni i Hercegovini*, od 4. septembra 1947. godine.

[737] ABiH,ARIK, k-403, dok. 21990. *Izdvajanje zemljišta iz zemljišnog fonda za „Jugopetrol" državno petrolejsko preduzeće u Brčkom*, od 6. avgusta 1946. godine.

predat je Otkupnoj stanici Brčko i naplaćen od iste. Na području ovoga sreza nalazile su se i zalihe sijena u iznosu od dva vagona.[738]

Nakon dvije godine provođenja unutrašnje agrarne reforme i kolonizacije, državni, te posebno republički i niži organi određeni za provođenje iste nisu bili zadovoljni rezultatima reforme. Na terenu su postojali brojni problemi, koji su bili rezultat nepoštivanja propisnog zakonodavstva i brojnih zloupotreba koje su bile izražene, kako od strane agrarnih komisija, tako i od strane agrarnih interesenata, kojima je zemlja dodjeljivana. Određene nepravilnosti su bile vezane i za konfiskovane zemljišne površine. U avgustu 1947. godine, u mnogim srezovima u Bosni i Hercegovini, od strane sreskih agrarnih komisija vršila se revizija sudskih odluka o konfiskaciji zemljišta državnih neprijatelja. U skladu sa čl. 4 tačka c) novog *ZARIK-a*, bila je obaveza da se izvrši premjer cjelokupnog konfiskovanog i ekspropisanog zemljišta. Na tom planu odvijale su se aktivnosti na cijelom prostoru Bosne i Hercegovine. Tako je bilo i u srezu Glamoč, gdje su predstavnici SAK, Opštinskog suda Glamoč i činovnik gruntovnice izvršili reviziju sudskih odluka o konfiskaciji, gdje je od 524 sudskih odluka o konfiskaciji zemljišta reducirano na 42 sa površinom od 4. 414 dunuma, s tim da na oko 1.800 dunuma na planinama Hoboja, Slovi i Pribelja nije izvršen premjer zemljišta, te je dogovoreno da se premjer istog izvrši u 1948. godini. Na području ovoga sreza izvršena je eksproprijacija zemljišta, kao naknadne odluke za 5 slučajeva u površini od 750 dunuma, te ni ovo zemljište nije izmjereno niti dodijeljeno, već je ostavljeno za 1948. godinu.[739] I u drugim srezovima postojali su brojni problemi vezani za eksproprijaciju i dodjelu zemlje agrarnim interesentima. Interesenti su bile obrazovno-naučne ustanove, privredni subjekti, te pojedinci. Za potrebe Medicinskog fakulteta u Sarajevu, koji se nalazio u Jagomiru, iz zemljišnog fonda bilo je obezbijeđeno zemljište u ukupnoj površini od 261 dunuma i 770 m², od čega, je prema pravosnažnim odlukama, ušlo u Državni zemljišni fond, eksproprijacijom posjeda nasljednika dr. Mehmeda Spahe, 150 dunuma i 930 m², a od nasljednika Ilije Velića, 47 dunuma i 690 m².[740] Ovdje je postojao problem kod objedinjavanja ova dva posjeda različitih dotadašnjih vlasnika u jedinstveni zemljišnih posjed koji bi se dodijelio Medicinskom fakultetu u Sarajevu.

Ministarstvo poljoprivrede Bosne i Hercegovine je od samog početka sprovođenja agrarne reforme i kolonizacije posebnu pažnju poklanjalo osnivanju državnih poljoprivrednih dobara, pa je najveći dio velikih zemljišnih posjeda bio namijenjen za potrebe poljoprivrednih dobara. Tako su,

---

738 ABiH, ARIK, k-437, dok. 15284. *Mjesečni izvještaj o pregledu poslovavnja poljoprivrednog otsjeka u sreztu Brčko, po pitanju ubiranja prihoda sa državnih imanja u 1947. godini*, od 30. avgusta 1947. godine.

739 ABiH, ARIK, k-438, dok. 15744. *Izvještaj o radu SAK-e Glamoč*, od 10 . septembra 1947. godine.

740 ABiH, ARIK, k-454, dok. 5066. *Zemljište neophodno za potrebe Medicinskog fakulteta u Sarajevu koje se nalazilo u Jagomiru*, od 9. avgusta 1947. godine.

zahvaljujući dodjeli velikih zemljišnih posjeda, na području Bosne i Hercegovine, do septembra 1947. godine, stvorena slijedeća velika poljoprivredna dobra i ustanove, sa ukupnom površinom zemljišta:[741]

R/b	Poljoprivredno dobro	Srez	Površina
1.	**„Nova Topola“**	Bijeljina	1.900 ha
2.	**„Novo Selo“**	Bijeljina	870 ha
3.	**„Vučjak“**	Prnjavor	1.600 ha
4.	**„Vranica“**	Travnik	100 ha – bez pašnjaka
5.	**„Tjentište“**	Foča	400 ha
6.	**„Modriča“**	Modriča	600 ha
7.	**„Gacko“**	Gacko	800 ha
8.	**„Livno“**	Livno	800 ha
9.	**„Glamoč“**	Glamoč	500 ha
10.	**„Gvozden“**	Glamoč	200 ha
UKUPNO POVRŠINE			**7.770 ha**

Iz navedene tabele vidljivo je da je u ovom periodu od strane države forsiran državni poljoprivredni sektor, što je bilo u skladu sa zvaničnom politikom i strategijom državnih organa koja se odnosila na program privrednog djelovanja u oblasti agrara vezanog za Petogodišnji plan. Ovdje se radilo o poljoprivrednim dobrima koja su raspolagala sa različitim veličinama posjeda. Najveće površine posjedovala su poljoprivredna dobra: „Nova Topola“, srez Bijeljina, sa (24,45%) i ergela „Vučjak“, srez Prnjavor, sa 20,59% od ukupnog zemljišta. Naime, zamisao vlasti je išao u smjeru da ovakva poljoprivredna dobra budu važan faktor i nosilac u budućem razvoju poljoprivrede u Bosni i Hercegovini. U Bosni i Hercegovini je bilo osnovano deset poljoprivrednih dobara, kojima je iz državnog fonda dodijeljna značajna površina zemlje od 7.770 ha. Ista su se bavila ukrupljenom poljoprivrednom proizvodnjom, kako ratarstvom tako i stočarstvom gdje su rezultati poljoprivrednog rada mogli biti vidljivi i merljivi.

Zemlja iz zemljišnog fonda dijeljena je i za potrebe drugih poljoprivrednih ustanova, pa i onih koje su se bavile pripremom i obrazovanjem poljoprivrednog kadra. Tako su, do septembra 1947. godine, za osam poljoprivrednih škola, izdvojene slijedeće zemljišne površine: [742]

R/b	Škola	Izdvojena površina
1.	**Poljoprivredna škola Tuzla**	90 ha
2.	**Poljoprivredna škola Bosanska Dubica**	40 ha
3.	**Poljoprivredna škola Banja Luka**	101 ha

741 ABiH, ARIK, k-437, dok. 15452. *Izvještaj o zemljišnom fondu u vezi stvaranja poljoprivrednih dobara.*

742 ABiH, ARIK, k-437, dok. 15452. *Izvještaj o zemljišnom fondu u vezi stvaranja poljoprivrednih dobara.*

4.	**Poljoprivredna škola Tešanj**	57 ha
5.	**Poljoprivredna škola „Butmir“ Sarajevo**	56 ha
6.	**Poljoprivredna škola Maglaj**	17 ha
7.	**Poljoprivredna škola Derventa**	166 ha
8.	**Poljoprivredna škola Struge**	30 ha
UKUPNO IZDVOJENO		**547 ha**

Poljoprivredne škole su bile sastavni dio obrazovnog sistema, namijenjen za stručno unapređenje poljoprivrednom sektoru u društvu. Osnivane su uglavnom u sreskim središtima, gdje je dominirala poljoprivredna proizvodnja kao privredna grana. Poljoprivredne škole nisu dobile velike površine zemlje iz zemljišnog fonda, ali ista je bila veoma značajna za izvođenje praktične nastave te za obrazovanje školskih ekonomija, na kojima su se uz praktični rad educirali učenici.

U mnogim sredinama nakon Drugog svjetskog rata, kao dio ukupne agrarne politike formirani su voćni rasadnici. Zato su značajne količine zemlje izdvojene su za potrebe voćnih rasadnika. U programima razvoja poljoprivrede, značajno mjesto je pripadalo i voćarstvu. Naime, voćarstvo je imalo dugu tradiciju u Bosni i Hercegovini, te se sa tog aspekta planiralo istom nakon Drugog svjetskog rata posvetiti značajna pažnja. To je pokazano i dodjelom značajnih površina zemljišta voćnim rasadnicima u Bosni i Hercegovini, a u sklopu provođenja agrarne reforme. Isti su se osnivali kao društveno-državna poljoprivredna svojina i bili su rasprostranjeni na cijelom prostoru Bosne i Hercegovine, što se može vidjeti na slijedećoj tabeli. [743]

Voćni rasadnik u Prijedoru	Izdvojeno 24 ha
Voćni rasadnik u Bihaću	Izdvojeno 5 ha
Voćni rasadnik u Zvorniku	Izdvojeno 13 ha
Voćni rasadnik u Gračanici	Izdvojeno 55 ha
Voćni rasadnik u Šipovu	Izdvojenao 5 ha
Voćni rasadnik u Cvilinu	Izdvojeno 13 ha
Voćni rasadnik Ljubuški	Izdvojeno 10 ha
Voćni rasadnik „Cerik“, srez Brčko	Izdvojeno 320 ha
Voćni rasadnik Goražde	Izdvojeno 34 ha
Voćni rasadnik „Lastva“, srez Čapljina	Izdvojeno 62 ha
UKUPNO IZDVOJENO ZEMLJIŠTA	**542 ha**

Najveće zemljišne površine dodijeljene su Voćnom rasadniku „Cerik“ u srezu Brčko, ukupno (59,04%), dok su ostali rasadnici dobili znatno manje površine zemljišta. Zemljište za ovu namjenu izdvajano je iz zemljišnog fonda i

743 ABiH, ARIK, k-437, dok. 15452. *Izvještaj o zemljišnom fondu u vezi stvaranja poljoprivrednih dobara*.

u narednom periodu, što potvrđuje da se ovim ustanovama poklanjala značajna pažnja od strane organa zaduženih za provođenje agrarne reforme.

Da je planirano da se poljoprivreda u Bosni i Hercegovini nakon Drugog svjetskog rata tretira i sa naučnog aspekta, potvrđuje osnivanje nekoliko poljoprivrednih zavoda. Isti su trebali da budu značajna naučna baza za poljoprivredna istraživanja, stoga su na valjan način tretirani prilikom dodjele zemljišta iz agrarnog fonda. Iz zemljišnog fonda zemlja je izdvajana i za potrebe Zavoda za poljoprivredno--naučna istraživanja u Bosni i Hercegovini, tako je do kraja 1947. godine izdvojeno: [744]

Zavod u „Butmiru“ Sarajevo	površina od 12 ha
Zavod Koševo, Sarajevo	površina od 120 ha
Zavod „Hreša“	površina od 30 ha
Poljoprivredni zavod Mostar	površina od 35 ha
Poljoprivredni zavod Banja Luka	površina 150 ha
UKUPNO IZDVOJENO ZEMLJIŠTA	**347 ha**

Najviše zemlje za ovu namjenu izdvojeno je za potrebe Zavoda za poljoprivredno-naučana istraživanja u Banja Luci (43,23%) i u Sarajevu (34,58%), dok su ostali zavodi dobili znatno manje površine zemljišta iz zemljišnog fonda.

Kao što se može vidjeti značajne površine zemlje iz zemljišnog fonda dodijeljene su za potrebe državnih poljoprivrednih dobara, poljoprivrednih škola, voćnih rasadnika i poljoprivrednih zavoda. Osim toga, određene zemljišne površine iz zemljišnog fonda u Bosni i Hercegovini, podijeljene su do septembra 1947. godine, i drugim privrednim subjektima iz oblasti poljoprivrede, i to: 25 poljoprivredno-mašinskih stanica i odjeljaka u ukupnoj površini od 78 ha, te za potrebe pastuvskih stanica u Banja Luci i Palama, gdje je iz zemljišnog fonda dodijeljeno 110 ha zemljišta. Za Savezno planinarsko dobro „Han Pijesak“ izdvojeno je ukupno 5.500 ha, a za ergelu „Borike - Sjemeč“ kod Rogatice ukupno 1.700 ha, što je ukupno iznosilo 7.200 ha.[745]

Prema navedenim podacima, do septembra mjeseca 1947. godine, na području Bosne i Hercegovine, iz zemljišnog fonda za potrebe državnih poljoprivrednih dobara, poljoprivrednih škola, voćarskih rasadnika, poljoprivrednih zavoda, mašinskih stanica, saveznih planinskih dobara, te pastuvskih stanica, izdvojena je ukupna zemljišna površina od 16.593 ha.[746] Do septembra 1947. godine, sva poljoprivredna dobra u Bosni i Hercegovini, ili su

[744] ABiH. ARIK, k-437, dok. 15452. *Izvještaj o zemljišnom fondu u Bosni i Hercegovini u vezi stvaranja državnih poljoprivrednih dobara*.

[745] ABiH, ARIK, k-437, dok. 15452. *Izvještaj o zemljišnom fondu u Bosni i Hercegovini u vezi stvaranja državnih poljoprivrednih dobara*.

[746] ABiH, ARIK, k-437, dok. 15452. *Izvještaj o zemljišnom fondu u Bosni i Hercegovini u vezi stvaranja državnih poljoprivrednih dobara*.

formirana, ili su bila u fazi formiranja. U ovom vremenu radilo na formiranju jednog planinskog dobra na Kupresu koje je trebalo obuhvatiti oko 2.500 ha, i to sve u jednom komadu, isto tako planiralo se formiranje Državnog poljoprivrednog dobra na području sreza Bosanska Krupa veličine od 1.000 do 1.500 ha.[747] Ovakvom podjelom zemljišta iz zemljišnog fonda u sklopu agrarne reforme, stiče se utisak da je država poljoprivredu smatrala strateškom privrednom granom. To je svakako i bila u prvim godinama nakon Drugog svjetskog rata, kada je razvoj poljoprivrede uz saniranje posljedica rata i obnovu zemlje zauzimao važno mjesto.

Da je zemljište iz zemljišnog fonda imalo raznovrsnu funkciju potvrđuje činjenica daje isto dodijeljivano nepoljoprivrednim ustanovana. U septembru 1947. godine, zemljište iz zemljišnog fonda dodjeljivano je brojnim privrednim preduzećima, socijalnim i drugim državnim ustanovama. Za potrebe Dječjeg doma za ratnu siročad u Žepču, iz zemljišnog fonda, izdvojeno je zemljište u ukupnoj površini od 47 dunuma i 350 m².[748]

Iako se zemljište iz zemljišnog fonda u kontinuitetu dijelilo počev od prve polovine 1946. godine, evidentno je bilo, da su značajne količine zemljišta iz zemljišnog fonda ostalo nepodijeljeno. Prema Izvještaju Odjeljenja za agrarnu reformu i kolonizaciju od 5. sptembra 1947. godine, zemljišni fond Bosne i Hercegovine, koji je bio nepodijeljen, iznosio je 354.773 dunuma. Riječ je o obradivom zemljištu. Od ovog fonda otpadalo je na zemljište kolonista, kao i na dopuštena zemljišta, površina od 192.973 dunuma. Status ovih zemljišnih površina nije bio pravno riješen, jer su kolonisti koji su odselili u Vojvodinu, po osnovu odredaba *ZARIK-a*, imali pravo povratka u roku od 2 godine. U tom pogledu, vrlo često se dešavalo da se neki član od kolonističkih porodica vrati u zavičaj i na taj način zaposjedne zemlju koja je već bila u sastavu zemljišnog fonda. Na ovaj način zloupotrebljavale su se odredbe agrarnog zakonodavstva, što je u određenoj mjeri stvaralo probleme organima za provođenje agrarne reorme. Međutim, i pored toga, očekivalo se povećanje zemljišnog fonda u Bosni i Hercegovini, usljed primjene novog *ZARIK-a*, donesenog u julu 1947. godine.[749]

Ministarstvo poljoprivrede Bosne i Hercegovine u početku je radilo kako bi zadovoljilo brojne korisnike, a posebno agrarne interesente, međutim, u ovom periodu posebno se vodilo računa o značaju državnog sektora u oblasti poljoprivrede na ostvarivanju Petogodišnjeg plana. Iz tih razloga, Ministarstvo je naredilo svim sreskim agrarnim komisijama, da iz zemljišnog fonda ne dijele, nikakve veće zemljišne komplekse od 10 ha, bez posebne dozvole Ministarstva kako bi se osigurale što veće površine za državna poljoprivredna

---

747 ABiH, ARIK, k-437, dok. 15452. *Izvještaj o zemljišnom fondu u Bosni i Hercegovini u vezi stvaranja državnih poljoprivrednih dobara*.

748 ABiH, ARIK, k-431, dok. 11798. *Izdvajanje zemljišta iz zemljišnog fonda za Dečji dom za ratnu siročad u Žepču*, od 1. septembra 1947. godine.

749 ABiH, ARIK, k-437, dok. 15452. *Izvještaj o zemljišnom fondu u Bosni i Hercegovini u vezi stvaranja državnih poljoprivrednih dobara*.

dobra.[750] Navedeno je upućivalo da se u oblasti agrara nagovještavao zaokret, a što je bilo povezano sa prvim Petogodišnjim planom (1947-1952). Treba istaći da je zanatstvo bilo preteča industrijskog razvoja u Bosni i Hercegovini poslije Drugog svjetskog rata. Ono je imalo veoma važnu ulogu u privrednom i društvenom razvoju Bosne i Hercegovine. [751] To je posebno došlo do izražaja u prvim poslijeratnim godinama kada se nije moglo pristupiti obnovi industrijskih postrojenja..[752] Donošenjem Prvog petogodišnjeg plana 3. aprila 1947. godine i potom republičkih zakona, zaveden je puni centralistički sistem socijalističkog planiranja i „počela je urbana industrijalizacijca". Petogodišnjim planom predviđeno je da se do 1951. godine u Jugoslaviji uposli 900.000 novih radnika.[753] Prvim petogodišnjim planom, glavno težište stavljeno je na forsiranu industrijalizaciju, što je iziskivalo velika materijalna sredstva. Industrija u Bosni i Hercegovini je u toku Drugog svjetskog rata bila devastirana. Uništeno je ili oštećeno 130 većih industrijskih preduzeća i 24 rudnika, te 95 pilana. Osim toga, gotovo sve saobraćajne komunkacije su bile uništene i najveći dio poljoprivrednog inventara.[754] Prvim petogodišnjim planom je bio predviđen preobražaj bosanskohercegovačkog društva iz agrarnog u industrijsko, a što je bilo povezano sa uspostavom sistema snadbijevanja seoskog i gradskog stanovništva, te zaposlenih u industrijskim i drugim privrednim djelatnostima. To potvrđuje i sistem racionalnog snadbijevanja koji je bio u funkciji do 1948. godine.[755] Tako da se u ovom

750 N. Gaćeša, *Agrarna reforma i kolonizacija u Jugoslaviji 1945-1948*, 251-253. Komisija za agrarnu reformu i kolonizaciju pri vladi FNRJ donijela je u ljeto 1947. godine dvije odluke: po prvoj, od 23. jula, agrarnom reformom i kolonizacijom obrazovani Zemljišni fond u FNRJ trebao je „u najkraćem roku" likvidirati, i definitivno razdijeliti „kako bi jesenje poljoprivredne radove na svim tim zemljištima obavila ona lica, ustanove ili zadruge kojima bude definitivno dodijeljena odnosna zemlja", po drugoj, od 16. septembra, na teritoriji FNRJ obustavlja se svako daljnje dijeljenje zemlje iz zemljišnog fonda „radi obezbjeđenja potreba državnih poljoprivrednih dobara".

751 Sead Selimović, Prilike u oblasti zanatstva na području Tuzlanskog kraja u periodu 1945-1953. godine, *Arhivska praksa,* br. 17, Tuzla 2014, 463,

752 A. Velagić, *Dok su gorjele buktinje,* 107; *Osnivački kongres KP Bosne i Hercegovine*, 82, 93. „Petogodišnji plan FNRJ predvidio je da se industrijska proizvodnja do 1951. godine u Bosni i Hercegovini poveća za 10,5 puta u odnosu na 1939. godinu, a investicije za 7 puta u odnosu na 1946. godinu. Naročito važni zadaci, koje je postavio savezni petogodišnji plan, ispoljavaju se u sljedećim granama: rudarstvu, metalurgiji, proizvodnji električne energije, metalnoj industriji i poljoprivredi".

753 Saša Ilić, *Stranci „gastarbajteri"- strana stručna radna snaga u privredi Jugoslavije 1945-1950*, Beograd 2020, 147.

754 Sead Selimović, Obnova naselja Tuzlanskog okruga porušenih u Drugom svjetskom ratu, *Arhivska praksa*, br. 19. Tuzla 2016, 515; Seka Brkljača, Muhidin Pelesić, Husnija Kamberović, Bosna i Hercegovina u toku Drugog svjetskog rata, u: *Bosna i Hercegovina od najstarijih vremena do kraja Drugog svjetskog rata,* Sarajevo 1994, 307.

755 Senaid Hadžić, Etatizam na primjeru obezbijeđenog snadbijevanja stanovništva u uslovima poslijerane obnove i prvog Petogodišnjeg plana, *Historijski pogledi*, god. I, br. 1, Tuzla 2018, 171. (https://doi.org/10.52259/historijskipogledi.2018.1.1.170).

vremenu podjela zemlje iz zemljišnog fonda u nešto većem obimu dodjeljivala privrednim organizacijama.

Već krajem septembra 1947. godine određeni procesi i aktivnosti u provođenju agrarne reforme i kolonizacije upućuju da je započela završna faza u provođenju iste. Na to ukazuju brojni dopisi, odluke i rješenja Savezne komisije za agrarnu reformu i kolonizaciju pri Vladi FNRJ, upućena Ministarstvu poljoprivrede Bosne i Hercegovine vezana za likvidaciju zemljišnog fonda Bosne i Hercegovine. Naime, Petogodišnji plan razvitka privrede FNRJ postavljao je pred državna poljoprivredna dobra i druge poljoprivredne ustanove veoma važne i velike zadatke, koji su se odnosili na snadbijevanje gradskih i industrijskih naselja poljoprivrednim proizvodima. Očito je bilo, da je Petogodišnjim planom, napravljen važan privredni zaokret, koji se odnosio na forsiranje i podsticaj industrijskog razvoja u zemlji, kao temelja ukupnog razvoja. Taj proces je podrazumijevao deagrarizaciju što je bilo povezano sa neprekidnim porastom gradskog stanovništva.[756] To je u velikoj mjeri dovelo do promjene i u agranim odnosima, posebno onom dijelu koji se odnosio na raspodjelu preostalog zemljišta iz zemljišnog fonda. Najveći dio preostalog zemljišta, predviđen je bio posredno, ili neposredno za potrebe industrijskog razvoja. Iz tog razloga, Savezna komisija za agrarnu reformu i kolonizaciju je 15. septembra 1947. godine donijela *Odluku* da se po mogućnosti, sva zemlja koja se nalazi nerazdijeljena u zemljišnom fondu agrarne reforme i kolonizacije da, prvenstveno, Ministarstvu poljoprivrede za organizovanje, odnosno povećanje državnih poljoprivrednih dobara ili poljoprivrednih ekonomija. Traženo je da se primopredaja zemljišta izvrši što prije kako bi bila obezbijeđena pravovremena obrada istog. SRZ-ma bi se dala samo ona zemlja koja ne bi došla u obzir za potrebe državnih poljoprivrednih dobara i ekonomija. Ova *Odluka* Savezne komisije za agrarnu reformu i kolonizaciju nije značila da je trebalo izvršiti reviziju već podijeljenih zemljišnih površina, jer zemlja, koja je ranije podijeljena, kako pojedincima, tako i SRZ-ma, ostala je i dalje u rukama onih kojima je ranije data, što je značilo da se ova *Odluka* odnosila samo na onu zemlju iz zemljišnog fonda koja nije bila podijeljena.[757]

Odmah nakon donošenja navedene *Odluke*, od strane Savezne komisije za agrarnu reformu i kolonizaciju, i upućenog dopisa Ministarstvu poljoprivrede, organi zaduženi za provođenje agrarne reforme i kolonizacije u Bosni i Hercegovini poduzeli su konkretne aktivnosti na tom planu. Tako je Komisija za dodjeljivanje zemljišta iz zemljišnog fonda u svrhu osnivanja ekonomija saveznih i republičkih privrednih preduzeća i ekonomija u većim gradovima, za potrebu snadbijevanja radnika i gradskog stanovništva poljoprivrednim proizvodima, prema dobivenim direktivama od strane

[756] Vera Katz, Proces demokratske tradicije u Bosni i Hercegovini u drugoj polovini 20 stoljeća, *Identitet Bosne i Hercegovine kroz historiju,* Zbornik radova, knj. 1, Sarajevo 2011, 286.

[757] ABiH, ARIK, k-438, dok. 15988. *Likvidacija zemljišnog fonda agrarne reforme i kolonizacije*, od 16. septembra 1947. godine.

Privrednog savjeta FNRJ, a nakon razmatranja potreba pojedinih preduzeća i GNO, a s obzirom na raspoloživost zemljišta iz zemljišnog fonda i njegovu podesnost za spomenute svrhe, saglasila se da dodijeli zemljište GNO, i to:

1. Na području Tuzlanskog sreza :

- rudnicima „Titovi rudnici“ Banovići i „Kreka“ Tuzla, imanje stočne stanice u Malinama u ukupnoj površini od 1.500 dunuma. „Titovim rudnicima“ je predviđeno 3/5 zemljišta, a Rudniku „Kreka“ 2/5 zemljišta;
- Solani „Kreka“ predviđeno je da se dodijeli 200 dunuma od eksproprisanog zemljišta Tvornice sode Lukavac, za koju se smatralo da ima dovoljno zemljišta za ekonomiju svojih radnika;
- za osnivanje ekonomije GNO Tuzla, a za namirenje potreba ostalog radništva, kao i za potrebe građanstva uopće, dodijeljeno je GNO Tuzla svo ekspropisano zemljište u području potoka Soline, koje je iznosilo 1.300 dunuma, te šljivik Jovanovića, oko 200 dunuma.[758]

2. Na području grada Zenice:

- postojali su zahtjevi za dodjelu zemljišta GNO Zenica, te Saveznog preduzeća „Željezare“ Zenica i Rudnici „Zenica“. Isto tako, planirano je dodjeljivanje zemljišta i Kazneno popravnom domu Zenica. Zemljište, koje se imalo podijeliti, sastojalo se od 240 dunuma, bivše vlasništvo odbjeglog Nijemca, 76 dunuma u Gračanici i 238 dunuma u Risicama i Crkvini. Svo ovo zemljište je bilo predviđeno da se dodijeli GNO Zenica za snadbijevanje cjelokupnog radništva.[759]

3. Na području grada Sarajeva:

- GNO Sarajevo, svo raspoloživo zemljište na Palama, u površini od 542 dunuma, Mokrom, u površini od oko 500 dunuma, na području MNO Storina (pašnjaci), u površini od 596 dunuma, na Ravnoj Planini, livada Hamze Šabanovića u površini od 200 dunuma, na Stupu, posjed površine od 112 dunuma, u Rajlovcu, imanje Kampusa i Adžiomerovića površine od 340 dunuma, u Hrasnici, od posjeda Ćurčića, Mehremića i Hasana Bajraktarevića, posjed od 65 dunuma, na Alinpašinom Mostu posjede Zlatar i Karića, površine od 29 dunuma, u Blažuju, posjedi Kapor i Svrzo, u površini od 99 dunuma, te na Sokocu od raspoloživog fonda u površini od oko 500 dunuma, što je ukupno iznosilo 7.483 dunuma zemlje;
- Željezničkoj radionici u Sarajevu bilo je predviđeno dodjeljivanje imanja bivšeg „Jugočelika“ u Ilijašu u površini od 299 dunuma;

758 ABiH, ARIK, k-438, dok. 15988. *Likvidacija zemljišnog fonda agrarne reforme i kolonizacije u Bosni i Hercegovini*, od 16. septembra 1947. godine.

759 ABiH, ARIK, k-438, dok. 15988. *Likvidacija zemljišnog fonda agrarne reforme i kolonizacije u Bosni i Hercegovini*, od 16. septembra 1947 .godine.

- Rudniku „Kakanj“ dio imanja samostana Kraljeva Sutjeska u površini od 300 dunuma zemlje;
- Željezari „Vareš“, imanje u Dobrinji, u površini od 220 dunuma;
- Rudnik „Breza“ je imao svoju ekonomiju od 100 dunuma zato mu se nije dodijelila zemlja.[760]
-

4. Na području SNO Mostar:

- postojalo je Savezno preduzeće Duvanska stanica, Republički rudnik ugljena, elektro preduzeće, platnara „Vitković“. Na ovom području je postojalo pogodno zemljište samo u Jasenici od 164 dunuma i ovo zemljište je bilo planirano za dodjelu GNO Mostar.

5. Na području SNO Travnik:

- na području ovoga sreza postojala su dva savezna preduzeća: Fabrika šibica u Docu i Fabrika duhana, te republičko preduzeće Ciglana „Lašva“ u Turbetu. Kako je Fabrika šibica imala svoju ekonomiju, zemljište se dodijelilo Fabrici duhana, 50 dunuma, dok se GNO Travnik, za osnivanje ekonomije, stavilo na raspolaganju ekspropisano zemljište samostana Guča.

6. Na području SNO Jajce:

- na području ovog sreza postojalo je savezno preduzeće „Elektro-Bosna“ i republičko preduzeće Tvornica gipsa u Volarima. Saveznom preduzeću „Elektro-Bosna“ stavio se na raspolaganje sav zemljišni fond na području MNO Jajce u površini od 156 dunuma.

7. Na području SNO Banja Luka:

- na području ovoga sreza postojalo je Savezno preduzeće Fabrika duhana, te republička preduzeća Željezara-Jelšin Grad, Elektro preduzeće, Tvornica kože, Tvornica obuće, Rudnik „Lauš“ i Preduzeće „Vitaminka“. Fabrici duhana dodijeljen je posjed Husedžinović Adema i drugih u Mahovljanima, u površini od 100 dunuma. GNO Banja Luka dodijeljen je konfiskovani posjed porodice Husedžinovića u Salužanima, površine 305 dunuma. Osim toga, planirano je bilo da se GNO Banja Luka dodijeli posjed u Piskavici, od 796 dunuma. Republičkim preduzećima nije dodijeljeno zemljište, jer nije bilo podesnog zemljišta za obrazovanje ekonomija.

8. Na području sreza Prijedor:

- postojalo je savezno preduzeće Rudnik „Ljubija“ i republičko preduzeće Tvornica crijepa „Krajna“. U ovom srezu imalo je oko

[760] ABiH, ARIK, k-438, dok. 15988. *Likvidacija zemljišnog fonda agrarne reforme i kolonizacije u Bosni i Hercegovini*, od 16. septembra 1947. godine.

15.000 dunuma zemlje unesene u zemljišni fond, od koje je veliki dio otpadao na zemljište odseljenih kolonista u Vojvodinu, koje se nije moglo dijeliti. Dio zemlje se odnosio na zemljoradnike kojima se priznavalo beglučko pravo po čl. 24. *ZARIK-a* Za potrebe rudnika „Ljubija“, za obrazovanje ekonomije, SAK u Prijedoru je bila spremna dodijeliti podesno zemljište.

9. Na području sreza Bosanski Brod:

- na području ovoga sreza postojalo je savezno preduzeće „Rafinerija nafte“ i republičko preduzeće Tvornica čarapa. Za dodjelu zemljišta ovim preduzećima za obrazovanje ekonomija, nije bilo problema, jer je zemljišni fond na području ovoga sreza bio dovoljno velik.

10. Na području sreza Teslić:

- postojalo je republičko preduzeće „Destilacija drva“. U cijelom srezu zemljišni fond je iznosio 637 dunuma, a na području MNO Teslić svega 75 dunuma, pa je ovom preduzeću dodijeljeno svih 75 dunuma.

11. Na području sreza Derventa:

- postojalo je republičko tekstilno preduzeće „Ukrina“, kojem je GNO Dreventa dodijelio 100 dunuma prvoklasnog zemljišta i time su bile zadovoljene potrebe ovog preduzeća.

12. Na području sreza Brčko:

- postojala su dva republička preduzeća: Tvornica špirita i Mlin Brčko. Na području ovoga sreza postojale su veće površine zemljišta rezervisane za stvaranje državnog poljoprivrednog sektora.

13. Na području sreza Bijeljina:

- postojalo je republičko preduzeće Rudnik „Ugljevik“, koji je imao ekonomiju od 30 dunuma, i istom se dalo raspoloživo zemljište od 127 dunuma.

14. Na području sreza Konjic:

- postojalo je republičko preduzeće Kamenolomi „Granita“, ali na istom nije bilo raspoloživog zemljišta iz zemljišnog fonda za obrazovanje ekonomije.

15. Na području sreza Doboj:

- postojalo je republičko preduzeće Tvornica konzervi. Radničko-potrošačka službenička zadruga u Doboju je tražila 48 dunuma zemljišta za povrtarstvo, pa joj je to zemljište i dodijeljeno.

16. Na području sreza Visoko:
- postojalo je preduzeće Fabrika kože Visoko, međutim, na području ovoga sreza nije imalo zemlje iz zemljišnog fonda za dodjelu za formiranje ekonomije.

17. Na području sreza Bugojno:
- nije dijeljena zemlja iz zemljišnog fonda za obrazovanje ekonomija;

18. Na području sreza Foča:
- postojao je Rudnik „Miljevina“, ali na području MNO Miljevina nije bilo zemlje iz zemljišnog fonda za dodjelu za formiranje radničke ekonomije.

19. Na području sreza Fojnica:
- postojalo je republičko preduzeće Rudnici nemetala „Kiseljak“. Ukupan zemljišni fond na području ovog sreza iznosio je 1.300 dunuma, od čega je otpadalo na područje MNO Fojnica 105 dunuma, a na MNO Kreševo 284 dunuma.

20. Na području sreza Sanski Most:
- postajalo je republičko preduzeće „Suhača“, potrebno je bilo da ovo preduzeće dostavi konkretan prijedlog za dodjelu zemljišta za stvaranje radničke ekonomije. [761]

Na osnovu *Odluke* Komisije za dodjelu zemljišta, sva ova zemljišta su trebala odmah da se predaju u posjed spomenutim preduzećima, odnosno narodnin dobrima, i to preko sreskih agrarnih komisija, dok bi se odluke sa detaljnim katastarskim i zemljišno-knjižnim podacima donijele naknadno. Na ovaj način, jasno je bilo da opredjeljenje države, nije išlo u smjeru podsticaja razvoja poljoprivredne proizvodnje, već industrije, kao važne osnove za brži i perspektivniji ukupni razvoj države i društva u cjelini. Sve to je uticalo, na ukupne odnose na bosanskohercegovačkom selu, te posebno u onom dijelu koji se odnosio na završetak započete agrarne reforme i kolonizacije.

U zadnjoj dekadi 1947. godine odvijali su se procesi, koji se odnosili na završnu fazu u oblasti provođenja agrarne reforme i kolonizacije. Uglavnom se odnosilo na podjelu zemljišta iz zemljišnog fonda, koja je podijeljena raznovrsnim korisnicima. U septembru mjesecu 1947. godine je nastavljeno i izdvajanje zemljišta za potrebe državnih poljoprivrednih mašinskih stanica, SRZ-a i drugih raznih ustanova i preduzeća. Tako je, za potrebe Poljoprivredne mašinske stanice u Bugojnu izdvojena zemljišna površina od 65 dunuma i 700

[761] ABiH, ARIK, k-438, dok. 15988. *Likvidacija zemljišnog fonda agrarne reforme i kolonizacije u Bosni i Hercegovini*, od 16. septembra 1947. godine.

m² iz zemljišnog fonda.[762] Za potrebe Radničkog sportskog društva „Sloga“ u Doboju, iz zemljišnog fonda je izdvojeno ukupno 15 dunuma i 100 m² zemljišta.[763] Za potrebe republičkog preduzeća Tvornica konzervi Doboj i Radničko-potrošačke službeničke zadruge u Doboju za razvoj povrtlarstva iz zemljišnog fonda dodijeljeno je 48 dunuma zemlje.[764] U mjesecu oktobru 1947. godine, Odjeljenje za agrarnu reformu i kolonizaciju je radilo na brojnim pitanjima provođenja agrarne reforme i kolonizaciije. Tako je rađeno u 45 slučajeva na provođenju eksproprijacije po drugostepenom organu i to se, uglavnom, radilo o velikim zemljišnim posjedima, posjedima vjerskih zajednica i vakufa, te posjedima banaka i privrednih društava. Po pojedinim predmetima, Ministarstvo poljoprivrede Bosne i Hercegovine je donosilo rješenja o nadopunama i pribavljanju neophodnih podataka koji su nedostajali u spisima a koji su traženi od sreskih i okružnih agrarnih komisija.[765]

U provođenju procesa eksproprijacije na prostoru Bosne i Hercegovine nije bilo jednobraznosti u radu, pa je iz tog razloga dolazilo do određenih problema, koji su se ticali nedovršenosti akata o eksproprijaciji, nisu bile obrazovane komisije za eksproprijaciju, bila je prisutna sporost u radu komisija, problematika neisplaćenih finansijskih obaveza po pitanju eksproprijacije i sl. Stoga je Ministarstvo poljoprivrede NR Bosne i Hercegovine uputilo dopis najbitnijim organima i tijelima za provođenje agrarne reforme i kolonizacije, radi otklanjanja nedostataka i usaglašavanja aktivnosti te postizanja jednoobraznosti na planu provođenja agrarne reforme i kolonizacije. Dopis je, između ostalog, upućen: Odjeljenju za agrarnu reformu i kolonizaciju, Pravnom odsjeku Odjeljenja, Sekretarijatu Odjeljenja, Glavnoj direkciji državnih poljoprivrednih dobara i Planu stočarske proizvodnje.[766]

Ministarstvo poljoprivrede je navedene organe i tijela obavijestilo o tome što je potrebno da se uradi po pitanju eksproprijacije kako bi se utvrđeni nedostaci otklonili, te precizirale neophodne aktivnosti na tom planu, i to:

- da se u onim slučajevima gdje su ustanove i preduzeća zauzeli privatna zemljišta, a nije donesen akt o eksproprijaciji, donese neophodni akt kako bi eksproprijacione komisije mogle dalje postupati;
- da se pri onim narodnim odborima, gdje nisu obrazovane komisije za eksproprijaciju, iste što prije obrazuju, da bi se u svim slučajevima gdje

[762] ABiH, ARIK, k-438, dok. 15637. *Izdvajanje zemljišta iz zemljišnog fonda za potrebe Poljoprivredne mašinske stanice u Bugojnu*, od 15. septembra 1947. godine.

[763] ABiH, ARIK, k-441, dok. 17894. *Izdvajanje zemljišta iz zemljišnog fonda za potrebe Radničkog sportskog društva „Sloga“ u Doboju*, od 4. jula 1947. godine.

[764] I. Šabotić, *Agrarne prilike na širem području Doboja*, 141; ABiH, ARIK, k-438, dok. 15988. *Likvidacija zemljišnog fonda agrarne reforme i kolonizacije u Bosni i Hercegovini*, od 16. septembra 1947. godine.

[765] ABiH, ARIK, k-347, dok. 15255. *Izvještaj Odjeljenja za agrarnu reformu i kolonizaciju Javnom tužiocu NR Bosne i Hercegovine*, od 8. oktobra 1947. godine.

[766] ABiH, ARIK, k-441, dok. 18188, *Dopis Ministarstva poljoprivrede Bosne i Hercegovine vezan za problematiku i otklanjanje nedostataka*, od 29. oktobra 1947. godine.

je eksproprijacija dozvoljena, eksproprijacioni postupak proveo i okončao;
- da komisije za eksproprijaciju ubrzaju svoj rad i izdaju naloge za isplatu, a korisnici što prije izvrše isplatu dosuđene svote, naročito kada se radilo o eksproprijaciji nekretnina siromašnih lica;
- da se državni organi, ustanove i preduzeća postaraju za obezbjeđenje kredita za isplatu nekretnina koje će biti predmet eksproprijacije u narednoj 1948. godini, dok je za već izvršene eksproprijacije trebalo odmah naći načina i sredstava za njihovu isplatu.[767]

Ovaj zadatak je bilo neophodno realizovati odmah, a najkasnije do 1. decembra 1947. godine. Osim toga, neophodno je bilo dostaviti Predsjedništvu Vlade NR Bosne i Hercegovine obrazloženi izvještaj o svim pojedinačnim nedovršenim i u cjelosti neokončanim slučajevima eksproprijacije na području svakog SNO.[768]

Primjenjujući novi *ZARIK-u* Ministarstvo poljoprivrede Bosne i Hercegovine je tražilo od SAK-a da provedu, u skladu sa odredbama ovog zakona, reviziju i utvrde tačno stanje objekata koji su potpadali pod udar agrarne reforme i kolonizacije. U vezi sa tim, Ministarstvo je uputilo dopis[769] sreskim agrarnim komisijama u kojem je tražilo da se provjere svi predmeti eksproprijacije i da se pristupi otklanjanju nedostataka istih.

U skladu sa tim, SAK Brčko obavještava Ministarstvo da je pristupila provjeravanju predmeta za koje bi se mogle primijeniti odredbe novog *ZARIK-a*. Tom prilikom ustanovljeno je da na području sreza Brčko takvih slučajeva ima ukupno 68, ubrajajući tu i grad Brčko, na koji je otpadalo ukupno devet slučajeva. Dalje je utvrđeno da na području ovoga sreza treba provesti agrarnu raspravu u 47 slučajeva, od čega je na području grada Brčko otpadalo 15 slučajeva. Stoga je SAK Brčko provela agrarne rasprave u 53 slučaja i to na području 16 MNO i neke u gradu Brčko, dok se za 15 novih slučajeva u gradu nisu izvršile rasprave usljed pomanjkanja podataka. U državni zemljišni fond, izmjenom *ZARIK-a*, na području ovoga sreza dobijeno je 5.289 dunuma zemljišta, od čega je na grad otpadalo 1.100 dunuma.[770]

Nakon dopuna i izmjena *ZARIK-a* u drugoj polovini 1947. godine, od strane agrarnih komisija donošene su dopunske odluke o eksproprijaciji zemljišta koje je potpadalo pod udar agrarne reforme i kolonizacije. Tako je i

---

767 ABiH, ARIK, k-441, dok. 18188. *Dopis Ministarstva poljopivrede Bosne i Hercegovine vezan za problematiku ekspropijacije i otklanjanja nedostataka,* od 29. oktobra 1947. godine.

768 ABiH, ARIK, k-441, dok. 18188. *Dopis Ministarstva poljoprivrede Bosne i Hercegovine vezan za problematiku eksproprijacije i otklanjanja nedostataka*, od 29. oktobra 1947. godine.

769 Dopis Arik br. 11874/47, upućen je svim sreskim agrarnim komisijama 12. septembra 1947. godine.

770 ABiH, ARIK, k-442, dok. 18704. *Izvještaj SAK-e Brčko o primjeni novog ZARIK-a*, od 4. novembra 1947. godine.

Okružna agrarna komisija Tuzla, u predmetu eksproprijacije zemljišnog posjeda Franjevačkog samostana u Tolisi, na osnovi pravosnažne i izvršne odluke OAK-e Tuzla od 9. aprila 1946. godine, i Odluke Ministarstva poljoprivrede Bosne i Hercegovine, od 1. avgusta 1947. godine, donijela dopunsku odluku, na osnovi čl. 7 *ZARIK-a*, o oduzimanju zemljišnih posjeda Franjevačkog samostana u Tolisi u korist zemljišnog fonda.[771]

U nekim srezovima, u ovom periodu, agrarna reforma i kolonizacija su provođene ubrzanim tempom. Tako se na području sreza Derventa, u periodu od 20. do 31. oktobra 1947. godine, radilo na podjeli zemljišta iz zemljišnog fonda na području MNO Kulina, gdje je nadijeljeno 48 agrarnih interesenata i jedan beglučar, izdvojivši jednog vlasnika, šest kupovina iz ranijih godina i jednog uživaoca sa ukupno 1.110 dunuma i 69 m². Od toga se, u k.o Božincima 24 agrarna interesenta, pet kupovina iz ranijih godina, jedan beglučar i jedan uživalac sa 696 dunuma i 399 m², u k.o. Kulini, devet agrarnih interesenata i jedna kupovina iz ranijih godina sa 117 dunuma i 140 m², i u k.o Poljari, 15 agrarnih interesenata i jedan vlasnik 296 dunuma i 530 m². U ovom srezu je, također, bilo rezervisano zemljište za dvije ustanove (SNO Derventa i Narodna osnovna škola Poljari) u iznosu od 1.192 dunuma i 54 m², izvršivši pri tome i dvije zamjene sa vlasnicima slobodnog seljačkog posjeda radi arondacije površine rezervisane za potrebe SNO Derventa. Isto tako, na području sreza Derventa nadijeljeno je devet kolonista u k.o Božincima sa oko 430 dunuma, doneseno je nekoliko dopunskih odluka u pogledu eksproprijacije zemljišnih posjeda, te se radilo na prikupljanju daljnih novih slučajeva na koje bi se imao primijeniti novi *ZARIK.*[772]

Na području SNO Bosanska Krupa, u drugoj polovini 1947. godine nije se primjenjivao novi *ZARIK* iz razloga što se proces eksproprijacije u ovom srezu završio u 1946. godini, a velikih posjeda na području ovoga sreza nije bilo. Iz zemljišnog fonda dodijeljeno je agrarnim interesentima ukupno 550 dunuma.[773]

Na provođenje agrarne reforme i unutrašnje kolonizacije u 1947. godini uticaja je imala nova administrativno-teritorijalna podjela Bosne i Hercegovine.[774] Ministarstvo poljoprivrede Bosne i Hercegovine, po novom administrativno-teritorijalnom ustrojstvu, tražilo je od Planske komisije NR Bosne i Hercegovine da im putem katastra dostave površine pojedinih kultura po sreskim i mjesnim narodnim odborima. Usljed nove teritorijalno

771 ABiH, ARIK, k-453, dok. 4848. *Dopunska odluka OAK-e Tuzla*, Arik br. 305/46.

772 ABiH, ARIK; k-442, dok. 18316. *Izvještaj o radu SAK-e Derventa*, od 31. oktobra 1947. godine.

773 ABiH, ARIK, k-443, dok. 19732. *Dostava izvještaja o dodjeli zemljišta iz zemljišnog fonda u srezu Bosanska Krupa*, od 26. novembra 1947. godine.

774 Sredinom 1947. godine došlo je do novog administrativno-teritorijalnog ustrojstva Bosne i Hercegovine („Sl. list NR Bosne i Hercegovine“ br. 29/47), od 7. jula 1947. godine, čime se ukidaju okruzi. Novom administrativno-teritorijalnom podjelom uspostavljena je direktna veza između srezova i centralnih organa vlasti.

administrativne podjele Bosne i Hercegovine, Katastarski odsjek Planske komisije sav rad je podijelio u 2 grupe, i to:

- I grupa srezova u kojima su katastarske mape sačuvane u 48 srezova, i
- II grupa srezova u kojima su katastarske mape i katastarski operati potpuno, ili djelimično, uništeni (17 srezova).

U Bosni i Hercegovini bila su svega tri sreza u kojima nije bilo cijepanih katastarskih opština i to: Bosanski Šamac, Doboj i Gračanica. I za ove srezove navedeni Odsjek je imao statističke podatke prema najnovijoj podjeli. Na osnovi dostupnih podataka u 39 srezova cijepano je 195 katastarskih opština na 428 dijelova, dok za ostalih 26 srezova podaci u ovom periodu još nisu bili gotovi.[775] Da bi se imali tačni podaci o površinama sreskih i mjesnih narodnih odbora prema novoj teritorijalnoj podjeli, te izvršila revizija posjedovnog stanja zemljoradničkih porodica na osnovu katastra, bile su neophodne tačne evidencije ali i kadrovi i materijalna sredstva da se ovaj posao uspješno uradi. Naprijed navedeno imalo je značajnog uticaja na stanje u oblasti agrarne reforme i kolonizacije.

Prema podacima Ministarstva poljoprivrede NR Bosne i Hercegovine početkom novembra 1947. godine, na planu provođenja agrarne reforme i kolonizacije, stanje je bilo slijedeće:

- stanje zemljišnog fonda iznosilo je ukupno 82.876 ha obradivog zemljišta i 27.636 ha šumskog zemljišta. Od toga je, podijeljeno 46.323 ha obradivog, a 6.560 ha šumskog zemljišta je stavljeno na raspolaganje Ministarstvu šumarstva, te od obradivog, koje nije moglo služiti za dalju obradu. U fondu je ostalo zemljište koje su ostavili kolonisti i napušteno zemljište u ukupnoj površini od 25.913 ha, koje se, prema *ZARIK-u*, nije moglo još dijeliti, tako da je u zemljišnom fondu u tom periodu bilo još svega 4.081 ha nepodijeljenog zemljišta. U navedenom periodu faktičko stanje zemljišta nije se slagalo sa zemljišno-knjižnim stanjem, mali broj odluka o dodjeli zemljišta bio je proveden u zemljišnim knjigama. Kako bi se stanje na ovom planu popravilo pripremala se *Uredba za zemljišno-knjižno uvođenje dodijeljenog zemljišta putem agrarne reforme i kolonizacije*. Za provođenje agrarne reforme i kolonizacije neophodna su bila i određena sredstva. Tako je, u vremenu od 5. januara 1946. godine do 30. oktobra 1947. godine, potrošeno za ove potrebe 4.806.727 dinara. U 1946. godini izgrađene su ukupno 22 kolonističke kuće u Bosanskoj Gradiški, a do kraja 1947. godine bilo je planirano da se potpuno izgrade 364 kuće.[776]

---

775 ABiH, ARIK, k-446, dok. 46. *Dopis Ministarstva poljoprivrede Bosne i Hercegovine Planskoj komisiji NR Bosne i Hercegovine*, od 6. oktobra 1947. godine.

776 ABiH, ARIK, k-450, dok. 3172. *Izvještaj Odjeljenja za agrarnu reformu i kolonizaciju o stanju agrarne reforme i kolonizacije*, od 8. novembra 1947. godine.

Raspodjela zemljišta iz zemljišnog fonda, do 8. novembra 1947. godine, vršena je intenzivno na cijelom prostoru Bosne i Hercegovine. Kako je zemlja iz zemljišnog fonda podijeljena najbolje se može vidjeti iz slijedeće tabele:[777]

Kome je dodijeljeno	Broj Nedijelj-enih posjed	Obradivo zemljište		Šumsko zemljište		Ukupno	
		ha	a	ha	a	ha	a
Agrarnim interesentima	9.156	16.044	50	---	---	16.044	50
Unutrašnjim kolonistima	1.221	4.689	90	---	---	4.689	90
SRZ-ma	8	1.543	20	---	---	1.543	20
UKUPNO	**10.385**	**22.277**	**60**	**---**	**---**	**22.277**	**60**
Državnim polj. dobrima	30	10.036	80	---	---	10.036	80
Zdrav. obrazov. i ostalim ustan.	12	1.272	60	---	---	1.272	60
Razne drž. ustan.	30	280	20	---	---	280	20
Šume	1	---	---	27.248	20	27.248	20
UKUPNO	**73**	**11.589**	**60**	**27.248**	**20**	**27.248**	**20**

Iz zemljišnog fonda, do početka novembra 1947. godine, najviše je posjeda dodijeljeno agrarnim interesentima, ukupno 42% zemlje, unutrašnjim kolonistima je do navedenog perioda dodijeljeno 21,04% zemlje, državnim poljoprivrednim dobrima zemlja je dodijeljena u 30 slučajeva, u ukupnoj površini od 36,85% zemlje, dok su SRZ u ovom periodu, dodijeljene simbolične površine zemlje iz zemljišnog fonda i to ukupno 6,99%, a zdravstvenim, obrazovnim i drugim društvenim ustanovama pripalo je 3,28% zemlje iz zemljišnog fonda.

Dodjeljivanje zemlje iz zemljišnog fonda nastavljeno je i krajem 1947. i početkom 1948. godine. To je rađeno na cijelom prostoru Bosne i Hercegovine. Tako je na području sreza Derventa pod udar agrarne reforme i kolonizacije potpalo nekoliko velikih zemljišnih posjeda. Između ostalih predmetom eksproprijacije bili su veliki posjedi Ismeta i Esada Alibegovića i drugih. Ukupan posjed obojice bivših vlasnika koji je eksproprisan i ušao u zemljišni fond, iznosio je ukupno 651 dunum i 250 m². Dio posjeda, u ukupnoj površini od 230 dunuma podijeljen je unutrašnjim kolonistima iz Foče, dok je

[777] ABiH, ARIK, k-450, dok. 2080. *Raspodjela zemljišnog fonda u Bosni i Hercegovini*, od 8. novembra 1947. godine.

ostatak od 204 dunuma ostao raspoloživ, i pošto je bio u neposrednom susjedstvu sa imanjem Poljoprivredne škole u Derventi, dolazio je u obzir za dodjelu ovoj školi. Međutim, navedeni posjed privremeno je bila zaposjela Pozadna brigada Jugoslovenske armije za izvođenje vojnih vježbi. Bilo je planirano, čim Jugoslovenska armija odstupi sa navedenog zemljišta, da isto bude dodijeljeno Poljoprivrednoj školi u Derventi. Osim toga, SAK Derventa, prema ranijem sporazumu, ostala je dužna namiriti unutrašnjim kolonistima iz Foče još 120 dunuma zemlje, pa je prilikom donošenja konačne odluke za dodjelu Poljoprivrednoj školi morala voditi računa i o tome.[778]

I u drugim srezovim širom Bosne i Hercegovine vršena je podjela zemlje iz zemljišnog fonda. Krajem 1947. godine, za potrebe Okružnog zatvora u Mostaru, za formiranje ekonomije iz zemljišnog fonda izdvojeno je zemljište površine od 16 dunuma i 90 m².[779] Zemljišni fond na području Bosanske Krupe, površine 42.717 dunuma, bio je podijeljen 36 agrarnih interesenata, u ukupnoj površini od 5.055 dunuma, dvojici unutrašnjih kolonista ukupno je dodijeljeno 150 dunuma, jednoj SRZ 800 dunuma i 40 m², ustanovama i privrednim preduzećima u dva slučaja ukupno je dodijeljeno 700 dunuma, jednoj organizaciji 10 dunuma zemlje. Ukupno je, na području ovoga sreza, iz zemljišnog fonda podijeljeno 8.150 dunuma i 540 m², do februara 1948. godine.[780] Krajem 1947. godine, zemljište iz zemljišnog fonda dodijeljeno je za potrebe Rudnika Kreka, u Bukinju, Puračiću u srezu Tuzla. Na osnovi čl. 5 *ZARIK-a,* za ove potrebe dodijeljeno je zemljište bivše vlasništvo Madlene Tupljanin, rođene Salmon, na području k.o Lukavac, u površini od 33 dunuma zemlje radi proširenja dispozitivnog prostora, urbane regulacije, izgradnje raznih rudničkih objekata, separacije, ulaza u jamu i drugo. Ove nekretnine, pored rudnika, tražila je i Sindikalna podružnica saveza radnika i namještenika rudarske industrije u Puračiću, čiji je zahtjev odbijen.[781]

O kakvoj dinamici se radilo na dodjeli zemlje iz zemljišnog fonda krajem 1947. godine potvrđuje rad Odjeljenja za agrarnu reformu i kolonizaciju, koje je bilo zaduženo za praćenje radove na provođenju agrarne reforme i kolonizacije u ovom periodu. Prema izvještaju Odjeljenje je u decembru 1947. godine radilo na sljedećim poslovima:

- riješene su 62 žalbe, od kojih je 51 odbijena, a 11 poslato na nadopunu;
- donešeno je 128 rješenja za arondaciju;
- u tri slučaja izvršena su, odnosno donesena rješenja za dodjelu zemlje iz zemljišnog fonda za potrebe SRZ;

---

778 ABiH, ARIK, k-441, dok. 17891. *Dodjela zemljišta iz zemljišnog fonda Poljoprivrednoj školi u Derventi*, od 7. jula 1947. godine.

779 ABiH, ARIK, k-441, dok. 17490. *Izdvajanje zemljišta iz zemljišnog fonda i dodjela Upravi Okružnog zatvora u Mostaru*, od 10. novembra 1947. godine.

780 ABiH, ARIK, k-449, dok. 2960. *Izvještaj o stanju agrarne reforme SAK-e Bosanska Krupa,* od 28. februara 1948. godine.

781 ABiH, ARIK, k-443, dok. 19437. *Izdvajanje zemljišta iz zemljišnog fonda i dodjela Rudnicima lignita Kreka, Bukinje, Puračić u Kreki*, od 4. decembra 1947. godine.

- u šest slučajeva delegirana je nadležnost okružnih agrarnih komisija;
- doneseno je jedno rješenje za priznavanje većeg kulturnog i historijskog značaja vjerskih ustanova;
- održana je jedna rasprava vezana za posjed koji se nalazi na području dvije republike;
- riješeno je 257 predmeta novčane i administrativne prirode.[782]

U decembru 1947. godine, od strane Odsjeka za kolonizaciju odobreno je pet molbi za vanjsku kolonizaciju i sedam molbi za unutrašnju kolonizaciju, a odbijeno je 12 molbi.[783] Iz navedenog je izvještaja vidljivo da je krajem 1947. godine agrarna problematika u Bosni i Hercegovini bila još aktuelna.

Krajem 1947. godine radilo se i na dodjeljivanju zemljišta Ministarstvu šumarstva Bosne i Hercegovine, gdje je za potrebe ovog Ministarstva, izdvojeno zemljište u zaseoku Dombravi u Pruscima, od odseljenih Poljaka, dodijeljena je zemlja ukupne površine od 3.586 dunuma i 605 m², da bi se pošumljavanjem privelo trajnoj kulturi. Ministarstvu šumarstva predate su i zgrade Riša Jakov, oko 150 dunuma ovog posjeda dodjeljeno je agrarnim interesentima, a šest zgrada je komisijski prodato i novac položen Ministarstvu finansija fondu „Sredstava ukinutih fondova".[784]

Za potrebe Ministarstva narodnog zdravlja i socijalnog staranja NR Bosne i Hercegovine, iz zemljišnog fonda, prema čl. 4 tačka a) novog *ZARIK-a,* izdvojena su zemljišta površine od 150 dunuma i 930 m², koja su bila ekspropisana od nasljednika dr. Mehmeda Spahe, i 47 dunuma i 690 m² od nasljednika Ilije Vekića.[785] Nakon dopuna i izmjena *ZARIK-a*, na području Bosne i Hercegovine donošene su dopunske odluke po pitanju eksproprijacije zemljišta koje je potpadalo pod udar agrarne reforme i kolonizacije. Tako je donesena dopunska odluka od strane Okružne agrarne komisije Tuzla u predmetu eksproprijacije zemljišnog posjeda Franjevačkog samostana u Tolisi.[786]

Posebno karakterističan primjer provođenja agrarne reforme i kolonizacije vezan je za srez Drvar, sa čijeg je područja odselilo najviše kolonističkih porodica u Vojvodinu. Krajem 1947. i početkom 1948. godine, na području ovog sreza, zemljišni fond skoro da nije postojao, osim zemljišta kolonista površine 19.307 dunuma koje je bilo dato na privremenu obradu, uz ugovor, agrarnim interesentima, odnosno bližoj rodbini kolonista.

782 ABiH, ARIK, k-246, dok. 151. *Izvještaj o radu Odjeljenja za agrarnu reformu i kolonizaciju za mjesec decembar 1947. godine*.

783 ABiH, ARIK, k-246, dok. 151. *Izvještaj o radu Odjeljenja za agrarnu reformu i kolonizaciju u mjesec decembar 1947. godine*.

784 ABiH, ARIK, k-443, dok. 19192. *Izdvajanje iz zemljišnog fonda i predaja Ministarstvu šumarstva Bosne i Hercegovine*, od 14. januara 1948. godine.

785 ABiH, ARIK, k-445, dok. 21136. *Izdvajanje zemljišta iz zemljišnog fonda i dodjela Ministarstvu narodnog zdravlja za Medicinski fakultet*, od 31. decembra 1947. godine.

786 ABiH. ARIK, k-447, dok. 1339. *Dopis OAK-e Tuzla Odjeljenju za agrarnu reformu i kolonizaciju*, od 20. januara 1948. godine.

Konfiskovane zemlje na području ovoga sreza bilo je 201 dunum i 13 m², koja je bila dodijeljena MNO Drvar, Sreskom privrednom preduzeću pilane „Unac“, Stočarskoj radnoj zadruzi „Drvar“, Stočarskoj radnoj zadruzi u „Trubaru“ i Stočarskoj radnoj zadruzi u Prekaji. Kako su krajem 1947. godine stočarske radne zadruge bile rasformirane, ovo zemljište je u navedenom periodu ostalo neraspoređeno. Ekspropisanog zemljišta je na području ovoga sreza bilo 371 dunum. Kako odluke o istom nisu bile pravomoćne, ovo zemljište nije dijeljeno u pomenutom periodu. Po članu 7 tačka f) novog *ZARIK-a* bilo je 12.900 m² zemljišta, ustvari, postojale su evidencije o istom i, nakon 5. januara 1948. godine, ovo zemljište je ušlo u zemljišni fond. Po novom *ZARIK-u* nije bilo nijednog predmeta koji je ušao u zemljišni fond sa područja ovoga sreza.[787] Tako da ogromna zemlja kolonističkih porodica koje su odselile u Vojvodinu, nije bila dijelom zemljišnog fonda sreza Drvar.

Početak 1948. godine pripada završnoj fazi provođenja agrarne reforme i unutrašnje kolonizacije u Bosni i Hercegovini. Naime, u mnogim srezovima radilo se na donošenju dopunskih odluka i dodjeljivanju zemlje iz zemljišnog fonda. Cjelovitih podataka za rad sreskih agrarnih komisija u Bosni i Hercegovini iz ovog vremena nemamo, ali na osnovi dostupnih izvještaja o provođenju agrarne reforme i unutrašnje kolonizacije, evidentno je da se proces agrarne reforme i kolonizacije tekao tokom cijele 1948. godine, što i potvrđuju izvještaji pojedinih sreskih agrarnih komisija za ovu godinu.

Na području sreza Modriča, početkom januara 1948. godine, bilo je osam slučajeva na kojima je primijenjen novi *ZARIK*, tako da su od 3. do 6. januara 1948. godine održane četiri rasprave vezane za ukupno osam predmeta, gdje je uneseno u zemljišni fond ukupno 820 dunuma. U ovom periodu, u zemljišni fond ovoga sreza unijeto je zemljište kolonista koji su kolonizirani u Vojvodini, a takvih je bilo 35 sa ukupno 178 dunuma.[788] U januaru 1948. godine zemljišni fond na području sreza Sarajevo iznosio je ukupno 7.869 dunuma i 670 m². Od toga je podijeljeno agrarnim interesentima 1.869 dunuma i 71 m², kojih je na području ovoga sreza bilo 140, koji su ukupno posjedovali 4.970 dunuma i 243 m² sopstvenog zemljišta, općoj narodnoj imovini pripalo je 960 dunuma i 544 m², dok je u zemljišni fond ostalo 560 dunuma 812 m².[789] U srezu Zavidovići početkom 1948. godine ukupna površina obradivog zemljišta, bila je 5.097 dunuma i 253 m² i 9.641 dunum i 215 m² neobradivog zemljišta ili ukupno 14.738 dunuma i 468 m². U ovom srezu bilo je 816 agrarnih interesenata koji su imali ukupno 8.248 dunuma sopstvenog zemljišta. Iz zemljišnog fonda, zemljište je dobilo ukupno 67 agrarnih interesenata, kojima je dodijeljeno 660 dunuma i 332 m² obradivog zemljišta i 122 dunuma 433 m² neobradivog zemljišta. Državnim poljoprivrednim dobrima podijeljeno je 42

787 ABiH, ARIK, k-446, dok. 640. *Dostavljanje izvještaja o stanju agrarne reforme na području sreza Drvar za mjesec decembar 1947. godine*.

788 ABiH, ARIK, k-446, dok. 481. *Izvještaj SAK-e Modriča*, od 9. januara 1948. godine.

789 ABiH, ARIK, k-446, dok. 96. *Izvještaj o stanju zemljišnog fonda ekspropisanog po čl. 7. ZARIK-a na području sreza Sarajevo*, od 5. januara 1948. godine.

dunuma i 720 m², ustanovama je podijeljeno 92 dunuma i 110 m² i organizacijama 14 dunuma i 610 m². U zemljišni fond, početkom januara 1948. godine, u srezu Zavidovići bilo je 4.287 dunuma i 481 m² obradivog i 9.518 dunuma i 552 m² neobradivog zemljišta, što je bilo ukupno 13.806 dunuma i 33 m².[790]

Na području sreza Bosanska Krupa, početkom februara 1948. godine, radilo se na izradi odluka vezanih za zemlju kolonista koji su odselili u Vojvodinu a nisu se vratili u roku dvije godine na svoja stara imanja, tako da su izgubili zakonsko pravo na ove posjede. Takvih posjeda na području sreza bilo je 260, sa ukupno 8.450 dunuma. Napuštenih posjeda, po čl. 7 tačka f) iz 1941. godine, a gdje se vlasnici nisu vratili do 5. januara 1948. godine, bilo je 122 sa ukupnom površinom od 4.482 dunuma. Napuštenih posjeda, koji su ostali bez sopstvenika i bez pravnog nasljednika, po kojima je sreski sud trebao donijeti odluke, bilo je na području ovoga sreza 3.750 dunuma, dok je do tada pod sudskim odlukama, ušlo u zemljišni fond samo 66 dunuma, sa ukupno tri odluke. Ukupno je bilo zemlje odseljenih kolonista 26.068 dunuma, sa 626 posjeda. Eksproprisanog zemljišta, od nezemljoradničkih porodica, kojima je oduzet zakonski maksimum iznad 30 dunuma, od pet domaćinstava, a od istih je ukupno oduzeto 146 dunuma zemlje. Od toga je dodijeljeno Šumskom industrijskom preduzeću „Grmeč“ 60 dunuma, a ostala površina je podijeljena agrarnim interesentima, konfiskovanog zemljišta od narodnih neprijatelja, na području ovoga sreza, bilo je oko 500 dunuma koje je podijeljeno agrarnim interesentima.[791]

U februaru mjesecu 1948. godine u nekim srezovima su radile agrarne komisije. Tako je bilo i na području sreza Nevesinje, gdje je stanje agrarnog fonda bilo sljedeće: pod udar agrarne reforme i kolonizacije potpadalo je ukupno 52 zemljišna posjeda, od čega je 38 bilo konfinskovanih posjeda narodnih neprijatelja. Od ukupnog zemljišta iz zemljišnog fonda, na oranice je otpadalo ukupno 1.285 dunuma i 434 m² zemlje, na vrtove i voćnjake 50 dunuma, na livade 991 dunum i 870 m², na šume i šikare 2.288 dunuma, na pašnjake 888 dunuma, 200 m² zemljišta nepodobnog za obradu, 138 dunuma podobnog za obradu, na močvare, koje se mogu kultivisati, 50 dunuma, a koje se ne mogu kultivisati 60 dunuma. Neplodnog zemljišta je bilo 307 dunuma i 968 m², što je ukupno iznosilo 6.059 dunuma i 472 m².[792] Iz zemljišnog fonda na području sreza Nevesinje, agrarnim interesentima data je nadopuna od 115 dunuma oranice, 80 dunuma livade i 30 dunuma pašnjaka nepogodnog za obradu, što je ukupno iznosilo 257 dunuma i 300 m². Agrarnim interesentima bezemljašima dodijeljeno je 100 dunuma oranice, SRZ-ma 1.030 dunuma

790 ABiH, ARIK, k-447, dok. 792. *Izvještaj o dodjeljivanju zemljišta na području sreza Zavidovići*, od 1. januara 1948. godine.

791 ABiH, ARIK, k-449, dok. 2960. *Izvještaj o stanju agrarne reforme na području sreza Bosanska Krupa*, od 28. februara 1948. godine.

792 ABiH, ARIK, k-449, dok. 2408. *Stanje agrarnog fonda na području sreza Nevesinje*, od 18. februara 1948. godine.

šume, državnim poljoprivrednim dobrima 99 dunuma i 200 m² oranice i 10 dunuma livade, ustanovama i privrednim preduzećima 233 dunuma i 300 m² šume, tako da je na području ovoga sreza izdvojeno 314 dunuma i 200 m² oranice, 90 dunuma livade, 1.263 dunuma i 300 m² šume, 30 dunuma pašnjaka nepogodnog za obradu i 32 dunuma i 300 m² pašnjaka pogodnog za obradu, što je ukupno iznosilo 1.729. dunuma i 800 m² zemljišta.[793]

Krajem februara 1948. godine, u srezu Maglaj ukupno je bilo 26 posjeda koji su potpadali pod udar agrarne reforme i kolonizacije. Od toga na oranice je otpadalo 705 dunuma i 619 m², na vrtove je otpadalo 36 dunuma i 601 m², na livade je otpadalo 91 dunum 757 m², šumskog zemljišta je bilo 820 dunuma i 724 m², pašnjaka 45 dunuma i 418 m² i na neplodno zemljište sedam dunuma i 725 m² zemljišta. Ukupno na području ovoga sreza bilo je 1.708 dunuma i 844 m².[794]

I u drugim srezovima proces agrarne reforme je privođen kraju. U srezu Ključ, broj posjeda koji je podpadao pod udar agrarne reforme i kolonizacije bio je 573, od čega je 370 otpadalo na posjede koje su kolonisti ostavili i 125 na napuštene posjede. Od ukupnog zemljišta iz zemljišnog fonda na oranice je otpadalo 7.850 dunuma i 841 m², na vrtove i voćnjake 176 dunuma i 737 m², na livade 4.132 dunuma i 692 m², na šume 3.671 dunuma i 790 m², na pašnjake 137 dunuma, na trstike i močvarno zemljište 3 dunuma i na neplodno zemljište 293 dunuma i 500 m², što je ukupno iznosilo 16.266 dunuma i 566 m².[795]

U srezu Foča, stanje zemljišnog fonda krajem marta 1948. godine bilo je slijedeće: ukupno posjeda koji su potpali pod udar agrarne reforme i kolonizacije bilo je 187, od čega se 100 posjeda odnosilo na konfiskovane posjede narodnih neprijatelja. Od toga je, na oranice otpadalo 1.297 dunuma i 940 m², vrtove i voćnjake 44 dunuma, na livade je otpadalo 1.724 dunuma i 620 m², na šume 1.782 dunuma i 634 m², a neplodnog zemljišta bilo je 260 dunuma i 800 m². Zemljišni fond na području sreza Foča iznosio je ukupno 5.451 dunum i 924 m². Zemljište iz zemljišnog fonda podijeljeno je u 65 slučajeva agrarnim interesentima kao nadopuna u ukupnoj površini od 268 dunuma i 16 m² oranice, 27 dunuma i 800 m² vrtova i voćnjaka, 686 dunuma i 516 m² livada, 1.466 dunuma 931 m² šumskog zemljišta, 335 dunuma i 284 m² pašnjaka podobnih za obradu i 122 dunuma i 800 m² neplodnog zemljišta, što je ukupno iznosilo 1.924 dunuma i 215 m².[796]

---

793 ABiH, ARIK, k-449, dok. 2408. *Izvještaj SAK-e Nevesinje*, od 18. februara 1948. godine.

794 ABiH, ARIK, k-449, dok. 2729. *Ukupni zemljišni fond na području sreza Maglaj*, od 24. februara 1948. godine.

795 ABiH, ARIK, k-452, dok. 4372. *Izvještaj o stanju radova SAK-e Ključ*, od 3. marta 1948. godine.

796 ABiH, ARIK, k-451, dok. 3559. *Izvještaj o stanju radova agrarne reforme i kolonizacije u srezu Foča*, od 24. marta 1948. godine.

U srezu Bihać, prema podacima Sreske agrarne komisije, početkom marta 1948. godine, ukupno je bilo 883 posjeda koji su potpadali pod udar agrarne reforme i kolonizacije u ukupnoj površini od 25.984 dunuma i 755 m².[797] Do marta 1948. godine dodijeljeno je, ukupno, agrarnim interesentima 192 dunuma i 113 m², dok su isti posjedovali vlastitog zemljišta u ukupnoj površini od 162 dunuma i 250 m². Pored toga, u srezu Bihać je dodijeljeno jednoj SRZ-i ukupno 118 dunuma i 385 m² oranice, sedam dunuma i 310 m² vrtova i voćnjaka, 70 dunuma i 388 m² livada, dva dunuma 560 m² pašnjaka i 930 m² neplodnog zemljišta. Ukupno je u srezu Bihać, iz zemljišnog fonda, dodijeljeno 391 dunum 686 m² zemljišta.[798]

Jedan dio zemljišta iz zemljišnog fonda dodjeljivan je GNO za formiranje ekonomija sa ciljem razvijanja poljoprivredne proizvodnje za potrebe gradskog stanovništva. Tako je iz zemljišnog fonda, u martu 1948. godine, izdvojeno zemljište za potrebe obrazovanja gradske ekonomije u Mostaru. Naime, GNO Mostar donio je odluku o izdvajanju zemljišta za ove potrebe u više katastrskih općina na području ovoga sreza (Ljuti Dolac, Kruševo, Polog, Uzarići i Miljkovica).[799] Na području ovog sreza, u martu 1948. godine, stanje zemljišnog fonda bilo je slijedeće: broj posjeda koji je podpadao pod udar agrarne reforme i kolonizacije bilo je 143, od čega je na konfiskovane posjede narodnih neprijatelja otpadalo 90 posjeda, sa ukupno 8.411 dunuma i 652 m².[800] Zemljište iz zemljišnog fonda na području ovoga sreza bilo je dodijeljeno u 262 slučaja kao nadopuna agrarnim interesentima, i to u ukupnoj površini od 2.350 dunuma i 4 m², a ustanovama i privrednim preduzećima je dodijeljeno ukupno 62 dunuma i 257 m².[801] Velike površine, koje su ušle u zemljišni fond, bile su nepodijeljene iz razloga što je SAK planirala 400 dunuma za gradsku ekonomiju Mostara, MNO Žitomislići, za SRZ-u, predviđeno je 4.550 dunuma i 285 m² neobradive i 99 dunuma i 840 m² obradive zemlje, iako SRZ-a u to vrijeme nije bila ni osnovana. Znatne površine zemlje ostale su neraspoređene po MNO iz razloga što zemlju zbog lošeg kvaliteta i agrarni interesenti nisu je htjeli primiti. Nakon provedenog procesa eksproprijacije vlasnicima zemlje je bilo ostavljeno:

- jedan veliki nezemljoradnički posjed, gdje je ostavljeno 33 dunuma 776 m²;
- 717 dunuma vjerskim ustanovama;
- 1.167 dunuma nezemljoradnicima;

797 ABiH, ARIK, k-449, dok. 2884. *Izvještaj SAK-e Bihać*, od 28. februara 1948. godine.

798 ABiH, ARIK, k-449, dok. 2884. *Izvještaj SAK-e Bihać*, od 28. februara 1948. godine.

799 ABiH, ARIK, k-454, dok. 5387. *Dodjela zemlje iz zemljišnog fonda za formiranje gradske ekonomije Mostar*, od 17. maja 1948. godine.

800 ABiH, ARIK, k-450, dok. 3044. *Izvještaj o stanju agrarne reforme i kolonizacije SAK-e Mostar,* od 12. marta 1948. godine.

801 ABiH, ARIK, k-450, dok. 3044. *Izvještaj o stanju agrarne reforme i kolonizacije SAK-e Mostar*, od 12. marta 1948 .godine.

- jedan veliki zemljoradnički posjed sa ukupno 241 dunum i 463 m².[802]

U srezu Bugojno, u aprilu 1948. godine, bilo je 11.929 dunuma i 449 m² zemljišta koje je ušlo u zemljišni fond. Iz zemljišnog fonda, u srezu Bugojno, do navedenog perioda, podijeljeno je ustanovama i preduzećima zemljište u 3 slučaja u ukupnoj površini od 117 dunuma oranice i 13 dunuma livade. Po odobrenju Ministarstva poljoprivrede dato je državnoj tvornici koža u Bugojnu 53 dunuma i 320 m², Sreskoj poljoprivrednoj mašinskoj stanici 65 dunuma i 700 m², šumskoj upravi Bugojno za rasadnik 10 dunuma i 920 m², što je ukupno iznosilo 129 dunuma i 940 m². U ovom srezu, bivšim vlasnicima ostavljeno je zemlje: veleposjednicima 150 dunuma i 40 m², zemljoradnicima 8.318 dunuma i 569 m² i nezemljoradnicima 249 dunuma i 13 m², što je ukupno iznosilo 8.717 dunuma i 622 m².[803]

Prema podacima od aprila 1948. godine, kolonisti iz sreza Čapljina, koji su odselili, ostavili su oko 273 dunuma zemlje. Radilo se uglavnom o čifčijskim selištima, te se u zemljišno-knjižnom uredu nije moglo tačno ustanoviti vlasničko stanje ovih posjeda. Kolonisti, koji su odselili, u većini slučajeva ostavili su kod kuće braću i roditelje, a zemlja se vodila na roditeljima koji nisu odselili u Vojvodinu.[804] Tako da se i na ovom području provodila politika da su kolonizatorske porodice zadržale zemlju u svom zavičaju.

U srezu Velika Kladuša, početkom maja 1948. godine, ukupna površina zemljišnog fonda iznosila je 8.812 dunuma. Do navedenog vremena, ukupno je podijeljeno 8 posjeda agrarnim interesentima, u ukupnoj površini od 158 dunuma, od čega devet dunuma i 56 m² oranice, tri dunuma i 30 m² livade i tri dunuma šume.[805]

U srezu Trebinje, početkom juna 1948. godine, bilo je ukupno 379 posjeda ukupne površine od 24.346 dunuma i 628 m². Zemljište iz zemljišnog fonda je podijeljeno u 44 slučaja agrarnim interesentima, u ukupnoj površini od 333 dunuma i 605 m², 844 dunuma i 629 m² bilo je obradive zemlje, pašnjaka 1.035 dunuma i 294 m², što je ukupno iznosilo 2.213 dunuma i 520 m². U zemljišnim knjigama je izvršen prenos dodjeljenog zemljišta. Ustanovama i privrednim organizacijama dodijeljena je zemlja u dva slučaja, i to: Duhanskoj stanici dva dunuma i 292 m² i Vonapu šest dunuma i 594 m². Ukupno, iz zemljišnog fonda podijeljeno je 2.222 dunuma i 414 m² zemljišta. U zemljišni fond nepodijeljenih grupisanih posjeda ostalo je još 333, u površini od 22.124

---

802 ABiH, ARIK, k-450, dok. 3044. *Izvještaj o stanju agrarne reforme i kolonizaciji SAK-e Mostar*, od 12. marta 1948. godine.

803 ABiH, ARIK, k-452, dok. 4381. *Izvještaj o stanju agrarne reforme i kolonizacije na području sreza Bugojno*, od 20. aprila 1948. godine.

804 ABiH, ARIK, k-453, dok. 4652. *Donošenje odluke o unošenju u državni zemljišni fond posjeda kolonista koji su preselili u Vojvodinu*, od 26. aprila 1948. godine.

805 ABiH, ARIK, k-453, dok. 4958. *Izvještaj o stanju radova agrarne reforme i kolonizacije na području sreza Velika Kladuša*, od 8. maja 1948. godine.

dunuma i 214 m².[806] U srezu Trebinje, do početka jula 1948. godine poslovi na provođenju agrarne reforme i kolonizacije nisu bili završeni. Ovo se, prije svega, odnosilo na napuštena kolonistička imanja iako su ista bila unesena u zemljišni fond i zato bile izdate odluke od strane SAK Trebinje, OAK Mostar je jedan broj tih odluka vratila na ponovno provjeravanje. Naime, po ovom pitanju u procesu provođenja odredaba *ZARIK-a* je bilo veoma puno nepravilnosti i zloupotreba. Iako je Ministarstvo poljoprivrede uputilo raspis po ovom pitanju,[807] takvih slučajeva na području sreza Trebinje je bilo, zbog čega je SNO Trebinje tražio od OAK Mostar da prizna uvjerenja izdata po ovom pitanju od strane MNO i SNO.[808]

U srezu Derventa, početkom jula 1948. godine, u zemljišni fond bilo je uneseno 1.139 dunuma i 189 m², od čega je na obradivo zemljište otpadalo 770 dunuma i 124 m², dok je na šume otpadalo 361 dunum i 255 m².[809] U srezu Cazin, pod udar agrarne reforme i kolonizacije potpadalo je ukupno 190 posjeda, sa ukupno 7.360 dunuma i 772 m² zemlje.[810]

Zemljišni fond u srezu Goražde, sredinom 1948. godine, sastojao se od ukupno 37 posjeda koji su iznosili 4.300 dunuma i 878 m² zemljišta.[811] Ukupno je iz agrarnog fonda dodijeljeno, u pet slučajeva, agrarnim interesentima-bezemljašima 614 dunuma i 800 m² oranice, i 62 dunuma pašnjaka pogodnog za obradu, što je ukupno bilo 676 dunuma i 800 m². Unutrašnjim kolonistima podijeljena je zemlja u dva slučaja i to 200 dunuma oranice i 200 dunuma livade, ili, ukupno 400 dunuma zemlje. Državnim poljoprivrednim dobrima podijeljeno je 1.520 dunuma vrtova i voćnjaka i 400 dunuma šumskog zemljišta, ili, ukupno 1.920 dunuma zemljišta. Ustanovama i privrednim preduzećima podijeljeno je 121 dunum i 100 m². Ukupno je u pet slučajeva podijeljeno 935 dunuma oranice, 1.520 dunuma vrtova i voćnjaka, 400 dunuma livada, 400 dunuma šume i 62 dunuma pašnjaka ili ukupno 3.117 dunuma i 900 m².[812] Iz zemljišnog fonda, na području sreza Cazin, u 14 slučajeva izvršena je nadopuna zemljišta agrarnim interesentima, ili, ukupno 190 dunuma i 730 m² oranice, 100 dunuma i 310 m² livada i 200 m² neplodnog zemljišta, što je ukupno bilo 300 dunuma i 600 m² zemlje. U dva slučaja

806 ABiH, ARIK, k-454, dok. 5378. *Izvještaj o stanju radova agrarne reforme i kolonizacije na području sreza Trebinje*, od 2. juna 1948. godine.

807 ABiH, ARIK, k-456, dok. 6178. *Ministarstvo poljoprivrede Bosne i Hercegovine uputilo je raspis Arik br. 2002/48*, od 10. februara 1948. godine koji je glasio „Za utvrđivanje činjenice da se porodice u smislu izmijenjenog čl. 7 tačke f) *ZARIK-a* nisu vratile na svoj posjed, dovoljno je uvjerenje izdato od strane MNO, ovjereno po SNO, a potpisano i u jednom i u drugom slučaju od strane predsjednika i sekretara jednog i drugog odbora. Povremeni dolazak pojedinih članova porodice na posjed radi izdavanja iste pod zakup nije se moglo smatrati istinskim povratkom“.

808 ABIH, ARIK, k-456, dok. 6178.

809 ABiH, ARIK, k.455, dok. 6024/48. *Izvještaj SAK-e Derventa o provođenju agrarne reforme i kolonizacije na području ovoga sreza*, od 6. jula 1948. godine.

810 ABiH, ARIK, k-449, dok. 2772. *Stanje agrarnog fonda na području sreza Cazin*.

811 ABiH, ARIK, k-449, dok. 2487. *Stanje agrarnog fonda na području sreza Goražde*.

812 ABiH, ARIK, k-449, dok. 2487. *Stanje agrarnog fonda na području sreza Goražde*.

zemljište je dodijeljeno ustanovama i privrednim preduzećima u površini od 80 dunuma i 510 m² oranice, 42 dunuma, što je ukupno 122 dunuma i 710 m² zemljišta. Ukupno je iz zemljišnog fonda na području sreza Cazin podijeljeno 455 dunuma i 400 m² zemljišta.[813]

U srezu Tešanj, početkom septembra 1948. godine, bilo je 55 posjeda koji su došli pod udar agrarne reforme i kolonizacije, sa ukupnom površinom od 18.255 dunuma zemlje. Najveći dio ove zemlje podijeljen je agrarnim interesentima i poljoprivrednim dobrima.[814] U srezu Sarajevo, za potrebe Gradske ekonomije Sarajevo izvršena je eksproprijacija zemljišta ukupne površine 130 dunuma i 120 m² u Mokrom, čiji su vlasnici bili nasljednici Sime Ćeremidžića iz Mokrog, s tim da se istim da zemljište iste površine i kvaliteta u Mokrom.[815]

Zemljište, je iz zemljišnog fonda, tokom 1948. godine dijeljeno za potrebe državnih ustanova. Tako je Kazneno popravnom domu Zenica, za ekonomiju, dodijeljeno ukupno 250 dunuma bivšeg njemačkog imanja, Šumskom gazdinstvu dodijeljen je šumski posjed u Vranduku od 1.317 dunuma, a ostatak, od 250 dunuma njemačkih posjeda, predat je Upravi narodnih dobara pri GNO Zenica.[816] Za potrebe GNO Jajce izvršena je eksproprijacija zemljišta, vlasništvo Franjevačkog samostana u Jajcu, površine od 12 dunuma i 150 m².

Tokom 1948. godine, zemljište iz zemljišnog fonda dodjeljivano je za potrebe brojnih privrednih organizacija za razne namjene. Ministarstvo poljoprivrede Bosne i Hercegovine, je od SAK Zavidovići tražilo da se iz zemljišnog fonda ovoga sreza, za potrebe Elektrane Zenica, izdvoji 120 dunuma zemljišta za osnivanje sopstvene ekonomije. Međutim, ovo zemljište je već ranije bilo dodijeljeno Šumskom gazdinstvu za osnivanje sopstvene ekonomije, o čemi je SNO Zavidovići obavijestio Ministarstvo poljoprivrede Bosne i Hercegovine. No, i pored toga Ministarstvo poljoprivrede je odbilo sve prigovore SAK-e Zavidovići po ovom pitanju te donijelo *Rješenje* kojim se navedeno zemljište dodjeljuje Elektrani Zenica te se traži da SAK Zavidovići isto preda Elektarani Zenica i obavijesti Ministarstvo poljoprivrede o tome.[817]

Bilo je i onih srezova, gdje je agrarna reforma i kolonizacija, sredinom 1948. godine, bila završena. Tako je početkom jula 1948. godine, bilo u srezu Zenica. Sve odluke iz oblasti agrarne problematike bile su izrađene i provedene u zemljišnim knjigama i katastarskom operatu. Naime, u ovom srezu nije ni

---

813 ABiH, ARIK, k-449, dok. 2772. *Izvještaj o stanju agrarne reforme i kolonizacije u srezu Cazin bez datuma*.

814 ABiH, ARIK, k-458, dok. 7669. *Izvještaj o stanju radova na provođenju agrarne reforme i kolonizacije na području sreza Tešanj*, od 7. septembra 1948. godine.

815 ABiH, ARIK, k-458, dok. 7682. *Rješenje Odjeljenja za agrarnu reformu i kolonizaciju*, od 12. oktobra 1948. godine.

816 ABiH, ARIK, k-455, dok. 6063. *Izvještaj o stanju radova agrarne reforme i kolonizacije u srezu Zenica*, od 7. jula 1948. godine.

817 ABiH, ARIK, k-451, dok. 4065. *Dodjela zemljišta iz zemljišnog fonda za potrebe Elektrane Zenica*.

bilo nekih velikih aktivnosti na planu agrarne reforme. U ovom srezu bio je samo jedan veliki posjed, i to šumski u k.o Vranduk, koji je predat Šumskom gazdinstvu na upravljanje. Također je bio samo jedan posjed banaka, i isti nije držala banka, nego seljaci kojima je ranije bio dodijeljen. U srezu Zenica samo dva vjerska objekta došla su pod udar agrarne reforme i kolonizacije. Zemljoradničkih posjeda, preko 350 dunuma, na području sreza nije bilo, nezemljoradničkih posjeda preko 30 dunuma, bilo je sasvim malo, dok posjeda stranih državljana u ovom srezu nije bilo. Ukupno, u zemljišnom fondu ovoga sreza ušla su 83 zemljišna posjeda, od čega 66 posjeda Nijemaca, osam posjeda su bili begluci, četiri nezemljoradnička posjeda, dva posjeda vjerskih ustanova i po jedan posjed banke, jedan veliki posjed i jedan posjed bez sopstvenika. Kada je riječ o dodjeljivanju zemlje iz agrarnog fonda agrarnih interesenata, kojima je dodijeljena zemlja iz zemljišnog fonda bilo je 52, agrarnih interesenata bezemljaša, bilo je 12, a u tri slučaja zemljište iz zemljišnog fonda dodijeljeno je ustanovama i privrednim preduzećima, što je ukupno bilo 66 slučaja. Iz zemljišnog fonda je ukupno nadijeljeno 309 ha i 42 ara zemlje.[818]

U skladu sa izmjenama i dopunama *ZARIK-a*, u 1948. godini, okružne agrarne komisije su radile završne aktivnosti na donošenju naknadnih odluka po pitanju zemljišta koje je ranije eksproprisano. Tako je OAK Tuzla, na zahtjev sreskih agrarnih komisija, radila na donošenju više naknadnih odluka. U maju 1948. godine, OAK Tuzla donijela je dvije doopunske odluke, i to: u slučaju posjeda nasljednika Paše Ćerimagić, gdje je ostalo svim suvlasnicima po 30 dunuma obradive zemlje, a 90 dunuma je eksproprisano i uvršteno u zemljišni fond. Drugi slučaj vezan je za zemljišni posjed nasljednika Fazlage Selmanagića, gdje je, dopunskom odlukom od 17. maja 1948. godine, svim suvlasnicima kao zemljoradnicima ostavljeno 215 dunuma i 882 m² obradive zemlje i 52 dunuma šume, a eksproprisano je i uvršteno u zemljišni fond 132 dunuma i 218 m² zemljišta.[819]

O tempu i stanju provođenja agrarne reforme i kolonizacije u Bosni i Hercegovini pokazuje i izvještaj Odjeljenja za agrarnu reformu i kolonizaciju za juli 1948. godine. Aktivnosti na provođenju agrarne reforme i kolonizacije nisu se odvijale velikim tempom, što potvrđuju aktivnosti urađene u toku ovog mjeseca:

- riješeno je u drugostepenom postupku osam žalbi, od toga odbijeno šest, a tražena nadopuna u dva slučaja;
- u osam slučaja izvršeno izdvajanje zemlje iz zemljišnog fonda;
- u dva slučaja udovoljeno zahtjevu za zaštitu zakonitosti;
- u šest slučaja izvršena je dodjela zemlje iz zemljišnog fonda po čl. 5 *ZARIK-a*;

[818] ABiH, ARIK, k-455, dok. 6063. *Izvještaj o stanju agrarne reforme i kolonizacije na području sreza Zenica*, od 7. jula 1948. godine.
[819] ABiH, ARIK, k-455, dok. 5524. *Izvještaj OAK-e Tuzla*, od 8. juna 1948. godine.

- riješeno 164 predmeta administartivno-pravne prirode.[820]

U julu 1948. godine, Odjeljenje je radilo na rješavanju spisa i likvidaciji poslova vanjske kolonizacije, pri čemu je riješeno šest molbi, te odobreno preseljenje pojedincima.[821]

Kako se proces provođenja agrarne reforme i kolonizacije privodio kraju, Ministarstvo poljoprivrede Bosne i Hercegovine je tražilo od agrarnih komisija otklanjanje svih nedostataka i dostavljanje preciznih podataka i evidencija svih radova vezanih za provođenje agrarne reforme i kolonizacije.[822]

Jedno od važnih pitanja u procesu provođenja agrarne reforme i kolonizacije odnosilo se na pitanje uknjiženja prava svojine na državnoj nepokretnoj imovini. Po članu 1. *Uredbe o uknjiženju prava svojine na državnoj nepokretnoj imovini*,[823] državna nepokretna imovina uknjižena je u zemljišnim knjigama kao opštenarodna imovina sa označenjem organa-ustanove kojima je ova imovina predata na upravljanje. Da bi se u zemljišnim knjigama državna nepokretna imovina mogla uknjižiti kao opće narodna imovina i označiti u njima organ upravljanja, potrebno je bilo da državni organi navedeni u čl. 7 *Uredbe*, izdaju isprave o određivanju organa upravljanja na osnovi kojih će se isprava u zemljišnim knjigama izvršiti upis oznaka organa upravljanja. U praksi se obično nije provodio čl. 7 navedene *Uredbe*, na što je i upozorilo Ministarstvo pravosuđa NR Bosne i Hercegovine, jer se nisu izdavale neophodne isprave i određivao organ upravljanja, te se isprave nisu dostavljale sudovima radi upisa u zemljišnim knjigama. Stoga je Ministarstvo poljoprivrede Bosne i Hercegovine tražilo da državni organi, nadležni u smislu čl. 7 *Uredbe*, neodložno izdaju isprave o određivanju organa upravljanja, a zatim, da organi upravljanja te isprave najhitnije pošalju sudovima radi uknjiženja. Sva državna nadleštva, državne ustanove i državna privredna preduzeća, koja su upravljala državnom nepokretnom imovinom, imali su obavezu tačno i hitno navedeno odraditi.[824]

Ministarstvo poljoprivrede Bosne i Hercegovine je u drugoj polovini 1948. godine tražilo da se zemlja iz zemljišnog fonda dodjeli zemljoradničkim zadrugama. U vezi ovoga pitanja Komitet zadrugarstva pri Vladi NR Bosne i Hercegovine tražio je od Ministarstva poljoprivrede Bosne i Hercegovine da

---

820 ABiH, ARIK, k-456, dok. 6368. *Izvještaj o radu Odjeljenja za agrarnu reformu i kolonizaciju za juli 1948. godine*.

821 ABiH, ARIK, k-456, dok. 6368. *Izvještaj o radu Odjeljenja za agrarnu reformu i kolonizaciju za juli 1948. godine*.

822 ABiH, ARIK, k-455, dok. 5513. *Dopis Odjeljenja agrarne reforme i kolonizacije sreskim agrarnim komisijama, gdje se traži dostavljanje detaljnih izvještaja o stanju radova agrarne reforme i kolonizacije*, od 18. decembra 1947. godine.

823 „Sl. list FNRJ“, br. 58/47.

824 ABiH, ARIK, k-457, dok. 6537. *Hitnost postupanja po Uredbi o uknjiženju prava svojine na državnoj nepokretnoj imovini*, od 11. avgusta 1948. godine.

dio zemlje, iz zemljišnog fonda koji nije rezervisan za poljoprivredna dobra i druge svrhe, dodijeli ZZ.[825]

Na području skoro svih SAK nalazila su se zemljišta koja su po čl. 4 i 7 *ZARIK-a* ušla u zemljišni fond, a koja do aprila mjeseca 1948. godine, nisu bila podijeljena. Mnoge ZZ bile su zainteresovane za dodjelu zemljišta iz zemljišnog fonda, radi osnivanja uzornih imanja, stvaranja ekonomija i sjemenskih stanica i drugih formi poljoprivrednog djelovanja, što bi doprinijelo sveukupnom razvoju poljoprivrede na području Bosne i Hercegovine. Kako bi se stanje na tom planu preduprijedilo, Ministarstvo poljoprivrede Bosne i Hercegovine je od sreskih agrarnih komisija tražilo slijedeće:

- da SAK stupe u vezu sa svim ZZ na području svoga sreza, te ustanove i izdvoje iz zemljišnog fonda sve one površine podesne za djelovanje ZZ. Prvenstvo imaju veći kompleksi kao cjeline;
- sa zemljištem su se imale prvo podmiriti SRZ, kako one koje su bile osnovane tako i one koje su bile u osnivanju, a zatim nabavno-prodajne zadruge;
- SAK u saradnji sa geometrima, trebaju pružiti sve neophodne podatke iz zemljišnih knjiga, iz kojih se može vidjeti koje se površine trebaju izdvojiti iz zemljišnog fonda za ove namjene;
- prije nego se izdvoji zemljište iz zemljišnog fonda za potrebe ZZ, potrebno je da se SAK savjetuju sa SNO oko izdvajanja zemljišta;
- U područjima gdje su postojala državna poljoprivredna dobra ili ustanove Ministarstvo poljoprivrede trebalo je stupiti u vezu sa ovim dobrima i ustanovama i ustanoviti da li bi se pojedina zemljišta mogla istim pripojiti, ili, da li bi se ta dobra na račun tih zemljišta, putem zamjene, mogla proširiti;
- prema preporuci i rješenju Privrednog savjeta FNRJ trebala su sva privredna preduzeća, a naročito ona sa većim brojem radnika, da osnuju svoje ekonomije u svrhu dopunskog snadbijevanja radnika;
- i pored podmirenja svih mjesnih interesenata iz zemljišnog fonda, u istom će ostati nepodijeljene određene količine zemljišta. Prijedlog je bio da taj dio zemljišta MNO podijele agrarnim interesentima koji nisu dobili zemlju. Međutim, to se moglo utvrditi tek kada komisije utvrde ukupnu površinu preostalog zemljišta iz zemljišnog fonda i kada Ministarstvo poljoprivrede da odobrenje za podjelu;
- kako su mjesni organi vlasti najveći dio preostalog zemljišta iz zemljišnog fonda dali na obradu pojedincima koji su je već obrađivali, stoga su SAK mogle predati u posjed ZZ samo ona izdvojena zemljišta za koje nisu bili sklopljeni nikakvi ugovori, a ostala zemljišta su dolazila u obzir, tek na jesen, kada se sa istih uberu plodovi.[826]

[825] ABiH, ARIK, k-458, dok. 7994. *Dodjela zemlje iz zemljišnog fonda u svrhu zajedničke obrade pri zemljoradničkim zadrugama*, od 28. oktobra 1948. godine.

[826] ABiH, ARIK, k-458, dok. 7660. *Dodjela zemljišta iz zemljišnog fonda eksproprisanih i konfiskovanih imanja zemljoradničkim zadrugama*, od 2. oktobra 1948. godine.

Da bi se navedeni proces proveo uspješno Ministarstvo poljoprivrede je od SAK tražilo da tačno utvrde stanje zemljišnog fonda, te pozovu predstavnike ZZ i izrade prijedlog o dodjeljivanju zemljišta, što je ujedno trebao biti i prijedlog o likvidaciji zemljišnog fonda.

Za potrebe ekonomija ZZ, na čemu je insistiralo Ministarstvo poljoprivrede Bosne i Hercegovine, do sredine juna 1948. godine stanje zemljišta iz zemljišnog fonda bilo je slijedeće:

- SZS Prnjavor, u osam mjesnih područja ekspropisanog zemljišta je bilo u površini od 640 ha, SAK nije bila počela sa dodjelom istog ZZ;
- SZS Gradačac, u 14 mjesnih područja zemljište je ekspropisano u površini od 652,4 ha i predato na obradu ZZ;
- SZS Stolac, zemljište iz zemljišnog fonda dodijeljeno za 11 ZZ;
- SZS Brčko, zemljište iz zemljišnog fonda dodijeljeno za 19 ZZ u površini od 1.103,8 ha;
- SZS Kladanj, zemljište iz zemljišnog fonda dodijeljeno za dvije ZZ;
- SZS Modriča, zemljište iz zemljišnog fonda dodijeljeno za četiri ZZ u ukupnoj površini od 123 ha ekspropisanog zemljišta;
- SZS Visoko, zemljište iz zemljišnog fonda dodijeljeno za sedam ZZ u ukupnoj površini od 58,6 ha zemljišta;
- SZS Kotor Varoš, imalo je 49,6 ha ekspropisanog zemljišta koje je namjeravano dodijeliti ZZ;
- SZS Nevesinje, dodijeljeno je ZZ-ma 86 ha zemljišta.[827]

U procesu agrarne reforme i kolonizacije jedan broj zacrtanih zadataka nije realizovan. Stoga je Predsjedništvo Vlade FNRJ, u svom aktu br. 791 od 21. septembra 1948. godine, skrenulo pažnju Predsjedništvu Vlade NR Bosne i Hercegovine na činjenicu da se prilikom dodjeljivanja zemljišta privrednim preduzećima za stvaranje ekonomija nije moglo u mnogim slučajevima udovoljiti zahtjevima preduzeća iz razloga što se, ili nije raspolagalo dovoljnim količinama zemljišta, ili što zainteresovana preduzeća i Ministarstvo poljoprivrede ovo pitanje nisu shvatili ozbiljno, te se nisu uložili dovoljni napori da se obezbijede zemljišta za ove potrebe. Zbog toga su mnoga preduzeća ostala bez ekonomija, dok je drugima dodijeljeno malo zemljišta. U cilju rješavanja ovog problema, Predsjedništvo FNRJ je smatralo da je trebalo pri Predsjedništvu Vlade NR Bosne i Hercegovine obrazovati jednu Komisiju koja bi se bavila pitanjem dodjeljivanja zemljišta za potrebe osnivanja ekonomija preduzeća. No, do kraja 1948. godine, stanje na ovom planu nije popravljeno.[828]

Međutim, do kraja 1948. godine, širom Bosne i Hercegovine privredna društva su formirala sopstvene ekonomije na kojima se organizirala

827 ABiH, ARIK, k-458, dok. 7660. *Dodjela zemljišta iz zemljišnog fonda ekspropisanih i konfiskovanih imanja zemljoradničkim zadrugama*, od 2. oktobra 1948. godine.

828 ABiH, ARIK, k-459, dok. 8505. *Dodjeljivanje zemljišta iz zemljišnog fonda za ekonomije preduzeća*, od 12. novembra 1948. godine.

poljoprivredna proizvodnja, pri čemu su se obezbjeđivale određene količine poljoprivrednih proizvoda za potrebe radnika. Tako je i za potrebe Glavne direkcije eksploatacije željeznica u Sarajevu, Ministarstvo poljoprivrede Bosne i Hercegovine dodijelilo zemljište u srezu Brčko, ukupne površine od 336 dunuma i 618 m², za formiranje sopstvene ekonomije. Uknjižba prava vlasništva na ovu imovini, u smislu člana 1. *Uredbe o uknjižbi prava vlasništva na državnoj nepokretnoj imovini*, išla je u korist općenarodne imovine, sa oznakom da je organ upravljanja na njima Glavna direkcija eksploatacije željeznice Sarajevo.[829]

Krajem 1948. godine, provođene su završne aktivnosti na planu likvidacije agrarne reforme i kolonizacije u Bosni i Hercegovini, a koje su se odnosile na proces dodjeljivanja zemlje iz zemljišnog fonda, te proces arondacije za poljoprivredna dobra, SRZ-e i druga privredna preduzeća. Tako je, za potrebe Lječilišta T.B.C. pluća „Kasidol“, radi arondacije posjeda traženo da im Ministarstvo poljoprivrede dodijeli zemljišni posjed i kuće za šest porodica koje je trebalo preseliti iz „Kasidola“ radi arondacije ovog lječilišta. Ministarstvo poljoprivrede Bosne i Hercegovine, za ovu namjenu ponudilo je zemlju i kuće, koje su bile namijenjene unutrašnjim kolonistima na području sreza Srbac, ali iste nisu bile dovršene, iako je to trebalo uraditi do 31. decembra 1948. godine.[830]

Zemljište iz zemljišnog fonda, kao i ranije, dodjeljivano je i krajem 1948. i početkom 1949. godine za potrebe osnivanja ekonomija Jugoslovenske armije, zašto je bilo neophodno izdvojiti značajne količine zemljišta iz zemljišnog fonda. Za te potrebe bila je formirana i posebna Komisija. U martu 1949. godine Komisija za izbor zemljišta je odabrala, kao najpodesnija za potrebe vojnih ekonomija, slijedeća zemljišta:

- u srezu Trebinje, 140 dunuma, zemljište privatnih vlasnika uz vojni garnizon;
- u srezu Mostar, 241 dunum, zemljište pod udar agrarne reforme u Potocima, udaljeno 12 km od Mostara, i 56 dunuma, zemljište privatnih vlasnika u Potocima, udaljeno 12 km;
- u srezu Foča, 71 dunum, privatnih vlasnika u selu Mijakovići, udaljeno četiri km;
- u srezu Goražde, 80 dunuma, privatnih vlasnika u selu Zupčići, udaljeno tri km;
- u srezu Visoko, 17 dunuma, zemljište iz zemljišnog fonda u selu Ozrakovići, udaljeno dva km i 89 dunuma, privatno vlasništvo u istom selu;
- u srezu Travnik, 119 dunuma, zemljište privatnih vlasnika u Docu, udaljeno oko tri km i dva dunuma, iz zemljišnog fonda u Docu;

829 ABiH, ARIK, k-460, dok. 8897. *Rješenje o dodjeljivanju zemlje Glavnoj direkciji eksploatacije željeznica iz Sarajeva*, od 16. decembra 1948. godine.

830 ABiH, ARIK, k-458, dok. 7983. *Iznalaženje kuća i zemlje za preseljenje iz Kasidola radi arondacije posjeda T.B.C pluća „Kasidol“,* od 1. novembra 1948. godine.

- u srezu Tuzla, 279 dunuma, privatno vlasništvo u Solini, udaljeno oko četiri km i 31 dunum državnog erara, uzurpiranog zemljišta u Solini.[831]

Za navedena zemljišta iz zemljišnog fonda, i vlasništvo državnog erara potrebno je bilo da Ministarstvo poljoprivrede donese odluku o izdvajanju zemljišta iz zemljišnog fonda i dodjeli vojnim garnizonima za vojne ekonomije, jer su ta zemljišta bila raspoloživa i nije bilo smetnji za dodjelu, a za zemljišta u privatnom vlasništvu potrebno je bilo da nadležni organi provedu postupak eksproprijacije po odredbama *Zakona o eksproprijaciji*.[832]

Do kraja 1948. godine, proces agrarne reforme i kolonizacije nije bi završen, što pokazuju izvještaji nekih sreskih agrarnih komisija. U decembru 1948. godine SAK-e su imale zadatak da privode kraju proces agrarne reforme i unutrašnje kolonizacije. To je podrazumijevalo utvrđivanje tačnih evidencija o svim elementima reforme i raspodjela preostalog zemljišta iz zemljišnog fonda. U ovom periodu, stanje agrarne reforme nije bilo na istom stupnju u svim srezovima Bosne i Hercegovine. U nekim srezovima proces je već bio završen, u nekim u završnoj fazi, a u nekim su predstojale još brojne aktivnosti na ovom planu. Na području sreza Bosanska Dubica, u decembru 1948. godine, ukupno je bilo 23.581 dunum i 481 m² zemljišta, sa ukupno 216 zemljišnih posjeda koji su ušli u zemljišni fond.[833] Zemlja iz zemljišnog fonda na području ovoga sreza bila je podijeljena:

- agrarnim interesentima bezemljašima, u 46 slučajeva, ukupno 1.264 dunuma 243 m²;
- agrarnim interesentima, kao nadopuna, u osam slučajeva, ukupno 430 dunuma i 954 m²;
- unutrašnjim kolonistima u 38 slučaja, ukupno 1.671 dunuma i 10 m²;
- SRZ-ma je podijeljeno 1.995 dunuma i 424 m²;
- državnim poljoprivrednim dobrima zemljište je dodijeljeno u jednom slučaju sa ukupno 175 dunuma i 470 m²;
- ustanovama i privrednim preduzećima zemljište je dodijeljeno u pet slučajeva, 98 dunuma i 86 m²;
- organizacijama u 1 slučaju sa ukupno 18 dunuma i 428 m².

Ukupno je iz zemljišnog fonda u srezu Bosanska Dubica do sredine decembra 1948. godine, izdvojeno 5.783 dunuma i 65 m². Jedan dio zemljišta ni

831 ABiH, ARIK, k-464, dok. 1360. *Izvještaj pravnog referenta o izvršenom službenom putovanju*, od 14. februara 1949. godine radi izbora zemljišta za potrebe vojnih ekonomija.

832 ABiH, ARIK, k-464, dok. 1360. *Izvještaj pravnog referata o izvršenom službenom putovanju*, od 14. februara 1949. godine radi izbora zemljišta za potrebe vojnih ekonomija.

833 ABiH, ARIK, k-461, dok. 9021. *Izvještaj o sprovođenju agrarne reforme i kolonizacije u srezu Bosanska Dubica*, od 14. decembra 1948. godine.

do ovog vremena nije bio ušao u zemljišni fond, zbog nepravosnažnosti odluka, i to u ukupnoj površini od 1.995 dunuma i 424 m².[834]

U srezu Kotor Varoš, do početka decembra 1948. godine, ukupno je bilo 99 posjeda koji su ušli u zemljišni fond, sa ukupnom površinom od 5.210 dunuma i 259 m². Zemljište iz zemljišnog fonda na području sreza Kotor Varoš podijeljeno je:

- u 92 slučaja, zemlja je dodijeljena agrarnim interesentima, kao nadopuna, u površini od 1.419 dunuma i 657 m²;
- u pet slučaja, zemlja je dodijeljena unutrašnjim kolonistima, sa ukupno 112 dunuma i 110 m²;
- SRZ-ma je dodijeljeno ukupno 698 dunuma i 378 m²;
- ustanovama i privrednim preduzećima, zemlja je dodijeljena u pet slučajeva, u ukupnoj površini od 564 dunuma i 162 m². Ukupno je, do decembra 1948. godine, iz zemljišnog fonda izdvojeno 2.794 dunuma i 307 m².[835]

U srezu Bosansko Grahovo, u decembru 1948. godine, u zemljišnom fondu bilo je ukupno 13.942 dunuma. Od toga, oranice, 3.888 dunuma, livade, 8.565 dunuma, šikare, 1.053 dunuma, pašnjaka, 358 dunuma, šume, 49 dunuma i voćnjaka, 2 dunuma.

Iz zemljišnog fonda zemljište je podijeljeno:

- SRZ-ma: Peći, Crni Lug, 212 dunuma oranice, 404 dunuma livade;
- SRZ-e „Đuro Pucar Stari“ u Crnom Lugu dodjeljena je zemlja bivšeg veleposjednika Šole, od 3.709 dunuma livade, a ostala zemlja dodijeljena je agrarnim interesentima;
- Ostatak zemljišta iz zemljišnog fonda planirano je u 1949. godini, prvenstveno dodijeliti SRZ-ma i ZZ u svrhu zajedničkog-kolektivnog obrađivanja, po *Rješenju* Ministarstva poljoprivrede NR Bosne i Hercegovine br. 4401/48, od 19. aprila 1948. godine.[836]

U srezu Srebrenica, do kraja decembra 1948. godine, u zemljišni fond ušlo je ukupno 84 zemljišna posjeda sa 4.404 dunuma i 807 m². Zemljište iz zemljišnog fonda, u ovom srezu, podijeljeno je:

- u 40 slučajeva agrarnim interesentima, kao nadopuna, u ukupnoj površini od 1.683 dunuma i 773 m² i u jednom slučaju je zemljište podijeljeno privrednim preduzećima, u površini od 10 dunuma.[837]

---

834 ABiH, ARIK, k-461, dok. 9021. *Izvještaj o sprovođenju agrarne reforme i kolonizacije u srezu Bosanska Dubica*, od 14. decembra 1948. godine.

835 ABiH, ARIK, k-461, dok. 9143. *Izvještaj o sprovođenju agrarne reforme i kolonizacije na području sreza Kotor Varoš*, od 1. decembra 1948. godine.

836 ABiH, ARIK, k-460, dok. 8977. *Izvještaj o stanju zemljišnog fonda na području sreza Bosansko Grahovo*, od 9. decembra 1948. godine.

837 ABiH, ARIK, k-461, dok. 9210. *Izvještaj o stanju agrarne reforme i kolonizacije na području sreza Srebrenica*, od 24. decembra 1948. godine.

Broj posjeda, koji je do kraja 1948. godine ušao u agrarni zemljišni fond, u srezu Konjic, bio je 164, sa ukupnom zemljišnom površinom od 4.319 dunuma i 218 m². Najviše posjeda, koji su, ušli u zemljišni fond, odnosio se na konfiskovane posjede (65), zatim posjedi koje su ostavili kolonisti (55) i napuštenih posjeda (34). Od ukupnog zemljišnog fonda na oranice je otpadalo 1.797 dunuma i 573 m². Zemlja iz zemljišnog fonda podijeljena je na slijedeći način:

- u 87 slučajeva zemlja je dodijeljena agrarnim interesentima, kao nadopuna, u ukupnoj površini od 590 dunuma i 69 m²;
- u 1 slučaju dodijeljena je zemlja agrarnom interesentu, u površini od 49 dunuma i 869 m²;
- državnim poljoprivrednim dobrima dodijeljeno je ukupno 43 dunuma i 310 m²;
- organizacijama je dodijeljeno 7 dunuma i 788 m². Ukupno je iz zemljišnog fonda, u srezu Konjic, podijeljeno 691 dunum i 36 m². Ostalo nepodijeljeno zemljište iz zemljišnog fonda sastojalo se od eksproprisanog zemljišta po čl. 7 tačka b) i e) u površini od 76 dunuma, koje se planiralo dodijeliti SRZ-ma. Napuštene posjede, konfiskovane te posjede koje su ostavili kolonisti, gdje do navedenog perioda nisu bile pravosnažne odluke a koja su ušla u zemljišni fond, mjesne agrarne komisije su davale SRZ-ma i drugim korisnicima na obradu.[838]

U decembru 1948. godine, za potrebe Odsjeka unutrašnjih poslova pri Sreskom i Gradskom narodnom odboru Brčko, Ministarstvo poljoprivrede Bosne i Hercegovine je iz zemljišnog fonda izdvojilo 88 dunuma i 600 m² zemlje u selu Omerbegovača, bivše vlasništvo Užičanin Rašida iz Brčkog.[839]

U decembru 1948. godine provođenje agrarne reforme i kolonizacije u Bosni i Hercegovini, skoro u svim srezovima, bilo je u završnoj fazi. Agrarne komisije i drugi organi zaduženi za provođenje agrarne reforme radile su na sumiranju rezultata i procesu likvidacije zemljišnog fonda. Neke agrarne komisije su već u decembru 1948. godine, okončale proces likvidacije zemljišnog fonda, dok u nekim srezovima, krajem 1948. godine, proces likvidacije agrarne reforme nije bio završen. Likvidacija agrarne reforme, do kraja decembra 1948. godine, nije bila završena ni na području sreza Bihać, pa je stanje u ovom srezu, krajem decembra 1948. godine, bilo slijedeće:

- po članu 7 tačka f) *ZARIK-a* doneseno je bilo ukupno 1.888 odluka. Od toga broja do decembra 1948. godine postalo je pravomoćno 64 odluke, a poništeno 35, dok je nepravomoćnih ostalo 89 odluka;

838 ABiH, ARIK, k-461, dok. 9220. *Izvještaj o stanju radova agrarne reforme i kolonizacije na području sreza Konjic*, od 22. decembra 1948. godine.

839 ABiH, ARIK, k-459, dok. 8723. *Rješenje o dodjeli zemlje iz zemljišnog fonda za potrebe Odsjeka unutrašnjih poslova GNO i SNO Brčko*, od 9. decembra 1948. godine.

- po članu 4 tačka g) *ZARIK-a*, doneseno je ukupno 478 odluka. Od toga broja postalo je pravomoćno 356 odluka, poništeno 38, a još nepravomoćnih ostalo 84 odluke.[840]

Poništenje izvjesnog broja odluka uslijedilo je, jer su se lica, na koja su se odnosile, blagovremeno vratila na svoj posjed i uspostavila ranije stanje vlasništva, o čemu MNO nisu obavještavali sreske agrarne komisije. Svo zemljište u srezu Bihać, koje je ušlo u zemljišni fond do decembra 1948. godine, nije bilo podijeljeno, ali je stavljeno na raspolaganje sreskom zadružnom savezu, odnosno njegovim zadrugama. S obzirom da zemljoradnički savez nije uspio da oformi ZZ, planirano je bilo da se zemljište ustupi MNO na obradu.[841]

Pošto poslovi na okončanju agrarne reforme i kolonizacije nisu tekli željenim tokom, Ministarstvo poljoprivrede Bosne i Hercegovine je, čestim dopisima, tražilo da SAK ubrzaju aktivnosti na planu provođenja agrarne reforme i kolonizacije. Takav jedan dopis, od strane Ministarstva poljoprivrede upućen je početkom decembra 1948. godine.[842]

Određeni problemi kod dodjele zemlje iz zemljišnog fonda proizilazili su iz razloga što je određeno zemljište, još tokom 1946. godine, bilo podijeljeno agrarnim interesentima i bezemljašima, a da se za navedeno zemljište istima nije izdavala odgovarajuća odluka, niti su iste bile gruntovno uknjižene. Stoga su podaci o zemljišnim fondovima u mnogim srezovima bili nepotpuni i netačni. Naime, u nekim srezovima mnogo je više označene zemlje nego što je stvarno bilo. Takvo stanje je bilo i u srezu Doboj, zbog čega se SAK-a Doboj obratila Ministarstvu poljoprivrede tražeći uputstvo šta uraditi sa ovakvim slučajevima, da li ovo zemljište gruntovno provesti, ili, ne i kako u ovom slučaju postupiti.[843]

Ni u Okružnoj agrarnoj komisiji u Tuzli poslovi na provođenju agrarne reforme i kolonizacije, početkom 1949. godine, nisu bili završeni. Na području nadležnosti ove komisije, u prvim mjesecima 1949. godine, u prvom stepenu su imali 22 neodređene rasprave, neriješenih žalbi bilo je 39, nedonesenih dopunskih i naknadnih odluka 45 i devet odluka o saobražavanju. Za ovoliki broj neriješenih predmeta u OAK u Tuzli navodi se razlog što nisu bili dostavljeni potrebni podaci od strane sreskih agrarnih komisija, a naročito su

[840] ABiH. ARIK, k-460, dok. 8893. *Izvještaj sreske agrarne komisije Bihać o stanju zemljišnog fonda*, od 8. decembra 1948. godine.

[841] ABiH, ARIK, k-460, dok. 8893. *Izvještaj Sreske agrarnekomisije Bihać o stanju zemljišnog fonda*, od 8. decembra 1948. godine.

[842] ABiH, ARIK, k-463, dok. 656. *Dopis Ministarstva, Arik br. 8870*, od 1. decembra 1948. godine.

[843] ABiH, ARIK, k-459, dok. 8721. *Podjela zemljišta iz zemljišnog fonda na području sreza Doboj*, od 8. oktobra 1948. godine.

nedostajali podaci od SAK: Modriča, Brčko, Bijeljina, Gradačac, Odžak, Vlasenica i Tuzla.[844]

Proces agrarne reforme i kolonizacije nije završen do kraja 1948. godine ni na području sreza Kladanj, ali ni u nekim drugim srezovima. U srezu Kladanj, pod udar agrarne reforme i kolonizacije potpalo je 33 posjeda, sa ukupno 512 dunuma i 766 m², oranice, 30 dunuma, 713 m², vrtova i voćnjaka, 1.164 dunuma i 972 m² livade, te 49 dunuma i 27 m², neplodnog zemljišta, što je ukupno bilo 2.814 dunuma i 547 m².[845]

Sreska agrarna komisija Kladanj je radila i sredinom juna 1949. godine. U ovom periodu SAK Kladanj provodila je završne aktivnosti na utvrđivanju stanja kolonističkih i napuštenih posjeda na području sreza. Tako je, u junu 1949. godine donesena odluka za utvrđivanje stanja na ovom srezu. Zemljište na ovom srezu podijeljeno je agrarnim interesentima, te organizacijama i ustanovama. Do sredine juna 1949. godine cjelokupan zemljišni fond na području ovoga sreza bio je podijeljen.[846]

Jedan od razloga što nije završena likvidacija agrarne reforme i kolonizacije jeste i kašnjenje sudskih i žalbenih odluka po pitanju konfiskacija zemljišta. Naime, sudske odluke po pitanju konfiskacije imovine državnih neprijatelja donosene su i krajem 1948. godine. Tako je Sreski sud u Bijeljini u predmetu konfiskacije imovine, dostavljao presude krajem 1948. godine za nekoliko predmeta vezanih za konfiskaciju na ovom srezu.[847]

Otvoreno pitanje u završnoj fazi provođenja agrarne reforme i kolonizacije u Bosni i Hercegovini se odnosilo na problem raspolaganja zgradama i objektima, čiji su vlasnici stalno odselili iz mjesta prebivališta. Ta problematika bila je izražena u srezu Stolac, ali i nekim drugim srezovima. Ovdje se radilo o licima koja nisu bili kolonisti ni zemljoradnici, i obično se radilo o privatnicima i državnim službenicima. Stoga se tražilo pojašnjenje i davanje uputstva, po ovom pitanju, od strane Ministarstva poljoprivrede Bosne i Hercegovine.[848]

U 1949. godini nisu bile riješene ni sve žalbe, kako po pitanju eksproprijacije i arondacije, tako ni po pitanju konfiskacije zemljišnih posjeda. U procesu konfiskacije zemljišta dešavale su se brojne nepravilnosti, poput toga da je zemlja konfiskovana vlasnicima koji su bili u zarobljeništvima i muhadžirlucima, i da su se vlasnici iste vratili tek 1947. godine. Dešavalo se i to da je zemlja konfiskovana i tamo gdje su dva brata bila u zajednici, i ista je

---

844 ABiH, ARIK, k-464, dok. 1360. *Izvještaj o izvršenom službenom putovanju, od 14. februara, radi izbora zemljišta za potrebe vojnih ekonomija*.

845 ABiH, ARIK, k-449, dok. 2925. *Stanje zemljišnog fonda u srezu Kladanj*, od 1. decembra 1948. godine.

846 ABiH, ARIK, k-449, dok. 2925. *Stanje zemljišnog fonda u srezu Kladanj*, od 1. decembra 1948. godine.

847 ABiH, ARIK, k-462, dok. 4634. *Zaključak Sreskog suda u Bijeljini u predmetu Pavlović Mike iz Popova srez Bijeljina*, od 24. decembra 1948. godine.

848 ABiH, ARIK, k-462, dok. 9149. *Raspolaganje sa zgradama čiji su vlasnici odselili na području sreza Stolac*, od 29. decembra 1948. godine.

oduzeta od obojice iako je jedan bio „narodni neprijatelj“, a drugi nije. Kako su ova zemljišta uvrštena u zemljišni fond, a potom i dodijeljena ZZ, postavljalo se pitanje njihove dalje sudbine. Ovakvih slučajeva bilo je u mnogim srezovima u Bosni i Hercegovini, pa i na području sreza Foča, gdje je Izvršni odbor SNO Foča tražio od Ministarstva poljoprivrede Bosne i Hercegovine uputstva po ovim pitanjima.[849]

Krajem 1948. i početkom 1949. godine, proces agrarne reforme u Bosni i Hercegovini se privodio kraju. U sreskim narodnim odborima u Bosni i Hercegovini u februaru 1949. godine, agrarne komisije su uglavnom radile na sređivanju dokumentacije vezane za agrarnu reformu i kolonizaciju, što potvrđuje i rad SAK Kladanj, koja je, i pored nedostatka tehničkog osoblja, radila na sređivanju podataka i ustrojavanju registra zemljišnog fonda.[850] No, potpunih podataka o stanju agrarne reforme i kolonizacije za sve srezove, u prvim mjesecima 1949. godine, nemamo, već samo za neke od njih. Tako su se poslovi na sređivanju poslova i evidencija agrarne reforme i kolonizacije, u nekim srezovima, odvijali po planu, jer su u istim postojale komisije koje su imale službenike–agrarne referente, dok u onim srezovima, gdje nisu postojale komisije, poslovi na likvidaciji agrarne reforme i kolonizacije su bili u zaostatku.[851]

Usljed neujednačenosti i nejedinstvenosti vođenja evidecija vezanih za proces agrarne reforme i kolonizacije, nismo došli do potpunih i cjelovitih podataka, kako po pitanju formiranja zemljišnog fonda u Bosni i Hercegovini, tako i po pitanju njegove raspodjele.

Prema dostupnim podacima, u 1948. godine formirani zemljišni fond je podijeljen velikom broju korisnika, što se može vidjeti iz slijedeće tabele:[852]

---

849 ABiH, ARIK, k-464, dok. 1177. *Traženje objašnjenja za ranije konfiskovano zemljište na području sreza Foča*, od 5. marta 1949. godine.

850 ABiH, ARIK, k-463, dok. 865. *Izvještaj o radu SAK-e Kladanj*, od 15. februara 1949. godine.

851 ABiH, ARIK, k-464, dok.1360. *Izvještaj o izvršenom službenom putovanju od 14. februara 1949. godine, radi izbora zemljišta za potrebe vojnih ekonomija*.

852 N. Gaćeša, *Agrarna reforma i kolonizacija u Jugoslaviji 1945-1948*, 252. U dostupnoj literaturi i izvorima nisu dati cjeloviti i potpuni podaci po pitanju formiranja i veličine zemljišnog fonda u Bosni i Hercegovini te i po pitanju njegove raspodjele. Do kraja 1948. godine, a ni kasnije Odjeljenje za agrarnu reformu i kolonizaciju, okružne i sreske agrarne komisije nisu uspjele doći do potpunih i tačnih podataka vezanih za agrarnu reformu i unutrašnju kolonizaciju u Bosni i Hercegovini. Podatke o agrarnoj reformi i unutrašnjoj kolonizaciji u svojim radovima dali su N. Gaćeše i Vera Kržišnik–Bukić isti se razlikuju, a rezultat su konstrukcije dostupnih historijskih izvora. Razlika se odnosi na činjenicu, što N. Gaćeša iznosi podatke koji se odnose na polovinu 1948, a Vera Kržišnik-Bukić za kraj 1948. godine. Međutim, neophodno je istaći da agrarna reforma i kolonizacija nije završena do kraja 1948. godine, tako da se ovi podaci ne mogu uzeti kao relevantni, jer proces agrarne reforme i kolonizacije nastavljen je i nakon 1948. godine.

	Dodijeljeno	Br. slučajeva	Obradivo zemljište		Neobradivo zemljište		Svega	
			ha	a	ha	a	ha	a
1.	**Agrarnim interesentima**	11.662	19.605	30	---	---	19.605	30
2.	**Unutrašnjim kolonistima**	1.620	5.501	50	---	---	5.501	50
3.	**SZR-a**	29	3.258	90	---	---	3.258	90
UKUPNO		**13.311**	**28.365**	**70**	**---**	**---**	**28.365**	**70**
4.	**Državnim poljoprivrednim dobrima**	44	15.233	90	---	---	15.233	90
5.	**Zdravstvenim i prosvetnim ustanovama**	49	2.428	50	---	---	2.428	50
6.	**Raznim ustanovama i preduzećima**	20	295	40	---	---	295	40
7.	**Šumska zemljišta predata Ministarstvu šuma**	---	---	---	27.636	---	27.636	---
8.	**Zemljišta predviđena za pošumljavanje**	---	---	---	6.560	---	6.560	---
UKUPNO		**113**	**17.957**	**80**	**34.196**	**---**	**52.153**	**80**
REKAPITULACIJA								
I	**Agrarnim interesentima, kolonistima i zadrugama**	13.331	28.365	70	---	---	28.365	70
II	**Državnim poljoprivrednim ustanovama i preduzećima**	113	17.957	80	34.196	---	52.153	80
UKUPNO		**13.444**	**46.323**	**50**	**34.196**	**---**	**80.519**	**50**
OSTALO NEPODIJELJENO								
1.	**Zemljište napuštenih posjeda**	---	---	---	5.242	20	5.242	20

2.	**Zemljišta koja su ostavili kolonisti**	---	---	---	20.195	30	20.195	30
3.	**Zemljište po raznim osnovama**	---	---	---	4.555	90	4.555	90
UKUPNO		**---**	**---**	**---**	**29.993**	**40**	**29.993**	**40**
UKUPNA VELIČINA ZEMLJIŠNOG FONDA							**110.512**	**90**

Iz razloga kasnog uobličavanja zemljišnog fonda u Bosni i Hercegovini, kasnila je i njegova raspodjela. Tako podjela zemlje iz zemljišnog fonda nije bila završena ni do kraja 1948. godine. Na osnovu navedenih podataka, ukupna struktura zemljišnog fonda bila je nepovoljna, jer je samo 57,53% bilo obradivog zemljišta i 42,47% neobradivog zemljišta. Isto tako, 27,14% zemljišta iz zemljišnog fonda, u ovom periodu, nije bilo podijeljeno agrarnim interesentima. Na osnovi raspoloživih podataka, do kraja 1948. godine u Bosni i Hercegovini obrazovan je ukupan zemljišni fond od 1.346.129 dunuma (134.613 ha), te je ista, do kraja 1948. godine, podijeljena na slijedeći način:[853]

R/b		**Broj**	**Dodijeljeno zemljište dunuma**	**Prosječno po porodici dunuma**
1.	**Agrarni interesenti**	14.382	230.710	16,7
2.	**Unutrašnji kolonisti**	1.620	55.010	36
3.	**SRZ-e**	31	35.860	---
4.	**Državna poljoprivredna dobra i druge drž. ustanove**	---	598.081	---
5.	**Šumsko zemljište**	---	281.360	---
6.	**Nepodijeljeno zemljište**	---	145.108	---

Navedeni podaci pokazuju da su najveće zemljišne površine dodijeljene državnim poljoprivrednim dobrima (44,43%), što je rezultat generalne politike koju je vodilo partijsko rukovodstvo i nova vlast sa ciljem podruštvljavanja i jačanja državnog poljoprivrednog sektora. Značajne količine su dodijeljene Ministarstvu šumarsta 29,90% i agrarnim interesentima (17,14%), dok su znatno manje površine izdvojene za potrebe ostalih korisnika. Tako su SRZ-e, do kraja 1948. godine, dobile 2,66%, a unutrašnji kolonisti 4,95%. Znatne količine zemlje iz zemljišnog fonda 10,78% ostale su nepodijeljene. Na osnovi navedenih podataka, ovakvom podjelom zemlje iz zemljišnog fonda nije bio

[853] ABiH, ARIK, dok. br. 9198, *Izvještaj Đorđa Krstića, načelnika za agrarnu reformu i kolonizaciju, o rezultatu agrarne reforme u Bosni i Hercegovini*, od 28. decembra 1948. godine; V. Kržišnik-Bukić, *Politika KPJ prema agrarnom i seljačkom pitanju,* 223.

zadovoljan veliki broj agrarnih korisnika koji su po zakonu, imali pravo na dodjelu zemlje. Naime, veliki broj zainteresovanog seoskog stanovništva nije obuhvaćeno raspodjelom zemlje iz zemljišnog fonda (oko 60%). Isto tako, agrarni interesenti i unutrašnji kolonisti, koji su dobili zemlju iz zemljišnog fonda, nisu namireni *ZARIK-om* utvrđenom površinom od 4-8 ha. Na ovaj način, odustalo se od „zagovaranog" prava na dodjelu utvrđene površine individualnom zemljoradniku, a zbog privilegovanosti državnog agrarnog sektora. Na taj način nije dosljedno ispoštovano načelo da se zemlja dodijeli bezemljašima i siromašnim seljacima, odnosno onima koji je obrađuju, jer je veliki broj ovih kategorija ostao van procesa agrarne reforme i kolonizacije.

Ni sa sociološko-ekonomskog aspekta agrarna reforme i kolonizacija provedena u Bosni i Hercegovini, nije zadovoljila interes najvećeg broja seljačke populacije, kako siromašnih seljaka i bezemljaša, čiji ekonomski status nije popravljen agrarnom reformom i kolonizacijom, tako i individualnih zemljovlasnika, kod kojih je došlo do ekonomske stagnacije i slabljenja. Stoga se kao najočitiji rezultat provedene agrarne reforme u Bosni i Hercegovini uzima promjena vlasničkih odnosa u oblasti agrara, čime su se zadovoljili interesi države i jednog broja individualnih korisnika, siromašnih seljaka i bezemljaša. Ovim procesom nisu stvoreni povoljniji uslovi za razvoj poljoprivrede i povećanja prihoda u ovoj grani. Zemljišni posjed je agrarnom reformom i kolonizacijom usitnjen, što je u velikoj mjeri otežavao seljacima bavljenje određenom granom poljoprivredne proizvodnje koja bi dala veće prinose. Uglavnom se na poljoprivrednom posjedu svaštarilo, što nije moglo zadovoljiti potrebe ni samog seoskog domaćinstva, a da se ne govori o višku poljoprivrednih proizvoda. Iz tih razloga, procesom agrarne reforme nisu bili zadovoljni ni agrarni interesenti koji su dobili zemljišni posjed, a posebno su nezadovoljni bili raniji zemljoposjednici koji su ostali bez zemlje.

Seljačke radne zadruge

U cilju potiskivanja individualnog poljoprivrednog gazdinstva na selu i podruštvljavanja poljoprivrede, nakon Drugog svjetskog rata, KPJ je inicirala osnivanje radnih zadružnih organizacija, nazvanih seljačke radne zadruge (SRZ). Polazne osnove za osnivanje takvih zadružnih organizacija davali su savezni i republički zakoni o agrarnoj reformi i kolinizaciji i drugi propisi kojima je utvrđeno da se agrarni subjekti mogu organizovati za zajedničku obradu zemlje putem osnivanja ovih zadruga. Prve SRZ-e u Bosni i Hercegovini osnovane su na prostoru sjeveroistočne Bosne u drugoj polovini 1945. godine,[854] i to u ustaničkim mjestima, na način da su siromašni seljaci i bezemljaši, unošenjem sopstvene zemlje i zemlje date od strane države, stvorili životnu i radnu zajednicu seljaka, gdje im je nuđena i obećavana veća socijalna sigurnost. Proces osnivanja SRZ-a praćen je i podržan od strane KPJ i narodne

854 Prva SRZ-a osnovana je u selu Tarevci, srez Modriča u oktobru 1945. godine.

vlasti,[855] od visokih političkih i državnih ličnosti,[856] a posebno, njihovo osnivanje i rad propraćeno je od strane tadašnje štampe.[857]

No, i pored nesebične podrške od strane političkog i državnog rukovodstva, do kraja 1946. godine, osnivanje SRZ-a bilo je neznatno. Tako je na području Tuzlanskog okruga, gdje je ovaj proces bio i najizraženiji u Bosni i Hercegovini, osnovano svega 11 SRZ-a,[858] i to, uglavnom, na području žitorodne Posavine i Semberije.

Glavna karakeristika početne faze rada SRZ-a odnosila se na lošu organizaciju i slabu zainteresovanost zadrugara za rad. Tako je u radu SRZ-a bilo previše proizvoljnosti, što je imalo uticaja na cjelokupno stanje u istim. Stoga u ovoj fazi, ali ni kasnije, SRZ-e nisu predstavljale jednu značajnu ekonomsku cjelinu koja bi čvrsto vezivala interese zadrugara, odnosno seljaka bezemljaša.

No, i pored navedenih karakteristika, u radu Odjeljenja za agrarnu reformu i kolonizaciju bilo je značajno osnivanje SRZ-a, jer je istima bila namijenjena važna uloga u ostvarivanju planske privrede. Osim toga, određene količine zemlje iz zemljišnog fonda odvajane su za potrebe SRZ-a. Naime, SRZ-e su bile dio sveukupnog društveno-privrednog procesa koji se provodio od strane nove komunističke vlasti a putem agrarne reforme i kolonizacije.

U smislu *Osnovnog zakona o zadrugama*[859] i *Uredbe o načinu osnivanja zadruga*,[860] Odjeljenje je donosilo rješenje o osnivanju SRZ-a, s tim da je kasnije taj referat prešao u nadležnost Odjeljenja za zadrugarstvo pri Ministarstvu poljoprivrede Bosne i Hercegovine. SRZ-ma su se davala određena uputstva organizacione i tehničke prirode, uz obavezu da se istim pruži i druga neophodna pomoć, posebno na planu arondacije njihovih posjeda putem zamjene sa posjedima privatnih vlasnika.

---

855 Branko Petranović, *Politika i ekonomska osnova narodne vlasti u Jugoslaviji za vrijeme obnove,* Beograd 1969, 424; ABiH, Glavni zadružni savez Bosne i Hercegovine (dalje: GZS) dok. 28/46. *Izvještaj o stanju zadrugarstva u Bosni i Hercegovini u 1946. godini.*

856 Moše Pijade, „Kakav stav zauzeti po pitanju SRZ-a“, *Zadrugar,* br, 6/46. u kojem ističe „Mi hoćemo da seljak dobije zemlju i da je dobije kao svojinu kad mu je ona takoreći dana i on postaje njen vlasnik, može ako hoće da sa drugim uđe u zadrugu, odlučujući pri tome zajednički na kakvoj osnovi da zadrugu postave“. O problematici SRZ-a pisali su i polemisali: Edvard Kardelj, *O poljoprivredi sela i zadrugarstvu*, knjiga I, Beograd 1983, 236; Boris Kidrič, *Članci i rasprave 1946-1948*, Kultura, MCMX Beograd, 8; Đuro Pucar Stari, *Referat na Drugom kongresu NF Bosne i Hecegovine*, Sarajevo 1948.

857 Tadašnja štampa je jako puno prostora poklanjala SRZ-ma, što potvrđuju brojni prilozi: u *Borbi* od (4.1.1948. i dr), *Oslobođenju* (3.10.1946), *Frontu Slobode,* (br. 73, od 14.6.1946. i dr), *Zadrugaru*, (br. 21, od 11.10.1946. i dr), *Glasu* i dr.

858 ATK, Okružni narodni odbor Tuzla, dok. 2/1947. *Referat povjerenika odjeljenja poljoprivrede i šumarstva Oblasnog narodnog odbora u Tuzli*, od 20. januara 1947. godine; ABiH, GZS, dok. 11/46. *Statistički podaci za SRZ-e u NR Bosne i Herecgovine na dan 31. decembra 1946.*

859 „Sl. list FNRJ“, br. 59/46.

860 „Sl. list NR Bosne i Hercegovine“, br. 5/47.

U toku 1946. godine, u Bosni i Hercegovini osnovan je i odobren rad 21 SRZ-a, sa ukupno 784 domaćinstava i 3.385 članova. Isto tako, u ovom periodu osnovano je šest novih SRZ-a, ali, usljed nedostatka potrebnih podataka, nisu bila urađena nadležna odobrenja. Do kraja 1946. godine bilo je sređeno posjedovno stanje samo u nekoliko SRZ-a, i to u: Tarevcima, Novom Selu, Donjoj Dubici, Jakešu i Bukviku, a nastavljeno je sređivanje zemljišnog stanja u zadrugama u: Koraju, Međašima, Šibovskoj, Jadovcima, Karajzovcima i Trošeljima.[861]

SRZ-e su započinjali svoj rad na zemljištu iz zemljišnog fonda**.** Zemljište iz zemljišnog fonda u Bosni i Hercegovini, u 1946. godini, dodjeljivano je i SRZ-ma, što potvrđuju izvještaji nadležnih organa, kao i dopis Ministarstva poljoprivrede i stočarstva upućen Odjeljenju za agrarnu reformu i kolonizaciju Bosne i Hercegovine, u kojem se traže informacije o dodjeli zemlje iz zemljišnog fonda SRZ-a u: Bukviku, Koraju, Tarevcima, Jakešu, Romanovcima, Jadovcima, Šibovskoj, Belajcima, Maglajcima, Ivanskoj i Čvaljini.[862]

Za potrebe SRZ-a, od strane organa zaduženih za provođene agrarne reforme i kolonizacije, već u junu 1946. godine, započele su određene aktivnosti na podizanju kolonija i izgradnji privrednih zgrada za SRZ-e, kojih je u tom periodu u Bosni i Hercegovini bilo oko 20 i skoro sve su bile osnovane na području sevjeroistočne Bosne, odnosno na području Banjalučkog, Tuzlanskog i Dobojskog okruga. U ovom periodu kada je riječ o SRZ-ma, vršila se arondacija zemljišta pojedinih zadruga, radi lakšeg poljoprivrednog obrađivanja.[863] U 1946. godini, također su provođene aktivnosti na osnivanju novih i jačanju postojećih SRZ-a, tako da je u ovom periodu bilo podneseno ukupno 15 molbi za odobrenje osnivanja SRZ-a, a od toga odobreno je šest, dok se za ostalih devet vodila prepiska o prikupljanju podataka koji su bili neophodni za osnivanje SRZ-a.[864] Do početka avgusta 1946. godine u Bosni i Hercegovini je ukupno osnovano 12 SRZ-a, a još četiri su bile u osnivanju. Okružni zadružni savez u Sarajevu, u saradnji sa mjesnim vlastima i zainteresovanim stočarima provodio je aktivnosti na osnivanju stočarskih zadruga u pojedinim planinskim predjelima i naseljima okruga Sarajevo.[865] Međutim, ovaj vid zadružnog udruživanja seljačke populacije u Bosni i Hercegovini, nije imao značajnije rezultate i uspjeh. Do kraja septembra 1946. godine, vršilo se arondiranje posjeda SRZ-a i državnih dobara u 362 slučaja, pa

---

861 ABiH, ARIK, k-460, dok. 8815. *Izvještaj Odjeljenja za agrarnu reformu i kolonizaciju za 1946. godinu*.

862 ABiH, ARIK, k-408, dok. 18968. *Podaci o dodijeljenom zemljištu SRZ-ma*, od 2. oktobra 1946. godine.

863 ABiH, ARIK, k-399, dok. 18767. *Podizanje kolonija i izgradnja gospodarskih zgrada za SRZ-e*, od 3. jula 1946. godine.

864 ABiH, ARIK, k-397, dok. 17191. *Provođenje agrarne reforme na području sreza Bosanska Gradiška*, od 1. juna 1946. godine.

865 ABiH, ARIK, k-403, dok. 21371. *Izvještaj o radu Odjeljenja za agrarnu reformu i kolonizaciju Bosne i Hercegovine*, od 2. avgusta 1946. godine.

je 50 porodica preseljeno u druge krajeve gdje im je zemlja dodijeljena.[866] Do kraja 1946. godine izdate su odluke za odobrenje osnivanja 20 SRZ-a, u koje je, do tada, ušlo 976 domaćinstava sa 4.209 članova.[867] Ovi podaci ukazuju, da se proces osnivanja SRZ nije odvijao po planu i od strane seljačke populacije nije iskazan očekivani interes za ovu formu poljoprivrednog organiziranja. Čak šta više, postojao je i otpor uključivanja u iste, od značajnog broja seljaka. U takvim situacijama bilo je i prisile od strane komunističke vlasti da se uđe u SRZ-e.

Međutim, u Bosni i Hercegovini nije se odustajalo od zamišljene strategije kolektivizacije sela i osnivanja SRZ-a. Početkom 1947. godine, dolazi do osnivanja novih sedam SRZ-a, te se vrši arondacija zemljišta SRZ-e u Tarevcima, srez Modriča. Dodjela zemljišta i arondacija za potrebe drugih SRZ-a vršena je tokom cijele 1947. godine.[868] Da je političkoj i državnoj vlasti te organima zaduženim za provođenje agrarne reforme, stalo do rada SRZ-a pokazuju finansijska sredstva koja su odvajana za rad istih. Tako je za izgradnju kuća, za potrebe SRZ-a u Bosni i Hercegovini, do početka novembra 1947. godine, utrošeno 22.612.000 dinara, a do kraja 1947. godine bilo je predviđeno da se utroši 31.629.000 dinara. U gradnji se nalazilo ukupno 89 objekata, a izgrađenih je do tog vremena bilo svega 13 objekata. Bilo je planirano da se, do kraja 1947. godine, svi objekti dovedu do pod krov, a u potpunosti izgradi 55 objekata.[869]

Pored navedenih aktivnosti, podrška postojećim i osnivanju novih SRZ-a davana je od strane vlasti svih nivoa. Kolika se važnost poklanjala SRZ-ma od strane organa zaduženih za provedbu agrarne reforme i kolonizacije pokazuje činjenica, da je do 8. novembra 1947. godine, iz zemljišnog fonda, za potrebe SRZ-a izdvojeno 8 zemljišnih posjeda veličine 1.543 ha i 20 ari obradive zemlje.[870] Osim dodijeljenje zemlje, SRZ-a se pomagalo i kroz dodjelu materijala za izgradnju objekata, te dodjelu stoke.

Dodjeljivanje zemlje iz zemljišnog fonda za potrebe SRZ-a u Bosni i Hercegovini nastavljeno je i u 1948. godine. U jednom broju srezova, iz zemljišnog fonda bilo je dovoljno zemlje za dodjelu novim SRZ-ma. Posebno dovoljno zemljišta za ove potrebe je bilo u srezovima Posavine, gdje su zemljišni fondovi bili i najobimniji, i gdje je broj SRZ-a bio najveći. Tako je bilo i na području sreza Bosanska Gradiška, gdje je, za naseljavanje kolonista sa strane, kao članova SRZ-a bilo raspoloživog zemljišta za naseljavanje 7-10

866 ABiH, ARIK, k-409, dok. 27168. *Tromjesečni izvještaj Odjeljenja za agrarnu reformu i kolonizaciju za period juli-septembar 1946. godine.*

867 ABiH, ARIK, k-409, dok. 27168. *Tromjesečni izvještaj Odjeljenja za agrarnu reformu i kolonizaciju za period juli-septembar 1946 godine.*

868 ABiH, ARIK, k-424, dok. 7306. *Izvještaj Odjeljenja za agrarnu reformu i kolonizaciju za period januar-mart 1947. godine.*

869 ABiH, ARIK, k- 442. dok. 18639. *Izvještaj o stanju izgradnje kuća za koloniste i SRZ-e*, od 10. novembra 1947. godine.

870 ABiH, ARIK, k-450, dok. 3172. *Izvještaj Odjeljenja za agrarnu reformu i kolonizaciju*, od 8. novembra 1947. godine.

porodica u SRZ „Borac“, u Romanovcima, radi pojačanja radne snage u istoj, koja je imala 200 ha zemljišta. I drugim SRZ-a dodjeljivane su značajne količine zemlje iz zemljišnog fonda. Tako su SRZ-e „Ivanjska“ i „Kozara“, u Trošeljima, imale 400 ha zemljišta, a 66 porodica je bilo naseljeno pa je ostalo mjesta još za 10-15 porodica u istim. U SRZ-i „Pobjeda“, u Karajzovcima, koja je imala samo 20 članova i 166 ha zemlje, moglo se naseliti još 15 porodica radi pojačanja radne snage u istoj.[871] Ono što je karakteriziralo navedene SRZ jeste slaba organizacija i poljoprivredna proizvodnja, tako da najveći broj istih nije bio samoodrživ. Slab interes za SRZ-a potvrđuje i činjenica da je do početka 1948. godine na području srezaDoboj osnovana samo jedna SRZ-a u kojoj je bilo uključeno 58 domaćinstava, sa ukupno 2.953 dunuma unesene zemlje u zadrugu, a do kraja 1948. godine na ovom srezu osnovane su svega tri SRZ-e.[872] Osim toga, u ovom vremenu iskazivan je otpor prema osnivanju SRZ-a, što potvrđuje primjer područja Lukavca, kada i pored agitacije nije održana nijedna skupština SRZ-a, jer nije bio dovoljan broj zainteresovanih seljaka za iste.[873]

Do kraja 1948. godine, SRZ-e nisu doživjele značajniji razvoj i nisu predstavljale bitan faktor u oblasti agrara. Prije svega nije se osnovao veliki broj SRZ-a, posebno ne onoliki broj koliki je bio planiran. To pokazuje i činjenica da je, do kraja 1948. godine, u Bosni i Hercegovini osnovano ukupno 118 SRZ-a.[874] Drugi značajan problem se odnosio na slabu organizaciju istih, te značajan otpor od strane seljačkih porodica, iako je vlast provodila veliku propagandu na planu omasovljenja SRZ-a. U nekim slučajevima došlo je do loše procjene vlasti i forsiranja pogrešne poljoprivredne proizvodnje u nekim SRZ-a. Nezadovoljstvo je posebno bilo izraženo na hercegovačkom selu, gdje je bilo istaknuto prisiljavanje seljaka na sadnju suptropskih kultura (pamuk, kikiriki, susam), povećavala odbojnost prema komunističkoj vlasti, pa tako i prema obrazovanju SRZ-a. Odbijanje pojedinih domaćinstava da pristupe u zadrugu, okarakterizirano je kao neprijateljsko djelovanje koje služi Informbirou. Poseban otpor učlanjenju u zadruge dolazio je iz srezova koji su bili naseljeni pretežno hrvatskim stanovništvom. Ovaj otpor podsticala je crkva. „Kontrarevolucionarno djelovanje na selu imalo je svoj određeni intenzitet, koji je bio usmjeren na razbijanju SRZ-a.“[875] Do masovnije kolektivizacije sela u

---

871 ABiH, ARIK, k-454, dok. 5144. *Popis kolonista kao članova SRZ-a na području sreza Bosanska Gradiška*, od 21. maja 1948. godine.

872 I. Šabotić, *Agrarne prilike na širem području Doboja*, 142; ATK, fond: Oblasni narodni odbor Tuzla (dalje: OBNOT), d-9/2. *Zapisnik sa Savjetovanja SZS i ZZ u Oblasnom centru Tuzla,* održano od 31. maja do 2. juna 1949. godine.

873 I. Šabotić, *Političke i privredne prilike na području Lukavca*, 389. ATK, fond: Opštinski komitet SK Lukavac, k-1, f-1, d-1/1. Mjesečni izvještaj Mjesne ćelije KP Lukavac, od marta 1948.

874 ABiH, GZS, dok. 27/49. *Izvještaj o razvoju SRZ-a u NR Bosne i Hercegovine do 1948. godine*.

875 Adnan Velagić, Djelovanje antikomunističke reakcije u Hercegovini nakon Drugog svjetskog rata, *Saznanja*, br. 2, Tuzla 2008, 159-160.

Bosni i Hercegovini, kao i na području tadašnje države, dolazi nakon Drugog plenuma CK KPJ,[876] na što je svakako uticala Rezolucija Informbiroa, protiv KPJ i njenog rukovodstva, koja je dijelom bila usmjerena i na određena agrarna pitanja i propuste, među kojima je bilo istaknuto i pitanje kolektivizacije sela.

U procesu agrarne reforme i kolonizacije koja je provođena u Bosni i Hercegovini i tadašnjoj zajedničkoj državi do 1948. godine, SRZ-e nisu igrale značajniju ulogu, niti su se veće količine zemljišta iz zemljišnog fonda dodijelile istim. Tako je prema raspoloživim podacima, SRZ-ma, do kraja 1948. godine, iz zemljišnog fonda dodijeljeno ukupno 3.586 ha, što je činilo 2,66% zemlje iz zemljišnog fonda.[877] Tek nakon 1948. godine, došlo je do omasovljenja SRZ-a, što je bio rezultat uticaja sukoba KPJ sa Informbirom, a kako bi se dokazaalo da nove komunističke vlasti u Jugoslaviji nisu skrenule s zagovaranog komunističkog kursa, a kad je selo u pitanju taj kurs se odnosio na kolektivizaciju sela. No, i pored omasovljenja i uključivanja značajnog broja seljačkih domaćinstava, kolektivizacija sela u Bosni i Hercegovini, kao i u tadašnjoj zajedničkoj državi nije dala značajnije rezultate na planu preobražaja sela i poboljšanja standarda seljačke populacije. To je potvrđeno konačnom likvidacijom SRZ-a do koje je došlo 1953. godine.

Arondacija zemljišta

U procesu provođenja agrarne reforme i kolonizacije kod obrazovanja zemljišnog fonda u brojnim prilikama korišten je proces arondacije zemljišta.[878] To je u procesu agrarne reforme i unutrašnje kolonizacije bilo značajno pitanje i odnosilo se na problematiku zaokruživanja poljoprivrednog zemljišnog posjeda. Ovaj proces se, pored odredaba *ZARIK-a*, provodio i na osnovi *Uredbe o arondaciji državnih poljoprivrednih dobara općeg državnog značaja*,[879] i *Pravilnika za sprovođenje Uredbe o arondaciji državnih poljoprivrednih dobara*.[880] Za provođenje procesa arondacije pri poljoprivrednim dobrima bila je formirana posebna komisija koja je imala zadatak da organizira i odmah pristupi procesu arondacije, kako je to predviđala i navedena *Uredba.* Arondacija zemljišta vršena je radi ukrupnjivanja zemljišta i uspješnijeg organizovanja poljoprivredne proizvodnje na poljoprivrednim posjedima. Taj proces posebno je bio izražen kod državnih poljoprivrednih dobara, ali i kod SRZ-a, voćarskih rasadnika, voćarskih selekcionih stanica, gdje je za uspješno privređivanje, bilo neophodno ukrupnjivanje zemljišnih posjeda. Tako je u toku

876 Drugi plenum CK KPJ održan je 28. januara 1949. godine i na istom je oštro postavljeno pitanje može li se bržim tempom krenuti u proces socijalističkog preobražaja sela, što je podrazumijevalo brzu i masovnu kolektivizaciju sela.

877 N. Gaćeša, *Agrarna reforma i kolonizacija u Jugodlaviji 1945-1948*, 398.

878 Arondacija je predstavlja objedinjavanje zemljišnih i stvaranje poljoprivrednih cjlenina radi uspješnijeg organizaovanja poljoprivredne proizvodnje.

879 *Uredba* je donesena 5. decembra 1946. godine.

880 *Pravilnik* je donesen 17. januara 1947. godine.

1946-1948. godine, za potrebu skoro svih državnih poljoprivrednih dobara, vršen proces arondacije.

Proces arondacije zemljišta u Bosni i Hercegovini započeo je sredinom 1946. godine. Radi arondacije zemljišnog posjeda, po članu 6. *ZARIK-a*, u 1946. godini doneseno je, u pogledu Saveznog planinskog dobra „Han Pijesak“, 60 rješenja, Državnog poljoprivrednog dobra u „Novom Selu“ 38 rješenja, Državnog poljoprivrednog dobra „Nova Topola“, 36 rješenja i u pogledu Državne ergele „Vučjak“, 32 rješenja.[881] Za potrebu Zemaljske voćarske selekcione stanice „Vranica“ u Putičevu, srez Brčko, izvršena arondacija zemljišta ukupne površine 1 dunum i 152 m^2, koje je bilo ranije vlasništvo Bošnjak Mate i Bošnjak Stipe.[882]

Proces arondacije je imao višestruku funkciju i primjenjivao se za potrebe raznih privrednih i javnih subjekata. U toku 1946. godine donesena su mnogobrojna rješenja vezana za arondacijiju poljoprivrednih dobara i rasadnika, te drugih državnih privrednih preduzeća, kao što su rudnici: „Kreka“, i Lukavac, te „Elektrobosna“ Jajce i niz drugih tadašnjih privrednih preduzeća. Arondacija zemljišta vršena je i za potrebe komande pozadine VI Armije za iskorištavanje zemljišta potrebnih vojnim jedinicama, te za potrebe *Uprave mašinskih stanica* (UMSA), gdje su dodijeljena potrebna zemljišta i donesena rješenja.[883]

U 1947. godini proces arondacije bio je nešto izraženiji. Naime, u ovom periodu, pitanje osnivanja i proširivanja državnih poljoprivrednih dobara postalo je posebno aktualno. Njima je izdvajano potrebno zemljište iz zemljišnog fonda na cijelom prostoru Bosne i Hercegovine, ali se odmah pokazala i potreba arondacije zemljišta, bez kojih se ne bi poljoprivredna dobra mogla racionalno obrađivati i pravilno razvijati. Postupak donošenja odluka o arondaciji zemljišta provodile su posebne komisije za arondaciju, u sporazumu sa vlasnicima posjeda. U slučaju da su se vlasnici posjeda žalili na odluke komisija o arondaciji o istim je raspravljalo i donosilo odluke Ministarstvo poljoprivrede Bosne i Hercegovine u drugostepenom postupku. Međutim, Ministarstvo poljoprivrede Bosne i Hecegovine bilo je angažovano i u radu komisija, određenih od Ministarstva poljoprivrede i šumarstva FNRJ, u cilju arondacije saveznih poljoprivrednih dobara, koja su postojala, ili su se osnivala na teritoriji Bosne i Hercegovine. U praktičnom postupku provođenja, arondacija se pokazala kao vrlo osjetljiv sektor u socijalnom i privrednom pogledu. Naime, nije bilo poteškoća u zamjeni, gdje je veći dio posjeda i kuće bio izvan granica poljoprivrednog dobra, ali u slučajevima, gdje je to bilo vezano za preseljavanje vlasnika, zato što su im čitav posjed i zgrada ulazili u

881 ABiH, ARIK, k-460, dok. 8815. *Izvještaj Odjeljenja za agrarnu reformu i kolonizaciju o provedbi agrarne reforme i kolonizacije u toku 1946. godine.*

882 ABiH, ARIK, k-430, dok. 11467. *Arondacija posjeda zemaljske voćarske selekcione stanice „Vranica u Putičevu“ srez Brčko*, od 20. marta 1947. godine.

883 ABiH, ARIK, k-460, dok. 8815. *Izvještaj Odjeljenja za agrarnu reformu i kolonizaciju o stanju agrarne reforme u 1947. godini.*

sklopu poljoprivrednog dobra, proizilazili su veliki problemi. Ovo, iz razloga, što su ovim problemom najviše bili pogođeni seljaci stočari koji su se teže odvikavali od svog načina života i privikavanja na druge krajeve, gdje je pretežno zanimanje bilo zemljoradnja.

Pored brojnih poteškoća, poslovi na provođenju procesa arondacije u toku 1947. godine odvijali su se uspješno, tako da su državna poljoprivredna dobara u ovom pogledu, bila podmirena znatnim površinama zemlje, bilo putem izdvajanja iz zemljišnog fonda, bilo putem arondacije privatnih zemljišnih posjeda. Taj postupak u 1947. godini nije bio u svim započetim slučajevima završen, jer komisije za provođenje arondacije nisu bile u cjelosti završile svoj zadatak, ili su se, pak, postupci bili u žalbenom postupku, što se događalo u slučajevima kada nije bilo nagodbe o zamjeni nekretnina, nego je komisija donosila odluku, protiv koje je vlasnik posjeda ulagao žalbu.

U procesu arondacije najveći broj imanja je zemijenjen sporazumno sa zemljoposjednicima radi osnivanja i proširenja državnih dobara. No bilo je slučajeva kada je zemljište arondirano i mimo saglasnosti vlasnika. Iskazivanje prisile u procesu arondacije, dodatno je uticalo na neraspoloženje zemljovlasnika prema novoj komunističkoj vlasti.

U 1947. godini arondacijom zemlje bili su obuhvaćeni: Savezno planinsko dobro „Han Pijesak“ (imanja 71 porodice iz Han Pijeska), Stočarsko odgojna stanica u Tjentištu (imanja 41 porodice), Državno dobro Nova Topola (imanja 40 porodica iz Nove Topole), Zemaljska ergela „Vučjak“, srez Prnjavor (imanja 29 porodica). Navedene porodice su preseljene i istima je dodijeljena zamjenska zemlja iz zemljišnog fonda.[884] Za potrebe grupisanja imanja Državnog poljoprivrednog dobra „Rodoljub Čolaković“, u distriktu „Savski Lug“ oduzete, su izvjesne količine zemljišta od vlasnika zemljišta, te istim, kao adekvatna naknada, dato drugo zemljište u skladu sa odredbama *Uredbe o arondaciji*.[885] Uglavnom vlasnici arondirane zemlje nisu bili zadovoljni sa učinjenom zamjenom zemljišta.

Za potrebe nekih poljoprivrednih dobara arondacija zemljišta je vršena više puta. Tako je bilo i sa Saveznim planinskim dobrom „Han Pijesak“, gdje je arondacija vršena u više navrata, a ovo poljoprivredno dobro protezalo se na teritoriji dva sreza Vlasenica i Sokolac, te, u ovim srezovima, u nekoliko MNO-a. U srezu Vlasenica na teritoriji MNO Han Pijesak, potpalo je pod arondaciju oko 60 posjeda i to u ogromnoj većini samo djelimično, a u 5 do 6 slučajeva arondirani su cjelokupni posjedi. U srezu Sokolac na teritoriji MNO Mrkalji arondirano je 36 posjeda, od toga njih 16 u cjelokupnom iznosu, a 20 samo djelimično. Na području MNO u Žljebovima pod arondaciju su potpala 24 posjeda, i to samo djelimično. Privatni posjedi koji su padali pod arondaciju u

884 ABiH, ARIK, 460, dok. 8815. *Izvještaj Odjeljenja za agrarnu reformu i kolonizaciju o stanju agrarne reforme u 1947. godini*.

885 ABiH, ARIK, k-462, dok. 306. *Rješenje Ministarstva poljoprivrede Bosne i Hercegovine o arondaciji zemljišta Državnog poljoprivrednog dobra „Rodoljub Čolaković“*, od 14. januara 1949. godine.

pogledu prava vlasništva, imali su dosta nejasnoća. Jedan broj posjeda su bile čiste uzurpacije na državnom zemljištu, ili šumi, u kojima su i kuće podignute. U procesu uzurpacije, komisije su radile po čl. 36 *ZARIK-a*. U većini slučajeva na teritoriji sreza Vlasenica, gdje su postojale zemljišne knjige, nije se slagalo zemljišno-knjižno stanje sa stanjem na terenu. Jer, usljed raznih kupovina, koje nisu bile evidentirane, stvarno stanje se nije slagalo sa stanjem u zemljišnim knjigama. Kako bi se izvršila arondacija ovih zemljišta, a Komisija za arondaciju mogla završiti svoj posao, neophodno je bilo da tehnička sekcija prethodno izvrši premjer privatnog zemljišta.[886]

Koliki je obim posla bio u procesu arondacije, najbolje pokazuje primjer da je u toku marta 1947. godine, Odsjek za kolonizaciju, pri Odjeljenju za agrarnu reformu i kolonizaciju, riješio i otpremio za arondaciju Komisiji za agrarnu reformu i kolonizaciju, pri Vladi FNRJ 1.300 molbi.[887]

Poslovi na procesu arondacije su bili veoma obimni i u periodu april-juli 1947. godine. U tom periodu radilo se na osnivanju Državnog poljoprivrednog dobra u Srpcu, te na arondaciji istog, na klasifikaciji zemljišnog posjeda u Tjentištu, radi premjera stočne stanice, na arondaciji Državnog poljoprivrednog dobra u Branjevu, i u Han Pijesku na arondaciji Saveznog planinskog dobra.[888]

U avgustu 1947. godine radilo se na utvrđivanju definitivnih granica svih državnih ergela, na način da se vršila arondacija tih imanja, tako da su svi privatnici, koji su imali svoja zemljišta unutar granica tih ergela, dobijali zamjenu zemljišta iz državnog zemljišnog fonda. U vezi sa tim, *Rješenjem* Ministarstva poljoprivrede i šumarstva FNRJ,[889] obrazovana je Komisija za arondaciju Državne ergele „Butmir“, koja je imala svoje imanje na Borikama u srezu Rogatica. U provođenju arondacije, komisija je nailazila na brojne probleme i poteškoće pravne i materijalne prirode. Stara ergela na Borikama, imala je površinu od 2.780 dunuma, a prema skici proširenja na Borikama trebala je da ima površinu od oko 8.000 dunuma zemljišta, te na Sjemeču sav posjed bivših vlasnika Vajzovića sa 3.000 dunuma, uz nekoliko oduzetih privatnih imanja na tom mjestu u površini od 2.000 dunuma, što je bilo ukupno na Sjemeču oko 5.000 dunuma, odnosno sve skupa na Borikama oko 13.000 dunuma. Svu količinu kompenzacije za privatne posjede, koji su se, prema skici zatekli u sastavu predviđenog zemljišta ergele, trebalo je tražiti samo u

886 ABiH, ARIK, k-423, dok. 6994. *Arondacija posjeda Saveznog planinskog dobra u Han Pijesku*, od 5. aprila 1947. godine.

887 ABiH, ARIK, k-423, dok. 6796. *Izvještaj o radu Odjeljenja za agrarnu reformu i kolonizaciju za mjesec mart 1947. godine*.

888 ABiH, ARIK, k-431, dok. 11842. *Izvještaj Odjeljenja za agrarnu reformu i kolonizaciju za period april-juni 1947. godine*.

889 ABiH, ARIK, k-433, dok. 13199, *Rješenje je donijeto 7. marta 1947. godine,* br. 4652/47.

raspoloživom državnom zemljištu i to zemljišnog fonda Arika, jer drugog državnog zemljišta nije bilo koje bi odgovaralo ovoj svrsi.[890]

U kombinaciji za dodjelu zemljišta, radi zamjene, dolazili su u obzir srezovi Rogatica i Višegrad. U provođenju ovog procesa prednost u praktičnom smislu imala je *Uredba* donesena na nivou NR Bosne i Hercegovine u odnosu na *Saveznu Uredbu*. Od zemljišnog fonda sa površinom od 9.182 dunuma izvršena je dodjela 1.462 dunuma na 44 porodice, dok je za potrebe ergele izdvojeno 3.473 dunuma, a za Voćni rasadnik 140 dunuma, tako da je ostalo još u fondu 4.099 dunuma i od toga je 2.553 dunuma bilo u k.o Donja i Gornja Prača i to zemljište Komisija nije uzela u obzir, jer ga je smatrala neprikladnim za djelimično namirenje zbog udaljenosti. Prema planu proširenja ergele ušli su ekspropisani posjedi Vajzovića i Srpske pravoslavne crkvene opštine „Borike“, te 3 posjeda izumrlih porodica, zašto je prethodno trebalo provesti postupak izdvajanja iz fonda.[891]

Veliki zemljišni posjedi su arondirani za potrebe Zemaljske ergele „Vučjak“ u srezu Prnjavor. Komisija za arondaciju, sastavljena po čl. 8 *Uredbe o arondacijama državnih poljoprivrednih dobara republičkog i lokalnog značaja u Bosni i Hercegovini*, ustanovila je da se, kao enklava u sklopu posjeda ove državne ergele, nalazi posjed u površini od 7 dunuma zemljište, koje je vlasnik kupio od bivših dobrovoljaca. Ovo zemljište, prema čl. 3 spomenute *Uredbe* oduzelo se od dotadašnjeg vlasnika i dato mu je kao naknada prema čl. 4 zemljište odgovarajuće vrijednosti. Prema procjeni Komisije, dodijeljeno je vlasniku zemljište površine od 10 dunuma i 330 m², koje je bilo vlasništvo FNRJ.[892]

Na osnovu *Uredbe o arondaciji državnih poljoprivrednih dobara republičkog i lokalnog značaja* izvršena je i arondacija zemljišta „Rasadnika“ u Ceriku, u srezu Brčko. U sklopu ovog rasadnika nalazila se, kao enklava, zemlja od 22 dunuma 960 m², koja je bilo vlasništvo Petrović Mirka i Marić Ante. Za oduzeto zemljište dato je vlasnicima u zamjenu zemljište kao naknada jednaka po vrijednosti.[893]

Komisija za arondaciju Državnog planinskog dobra „Vojin Zirojević“ u Kupresu je od Ministarstva poljoprivrede Bosne i Hercegovine tražila da se za visoravan Kupresa, prema odredbama *ZARIK-a,* odredi maksimum zemljoradničkog posjeda od 250 do 350 dunuma obradivog zemljišta. Pošto je ovo pitanje bilo značajno i za arondaciju zemljišta Državnog planinskog dobra

890 ABiH, ARIK, k-433, dok. 13199. *Arondacija Vojne ergele na Borikama*, od 2. avgusta 1947. godine.

891 ABiH, ARIK, k-433, dok. 13199. *Arondacija vojne ergele na Borikama*, od 2. avgusta 1947. godine.

892 ABiH, ARIK, k-434, dok. 13622. *Arondacija posjeda Zemaljske ergele „Vučjak“ u srezu Prnjavor*, od 20. decembra 1947. godine.

893 ABiH, ARIK, k-346, dok. 14576. *Zapisnik o arondaciji zemljišta u Voćnom rasadniku u Ceriku srez Brčko*, od 28. jula 1947. godine.

u „Vojin Zirojević“ u Kupresu, Komisija je tražila stav Ministarstva poljoprivrede po ovom pitanju.[894]

Za potrebe zaokruživanja zemljišnog posjeda Zemaljske stočarske stanice u Gacku, u smislu *Uredbe o arondaciji*, izvršena je arondacija zemljišta u ukupnoj površini od 15 dunuma 230 m², za oduzeto zemljište dalo se, u smislu čl. 4 *Uredbe,* kao naknada 16 dunuma zemlje dosadašnjim vlasnicima.[895]

U skladu sa čl. 8 *Uredbe o arondaciji državnih poljoprivrednih dobara republičkog i lokalnog značaja u Bosni i Hercegovini*, izvršena je arondacija posjeda Državnog voćnog rasadnika u Prijedoru, površine od 33 dunuma i 920 m², koje je ležalo kao enklava u sklopu posjeda ovog rasadnika. Ministarstvo poljoprivrede Bosne i Hercegovine je odobrilo nagodbu koju je sklopila Komisija za arondaciju Državnog voćnog rasadnika u Prijedoru sa Gotvola Franjom, Antonijom Jedlička, udatom Gotvola, po kojoj su oni ustupili Državnom voćnom rasadniku u Prijedoru navedeno zemljište, s tim što, se njima, u zamjenu za isto dalo zemljište površine 39 dunuma i 800 m², te isplatila svota novca od 52.000 dinara.[896] Ovakvih slučajeva, gdje se dodjeljivao uz zamjensko zemljište i novac, bilo je i u drugim mjestima, ali ovakva pojava nije bila pravilo.

U decembru 1947. godine, vršila se arondacija zemljišta. Tako je, radi ukrupljivanja Državnog poljoprivrednog dobra „Novo selo“ u Branjevu, srez Bijeljina, izvršena arondacija zemljišta Stevana Nikolića veličine sedam dunuma i 800 m². Ovo zemljište je u zemljišno-knjižnom stanju bilo vlasništvo bivše „kmetske zadruge“ Hamzić, koje je kupio Stevan Nikolić. Stoga je Komisija za arondaciju sklopila sa Stevanom Nikolićem nagodbu, po kojoj on ustupa ovu česticu Državnom poljoprivrednom dobru „Novo Selo“ radi arondacije, s tim da se njemu da zemljište površine od 7 dunuma 800 m² u k.o Šepku.[897]

Po pitanju arondacije zemljišta državnih poljoprivrednih dobara, u 1947. godini doneseno je oko 950 odluka od strane komisija za arondaciju, kako na osnovu odredaba čl. 6 starog *ZARIK-a*, tako i prema odredbama *Uredbe o arondaciji državnih poljoprivrednih dobara republičkog i lokalnog značaja.* Od većih državnih poljoprivrednih dobara, arondacija zemljišta izvršena je u slijedećim dobrima: Državnom poljoprivrednom dobru „Nova Topola“, Zemaljskoj ergeli „Vučjak“, Državnom poljoprivrednom dobru „Novo Selo“, Državnom poljoprivrednom dobru Modriča, Zemaljsko-ovčarskoj

894 ABiH, ARIK, k-437, dok. 15273. *Izvještaj Komisije za arondaciju Državnog planinskog dobra „Vojin Zirojević“*, od 30. avgusta 1947. godine.

895 ABiH, ARIK, k-439, dok. 16527. *Zapisnik sa imanja Zemaljske stočarske stanice u Gacku*, od 12. septembra 1947. godine.

896 ABiH, ARIK, k-441, dok. 17637. *Arondacija posjeda Državnog voćnog rasadnika u Prijedoru*, od 21. oktobra 1947. godine.

897 ABiH, ARIK, k-443, dok. 19674. *Arondacija posjeda u Branjevu*, od 28. decembra 1947. godini.

selekcionoj stanici „Vranica“, Zemaljsko-stočarskoj stanici „Sutjeska“, srez Foča, Zemaljsko stočarskoj stanici u Livnu i Gacku, Zemaljskom zavodu za naučno-poljoprivredna istraživanja u Sarajevu, Pastuvskim stanicama u Budžaku i Palama, Visokoj školi za planinsko gazdovanje u Sarajevu, Zemaljskom voćnom rasadniku u Ceriku, srez Brčko, Srednjoj poljoprivrednoj školi u Butmiru, Derventi, Banja Luci i Tuzli, te više sreskih voćnih rasadnika. Od većih državnih dobara, za koje je postupak u 1947. godini bio pokrenut i, dobrim dijelom, završen, spominje se Državno planinsko dobro „Vojin Zirojević“ na Kupresu, sa ukupnom površinom od 2.700 ha. Osim toga, Odjeljenje za agrarnu reformu i kolonizaciju je radilo na provođenju postupka arondacije posjeda saveznih poljoprivrednih dobara, i to: Saveznog planinskog dobra „Han Pijesak“ i Poljoprivrednog dobra vojne ergele „Butmir“ na Borikama i Sjemeču, srez Rogatica. Ministarstvo poljoprivrede je delegiralo kao člana odnosnih komisija za arondaciju tih dobara svog službenika, kao agrarnog stručnjaka i geometra.[898]

U provođenju procesa arondacije državnih poljoprivrednih dobara i ustanova bilo je neophodno obezbijediti određena finansijska sredstva. Za tu svrhu, Ministarstvo poljoprivrede je od Planske komisije NR Bosne i Hercegovine, u martu 1948. godine, tražilo kredit u iznosu od 7.647.000 dinara za potrebe arondacije slijedećih državnih poljoprivrednih dobara: [899]

1.	**za Nižu poljoprivrednu školi u Maglaju**	100.000 dinara
2.	**za Pastuvsko stanište na Palama**	27.000 dinara
3.	**za Zemaljski voćni rasadnik u Ceriku**	650.000 dinara
4.	**za Zemaljski voćni rasadnik u Ripču (Bihać)**	2.250.000 dinara
5.	**za Voćarsku oglednu stanicu u Goraždu**	1.500.000 dinara
6.	**za Zemaljski voćni rasadnik u Šipovu-Jajce**	1.500.000 dinara
7.	**za Nižu poljoprivrednu školu u Cazinu**	250.000 dinara
8.	**za Državno poljoprivredno dobro „Novo Selo“**	120.000 dinara
9.	**za Zemaljski voćni rasadnik u Prijedoru**	200.000 dinara
10.	**za Voćarsko-vinogradarsku stanicu u Trebinju**	800.000 dinara
11.	**za Državnu ergelu „Vučjak“ Prnjavor**	250.000 dinara
UKUPNO DODIJELJENO SREDSTAVA		**7.647.000 dinara**

Navedena sredstva su bila neophodna kako bi se isplatila ranijim vlasnicima za prenos i uspostavu objekata koji su se nalazili na arondiranom zemljištu, za formiranje novih voćnih rasadnika, za proširenje ekonomija poljoprivrednih škola, za otkup zemljišta i stavljanje istog u funkciji poljoprivredne proizvodnje.

[898] ABiH, ARIK, k-460, d-8815. *Izvještaj Odjeljenja za agrarnu reformu i kolonizaciju o provođenju agrarne reforme u Bosni i Hercegovine u 1947. godini*.

[899] ABiH, ARIK, k-451, dok. 4065. *Traženje kredita od Planske komisije Bosne i Hercegovine za provođenje procesa arondacije državnih dobara i ustanova*, od 16. marta 1948. godine.

Arondacija zemljišta za potrebe državnih poljoprivrednih dobara i SRZ-a vršena je tokom cijele 1948. godine kod brojnih državnih poljoprivrednih dobara. Tako je, za potrebe Državnog poljoprivrednog dobra „Rodoljub Čolaković“ u Bijeljini, izvršena arondacija zemljišta putem nagodbe sa vlasnikom Tomom Stanićem.[900] Krajem marta 1948. godine izvršena je arondacija Državne ogledne voćarske stanice u Goraždu. Naime, na granici ovoga posjeda nalazila se parcela veličine 30 dunuma, te se utvrdilo da se bez ove parcele Državna ogledna stanica Goražde ne bi mogla dalje uspješno razvijati. Ove nekretnine, prema čl. 3 *Uredbe o arondaciji državnih poljoprivrednih dobara,* oduzete su od tadašnjeg vlasnika, kome se, za oduzeto zemljište, dala naknada u smislu čl. 4 *Uredbe*. Državna ogledna voćarska stanica u Goraždu je sa vlasnikom sklopila nagodbu, gdje je za ustupljeno zemljište dala vlasniku 140.000 dinara, na teret državnog budžeta Ministarstva poljoprivrede za 1948. godinu.[901]

Arondacija zemljišta je vršena i tokom cijele 1948. godine na cijelom prostoru Bosne i Hercegovine. Tako je provedena arondacija posjeda Državnog poljoprivrednog dobra „Mladen Stojanović“ u Topoli, gdje je izvršena zamjena zemlje sa Savom Stankovićem u površini od sedam dunuma i 300 m². Isti je zemlju ustupio bez ikakve nadoknade, iz razloga što je dobio zemlju kao kolonista unutrašnje kolonizacije od strane Ministarstva poljoprivrede (Arik br. 10.362/46 od 13. juna 1946. godine).[902] Arondacija zemljišta vršena je u 1948. godini i za potrebe organizovanja gradske ekonomije GNO Sarajevo u Orašju, gdje je izvršena nagodba sa Sulejmanom Arpadžićem iz Orašja, po kojoj je isti ustupio zemljište Gradskoj ekonomiji Sarajevo u Orašju.[903]

Bilo je i slučajeva da su na ranije donesene odluke o arondaciji donošene naknadne odluke. Takav slučaj je bio i sa zemljišnim posjedom Ivanović Petka, u procesu arondacije Vojne ergele „Borike“, koji je pristao da za svoju zemlju dobije naknadu u Vojvodini, što se i desilo. Naime, isti je dobio kuću sa odgovarajućom zemljom u Novoj Pazovi, ali je, kasnije, odustao od istog, ne želeći da odseli sa svoga imanja. Stoga je Komisija za arondaciju Vojne ergele „Borike“ donijela naknadnu odluku u kojem je imenovanom izabrala novi zemljišni posjed, u istom srezu, iste površine i vrijednosti.[904]

Arondacija je vršena i za potrebe drugih ustanova u 1948. godini. Ista je izvršena radi grupisanja zemljišta Državne niže poljoprivredne škole u

---

900 ABiH, ARIK, k-452, dok. 446. *Arondacija zemljišta Državnog poljoprivrednog dobra „Rodoljub Čolaković“*, od 24. aprila 1948. godine.

901 ABiH, ARIK, k-453, dok. 5023. *Arondacija posjeda Državne ogledne voćarske stanice Goražde*, od 31. marta 1948. godine.

902 ABiH, ARIK, k-455, dok. 5571. *Arondacija posjeda Državnog poljoprivrednog dobra „Mladen Stojanović“ u Topoli*, od 17. septembra 1948 godine.

903 ABiH, ARIK, k-457, dok. 7478. *Rješenje Ministarstva poljoprivrede Bosne i Hercegovine*, od 3. aprila 1948. godine.

904 ABiH, ARIK, k-457, dok. 7359. *Naknadna odluka u slučaju arondacije posjeda Vojne ergele „Borike“*, od 30. decembra 1948. godine.

Maglaju,[905] Komisija za arondaciju imanja Državnog voćnog rasadnika u Nevesinju je sklopila nagodbu o zamjeni nekretnina sa Kazazić Hanom iz Nevesinja.[906] Za arondaciju Državnog planinskog dobra „Vojin Zirojević“ Komisija, je u smislu čl. 3 *Uredbe o arondaciji*, od Beće Kačina oduzela nekretnine ukupne površine od 139 dunuma i 28 m².[907] Radi grupisanja zemljišta, izvršena je arondacija imanja Zemaljske stočarske stanice u Gacku, oduzimanjem zemljišta od Stevana Vukovića u površini od 16 dunuma i 470 m².[908]

Komisija za arondaciju Državnog poljoprivrednog dobra „Rodoljub Čolaković“ iz Bijeljine, izvršila je arondaciju zemljišta ukupne površine od 20 dunuma i 750 m², putem nagodbe sa vlasnicom zemljišnog posjeda Esmom Mulaosmanović, s tim da joj se u zamjenu da ista površina i kvalitet zemljišta na drugoj lokaciji.[909] Za potrebe Državnog voćnog rasadnika u Gračanici izvršena je arondacija zemljišta u površini od 15 dunuma i 350 m², vlasništvo Savić Nedeljka, Petra, Dragomira i Radivoja. Istima je dato zamjensko zemljište, iste površine i kvaliteta.[910] Komisija za arondaciju Državne vinogradarsko-voćarske stanice u Lastvi-Trebinje, sklopila je nagodbu sa vlasnikom Nikolom Krivokapićem za arondaciju zemljišta ukupne površine od 4.700 m², s tim da mu se da, u zamjenu, nekretnina iste površine i vrijednosti.[911]

Koliko su procesi arondacije bili kompleksni, pokazuje vrijeme trajanja ovog procesa kod Državnog poljoprivrednog dobra „Rodoljub Čolaković“ Bijeljina, gdje je isti tekao tokom novembra[912] i decembra 1948,[913] te tokom februara 1949. godine.[914]

---

905 ABiH, ARIK, k-457, dok. 7331. *Arondacija zemljišta Državne niže poljoprivredne škole u Maglaju*, od 23. februara 1948. godine.

906 ABiH, ARIK, k-457, dok. 7275. *Arondacija zemljišta Državnog voćnog rasadnika u Nevesinju*, od 23. marta 1948. godine.

907 ABiH, ARIK, k-457, dok. 7265. *Rješenje o arondaciji zemljišta Državnog planinskog dobra „Vojin Zirojević“,* Arik br. 5735/48, od 27. juna 1948. godine.

908 ABiH, ARIK, k-457, dok. 6739.

909 ABiH, ARIK, k-458, dok. 7790. *Rješenje Odjeljenja za agrarnu reformu i kolonizaciju o arondacij Državnog poljoprivrednog dobra „Rodoljub Čolaković“ u Bijeljini*, od 24. maja 1948. godine.

910 ABiH, ARIK, k-458, dok. 7529. *Zapisnik Komisije za arondaciju Državnog voćnog rasadnika u Gračanici*, od 21. septembra 1947. godine.

911 ABiH, ARIK, k-459, dok. 8707. *Rješenje o arondaciji Državne vinogradarsko-voćarske stanice u Lastvi Trebinje*, od 18. decembra 1948. godine.

912 ABiH, ARIK, k-460, dok. 8955. *Rješenje o arondaciji Državnog poljoprivrednog dobra „Rodoljub Čolaković“ u distriktu „Savski Lug“ u Batkoviću u površini od 29 dunuma i 400 m² vlasništvo Antonić Todora*, od 15. novembra 1948. godine.

913 ABiH, ARIK, k-460, dok. 8938. *Rješenje o arondaciji Državnog poljoprivrednog dobra „Rodoljub Čolaković“ Bijeljina u površini od 33 dunuma i 900 m², vlasništo Cvije, Pantelije i Alekse Novaković*, od 18. decembra 1948. godine.

914 ABiH, ARIK, k-460, dok. 8967. *Rješenje o arondaciji Državnog poljoprivrednog dobra „Rodoljub Čolaković“ Bijeljina distrikt „Savski lug“ Batkovići vlasništvo Dušana i Đoke Đokića, koji nisu pristali na zamjenu zemljišta pa im je Komisija za arondaciju sama odredila zemljište kao naknada za oduzeto*, od 3. februara 1949. godine.

U procesu arondacije zemljišta, komisije za arondaciju su radile po principu nagodbe, odnosno dogovora sa vlasnikom, ali i po principu, gdje su komisije za arondaciju donosile odluke mimo saglasnosti i dogovora sa vlasnikom zemljišnog posjeda. Na takve odluke komisija za arondaciju pristizale su brojne žalbe i pritužbe od strane vlasnika zemljišnih posjeda. Tako se na Rješenje komisije za arondaciju posjeda Državne niže poljoprivredne škole u Maglaju,[915] žalio Sulejman Ibrahimefendić. Ministarstvo poljoprivrede Bosne i Hercegovine žalbu je djelimično uvažilo, utoliko što se visina naknade za rušenje i prevoz kuće i kuhinje sa oduzetih nekretnina, te podizanje tih nekretnina na drugom mjestu povisuje sa 12.000 dinara na 15.000 dinara.[916]

U nekim slučajevima, proces arondacije zemljišnih posjeda bio je izuzetno složen i kompleksan. Takav je bio slučaj i sa arondacijom imanja Srednje poljoprivredne škole u Tuzli, gdje su se ranije arondirani posjedi za potrebe ove škole nalazili na trasi željezničke pruge Bukinje–Simin Han, koja je djelom presijecala školsko dvorište i parcele privatnih vlasnika. Stoga je, po nalogu Ministarstva poljoprivrede Bosne i Hercegovine, Okružna agrarna komisija Tuzla dobila obavezu riješiti ovaj problem. Komisija je navedeni problem arondacije odložila na vrijeme, dok se ne završi izgradnja pruge normalnog kolosijeka.[917]

Do kraja 1948. godine, proces arondacije posjeda izvršen je u slijedećim državnim poljoprivrednim dobrima i stanicama: Državnoj oglednoj voćarskoj stanici Goražde, Državnom loznom i voćarskom rasadniku Ljubuški, Državnoj nižoj poljoprivrednoj školi u Maglaju, Državnom voćnom rasadniku Crnići-Stolac, Državnoj vinogradarsko-voćarskoj stanici Lastva-Čapljina, Državnom poljoprivrednom dobru „Rodoljub Čolaković“ u Bijeljini, Državnoj stočarskoj stanici „Gvozdeno“, Gradskoj ekonomiji Sarajevo u Orašju i Mokrom, Državnoj nižoj poljoprivrednoj školi Cazin, Državnom rasadniku u Gračanici i Zemaljskom rasadnika u Ceriku, srez Brčko. U toku decembra 1948. godine provodile su se aktivnosti na arondaciji zemljišta Državnog planinskog dobra „Vojin Zirojević“ u Kupresu, Državnog poljoprivrednog dobra u Srbcu i Sreske ekonomije u Vlasenici. Za arondirano zemljište izdat je nalog za isplatu u iznosu od 2.855.183 dinara, i to za državna poljoprivredna dobra u Goraždu, Ljubuškom, Maglaju, Ceriku, Vučjaku i, djelimično, Lastvi-Čapljina.[918]

Pored navedenih radova, na arondaciji zemljišnih površina državnih poljoprivrednih dobara izvršeni su i djelimični radovi po pitanju agrarne

915 ABiH, ARIK, k-460, dok. Arik br. 1598/48, od 20. februara 1948. godine.

916 ABiH, ARIK, k-460, dok. 8804. *Odluka Ministarstva poljoprivrede Bosne i Hercegovine na žalbu po pitanju arondacije Državne niže poljoprivredne škole u Maglaju*, od 8. novembra 1948. godine.

917 ABiH, ARIK, k-461, dok. 9267. *Zapisnik OAK Tuzla*, od 10. avgusta 1948. godine.

918 ABiH, ARIK, k-460, dok. 8815. *Izvještaj Odjeljenja o agrarnoj reformi i kolonizaciji o stanju agrarne reforme u 1948. godini*.

reforme i u srezovima Sokolac i Šamac, te izvršeni melioaracioni radovi posjeda Stočarske stanice Livno u Livanjskom polju.[919]

Pitanje arondacije zemljišta državnih poljoprivrednih dobara, SRZ-a i ZZ i drugih ustanova nastavljeno je i u toku 1949. godine sa dosta poteškoća i problema. Tako je bilo i sa arondacijom zemljišta za osnivanje ekonomije ZZ u Čeliću, gdje je, i pored nagodbe sa vlasnikom i dodjele zemlje istom, uslijedila žalba Ministarstvu poljoprivrede Bosne i Hercegovine.[920]

U povodu arondacije zemlje brojni su primjeri žalbi upućenih Ministarstvu poljoprivrede Bosne i Hercegovine. Tako je Džonlagić Hasiba iz Cazina uputila žalbu za arondaciju zemljišta Državne niže poljoprivredne škole u Cazinu, prilikom čega joj je oduzeta nepokretna imovina sa postojećom kućom. Spor je nastao iz razloga što je navedenoj dodijeljeno zemljište, u zamjenu za arondirano, na koje su se kasnije pojavili i drugi vlasnici.[921]

Zbog potrebe realizacije proljetnje sjetve i drugih poljoprivrednih radova u 1949. godini na državnim poljoprivrednim dobrima, te izvršenja plana sjetve istih, bilo je neophodno likvidirati pitanje arondacije državnih poljoprivrednih dobara. Iz tih razloga trebalo je provesti arondaciju u slijedećim poljoprivrednim dobrima:

- Državno poljoprivredno dobro „Motajica“ Srbac;
- Državno poljoprivredno dobro „Krajna“ Bosanska Krupa;
- Prehrambrena farma u Bosanskom Aleksandrovcu;
- Državno poljoprivredno dobro „Ante Zoro Kalava“ Livno;
- Državno poljoprivredno dobro „Rodoljub Čolaković“ Bijeljina;
- Preduzeće za uzgoj i priplod svinja „Sava“ Brčko;
- Preduzeće za uzgoj i priplod svinja „Grmeč“ Banja Luka;
- Državno poljoprivredno dobro „Rodoljub Čolaković“ distrikt Batković;
- Preduzeće za uzgoj i priplod svinja „Tolisa“ Bosanski Šamac, i
- Prasilište na području SNO Gradačac.

Po ovom pitanju potrebno je bilo hitno poduzeti potrebne korake kako bi se navedena imanja proširila i tako omogućili povoljniji uslovi za razvoj poljoprivredne proizvodnje.

Proces arondacije zemljišta nastavljen je i u narednim godinama, međutim, sve to nije dalo rezultata na planu stvaranja neophodnih uslova za unapređenje poljoprivredne proizvodnje i poboljšanja standarda seoskog stanovništva u Bosni i Hercegovini. Jedan veliki broj poljoprivrednih dobara je kasnije prestao sa radom, što nije podrazumijevalo vraćenje zemlje ranijim

919 ABiH, ARIK, k-460, dok. 8815. *Izvještaj Odjeljenja o agrarnoj reformi i kolonizaciji o stanju agrarne reforme i kolonizacije u 1948. godini*.

920 ABiH, ARIK, k-462, dok. 361. *Arondacija zemljišta u korist zadružne ekonomije ZZ u Čeliću*, od 7. januara 1949. godine.

921 ABiH, ARIK, k-458, dok. 7585. *Žalba protiv Komisije za arondaciju Državne niže poljoprivredne škole u Cazinu*, od 18. septembra 1948. godine.

vlasnicima, već je ista dodijeljena u razne društvene svrhe (za potrebe industrije ili je pretvarana u građevinsko zemljište).

Unutrašnja kolonizacija

Dio zemlje iz zemljišnog fonda, u skladu sa odredbama ARIK-a, bio je namijenjen za dodjelu mjesnim agrarnim interesentima i bezemljašima i unutrašnjim kolonistima, koji su dolazili i iz drugih mjesta Bosne i Hercegovine. Za proces unutrašnje kolonizacije u Bosni i Hercegovini najpodesniji su bili srezovi na području Posavine i Semberije, koji su imali i najveće zemljišne fondove te srezovi iz koji su iselili Poljaci, Česi, Rusini, Ukrajinci i drugi nakon Drugog svjetskog rata.

Proces unutrašnje kolonizacije u Bosni i Hercegovini započeo je već u aprilu mjesecu 1946. godine. U vrijeme kada je kolonizacija u Vojvodinu bila u punom jeku. Od tada, pa do početka avgusta 1946. godine, radilo se intenzivno na ovim poslovima. Kakav je interes za ovim procesom bio, najbolje pokazuje činjenica da je u ovom vremenu bilo primljeno ukupno 6.377 molbi, a od toga odobreno za naseljavanje 1.017 molbi, dok je odbijeno 1.205 molbi. Za poslove unutrašnje kolonizacije, kao što je i ranije rečeno, bila je obrazovana i posebna komisija, tako da je ista u prvoj polovini 1946. godine radila na prikupljanju podataka o raspoloživim zemljištima. Osim toga, radilo se na obavljanju brojnih terenskih poslova kako bi se naseljavanje unutrašnjih kolonista što uspješnije izvelo. Naseljavanje unutrašnjih kolonista se izvodilo u saradnji sa SNO i sreskim agrarnim komisijama. Do tog vremena, prema raspoloživim podacima, izvršeno je preseljenje dvije veće grupe unutrašnjih kolonista, ali bilo je i više pojedinačnih preseljenja u ovom vremenu.[922]

Za uspješno provođenje unutrašnje kolonizacije neophodni su bili validni podaci, o raspoloživim zemljišnim posjedima i o samim agrarnim korisnicima. Tako su i OAK-a Tuzla i sreske agrarne komisije sa ovog okruga radile na sređivanju evidencija zemljišta i zgrada, koje potpadaju pod udar agrarne reforme i kolonizacije, i dostavljanju iste Odjeljenju za agrarnu reformu i kolonizaciju.[923]

Vidljiviji rezultati su bili u narednom periodu. U junu mjesecu 1946. godine bili su evidentni prvi rezultati na planu provođenja unutrašnje kolonizacije. Unutrašnji kolonisti su, uglavnom, bili sa područja zemljom siromašnih srezova, najviše iz Hercegovine i zapadne Bosne. Tako je sa područja sreza Trebinje, za Bijeljinu, dana 29. juna 1946. godine, otputovalo pet porodica sa 30 članova i devet grla stoke. Isti su otputovali u devet vagona. Kolonisti su bili upućeni u srez Bilje ljina, a iz Trebinja im je bila plaćena vozna

922 ABiH, ARIK, k-403, dok. 21371. *Izvještaj o radu Odjeljenja za agrarnu reformu i kolonizaciju*, od 2. avgusta 1946 godine.

923 ATK, OKNOT, k-16, dok. 2251. *Dostavljanje spiska zemljišta i zgrada od strane ONO Tuzla Odjeljenju za agrarnu reformu i kolonizaciju*, od 22. maja 1945. godine.

karta i vagoni do stanice Sremska Rača, pošto, usljed prekida pruge, Željeznička stanica u Trebinju nije htjela da im izda kartu do stanice u Bijeljini. Osim toga, unutrašnji kolonisti sa područja ovoga sreza naseljavali su se i na područje sreza Gradačac.[924] Komisija i sreske vlasti, koje su bile zadužene za unutrašnju kolonizaciju nisu bili potpuno spremni, tako da je postojala izvjesna neizvjesnost u pogledu kako će se ovaj proces odvijati.

Posebno izražene aktivnosti na planu provođenja unutrašnje kolonizacije bile su na području okruga Banja Luka. Tako su, u periodu od 23. do 27. juna 1946. godine, u ovom okrugu planirane i provedene brojne aktivnosti na planu preseljenja unutrašnjih kolonista, što se može vidjeti i iz naredne tabele.[925]

Odakle Dolaze - srez	**Broj porodica**	**Članova**	**Gdje se naselilo srez**	**Selo**	**Predviđeno**	
					Porodica	**Članova**
Mrkonjić Grad	31	101	Srbac	N. i S. Martinac	81	229
Ključ	2	---	Srbac	-II-	2	17
Sanski Most	1	6	Srbac	-II-	1	4
Bos. Dubica	29	113	Srbac	Selište	46	163
Omarska	5	22	B. Gradiška	Karajzovci	13	72
Kotor Varoš	2	8	-II-	-II-	4	13
Sanski Most	3	20	-II-	Liskovac	**Ukupno**	
Sanski Most	4	27	-II-	Topola		
Sanski Most	4	24	-II-	Trošelji	14	86
Sanski Most	1	5	-II-	Rogolji		
Ključ	11	63	B. Gradiška	Karajzovci	**Ukupno**	
Ključ	2	16	-II-	Trošelji	26	149
Ključ	2	16	-II-	Laminci		
Bos. Novi	2	15	B. Gradiška	Trošelji	11	70

924 ABIH, ARIK, k-400, dok. 19597. *Unutrašnja kolonizacija kolonista iz Trebinja za Bijeljinu i Gradačac*, od 29. juna 1946. godine.

925 ABiH, ARIK, k-399, dok. 18634. *Izvještaj Komisije za unutrašnju kolonizaciju Bosne i Hercegovine*, od 28. juna 1946. godine.

Laktaši	1	7	-II-	Karajzovci	2	10
M. Grad	1	11	-II-	Liskovac	2	14
Srbac	1	6	-II-	Rogolji	1	10
B. Krupa	1	4	-II-	Laminci	---	---
Banja Luka	1	2	-II-	Trošelji	9	46
Prijedor	2	11	Laktaši	Maglajci	4	17
UKUPNO	**86**	**478**	**---**	**---**	**217**	**813**

Iz date tabele može se vidjeti da aktivnosti provođenja unutrašnje kolonizacije nisu se odvijale po planu. Naime, daleko manji broj porodica od planiranog preselio je na području okruga Banja Luka u mjesecu junu 1946. godine. Najviše unutrašnjih kolonista bilo je planirano za preseljenje iz srezova Mrkonjić Grad (28,17%) i Bosanska Dubica (17,85%), dok je iz drugih srezova bilo manje kolonističkih porodica. U ovom periodu naseljeno je ukupno 10 sela, i to u tri sreza: Srbac, Bosanska Gradiška i Laktaši. Ovi srezovi su raspolagali sa većim zemljišni fondovi, čime su se stvorili povoljniji uslovi za provođenje ovog procesa.

U mjesecu junu 1946. godine intenzivirani su zahtjevi za unutrašnju kolonizaciju i na drugim područjima Bosne i Hercegovine, što potvrđuje činjenica da je od strane Odjeljenja za agrarnu reformu i kolonizaciju, u ovom mjesecu, riješeno oko 1.000 molbi, od kojih oko 600 pozitivno, što znači da je bilo istim odobreno naseljavanje na određeno mjesto kao kolonistima unutrašnje kolonizacije. U vremenu od 23. do 31. juna 1946. godine, izvršeno je preseljenje unutrašnjih kolonista, sa neophodnim stvarima i stokom, u srezovima: Bosanska Gradiška, Bijeljina, Brčko, Srbac, Laktaši, Prijedor, Prnjavor i Derventa.[926] Treba istaći da su unutrašnji kolonisti bili uglavnom pripadnici srpskog naroda.

Kako bi se proces unutrašnje kolonizacije odvijao sa što manje problema, polovinom 1946. godine, od strane Ministarstva poljoprivrede, te okružnih i sreskih agrarnih komisija, užurbano se radilo na ažuriranju podataka radi ustanovljenja raspoloživog zemljišta za naseljenje unutrašnjih kolonista, te su traženi podaci o tome koliko je stvarno naseljeno porodica u pojedinim srezovima. Pored toga, vršeno je izdvajanje zemljišta po čl. 5 *ZARIK-a* i po prikupljenim podacima donesena su rješenja za dodjelu zemlje pojedinim ustanovama**.** U ovom periodu intenzivno dodjeljivanje zemljišta agrarnim interesentima vršeno je skoro u svim srezovima u Bosni i Hercegovini.[927]

Na području Okruga Banja Luka, u ovom vremenu, radilo se na osposobljavanju kuća koje su se nalazile na bivšim njemačkim imanjima, a koje

[926] ABiH, ARIK, k-399, dok. 19019. *Izvještaj o toku agrarne reforme Odjeljenja za agrarnu reformu i kolonizaciju*, od 5. jula 1946. godine.

[927] ABiH, ARIK, k-399, dok. 19019. *Izvještaj o toku agrarne reforme Odjeljenja za agrarnu reformu i kolonizaciju*, od 5. jula 1946. godine.

su, u većini slučajeva, bile porušene. Stoga je, radi hitnosti provedbe unutrašnje kolonizacije, izvršeno preseljenje porodica koje su bile privremeno smještene u oštećene kuće i kuće privatnih vlasnika. Tako je, za potrebe unutrašnje kolonizacije u Okrugu Banja Luka bilo predviđeno u Lijevče Polju podići tri kolonije u kojima bi se smjestilo, na zadružnoj osnovi, oko 250 porodica. Iz tih razloga, Ministarstvo poljoprivrede i stočarstva tražilo je od Ministarstva građevine Bosne i Hercegovine da izda potrebna uputstva građevinskim odjeljenima Okružnih odbora u Banja Luci, Tuzli i Doboju, radi izvršenja ovih poslova.[928] Podizanje kolonija bilo je predviđeno uključivanjem radnih snaga samih kolonista, uz pomoć masovnih organizacija, s tim da je Ministarstvo poljoprivrede i stočarstva Bosne i Hercegovine imalo obavezu finansijski podržati izgradnju navedenih kolonija, zašto je i tražilo kredit i podršku od strane Saveznog ministarstva poljoprivrede iz Beograda, što su smatrali i prioritetom.[929]

Broj agrarnih interesenata bio je veći u onim srezovima koji su imali veće fondove. Sredinom 1946. godine, bio je izražen problem dodjeljivanja zemljišta u jednom broju ovih srezova iz razloga što nisu bili konačno formirani zemljišni fondovi.

Tako je na području sreza Dervenata, sredinom 1946. godine, bilo 2.054 agrarnih intersenata, sa ukupno 10.955 članova i ukupnom površinom zemljišnih posjeda od 43.301 dunum. Do jula 1946. godine, na području ovoga sreza nije se znatnije pristupalo podjeli zemljišta agrarnim intersentima i unutrašnjim kolonistima, zbog nekompletnosti zemljišnog fonda. Okružna agrarna komisija, u ovom periodu, nije donijela odluke na 22 od 33 poslate žalbe. Do ovog perioda, u srezu Derventa nadijeljeno je svega 18 domaćih kolonista sa ukupno 678 dunuma zemljišta, od kojih je 8 kolonista, pored zemlje dobilo i kuću.[930]

U nekim srezovima u Bosni i Hercegovini, u prvoj polovini juna 1946. godine, podjela zemljišta agrarnim interesentima bila je intenzivirana. Tako je na području SNO Kotor Varoš mjesnim agrarnim intersentima, podijeljena zemlja iz zemljišnog fonda u osam MNO. Zemljište je podijeljeno, ukupno sedamdesetorici agrarnih interesenata, veličina zemljišnog fonda je bila 3.188 dunuma, a agrarnim interesentima je podijeljeno ukupno 753 dunuma, dok je ostalo neraspoređeno 2.435 dunuma.[931] I u Bosanskoj Gradiški, u junu mjesecu 1946. godine, bilo je predviđeno za agrarne interesente i koloniste sa područja sreza Bosanska Gradiška, 27.000 dunuma, gdje je uračunato i 300 dunuma za

[928] ABiH, ARIK, k-399, dok. 18767. *Podizanje kolonija i izgradnja gospodarskih zgrada za SRZ-e*, od 3. jula 1946. godine.

[929] ABIH, ARIK, k-399, dok. 18767. *Podizanje kolonija i izgradnja gospodarskih zgrada za SRZ-e*, od 3. jula 1946. godine.

[930] ABiH, ARIK, k-400, dok. 19800. *Pospješenje rada na agrarnoj reformi i kolonizaciji u srezu Derventa*, od 10. jula 1946. godine.

[931] ABiH, ARIK, k-402, dok. 20588. *Izvještaj o dodjeljivanju zemljišta agrarnim interesentima na području sreza Kotor Varoš*, od 13. jula 1946. godine.

pošumljavanje. Na području ovoga sreza bilo je ukupno 756 agrarnih interesenata koji su se mogli podmiriti iz zemlje dobijene u procesu agrarne reforme i koju su oni posjedovali.[932] U ovom srezu, na raspolaganje Ministarstvu poljoprivrede i stočarstva za unutrašnje koloniste, bilo je predviđeno zemljište iz zemljišnog fonda od 14.000 dunuma, te 220 gotovih kuća u koje su se kolonisti mogli naseliti odmah. Tada se SNO Bosanska Gradiška obavezao da odmah primi 120 porodica unutrašnjih kolonista, a za ostalih 160 potrebno je bilo izgraditi kuće. U ovom srezu bilo je predviđeno i osnivanje tri kolonije.[933]

Na području sreza Brčko, krajem jula 1946. godine, broj mjesnih agrarnih interesenata bio je 1.003, a veličina posjeda bila je 16.085 dunuma. Ukupna veličina zemljišnog fonda na području MNO iznosila je 36.256 dunuma, veličina zemljišnog fonda, dodijeljena mjesnim agrarnim interesentima, na području ovoga sreza iznosila je 14.691 dunum, dok je u fondu ostalo još 12.480 dunuma zemlje. Do početka avgusta mjeseca 1946. godine, u ovom srezu podmireno je 141 agrarni interesent koji su imali 2.105 dunuma sopstvene zemlje, a veličina zemljišnog fonda u MNO iznosila je 8.787 dunuma zemlje, dok je veličina dodijeljene zemlje iznosila 3.117 dunuma. U zemljišnom fondu ostalo je na raspolaganju još 4.250 dunuma nepodijeljene zemlje.[934]

Bilo je slučajeva, u ovom periodu, da se zemljište iz zemljišnog fonda dodjeljivalo mjesnim agrarnim interesentima i na privremeno korištenje. Tako je eksproprisano zemljište na području sreza Livno, do 23. jula 1946. godine, posebno livade, bilo izdato agrarnim interesentima na privremeno korištenje, a konfiskovane livade zaslužnim agrarnim interesentima date su na kosidbu. U ovom srezu nije se pristupilo dodjeljivanju zemlje iz zemljišnog fonda agrarnim interesentima, između ostalog, i iz razloga što je narod u to vrijeme bio zauzet radovima oko žetve.[935]

U srezu Široki Brijeg, do jula mjeseca 1946. godine, urađeni su brojni poslovi na provođenju unutrašnje kolonizacije. U ovom srezu, u navedenom periodu, bila su ukupno 142 agrarna interesenata sa sopstvenim posjedom od 1.768 dunuma zemlje. Agrarni zemljišni fond nije bio u potpunosti formiran, zbog čega nije ni bilo nadjeljivanja zemlje iz zemljišnog fonda.[936]

U srezu Gradačac, polovinom 1946. godine, aktivnosti na provođenju agrarne reforme i unutrašnje kolonizacije bile su izuzetno obimne. U pojedinim

---

932 ABiH, ARIK, k-397, dok. 17191. *Provođenje unutrašnje kolonizacije u srezu Bosanska Gradiška*, od 1. juna 1946. godine.

933 ABiH, ARIK, k-397, dok. 17191. *Provođenje unutrašnje kolonizacije u srezu Bosanska Gradiška*, od 1. juna 1946. godine.

934 ABiH, ARIK, k-406, dok. 24801. *Pregled rada o podjeli zemlje agrarnim interesentima u srezu Brčko krajem jula i početkom avgusta 1946. godine*.

935 ABiH, ARIK, k-402, dok. 20.973. *Stanje radova na provođenju agrarne reforme i kolonizacije na području sreza Livno*, od 23. jula 1946. godine.

936 ABiH, ARIK, k-403, dok. 21120. *Izvještaj o radu na agrarnoj reformi i kolonizaciji na području sreza Široki Brijeg*, od 25. jula 1946. godine.

MNO odborima, kao što su bile Srnice Gornje, poslovi na provođenju procesa eksproprijacije su već bili završeni, te se 24. jula 1946. godine pristupilo raspodjeli zemlje mjesnim agrarnim interesentima. Isto je bilo urađeno i u Srnicama Donjim. Posao na raspodjeli zemljišta iz agrarnog fonda na području MNO Mionica Donja trebao je započeti po okončanju istog u MNO u Srnicama. U ovom srezu, do polovine 1946. godine, bilo je upisano ukupno 1.330 agrarnih interesenata, sa površinom od 17.960 dunuma.[937]

Poslovi na planu provođenja unutrašnje kolonizacije u srezu Bijeljina početkom jula mjeseca 1946. godine, su se znatno uvećali. Sekcija za agrarnu reformu i kolonizaciju, na području ovoga sreza, je provodila uglavnom terenske aktivnosti, gdje su geometri radili na području MNO: Dvorovi, Popovi, GNO Bijeljina, MNO Janja, i Suho Polje, prilikom čega je premjereno 2.805 dunuma zemlje na, ukupno, 335 parcela. Navedeno zemljište je dodijeljeno četvorici dotadašnjih vlasnika, i to 11 parcela sa 176 dunuma zemlje, 48-ci agrarnih interesenata sa 1.476 dunuma, 10 unutrašnjih kolonista, sa 35 dunuma zemlje i 58 izbjeglica iz Janjara, sa 159 dunuma zemlje.[938] Skoro u svim srezovima u Bosni i Hercegovini u ovom periodu prijavljivali su se agrarni interesenti. Tako je na području sreza Gacko, početkom avgusta 1946. godine, bilo prijavljenih 623,[939] dok je, prema raspoloživim podacima, početkom avgusta 1946. godine, ukupan broj agrarnih interesenata u Bosni i Hercegovini bio je 61.737.[940]

U junu 1946, godine nastavljeno je dodjeljivanje zemljišta iz zemljišnog fonda u velikom broju srezova u Bosni i Hercegovini. Do tada je dodijeljeno 7.680 ha zemljišta, te podmireno 3.592 mjesna agrarna interesenta. Isto tako, evidentno je da se u ovom periodu unutrašnja kolonizacija, uglavnom, vršila u srezovima Posavine i Semberije.[941]

U okrugu Banja Luka, sredinom mjeseca avgusta 1946. godine, nastavljene su aktivnosti na planu realizacije unutrašnje kolonizacije, što potvrđuju podaci iz dopisa ONO Banja Luka upućeni Ministarstvu poljoprivrede Bosne i Hercegovine, gdje ih izvještavaju o provjerenim i ovjerenim molbama unutrašnjih kolonista, po kojima 12 kolonističkih porodica sa ovog okruga (sedam iz Banja Luke, dvije iz Bosanske Dubice, jedna iz Ključa, jedna iz Bosanskog Novog i jedna iz Omarske), ispunjavaju sve

937 ABiH, ARIK, k-403, dok. 21351. *Pospješivanje rada na provođenju agrarne reforme u srezu Gradačac*, od 24. jula 1946. godine.

938 ABIH, ARIK, k-403, dok. 21552. *Mjesečni izvještaj o radu Sekcije za agrarnu reformu i kolonizaciju u srezu Bijeljini*, od 1. avgusta 1946. godine.

938 ABiH, ARIK, k-403, dok. 2894. *Izvještaj o radu SAK-e Gacko*, od 1. avgusta 1946. godine.

939 ABiH, ARIK, k-403, dok. 2894. *Izvještaj o radu SAK-e Gacko*, od 1. avgusta 1946. godine.

940 ABiH, ARIK, k-403, dok. 21371. *Izvještaj o radu Odjeljenja za agrarnu reformu i kolonizaciju Bosne i Hercegovine*, od 2. avgusta 1946. godine.

941 AJ, Komisija za agrarnu reformu i kolonizaciju (97-9-61). *Izvještaj agrarne reforme*, od 5. avgusta 1946. godine.

zakonom utvrđene uslove i zaslužni su da im se dodijeli zemljište kao unutrašnjim kolonistima.[942] Tako da je i na području okruga Banja Luka provođen proces unutrašnje kolonizacije.

I u srezu Brčko, u toku mjeseca avgusta 1946. godine, nastavljena je podjela zemlje unutrašnjim kolonistima, i to grupi unutrašnjih kolonista koja je došla iz Hercegovine iz srezova Bileća i Gacko. Ovim kolonistima dodijeljena je zemlja u MNO Brod. S obzirom na konfiguraciju zemljišta, isto je okvalifikovano kao zemljište djelimično sposobno za gajenje intenzivnih kultura (povrća), a djelimično kao obično ziratno zemljište. U ovom slučaju nije se mogao ispoštovati čl. 31 bosanskohercegovačkog *ZARIK-a,* te je porodicama do tri člana dodijeljeno do 25 dunuma, a porodicama sa više od tri člana, na svakog člana, po tri dunuma više. Pri podjeli zemljišta nije se mogao primijeniti princip da svaka porodica dobija zemljište u jednom arondiranom kompleksu, zbog toga što je bilo brežuljkastog terena, koji je, uglavnom, bio zasađen šljivikom, i ravnog terena podesnog više za kukuruz i bijele žitarice. Na ovom prostoru bio je započet i kompleks novog naselja koje je trebalo biti ušoreno, a kuće su trebale biti podignute po istom tipu. Za svaku kuću u ovom naselju bila je predviđena zemlja za dvorište i okućnicu od tri dunuma. U avgustu 1946. godine, radovi na podizanju naselja su već bili započeli i izvodili su se pod nadzorom građevinskih stručnjaka, a radnu snagu je davala omladinska organizacija, tako da su u avgustu, za te potrebe, bili iskopani temelji za kuće, te je urađeno i 18.000 ćerpića. U avgustu mjesecu 1946. godine vršila se podjela zemljišta mjesnim agrarnim interesentima na području MNO: Zovik-Kalajdžije, Rahić Gornji i Brka. Svi agrarni interesenti sa područja MNO Zovik bili su podmireni sa zemljom, a ostatak zemlje, koja je ostala u zemljišnom fondu kao višak, bilo je namijenjen za agrarne interesente sa područja MNO Vražići, koji nisu imali zemlju u svom MNO-u.[943]

Na području ovog sreza, do kraja avgusta 1946. godine, najveći dio zemljišta iz agrarnog fonda već je bio podijeljen. Uglavnom su bili podijeljeni skoro svi veći eksproprisani i konfiskovani zemljišni kompleksi. Preostalo zemljište iz zemljišnog fonda bilo je sastavljeno iz manjih zemljišnih površina, dobrim dijelom konfiskovanog zemljišta, razbacanog skoro u svim mjesnim područjima, te se iz tih razloga očekivalo da će podjela ovog zemljišta agrarnim interesentima ići sporije.

O tempu i obimu provođenja unutrašnje kolonizacije u toku avgusta 1946. godine u srezu Brčko, pokazuje nam slijedeći podaci:[944]

---

942 ABiH, ARIK, k-404, dok. 22695. *Molba kolonista za unutrašnju kolonizaciju na području okruga Banja Luka*, od 14. avgusta 1946. godine.

943 ABiH, ARIK, k-406, dok. 2481. *Izvještaj o poslovanju Sreske agrarne komisije Brčko za avgust 1946. godine*.

944 ABiH, ARIK, k-406, dok. 24801. *Izvještaj SAK-e Brčko o poslovanju za mjesec avgust 1946. godine*, od 4. septembra 1946. godine.

R/b	MNO	Br. agr. inter. za dodjelu zemlje	Veličina dosad. posjeda agr. int. kojima se zem. dodjelu u dunumima	Veličina zemlj. fonda na podr. MNO	Veličina nadijelj. zemlje inter. u dunum	Ostalo u fond za dodjelu
1.	**Brod**	28	---	1.700	1.212	548
2.	**Rahić Gornji**	32	975	900	860	40
3.	**Brka**	31	460	1.177	377	800
4.	**Brezik**	10	150	4.160	117	2.563
5.	**Zovik**	40	520	850	551	299
UKUPNO		**141**	**2.105**	**8.787**	**3.117**	**4.250**

Prema navedenim podacima, veoma mali broj agrarnih interesenata bio je namiren zemljom iz zemljišnog fonda, jer su, krajem avgusta 1946. godine, na području sreza Brčko bila prijavljena 1.144 agrarna interesenta, a veličina zemlje, namijenjena agrarnim interesentima, bila je 22.808 dunuma zemlje.[945] Ovo potvrđuje da je područje sreza Brčko bilo veoma interesantno agrarnim interesentima, te je u ovom srezu intenzitet agrarne reforme i kolonizacije bio više izražen.

Poslove na provođenju unutrašnje kolonizacije pratio je Odsjek za unutrašnju kolonizaciju Odjeljenja za agrarnu reformu i kolonizaciju Bosne i Hercegovine. Prema izvještaju ovog Odjeljenja u periodu juli-septembar 1946. godine, stanje na planu unutrašnje kolonizacije bilo je slijedeće: bilo je 3.229 molbi za unutrašnju kolonizaciju, a od toga broja 1.475 riješeno je pozitivno; koloniziralo i preselilo ukupno 914 porodica kolonista. Kolonisti su smješteni u kućama koje su popravljene, jedan broj istih se popravljao, nakon čega se planirao dodijeliti kolonistima. U ovom vremenu provodile su se aktivnosti na izradi bunareva u kolonijama u Bosanskoj Gradiški, Bijeljini i Brčkom. Za potrebe unutrašnjih kolonista radilo se na nabavci šporeta, najnužnijeg poljoprivrednog alata i pokućstva za preseljenje kolonista, te na izradi bilansa bivših ureda za kolonizaciju u Mostaru, Sarajevu, Derventi i Banja Luci, radi raspodjele imovine bivšeg Zavoda za kolonizaciju u Zagrebu između Srbije, Hrvatske i Bosne i Hercegovine. Ovaj Odsjek prikupio je prihode sa konfiskovanih i eksproprisanih zemljišta, u gotovom novcu, 2.293.704 dinara 35 para, čiji je iznos položen kod Državne investicione banke.[946]

[945] ABiH, ARIK, k-406, dok. 24801. *Izvještaj SAK-e Brčko o poslovanju za mjesec avgust 1946. godine*, od 4. septembra 1946. godine.

[946] ABiH, ARIK, k-409, dok. 27168. *Tromjesečni izvještaj Odjeljenja za agrarnu reformu i kolonizaciju za period juli- septembar 1946, godine*, od 17. septenbra 1946. godine.

Bitne zadatke na planu unutrašnje kolonizacije je imao Agro-tehnički odsjek Odjeljenja za agrarnu reformu i kolonizaciju Bosne i Hercegovine. U toku 1946. godine, u Agrarno-tehničkom odsjeku izrađivani su situacioni planovi za nova naselja, pa je takvih naselja bilo izrađeno ukupno 10. U toku 1946. godine izvršena je zamjena enklava u 322 slučaja. Iz šume „Vučjak", srez Odžak i Bosanski Brod, u toku 1946. godine preseljeno je 120 porodica u svrhu pošumljavanja uzurpiranog, od strane ovih porodica, šumskog zemljišta. Ovim porodicama je dodijeljena zemlja iz zemljišnog fonda, na kojem mogu organizirati bolju poljoprivrednu proizvodnju, nego što su to mogli na zauzetom šumskom području.[947]

Za koloniste u Bosni i Hercegovini bilo je predviđeno da se podigne oko 900 kuća, pa je Savezna planska komisija, u septembru 1946. godine, odobrila u tu svrhu 50 miliona dinara kredita. U toku jeseni 1946. godine, podignuta su četiri nova naselja i izgrađeno 70 kuća, a, iz sredstava kredita, popravljen je jedan broj starih kuća.[948]

Kojim su tempom tekle aktivnosti na planu podjele zemlje agrarnim interesentima i unutrašnjim kolonistima pokazuje podatak da je, do kraja septembra 1946. godine, iz zemljišnog fonda agrarnim interesentima, kolonistima i raznim državnim ustanovama dodijeljeno ukupno 263.000 dunuma zemlje.[949]

Velikim zemljišnim fondom raspolagao je i srez Laktaši, u koji je bilo predviđeno preseljenje značajanog broja unutrašnjih kolonista i mjesnih agrarnih interesenata. Struktura zemljišnog fonda ovoga sreza bila je sljedeća:

- 15.370 dunuma konfiskovanog njemačkog zemljišta;
- 700 dunuma zemljišta narodnih neprijatelja;
- 4.000 dunuma ekspropisanog zemljišta, i
- 16.200 dunuma napuštenih imanja Poljaka.[950]

Ukupno na području ovoga sreza, početkom oktobra 1946. godine, zemljišni fond je iznosio 36.270 dunuma. Od ove površine, sposobno je bilo za naseljavanje 23.000 dunuma. Prema tadašnjem sporazumu, bilo je predviđeno za koloniste sa strane 6.000 dunuma zemljišta, a ostatak je bio predviđen za koloniste i ostale agrarne interesente sa područja sreza Laktaši. Uslov je bio, da se, prvenstveno, na područje ovoga sreza nasele zemljoradnici sa Kozare, tj. onog kraja gdje su seljaci bili naseljeni na šumskom zemljištu, kako bi se,

---

947 ABiH, ARIK, k-460, dok. 8815. *Izvještaj Odjeljenja za agrarnu reformu i kolonizaciju o provođenju agrarne reforme i kolonizacije za 1946. godinu*.

948 ABiH, ARIK, k-460, dok. 8815. *Izvještaj Odjeljenja za agrarnu reformu i kolonizaciju o provođenju agrarne reforme i kolonizacije za 1946. godinu*.

949 ABIH, ARIK, k-409, dok. 27168. *Tromjesečni izvještaj Odjeljenja za agrarnu reformu i kolonizaciju za period juli-septembar 1946. godine*.

950 ABiH, ARIK, k-408, dok. 26391. *Utvrđivanje zemljišnog fonda za naseljavanje kolonista sa strane u srezu Laktaši*, od 5. oktobra 1946. godine.

nakon njihovog preseljenja taj kraj ponovo priveo šumskoj kulturi.[951] Ranije predviđeni kompleks od 6.000 dunuma, predviđen za unutrašnju kolonizaciju, na području ovoga sreza, smanjen je na 4.000 dunuma, ali, pod pretpostavkom da će se stvarno preseliti najveći dio seljaka sa područja Kozare. Međutim, zbog velikog interesa seljaka za naseljavanje, neophodno je bilo revidirati, ne samo odluke za površinu zemlje za unutrašnju kolonizaciju, nego revidirati i plan naseljavanja. Stoga je, na kraju, za potrebe unutrašnje kolonizacije iz ovog sreza utvrđena zemljišna površina od 6.000 dunuma, s tim da se poveća broj seljaka koji trebaju iseliti sa područja Kozare. Isto tako, utvrđeno je da se iz zemljišnog fonda ovoga sreza, za potrebe SRZ-e u Romanovcima, izdvoji 2.200 dunuma. Prilikom dodjele zemlje iz zemljišnog fonda, na području ovoga sreza, izraženo je nezadovoljstvo jednog broja boraca koji su poticali iz pasivnih krajeva.[952]

Prilikom preseljenja unutrašnjih kolonista istim je od strane SNO i SAK-a dijeljen alat i stoka, koja je kupljena od iseljenih Poljaka, na teret vanrednog kredita koji je za ovu svrhu bio odobren. Tako je na području okruga Banja Luka, u srezovima Derventa, Srbac, Prnjavor, Bosanska Gradiška i Laktaši, podijeljen alat i stoka, kako bi se lakše započeo život u novoj sredini. Međutim, cjelokupan alat i stoka, iako su bili namijenjeni unutrašnjim kolonistima, nisu istim podijeljeni, što je Ministarstvo poljoprivrede i stočarstva zahtijevalo od SNO i SAK.[953]

U postupku dodjele zemlje iz zemljišnog fonda unutrašnjim kolonistima bili su prisutni problemi u svim srezovima. Tako je bilo i u srezu Srbac. Odjeljenje za agrarnu reformu i kolonizaciju tražilo je od Sreske agrarne komisije Srbac, da se za koloniste sa strane rezerviše dio od imanja Bešlagića u Lemiću, koje je imalo površinu od 1.000 dunuma, 750 dunuma, odnosno ¾ ukupnog posjeda. Isto tako, od ove SAK je traženo da se u koloniji Gumjera, za koloniste sa strane rezerviše 800 dunuma zemlje, dok je kompleks Crnja, zajedno sa zemljištem Ibrišimagića, koje se planiralo dijeliti, do daljnjeg ostao nepodijeljen.[954]

Organi za provođenje agrarne reforme i kolonizacije posebnu pažnju poklanjali su izgradnji kolonističkih naselja. Do kraja septembra 1946. godine, potrebe unutrašnjih kolonista u Bosni i Hercegovini bilo je podignuto 5 novih kolonija, u Lijevče Polju, dvije, u Gradačcu, Brčkom i Bijeljini, po jedna

951 ABiH, ARIK, k-408, dok. 26391. *Utvrđivanje zemljišnog fonda za naseljavanje kolonista sa strane u srezu Laktaši*, od 5. oktobra 1946. godine.

952 ABiH, ARIK, k-408, dok. 26391. *Utvrđivanje zemljišnog fonda za naseljavanje kolonista sa strane u srezu Laktaši*, od 5. oktobra 1946. godine.

953 ABiH, ARIK, k-408 dok. b.b. *Izvještaj o finansijskom izvještaju i raspodjeli stoke i alata po Komisiji za unutrašnju kolonizaciju na području Okruga Banja Luka*, od 25. septembra 1946. godine.

954 ABiH, ARIK, k-408, dok. 26407. *Rezervisanje zemljišta za koloniste sa strane u srezu Srbac*, od 5. oktobra 1946. godine.

kolonija, a u periodu juli-septembar 1946. godine podignuto je još 63 kuće i popravljeno 200 starih.[955]

Preseljenje unutrašnjih kolonista odvijalo se i u oktobru 1946. godine. Tako je, Sreska agrarna komisija Bosanska Dubica, do početka oktobra 1946. godine naselila 7 kolonista, odnosno za iste izradila odluke, a za 15 kolonista koji su bili naseljeni na zemljištu Džinića, u tom periodu još nisu bile izrađene odluke, zbog nezavršenog postupka na višoj instanci.[956] U Bosanskoj Dubici, do početka oktobra 1946. godine podmireno je 19 agrarnih interesenata, kojima je podijeljeno 578 dunuma zemlje.[957]

U oktobru je postojao interese za unutrašnju kolonizaciju i u bivšem srezu Trnova, koji je kasnije pripao srezu Bijeljina, gdje su upućene 24 molbe za unutrašnju kolonizaciju, te se tražila kolonizacija sela Branjevo, gdje je bilo napuštenog njemačkog zemljišta, 1.637 dunuma, i kuća za naseljavanje.[958]

U nekim srezovima unutrašnja kolonizacija je kasnila zbog kašnjenja u formiranju zemljišnog fonda. U srezu Nevesinje, do početka oktobra mjeseca 1946. godine, SAK nije pristupila podjeli zemljišta iz zemljišnog fonda. Ovo najviše iz razloga, što je zemljišni fond SNO Nevesinje bio mali, a većinom se odnosio na šumske površine koje su bile ustupljene Šumskoj upravi. Konfiskovano zemljište ova komisija nije dijelila i iz razloga, što od Ministarstva poljoprivrede i stočarstva Bosne i Hercegovine nije dobila nikakava uputstva.[959] U srezu Višegrad, u MNO Štrpci i Bijelo Brdo, cjelokupan zemljišni fond razdijeljen je agrarnim interesentima, osim 86 dunuma obradivog zemljišta koje je ostalo od imanja. U ostalim k.o ovoga sreza u ovom periodu nisu poduzimani terenski poslovi. Konfiskovana imovina sa područja sreza Višegrad dato je pod Upravi narodnih dobara koja je sa istom raspolagala.[960]

Aktivnosti na provođenju unutrašnje kolonizacije na području sreza Brčko nastavljene su i u oktobru 1946. godine, kada su, za potrebe unutrašnjih kolonista, urađene stambene zgrade u MNO Brod i Rahić Gornji. Prema predviđenom planu u ovim MNO trebalo je da se izgrade 44 kuće za isto toliko kolonističkih porodica. U tu svrhu bila je dodijeljena svota od 750.000 dinara i doznačena SAK Brčko putem SNO. Radove na izgradnji ovih kuća u srezu Brčko izvodila je Tehnička baza za obnovu naselja. Međutim, do kraja oktobra 1946. godine, sredstva od 750.000 dinara bila su već potrošena, pa je stoga bilo

---

955 ABiH, ARIK, k-409, dok. 27168. *Tromesječni izvještaj Odjeljenja za agrarnu reformu i kolonizaciju za period juli-septembar 1946. godine*.

956 ABiH, ARIK, k-409, dok. 26855. *Dodjela zemlje agrarnim interesentima na području Bosanska Dubica*, od 7. oktobra 1946. godine.

957 ABiH, ARIK, k-409. dok. 26855. *Dodjeljivanje zemlje agrarnim interesentima na području sreza Bosanska Dubica*, od 7. oktobra 1946. godine.

958 ATK, OKNOT, k-15, f-1. *Molbe za unutrašnju kolonizaciju SNO Trnova,* od 19. oktobra 1946. godine.

959 ABiH, ARIK, k- 410, dok. b.b. Arik br.200/46, od 28. oktobra 1946. godine.

960 ABiH, ARIK, k-410, dok. 28035. *Izvještaj o radovima na sprovođenju agrarne reforme i kolonizacije na području sreza Višegrad*, od 22. oktobra 1946. godine.

neophodno za završetak izgradnje započetih kuća u ovom srezu, doznačiti sredstva od 500.000 dinara, iz fonda od 50.000.000 dinara, koja su odobrena Ministarstvu poljoprivrede i stočarstva Bosne i Hercegovine, od Planske komisije, za tu svrhu.[961] I u drugim srezovima radilo se na obezbjeđenju uslova za unutrašnju kolonizaciju. Tako je u MNO u Kobatovcima, srez Laktaši, dodijena iz zemljišnog fonda kuća sa dvorištem od 780 m² i oranica sa potkućnicom, u površini od sedam dunuma i 31 m².[962]

U mnogim srezovima u Bosni i Hercegovini u 1946. godini aktivnosti na dodjeli zemlje iz zemljišnog fonda za unutrašnju kolonizaciju nisu tekle po planu. Brojni su razlozi tome. Između ostalog, i neažurnost podataka, kao i nefunkcionalnost komisija i drugih organa zaduženih za provođenje navedene problematike. Tako je na području sreza Kotor Varoš, do kraja decembra 1946. godine, bilo 774 mjesna agrarna interesenta, od čega je samo njih 98 podmireno zemljišnom površinom.[963] U srezu Bijeljina, gdje je na zemljišnom posjedu zvanom „Glogovača“ bilo predviđeno naseljavanje 16 porodica kolonista invalida, do kraja 1946. godine bilo je naseljeno ukupno sedam porodica, ostatak zemljišta, od oko 370 dunuma, bio je rezervisan za preostalih devet porodica. Isto tako, na zemljištu zvanom „Pašina ada“, u k.o Popovi, ostalo je krajem 1946. godine oko 240 dunuma nenaseljenog zemljišta, na kojem je bilo predviđeno naseljavanje šest porodica unutrašnjih kolonista. Stambenih objekata za stanovanje nije bilo, mada su ova zemljišta bila pogodna za sve kulture koje su se uzgajale i proizvodile na ovom području. Zemljište Glogovača, koje je bilo kvalitetnije i udaljeno je bilo svega 3 km od Bijeljine, bilo je namijenjeno za naseljavanje sedam porodica unutrašnjih kolonista iz Kasnidola kod Sarajeva.[964]

U nekim srezovima, kao što je Lukavac, podjela zemlje iz zemljišnog fonda mjesnim agrarnim interesentima krajem 1946. godine, nije izvršena iz razloga što u brojnim slučajevima nije bio okončan žalbeni postupak. Osim toga, na neke odluke, koje su postale izvršne, Javni tužilac je imao primjedbe. Prijavljenih agrarnih interesenata u ovom srezu bilo je 1.506, a od toga moglo se namiriti svega njih 120.[965] Na području sreza Gradačac, do kraja decembra 1946. godine prijavilo se 1.330 mjesnih agrarnih interesenata. Dodjeljivanje zemljišta izvršeno je do decembra 1946. godine u sedam MNO, te su do tada podmirena 182 agrarna interesenta sa 4.432 dunuma zemljišta, dok je na području navedenih sedam MNO bilo upisano 475 agrarnih interesenata.

---

961 ABiH, ARIK, k-411, dok. 29085. *Izdvajanje zemljišta iz zemljišnog fonda za potrebe MNO u Kobatovcima, sreza Laktaši*, od 14. novembra 1946. godine.

962 ABiH, ARIK, k-411, dok. 28926. *Izdvajanje zemljišta iz zemljiušnog fonda za potrebe MNO u Kobatovcima srez Laktaši*, od 14. novembra 1946. godine.

963 ABiH, ARIK, k-415, dok. 431. *Stanje radova agrarne reforme i kolonizacije u SNO Kotor Varoš*, od 28. decembra 1946. godine.

964 ABiH, ARIK, k-420, dok. 3443. *Preseljenje 7 porodica iz Kasidola u Bijeljinu*, od 15. februara 1946. godine.

965 ABiH, ARIK, k-418, dok. 2136. *Stanje radova na provođenju agrarne reforme i kolonizacije na području sreza Lukavac*, od 2. januara 1947. godine.

U procesu dodjeljivanja zemljišta iz zemljišnog fonda pojavila su se pitanja pravilne primjene čl. 24 *ZARIK-a.* Dodjeljivana su samo zemljišta koja su ušla u zemljišni fond po čl. 4. tačka a) *ZARIK*-a, tj. zemljišta eksproprisana po čl. 7 *ZARIK-a*, dok konfiskovana imanja nisu do tada bila predmetom dodjeljivanja.[966] Na području sreza Gradačac, u procesu unutrašnje kolonizacije, do decembra 1946. godine, porodice unutrašnjih kolonista naselile su se na području MNO Turić, a jedna porodica na području MNO Žabar Gornji. Porodice u Turiću smještene su bile u osam novosagrađenih i dvije popravljene stare kuće. Od 13 predviđenih kuća za unutrašnje koloniste, do kraja decembra 1946. godine, bilo je izgrađeno ukupno osam kuća, iz razloga što se sa gradnjom počelo kasno, ali i zbog nedostatka građevinskog materijala. U ovom periodu još nije bila podijeljena zemlja kolonistima, iz razloga što još nije bilo riješeno pitanje ekspropirijacije posjeda u Turiću, te iz razloga što je Ministarstvo poljoprivrede i stočarstva trebalo da riješi od kojeg će se posjeda u Žabaru Gornjem odvojiti 350-400 dunuma zemljišta dobrog kvaliteta u svrhu unutrašnje kolonizacije.[967]

U srezu Tešanj, do kraja decembra 1946. godine, bilo je prijavljeno 1.034 agrarnih interesenata, a do decembra je bilo namireno svega njih 25. Nenamirenim agrarnim interesentima sa područja ovoga sreza je preporučivano da se nasele u Banat, ili u srez Prnjavor, što su isti odbijali. Od 30 kolonista, koji su otišli u Banat, iz MNO Stanari, Brestovo, Jelanska i Vitkovci, njih 10 se vratilo. Od velikih posjeda na području ovoga sreza bio je jedino Vakuf Gazi Husrev-begove džamije u Sarajevu i taj posjed je bio šuma.[968] Ekspropisano zemljište, na području sreza Kalinovnik, je do kraja decembra 1946. godine, po čl. 7 tačka a) *ZARIK-a* bilo svo raspodijeljeno onim agranim interesentima u kojem je MNO bila oduzeto zemljište, tako da je ostalo mnogo agrarnih interesenata koji nisu dobili nikakvo zemljište, iako se radilo o bezemljašima. Konfiskovano zemljište u zemljišnom fondu, u ovom periodu, nije se moglo dijeliti, jer površine istog nisu bile tačno utvrđene, a i u ovom periodu se provodio proces revizije konfiskovanog zemljišta.[969] Očito je bilo da su u nekim slučajevima konfiskacije zemljišta i druge imovine, neke mjere donesene preuranjeno i bez pravne osnove za provođenje tog procesa. Iz tog razloga postojale su brojne žalbe kod nadležnih organa i sudova.

U srezu Derventa, do kraja decembra 1946. godine, bilo je prijavljenih 2.079 agrarnih interesenata. Komisija je izvršila dodjelu zemljišta agrarnim interesentima u četiri MNO, i to, potpunu, u dva, a u druga dva MNO podjela

---

966 ABiH, ARIK, k-418, dok. 2267. *Stanje radova agrarne reforme i kolonizacije u srezu Gradačac*, od 21. decembra 1946. godine.

967 ABiH, ARIK, k-418, dok. 2267. *Stanje radova agrarne reforme i kolonizacije u srezu Gradačac*, od 21. decembra 1946. godine.

968 ABiH, ARIK, k-418, dok. 2449. *Izvještaj o stanju radova na provođenju agrarne reforme i kolonizacije na području sreza Tešanj*, od 25. decembra 1946. godine.

969 ABiH, ARIK, k-418, dok. 31640. *Izvještaj o stanju radova na provođenju agrarne reforme i kolonizacije u srezu Kalinovnik*, od 28. decembra 1946. godine.

zemljišta iz agrarnog fonda nije bila okončana, jer odluke od strane OAK nisu još bile gotove za posjed Dizdarević Mehage i Marković Lazara, a u GNO Derventa, na pojedine odluke bile su upućene žalbe. Na području ovoga sreza do decembra 1946. godine, i pored obimnog zemljišnog fonda, niti u jednom MNO nisu mogli biti podmireni agrarni interesenti. Velikih ekspropisanih posjeda u ovom srezu bilo je 14, crkvenih posjeda, tri, zemljoradničkih tri i nezemljoradničkih 30.[970]

U decembru 1946. godine, Odjeljenje za agrarnu reformu i kolonizaciju za najsiromašnije koloniste u pojedinim srezovima okruga Banja Luka, Doboj i Tuzla kupilo je poljoprivredni alat u vrijednost od 500.000 dinara.[971] Prema izvještaju ovog Odjeljenja, u toku decembra 1946. godine riješeno je 1.405 molbi za unutrašnju kolonizaciju. Od toga broja odbijeno je 1.386 molbi, jer nisu zadovoljile uslove, a udovoljeno je 29 molbi.[972] Za najsiromašije koloniste, po liniji unutrašnje kolonizacije, Odsjek za kolonizaciju nabavio je 220 kareta, što je podijeljeno, kolonistima i 1 teretna kola za SRZ-u u Trošeljima. Pokušalo se nabaviti više šporeta koji su bili prijeko potrebni naseljenim kolonistima.[973] Cilj je bio da se stvore uslovi za aktivnu poljoprivrednu proizvodnju i stavljanje dodijeljenog zemljišta u funkciju.

Odsjek za kolonizaciju vodio je Fond stambenih i poljoprivrednih zgrada, pokućstva poljoprivrednog inventara i stoke, sjemena i hrane.[974] Prihodi sa konfiskovanih, napuštenih, eksproprisanih, te sa zemljišta preseljenih kolonista, prikupljeni su u toku 1946. godine, tako da je, do 4. decembra 1946. godine, bilo skupljeno 3.555.092 dinara, a u decembru prikupljeno je sa napuštenih posjeda 850.000 dinara čija je svota bila položena kod Invensticione banke Glavne filijale Sarajevo.[975]

Sve aktivnosti na planu provođenja unutrašnje kolonizacije odvijale su se preko Odsjeka za kolonizaciju. U toku 1946. godine ovaj odsjek je bio jako aktivan te je uradio sljedeće poslove:

- primljeno je oko 6.500 molbi za unutrašnju kolonizaciju, od kojih je riješeno 3.344, a od toga broja 927 molbi je riješeno pozitivno.

970 ABiH, ARIK, k-419, dok. 3550. *Izvještaj o radu SAK-e Derventa,* od 28. decembra 1946. godine.

971 ABiH, ARIK, k-415, dok. 352. *Izvještaj o radu Odjeljenja za agrarnu reformu i kolonizaciju za decembar 1946. godine.*

972 ABiH, ARIK, k-415, dok. 352. *Izvještaj o radu Odjeljenja za agrarnu reformu i kolonizaciju za decembar 1946. godine.*

973 ABiH, ARIK, k-460, dok. 8815. *Izvještaj Odjeljenja za agrarnu reformu i kolonizaciju o provođenju agrarne reforme i kolonizacije u 1946. godini.*

974 Ovaj fond je osnovan Rješenjem Ministarstva poljoprivrede i stočarstva Bosne i Hercegovine Arik br. 4172/46, od 9. februara 1946. godine, a na osnovu čl. 1. Uredbe privrednog savjeta od 21. septembra 1945. godine donesene na saveznom nivou. Fond je dokinut Rješenjem Predsjedništva Vlade FNRJ pod p.o. br. 1264, od 28. novembra 1946. godine i čekalo se Uputstvo Saveznog ministra finansija o likvidaciji istog, koje je zatraženo od strane ovog Odsjeka od 11. novembra 1946. godine, Arik br. 26392/46.

975 ABiH, ARIK, k-460, dok. 8815. *Izvještaj Odjeljenja za agrarnu reformu i kolonizaciju o provođenju agrarne reforme i kolonizacije u 1946. godine.*

Navedenih 927 porodica kolonizirano je i preseljeno u srezove: Bosanska Gradiška, Laktaši, Prnjavor, Srbac, Bijeljina, Derventa, Brčko i Gradačac, a manji broj porodica preselio je u srezove: Modriča, Bosanski Šamac, Bosanski Novi, Bosanska Dubica, Prijedor, Banja Luka i Odžak. Krajem 1946. godine u Odsjeku za kolonizaciju ostalo je 2.800 molbi za rješavanje. Veći broj ovih molbi nije ispunjavao uslove da im se kao kolonistima dodijeli zemlja. Jedan broj molbi, koje su ispunjavale uslove, nije riješen iz razloga pomanjkanja stambenih zgrada na zemljištima iz zemljišnog fonda, koje su se mogle dodijeliti moliteljima, te zbog pomanjkanja uvjerenja o istinitosti navoda, kao i pomanjkanju podataka o konačnoj površini zemljišnog fonda. Na osnovu dostupnih podataka, krajem 1946. godine, ukupan zemljišni fond u Bosni i Hercegovini bio je 98.124 ha, od čega 75.866 ha obradivog i 22.258 ha neobradivog zemljišta.[976] Do kraja 1946. godine, namireno je 7.108 agrarnih interesenata sa 158.356 dunuma zemlje i 927 unutrašnjih kolonista sa 57.700 dunuma zemlje.[977] Očigledno je bilo, da i pored velike angažovanosti članova komisija za provođenje agrarne reforme i kolonizacije, te drugih organa koji su bili uključeni u ovaj proces, iako je je bila jako izražena dinamika, ipak su rezultati u 1946. godini bili skromni na tom planu.

Proces unutrašnje kolonizacije nastavljen je i početkom 1947. godine, ali nešto slabijim intenzitetom u odnosu na prethodnu godinu. Tako je u periodu januar-mart 1947. godine riješeno 550 molbi. Od toga su odobrene 82 molbe unutrašnje kolonizacije, 87 molbi poslato je MNO radi dodjele zemlje agrarnim interesentima, a ostale su molbe odbijene u pomanjkanju uslova.[978]

Obim poslova na planu provođenja unutrašnje kolonizacije u mjesecu februaru 1947. godine nije bio veliki, što pokazuje i izvještaj Odjeljenja za agrarnu reformu i kolonizaciju, gdje je riješeno 108 molbi za unutrašnju kolonizaciju, dodijeljena zemlja za 15 porodica, 93 porodice su odbijene, jer nisu imale uslove, a 230 molbi poslato je na nadopunu i ovjeru.[979] Koliki je bio obim poslova na planu provođenja agrarne reforme i kolonizacije najbolje pokazuju činjenice da je, do 1. marta 1947. godine, od ukupno 800.000 dunuma obradive zemlje i 290.000 šume sa kojima je raspolagao zemljišni fond Bosne i Hercegovine, zemlja je podijeljena sljedećim korisnicima:[980]

---

976 AJ, Komisija za agrarnu reformu i kolonizaciju (97-2-60).

977 ABiH, ARIK, k-460, dok. 8815. *Izvještaj Odjeljenja za agrarnu reformu i kolonizaciju o provođenju agrarne reforme i kolonizacije u 1946. godine*.

978 ABiH, ARIK, k-424, dok. 7306. *Tromjesečni izvještaj Odjeljenja za agrarnu reformu i kolonizaciju u periodu januar-mart 1947. godine*.

979 ABiH, ARIK, k-419, dok. 3604. *Izvještaj Odjeljenja za agrarnu reformu i kolonizaciju za februar 1947. godine*.

980 ABiH, ARIK, k-419, dok. 3604. *Izvještaj Odjeljenja za agrarnu reformu i kolonizaciju za februar 1947. godine*.

Agrarnim interesentima	160.000 dunuma
Unutrašnjim kolonistima	47.000 dunuma
Državnim dobrima	100.000 dunuma
Ustanovama	13. 000 dunuma
Organizacijama	3.000 dunuma
SRZ	15.000 dunuma
UKUPNO	**338.000 dunuma**

U ovom periodu, najveće površine zemlje iz zemljišnog fonda u Bosni i Hercegovini, podijeljene su mjesnim agrarnim interesentima 47,38%, državnim poljoprivrednim dobrima dodijeljeno je 29,59% zemljišta, dok je unutrašnjim kolonistima podijeljeno procentualno 13,91%. Drugim agrarnim korisnicima podijeljeno je znatno manje zemlje iz zemljišnog fonda.

Nešto izraženije aktivnosti na planu unutrašnje kolonizacije odvijale su se u martu 1947. godine. U ovom mjesecu riješene su 2.022 molbe za unutrašnju kolonizaciju, te odobreno za koloniziranje 36 molbi, odbijeno 135, a vraćena je sreskim agrarnim komisijama 31 molba radi dodjele zemlje agrarnim interesentima i izgradnje kolonističkih kuća.[981]

Za proces provođenja agrarne reforme i kolonizacije u Bosni i Hercegovini, posebno su značajna bila imanja bivših njemačkih kolonija. Tako je bilo i sa bivšom njemačkom kolonijom „Branjevo“, u srezu Bijeljina. Ukupna površina zemlje koje je bilo vlasništvo Nijemaca iznosila je 17.192 dunuma. Kod podjele ove zemlje, bilo je prijedloga da se od ovog zemljišta 320 dunuma dodijeli kolonistima, 80 dunuma za zamjenu za arondaciju, a ostalih 1.319 dunuma da se dodijeli Državnom poljoprivrednom dobru Bijeljina. Uprava Državnog poljoprivrednog dobra Bijeljina je smatrala da cjelokupan posjed trebao da se ustupi ovom Državnom poljoprivrednom dobru.[982] Inače je riječ o stanovništvu austrijskog porijekla koje je na ovaj prostor doselilo u vrijeme austrougarske uprave (1878-1918).[983] Na primjeru Bijeljine se najbolje vidi proces doseljavanja njemačkog nacionalnog elementa u vrijeme austrougarske uprave, kada se naselilo u kolonije Fransjosefsfeldu i Branjevu više od 1.000 kolonista.[984] Isti su se održali na ovom području sve do kraja Drugog svjetskog rata.

I u drugim srezovima, tokom marta 1947. godine odvijale su se aktivnosti na provođenju unutrašnje kolonizacije. Tako je, do kraja marta 1947. godine, na području sreza Jajce bilo ukupno podijeljeno: kolonistima 52 dunuma, agrarnim interesentima 1.698 dunuma (na 120 agrarnih interesenata).

981 ABiH, ARIK, k-423, dok. 6796. *Izvještaj o radu Odjeljenja za agrarnu reformu i kolonizaciju za mjesec mart 1947. godine*.

982 ABiH, ARIK, k-435. dok. 14421. *Raspolaganje sa bivšom njemačkom kolonijom „Branjevo“ u srezu Bijeljina*, od 13. januara 1947. godine.

983 I. Šabotić, *Čifčijski odnosi,* 80-81.

984 I. Šabotić, *Čifčijski odnosi,* 81.

Osim toga u ovom srezu zemljište je dodijeljeno i: Voćnom rasadniku u Jezeru, 46 dunuma, i Jugoslovenskoj armiji u Milima, 192 dunuma. Od odseljenih kolonista ostalo je svega 770 dunuma i 597 m² neobradive zemlje.[985] Do kraja marta 1947. godine u srezu Banja Luka, bilo je naseljeno svega 30 kolonističkih porodica, od kojih su 11 bili iz Banja Luke, a 19 kolonističkih porodica iz ostalih srezova. Na području Čelinca, u navedenom periodu bilo je naseljeno 19 porodica kolonista, a već u tada bivšem srezu Laktaši, bilo je naseljeno 199 porodica, od kojih 58 iz drugih srezova, a 141 kolonistička porodica iz bivšeg sreza Laktaši.[986] Izgradnja kuća za koloniste u Brodu i Rahiću Gornjem, srez Brčko, nastavljeno je u ovom periodu, tako što je izgradnja predata građevinskom preduzeću.[987]

U srezu Teslić, do aprila 1947. godine, bio je rezervisan 241 dunum zemljišta za unutrašnju kolonizaciju. Međutim, SAK Teslić je smatrala da je riječ o neplodnoj i nepodesnoj zemlji za unutrašnju kolonizaciju, da je ista raštrkana u malim parcelama, da se 17 kuća za stanovanje nalazilo u samom gradu i da iste ne mogu doći u obzir za unutrašnju kolonizaciju, jer nisu bile poljoprivrednog karaktera. Stoga je SAK Teslić tražila od Ministarstva poljoprivrede Bosne i Hercegovine da ovlasti komisiju da putem mjesnih agrarnih komisija, raspoloživa zemljišta dodijeli agrarnim interesentima sa područja ovoga sreza.[988]

Da su u martu 1947. godine povećane aktivnosti na planu provođenja unutrašnje kolonizacije, potvrđuju i podaci Odsjeka za kolonizaciju, Odjeljenja za agrarnu reformu i kolonizaciju, gdje je riješeno 535 raznih predmeta (žalbe, molbe, fondovi i dr). U ovom mjesecu, geometri pri sreskim agrarnim komisijama, radili su na završavanju kancelarijskih radova i izradi elaborata koje su trebali uraditi do 15. aprila 1947. godine. SAK-e u Bosanskoj Gradišci, Brčkom i Gradačcu, u potpunosti, u ovom periodu su završili kancelarijske radove, te je vršeno prikupljanje zemljišnog fonda, kao i podjela zemlje agrarnim interesentima, kolonistima, državnim dobrima, ustanovama i organizacijama.[989]

Pitanje rješavanja unutrašnje kolonizacije u Bosni i Hercegovini bilo je najdirektnije vezano za izgradnju kolonističkih naselja i najviše je zavisilo od ispunjenja ovog uslova. Izgradnja kolonističkih kuća nije se odvijala po planu, iz razloga nedostatka finansijskih sredstava za nabavku građevinskog materijala, ali i nedostatka građevinskih radnika. Kako bi se poboljšalo stanje

---

985 ABiH, ARIK, k-424, dok. 7197. *Izvještaj o radu SAK-a Jajce i Banja Luka*, od 24. marta 1947. godine.

986 ABiH, ARIK, k-424, dok. 7197. Izvještaj o radu SAK-a Jajce i Banja Luka, od 24. marta 1947. godine.

987 ABiH, ARIK, k-429, dok. 10685. *Izvještaj SAK-e Brčko za mjesec maj 1947. godine*.

988 ABiH, ARIK, k-437, dok. 15388. *Zemljište rezervisano za unutrašnju kolonizaciju na području sreza Teslić*, od 29. aprila 1947. godine.

989 ABiH, ARIK, k-423, dok. 6796. *Izvještaj o radu Odjeljenja za agrarnu reformu i kolonizaciju za mjesec mart 1947. godine*.

po pitanju izgradnje kolonističkih naselja, načelnik Odjeljenja za agrarnu reformu i kolonizaciju, Đorđo Krstić tražio je da se utvrdi sljedeće:

- broj kolonističkih zadrugarskih kuća u koloniji Trošelje, te broj kuća koje su se u ovoj koloniji imale podići za nezadrugare. Stoga je trebalo utvrditi njihova imena, kao i to koliko im je dodijeljena zemlja udaljena od kolonije. Osim toga, od nezadrugara je bilo neophodno uzeti izjavu da li hoće da im se kuće prave ili neće;
- koliko se ima izgraditi kuća u srezu Bosanska Gradiška, za koga i na kojem mjestu;
- u koloniji Karajizovci, nije se smjelo započeti sa podizanjem kuća, dok se dobar dio materijala od samih zadrugara ne pripremi;
- u koloniji Romanovcima, trebalo je, također, utvrditi, koliko će biti zadružnih, a koliko kuća nezadrugara;
- prije početka rada na izgradnji kolonističkih kuća u Karađozovcima trebalo je utvrditi da li je izgrađen regulacioni plan novog naselja;
- šta je urađeno da se odstrane kolonisti koji su se privremeno smjestili u kuće koje su se nalazili na zadružnom zemljištu „Kozara“;
- ustanoviti kako se mislilo izvršiti prijenos kuća Marjanovića sa posjeda „Nove Topole“;
- ustanoviti kakve su pripreme izvršene za izgradnju kolonije u Mahovljanima;
- u nekadašnjem srezu Laktaši, odnosno onom dijelu koji je pripao srezu Banja Luka, još nije bilo ustanovljeno ni raspoloživo zemljište namijenjeno za strane koloniste, niti broj kuća za koga i gdje koje se imaju podići;
- u starom banjalučkom srezu, bilo je neophodno utvrditi imali kolonista koji nemaju kuća i treba li ih podizati;
- u srezu Srbac trebalo je ustanovitio dali su stvoreni i sazreli uslovi za osnivanje SRZ-e u Liliću;
- u okrugu Tuzlanskom aktivnosti na izgradnji kolonističkih kuća tekle su bolje nego na području okruga Banja Luka;
- u srezu Bijeljina, provodile su se aktivnosti oko grupisanja imanja „Novo Selo“, na ovom imanju nije bila započela izgradnja i popravka kuća;
- u srezu Prnjavor, potrebno je bilo poimenično utvrditi za koga se i na kojem mjestu imaju kuće praviti;
- potrebno je bilo tražiti detaljan plan rada geometara sa područja sreza Bosanska Gradiška.[990]

Navedeni zahtjevi, od strane načelnika Odjeljenja agrarne reforme i kolonizacije, Đorđa Krstića imali su za cilj intenziviranje rada na planu

[990] ABiH, ARIK, k-423. dok. 6976. *Izvještaj o radu Odjeljenja za agrarnu reformu i kolonizaciju za mart 1947. godine.*

provođenja agrarne reforme i unutrašnje kolonizacije, te otklanjanja utvrđenih nedostataka u samom procesu.[991] Međutim, dostupni podaci ukazuje da je došlo do intenziviranja ovog procesa, ali da je povećan obim poslova donio i veći broj problema, jer su se u povećanom obimu poslova pravile i veće greške.

Pojačane aktivnosti na planu provođenja unutrašnje kolonizacije na području Bosne i Hercegovine nastavljene su u narednom periodu. Tako su u aprilu mjesecu 1947. godine odobrene 34 molbe, a odbijena je 151 molba,[992] dok je za unutrašnju kolonizaciju, u periodu april-jun, odobreno preseljenje 134 porodice, a odbijeno od kolonizacije 472 molbe, te je vraćeno SNO 127 molbi, da im se zemlja dodijeli kao agrarnim interesentima.[993] U navedenom periodu svi geometri Agrarno-tehničkog odsjeka pri Odjeljenju radili su na terenu. Sa Urbanističkim zavodom sređivani su projekti zadružnih kolonija. Terenski radovi odvijali su se u Modriči na projektovanju zadružnih kolonija, u okrugu Banja Luka radilo se na pregledu elaborata, organizaciji izgradnje kolonija, te proširenju Državnog dobra u Prnjavoru. U mnogim SNO radilo se na dodjeljivanju zemljišta iz zemljišnog fonda kolonistima i agrarnim interesentima.[994]

U nekim srezovima proces unutrašnje kolonizacije je dosta kasnio. Zadužene komisije i organi nisu bili najbolje organizirani. Tako je bilo u srezu Bosanski Petrovac, gdje je do maja mjeseca 1947. godine, na planu provođenja agrarne reforme urađeno sljedeće: konfiskovano je zemljište od 69 vlasnika koji su bili proglašeni državnim neprijateljem po pravosudnim presudama Sreskog narodnog suda i ova zemlja je trebala da se dodijeli agrarnim interesentima. Ova zemlja je bila razbacana po cijelom srezu, bila je slabog kvaliteta i nije bila prihvatljiva za poljoprivredna dobra. Predviđeno je bilo kolonistima unutrašnje kolonizacije (njih 12) dati zemlju iz zemljišnog fonda, a zemlju odseljenih kolonista u Vojvodinu rezervisati za unutrašnje koloniste i agrarne interesente, svakom na svom MNO, pod uslovom da se kolonisti ne vrate u zakonskom roku od dvije godine.[995] Eksproprisanog zemljišta na području ovoga sreza po čl. 7 tački d) i e) *ZARIK-a*, imalo je svega 523 dunuma. Ova je zemlja bila premjerena i data agrarnim interesentima, ali odluke nisu bile ispostavljene do maja 1947. godine. Po članu 4 tačke b) i e) *ZARIK-a*, nije bilo zemlje u zemljišnom fondu, a po čl. 7 tačke f) i g) postojao je jedan zajednički spisak iz

991 ABiH, ARIK, k-423, dok. 6976. *Izvještaj o radu Odjeljenja za agrarnu reformu i kolonizaciju za mart 1947. godine.*

992 ABiH, ARIK, k-427, dok. 8996. *Izvještaj o radu Odjeljenja za agrarnu reformu i kolonizaciju za april 1947. godine.*

993 ABiH, ARIK, k-431, dok. 11842. *Izvještaj o tromjesečnom radu Odjeljenja za agrarnu reformu i kolonizaciju za period april-juni 1947. godine.*

994 ABiH, ARIK, k-431, dok. 11842. *Izvještaj o tromjesečnom radu Odjeljenja za agrarnu reformu i kolonizaciju za period april-juni 1947. godine.*

995 ABiH, ARIK, k-427, dok. 10097. *Zapisnik SNO Bosanski Petrovac*, od 15. maja 1947. godine.

kojeg nije moglo da se vidi kojoj tački pripada navedeno zemljište.[996] Tako da nisu postojali realni izgledi da se proces agrarne reforme i unutrašnje kolonizacije na ovom srezu brzo završi.

U srezu Brčko, u maju 1947. godine provodile su se aktivnosti na podjelii konfiskovanog zemljišta u MNO Gornji Rahić, u pet k.o Brezovo Polje, u dvije k.o i Šotorovići, na pet k.o u ukupnoj površini od 1.253 dunuma. Kod diobe konfiskovanog zemljišta nailazilo se na brojne poteškoće, jer je u većini slučajeva zemlja, koja je bila konfiskovana, bila u zajednici više suvlasnika, a i sudske odluke po ovom pitanju su bile poprilično manjkave. U MNO Brezovo Polje imalo se izdvojiti iz zemljišnog fonda 320 dunuma. Dok dioba zemlje iz zemljišnog fonda u Dubravama nije izvršena usljed zabrane Ministarstva poljoprivrede, u MNO Rašljevo zemlja iz zemljišnog fonda nije bila podijeljena iz razloga što se u to vrijeme u ovom MNO osnivala SRZ-a, a u drugim MNO dioba zemljišta iz zemljišnog fonda nije bila izvršena iz razloga što nisu bile okončane odluke o konfiskaciji zemljišta.[997]

U srezu Kladanj, zaključno sa 31. julom 1947. godine stanje radova u procesu dodjeljivanja zemlje bilo je u početnoj fazi iz razloga što nisu bili dovršeni predmeti po drugostepenoj instanci i to dva velika posjeda koja su, uglavnom bila predmet dodjeljivanja. Na području ovoga sreza, zaključno sa 31. julom 1947. godine, agrarnih interesenata bilo je 816, a Sreska agrarna komisija nije imala veliki zemljišni fond za njihovo podmirenje, tako da je veliki broj agrarnih interesenata ostao nepodmiren zemljom iz zemljišnog fonda.[998] Iz tih razloga osjećalo se nezadovoljstvo kod seljačke populacije koja se nije namirila zemljom iz zemljišnog fonda.

U avgustu 1947. godine, u jednom broju srezova još uvijek su vodile znatne aktivnosti na planu agrarne reforme i unutrašnje kolonizacije. Tako je bilo na području sreza Gradačac, gdje je broj agrarnih interesenata u avgustu 1947. godine bio 1.330, a površina njihovih posjeda iznosila je 15.487 dunuma. Na području ovoga sreza, do kraja avgusta bilo je podmireno 182 agrarna interesenta, te je istim bilo dodijeljeno ukupno 4.432 dunuma zemlje. Isto tako, naseljena su 24 unutrašnja kolonista kojima je bilo dodijeljeno 1.627 dunuma zemlje. Nepodijeljenog zemljišta je bilo u k.o Johova i Suhaja, i to 656 dunuma, koje je bilo slabog kvaliteta i bilo je rezervisano za koloniste. Zemljište u k.o Parnice, od 88 dunuma nije podijeljeno iz razloga što prilikom konfiskacije po postojećim propisima nije bio ostavljen zakonski minimum. [999]

[996] ABiH, ARIK, k-427, dok. 10097. *Zapisnik SNO Bosanski Petrovac*, od 15. maja 1947. godine.

[997] ABiH, ARIK, k-429, dok. 10685. *Izvještaj SAK-e Brčko o poslovanju u maju 1947. godine*.

[998] ABiH, ARIK, k-433, dok. 13433. *Dostava izvještaja SAK-e Kladanj*, od 1. avgusta 1947. godine.

[999] ABiH, ARIK, k-438, dok. 15584. *Izvještaj o dodjeljivanju zemljišta iz zemljišnog fonda na području sreza Gradačac*, od 31. avgusta 1947. godine.

U avgustu 1947. godine, u srezu Bosanska Dubica ostalo je nepodijeljeno oko 4.470 dunuma zemljišta. Od toga, nepodijeljen je ostao veleposjed Cerića, ukupne površine 777 dunuma, koji je bio rezervisan za naseljavanje katolika koji su bili izbjegli iz Belajaca i Maglajaca.[1000] Na području Tuzlanskog sreza ukupna površina zemljišnog fonda iznosila je 7.935 dunuma, broj agrarnih interesenata na području ovoga sreza bio je 1.478, površina njihovog posjeda iznosila je 13.200 dunuma, broj agrarnih interesenata, koji su dobili zemlju, bio je 270, u ukupnoj površini od 3.706 dunuma.[1001] Ni u ovom srezu se nisu odvijali agrarni poslovi prema planu. Najznačajnije površine iz zemljišnog fonda su dodijeljene Poljoprivrednom dobru „Maline“, te projnim privrednim subjektima za njihove ekonomije, tako da je malo zemljišta bilo na raspolaganju za unutrašnje koloniste.

U procesu unutrašnje kolonizacije pored određenih problema, bilo je i nekih posebnosti. Tako je, za preseljenje unutrašnjih kolonista iz srezova Stolac, Ljubuški, Čapljina i Posušje u kolonističko naselje u Trošeljima, srez Bosanska Gradiška, Odjeljenje za agrarnu reformu i kolonizaciju insistiralo kod SNO ovih srezova da se u procesu unutrašnje kolonizacije ne preseljavaju odmah cijele porodice, već samo muški i, po potrebi ženski odrasli članovi sposobni za rad oko izgradnje i podizanja kuća za njihovo stanovanje, a kasnije bi se obavilo preseljenje ostalih njihovih članova porodica.[1002] Ovo je rađeno iz razloga, kako bi se navedene kolonističke porodice što bolje pripremile za živod i poljoprivredni rad u novoj sredini. Posebno je bilo važno osposobiti kuće za stanovanje kolonističkih porodica, jer je veliki broj kuća u kolonističkim naseljima bio devastiran i u lošem stanju.

Na području okruga Banja Luka sredinom 1947. godine, glavne aktivnosti na provedbi unutrašnje kolonizacije odnosile su se na izgradnju kolonističkih kuća. Međutim, ovi poslovi su kasnili i nisu se odvijali po planu. Prema podacima od 26. jula 1947. godine, na radilištima ovog okruga stanje je bilo slijedeće:

- rad na izgradnji kolonističkih kuća u Trošeljima bio je dosta dobro organizovan. Gradilište je imalo dobre majstore ali se osjećao nedostatak građevinskog materijala: cimenta, željeza i građe za krovnu konstrukciju;
- izgradnja kuća u kolonističkom naselju Romanovci bila je otpočela u ovom periodu i, do sredine 1947. godine, bila su postavljena četiri temelja i 2 kuće ozidane do pod krov. I u ovoj koloniji osjećao se nedostatak građevinskog materijala.

1000 ABiH, ARIK, k-435, dok. 14095. *Sprovođenje agrarne reforme i kolonizacije u srezu Bosanska Dubica*, od 8. avgusta 1947. godine.

1001 ABiH, ARIK, k-434, dok. 13907. *Izvještaj o veličini zemljišnog fonda u srezu Tuzla u avgustu 1947. godine.*

1002 ABiH, ARIK, k-437, dok. 15147. *Preseljenje unutrašnjih kolonista u srezu Bosanska Gradiška*, od 16. avgusta 1947. godine.

- u kolonističkom naselju u Mahovljanima bili su započeli radovi na izgradnji kolonističkih kuća, tako da su bila urađena četiri temelja i jedna kuća je bila ozidana do krova, i ovdje se osjećao nedostatak građevinskog materijala;
- planirana izgradnja kuća u Karađozovcima nije bila ni otpočela do 31. jula 1947. godine;
- i u srezu Srbac aktivnosti na provođenju agrarne reforme i izgradnji kolonističkih naselja tekle su veoma sporo, najviše zbog slabe organizacije i neagilnosti SNO i Tehničke baze koja se nalazila u Bosanskoj Gradiški.[1003]

Na području okruga Tuzla, sredinom 1947. godine provodile su se značajne aktivnosti na izgradnji kolonističkih kuća, kojih je na ovom okrugu bilo planirano 295 kuća. Za izgradnju kolonističkih kuća, Planska komisija NR Bosne i Hercegovine je izdvojila 71.000 dinara. Isto tako, Planska komisija je smatrala da treba dati ONO Tuzla veća ovlaštenja kod određivanja tipa kuća i prosječne cijene istih.[1004] Prema raspoloživim podacima u ovom periodu pitanje izgradnje kolonističkih naselja je bio prioritetni zadatak, što se vidi iz dostupnih podataka. Samo useljenje unutrašnjih kolonista davalo je više motivacije u istim u njihovom postupku adaptiranja na novu sredinu.

O tempu provođenja unutrašnje kolonizacije za avgust 1947. godine, govori nam Izvještaj Odjeljenja za agrarnu reformu i kolonizaciju, gdje je odobreno u 33 zahtjeva za unutrašnju kolonizaciju, a 60 molbi je odbijeno. Agrarno tehnički odsjek ovog Odjeljenja, u mjesecu avgustu 1947. godine riješio je 57 raznih predmeta.[1005] U ovom periodu, za potrebe unutrašnjih kolonista, bila je predviđena gradnja više kolonističkih naselja, a posebno na području okruga Banja Luka i Tuzla. Na području Okruga Banja Luka, bila je predviđena izgradnja 548 objekata za potrebe unutrašnjih kolonista. Najviše u srezu Bosanska Gradiška, 153 zgrade, ali i u drugim srezovima: Banja Luka, 51 zgrada, Bosanska Dubica, 40 zgrada, Prnjavor, 25 objekata, Srbac, 69, Bosanski Novi, četiri i Prijedor četiri objekta za potrebe unutrašnjih kolonista.[1006]

Za radove na izgradnju kolonističkih kuća u avgustu mjesecu 1947. godine bila je zadužena Tehnička baza pod rukovostvom Uprave Tehničkih baza u Banja Luci. Na terenu Sreske tehničke baze Bosanska Gradiška trebalo je podići 153 kuće i to u: Romanovcima, 61, a pošto je bilo samo 29

1003 ABiH, ARIK, k-433, dok. 12911. *Izvještaj o stanju radova na izgradnji kuća u kolonističkim naseljima na području okruga Banja Luka*, od 26. jula 1947. godine.

1004 ATK, OKNOT, k-15, f-3, dok. 2494/1. *Izgradnja kolonističkih kuća na području okruga Tuzla*, od 30. juna 1947. godine.

1005 ABiH, ARIK, k-437, dok. 15294. *Izvještaj o radu Odjeljenja za agrarnu reformu i kolonizaciju za avgust 1947. godine*.

1006 ABiH, ARIK, k-436, dok. 14681. *Izgradnja kolonističkih stambenih zgrada na području okruga Banja Luka*, od 30. avgusta 1947. godine.

kolonističkih porodica, mišljenje je bilo da se podigne samo 30 kolonističkih kuća u ovom MNO. U Trošeljima je bilo predviđeno podizanje ukupno 64 kuće, a u Karajizovcima 50 kuća. U Romanovcima je do avgusta 1947. godine bilo podignuto 14 kuća do krovne konstrukcije. U koloniji Trošelji, za SRZ-u je trebalo podići 64 kuće, od kojih je 48 bilo u radu, a za još 12 kuća bili su udareni temelji. Bilo je predviđeno da se poslovi na ovim kućama završe do 15. novembra 1947. godine. U Karajizovcima bilo je iskopano 10 temelja i jedna kuća ozidana do krovne konstrukcije. Međutim, za ovo zadružno zemljište nije bilo riješeno pitanje eksproprijacije i arondacije, o čemu su bili obaviješteni SNO i sreska Fronta u Bosanskoj Gradiški.[1007] Sreskoj tehničkoj bazi u Bosanskoj Dubici nedostajalo je majstora i ostale radne snage za izgradnju kolonističkog naselja, dok je građevinskog materijala na području ovoga sreza bilo dovoljno. Na području sreza Srbac, do avgusta 1947. godine bilo je napravljeno u koloniji Lilići, pet temelja, u koloniji Nožićko, 10 kuća, bilo je 10 kuća podignuto do krova, a 13 kuća završeno od onih 20 koje je trebalo djelimično završiti, u koloniji Crnaja osam kuća je podignuto, pet ozidane i pokrivene a ostale nisu, u starom Martincu dvije kuće koje su se trebale izgraditi po planu bile su izgrađene. Na području sreza Prnjavor u MNO Šibovska bilo je 12 podignutih fundamenata, te u MNO Jadovica, šest temelja podignutih. U ovom srezu bilo je dovoljno građevinskog materijala osim daske. U Sreskoj tehničkoj bazi u Bosanskom Novom predviđena je bila izgradnja četiri kuće od kojih su dvije u ovom periodu bile u izgradnji, a za dvije se pripremao građevinski materijal. U Sreskoj tehničkoj bazi Prijedor trebalo je izgraditi četiri kolonističke kuće, a do avgusta 1947. godine nije bila izgrađena nijedna.[1008]

Za izgradnju kuća u Okrugu Banja Luka bio je planiran i kredit u visini od 15.000.000 dinara, a da bi se kuće namijenjene unutrašnjim kolonistima u potpunosti završile potrebno je u ovom periodu bilo nabaviti slijedeći građevinski materijal:

- cement, 27 vagona;
- eksera, 1 vagon;
- cijevi za pumpe, 200 komada dužine 5 m, debljine 1 col
- dijamta za sječenje stakla, 3 komada ;
- staklo, 1.200 m^2.[1009]

Stambeni objekti za kolonistički populaciju i SRZ-e, prema ranije utvrđenim planovima rada, trebali su biti završeni do novembra mjeseca 1947.

1007 ABiH, ARIK, k-437, dok. 15104. *Stanje radova na kolonističkim kućama u okrugu Banja Luka*, od 27. avgusta 1947. godine.

1008 ABiH, ARIK, k-437, dok. 15104. *Stanje radova na kolonističkim kućama u okrugu Banja Luka*, od 27. avgusta 1947. godine.

1009 ABiH, ARIK, k-437, dok. 15104. *Stanje radova na kolonističkim kućama u okrugu Banja Luka*, od 27. avgusta 1947. godine.

godine, ili se, pak, privesti kraju. Međutim, stanje na izgradnji ovih stambenih objekata, do 1. novembra 1947. godine, bilo je slijedeće:

- u izgradnji je bilo 505 kuća, 4 štale i 2 bunara. Od toga je bilo planirano da se do kraja 1947. godine potpuno izgradi 360 kuća, 4 štale i 2 bunara, a do potkrovlja da se dovede još 47 kuća;
- do 1. novembra 1947. godine bilo je izgrađeno 360 kuća, ali kod nekih nije bilo izvršeno malterisanje, krečenje, postavljanje podova, stakala i brava;
- od otvorenog kredita u 1947. godini, u iznosu od 45.000.000 dinara, do 1. novembra 1947. godine potrošeno je 27.730.648 dinara, a predviđeno je da će se do kraja 1947. godine potrošiti ukupno 36.900.000 dinara.[1010]

Samo u srezu Derventa, u 1947. godini, bilo je predviđeno da se izradi 31 kuća za koloniste unutrašnje kolonizacije. Navedeni intenzitet unutrašnje kolonizacije u srezu Derventa bio je izražen zbog činjenice, da su u ovom srezu ostale značajne zemljišne površine iza iseljenih Poljaka i drugih. Zato se na ovom području predviđena izgradnja kuća, i to po slijedećem planu:

U selu Begluci kod Dervente	18 kuća
U selu Jasenici kod Dervente	2 kuće
U selu Potočani kod Dervente	1 kuća
U selu Božinci, kolonija MNO Kulina	3 kuće
U selu Bunar, MNO Bunar	2 kuće
U selu u Kalenderovci	3 kuće
U selu Polje – MNO Žeravac	2 kuće

Od predviđenih kuća, do decembra 1947. godine, uzeto je u izgradnju 26 kuća, a ostatak, od pet kuća, planiran je za 1948. godinu. Od započetih 26 kuća, potpuno su izgrađene dvije kuće, a ostale su bile u izgradnji i nisu mogle biti završene do 15. decembra 1947. godine. Osim toga, na području ovog sreza, u navedenom periodu, radilo se na popravci 15 kuća za koloniste. Za njihovu popravku i izgradnju bilo je neophodno obezbijediti 2.133.502 dinara koja je trebalo obezbijediti u investicionim sredstvima za 1948. godinu. U 1947. godini izgrađeno je 157 zgrada, sa 176 stanova, četiri štale, osam bunara i dva pumpe. Za navedene objekte utrošen je slijedeći građevinski materijal:[1011]

Materijal	**Količina**
Gvožđa	24.154 kg
Drvene građe	3.642 m^3

[1010] ABiH, ARIK, k-445, dok. 20882. *Izgradnja kuća za potrebe kolonističkih porodica na području sreza Derventa*, od 6. decembra 1947. godine.

[1011] ABiH, ARIK, k-445, dok. 20882. *Izgradnja kuća za potrebe kolonističkih porodica na području sreza Derventa*, od 6. decembra 1947. godine.

Cementa	406.156 kg
Komada cigle	4.851.000
Stakla	788 m^2
Kamena svih vrsta	12.076 m^2
Zemljanih radova	5.566 m^3

Otvoren je bio i kredit po fiksiranom planu iz Saveznog stambenog fonda u iznosu od 41.270.000 dinara, a od toga je utrošeno 32.959.000 dinara i 90 para. U 1947. godini, u toku je bila izgradnja 259 zgrada i 51 nezapočeta zgrada koja je bila u planu da se radi za potrebe agrara. Za nabavku živog i mrtvog inventara kolonistima unutrašnje kolonizacije bio je otvoren kredit, i to po srezovima: Derventa 100.000 dinara, Odžak, 380.000 dinara (za koloniste SRZ-e „Jedinstvo“ i SRZ „Bratstvo“), Banja Luka, 1.500.000 dinara, Gradačac, 250.000 dinara, Bijeljina, 350.000 dinara, Bosanska Gradiška 500.000 dinara (za troškove prijenosa zgrada Manojlovića čiji su posjedi ekspropisani radi arondacije Državnog dobra Nova Topola-Elezigići. Objekti ovih kolonija nalazili su se u srezovima Bosanska Gradiška, Banja Luka, Srbac, Prnjavor, Prijedor, Bosanski Novi, Bosanska Dubica, Sarajevo, Derventa, Bosanski Brod, Odžak, Modriča, Bosanski Šamac, Brčko, Bijeljina i Gradačac. U toku 1947. godine, u Odsjeku za kolonizaciju Odjeljenja za agrarnu reformu i kolonizaciju riješeno je preko 3.000 predmeta administrativne prirode.[1012]

Kakav je intenzitet unutrašnje kolonizacije bio u 1947. godini, pokazuju podaci, da su u toku 1947. godine, odobrene bile 474 molbe, a odbijeno 1.537 molbi, dok je 392 vraćeno sa uputom da se molioci namire sa zemljom kao agrarni interesenti, dok je za rješavanje u 1948. godini ostalo ukupno još 635 molbi.

O kakvom se tempu aktivnosti organa i tijela radilo, najbolje pokazuju tabelarni podaci. Prema raspoloživim podacima, do kraja 1947. godine, iz zemljišnog fonda, je podijeljena zemlja:[1013]

Agrarnim interesentima	19.605*30 ha
Unutrašnjim kolonistima	5.501*50 ha
SRZ-ma	3.258*90 ha
Državnim poljoprivrednim dobrima (bez Planinskog dobra na Kupresu)	15.233*90 ha
Raznim državnim ustanovama	2.723* 90 ha.

Iz navedene tabele vidljivo je da je najviše zemlje iz zemljišnog fonda podijeljeno agrarnim interesentima i u ovom periodu, dok su znatno manje zemlje dobili unutrašnji kolonisti. Navedeno potvrđuje da je raspodjela zemlje

1012 ABiH, ARIK, k-460, dok. 8815. *Izvještaj Odjeljenja za agrarnu reformu i kolonizaciju o provođenju agrarne reforme i kolonizacije u 1947. godini.*

1013 ABiH, ARIK, k-460, dok. 8815. *Izvještaj Odjeljenja za agrarnu reformu i kolonizaciju o provođenju agrarne reforme i kolonizacije u 1947. godini.*

u Bosni i Hercegovini, u najvećoj mjeri, izvršena na mjesnoj-lokalnoj razini, dok je znatno manje novih vlasnika bilo sa područja drugih srezova.

Za održivost unutrašnjih kolonista i SRZ-a, pored obezbjeđenja stambenih objekata, neophodno je bilo stvoriti i druge uslove za život. Tako je, na području okruga Banja Luka dodijeljena stoka, otkupljena iz kreditnih sredstava, od 1.500.000 dinara, po rješenju Ministarstva poljoprivrede Bosne i Hercegovine. Stoka je po srezovima dodijeljena:[1014]

SNO Banja Luka	2 konja	3 kobile	8 krava	1 tele
SNO Bos. Dubica	1 konj	3 kobile	9 krava	5 teladi
SNO Prnjavor	---	2 kobile	5 krava	---
SNO Bos. Gradiška	6 konja	---	15 krava	3 teladi
SNO Srbac	5 konja	---	7 krava	7 teladi
SRZ-e	20 konja	12 kobila	42 krave	14 teladi
UKUPNO	**34 konja**	**20 kobila**	**86 krava**	**30 teladi**

Ovakva dodjela stoke bila je od pomoći unutrašnjim kolonistima u organizovanju poljoprivredne proizvodnje u novoj životnoj sredini. Osim ove pomoć, i bilo je i druge pomoći unutrašnjim kolonistima od strane komunističke vlasti s ciljem održive poljoprivredne proizvodnje.

Proces unutrašnje kolonizacije u Bosni i Hercegovini, usporenim tempom tekao je do kraja 1948. godine, ali je, najvećim dijelom, bio već završen do kraja 1946. godine. Za potrebe unutrašnje kolonizacije u Bosni i Hercegovini bio je predviđen i, uglavnom, naseljen prostor Okruga Banja Luka (srezovi: Srbac, Bosanska Gradiška, Laktaši, Prnjavor, Derventa) i Tuzla (Brčko, Bijeljina, Gradačac i drugi). U ovim srezovima se naselio najveći broj unutrašnjih kolonista i agrarnih interesenata (oko 80%). Tako je, prema raspoloživim, ali ne i konačnim i potpuno pouzdanim, podacima, do kraja 1948. godine,[1015] u Bosni i Hercegovini zemljom iz zemljišnog fonda namireno 14.382 agrarnih interesenata, sa 230.710 dunuma zemlje, i 1.620 unutrašnjih kolonista, sa 55.010 dunuma zemlje.[1016]

Navedeno potvrđuje činjenicu kada je riječ individualnim korisnicima da su zemlju iz zemljišnog fonda u procesu unutrašnje kolonizacije, u najvećoj mjeri, dobili mjesni agrarni interesenti, koji su činili oko 88% od ukupnog broja individualnih korisnika agrarne reforme, sa oko 80% zemlje iz zemljišnog fonda. Unutrašnje kolonističke porodice činile su manje od 12% individualnih

1014 ABiH, ARIK, k-458, dok. 7596. *Spisak kolonista na području bivšeg ONO Banja Luka, kojima je dodijeljena stoka otkupljena iz kredita od 1.500.000 dinara*.

1015 Nadležne komisije i organi zaduženi za provođenje unutrašne kolonizacije nisu nam ponudili potpune i cjelovite podatke. Zato se isti u radu uzimaju kao približni, sa određenim ostupanjima za oko 2-3 odsto.

1016 ABiH, ARIK, dok. 9198/48. *Izvještaj Đorđa Krstića, načelnika za agrarnu reformu i kolonizaciju o rezultatima agrarne reforme u Bosni i Hercegovini*, od 28. decembra 1948. godine; V. Kržišnik-Bukić, *Politika KPJ prema agrarnom i seljačkom pitanju*, 223.

korisnika agrarne reforme, a namirene su sa oko 20% zemlje iz zemljišnog fonda. Agrarni interesenti su dobijali zemlju za uvećanje već postojećih sopstvenih posjeda i prosječna površina zemlje, dobijena iz zemljišnog fonda po jednoj porodici mjesnog agrarnog interesenta u Bosni i Hercegovini iznosila je 16,7 dunuma, dok je jedna kolonistička porodica iz zemljišnog fonda, dobila oko 36 dunuma zemlje po porodici. U velikom broju, u srezovima, među porodicama individualnih korisnika agrarne reforme bili su agrarni intersenti, a u nekim su bili i jedini korisnici.

Međutim, ovakvom podjelom zemlje iz zemljišnog fonda došlo je do daljeg usitnjavanja zemljišnog posjeda na kojima je bila nemoguća ozbiljna poljoprivredna proizvodnja, koja bi zadovoljila na poljoprivrednom planu, kako interese seljačke populacije, tako i države uopće. Ovakvom preraspodjelom zemlje, umjesto da se stvore uslovi za poboljšanje seljačkog standarda i jačanje njegove pozicije u ukupnim društvenim odnosima, došlo je do slabljenja iste, jer na dobijenom malom zemljišnom posjedu uglavnom se svaštarilo, bez jasne koncepcije unapređenja poljoprivrede sa prinosima sa kojima seljačka populacija nije bila zadovoljna.

Agrarnom reformom i unutrašnjom kolonizacijom, nije riješena agrarna prenapučenost u Bosni i Hercegovini vezana za opterećenje zemlje brojem korisnika. Naprotiv, provođenjem agrarne reforme i unutrašnje kolonizacije u Bosni i Hercegovini, na istom zemljišnom prostoru broj poljoprivrednih domaćinstava se povećao, sa tendencijom daljeg cijepanja i rasta broja poljoprivrednih domaćinstava, što je dovodilo do smanjenja površine posjeda i ukupne poljoprivredne proizvodnje. Sve je to dovelo do daljeg ekonomskog slabljenja bosanskohercegovačkog sela i agrara uopće.

Stanje bosanskohercegovačkog agrara se uklapalo i u opće ekonomsko-privredne i društvene tokove u Bosni i Hercegovini, zasnovane, prije svega na razvoju industrijalizacije nakon Drugog svjetskog rata, gdje je selo doživjelo stagnaciju i imalo drugorazrednu ulogu u odnosu na industrijalizaciju i grad. Agrarnom reformom i kolonizacijom nije bila zadovoljna nova komunistička vlast, jer rezultati agrarne reforme su bili ispod očekivanja, ovo se posebno odnosilo na oblast poljoprivredne proizvodnje, koja nije bila na razini zadovoljenja potreba društva.

Ukupni rezultati agrarne reforme i unutrašnje kolonizacije

Proces agrarne reforme i unutrašnje kolonizacije proveden u Bosni i Hercegovini, pokazao se kao izuzetno složen i zahtjevan. Istim je bio obuhvaćen veliki broj agrarnih korisnika, kako pojedinačnih tako i kolektivnih. Rezultati agrarne reforme i unutrašnje kolonizacije, u velikoj mjeri, zavisili su od obima i strukture zemljišnog fonda. Konačnih i potpunih podataka o veličini i strukturi zemljišnog fonda nemamo. Najbliži podaci su oni iz decembra 1948. godine, koji govore da je ukupni zemljišni fond u Bosni i Hercegovini iznosio

134.613 ha, od čega je bilo 106.477 ha, ili 79,10%, obradivog zemljišta, podesnog za poljoprivrednu obradu i podjelu agrarnim korisnicima, i 28.136 ha, ili 20,90%, šumskog zemljišta, koje je bilo nepodesno za poljoprivrednu proizvodnju.[1017] Međutim, procjene su da je zemljišni fond Bosne i Hercegovine sa zemljom koju su ostavili spoljni i unutrašnji kolonisti, te sa onom koja je bila predmetom sudskih i žalbenih postupaka, a koji nisu do kraja 1948. godine završeni, iznosio oko 150.000 ha.

Po površini, najveći udio u obrazovanju zemljišnog fonda, prema dostupnim podacima, činili su posjedi ostavljeni od strane kolonističkih porodica odseljenih u Vojvodinu. Prema raspoloživim podacima koji nisu potpuni ovih posjeda bilo je ukupno 20.195 ha, ili 18,27% od ukupnog zemljišnog fonda.[1018] Međutim, podaci o ovoj vrsti zemljišta su bili promjenljivog karaktera, i ovi zemljišni posjedi nisu igrali značajniju ulogu u raspodjeli zemlje agrarnim interesentima, iz razloga što je veliki broj istih, do kraja 1948. godine, usljed utvrđenih odredaba *ZARIK-a*, ostao van institucija dodjele istih agrarnim korisnicima.

Značajan udio zemljišnog fonda u Bosni i Hercegovini po podacima iz 1948. godine činili su: veliki privatni posjedi sa površinom od 17.743 ha, ili 16,15% ukupnih površina zemljišnog fonda, posjedi iseljenih pripadnika stranih narodnosti sa 14.588 ha, ili 13,20%, njemački posjedi sa 12.733 ha, ili 11,52%, te nezemljoradnički posjedi u ukupnoj površini od 11.306 ha, ili 10,23%, posjedi vjerskih zajednica sa površinom od 5.606 ha ili 5,57%,[1019] dok su duge kategorije zemljišta imale manjeg udjela kod obrazovanja zemljišnog fonda.

U procesu provođenja agrarne reforme i unutrašnje kolonizacije u Bosni i Hercegovini, značajnu ulogu igrali su veliki zemljišni posjedi-veleposjedi, kojih je, ukupno, bilo 321 i zauzimli su 16,24% zemljišnog fonda.[1020] Važnost ovog zemljišta je u tome, što je struktura istog bila povoljna i najveća površina istog činilo je obradivo zemljište, pogodno za poljoprivrednu proizvodnju, pa tako i za dodjelu agrarnim korisnicima. Uvrštavanjem ovih posjeda u zemljišni fond, dovršen je proces ukidanja velikih privatnih posjeda, a najveći broj istih u Bosni i Hercegovini odnosio se na posjede begova. Ovaj proces je započeo agrarnom reformom provedenom u vremenu od 1919. do 1941. godine, a dovršen je agrarnom reformom 1945-1948. godine. Na ovaj način, provođenje agrarne reforme i kolonizacije u Bosni i Hercegovini pored ekonomsko-socijaloškog karaktera, imalo je i nacionalno-etnički, sagledan u

[1017] ABiH, ARIK, k-462, dok. 9198/48. *Izvještaj Đorđa Krstića, načelnika za agrarnu reformu i kolonizaciju, o rezultatitim reforme u Bosni i Hercegovini*, od 28. decembra 1948. godine

[1018] ABiH, ARIK, k-460, dok. 8815. *Izvještaj Odjeljenja za agrarnu reformu i kolonizaciju o provođenju agrarne reforme u 1948. godini*.

[1019] ABiH, ARIK, k-460, dok. 8815. *Izvještaj Odjeljenja za agrarnu reformu i kolonizaciju o provođenju agrarne reforme u 1948. godini*.

[1020] ABiH, ARIK, k-460, dok. 8815. *Izvještaj Odjeljenja za agrarnu reformu i kolonizaciju o provođenju agrarne reforme u 1948. godini*.

činjenici da je usljed provođenja agrarne reforme i kolonizacije u Bosni i Hercegovini od 1945. do 1948. godine došlo do izmjene vlasničko-posjedovnih promjena na štetu u najvećem broju veleposjednika, koji su u ekonomskom smislu znatno osiromašeni, a njihovi posjedi reducirani, što će imati dalekosežne i dugoročne posljedice. Potrebno je istaći da u dostupnim izvorima kroz utvrđene obrasce korištene za provođenje agrarne reforme i kolonizacije, nacionana komponenta nije bila zastupljena niti po jednoj osnovi. No, konačni rezultati agrarne reforme i kolonizacije vidljivi su kroz zastupljenost određene nacionalne komponente, posebno srpske u procesu kolonizacije u Vojvodini, gdje je više od 98% kolonista pripadao srpskom nacionalnom korpusu. To je uticalo da srpska nacionalna populacija bude značajno reducirana, te da usljed toga te većeg nataliteta Bošnjaka, Bošnjaci postanu najbrojnija nacionalna komponenta u Bosni i Hercegovini.

Drugi po značaju, kod formiranja zemljišnog fonda, bili su posjedi stranih narodnosti. Provođenjem agrarne reforme uzurpirani su posjedi pripadnika njemačkog naroda, poljskog i drugih naroda koji su iselili iz Bosne i Hercegovine u toku i nakon Drugog svjetskog rata. Ovih posjeda u Bosni i Hercegovini je bilo 1.631 posjed, a najviše se radilo o posjedima Poljaka, čiji je odlazak iz Bosne i Hercgovine bio regulisan jugoslovensko-poljskim protokolom, od 2. januara 1946. godine, potpisanim u Beogradu. Radilo se o znatnim zemljišnim površinama pogodnim za poljoprivrednu proizvodnju.[1021] Simboličan udio u zemljišnom fondu činili su zemljišni posjedi Čeha, Slovaka, Italijana, Rusina, Ukrajinaca i drugih. Najveće površine ove vrste zemljišnih posjeda bile su locirane na području srezova: Prnjavor, Laktaši, Derventa, Srbac i Bosanska Gradiška.

Značajne površine zemljišnog fonda činili su posjedi Nijemaca. Zbog tretmana istih kao saradnika okupatora, istima je imovina konfiskovana i uključena u zemljišni fond. Struktura ovih posjeda bila je povoljna za poljoprivrednu proizvodnju, jer najveći dio ovog zemljišta u Bosni i Hercegovini činile su su oranice. Ovo zemljište se uglavnom nalazilo u srezovima Posavine, Semberije i Banjalučkog okruga. Zemljišne površine koje su se odnosile na konfiskovano zemljište Nijemaca i posjeda narodnih nepriatelja bile su u ukupnoj površini od 21.782 ha, ili 19,71% zemljišnog fonda. U procesu formiranja zemljišnog fonda značajan udio predstavljalio su i nezemljoradnički posjedi, kojih je u Bosni i Hecegovini bilo ukupno 1.608, ili, ukupno, 10,23% zemljišnog fonda.[1022]

Prema nepotpunim informacijama, posjedi vjerskih ustanova nisu imali značajnijeg udjela kod formiranja zemljišnog fonda. Mada se radilo za njih o značajnim posjedima, koji su bili važni za egzistenciju vjerskih ustanova u

---

1021 N. Gaćeša, *Agrarna reforma i kolonizacija u Jugoslaviji 1945-1948*, 252; AJ, 4-13-123, *Iseljavanje Poljaka u Poljsku po osnovu Jugoslovensko-poljskog protokola od 2. januara 1946. godine*.

1022 ABiH, ARIK, k-460, dok. 8815, *Izvještaj Odjeljenja za agrarnu reformu i kolonizaciju o provođenju agrarne reforme u 1948. godini*.

Bosni i Hercegovini. Treba istaći, da je odnos komunističke vlasti prema vjerskim zajednicama bio različit. Oštriji odnos koje su vlasti imale prema Katoličkoj crkvi, bio je karakterističan i za odnos prema Islamskoj zajednici, optužujući njihove predstavnike za saradnju s ustaškim režimom i okupatorima. Neujednačen odnos KPJ prema Katoličkoj crkvi i Islamskoj zajednici u odnosu na Pravoslavnu crkvu bio je posljedica različitog odnosa tih vjerskih zajednica prema komunističkim vlastima u Jugoslaviji.[1023] To se odrazilo i kada riječ o uzurpaciji njihove imovine u procesu agrarne reforme i kolonizacije. Vjerskih posjeda je bilo 121, ukupne površine od 5.606 ha, i činili su svega 5,75% zemljišnog fonda.[1024] Treba istaći da je vjerskim ustanovama, shodno odredbama agrarnog zakonodavstva, bilo ostavljeno 100 dunuma zemlje za njihovu samoodrživost, te da je jedan broj vjerskih ustanova, od strane Ministarstva prosvjete Bosne i Hercegovine proglašen spomenikom veće historijske vrijednosti, čime se stvorala mogućnost zadržavanja većih zemljišnih površina (do 300 dunuma). U procesu agrarne reforme i kolonizacije posebno su se na udaru našli vakufski zemljišni posjedi, a nešto manje posjedi samostana i manastira.

Značajne površine zemljišnog fonda u Bosni i Hercegovini činila su imanja konfiskovana sudskim presudama, proglašavajući vlasnike narodnim neprijateljima. Ovakvih posjeda u Bosni i Hecegovini bilo je 1.960, i isti su činili 8,19% zemljišnog fonda.[1025] U procesu konfiskacije bilo je puno pogrešaka od strane organa zaduženih za provođnje agrarne reforme, zbog čega je veoma često provođen proces revizije sudskih presuda, što je imalo uticaja na stavljanje ovih posjeda u funkciju, a samim tim i na provođenje agrarne reforme i kolonizacije.

U bosanskohercegovački zemljišni fond ušlo je i 149 posjeda banaka i privrednih društava, ukupne površine oko 3.800 ha, ili 3,44% njegove ukupne površine.[1026] Karakteristično je da su se vlasnici ovih posjeda, uglavnom, žalili, zbog eksproprijacije navedenih posjeda. U zemljišnih fond ušlo je i 3.848 posjeda nestalih vlasnika, površine 3.625 ha, ili 3,28% zemljišnog fonda.[1027] Ovdje se radi o posjedima žrtava Drugog svjetskog rata. Isti su bili malih površina, slabog kvaliteta i nepovoljni za poljoprivrednu proizvodnju, tako da ovo zemljište nije igralo značajniju ulogu u formiranju i raspodjeli zemljišnog fonda i provedbi agrarne reforme i kolonizacije. Određene zemljišne površine, koje su ušle u zemljišni fond, odnosile su se na napuštene zemljišne posjede

1023 Safet Bandžović, *Bošnjaci i antifašizam,* Sarajevo 2010, 382.

1024 ABiH, ARIK, k-460, dok. 8815, *Izvještaj Odjeljenja za agrarnu reformu i kolonizaciju o provođenju agrarne reforme u 1948. godini*.

1025 ABiH, ARIK, k-460, dok. 8815, *Izvještaj Odjeljenja za agrarnu reformu i kolonizaciju o provođenju agrarne reforme u 1948. godini*.

1026 ABiH, ARIK, k-460, dok. 8815, *Izvještaj Odjeljenja za agrarnu reformu i kolonizaciju o provođenju agrarne reforme u 1948. godini*.

1027 ABiH, ARIK, k-460, dok. 8815, *Izvještaj Odjeljenja za agrarnu reformu i kolonizaciju o provođenju agrarne reforme u 1948. godini*.

kojih je u Bosni i Hercegovini bilo, čak, 1.245, sa površinom od 5.242 ha, ili 4,47% zemljišnog fonda.[1028] Ovo zemljište nije bilo pogodno za poljoprivrednu proizvodnju.

U bosanskohercegovački zemljišni fond najviše zemlje je ušlo na osnovi provođenja procesa eksproprijacije, a u skladu sa odredbama *ZARIK-a.* Na ovaj način, eksproprisano je zemljište individualnih velikih posjeda, banaka i preduzeća, zemljoradničkih posjeda preko maksimuma, nezemljoradničkih posjeda, te posjeda vjerskih institucija. Ukupna površina ekspropisanih posjeda, koji su ušli u zemljišni fond, bila je 42.721 ha, ili 38,71% bosanskohercegovačkog zemljišnog fonda. [1029]

Ovako obrazovan heterogeni zemljišni fond podijeljen je velikom broju korisnika različitog statusa. Njegova podjela je započela u proljeće 1946. godine i do kraja 1948. godine nije bila završena. Nažalost, nemamo potpune podatke zbog nepostojanja cjelovitih i kumulativnih informacija po ovom pitanju. No, prema raspoloživim podacima, najveće površine zemlje iz zemljišnog fonda dodijeljene su saveznim i republičkim poljoprivrednim dobrima i drugim poljoprivrdnim ustanovama. Ovoj kategoriji korisnika je do kraja 1948. godine dodijeljeno 59.808 ha zemlje, ili 44,43%.[1030] Razlog ovakve podjele jeste u forsiranju državnog poljoprivrednog sektora od strane partijskog i državnog rukovodstava, a što je bilo u vezi sa Petogodišnjim planom i zamišljenom ulogom državnog poljoprivrednog sektora na tom planu, koja se sastojala u podruštvljavanju poljoprivrede. Na ovaj način, odustalo se od proklamovanog načela, da se zemlja dodijeli seljacima i bezemljašima, odnosno individualnom seoskom sektoru.

Zemljom iz zemljišnog fonda u Bosni i Hercegovini bilo je namireno 14.382 mjesna agrarna interesenta, kojima je dodijeljeno 23.071 ha, što je bilo 17,14% zemljišnog fonda.[1031] Nemamo konačnih i preciznih podataka o zastupljenosti mjesnih agrarnih interesenata po srezovima, međutim, evidentno je da je najveći broj mjesnih agrarnih interesenata bio namiren u srezovima Posavine i Semberije: Bosanska Gradiška, Srbac, Derventa, Brčko, Gradačac i Bijeljine, te u srezovima Prnjavor, Laktaši i Banja Luka. Riječ je o srezovima koji su imali najveće površine zemljišta pogodnog za organizovanje poljoprivredne proizvodnje. Veoma mali broj mjesnih agrarnih interesenata bio je zastupljen na području Hercegovine, te srednje i istočne Bosne. Kako je u Bosni i Hercegovini bilo oko 70.000 agrarnih imteresenata, ovom agrarnom

---

1028 ABiH, ARIK, k-460, dok. 8815, *Izvještaj Odjeljenja za agrarnu reformu i kolonizaciju o provođenju agrarne reforme u 1948. godini*.

1029 ABiH, ARIK, k-460, dok. 8815, *Izvještaj Odjeljenja za agrarnu reformu i kolonizaciju o provođenju agrarne reforme u 1948. godini*.

1030 ABiH, ARIK, dok. 9198/48, *Izvještaj Đorđa Krstića, načelnika za agrarnu reformu i kolonizaciju o rezultatima agrarne reforme u Bosni i Hercegovini*, od 28. decembra 1948. godine; V. Kržišnik-Bukić, *Politika KPJ prema agrarnom i seljačkom pitanju*, 223.

1031 ABiH, ARIK, dok. 9198/48, *Izvještaj Đorđa Krstića, načelnika za agrarnu reformu i kolonizaciju o rezultatu agrarne reforme u Bosni i Hercegovine*, od 28. decembra 1948. godine; V. Kržišnik Bukić, *Politika KPJ prema agrarnom i seljačkom pitanju*, 223.

reformom je zadovoljen mali broj od svega 14.382 agrarnh interesenata. S druge strane, prosječno na jednog agrarnog interesenata dodijeljeno je 1,60 ha zemlje, pa je i nakon toga Bosna i Hercegovina ostala „sitnosopstvenička zemlja sa malo zdravih srednjih posjeda“.[1032]

Pored mjesnih agrarnih interesenata, zemljom iz zemljišng fonda, kao individualni korisnici agrarne reforme, bili su namireni i unutrašnji kolonisti. Prema raspoloživim podacima, istih je u Bosni i Hercegovini do kraja 1948. godine bilo 1.620, ili 10,12% od ukupnog broja individulanih agrarnih korisnika. Njima je dodijeljeno oko 5.500 ha, što je činilo 4,09% zemlje iz zemljišnog fonda.[1033] Unutrašnji kolonisti u najviše slučajeva, naselili su imanja odseljenjih Nijemaca, Poljaka i drugih odseljenih naroda iz Bosne i Hercegovine. Proces preseljenja unutrašnjih kolonista bio je najneposrednije vezan za broj osposobljenih stambenih jedinica, kuća i poljoprivrednih zgrada. Jedan broj stambenih objekata ostavili su odseljeni Poljaci, dok je drugi ostao iza Nijemaca, čija je imovina bila konfiskovana od strane komunističke vlasti. Međutim, najveći broj ovih stambenih jedinica bio je devastiran od strane mjesnog stanovništva, što je podrazumijevalo popravljanje i prilagođavanje istih uslovima stanovanja i življenja. Jedan broj stambenih objekata izgrađivan je na posebnim lokacijama predviđenim za izgradnju kolonističkih naselja. Takva kolonistička naselja su planirana i građena u Lijevče Polju kod Banja Luke, Brčkom, Bijeljini, Gradačcu, Bosanskoj Gradiški i Srpcu. No, radovi na izgradnji kolonističkih objekta odvijali su se sa dosta poteškoća, zbog ograničenih materijalnih sredstava i nedostatka građevinskih radnika, što je imalo odraza na sveukupne rezultate na planu provođenja unutrašnje kolonizacije u Bosni i Hercegovini.

Provođenjem agrarne reforme i unutrašnje kolonizacije u Bosni i Hercegovini, individualnim agrarnim korisnicima su dodjeljene male zemljišne površine koje su bile ispod zakonom utvrđenog minimuma od (4-8 ha). Tako su mjesni agrarni interesenti prosječno po jednoj porodici dobili oko 1,7 ha zemlje, ili prosječno 0.3 ha po članu porodice. Unutrašnje kolonističke porodice dobile su oko 3,6 ha zemlje po porodici, ili 0,6 ha po članu porodice.[1034] Dobijene zemljišne površine bile su od sreza do sreza različite. Najveće površine dobili su agrarni korisnici u srezovima koji su imali veće zemljišne fondove, poput srezova: Brčko, Bosanska Gradiška, Prnjavor, Laktaši i Bijeljina. No, očito je bilo da se radilo o sitnim zemljišnim posjedima, na kojima je bilo teško organizirati rentabilnu poljoprivrednu proizvodnju.

1032 H. Kamberović, *Osnovna obilježja razvoja društva*, 368.

1033 ABiH, ARIK, dok. 9198/48, *Izvještaj Đorđa Krstića, načelnika za agrarnu reformu i kolonizaciju o rezultau agrarne reforme u Bosni i Hercegovini*, od 28. decembra 1948. godine. V. Kržišnik Bukić*, Politika KPJ prema agrarnom i seljačkom pitanju*, 223.

1034 ABiH, ARIK, dok. 9198/48, *Izvještaj Đorđa Krstića, načelnika za agrarnu reformu i kolonizaciju o rezultatu agrarne reforme u Bosni i Hercegovini*, od 28. decembra 1948. godine. V. Kržišnik Bukić*, Politika KPJ prema agrarnom i seljačkom pitanju*, 223.

Neznatne zemljišne površine su dodijeljene SRZ-a. Do kraja 1948. godine, iz zemljišnog fonda bila je namirena 31 SRZ-a sa ukupnom površinom od 3.586 ha, ili 2.66% zemlje iz zemljišnog fonda.[1035] Veoma često, dodijeljena zemlja iz zemljišnog fonda SRZ-a bila je i osnova za razvoj poljoprivredne proizvodnje u istim. Potrebno je istaći da je dodjeljivanje zemlje iz zemljišnog fonda SRZ-a nakon 1948. godine, bilo znatno veće, a što je rezultat forsiranja procesa kolektivizacije od strane partijskog i državnog rukovodstva, na što su uticaja imale spoljne i unutrašnje prilike u zemlji, koje su bile rezultat napada Informbiroa na KPJ.

Rezultati agrarne reforme i kolonizacije ogledaju se i u činjenici da su znatne zemljišne površine zemljišnog fonda pripale Ministarstvu šumarstva Bosne i Hercegovine. Ovo ministarstvo je dobilo ukupno 28.136 ha zemlje, što je bilo 20,90% od ukupnog zemljišnog fonda.[1036] Uglavnom se radilo o zemlji nepodesnoj za poljoprivrednu proizvodnju, pa tako i za podjelu agrarnim interesentima i unutrašnjim kolonistima.

Bitna karakteristika rezultata agrarne reforme i kolonizacije odnosi se na činjenicu da je do kraja 1948. godine ostalo nepodijeljeno 14.511 ha, ili, čak 10,78% zemlje iz zemljišnog fonda, i to nisu konačni rezultati, jer je krajem 1948. godine bila izražena tendencija rasta ovih površina u zemljišnom fondu.[1037] Nepodijeljena zemlja iz zemljišnog fonda je rezultat odnosa partijskog i državnog rukovodstva prema agrarnoj reformi i otvorenog forsiranja državnog poljoprivrednog sektora. Na ovaj način, bili su ugroženi i znatno reducirani interesi individualnih agrarnih korisnika, kojih je značajan broj ostalo nepodmiren zemljom iz zemljišnog fonda.

Ovakvom podjelom zemlje iz zemljišnog fonda najmanje su bili zadovoljni individualni agrarni korisnici, jer se na ovaj način odustalo od zagovaranog „načela“ da se zemlja dodijeli bezemljašima i siromašnom seoskom stanovništvu, odnosno onima koji je obrađuju, kako je i najaljivano od strane komunističke vlasti. Na ovaj način, veliki broj seoskih kategorija ostao je van dometa rezultata agrarne reforme i kolonizacije.

Agrarnom reformom i kolonizacijom u Bosni i Hercegovini, kao i na cijelom području tadašnje države, nije riješeno pitanje prenapučenosti i opterećenosti zemljišnog posjeda. Naime, provođenjem agrarne rerforme i kolonizacije došlo je do povećanja broja domaćnstava od 324.960 koliko ih je bilo prije početka procesa agrarne reforme i kolonizacije, na 371.431. To

---

1035 ABiH, ARIK, dok. 9198/48, *Izvještaj Đorđa Krstića, načelnika za agrarnu reformu i kolonizaciju o rezultatu agrarne reforme u Bosni i Hercegovinu*, od 28. decembra 1948. godine. V. Kržišnik Bukić, *Politika KPJ prema agrarnom i seljačkom pitanju,* 223.

1036 ABiH, ARIK, dok. 9198/48, *Izvještaj Đorđa Krstića, načelnika za agrarnu reformu i kolonizaciju o rezultatu agrarne reforme u Bosni i Hercegovinu*, od 28. decembra 1948. godine. V. Kržišnik Bukić, *Politika KPJ prema agrarnom i seljačkom pitanju,* 223.

1037 ABiH, ARIK, dok. 9198/48, *Izvještaj Đorđa Krstića, načelnika za agrarnu reformu i kolonizaciju o rezultatu agrarne reforme u Bosni i Hercegovinu*, od 28. decembra 1948. godine. V. Kržišnik Bukić, *Politika KPJ prema agrarnom i seljačkom pitanju,* 223.

povećanje je iznosilo 8,49%.[1038] Povećanje broja posjeda je značajnije, ako se zna da je više od 13.000 porodica bilo obuhvaćeno procesom spoljne kolonizacije, (oni koji su odselili u Vojvodinu).

Rezultati agrarne reforme i kolonizacije ogledaju se i kroz promjenu broja posjeda po pojedinim kategorijama. Tako je došlo do povećanja broja posjeda do 2 ha, sa 111.577 iz 1937. na 116.728 u 1949. godini. Istovremeno je povećan broj posjeda od 2 do 5 ha, od 113.283 na 139.951 posjed, ili za 8,22% te posjeda od 5 do 10 ha od 68.949 na 78.719 posjeda, ili za 8,69%, dok je broj posjeda preko 10 ha smanjen od 6.550 na 4.620 posjeda, ili za 9,44%.[1039]

Treba istaći da o strukturi posjeda za 1949. godinu postoje i neki drugačiji podaci, posebno su zanimljivi oni koje je iznio poznati bosanskohercegovački političar i intelektualac Avdo Humo. Ti podaci su detaljniji od onih koje je iznio Nikola Gaćeša. Prema Huminim podacima, ukupan broj poljoprivrednih gazdinstava je tada iznosio 430.931, a od toga je poljoprivrednih gazdinstava bez vlastite zemlje bilo 2.702, nepoljoprivrednih domaćinstava na selu 57.096, te gazdinstava učlanjenih u seljačke radne zadruge 4.052.[1040] Kada je riječ o strukturi individualnih poljoprivrednih posjeda zaključno sa 1949. godinom, prema Avdi Humi stanje je bilo slijedeće: do 2 ha 116.684 posjeda, od 2 do 5 ha 140.011 posjeda, od 5 do 8 ha 59.164 posjeda, od 8 do 10 ha 19.520 posjeda, od 10 do 15 ha 20.006 posjeda i preko 15 ha 11.696 posjeda.[1041] Upravo ovi podaci potvrđuju da je agrarna reforma provedena u Bosni i Hercegovini od 1945. do 1948. godine, imala negativan trend na selo u Bosni i Hercegovini, neposredno nakon Drugog svjetskog rata.

Naime, provođenjem agrarne reforme i kolonizacije došlo je do usitnjavanja poljoprivrednog posjeda, što je i malo direktanog odraza na razvoj poljoprivredne proizvodnje, koje je doživjela stagnaciju u odnosu na rezultat iz 1939. godine, u smislu da individualni poljoprivredni proizvođač nije bio u stanju zadovoljiti ni svoje najneophodnije potrebe, a kamoli da je razmišljalo o viškovima poljoprivrednih proizvoda, koji su bili neophodni državi.

Agrarnom reformom provedenom nakon Drugog svjetskog rata uništeni su svi veći zemljišni posjedi. Reforma je imala negativne ekonomske posljedice jer je poljoprivrednu proizvodnju vratila gotovo na naturalnu seljačku privredu. Na selu je, uz to, od januara 1949. godine otpočela ubrzana kolektivizacija, čija je ideološka osnova duboko ukorijenjeno shvaćanje da se nezavisnim

1038 ABiH, ARIK, k-460, dok. 8815, *Izvještaj Odjeljenja za agrarnu reformu i kolonizaciju o provođenju agrarne reforme u 1948. godini*; N. Gaćeša, *Agrarna reforma i kolonizacija u Jugoslaviji 1945-1948*, 252.

1039 ABiH, ARIK, k-460, dok. 8815, *Izvještaj Odjeljenja za agrarnu reformu i kolonizaciji o provođenju agrarne reforme u 1948. godini*; N. Gaćeša, *Agrarna reforma i kolonizacija u Jugoslaviji 1945-1948*, 252.

1040 H. Kamberović, *Osnovna obilježja razvoja društva*, 368; Avdo Humo, O problematici poljoprivrede, *Socijalistička izgradnja,* br. 3/1950, 32. (dalje: A. Humo, *O problematici poljoprivrede*).

1041 H. Kamberović, *Osnovna obilježja razvoja društva*, 369; A. Humo, *O problematici poljoprivrede*, 32.

individualnim poljoprivrednim gazdinstvima reproducira kapitalizam na selu.[1042]

Provedbom agrarne reforme i kolonizacije u Bosni i Hercegovini, od 1945. do 1948. godine, usitnjen je zemljišni posjed, što je rezultiralo stagnacijom ukupne poljoprivredne proizvodnje i smanjenjem tržišnih viškova. Sve to je imalo direktnog uticaja i na ekonomsko-socijalni status seljačke populacije. No, pored ekonomsko-socijalnog karaktera, kao rezultat provedene agrarne reforme i kolonizacije u Bosni i Hercegovini, od 1945. do 1948. godine, uzima se promjena vlasničkih odnosa, te usljed preseljenja značajnog broja srpskih kolonističkih porodica u Vojvodinu i promjena etničke strukture stanovništva na prostoru Bosne i Hercegovine. Na ovaj način izvršeno je podruštvljavanje agrarnog sektora, što će imati dalekosežne posljedice na položaj sela. Naime, provedenom agrarnom reformom i kolonizacijom u Bosni i Hercegovini u periodu od 1945. do 1948. godine, oko 18.500 zemljišnih posjeda, sa površinom od oko 135.000 ha, promijenilo je vlasnika. Na taj način, promijenjena je i etničko-nacionalna struktura. Manjinske etničke grupacije poput Nijemaca, Poljaka, Čeha, Slovaka, Rusina i Ukrajinaca su nestale, a njihova imovina je uključena u zemljišni fond koji je činio osnovu agrarnih procesa u Bosni i Hercegovini. Pod udar agrarne reforme i kolonizacije potpala je zemlja preostalih veleposjednika, koje su uglavnom činili begovi Bošnjaci. Na taj način, njihova ekonomska moć je potpuno oslabila. To je imalo odraza na ukupna dalja društveno-politička i ekonomska kretanja u Bosni i Hercegovini, što je bio nastavak agrarne reforme provedene periodu 1919-1941. godine. Na ovaj način, značajan broj zemljovlasnika ostao je bez osnovnih egzistencionalnih životnih uslova. Navedeni vremenski period se poklapa sa pitanjem početka industrijalizacije zemlje, te prelaska seoskog stanovništva sa sela u grad, što je u krajnjoj instanci imalo uticaja na rezultate agrarne reforme i kolonizacije, te ukupno i na rezultate u oblasti agrarara.

1042 H. Kamberović, *Hod po trnju,* 107.

ZAKLJUČAK

Agrarna reforma i kolonizacija provedena u socijalističkoj Jugoslaviji, pa tako i u Bosni i Hercegovini, u periodu 1945-1948. godine, predstavljala je jedan od najsloženijih društvenih i ekonomskih problema pred kojim se našla nova komunistička vlast neposredno nakon Drugog svjetskog rata. Agrarnu reformu i kolonizaciju, nova vlast je željela provesti brzo i efikasno, zašto je bio neophodan zakonodavni okvir i poseban administrativni aparat za provođenje iste. To su procesi koji su se u potpunosti uklapali u programska opredjeljenja KPJ i nove vlasti po pitanju rješavanja agrarnog i seljačkog pitanja, čiji je krajnji cilj bio da se dovrše promjene u posjedovno-vlasničkim odnosima započete u periodu 1919-1941. godina, te selo učini ekonomski održivo.

Shvatajući važnost i složenost agrarnog pitanja, političke i državne strukture DFJ su, već 23. avgusta 1945. godine, na saveznom nivou, donijele *Zakon o agrarnoj reformi i kolonizaciji*, kao prvu neophodnu zakonodavno-pravnu mjeru koja je dala osnovu za provođenje agrarne reforme i kolonizacije. Zbog posebnosti i izraženosti agrarne problematike u Bosni i Hercegovini, agrarno zakonodavstvo se donijelo kasnije, i to, tek, početkom 1946. godine. Za provođenje agrarne reforme i kolonizacije formirani su posebni organi i tijela, kako na saveznom, tako i na republičkim i nižim nivoima. Na saveznom nivou to su bili: Agrarni savjet, Ministarstvo za kolonizaciju i Glavna komisija za naseljavanje boraca u Vojvodinu, a kasnije Komisija za agrarnu reformu i kolonizaciju pri vladi FNRJ, dok su na republičkom nivou agrarnu reformu i kolonizaciju provodili: Ministarstvo za poljoprivredu i stočarstvo, odnosno Odjeljenje za agrarnu reformu i kolonizaciju, kao organ Ministarstva, te okružne, sreske i mjesne agrarne komisije i zbor agrarnih interesenata. Osim obezbijeđenja pravno-administrativnih uslova za provođenje agrarne reforme i kolonizacije, nova vlast je poduzela i druge brojne aktivnosti u oblasti agrara. Tako su poništene sve odluke i promjene koje su se desile u toku Drugog svjetskog rata, a odnosile su se na posjedovno-vlasničke odnose u oblasti agrara. Pored toga, zbog veoma složene situacije na bosanskohercegovačkom selu, radilo se na organizaciji obrade zemlje i stavljanja u funkciju napuštenih posjeda, radi obezbijeđenja poljoprivrednih proizvoda neophodnih za ishranu stanovništva, te spriječavanju samovoljnog zaposijedanja zemljišnih posjeda od strane seoske populacije.

Agrarna reforma i kolonizacija bile su prve važnije mjere, poduzete od strane nove vlasti na planu izmjene vlasničkih odnosa u periodu nakon Drugog svjetskog rata. Kao osnovni kriterij izmjene vlasničkih odnosa uzet je proizvodni odnos i količina zemlje u vlasništvu, ali i učešće seoskog stanovništva u NOR-u. Na osnovu navedenih kriterija, te odredaba agrarnog zakonodavstva, zemlju su izgubili: veleposjednici, preduzeća, banke, dioničarska društva, vjerske ustanove, pripadnici Njemačkog rajha, iseljeni

pripadnici stranih narodnosti i narodni neprijatelji koji su bili na strani okupatora u toku Drugog svjetskog rata. Odredbama agrarnog zakonodavstva, na tom planu, bio je utvrđen zemljišni maksimum, koji je zavisio od broja članova porodica i stečenog statusa u toku NOR-a. Agrarnim zakonodavstvom bilo je dopušteno da i nezemljoradnici zadrže izvjesne zemljišne površine.

Agrarna reforma i spoljna kolonizacija u Bosni i Hercegovini bili su zamišljeni kao jedinstven proces. No, sa provedbeno-praktičnog aspekta, u brojnim segmentima, mogu se posmatrati i kao međusobno neovisni procesi. Spoljna kolonizacija podrazumijevala je preseljenje siromašne seoske populacije iz Bosne i Hercegovine u Vojvodinu, i ista je započela već početkom septembra 1945. godine, da bi, već, polovinom 1946. godine, u najvećoj mjeri bila završena, mada se odvijala sve do kraja 1948. godine.

Opće karakteristike spoljne kolonizacije i procesa preseljenja seoske populacije iz Bosne i Hercegovine u Vojvodinu sadržane su u masovnom i velikom interesu iste za ovaj proces. Usljed složenosti agrarnog pitanja, te društveno-političkih i nacionalnih okolnosti, bosanskohercegovačka naseljenička kvota bila je najveća od svih republika. Zbog izraženog interesa, od početnih 9.000 porodica, nakon nekoliko dopuna, bosanskohercegovačka kvota je na kraju iznosila oko 14.500 porodica. Bosanskohercegovačka kolonistička populacija bila je podijeljena na okruge, s tim da je najveći dio pripao Okrugu Bihać, te okruzima Mostar i Banja Luka. Bitna karakteristika preseljenja kolonističkih porodica iz Bosne i Hercegovine u Vojvodinu, odnosi se na činjenicu da je najveći broj kolonističkih porodica bio iz srezova naseljenih pretežno srpskim življem, poput: Drvara, Bosanskog Grahova, Bosanskog Petrovca, Bosanske Krupe, Ključa, Trebinja, Bileće, Stoca, Nevesinje, Ljubinje i dr.

Bosanskohercegovački naseljenički rejon u Vojvodini bio je najveći od svih republika i obuhvatao je 29 naselja u Banatu, u srezovima: jašatomićkom, petrovgradskom i kikindskom, i devet naselja u bačkopalanačkog srezu u Bačkoj (ukupno 38 naselja). Međutim, bosanskohercegovački kolonističke porodice do kraja 1948. godine, naselile su se u ukupno 122 naselja, gdje je broj kolonističkih porodica bio različit i kretao se od jedne, pa do 700 porodica, po mjestu preseljenja**.** Kod naseljavanja seoske populacije u Vojvodinu, vodilo se računa da se kolonisti grupišu po republičkoj, okružnoj, sreskoj, pa, u nekim slučajevima, i po nacionalnoj i vjerskoj pripadnosti. Tako je za naseljavanja Bošnjaka u Vojvodinu određena posebna naseljenička kolonija u Bačkom Novom Selu, u srezu bačko-palanačkom. Vjerujemo da je ovakvim stavom i politikom prema kolonističkom pitanju partijsko i državno rukovodstva željelo pokazati da je agrarna reforma i kolonizacija opće jugoslavensko, i općenarodno pitanje i interes i da nije interes jednog naroda, što je u praksi bilo očigledno, što potvrđuje i procenat po nacionalnoj strukturi kolonista.

Sam proces preseljavanja kolonističkih porodica iz Bosne i Hercegovine propraćen je brojnim poteškoćama, koje su bile rezultat loše organizacije, velikog interesa seoske populacije, nepoštivanja propisa,

nedostatka kadrova, materijalnih i prevoznih sredstava. No, bez obzira na sve propuste i poteškoće, preseljenje bosanskohercegovačkih kolonističkih porodica najvećim dijelom, bilo je završeno do sredine 1946. godine, kada je u Vojvodinu već bilo preseljeno 12.200 kolonističkih porodica, sa, ukupno, 76.239 lica. Međutim, preseljavanje bosanskohercegovačkih seoskih kolonističkih porodica u Vojvodinu nastavljeno je sve do kraja 1948. godine, čemu je doprinijela dodatno povećana kvota od 2.500 mjesta početkom, 1947. godine, koja je na kraju iznosila oko 14.500 kolonističkih porodica.

Prema raspoloživim podacima, u Vojvodinu je u periodu 1945-1948. godina naseljeno nešto više od 13.000 porodica iz Bosne i Hercegovine, sa ukupnom naseljeničkom populacijom od 78.576 lica, što je činilo 34,28% ukupne naseljeničke populacije u Vojvodini (225.696 lica). Ovo zbog činjenice da se oko 1.400 kolonističkih porodica vratilo u zavičaj. Kako je Bosna i Hercegovina prema popisu iz 1931. godine, imala 2.323.555 stanovnika, a 1945. godine, po okončanju Drugog svjetskog rata 2.386.000 stanovnika, izvjesno je da je iseljavanjem 78.576 lica bilo obuhvaćeno 3,29% njene ukupne populacije. No, činjenica je da je najveći dio kolonističke populacije sačinjavao vitalni populacioni element koj su sačinjavali borci NOR-a i njihove porodice, što ukazuje i na demografsku komponentu preseljenja kolonista iz Bosne i Hercegovine u Vojvodinu. Sve je to imalo odraza na ukupne privredne prilike, prije svega one koje su se odnosile na realizaciju Petogodišnjeg plana u Bosni i Hercegovini.

U vođenju zvanične politike u procesu agrarne reforme i kolonizacije od strane KPJ i državnih organa, nacionalnom aspektu nije se u dostupnoj dokumentaciji poklanjala značajna pažnja, čime se stiče utisak da je ovo pitanje bilo u potpunosti zanemareno. Međutim, takav stav je neodrživ iz više razloga. Prvo, utvrđivanjem republičkih naseljeničkih kvota i dobijanja utvrđenih 12 naseljeničkih rejona u Vojvodini, između ostalog, bilo je zasnovano i na nacionalno-etničkim osnovama i parametrima. Osnovna karakteristika nacionalno-etničke strukture bosanskohercegovačke kolonističke populacije u Vojvodini označena je sa predominantno srpskim etničkim obilježjem, po kojem su Srbi sačinjavali 98% kolonističkog stanovništva, a Hrvati, Bošnjaci i drugi svega 2%, što ne odgovara ni proklamovanom načelu o pravu prvenstva, odnosno favorizovanju boraca NOR-a, jer taj omjer po ovoj osnovi bio je sasvim drugačiji u odnosu na zastupljenost seoskih kolonističkih porodica. Mišljenja smo, da je usljed ovakvih nacionalno-etničkih obilježja i karakteristika bosanskohercegovačke kolonističke populacije u vremenu 1945-1948. godine, ojačan srpski etnički element u Vojvodini. Dali je to urađeno planirano i svjesno, ili ne, drugo je pitanje. Istovremeno, procesom kolonizacije isti je brojčano znatno oslabljen u Bosni i Hercegovini, sa preseljenjem više od 78.000 lica, što je imalo određene demografske refleksije. Naime, srpski nacionalni element je procesom kolonizacije u značajnoj mjeri oslabio u Bosni i Hercegovini, što je uticalo da Bošnjaci uz povoljan natalitet postanu najbrojniji narod. No, napušteni teritorijalni prostor od strane kolonističkih porodica,

zahvaljujući političkim stavovima i zakonodavno-pravnim osnovama, koji je doveo do jačanja državnog zemljišnog vlasništva, ostao je i dalje dominantno srpski etnički prostor, što je imalo refleksije i odraza na dalja društveno-politička, socijalna, pa i ekonomska kretanja u Bosni i Hercegovini.

Po preseljenju bosanskohercegovačke kolonističke populacije u Vojvodinu ista se sretala sa brojnim poteškoćama. Proces prilagođavanja kolonista novoj društvenoj i privrednoj sredini bio je višestruko težak i zavisio je od brojnih socioloških, psiholoških, pa i geografskih činilaca. Intenzitet svih tih činilaca, iako objektivne prirode, u velikoj mjeri zavisio je od efekata poduzimanih mjera od strane organa za sprovođenje agrarne reforme i kolonizacije, koji su, između ostalog imali obavezu pomoći kolonistima u njihovom prilagođavanju novoj životnoj sredini. Međutim, i pored uloženih napora da se prilagođavanje kolonista učini podnošljivim, te ove kategorije pretvore u poljoprivredne, i postanu nosilac intezivne poljoprivredne proizvodnje, nije se uspjelo. Upravo zbog ovih, ali i brojnih drugih problema i poteškoća u prilagođavanju novoj društvenoj i životnoj sredini, iz Vojvodine su se vratile u stari kraj, u Bosnu i Hercegovinu, 1.404 naseljeničke porodice.

Provođenje i rezultati agrarne reforme i unutrašnje kolonizacije su zavisili, ne samo od ukupnog obima zemljišnog fonda, nego i od njegove strukture, odnosno veličine obradivog zemljišta. Za dodjelu zemlje iz zemljišnog fonda, od strane seoske populacije postojao veliki interes, što pokazuje i činjenica da je ukupno bilo prijavljeno oko 70.000 agrarnih interesenata. Međutim, postojeći zemljišni fond u Bosni i Hercegovini po osnovu utvrđenih zakonskih parametra, nije mogao zadovoljiti zahtjeve svih agrarnih korisnika. Naime, podjelom zemlje iz zemljišnog fonda prijavljenom broju agrarnih interesenata dobio se prosječan zemljišni posjed veličine 1,92 ha, ili 100 odsto manji nego što je bila zakonski predviđena donja zemljišno-posjedovna granica jednog agrarnog interesenta (od 4-8 ha). Dodatni pritisak na zemljišni fond činilo je oko 9.000 prijavljenih unutrašnjih kolonista, čime se prosječno podijeljeni mogući zemljišni posjed u Bosni i Hercegovini značajno smanjio na 1,7 ha. Navedenih činjenica bili su svjesni, partijski i državni, i organi zaduženi za provođenje agrarne reforme i kolonizacije, te su sami tok agrarne reforme i unutrašnje kolonizacije usmjerili u drugačijem pravcu u odnosu na ranije utvrđenu strategiju i odredbe agrarnog zakonodavstva. To je podrazumijevalo odstupanje od načela podjele zemlje individualnim zemljoradnicima u korist državnog agrarnog sektora, što je bilo u skladu sa zagovaranom politikom u oblasti agrara na saveznom nivou, vezanom za realizaciju Petogodišnjeg plana u oblasti poljoprivrede.

Zemljišni fond agrarne reforme i kolonizacije u Bosni i Hercegovini bio je heterogenog sastava. Relevantnu ulogu u njegovom formiranju igrali su veliki zemljišni privatni posjedi, kojih je u Bosni i Hercegovini bilo ukupno 321 i činili su 16,15% ukupnih površina zemljišnog fonda. Značajan udio zemljišnog fonda činili su i posjedi iseljenih pripadnika stranih narodnosti, pretežno Poljaka kojih je bilo 1.631 posjed ili 13,20% zemljišnog fonda. Ovi

posjedi u najvećem broju, bili su zastupljeni na području banjalučkog okruga i to u srezovima: Prnjavor, Laktaši i Srbac, te na području sreza Derventa u okrugu Doboj. Na području ovih i drugih posavskih srezova, zemljišni fondovi su bili najobimniji i najveći broj mjesnih agrarnih interesanata i unutrašnjih kolonista bio je namiren u ovim srezovima.

Posjeda odseljenih Nijemaca, koji su ušli u zemljišni fond Bosne i Hercegovine, bilo je 3.523, sa ukupnom površinom od 12.733 ha ili 11,52% ukupnog zemljišnog fonda. Ovi zemljišni posjedi bili su najrasprostraniji na području Posavine i Semberije i činili su veliki dio obradivih zemljišnih površina pogodnih za razvoj poljoprivredne proizvodnje. Stoga su i imali značajnu ulogu u obrazovanju zemljišnog fonda i u provođenju agrarne reforme i kolonizacije u Bosni i Hercegovini.

U procesu obrazovanja zemljišnog fonda u Bosni i Hercegovini, najobimniji su bili posjedi ostavljeni od stane kolonista odseljenih u Vojvodinu, kojih je, do kraja 1948. godine bilo 3.982, sa ukupnom površinom od 20.195 ha, ili 18,27 % zemljišnog fonda. No, ukupan broj i površina ovih posjeda bili su daleko veći. Međutim, najveći dio ovih posjeda nije dodijeljen agrarnim interesentima, zbog odredaba *ZARIK-a*, po kojim su kolonisti, u roku od dvije godine imali pravo vratiti se na svoj raniji posjed u zavičaju. U narednom periodu jedan dio ovih zemljišnih posjeda pripao je rodbini ili povratnicima, članovima kolonističkih porodica koje su dobile zemlju u Vojvodini. Podaci o broju i površini ovih zemljišnih posjeda te njihovoj raspodjeli, do kraja 1948. godine nisu bili konačni i potpuni. Isti su bili promjenljivog karaktera, jer je proces unošenja ovih posjeda u zemljišni fond, ali i proces dekolonizacije, trajao i nakon 1948. godine o čemu nemamo cjelovitih i potpunih podataka.

Nezemljoradničkih posjeda, koji su ušli u zemljišni fond bilo je 1.608 sa ukupnom površinom od 11.306 ha, i činili su 10,23% zemljišnog fonda. Posjeda „narodnih neprijatelja“, konfiskovanih sudskim presudama, bilo je ukupno 1.960, sa površinom od 9.049 ha, ili 8,19% zemljišnog fonda. Ovo zemljište je bilo različite vrste i kvalitete, rasprostranjeno je bilo na cijelom području Bosne i Hercegovine, te je korišteno u procesu podjele zemljišta u različite svhe. Isto je bilo često predmetom žalbenih postupaka.

Ostale kategorije zemljišta činili su manji udio i imali manji značaj u obrazovanju zemljišnog fonda. Tako je posjeda vjerskih ustanova koje su pali pod udar agrarne reforme bilo ukupno 121. sa 5.606 ha ili oko 5,07%, posjeda banaka i preduzeća bilo je 149, sa 3.800 ha, ili 3,44%, posjeda nestalih vlasnika u toku Drugog svjetskog rata bilo je 3.848, sa 3.625 ha, ili 3,48%, zemljoradničkih posjeda preko zakonskog maksimuma bilo je 260 sa ukupno 4.226 ha ili 3,82%, napuštenog zemljišta bilo je 1.245 posjeda, sa 5.242 ha, ili 4,74 %. Osim toga, 11 posjeda sa 2.299 ha, ili svega 2,08%, državnog zemljišta izdvojeno je u zemljišni fond Bosne i Hercegovine. Prema dostupnim podacima, ukupan zemljišni fond u Bosni i Hercegovini je iznosio oko 135.000 ha zemljišta. Međutim, potrebno je istaći da navedeni podaci o formiranju zemljišnog fonda u Bosni i Hercegovini do kraja 1948. godine nisu bili potpuni

i konačni i da su se mijenjali tokom prvih mjeseci 1949. godine. Stoga smatramo, da je zemljišni fond u Bosni i Hercegovini sa cjelokupnom ostavljenom zemljom unutrašnjih i spoljnih kolonista iznosio oko 150.000 ha. Kako do kraja 1948. godine proces agrarne reforme i kolonizacije u Bosni i Hercegovini nije završen, te ne podaci o istome nisu bili potpuni, stoga su, kao najpotpuniji uzeti podaci vezani za drugu polovinu 1948. godine.

Raspodjela zemlje iz zemljišnog fonda započela je odmah po donošenju prvih odluka o eksproprijaciji zemljišta, u proljeće 1946. godine. Zemlja iz zemljišnog fonda u Bosni i Hercegovini je do 1948. godine podijeljena velikom broju korisnika. Povlašteni korisnik agrarne reforme i unutrašnje kolonizacije u Bosni i Hercegovini bio je državni poljoprivredni sektor, dok su siromašne seoske kategorije, koje su zemlju dobile kao mjesni interesenti i unutrašnji kolonisti, bile u podređenom položaju po ovom pitanju. Do kraja 1948. godine, zemlju je dobilo 14.382 agrarna interesenta u ukupnoj površini od 27.071 ha, što je 20,05% od ukupnog zemljišnog fonda, ili 1,67 ha po porodici, dok je zemljom bilo namireno 1.620 unutrašnjih kolonista, kojima je dodijeljeno 5.500 ha zemlje ili 4,09%, što je iznosilo 3,6 ha po porodici. Najveći broj mjesnih agrarnih interesenata i unutrašnjih kolonista bio je namiren zemljom iz zemljišnog fonda u srezovima Posavine i Semberije, gdje su i bili najveći zemljišni fondovi.

Povlašten korisnik zemljišnog fonda u Bosni i Hercegovini bio je državni agrarni sektor, prije svega, državna poljoprivredna dobra, ali i druge državne ustanove, kojima je dodijeljeno oko 60.000 ha zemlje, ili 44,43% ukupnog zemljišnog fonda. Dodjela zemlje državnom sektoru naročito dolazi do izražaja nakon donošenja naredbe Komisije za agrarnu reformu i kolonizaciju, pri Vladi FNRJ, septembra 1947. godine. Ovom naredbom obustavljena je svaka dalja dodjela zemlje pojedincima, mjesnim interesentima i unutrašnjim kolonistima, a radi obezbjeđenja dovoljnih površina zemljišta za potrebe državnih poljoprivrednih dobara, na čijim se osnovama trebala zasnivati državna poljoprivredna proizvodnja. Veoma skromne površine zemljišta iz zemljišnog fonda, do kraja 1948. godine, dobila su SRZ-e. Njih 31, ukupno, dobila je 3.580 ha zemlje, ili svega 2,65%. Međutim, davanjem akcenta na razvoj seljačkog radnog zadrugarstva i kolektivizacije sela, do kojeg je došlo nakon Drugog plenuma CK KPJ, januara 1949. godine, i sukoba sa Informbiroom osnovane su brojne SRZ-e, te su istima, u vremenu od 1949. do 1951. godine, dodijeljene značajne površine zemlje iz zemljišnog fonda.

Značajne količine zemlje iz zemljišnog fonda, oko 28.136 ha, ili 20,84%, dodijeljeno je Ministarstvu šumarstva Bosne i Hercegovine, što znači da je Ministarstvo šumarstva dobilo, iz zemljišnog fonda, zemlje skoro koliko mjesni agrarni interesenti i unutrašnji kolonisti u Bosni i Hercegovini zajedno.

Posebno važno pitanje, kada je riječ o podjeli zemlje iz zemljišnog fonda, odnosi se na relativno velike površine od oko 14.510 ha, ili 10,75% zemlje koja je ostala nepodijeljena do kraja 1948. godine. Ovdje se radi o rezultatima koji nisu konačni. Rezultat toga, svakako su mjere i stavovi

partijskog i državnog rukovodstva iz druge polovine 1947. godine, da se zemlja iz zemljišnog fonda isključivo dodjeljuje državnom poljoprivrednom sektoru. Ovakvim stavom narušeno je proklamovano i, *ZARIK-om*, utvrđeno načelo, da se zemlja dodijeli bezemljašima i siromašnim seljacima, zbog čega je znatan broj mjesnih agrarnih interesenata i unutrašnih kolonista bio nezadovoljan ovakvom politikom i stavom države u oblasti agrara.

Činjenice upućuju da su jedan od razloga i unutrašnjo-spoljne prilike u tadašnjoj državi, pa prema tome, i u Bosni i Hercegovini, koji se odnosio prije svega, na pitanje napada SSSR i Informbiroa na KPJ, te zvanična orijentacija države i KPJ ka jačanju državnog poljoprivrednog i zadružnog sektora kroz podjelu zemljišta iz zemljišnog fonda.

Raspodjelom zemlje iz zemljišnog fonda u Bosni i Hercegovini došlo je do novog oblika individualnog seoskog posjeda. Provođenjem agrarne reforme i kolonizacije, taj posjed je usitnjen. Promjene, koje su se odnosile na agrarno posjedovnu strukturu u Bosni i Hercegovini u navedenom periodu, karakterisalo je povećanje broja domaćinstava sa 324.960 na 371.431 ili za oko 8,75%. Ove promjene su značajnije, ako se zna da je više od 13.000 domaćinstava preselilo iz Bosne i Hercegovine u Vojvodinu. Usljed agrarne reforme i kolonizacije, došlo je do promjene broja zemljišnih posjeda određenih kategorija. Tako je broj posjeda do 2 ha, smanjen sa 120.790 na 116.728 posjeda, povećao se broj posjeda od 2 do 5 ha, sa 112.280 na 139.951 ili za 8,02%, broj posjeda od 5 do 10 ha od 68.373 na 78.719, ili 8,69%, dok je smanjen broj posjeda preko 10 ha sa 33.537 na 31.685 posjeda, ili za 9,45%.

Uspostavom nove agrarno posjedovne strukture, Bosna i Hercegovina je i dalje ostala zemlja sitnog seljačkog posjeda, čime nije riješeno pitanje agrarne prenaseljenosti. Uspostavljena je dominacija sitnog i srednjeg zemljišnog posjeda, što je imalo negativne posljedice na razvoj poljoprivrede, koja je nazadovala nakon provođenja agrarne reforme i kolonizacije. Uspostavom ovakvih posjedovnih odnosa, u oblasti agrara mogla se razvijati samo prosta poljoprivredna produkcija, i to na maloj zemljišnoj jedinici, proizvodeći poljoprivredne proizvode za zadovoljenje samo najneophodnijih sopstvenih potreba. Naime, razvijanje intenzivne poljoprivredne proizvodnje, po okončanju agrarne reforme i kolonizacjie odvijalo se otežano, što nije stvaralo tržišne viškove u oblasti poljoprivrede, a što je bilo neophodno kako bi se zadovoljila potreba gradske i radničke populacije, koja je uvećana uslijed forsiranja industrijalizacije bosanskohercegovačkog društva nakon Drugog svjetskog rata.

Agrarnom reformom i kolonizacijom u Bosni i Hercegovini ojačan je segment državnog agrarnog sektora kome su i pripali najveći kompleksi obradivog zemljišta koje je poslužilo uglavnom za osnivanje poljoprivrednih dobara, kako saveznih, tako i republičkih, koja su postala glavni poljoprivredni obrađivači. Forsiranjem SRZ u periodu 1948-1953. pokušalo se privatno vlasništvo zamijeniti zadružnim i na taj način ukrupniti sitni zemljišni posjed dobijen procesom agrarne reforme i kolonizacije, kako bi se stvorili povoljniji

uslovi za razvoj poljoprivredne proizvodnje. Međutim, ovaj koncept agrarnog razvoja je početkom pedesetih godina 20. stoljeća napušten, te se osnovni smjerovi razvoja poljoprivredne proizvodnje traže kroz formu kooperacije privatnog i društvenog vlasništva, zasnovane na razvoju zemljoradničkog zadrugarstva i stvaranjem poljoprivredno-industrijskih kombinata.

Posljedice agrarne reforme i kolonizacije, provedene u vremenu 1945-1948. godine u Bosni i Hercegovini, bile su obimne, dalekosežne i prepoznatljive. Težnja velikog broja siromašnog seljaštva, da konačno dobije zemlju u vlasništvo, nije ostvarena u skladu sa proklamovanom politikom komunističke vlasti, jer je značajan broj seoskog stanovništva u Bosni i Hercegovini ostao van domašaja rezultata agrarne reforme i kolonizacije. Međutim, kao glavni rezultat agrarne reforme i kolonizacije u Bosni i Hercegovini nameće se promjena vlasničkih odnosa, koja se više ogleda kroz državni i nacionalno-etnički, nego kroz ekonomsko-sociološki segment, što je bilo nastavak započetih procesa u vrijeme agrarne reforme od 1919. do 1941. godine. Komunistička vlast je navedeni postupak pravdala potrebom rješavanja seoskog pitanja kroz ukidanje „feudalnih i kapitalističkih“ odnosa na selu, te snaženje procesa industrijalizacije i jačanju urbanizacije bosanskohercegovačkog životnog prostora. Usljed provedbe agrarne reforme i kolonizacije bošnjački nacionalni korpus u vlasničkom pogledu je dodatno osiromašen u odnosu na period monarhističke Jugoslavije, čime je znatno smanjena i ekonomsko-socijalna sigurnost istog. Poseban udar agrarnom reformom je učinjen na njemačku nacionalnu manjinu, kojoj je zemlja konfiskovana, kao državnim neprijateljjima, te su oni odselili na prostor Austrije i Njemačke.

Provođenjem agrarne reforme i kolonizacije ostvarile su se vjekovne težnje srpskog nacionalnog korpusa da se na jedan radikalan način izmjene posjedovno-agrarni odnosi na prostoru Vojvodine u njihovu korist. U Bosni i Hercegovini, gdje je agrarnom reformom osnažen državni agrarni sektor, došlo je do značajnog siromašenja ukupnog individualnog seljačkog gazdinstva, a što je posebno bilo izraženo kod bošnjačkog nacionalnog korpusa, koji je agrarnom reformom provedenom između dva svjetska rata, te provedbom agrarne reforme i kolonizacije 1945-1948. godine postao sa njemačkom nacionalnom manjinom i najveći gubitnik.

Poznati stavovi državnog i partijskog rukovodstva, doneseni po osnovi provođenja agrarne reforme i kolonizacije, zasnovani na činjenici da se radi o prvoj mjeri koja je vodila likvidaciji „kapitalizma“ na selu, nema potpuno utemeljenje. Naime, rezultati provedene agrarne reforme i kolonizacije imale su više nacionalno-etničke vlasničke promjene, nego ekonomske-socijalne rezultate. To pokazuju mjere, donesene po okončanju agrarne reforme i kolonizacije, od strane komunističke vlasti, kojima su anulirani rezultati agrarne reforme i kolonizacije, daljim reduciranjem i razbaštinjenjem individualnih poljoprivrednih proizvođača, forsirajući kolektivni pristup

poljoprivredne proizvodnje kroz SRZ, koji se veoma brzo napustio, čime posljedice agrarne reforme i kolonizacije nisu bile ublažene.

Agrarna reforma i kolonizacija provedena u Bosni i Hercegovini od 1945. do 1948. godine, je bila složeni društveni i privredni proces, u kojem je bio uključen veliki dio seoskog stanovništva. Posljedice iste su višestruke i dalekosežne, sagledane, prije svega, u rezultatu promjene vlasničkih odnosa i usitnjavanju poljoprivrednih posjeda, što je dovelo do znatnog smanjenja poljoprivrednih sposobnosti i poljoprivredne proizvodnje u odnosu na stanje prije Drugog svjetskog rata. Sve to upućuje na zaključak, da agrarna reforma i kolonizacija, provedena u Bosni i Hercegovini, u vremenu od 1945. do 1948. godine, nije imala ekonomsko-socioloških efekata, što je javno zagovarano, već se njeni rezultati, uglavnom ogledaju, i najbolje prepoznaju u promjeni vlasničkih odnosa i podruštvljavanju agrara, što se nameće kao glavni rezultat agrarne reforme i kolonizacije provedene u Bosni i Hercegovini u vremenu od 1945. do 1948. godine.

CONCLUSION

Agrarian reform and colonization carried out in socialist Yugoslavia, as well as in Bosnia and Herzegovina, in the period of 1945-1948 was one of the most complex social and economic problems faced by the new communist government immediately after the Second World War. The new government wanted to implement the agrarian reform and colonization quickly and efficiently, because a legislative framework and a special administrative apparatus were necessary to implement it. These are processes that fully fit into the program commitments of the CPY and the new government regarding the solution of the agrarian and peasant issue, whose ultimate goal was to complete the changes in property-ownership relations that began in the period of 1919-1941, and make the village economically viable.

Realizing the importance and complexity of the agrarian question, the political and state structures of the SFRY, already on Avgust 23, 1945, at the federal level, passed the Law on Agrarian Reform and Colonization, as the first necessary legislative and legal measure that provided the basis for agrarian reform and colonization. Due to the uniqueness and severity of agrarian problems in Bosnia and Herzegovina, agrarian legislation was passed later, at the beginning of 1946. Special bodies were formed for the implementation of agrarian reform and colonization, both at the federal, republican and lower levels. At the federal level, they were: the Agrarian Council, the Ministry of Colonization and the Main Commission for Settlement of Veterans in Vojvodina, and later the Commission for Agrarian Reform and Colonization under the FPRY Government, while at the national level the agrarian reform and colonization was carried out by the Ministry of Agriculture, i.e. the Department for Agrarian Reform and Colonization, as a body of the Ministry, as well as the district, county and local agrarian commissions and the assembly of agrarian stakeholders. In addition to providing legal and administrative conditions for the implementation of agrarian reform and colonization, the new government undertook numerous other activities in the field of agriculture. Thus, all decisions and changes that took place during the Second World War, which referred to property-ownership relations in the field of agriculture, were annulled. In addition, due to the very complex situation in the village of Bosnia and Herzegovina, work was done on the organization of land cultivation and putting into function of abandoned estates, to provide agricultural products necessary for food, and to prevent arbitrary occupation of land by the rural population.

Agrarian reform and colonization were the first major measures taken by the new government to change property relations in the post-World War II period. The basic criterion for the change of ownership relations was the production ratio and the amount of land owned, but also the participation of the rural population in the National Liberation War. Based on the above criteria and

the provisions of agrarian legislation, the country was lost by: landowners, companies, banks, joint stock companies, religious institutions, members of the German Reich, expatriates and enemies who were on the side of the occupiers during World War II. The provisions of the agrarian legislation, in that respect, determined the land maximum, which depended on the number of family members and the status acquired during the National Liberation War. Agrarian legislation allowed non-farmers to retain certain land areas.

Agrarian reform and external colonization in Bosnia and Herzegovina were conceived as a single process. However, from the implementation-practical aspect, in many segments, they can also be viewed as mutually independent processes. External colonization meant the relocation of the poor rural population from Bosnia and Herzegovina to Vojvodina, and it began in early September 1945, only to be completed in the mid-1946, although it lasted until the end of 1948.

The general characteristics of external colonization and the process of relocation of the rural population from Bosnia and Herzegovina to Vojvodina are contained in the mass and great interest of the same for this process. Due to the complexity of the agrarian issue, and socio-political and national circumstances, the Bosnian population quota was the largest of all the republics. Due to the expressed interest, out of the initial 9,000 families, after several additions, the Bosnian quota eventually amounted to about 14,500 families. The colonial population of Bosnia and Herzegovina was divided into districts, with the largest part belonging to the District of Bihać, and the districts of Mostar and Banja Luka. An important feature of the relocation of colonist families from Bosnia and Herzegovina to Vojvodina, refers to the fact that most colonist families were from areas inhabited mainly by Serbs, such as: Drvar, Bosansko Grahovo, Bosanski Petrovac, Bosanska Krupa, Ključ, Trebinje, Bileća, Stolac , Nevesinje, Ljubinje and others.

The Bosnian-Herzegovinian settlement region in Vojvodina was the largest of all the republics and included 29 settlements in Banat, in the districts: Jašatomić, Petrovgrad and Kikinda, and nine settlements in the Bačka Palanka district in Bačka (a total of 38 settlements). However, by the end of 1948, Bosnian-Herzegovinian colonist families had settled in a total of 122 settlements, where the number of colonist families varied and ranged from one to 700 families, according to the place of resettlement. When settling the rural population in Vojvodina, it was taken into account that the colonists were grouped by republic, district, county, and, in some cases, by national and religious affiliation. Thus, a special colony in Bačko Novo Selo, in the Bačko-Palanački district, was designated for the settlement of Bosniaks in Vojvodina. We believe that with this attitude and policy towards the colonial question, the party and state leadership wanted to show that agrarian reform and colonization is a general Yugoslav and national question and interest and not the interest of one people, which was obvious in practice, and which confirms the percentage of national structure of colonists.

The process of relocating colonist families from Bosnia and Herzegovina was accompanied by numerous difficulties, which were the result of poor organization, great interest of the rural population, non-compliance with regulations, lack of staff, material and means of transport. However, despite all the omissions and difficulties, the relocation of Bosnian colonial families for the most part was completed by the mid-1946, when 12,200 colonial families had already moved to Vojvodina, with a total of 76,239 people. However, the relocation of Bosnian rural colonist families to Vojvodina continued until the end of 1948, contributed to by an additional quota of 2,500 places at the beginning of 1947, which eventually amounted to about 14,500 colonist families.

According to available data, slightly more than 13,000 families from Bosnia and Herzegovina settled in Vojvodina in the period of 1945-1948, with a total population of 78,576 people, which was 34.28% of the total population of Vojvodina (225,696 people). This is due to the fact that about 1,400 colonist families returned to their homeland. According to the 1931 census, Bosnia and Herzegovina had 2,323,555 inhabitants, and in 1945, after the end of the Second World War, 2,386,000 inhabitants, it is certain that the emigration of 78,576 people covered 3.29% of its total population. However, the fact is that the largest part of the colonist population was a vital population element composed of the National Liberation war fighters and their families, which indicates the demographic component of the relocation of colonists from Bosnia and Herzegovina to Vojvodina. All this had an impact on the overall economic situation, especially those related to the implementation of the Five-Year Plan in Bosnia and Herzegovina.

In the conduct of official policy in the process of agrarian reform and colonization by the CPY and state authorities, the national aspect was not given significant attention in the available documentation, which gives the impression that this issue was completely neglected. However, such an attitude is unsustainable for several reasons. First, by determining the republican settlement quotas and obtaining the determined 12 settlement regions in Vojvodina, among other things, it was based on national-ethnic bases and parameters. The basic characteristic of the national-ethnic structure of the Bosnian colonist population in Vojvodina is marked by a predominantly Serb ethnic character, according to which Serbs made up 98% of the colonist population, and Croats, Bosniaks and others only 2%, which does not correspond to the proclaimed principle of priority, that is favoring the fighters of the National Liberation War, because that ratio on this basis was completely different in relation to the representation of rural colonist families. We are of the opinion that due to such national-ethnic characteristics and characteristics of the Bosnian-Herzegovinian colonist population in the period of 1945-1948, strengthened Serbian ethnic element in Vojvodina. Whether this was done planned and consciously or not is another question. At the same time, in the process of colonization, its number was significantly weakened in Bosnia and

Herzegovina, with the relocation of more than 78,000 people, which had certain demographic reflections. Namely, the Serbian national element was significantly weakened in the process of colonization in Bosnia and Herzegovina, which influenced Bosniaks to become the most numerous people with a favorable birth rate. However, the abandoned territorial space by colonial families, thanks to political attitudes and legislative and legal bases, which led to the strengthening of state land ownership, remained predominantly Serbian ethnic space, which had reflections and reflections on further socio-political, social, and even economic trends in Bosnia and Herzegovina.

After the relocation of the Bosnian-Herzegovinian colonist population to Vojvodina, it encountered numerous difficulties. The process of adapting the colonists to the new social and economic environment was many times more difficult and depended on numerous sociological, psychological, and even geographical factors. The intensity of all these factors, although of an objective nature, largely depended on the effects of the measures taken by the bodies implementing agrarian reform and colonization, which, among other things, had an obligation to assist the colonists in their adaptation to the new environment. However, despite the efforts made to make the adaptation of the colonists bearable, to turn these categories into agricultural ones, and to become the bearer of intensive agricultural production, it did not succeed. Precisely because of these, but also numerous other problems and difficulties in adapting to the new social and environmental environment, 1,404 settled families returned from Vojvodina to the old region, to Bosnia and Herzegovina.

The implementation and results of the agrarian reform and internal colonization depended, not only on the total volume of the land fund, but also on its structure, i.e. the size of arable land. There was a great interest in the allocation of land from the land fund by the rural population, which is shown by the fact that a total of about 70,000 agrarian stakeholders were registered. However, the existing land fund in Bosnia and Herzegovina, based on the established legal parameters, could not meet the requirements of all agricultural users. Namely, the division of land from the land fund to the reported number of agrarian stakeholders resulted in an average land holding of 1.92 ha, or 100 percent less than the legally provided lower land-possession limit of one agrarian stakeholder (4-8 ha). Additional pressure on the land fund was exerted by about 9,000 reported internal colonists, which significantly reduced the average share of possible land holdings in Bosnia and Herzegovina to 1.7 ha. Both the party and the state, and the bodies in charge of carrying out agrarian reform and colonization, were aware of these facts, and they directed the course of agrarian reform and internal colonization in a different direction in relation to the previously established strategy and provisions of agrarian legislation. This meant deviating from the principle of dividing the land to individual farmers in favor of the state agricultural sector, which was in line with the advocated policy in the field of agriculture at the federal level, related to the implementation of the Five-Year Plan in Agriculture.

The land fund of agrarian reform and colonization in Bosnia and Herzegovina was heterogeneous. A relevant role in its formation was played by large private land holdings, of which there were a total of 321 in Bosnia and Herzegovina and accounted for 16.15% of the total land area. A significant share of the land fund was made up of the estates of emigrated members of foreign nationalities, mostly Poles, of whom there were 1,631 estates or 13.20% of the land fund. These estates, in the largest number, were represented in the area of Banja Luka district, in the districts: Prnjavor, Laktaši and Srbac, and in the area of Derventa district in Doboj district. In the area of these and other Posavina counties, the land funds were the largest and the largest number of local agrarian stakeholders and internal colonists was settled in these counties.

The holdings of emigrated Germans, who entered the land fund of Bosnia and Herzegovina, were 3,523, with a total area of 12,733 ha or 11.52% of the total land fund. These land holdings were the most widespread in the area of Posavina and Semberija and made up a large part of arable land suitable for the development of agricultural production. Therefore, they played a significant role in the formation of the land fund and in the implementation of agrarian reform and colonization in Bosnia and Herzegovina.

In the process of land formation in Bosnia and Herzegovina, the largest estates were left by colonists who emigrated to Vojvodina, which by the end of 1948 were 3,982, with a total area of 20,195 ha, or 18.27% of the land fund. But the total number and area of these estates were far greater. However, most of these estates were not allocated to agrarian stakeholders, due to the provisions of the Law on Agrarian Reform and Colonisation, according to which the colonists had the right to return to their previous possession in their homeland within two years. In the following period, a part of these land holdings belonged to relatives or returnees, members of colonist families who received land in Vojvodina. Data on the number and area of these land holdings and their distribution were not final and complete until the end of 1948. They were of a variable character, because the process of entering these properties into the land fund, but also the process of decolonization, lasted after 1948, about which we do not have complete data.

There were 1,608 non-agricultural holdings that entered the land fund with a total area of 11,306 ha, and accounted for 10.23% of the land fund. The possession of „enemies of the people“, confiscated by court rulings, was a total of 1,960, with an area of 9,049 ha, or 8.19% of the land fund. This land was of different types and qualities, it was spread throughout the territory of Bosnia and Herzegovina, and it was used in the process of dividing the land into different purposes. The same was often the subject of appeals.

Other categories of land accounted for a smaller share and had less importance in land fund formation. Thus, the holdings of religious institutions that fell under the impact of the agrarian reform were 121 in total with 5,606 ha or about 5.07%, the holdings of banks and companies were 149, with 3,800 ha, or 3.44%, the holdings of missing owners during the Second World War were

3,848, with 3,625 ha, or 3.48%, agricultural holdings over the legal maximum was 260 with a total of 4,226 ha or 3.82%, abandoned land there were 1,245 holdings, with 5,242 ha, or 4.74% . In addition, 11 holdings with 2,299 ha, or only 2.08%, of state land were allocated to the land fund of Bosnia and Herzegovina. According to available data, the total land fund in Bosnia and Herzegovina was about 135,000 ha of land. However, it should be noted that the above data on the formation of the land fund in Bosnia and Herzegovina by the end of 1948 were not complete and final and that they changed during the first months of 1949. Therefore, we believe that the land fund in Bosnia and Herzegovina with the entire abandoned land of internal and external colonists amounted to about 150,000 ha. As the process of agrarian reform and colonization in Bosnia and Herzegovina was not completed by the end of 1948, the data on the same were not complete, so the data related to the second half of 1948 were taken as the most complete.

The distribution of land from the land fund began immediately after the first decisions on land expropriation were made, in the spring of 1946. Until 1948, land from the land fund in Bosnia and Herzegovina was distributed to a large number of users. The privileged beneficiary of agrarian reform and internal colonization in Bosnia and Herzegovina was the state agricultural sector, while the poor rural categories, which were given to the country as local stakeholders and internal colonists, were in a subordinate position on this issue. By the end of 1948, the land was given to 14,382 agrarian stakeholders in a total area of 27,071 ha, which is 20.05% of the total land fund, or 1.67 ha per family, while the land was settled by 1,620 internal colonists, who were assigned 5,500 ha of land or 4.09%, which was 3.6 ha per family. The largest number of local agrarian stakeholders and internal colonists was settled by the land from the land fund in the districts of Posavina and Semberija, where the largest land funds were.

The privileged user of the land fund in Bosnia and Herzegovina was the state agricultural sector, primarily state agricultural goods, but also other state institutions, which were allocated about 60,000 ha of land, or 44.43% of the total land fund. The allocation of land to the state sector came to the fore especially after the adoption of the order of the Commission for Agrarian Reform and Colonization, under the Government of the Federal People's Republic of Yugoslavia, in September 1947. This order suspended any further allocation of land to individuals, local stakeholders and internal colonists, in order to provide sufficient land for the needs of state agricultural goods, on the basis of which state agricultural production was to be based. By the end of 1948, very modest areas of land from the land fund were given to the peasant labor cooperatives. A total of 31 of them received 3,580 ha of land, or only 2.65%. However, by emphasizing the development of peasant labor cooperatives and village collectivization, which took place after the Second Plenum of the CPY Central Committee in January 1949, and the conflict with the Informbiro, numerous peasant labor cooperatives were established, and in

the period from 1949 to 1951, allocated significant areas of land from the land fund.

Significant amounts of land from the land fund, about 28,136 ha, or 20.84%, were allocated to the Ministry of Forestry of Bosnia and Herzegovina, which means that the Ministry of Forestry received from the land fund almost as much local agrarian stakeholders and internal colonists in Bosnia and Herzegovina together.

A particularly important issue, when it comes to the division of land from the land fund, refers to relatively large areas of about 14,510 ha, or 10.75% of the land that remained undivided until the end of 1948. These are results that are not final. The result is certainly the measures and attitudes of the party and state leadership from the second half of 1947 that the land from the land fund is exclusively allocated to the state agricultural sector. This attitude violated the principle proclaimed and determined by PLC, to allocate land to landless and poor peasants, which is why a significant number of local agrarian stakeholders and internal colonists were dissatisfied with this policy and attitude of the state in the field of agriculture.

The facts suggest that one of the reasons was the internal and external situation in the then state, and therefore in Bosnia and Herzegovina, which referred primarily to the issue of attacks by the USSR and the Informbiro on the CPY, and the official orientation of the state and the CPY to strengthen state agricultural and the cooperative sector through the division of land from the land fund.

With the distribution of land from the land fund in Bosnia and Herzegovina, a new form of individual rural property emerged. By carrying out agrarian reform and colonization, that possession was fragmented. The changes, which referred to the agrarian ownership structure in Bosnia and Herzegovina in the mentioned period, were characterized by an increase in the number of households from 324,960 to 371,431 or by about 8.75%. These changes are more significant, if it is known that more than 13,000 households moved from Bosnia and Herzegovina to Vojvodina. Due to agrarian reform and colonization, there was a change in the number of land holdings of certain categories. Thus, the number of holdings up to 2 ha, decreased from 120,790 to 116,728 holdings, the number of holdings increased from 2 to 5 ha, from 112,280 to 139,951 or by 8.02%, the number of holdings from 5 to 10 ha from 68,373 to 78,719, or 8, 69%, while the number of holdings over 10 ha was reduced from 33,537 to 31,685 holdings, or by 9.45%.

With the establishment of a new agrarian ownership structure, Bosnia and Herzegovina remained a country of small peasant holdings, which did not resolve the issue of agrarian overpopulation. The dominance of small and medium land holdings was established, which had negative consequences for the development of agriculture, which declined after the implementation of agrarian reform and colonization. With the establishment of such ownership relations, in the field of agriculture, only simple agricultural production could

be developed, on a small land unit, producing agricultural products to meet only the most necessary own needs. Namely, the development of intensive agricultural production, after the completion of agrarian reform and colonization, was difficult, which did not create market surpluses in agriculture, and which was necessary to meet the needs of urban and working population, which increased due to forced industrialization of BiH society after World War II.

Agrarian reform and colonization in Bosnia and Herzegovina strengthened the segment of the state agrarian sector to which the largest complexes of arable land belonged, which served mainly for the establishment of agricultural goods, both federal and republic, which became the main agricultural processors. By forcing the PLC in the period 1948-1953 an attempt was made to replace private ownership with cooperative ownership and thus to enlarge the small land holdings obtained in the process of agrarian reform and colonization, in order to create more favorable conditions for the development of agricultural production. However, this concept of agrarian development was abandoned in the early fifties of the 20th century, and the basic directions of agricultural production development are sought through the form of cooperation of private and social ownership, based on the development of agricultural cooperatives and the creation of agro-industrial complexes.

Consequences of agrarian reform and colonization, carried out in the period of 1945-1948 in Bosnia and Herzegovina, were extensive, far-reaching and recognizable. The aspiration of a large number of poor peasants to finally gain land ownership was not realized in accordance with the proclaimed policy of the communist government, because a significant number of the rural population in Bosnia and Herzegovina remained out of reach of the results of agrarian reform and colonization. However, the main result of the agrarian reform and colonization in Bosnia and Herzegovina was the change of ownership relations, which was reflected more in the state and national-ethnic than in the economic-sociological segment, which was a continuation of the processes started during the agrarian reform from 1919 until 1941. The communist government justified this procedure by the need to resolve the rural issue by abolishing „feudal and capitalist“ relations in the countryside, and strengthening the process of industrialization and strengthening the urbanization of Bosnia and Herzegovina's living space. Due to the implementation of agrarian reform and colonization, the Bosniak national corps was further impoverished in terms of ownership compared to the period of monarchist Yugoslavia, which significantly reduced its economic and social security. A special blow to the agrarian reform was inflicted on the German national minority, to which the country was confiscated, as enemies of the state, and they moved to the area of Austria and Germany.

Through the implementation of agrarian reform and colonization, the centuries-old aspirations of the Serbian national corps to radically change the property-agrarian relations in the area of Vojvodina in their favor were realized.

In Bosnia and Herzegovina, where the agrarian reform strengthened the state agrarian sector, there was a significant impoverishment of the total individual peasant farm, which was especially pronounced in the Bosniak national corps, which was implemented by the agrarian reform between the two world wars, and the implementation of agrarian reform and colonization 1945-1948 also became together with the German national minority the biggest loser.

The well-known attitudes of the state and party leadership, adopted on the basis of the implementation of agrarian reform and colonization, based on the fact that this was the first measure that led to the liquidation of „capitalism" in the countryside, have no complete basis. Namely, the results of the implemented agrarian reform and colonization had more national-ethnic ownership changes than economic-social results. This is shown by the measures adopted after the end of agrarian reform and colonization by the communist government, which annulled the results of agrarian reform and colonization, further reduction and disinheritance of individual agricultural producers, forcing the collective approach of agricultural production through the PLC, which was quickly abandoned, agrarian reforms and colonizations were not mitigated

Agrarian reform and colonization carried out in Bosnia and Herzegovina from 1945 to 1948 was a complex social and economic process, involving a large part of the rural population. The consequences are multiple and far-reaching, seen, above all, as a result of changes in ownership and fragmentation of agricultural holdings, which led to a significant reduction in agricultural capacity and agricultural production compared to the situation before the World War II. All this points to the conclusion that the agrarian reform and colonization, carried out in Bosnia and Herzegovina in the period from 1945 to 1948, did not have economic and sociological effects, which was publicly advocated, but its results are mostly reflected in and the best recognized in the change of ownership relations and socialization of agrarians, which is imposed as the main result of agrarian reform and colonization carried out in Bosnia and Herzegovina in the period from 1945 to 1948.

IZVORI I LITERATURA

IZVORI

Neobjavljeni izvori

Arhivski fondovi

Arhiv Bosne i Hercegovine, Sarajevo:
- Ministarstvo poljoprivrde i stočarstva Bosne i Hercegovine-Agrarna reforma i kolonizacija (ARIK)
- Glavni zadružni savez Bosne i Hercegovine
- Predsjedništvo Vlade NR Bosne i Hercegovine
- Kraljevska banska uprava Drinske banovine
- Zemaljska uprava narodnih dobara za Bosnu i Hercegovinu
- Privredni savjet
- Planska komisija
- Savjet za zakonodavstvo

Arhiv Jugoslavije, Beograd:
- Komisija za agrarnu reformu i kolonizaciju (97)
- Savjet za poljoprivredu i šumarstvo (4)
- Privredni savjet (40)
- Ministarstvo rada Vlade FNRJ (25)
- Ministarski savet Kraljevine Jugoslavije (1918-1941) (138)

Arhiv Tuzlanskog kantona:
- Okružni narodni odbor Tuzla
- Oblasni narodni odbor Tuzla
- Oblasni narodni odbor za istočnu Bosnu
- Oblasni komitet KP BiH Tuzla
- Okružni komitet KPJ Tuzla
- Sreski narodni odbor Tuzla
- Sreski narodni odbor Gračanica
- Opštinski komitet SK Lukavac
- Sreski komitet KPJ Tuzla

Arhiv Republike Srpske Banja Luka:
- Okružna agrarna komisija Banja Luka
- Okružni narodni odbor Banja Luka

Arhiv Unsko-sanskog kantona:
- Sreski sud Bihać
- Okružni narodni odbor Bihać

Objavljeni izvori

- „Službene novine K SHS“.
- „Službene novine Kraljevine Jugoslavije“.
- „Službeni list NR Srbije“ (1945-1948)
- „Službeni listovi DFJ“ (1945)
- „Službeni listovi FNRJ“ (1945-1953)
- „Službeni listovi NR Bosne i Hercegovine“ (1945-1953)
- *Agrarni propisi u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo 1946.
- *Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. januara 1921. godine*, Sarajevo 1932.
- *Ekonomska politika.* Državni statistički ured DFJ: Demografska statistika, serija II, sv. 2, Beograd 1945, Beograd 1953.
- FNRJ, *Savezni zavod za statistiku, Konačni rezultati popisa stanovništva od 15.3 1948. godine,* knj. 9. Stanovništvo po narodnosti, Beograd 1954.
- Lekić Bogdan, Zečević Miodrag (priredili), *Privredna politika Vlade FNRJ. Zapisnici privrednog savjeta Vlade FNRJ 1944-1953*, Knjiga 4 (1. IV-9. XII 1949), Beograd 1995.
- *Materijalni i društveni razvoj Bosne i Hercegovine 1947-1972*, Republički zavod za statistiku, Sarajevo 1973.
- *Narodna vlada NR BiH 1945-1948* (zbirka dokumenata) – Priredila: Rosa Cvijić.
- *Naš zemljoradnik i uredba o likvidaciji zemljoradničkih dugova*, Beograd 1937.
- *Osnivački kongres KP Bosne i Hercegovine*, Sarajevo 1950.
- *Peti kongres KPJ*, Beograd 1948.
- *Petogodišnji plan razvitka narodne privrede FNRJ u godinama 1947-1951*, Beograd 1947.
- Petranović Branko, Zečević Momčilo, *Jugoslavija 1918-1948*, Zbirka dokumenata, Rad, Beograd 1985.
- *Popis stanovništva 1953*, knjiga II, Ekonomska obilježja stanovništva. Konačni rezultati za FNRJ i Narodne republike, Beograd 1960.
- *Predhodni rezultati popisa stanovništva u Federativnoj Narodnoj Republici Jugoslaviji od 15. marta 1948. godine*, Beograd 1948.
- *Sjednice Centralnog komiteta KPJ (1948-1952).* Priredili Branko Petranović, Ranko Končar i Radovan Radonjić, Beograd 1985.
- *Statistički godišnjak 1945-1953*, Zavod za statistiku i evidencije NR Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 1954.
- *Ustav FNRJ*, Službeni list, Beograd 1948.

- *Zakon o beglučkim zemljama u Bosni i Hercegovini*, Beograd, Izdavačka knjižarica Gece Kone 1929.
- *Zakonodavni* rad Predsjedništva AVNOJ-a i Predsjedništva Privremene narodne skupštine DFJ (19. novembar 1944-27. oktobar 1945).

Štampa

- *Borba*, Beograd
- *Oslobođenje*, Sarajevo
- *Front Slobode*, Tuzla
- *Zadrugar*, Sarajevo
- *Komunist*, Beograd

LITERATURA

Knjige, studije

- Aličić Ahmed, *Pokret za autonomiju Bosne od 1831-1832*, Sarajevo 1996.
- Antonić Zdravko, *Ustanak u istočnoj i centralnoj Bosni*, Beograd 1973.
- Babić Nikola, Otašević Dušan, *ZAVNOBiH i izgradnja bosanskohercegovačke državnosti*, Sarajevo 1970.
- Bajalica Dimitrije, *Komunistička partija Jugoslavije i „seljačko pitanje“,* Beograd 1959.
- Bakarić Vladimir, *O poljoprivredi i problemima sela,* Kultura, Beograd 1960.
- Bakarić Vladimir, *O suvremenim procesima u poljoprivredi*, Banja Luka 1967.
- Bandžović Safet, *Bošnjaci i antifašizam,* Sarajevo 2010.
- Bandžović Safet, *Ideja i iskustvo*, Sarajevo 2017.
- Bandžović Safet, *Iseljavanje Bošnjaka u Tursku*, Sarajevo 2006.
- Bećirović Denis*, Informbiro i sjeveroistočna Bosna. Odjeci i posljedice sukoba KPJ-Informbiroa (1948-1953*), Tuzla 2005.
- Bećirović Denis, *Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini za vrijeme avnojske Jugoslavije (1943-1953),* Zagreb-Sarajevo 2012.
- Begić Mustafa, *Obespravljeni-osiromašeni zemljovlasnici Bosne prema zvaničnim dokumentima države*, Sarajevo 1998.
- *Bibliografija o ekonomskoj istoriji Jugoslavije*, Zagreb 1978.
- Bilandžić Dušan, *Borba za samoupravni socijalizam u Jugoslaviji 1945-1*969, Zagreb 1987.
- Bilandžić Dušan, *Historija SFRJ, Glavni procesi 1918-1955*, Zagreb, 1985.

- Bošnjović Ilijas, *Demografska crna jama. Nova zamka industrijskog društva*, Sarajevo 1990.
- Bošnjović Ilijas, *Preobražaj ekonomske strukture radne snage i stanovništva Bosne i Hercegovine*, Ekonomski institut, Sarajevo 1966.
- Božić Ljubo, *Agrarna politika sa osnovama zemljoradničkog zadrugarstva,* Veselin Masleša, Sarajevo 1960.
- Božić Ljubo, *Agrarna politika*, Sarajevo 1974.
- Bulatović Radomir, *Narodna privreda Bosne i Hercegovine u oslobodilačkom ratu (1941-1945),* Narodna knjiga, Beograd 1984.
- Cifrić Ivan, *Revolucija i seljaštvo u Jugoslaviji,* Centar za kulturnu djelatnost SS*O* Zagreb*,* Zagreb 1981.
- Čekić Smail, *Genocid nad Bošnjacima u Drugom svjetskom ratu,* Dokumenti, Sarajevo 1996.
- Čobeljić Nikola, *Politika i metodi privrednog razvoja Jugoslavije (1947-1956*), Beograd 1959.
- Čulinović Ferdo, *Razvitak jugoslovenskog federalizma*, Zagreb 1952.
- Čulinović Ferdo, *Stvaranje nove jugoslovenske države*, Zagreb 1959.
- Donia Robert, Fajn Džon, *Bosna i Hercegovina: Tradicija koju su izdali*, Sarajevo 1995.
- Đurđev S. Branislav, *Poslijeratno naseljavanje Vojvodine-Metodi i rezultati demografske analize Vojvodine u periodu 1945-1991*, Matica srpska, Novi Sad 1995.
- Erić Milivoje*, Agrarna reforma u Jugoslaviji 1918-1941,* Sarajevo 1958.
- Filandra Šaćir, *Bošnjačka politika XX stoljeća*, Sarajevo 1998.
- Gaćeša Nikola, *Agrarna reforma i kolonizacija u Jugoslaviji 1945-1948*, Novi Sad 1984.
- Gaćeša Nikola, *Radovi iz agrarne istorije i demografije*, Novi Sad 1995.
- Gajić Vaso, *Zadrugarstvo i njegovi zadaci u izgradnji socijalizma*, Veselin Masleša, Sarajevo 1951.
- Geiger Vladimir, *Nestanak folksdojčera*, Zagreb 1997.
- Grupa autora, *Bosna i Hercegovina od najstarijih vremena do kraja Drugog svjetskog rata,* Sarajevo 1996.
- Grupa autora, *Crna knjiga komunizma - Zločin, teror, represija,* Sarajevo 1999. (prevod sa francuskog na bosanski Zehra Dreca).
- Hadžić Senaid, *Bosna i Hercegovina u vrijeme pojave (veliko) nacionalnih ideja*, Tuzla 2016.
- Hamzić Alija*, Koraj – sjećanje na jednu čaršiju*, Tuzla 2002.
- Hamzić Omer, *Gračanica i okolina u periodu između dva svjetska rata-pravno-politički i društveno-ekonomski razvoj,* Travnik 2012.
- Hoare Marko Atila, *Bosanski muslimani u Drugom svjetskom ratu*, Zenica 2019.

- Horvat Branko, *Privredni sistem i ekonomska politika Jugoslavije*, Beograd 1970.
- Hurem Rasim, *Bosna i Hercegovina u Drugom svjetskom ratu 1941-1945*, Zagreb-Sarajevo 2016.
- Hurem Rasim, *Kriza narodnooslobodilačkog pokreta u Bosni i Hercegovini 1941-1942*, Sarajevo 1972.
- Ilijić Nikola, *Razvitak zadrugarstva u Bosni i Hercegovini od 1900. do 1941. godine*, Naučno društvo Bosne i Hercegovine, Sarajevo 1954.
- Ilić Saša, *Stranci „gastajbajteri" - strana stručna radna snaga u privredi Jugoslavije 1945-1950*, Beograd 2020.
- Imamović Mustafa*, Historija Bošnjaka*, Sarajevo 1997.
- Imamović Mustafa, Kemal Hrelja, Atif Purivatra, *Ekonomski genocid nad bosanskim Muslimanima*, MAG, Sarajevo 1993.
- *Industrijski razvitak Jugoslavije, Elaborat-Ekspoze-Rezolucija*, Beograd 1957.
- *Istorija Saveza komunista Jugoslavije*, Beograd 1985.
- *Istorija Saveza komunista Bosne i Hercegovine*, knjiga 2, Sarajevo 1990.
- Jahić Adnan, *Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini za vrijeme monarhističke Jugoslavije (1918-1941)*, Zagreb 2010.
- Jahić Adnan, *Vrijeme izazova-Bošnjaci u prvoj polovini XX stoljeća*, Zagreb 2014.
- Jakšić Grgur, *Bosna i Hercegovina na Berlinskom kongresu*, Beograd 1955.
- Janićević Milan, *Osvrt na strukturalne promene jugoslovenskog društva*, Beograd 1966.
- Janković Divna, *Privredni razvoj Bosne i Hercegovine sa posebnim osvrtom na nacionalni dohodak*, Sarajevo 1977.
- Jelić Cvetković, *Razvitak privrede između dva rata*, Beograd 1956.
- Jelić-Butić Fikreta, *Ustaše i NDH*, Liber-Školska knjiga, Zagreb 1977.
- Broz Josip -Tito, *O poljoprivredi,* Banja Luka 1967.
- Jovanović Žarko, *KPJ prema seljaštvu 1919-1941*, Beograd 1984.
- Kamberović Husnija, *Begovski zemljišni posjedi u Bosni i Hercegovini 1878-1918,* Zagreb 2003.
- Kamberović Husnija, *Prema modernom društvu-Bosna i Hercegovina od 1945. do 1953. godine*, Tešanj 2000.
- Kamberović Husnija, *Hod po trnju – iz bosanskohercegovačke historije 20. stoljeća,* Sarajevo 2011.
- Kardelj Edvard, *Problemi socijalističke politike na selu*, Beograd 1959.
- Kardelj Edvard, *O poljoprivredi, selu i zadrugarstvu*, knj. 1-3, Beograd 1983.
- Katz Vera, *Društveni i ekonomski razvoj Bosne i Hercegovine 1945-1953,* Sarajevo 2011.

- Kaucki Karl, *Agrarno pitanje – Pregled tendencija savremene poljoprivrede i agrarne politike socijaldemokratije*, Kultura, Beograd 1953.
- Kidrič Boris, *O ekonomici lokalne privrede*, Beograd 1948.
- Kidrić Boris, *Privredni problemi FNRJ*, Beograd 1950.
- Kočović dr. Bogoljub, *Žrtve Drugog svjetskog rata u Jugoslaviji*, London 1985.
- Koliševski Lazar, *Problemi razvoja poljoprivrede i sela*, Izabrani govori članci, više izdavača, Banja Luka 1967.
- Križišnik-Bukić Vera, *Politika KPJ prema agrarnom pitanju na području Bosanske Krajine 1945-1948*, Banja Luka 1988.
- Kržišnik Bukić Vera, *Cazinska buna,* Sarajevo 1991.
- Lekić Bogdan, *Agrarna reforma i kolonizacija u Jugoslaviji 1919-1941*, Beograd 2002.
- Macura Miloš, *Stanovništvo i radna snaga kao činioci privrednog razvoja Jugoslavije*, Beograd 1958,
- Marković P. J, *Strukturne promene na selu kao rezultat ekonomskog razvitka*, Period 1900-1960, Beograd 1963.
- Maticka Marijan, *Agrarna reforma i kolonizacija u Hrvatskoj 1945-1948*, Zagreb 1990.
- Matković Hrvoje, *Povijest Jugoslavije (1918-1991),* Hrvatski pogled, Zagreb 1998.
- *Migracije i Bosna i Hercegovina*, Sarajevo 1990.
- Milić Vladimir, *Revolucija i socijalna struktura,* Beograd 1978.
- Miljković Dušan, Nikolić Miodrag*, Razvoj republika predhodne SFRJ 1947-1990,* Beograd 1996.
- Mirković Mijo, *Agrarna politika*, Beograd 1940.
- Mirković Mijo, *Ekonomika agrara FNRJ*, Zagreb 1950.
- Mirković Mijo, *Ekonomska istorija Jugoslavije,* Zagreb 1958.
- Morača Pero, Bilandžić Dušan, Stojanović Stanislav, *Istorija SKJ-Kratak pregled*, Beograd 1976.
- Mutapčić Edin, *Agrarno zakonodavstvo i likvidacija agrarne reforme u Bosni i Hercegovini (1918-1941).* (rukopis: Magistarska radnja odbranjena na Pravnom fakultetu u Sarajevu 2005. godine.
- *Neki podaci iz razvitka i izgradnje NR Bosne i Hercegovine*, Sarajevo 1953.
- Nešović Slobodan, *Moša Pijade i njegovo vrijeme*, Beograd 1968.
- Niketić Gojko, *Agrarni zbornik*, Izdavačka knjižica Gece Kona, Beograd 1924.
- Obradović dr. Milovan, *Agrarna reforma i kolonizacija na Kosovu (1918-1941)*, Priština 1981.
- Pašić Muhidin, *Stare tuzlanske porodice*, Tuzla 2012.
- Pavlović Momčilo, *Srpsko selo 1945-1952. - otkup,* Institut za savremenu istoriju, Beograd 1997.

- Pejanović Đorđe, *Stanovništvo Bosne i Hercegovine*, Beograd 1955.
- *Petogodišnji plan i naše sel*o, Zbornik govora i članaka, Beograd 1947.
- Petranović Branko*, Politička i ekonomska osnova narodne vlasti u Jugoslaviji u vreme obnove,* Beograd 1969.
- Petranović Branko, *Političke i pravne prilike za vrijeme privremene Vlade DFJ,* Institut društvenih nauka*,* Beograd 1964.
- Petrović Branko*, Istorija Jugoslavije 1918-1988*, knjiga 3, Beograd 1953.
- Pijade Moša*, Pet godina narodne države,* Borba, Beograd 1948.
- *Priručnik za ekonomiku FNRJ, Zbornik radova*, Rad, Beograd 1958.
- *Privreda FNRJ u periodu 1947-1956. godine*, Beograd 1957.
- *Problemi socijalističkog razvoja poljoprivrede i sela*. Zbornik radova sa naučnog skupa Aktuelna pitanja poljoprivrede i sela u socijalističkom razvoju Jugoslavije održanog u Osijeku 27. i 28. januara 1983, Komunist i Jugoslovenski centar za teoriju i praksu samoupravljanja 1984.
- Problemi socijalističkog razvoja poljoprivrede i sela, Zbornik radova sa naučnog skupa *Aktuelna pitanja poljoprivrede i sela u socijalističkom razvoju Jugoslavije* (*Kardeljevi dani*), održanog u Osijeku 27. i 28. januara 1983. Komunist i Jugoslavenski centar za teoriju i praksu samoupravljanja, 1984.
- Puljuz Vlado, *Egzodus poljoprivrednika*, Zagreb 1977.
- Purivatra Atif, *Jugoslovenska muslimanska organizacija u političkom životu Kraljevine SHS*, Sarajevo 1974.
- Purivatra Atif, *Nacionalni i politički razvitak Muslimana*, II izdanje, Svjetlost, Sarajevo 1970.
- Radić Mihailo, *Agrarna politika SFRJ, socijalizam i poljoprivreda*, Privredni pregled, Beograd 1984.
- Rapajić Nikola, *Organizovanje poljoprivrede u NOB-u 1941-1945.* Materijal za historiju poljoprivrede FNRJ, Poljoprivredni zavod, Zagreb 1945.
- Redžić Enver, *Bosna i Hercegovina u Drugom svjetskom ratu*, Sarajevo 1998.
- *Sabrana djela J. B. Tita,* knjiga 10, Beograd 1977-84.
- Sarajlić Esad, *Gradačac od 1945. do 1991*. Gradačac 2003.
- Selimovć Sead, Hadžić Senaid, *Tuzlanski kraj 1851-1991. demografske i socijalne promjene*, Tuzla 2007.
- Stipetić Vladimir, *Agrarna reforma i kolonizacija u FNRJ 1945-1948*, Jugoslovenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb 1954.
- Stipetić Vladimir, *Krupno i sitno poljoprivredno gazdinstvo*, Beograd 1964.
- Stipetić Vladimir, *Poljoprivreda i privredni razvoj*, Informator, Zagreb 1969.

- Stojanović Radmila, *Agrarno pitanje prema marksističkim teoretičarima*, Zadružna knjiga, Beograd 1955.
- Stojanović Radmila, *Teorija privredng razvoja u Socijalizmu*, Naučna knjiga, Beograd 1960.
- Šabotić Izet, *Agrarne prilike u Bosanskom ejaletu (1839-1878*), Tuzla 2013.
- Šabotić Izet, *Čifčijski odnosi i promjena vlasništva nad zemljom u Bosni i Hercegovini (1878-1918)*, Tuzla 2019.
- Šehić Nusret, *Bosna i Hercegovina 1918-1925. - privredni i politički razvoj*, Sarajevo 1991.
- Šehić Zijad, Tepić Ibrahim, *Povijesni atlas Bosne i Hercegivine,* Sarajevo 2002.
- Tanović Bakir*, Ko je vlasnik Bosne i Hercegovine?* Zagreb 1995.
- *Tuzla u radničkom pokretu i revoluciji*, knjiga 2. i 3, Tuzla 1984.
- Uzelac Ilija, *U borbi za socijalizam na selu*, Zagreb 1949.
- Užičanin Salkan, *Nacija i teror-djelatnost nacionalističkih organizacija u bosni i Hercegovini (1921-1929),* Tuzla 2019.
- Valter Šif, *Predratne i poslijeratne agrarne reforme,* Beograd 1926.
- Vasić Velimir, *Putevi razvitka socijalizma i poljoprivredi Jugoslavije*, Rad, Beograd 1960.
- Velagić Adnan, *Dok su gorjele buktinje,* Mostar 2020.
- Velagić Adnan, *Hercegovački muslimani u koncepcijama četničkog pokreta (1941-1945)*, Mostar 2012.
- Velagić Adnan, *Hercegovina od 1945. do 1952. godine (Društveno-političke i privredne prilike),* Mostar 2008.
- Veselinov Dragan, *Agrarno pitanje u Jugoslaviji*, Beograd 1981.
- Veselinov Dragan, *Sumrak seljaštva*, Beograd 1984.
- Vučković Mihailo, *Istorija zadružnog pokreta u Jugoslaviji 1918-1941*, Beograd 1966.
- Vučković, Mihailo, *Agrarna politika,* Ekonomski fakultet, Beograd 1959.
- Vučo Nikola, *Poljoprivreda Jugoslavije 1918-1941,* Rad, Beograd 1958.
- Vukosavljević Sreten, *Historija seljačkog društva,* Srpska akademija nauka, Beograd 1953.
- Zečević Miodrag, *Jugoslavija 1918-1992, Jugoslavenski državni san i java,* Beograd 1994.
- Žerjavić Vladimir, *Gubici stanovništva Jugoslavije u Drugom svjetskom ratu*, Zagreb 1989.
- Živkov Saša*, Agrarno zakonodavstvo Jugoslavije 1918-1941*, Novi Sad 1976.

Rasprave i članci

- Antonić Zdravko, O razvoju NOB-a u istočnoj Bosni 1943-1944. s posebnim osvrtom na oslobođenje Tuzle. *Prilozi instituta za istoriju*, br. 21, Sarajevo 1985.
- Babić Anto, Mjesto i uloga ZAVNOBiH-a u izgradnji državnosti Bosne i Hercegovine, *Prilozi,* god. IV, br. 4, Sarajevo 1968.
- Bećirović Denis, Informbirovska kriza i Bosna i Hercegovina, *Zbornik radova Tito i Bosna i Hercegovina*, Sarajevo 2006.
- Bećirović Denis, Prvi ustav Narodne republike Bosne i Hercegovine poslije završetka Drugog svjetskog rata-pretpostavke, okolnosti, sadržaj i značaj, *Glasnik arhiva i Arhivističkog udružanja Bosne i Hercegovine*, Sarajevo 2010.
- Bećirović Denis, Normativni okvir i stvarni položaj Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini tokom prve decenije nakon završetka II svjetskog rata, *Zbornik radova- Identitet Bosne i Hercegovine kroz historiju*, knj 1, Sarajevo 2011.
- Bošnjović Ilijas*,* Privreda i stanovništvo Bosne i Hercegovine u međuratnom razdoblju. *Acta historico-oeconomica Iugoslaviae*, vol. 7.
- Brkić Hasan, Društveni plan za 1954. godinu, *Naša stvarnost*, br. 1-2, Beograd 1954.
- Brkljača Seka, Od imperijalne politike fašističke Italije do ekonomskih probitaka u Bosni i Hercegovini*, Hercegovina,* br. 10, Mostar 1998, 157-170.
- Burda Artur, Poljski naseljenici u Bosni, *Zbornik krajiških muzeja*, III, Banja Luka 1968/69.
- Butijer.V-Branković, Agrarne reforme i privredni razvitak u zemljama u razvoju*, Međunarodni problemi,* br. 3, Beograd 1964.
- Cifrić Ivan, Agrarno i seljačko pitanje u teoriji i praksi naše Partije (I), *Naše teme*, 3, 1973.
- Cvijović Rosa, Građa najviših organa narodne vlasti u Bosni i Hercegovini (1943-1953), *Glasnik arhiva i DAR Bosne i Hercegovine*, god.XXIII-XXIV, knj. XXIII-XXIV, Sarajevo 1983/84.
- Čečez Momir (izbor tekstova: Aličehajić Kemal), Razvoj Bosne i Hercegovine od 1945. do 1990. godine, *Zbornik radova Tito i Bosna i Hercegovina*, Sarajevo 2006.
- Čekić Smail, Odnos NOP-a prema počinjenim zločinima u toku Drugog svjetskog rata, *Zbornik radova Tito i Bosna i Hercegovina*, Sarajevo 2006.
- Ćemerić Hamdija, Položaj Bosne i Hercegovine u jugoslovenskoj zajednici od ZAVNOBiH-a do Ustava SR Bosne i Hercegovine, *Prilozi*, god. IV, br. 4, Sarajevo 1968.
- Dubić. S, Istorijsko-sociološki pogled na selo u Jugoslaviji, *Pregled*, Sarajevo, 3/74.

- Filipović Milenko, Posljednji dani kućne zadruge u Bosni, *Sociologija*, III, Beograd 1961.
- Gaćeša Nikola, Iseljavanje iz Bosne i Hercegovine u Vojvodinu 1945-1948, *Migracije i Bosna i Hercegovina,* Sarajevo 1990.
- Gaćeša Nikola, Prilog proučavanju uloge Sretena Vukosavljevića u provođenju kolonizacije u Vojvodini posle Drugog svjetskog rata, *Historijski zapisi*, br. 7, 1980.
- Gaković Milan, Agrarni nemiri u Bosni i Hercegovini poslije Prvog svjetskog rata, *Glasnik arhiva i Društva arhivski radnika Bosne i Hercegovine*, VI, Sarajevo 1966.
- Gaković Milan, Rješavanje agrarnog pitanja u Bosni i Hercegovini, *Prilozi Instituta za istoriju radničkog pokreta,* Sarajevo 1970.
- Grković Rade, Seljačke radne zadruge i partijske organizacije, *Naprijed*, VIII, 27, Zagreb 1951.
- Hadžić Senaid, Azem Kožar, Konfesionalna i etnička struktura stanovništva Tuzle i njene okoline (1878-1941), *Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Tuzli*, br. 7, Tuzla 2006.
- Hadžić Senaid, Etatizam na primjeru obezbijeđenog snadbijevanja stanovništva u uslovima poslije ratne obnove i prvog Petogodišnjeg plana, *Historijski pogledi,* god. I, br. 1, Tuzla 2018. (https://doi.org/10.52259/historijskipogledi.2018.1.1.170).
- Hadžić Senaid, Položaj Bošnjaka Tuzlanskog kraja 1947-1949, *Saznanja*, br. 2, Tuzla 2008.
- Hadžić Senaid, Selimović Sead, Društveni razvoj sjeveroistočne Bosne od 1945. do 1952. godine, *Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Tuzli*, br. 6, Tuzla 2005.
- Humo Avdo, Socijalne promjene i industrijalizacija u Bosni i Hercegovini, *Naša stvarnost*, br. 5, Beograd 1953.
- Humo Avdo, O problemima poljoprivrede, *Socijalistička izgradnja,* br. 3/1950.
- Imamović Musafa, Agrarno pitanje u programima građanskih političkih stranaka u Bosni i Hercegovini do 1911, *Jugoslavenski istorijski časopis,* br. 3-4, 1973.
- Juriša Stanka, Agrarna politika i problemi kolektivizacije u Jugoslaviji u vrijeme sukoba KPJ s Informbiroom, *Časopis za suvremenu povijest*, 1, Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske, Zagreb 1983.
- Kamberović Husinija, Intenzitet i pravci kretanja radne snage iz agrara u industriju u Bosni i Hercegovini od 1945. do 1953. godine, *Prilozi Instituta za istoriju*, br. 27, Sarajevo 1994.
- Kamberović Husnija. Deagrarizacija i urbanizacija u Bosni i Hercegovini poslije Drugog svjetskog rata, *Urbano biće Bosne i Hercegovine*, Sarajevo 1996.
- Kamberović Husnija, Iseljavanje Poljaka iz Bosne i Hercegovine 1946. godine*, Časopis za suvremenu povijest,* 30, br. 1/1988, Zagreb 1998.

- Kamberović Husnija, Osnovna obilježja razvoja društva u Bosni i Hercegovini od 1945. do 1953. godine, *Časopis za suvremenu povijest*, 30, br. 2/1988, Zagreb 1988.
- Kamberović Husnija, Parlamentarni izbori u Bosni i Hercegovini 1945. godine*, Hercegovina*, br. 10, Mostar 1998.
- Kamberović Husnija, Radna obaveza u Bosni i Hercegovini od 1947. do 1952. godine, *Radovi Zavoda za hrvatsku povjest*, vol. 26, Zagreb 1993.
- Kapidžić Hamdija, Agrarno pitanje u Bosni i Hercegovini za vrijeme austrougarske uprave (1878-1918), *Godišnjak društva istoričara Bosne i Hercegovine*, XIX, Sarajevo 1970/1971.
- Kasumović Amila, Austrougarska kolonizatorska politika u Bosni i hercegovini i prvi njemački doseljenici, *Zbornik radova: „Nijemci" u Bosni i Hercegovini i Hrvatskoj-nova istraživanja i perspektive*, Sarajevo 2015.
- Katz Vera, Bosanskohercegovačko društvo u razdoblju uspostavljanja jugoslovenske revolucionarne vlasti (1943-1950), *Historijska misao,* br. 2, Tuzla 2016.
- Katz Vera, Numerički pokazatelji strukture partijskog članstva u Bosni i Hercegovini 1945-1953, *Prilozi instituta za istoriju*, br. 23, Sarajevo 1987.
- Katz Vera, O uticaju 1945. na urbano biće Bosne i Hercegovine (Crtice iz građanskog života), *Urbano biće Bosne i Hercegovine*, Sarajevo 1996.
- Katz Vera, Osnovna obilježja socijalne strukture članstva KPJ/SKJ u Bosni i Hercegovini 1945-1953. *Prilozi Instituta za istoriju*, br. 22, Sarajevo 1986.
- Katz Vera, Proces demokratske tradicije u Bosni i Hercegovini druga polovina 20. stoljeća, *Zbornik radova-Identitet Bosne i Hercegovine kroz historiju*, knj 1, Sarajevo 2011.
- Klarić Slavica, Prilog proučavanju poslijeratne obnove i izgradnje porušenih naselja u Bosni i Hercegovini*, Prilozi,* br. 18, Sarajevo 1981.
- Kostić Cvjetko, Naša agrarna prenaseljenost, *Pregled,* br. 4. Sarajevo 1954.
- Kostić Cvjetko, Sastav industrijske radne snage sa sela, *Naša stvarnost*, br. 12, Beograd 1954.
- Kožar Azem, Izbori za Ustavotvornu skupštinu Demokratske Federativne Jugoslavije na području okruga tuzlanskog 11. 11. 1945*, Glasnik arhiva i DAR Bosne i Hercegovine,* god. 26*,* Sarajevo 1986.
- Kožar Azem, Razvoj kućnih zadruga u Posavini u 19. vijeku, *Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Tuzli,* br. 7, Tuzla 2006.
- Kržišnik – Bukić Vera, Đuro Pucar Stari o socijalističkom preobražaju poljoprivrede i sela u pravom poslijeratnom razdoblju*, Zbornik radova*

sa naučnog skupa održanog u Sarajevu 1985. Institut za istoriju u Banja Luci, Banja Luka 1988.
- Kržišnik-Bukić Vera, O administrativno-teritorijalnoj reorganizaciji po oblastima 1949. godine sposebnim osvrtom na konstituisanje Oblasnog komiteta KP Bosne i Hercegovine Banja Luka, *Istorijski zbornik*, br, 2, Institut za istoriju u Banja Luci, Banja Luka 1981.
- Kržišnik-Bukić Vera, Politika cijena u Demokratskoj Federativnoj Jugoslaviji 1945, *Istorijski zbornik,* 8, VIII, Institut za istoriju u Banja Luci, Banja Luka 1987.
- Kujović Mina, Arhivski fondovi Ministarstva iz resora privrede kao izvor za izučavanje ekonomske istorije SR Bosne i Hercegovine za period 1945-1951. godine, *Arhivist,* god. XXXIII/1983, br. 1-2, Beograd 1983.
- Latifić Ibrahim, Neke karakteristike razvoja stanovništva i prvrede u Bosni i Hercegovini, *Pregled,* god. X, knj. I, Sarajevo 1958.
- Maticka Marijan, Uvjeti i okolnosti za provođenje agrarne reforme i kolonizacije u Hrvatskoj 1945. godine, *Časopis za suvremenu povijest,* br. 2. Zagreb 1978.
- Miličić Budimir, Organizaciono politička izgradnja socijalističkog saveza radnog naroda Bosne i Hercegovine 1945-1953, *Prilozi Instituta za istoriju*, br. 22, Sarajevo 1986.
- Miličić Budimir, Pogled na društvene prilike sela u Bosni i Hercegovini 1945-1953, *Prilozi za istoriju*, br. 27. Sarajevo 1994.
- Mišišić Senija, Emancipacija muslimanske žene u Bosni i Hercegovini (poseban osvrt na skidanje zara i feredže), *Urbano biće Bosne i Hercegovine*, Sarajevo 1996.
- Morača Pero, Partizanski rat i selo u našem NOR-u, Sembeirja u NOB-i, *Zbornik radova sa naučnog supa,* Bijeljina 1971.
- Obradov Karakaš Marica, Migracije njemačkog stanovništva na hrvatskome i bosanskohercegovačkome području tijekom Drugog svjetskog rata i poraća, *Zbornik radova: „Njemci“ u Bosni i Hercegovini i Hrvatskoj-nova istraživanja i perspektive,* Sarajevo 2015.
- Petranović Branko, Narodni front u političkom sistemu Jugoslavije (1945-1949), *Istraživanja*, VIII, Institut za izučavanje istorije Vojvodine, Novi Sad 1979.
- Petrović Zvonko i drugi, Poljoprivreda i selo, *Opredjeljenja,* 1. Sarajevo 1982.
- Purivatra Atif, Političke partije prema agrarnoj reformi u Bosni i Hercegovini neposredno poslije 1918. godine, *Prilozi instituta za istoriju radničkog pokreta*, III, 3, Sarajevo 1967.
- Sarić Samija, Prilog pregledu provođenja agrarne reforme u Bosni i Hercegovini 1918-1941, *Glasnik arhiva i društva arhivskih radnika Bosne i Hercegovine*, XVIII-XIX, Sarajevo 1978/79.

- Selimović Sead, Iskorištavanje i uništavanje privrede Bosne i Hercegovine u Drugom svjetskom ratu, *Historijski pogledi*, god. III, br. 3, Tuzla 2020. (https://doi.org/10.52259/historijskipogledi.2020.3.3.176).
- Selimović Sead, Mjesto i uloga žene u privrednom razvoju Tuzle u periodu obnove i Prvog petogodišnjeg plana, *Glasnik arhiva i Arhivističkog udruženja Bosne i Hercegovine,* br. 47, Sarajevo 2017.
- Selimović Sead, Obnova i društveni razvoj Doboja u periodu 1945-1953. godine, *Arhivska praksa*, br. 18, Tuzla 2015.
- Selimović Sead, Obnova i konsolidacija privrednih preduzeća Tuzlanskog okruga 1945-1952. godine, *Glasnik arhiva i Arhivističkog udruženja Bosne i Hercegovine,* br. 46, Sarajevo 2016.
- Selimović Sead, Obnova naselja Tuzlanskog okruga porušenih u Drugom svjetskom ratu, *Arhivska praksa*, br. 19, Tuzla 2016.
- Selimović Sead, Političke i društveno-ekonomske promjene u Bijeljini od 1945. do 1953. godine, *Historijski pogledi,* god. III, br. 4, Tuzla 2020. (https://doi.org/10.52259/historijskipogledi.2020.3.4.178).
- Selimović Sead, Političke i društveno-ekonomske promjene u Zvorniku od 1945. do 1953. godine, *Glasnik arhiva i Arhivističkog udruženja Bosne i Hercegovine,* br. 48, Sarajevo 2018.
- Selimović Sead, Prilike u oblasti zanatstva na području Tuzlanskog kraja u periodu 1945-1953. godine, *Arhivska praksa*, br. 17, Tuzla 2014.
- Selimović Sead, Trgovina na području Tuzlanskog kraja u periodu 1945-1952. godine, *Arhivska praksa*, br. 16, Tuzla 2013.
- Serdar Vladimir, Promjene strukture stanovništva poslije Drugog svjetskog rata*, Ekonomski pregled,* br. 1-2, Zagreb 1951.
- Sparavalo Joko, Deagrarizacija osnov socijalne i prostorne pokretljivosti stanovništva Bosne i Hercegovine u periodu poslije Drugog svjetsko rata, *Migracije i Bosna i Hercegovina,* Sarajevo 1990.
- Stipetić Vladimir, Poljoprivredna proizvodnja na današnjem području FNRJ 1929-1995. Elemeti za komparativnu analizu jugoslovenske poljoprivrede, Ekonomski problemi, *Zbornik radova, Ekonomska istorija FNRJ,* Beograd 1957.
- Šabotić Izet, Agrarne prilike na širem području Doboja neposredno nakon Drugog svjetskog rata (1945-1952*), Zbornik radova: Naslijeđe Doboja i okoline,* Tuzla 2014.
- Šabotić Izet, Društvene i privredne prilike na području Gradačca neposredno nakon Drugog svjetskog rata (1945-1947), *Zbornik radova: Kulturno-historijsko naslijeđe Gradačca,* Gradačac 2017.
- Šabotić Izet, Društveno-političke i privredne karakteristike šireg tuzlanskog područja od 1945. do 1953. godine, *Saznanja,* br. 1, Tuzla 2005.

- Šabotić Izet, Društveno-političke i privredne prilike na području Lukavca u prvim godinama nakon Drugog svjetskog rata (1945-1953), *Zbornik radova: Kulturno-historijsko i privredno naslijeđe općine Lukavac*, Lukavac 2016.
- Šabotić Izet, Informbiro i agrarno pitanje, *Istorijsko ne staljinizmu*, Zbornik radova, Sarajevo 2006.
- Šabotić Izet, Neke karakteristike agrarne i seljačke problematike na Tuzlanskom okrugu od 1945. do 1948. godine, *Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Tuzli*, br. 6, Tuzla 2005.
- Šabotić Izet, Promjena i uzurpacija imovine Bakir-bega Tuzlića, *Historijski pogledi*, god. III, br. 3, Tuzla 2020. (https://doi.org/10.52259/historijskipogledi.2020.3.3.48).
- Šabotić Izet, Promjene vlasništva nad zemljom u srednjem Podrinju i Semberiji od 1878 do 1941. godine i njen uticaj na ekonomsko i političko slabljenje Bošnjaka*, Zbornik radova sa naučne konferencije održane u Bratuncu i Srebrenici, 27 i 28. septembra 2019, Društveno-politički i kulturni identitet Bosanskog podrinja*, Tuzla-Bratunac 2020.
- Šabotić Izet, Uzurpacija zemljišnih posjeda u Bosni i Hercegovini u svijetlu agrarne legislative od austrougarske uprave do 1948. godine, *Arhivska praksa,* br. 19, Tuzla 2016.
- Šabotić Izet. Uzurpacija imovine Bošnjaka u Bosni i Hercegovini od austrougarske uprave do danas, *Zbornik radova: Sto godina borbe Bošnjaka Podrinja za očuvanje identiteta,* Zvornik 2020.
- Šarac Nedim, Agrarni faktor društveno-političkog života u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca (1918-1929), Teme naše novije istorije, *Istoriografski prilozi*, Svjetlost, Sarajevo 1981.
- Šarac Nedim, Socijaldemokratska stranka Bosne i Hercegovine i agrarno pitanje, *Godišnjak Društva historičara Bosne i Hercegovine*, XI, Sarajevo 1969.
- Šehić Nusret, Neka pitanja agrarnih odnosa u politici muslimanskog autonomnog pokreta, *Prilozi instituta za istoriju Sarajevo*, XIII Sarajevo 1977.
- Šehić Nusret, Problem agrara u Bosni i Hercegovini u politici muslimanskog autonomnog pokreta, *Jugoslavenski istorijski časopis,* br. 1-4, 1978.
- Užičanin Salkan, Refleksije agrarne reforme na prilike u kotaru Bijeljina nakon Prvog svjetskog rata, *Zbornik radova: Semberija kroz vjekove*, Bijeljna 2012.
- Velagić Adnan, Djelovanje antikomunističke reakcije u Hercegovini nakon Drugog svjetskog rata, *Saznanja,* br. 2, Tuzla 2008.

INDEKS IMENA

A
Adžiomerović, 236
Alibegović Esad, 244
Alibegović Ismet, 244
Arnautović Abdulah, 211
Arnautović Nafija, 211
Arpadžić Sulejman, 279
Avdić Osmo, 212

B
Bajalica Dimitrije, 74, 341
Bajraktarević Hasan, 236
Bartoš Radoje, 134
Begović Vlajko, 74
Berberović Mehmedalija, 200
Besmek Herman, 213
Bešlagić, 292
Bošnjak Mate, 273
Bošnjak Stipe, 273
Brinar Milan, 74
Brkić Gojko, 134
Broz Josip, 59, 61, 343
Burzevski Vlado, 74
Burzevski Vančo, 74, 100

C
Cerić, 161, 303

Č
Čani Aleksandar, 160
Čaušević ef. Džemaludin, 29
Čekić Smail, 10, 13, 342, 347
Čubrilović Vaso, 74

Ć
Ćurčić, 236

D
Devlad Katarina, 214
Dizdarević Mehaga, 296
Dizdar, 200

Đ
Đogić, 221

Dž
Džinić Halid, 161
Džinić Hasan-beg, 221
Džinić, 202, 293
Džonlagić Hasiba, 282

E
Ercegovac Lazar, 74
Elezov Ivan, 205
Egić Dušan, 74

F
Filipović Hajder, 225
Filipović Mahmut, 225
Flat Fridrih, 213
Flat Mihail, 158
Flat Andrija, 158

G
Gazibegović Šahzija, 204
Gaćeša Nikola, 122, 316, 342, 348
Goranović Maksim, 74
Gradaščević Meho, 204
Gradaščević, 204

H
Hadžiabdić Muhamed, 147
Hadžiefendić Muhamed-aga, 148
Hajnrih Oto, 222
Hakla Rajmund, 222
Hamzić Hamza, 225
Hamzić, 277
Hasagić Hatidža, 215
Heinrich, 211
Humo Avdo, 316, 348
Husedžinović Adem, 237

I
Ibrahimefendić Sulejman, 281
Ibrahimpašić Husein-beg, 147
Ibrišimagić, 292
Idrizbegović Kenan, 221
Ivić Ivanović Stjepan, 221
Ivanović Petka, 279

J
Jahić Izet-beg, 160
Jedlička Antonijo, 277
Jovanović Đuro, 74
Jovanović S. Jovo, 159, 226
Jusufbegović Rašida, 202

K
Kačin Beća, 280
Kalaj Benjamin, 26
Karabegović Sulejman, 153, 219
Karađorđević Aleksandar, 28
Karamehmedović Hamdija, 34
Karamehmedović, 34
Karapetrović Miloš, 134
Kardelj Edvard, 60, 343, 345
Karić, 236
Kazazić Hana, 280
Kornić Branko, 213
Kornić Ivo, 213
Krivokapić Nikola, 280
Krstić Đorđo, 74, 300
Krstanović Špiro, 225
Kulenović Osman, 147
Kulović Sead-beg, 148, 216
Kulović Rašida hanuma, 216, 217

L
Lakić Filip, 74

M
Maglajlić, 34
Maksinović Riza, 134
Marković Lazar, 175, 296
Marić Ante, 276
Marjanović, 300
Mehremić, 236
Mešić Adem-aga, 212
Miralem Emin, 221
Miralem Husein-beg, 221
Muniza Tomo, 134
Mulaosmanović Esma, 280
Mujezinović Hatidža, 215
Mujkić Ramo, 204

N
Nikolić Stevan, 277

O
Obradović Mlađo, 134
Oreščanin Bogdan, 74
Osmanović Đule, 187
Osmanagić Halil, 187
Osmanagić Osman, 144
Osmanagić Edhem, 144

P
Pašić Nikola, 29, 30, 34
Petrović Mirko, 276
Pijade Moše, 60, 61, 74, 96, 344, 345
Pozderac Nurija, 212

R
Radmilović Jerko, 74
Rajpreht, 215
Romac Zdravko, 74
Ruždić, 211

S
Savić Nedeljko, 280
Savić Petar, 280
Savić Dragomir, 280
Savić Radivoje, 280
Smailbegović, 175
Spaho Mehmed, 28, 34
Stanić Tomo, 279
Sulejmanpašić Mahmud-beg, 221
Sulejmanpašić Muhamed-beg, 221

Š
Šabanović Hamza, 236
Šegrt Vlado, 74, 83, 96
Šik Johan, 158

T
Terzić Božidar, 28
Tička Albert, 100
Tomić Jaša, 81, 122
Tucak Ahmet, 225
Turali-beg, 159
Tuzlić Šahzimet hanuma, 204
Tuzlić Bakir-beg, 25, 352

Z
Zaimović, 204
Zlatar, 236

U
Unter, 211
Uric Jozefina, 211
Uzeirbegović Edhem, 211

V
Velić Ilija, 229
Vekić Ilija, 246
Veroste Josip, 216, 217
Veselinov Jovan, 74
Vonošek Albert, 203
Vučković Velja, 35
Vuković Stevan, 280
Vukosavljević Sreten, 59, 65, 74, 100, 346, 348

W
Walter, 214

INDEKS GEOGRAFSKIH POJMOVA

A
Alibunar, 113, 119
Apatin, 110, 113, 119
Austrija, 48, 326
Austro-Ugarska, 24, 25, 26

B
B. Elemir, 111
Bačka Palanka, 86, 101, 105, 108, 109, 111, 112, 119, 122, 320, 330
Bačka Topola, 112, 119
Bačka, 67, 83, 84, 86, 106, 108, 110, 111, 112, 119, 320, 330
Bački Breg, 121
Bački Brestovac, 120
Bački Jarak, 113, 120
Bačko Dobro Polje, 120
Bačko Novo Selo, 101, 102, 109, 111, 119
Bać, 106
Bajmok, 122
Balegovci, 179
Balkan, 23
Banat, 67, 83, 84, 86, 106, 108, 110, 112, 114, 119, 295, 320, 330
Banatska Topola, 111, 119
Banatski Brestovac, 121
Banatski Despotovac, 86, 87, 96, 115, 121
Banatski Karlovac, 119
Banovići, 204, 224, 236
Banja Luka, 16, 31, 32, 53, 55, 89, 92, 93, 94, 96, 101, 103, 104, 105, 109, 113, 118, 123, 130, 134, 137, 139, 145, 146, 147, 151, 153, 154, 155, 156, 175, 197, 198, 199, 204, 221, 222, 230, 232, 237, 282, 284, 285, 286, 288, 289, 292, 296, 297, 299, 300, 301, 303, 304, 305, 307, 308, 313, 314, 320, 330, 332, 339, 341, 343, 344, 347, 350
Bapski Novak, 122
Baranja, 67, 83
Bare, 211
Barska, 212
Baština, 211, 220
Batkovići, 282
Bavanište, 120
Beganovići, 212
Begej Sv. Đur, 108, 111, 121
Begluci, 25, 31, 32, 33, 35, 254, 306
Begov Potok, 204
Belajci, 269
Beograd, 34, 65, 102, 103, 205, 207, 215, 216, 286, 311, 339, 340, 341, 342, 343, 344, 345, 346, 347, 348, 349, 350, 351
Bežanija, 120
Bihać, 31, 34, 53, 80, 85, 89, 92, 93, 96, 101, 103, 104, 105, 108, 109, 113, 118, 123, 130, 139, 145, 221, 222, 231, 250, 261, 262, 278, 320, 330, 340
Bijelo Brdo, 148, 293
Bijeljina, 25, 26, 32, 43, 47, 55, 99, 117, 123, 137, 143, 200, 208, 209, 210, 213, 214, 219, 222, 228, 230, 238, 263, 277, 279, 280, 281, 282, 283, 284, 285, 288, 290, 292, 293, 294, 297, 298, 300, 307, 308, 313, 314, 350, 351, 352
Bileća, 91, 109, 118, 123, 188, 289, 320, 330
Boćar, 111
Bojin Han, 221
Borike, 232, 275, 276, 278, 279
Bosanska Gradiška, 32, 47, 55, 92, 94, 118, 123, 137, 140, 141, 145, 146, 153, 156, 198, 243, 270, 284, 285, 286, 287, 290, 292, 297, 300,

303, 304, 305, 307, 308, 311, 313, 314
Bosanska Krajina, 25, 44, 45, 47, 92, 109, 113, 114, 118, 124, 342
Bosanska Krupa, 47, 99, 106, 108, 109, 113, 114, 118, 123, 222, 230, 233, 242, 245, 248, 282, 285, 320
Bosanska Rača, 210
Bosanski Aleksandrovac, 140
Bosanski Brod, 47, 89, 91, 92, 94, 95, 97, 114, 117, 123, 158, 202, 215, 221, 238, 291, 307
Bosanski ejalet, 23, 344
Bosanski Novi, 32, 94, 113, 118, 153, 188, 198, 199, 219, 297, 304, 307
Bosanski Petrovac, 108, 113, 118, 123, 141, 301
Bosanski Šamac, 47, 55, 117, 123, 224, 243, 282, 297, 307
Bosansko Grahovo, 99, 109, 118, 123, 260, 320, 330
Bosna i Hercegovina, 2, 3, 5, 7, 8, 9, 11, 12, 13, 15, 16, 17, 18, 19, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 66, 67, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 115, 117, 118, 122, 124, 125, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 141, 142, 144, 145, 146, 147, 148, 150, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 222, 223, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 237, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 253, 254, 255, 256, 257, 258, 259, 260, 261, 262, 263, 264, 266, 267, 268, 269, 270, 271, 272, 273, 276, 277, 278, 279, 281, 282, 283, 285, 286, 288, 290, 291, 292, 293, 294, 297, 298, 299, 301, 304, 308, 309, 310, 311, 312, 313, 314, 315, 316, 317, 319, 320, 321, 322, 323, 324, 325, 326, 327, 329, 330, 332, 332, 333, 334, 335, 339, 340, 341, 342, 343, 344, 345, 346, 347, 348, 349, 350, 351, 352
Božinci, 242, 306
Branjevo, 26, 275, 277, 293, 298
Brčko, 32, 55, 105, 117, 123, 137, 138, 141, 143, 161, 168, 194, 199, 204, 208, 209, 217, 219, 221, 226, 228, 229, 231, 238, 241, 257, 258, 261, 263, 273, 276, 278, 281, 282, 285, 287, 289, 290, 292, 293, 297, 299, 302, 307, 308, 313, 314
Brezik, 290
Brezovo Polje, 302
Brka, 141, 289, 290
Brno, 203
Brod, 289, 290, 293, 299
Budisava, 113, 114, 122
Budžak, 278
Bugojno, 86, 108, 117, 123, 221, 222, 239, 251
Buhačica, 204
Bukin, 111, 119
Bukinje, 204, 216, 245, 281
Bukvik, 199, 269
Bunar, 306
Butmir, 231, 232, 275, 278

C
Cazin, 108, 118, 123, 187, 212, 252, 253, 278, 281, 282, 342
Cerik, 231, 276, 278, 281
Cerovljani, 140, 179, 185
Cib, 111
Crkvina, 236
Crna Gora, 29, 81, 82, 84, 107
Crni Lug, 260
Crvenka, 120

Č
Čajniče, 210
Čalma, 121
Čapljina, 109, 118, 121, 231, 251, 281, 303
Čehoslovačka, 48, 55, 203
Čelaruše, 158, 215, 219, 221
Čelić, 282
Čelinac, 299
Čestereg, 86, 105, 121
Čonoplja, 121
Čvaljana, 269

D
Deronje, 120
Derventa, 32, 47, 55, 108, 111, 123, 137, 143, 148, 175, 177, 202, 215, 221, 231, 238, 242, 244, 245, 252, 278, 286, 290, 292, 295, 296, 297, 306, 307, 308, 311, 313, 323, 332
DFJ, 49, 51, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 70, 73, 74, 81, 127, 319, 340, 341, 345
Divine, 188, 331
Doboj, 47, 55, 80, 89, 93, 96, 101, 103, 104, 105, 109, 117, 123, 138, 139, 147, 156, 213, 238, 240, 243, 262, 269, 271, 286, 296, 323, 332, 351
Dolac, 211, 213, 218
Donji Vakuf, 221
Dombrava, 246
Doroslovo, 119
Dvorovi, 210, 288
Drina, 53
Drinska banovina, 37, 337
Drinska, 36
Drvar, 108, 109, 118, 123, 222, 225, 226, 246, 247, 320, 330
Dubrave, 204, 212, 302
Duvno, 99, 117, 123

E
Erdevik, 122

F
Feketić, 119
FNRJ, 8, 18, 51, 75, 80, 86, 91, 96, 98, 101, 102, 103, 116, 147, 155, 158, 167, 172, 176, 178, 179, 181, 208, 216, 228, 235, 256, 257, 273, 275, 276, 319, 324, 339, 340, 344, 345, 351
Foča, 46, 117, 124, 142, 230, 239, 244, 245, 249, 258, 264, 278
Fojnica, 117, 124, 239

G
Gabela, 109
Gacko, 91, 109, 118, 119, 123, 150, 182, 230, 277, 278, 280, 288, 289
Gajdobra, 105, 109, 119
Gig, 140
Glamoč, 86, 87, 91, 106, 118, 123, 211, 221, 222, 224, 225, 229, 230
Glogonj, 121
Glogovac, 47, 210
Glogovača, 294
Gnjilavac, 212
Gomiljani, 188
Gorice, 141
Goražde, 117, 124, 148, 185, 199, 210, 231, 252, 258, 278, 279, 281
Gornja Sanica, 92
Gornja Tuzla, 213
Gornji Vakuf, 222

Grab, 211
Gradina Donja, 227
Guča, 237

H
Hajfeld, 105, 108, 110, 121
Hajdučica, 120
Han Pijesak, 232, 273, 274, 278
Hasevina, 210
Hetin, 105, 110, 121
Hoboja, 229
Hozići, 224, 225
Hrasnica, 236
Hrtkovci, 121
Hrvatska, 9, 15, 23, 47, 57, 67, 81, 82, 84, 107, 125, 201, 271, 290, 344, 348, 349, 350

J
Jabuka, 121
Jadovci, 269
Jagomir, 229
Jajce, 45, 47, 86, 91, 109, 113, 118, 123, 165, 167, 237, 253, 273, 278, 298
Jaker, 225
Jakeš, 269
Jankovići, 212
Janja, 288
Janjari, 288, 301
Jasikovac, 222
Jasenica, 237, 306
Jaša Tomić, 83, 105, 109, 110, 112, 120, 122
Jelovac Donji, 227
Jelanska, 295
Johovac, 138, 302
Josipovac, 159
Josipovo, 108
Jugoslavija, 7, 15, 39, 40, 41, 55, 234, 272, 312, 319, 326, 339, 340, 341, 342, 343, 344, 346, 347, 348, 349, 350
Južna Srbija, 30

K
Kać, 113, 114, 120
Kalajdžije, 289
Kalenderovci, 306
Kalinovnik, 160, 295
Karajzovci, 269, 271, 284, 285
Karavukovo, 120
Karaula, 204
Kasnidol, 294
Katarina, 86, 96, 111, 121
Kikinda, 83, 86, 108, 119, 122, 320, 330
Kisač, 120
Kladanj, 92, 117, 124, 142, 143, 150, 257, 263, 264, 302
Klek, 86, 111, 121
Ključ, 92, 94, 106, 108, 113, 118, 123, 145, 153, 198, 219, 220, 249, 284, 288, 320, 330
Knićanin, 121
Kojčinovac, 210
Kolut, 121
Konjic, 92, 118, 121, 150, 161, 175, 238, 261
Koraj, 269, 340
Koralje, 221
Koruška, 47
Kosovsko-metohijska oblast, 64
Kosovo, 98, 114, 342
Kozara, 140, 271, 291, 292, 300
Kovačevac, 177
Kovin, 113, 120
Kotor Varoš, 92, 94, 118, 121, 149, 153, 160, 198, 200, 211, 220, 257, 260, 284, 286, 294
Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca, 27, 28, 33, 350
Kraljevićevo, 97
Kraljevina Jugoslavije, 36, 39, 41, 42, 46, 339, 340
Kranjska, 48
K SHS, 34, 41, 340
Kreševo, 239
Krivaja, 211

Kruševo, 250
Kucura, 114, 120
Kulina, 242, 306
Kupres, 86, 87, 88, 91, 182, 185, 221, 233, 276, 277, 278, 281, 307

L
Laćarak, 121
Laktaši, 55, 134, 145, 154, 155, 156, 198, 199, 285, 291, 292, 294, 297, 299, 300, 308, 311, 313, 314, 323, 332
Lastva, 231, 280, 281
Lazarevo, 86, 96, 110, 114, 121
Lemići, 292
Lijevče polje, 286, 292, 314
Lika, 108
Lilići, 300, 305
Lipica, 215
Livanjsko Polje, 282
Livno, 86, 91, 99, 109, 113, 117, 124, 137, 149, 208, 221, 224, 230, 278, 282, 287
Lopare, 117, 124, 220
Lukavac, 144, 162, 211, 236, 245, 271, 273, 294, 339, 352
Lukavica, 222
Luška Palanka, 222

Lj
Ljubuški, 109, 118, 124, 211, 231, 281, 303
Ljuti Dolac, 250

M
Mađarska, 48, 67, 85, 86, 125
Mahovljani, 237, 300, 304
Maglajci, 269, 285, 303
Maglaj, 117, 123, 144, 187, 231, 249, 278, 280, 281
Makedonija, 64, 82, 84, 107, 108, 114
Maline, 216, 236, 303
Mariolana, 120
Martinci, 305
Mastort, 108, 110, 121
Međaš, 210, 269
Međeđa, 220, 227
Mijakovići, 258
Mileševo, 121
Miljkovica, 250
Mionica Donja, 288
Miljevac, 210
Modriča, 55, 117, 123, 141, 230, 247, 257, 263, 270, 277, 297, 301, 307
Mokrin, 108, 110, 119
Mokro, 236, 253, 281
Moračani, 216
Mostar, 16, 31, 43, 47, 80, 91, 93, 96, 101, 103, 105, 118, 124, 130, 146, 147, 150, 158, 201, 217, 232, 237, 245, 250, 252, 258, 290, 320, 330, 346, 347, 349
Mostarska, 34, 89
Mramorak, 120
Mrkonjić Grad, 45, 86, 91, 118, 123, 146, 153, 198, 284, 285

N
Nakovo, 86, 110, 119
Nezavisna država Hrvatska, 42
Nevesinje, 91, 118, 124, 146, 208, 248, 257, 280, 293, 320, 330
Nikinci, 121
Novi Banovci, 121
Nova Gajdobra, 109, 111
Novi Futog, 120
Nova Kasaba, 204
Novi Kneževac, 109, 113, 120
Nova Palanka, 119
Nova Pazova, 122, 279
Novo Selo, 45, 101, 200, 230, 277, 278, 300, 330
Novi Sad, 92, 109, 113, 120, 342, 346, 350
Nove Šove, 120

Nova Topola, 140, 179, 230, 273, 274, 277, 307
Novi Vrbas, 120

Nj
Njemačka, 48, 326
Njemački rajh, 47, 48, 131, 137, 156, 157, 163, 164, 184, 319

O
Obrovac, 106, 109, 111, 119
Odžaci, 109, 113, 120
Odžak, 117, 123, 142, 179, 263, 291, 297, 307
Okučani, 89, 92
Omarska, 146, 154, 156, 198, 284, 288
Omazić, 214
Omerbegovača, 141, 261
Osmansko Carstvo, 21, 22, 23
Ostojičeva, 108
Ostrožac, 212
Ozraković, 258

P
Pale, 232, 236, 278
Pančevo, 97, 109, 112, 121
Parabuć, 120
Pašićevo, 120
Pazarić, 182
Pećigrad, 212
Peć, 260
Perlez, 108, 121
Petrovgrad, 105, 109, 110, 112, 121, 122, 330
Petrovaradin, 121
Petrovo Polje, 47, 219, 222
Petrovo Vrelo, 224
Piskavica, 237
Pjanići, 212
Plavna, 119
Plehan, 177
Pločica, 120
Podjena, 188
Polog, 250
Poljari, 242
Polje, 212, 306
Poljska, 48, 55, 155
Popovi, 210, 288, 294
Posavina, 22, 160, 268, 270, 283, 288, 311, 313, 323, 324, 332, 333, 349
Potočani, 306
Potoci, 258
Pribelja, 212, 224, 229
Prijedor, 32, 41, 47, 92, 94, 113, 118, 123, 139, 146, 152, 156, 198, 199, 231, 237, 238, 277, 278, 285, 297, 304, 305, 307
Primorska, 36
Prnjavor, 47, 53, 113, 118, 123, 134, 137, 143, 146, 153, 156, 175, 198, 213, 230, 257, 274, 276, 278, 285, 292, 295, 297, 300, 301, 304, 305, 307, 308, 311, 313, 314, 323, 332
Prozor, 117, 124, 222
Puračić, 211, 217, 245
Prusci, 246
Putinci, 121
Putičevo, 212, 273

R
Rahić Gornji, 289, 290, 293, 299, 302
Rajlovac, 236
Ravna, 86
Rilica, 86
Risice, 236
Rogatica, 91, 117, 124, 232, 275, 276, 278
Romanovci, 269, 271, 292, 300, 303, 304, 305
Rusko Selo, 110, 121
Ruma, 113, 121

S
Sanski Most, 92, 94, 106, 108, 109, 118, 123, 199, 239, 284
Sarajevska oblast, 34
Suho Polje, 288
Stjepan Polje, 217
Sarča, 105, 110, 115, 120
Sečanj, 86, 105, 110, 120
Sekić, 119
Semberija, 22, 160, 200, 268, 283, 288, 311, 313, 323, 324, 332, 333, 352
Slavonski Brod, 89, 91, 92, 93, 94, 95
Slovenija, 47, 82, 84, 107
Sokolac, 117, 124, 274, 282
Soltur, 108, 110, 120
Sombor, 113, 121
Srbac, 113, 118, 121, 137, 146, 153, 156, 199, 222, 258, 282, 284, 285, 292, 297, 300, 304, 305, 307, 308, 311, 313, 323, 332
Srebrenica, 92, 117, 124, 208, 260, 352
Srednje, 44, 224, 278, 281
Srem, 67, 84
Sremska Mitrovica, 113
Sremska Rača, 284
Srpska Crnja, 105, 109, 110, 112, 121, 122, 292
Srpski Miletić, 121
Stara Gajdobra, 111
Stara Pazova, 84, 109, 112, 121
Stari Bečej, 109, 113, 121
Stari Futog, 120
Stolac, 109, 118, 124, 137, 149, 150, 257, 263, 281, 303
Sv. Đurđa, 108
Sv. Hubert, 110, 120
Slavonija, 9, 99
Sarajevo, 15, 16, 31, 35, 36, 37, 43, 47, 53, 80, 89, 93, 94, 96, 97, 101, 103, 104, 105, 109, 118, 119, 124, 130, 137, 147, 156, 157, 179, 182, 194, 199, 205, 213, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 224, 229, 231, 232, 236, 247, 253, 258, 269, 278, 279, 281, 290, 294, 295, 296, 307, 339, 340, 341, 342, 343, 344, 345, 346, 347, 348, 349, 350, 351, 352
Srbija, 15, 23, 26, 29, 36, 57, 82, 84, 107, 125, 195, 290, 340

Š
Šarlevil, 108, 110, 120
Šatrinci, 121
Šibovska, 269, 305
Šid, 113, 122
Ši Selo, 159
Široki Brijeg, 117, 124, 158, 201, 287
Šolaji, 211
Štajerska, 47
Šupljaja, 86, 105, 110

T
Tarčin, 182
Tarevci, 269, 270
Temerin, 120
Teslić, 47, 117, 123, 175, 238, 299
Tešanj, 117, 123, 205, 219, 231, 253, 295, 341
Tinaljina, 211
Titel, 86, 114, 122
Tjentište, 230, 274, 275
Tojšići, 226
Tolisa, 204, 242, 246, 282
Torža, 120
Tovariševo, 99, 105, 109, 111, 119
Travnička, 34, 89
Travnik, 31, 53, 80, 86, 91, 93, 96, 101, 103, 104, 105, 117, 124, 130, 147, 212, 230, 237, 258, 342
Trebinje, 92, 109, 118, 124, 143, 251, 252, 258, 278, 280, 281, 284, 320, 330
Trenica, 212
Trnova, 293

Trnovac, 212
Trošelji, 269, 271, 284, 285, 296, 300, 303, 305
Trubar, 226, 247
Tržac, 212
Turić, 160, 295,
Tuzla, 2, 3, 10, 13, 16, 25, 31, 34, 43, 47, 53, 55, 80, 89, 93, 96, 101, 104, 105, 109, 118, 119, 124, 130, 137, 138, 139, 150, 143, 144, 147, 148, 150, 155, 159, 187, 199, 203, 204, 205, 213, 216, 218, 226, 227, 228, 230, 236, 242, 245, 246, 254, 259, 262, 263, 268, 269, 278, 281, 283, 286, 296, 300, 303, 304, 308, 339, 341, 342, 344, 345, 346, 347, 348, 349, 351, 352
Tuzlanska, 34

U
Uzarići, 250

V
Valandovo, 108
Vareš, 117, 124, 155, 237
Velika Kikinda, 109, 110, 112
Visoko, 117, 124, 217, 239, 257, 258, 278
Višegrad, 117, 124, 158, 276, 293
Vitkovići, 237
Vitez, 211, 222
Vlasenica, 92, 108, 117, 124, 263, 274, 275, 281
Vojvodina, 5, 8, 9, 12, 67, 68, 70, 74, 75, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 112, 113, 114, 115, 116, 118, 119, 122, 124, 125, 127, 139, 157, 164, 174, 176, 188, 196, 233, 238, 246, 247, 248, 251, 279, 283, 301, 310, 311, 316, 317, 319, 320, 321, 322, 323, 325, 326, 330, 331, 332, 334, 342, 348, 350
Vranduk, 253, 254
Vrbačka, 34
Vrbaska, 36
Vrbas, 26, 221
Vršac, 113, 120
Vršani, 159
Vučjak, 230, 273, 274, 276, 277, 278, 281, 291
Vukovsko, 86

Z
Zaberak, 210
Zagreb, 16, 25, 94, 218, 290, 341, 342, 343, 344, 345, 346, 348, 349, 350, 351
Zavidovići, 47, 117, 124, 211, 247, 248, 253
Zemun, 109, 113, 120
Zenica, 47, 117, 119, 124, 216, 217, 236, 253, 254, 342
Zetska, 36
Zmajevo, 86
Zovik, 204, 289, 290
Zrenjanin, 83
Zupčići, 258
Zvornik, 117, 124, 142, 217, 231, 351, 352

Ž
Žabalj, 113, 120
Žabar Gornji, 145, 160, 295
Žepče, 187, 213, 214, 21, 219, 233
Žeravac, 306
Žitomislići, 250
Živinice, 216

IZVOD IZ RECENZIJA

Dr. sc. Sead SELIMOVIĆ, vanredni profesor
Filozofski fakultet Univerziteta u Tuzli
Tuzla, 18. april 2021. godine

Recenzija rukopisa knjige, ***TVRDA KORA I KRVAVE BRAZDE: Agrarna reforma i kolonizacija u Bosni i Hercegovini od 1945. do 1948. godine***, autora prof. dr. Izeta Šabotića, Tuzla 2021.

Rukopis, *TVRDA KORA I KRVAVE BRAZDE: Agrarna reforma i kolonizacija u Bosni i Hercegovini od 1945. do 1948. godine* autora prof. dr. Izeta Šabotića, tretira važno pitanje bosanskohercegovačke historije. Istraživačko pitanje, ističe autor, vremenski je vezano za prve godine socijalističkog razvitka Bosne i Hercegovine i Jugoslavije, koju karakterišu složeni agrarni odnosi, razvoj zemljoradničkog zadrugarstva, stvaranje državnog poljoprivrednog sektora, sprovođenje agrarne reforme i kolonizacije, obavezni otkup poljoprivrednih proizvoda, kolektivizacija sela, industrijalizacija zemlje, podruštvljavanje neagrarne privrede i ekspanzija školstva, kulture i zdravstva. Istovremeno, to je period deagrarizacije i urbanizacije zemlje, pri čemu je došlo do značajnih strukturalnih promjena.

Agrarna reforma i kolonizacija od 1945. do 1948. godine u Bosni i Hercegovini provedena je, prema mišljenju autora, pod načelom da zemlja pripada onome koje obrađuje, pri čemu su se na udaru našli krupni privatni zemljišni posjedi, čiji su vlasnici bili uglavnom zemljoposjednici, među kojima u najvećem broju Bošnjaci, zatim preduzeća, banke i dioničarska društva, Islamska zajednica (vakufi) i crkva, posebno Katolička. Osnovni kriterij razvlašćivanja bio je, po utvrđenom pravnom okviru, proizvodni odnos i količina zemlje u vlasništvu, ali i odnos prema pripadnicima stranih narodnosti koji su se pod pritiskom iselili, te odnos prema okupatorima i domaćim izdajnicima, čiji su zemljišni posjedi konfiskovani. O kojoj veličini zemljišnog posjeda se radi najbolje govori činjenica da je zemljišni fond agrarne reforme i kolonizacije u Bosni i Hercegovini iznosio više od 135.000 ha. Osnovni korisnik agrarne reforme bio je državni agrarni sektor, dok je znatno manje zemlje pripalo bezemljašima i siromašnim seljacima.

Autor ističe da Agrarna reforma i kolonizacija od 1945. do 1948. godine, iako radikalna, nije zadovoljila sve potrebe bezemljaša i siromašnih seljaka. Ona nije obezbijedila dovoljne količine obradive zemlje, da bi se zadovoljile osnovne egzistencijalne potrebe siromašnog seoskog stanovništva. Provedbom agrarne reforme i kolonizacije u Bosni i Hercegovini nije došlo do unapređenja poljoprivredne proizvodnje i jačanja životnoga standarda seljaka,

već je selo i seoska problematika ostali drugorazredno pitanje u odnosu na proces industrijalizacije.

Prema mišljenju autora, rezultati agrarne reforme i kolonizacije od 1945. do 1948. godine u Bosni i Hercegovini, ogledaju se u ukidanju krupnih privatnih zemljišnih posjeda, čime je znatno uvećan broj sitnih i srednjih seljačkih gazdinstava, sa tendencijom daljeg usitnjavanja. S toga rezultati procesa agrarne reforme i kolonizacije nisu bili zadovoljavajući, jer mali zemljišni posjed nije mogao biti nosilac proširene poljoprivredne produkcije, a trebalo da bude jedan od osnovnih nosilaca tzv. „socijalističkog preobražaja sela“. Ovakvom agrarnom reformom i kolonizacijom je samo dovršeno oblikovanje posjedovnih odnosa, čije su negativne refleksije, ne samo u agraru i selu, već i u cjelokupnom bosanskohercegovačkom društvu, vidljive i danas.

Na osnovu navedenih činjenice može se konstatovati da je rukopis: *TVRDA KORA I KRVAVE BRAZDE: Agrarna reforma i kolonizacija u Bosni i Hercegovini od 1945. do 1948. godine*, autora prof. dr. Izeta Šabotića, *znanstveno djelo* koje će, bez sumnje, predstavljati značajan doprinos bosanskohercegovačkoj historiografiji. Rukopis je znanstveno-istraživačko djelo po svome predmetu istraživanja, sadržaju i metodološkom pristupu. Autor je rad prilagodio čitaocima svih nivoa obrazovanja, što mu, između ostaloga, i daje dodatnu vrijednost.

Predlažem da, rukopis *TVRDA KORA I KRVAVE BRAZDE: Agrarna reforma i kolonizacija u Bosni i Hercegovini od 1945. do 1948. godine*, autora prof. dr. Izeta Šabotića, bude štampan i objavljen.

Dr. sc. Adnan VELAGIĆ, redovni profesor
Fakultet humanističkih nauka Univerziteta „Džemal Bijedić“ u Mostaru
Mostar, 25. april 2021. godine

Recenzija rukopisa knjige, ***TVRDA KORA I KRVAVE BRAZDE: Agrarna reforma i kolonizacija u Bosni i Hercegovini od 1945. do 1948. godine***, autora prof. dr. Izeta Šabotića, Tuzla 2021.

Poslijeratna obnova i privredna revitalizacija Bosne i Hercegovine odvijala se u uvjetima socijalističkog društvenog sistema u kojem je država, predvođena Komunističkom partijom Jugoslavije, imala ulogu kreatora privrednog razvoja i inicijatora svih ekonomskih zahvata. Po ugledu na Sovjetski savez, ali i pod pritiskom evidentne zaostalosti, državni organi su još u periodu obnove, 1945. i 1946. godine, izradili plan izlaska zemlje iz privredne krize. Najznačajnije obilježje obnove u oblasti poljoprivrede bilo je sprovođenje agrarne reforme i kolonizacije, te stvaranje seljačkih radnih zadruga. Sprovođenjem eksproprijacije, konfiskacije i arondacije država je afirmirala kolektivno vlasništvo nad zemljom. Pitanje obnove poljoprivredne proizvodnje u Bosni i Hercegovini, tokom prvih poratnih godina, nametnulo se kao ključni segment revitalizacije ukupnih društvenih odnosa.

Upravo ovim vrlo kompleksnim pitanjima bavi se prof. dr. Izet Šabotić u svome rukopisu *TVRDA KORA I KRVAVE BRAZDE: Agrarna reforma i kolonizacija u Bosni i Hercegovini od 1945. do 1948. godine*. Bez ikakve sumnje u pitanju je naučno djelo kako po sadržaju i načinu izlaganja, tako i po podacima koji se prvi put prezentiraju čitaocima. Svakako, ono je plod višegodišnjeg naučnoistraživačkog rada u arhivskim institucijama, bez kojega se ne može ni zamisliti rad na ovoj svojevrsnoj historijskoj monografiji. U toku izrade ovog rukopisa korištena je isključivo historijska metoda, koja podrazumjeva analitičko – sintetički pristup relevantnim historijskim izvorima i literaturi, te metoda komparacije podataka. Poglavlja, koja na određeni način hronološki i tematski slijede jedno iza drugoga, čineći komplementarnu cjelinu, predstavljaju značajan doprinos osvjetljavanju navedene problematike na temelju konsultirane historijske građe. Činjenica da su historiografska djela, koja obrađuju navedenu problematiku veoma oskudna, te da ne postoji niti jedno djelo (monografija ili studija) koje na cjelovit način tretira ovo pitanje, daje posebnu vrijednost ovoj monografiji.

Posebno je uočljiv autorov pravilan komparativni pristup u kojem je predočen veliki broj do sada neobjavljenih historijskih izvora, što omogućava čitaocu vrlo detaljno upoznavanje sa kvantitativnim i kvalitativnim rezultatima socijalističke vlasti u poslijeratnom periodu, na području Bosne i Hercegovine. Posebno značajnim smatram predočavanje i razmatranje brojnih zakonskih propisa, bez kojih je nemoguće pratiti cjelokupan proces sprovođenja agrarne reforme i kolonizacije u Bosni i Hercegovini, te objavljivanje vrlo zanimljivih

tabelarnih pregleda o broju bosanskohercegovačkih porodica, koje su u periodu kolonizacije preseljene iz Bosne i Hercegovine u Vojvodinu. Svi ovi podaci ukomponirani su u općehistorijski kontekst, tako da čitalac u tom nizu historijskih zbivanja dobija jasnu i zanimljivu historijsku priču o Bosni i Hercegovini neposredno nakon Drugog svjetskog rata. Prema tome autor se obratio širem krugu čitalaca knjigom u kojoj će naći sigurne i provjerene podatke preuzete, uglavnom iz do sada neobjavljene arhivske građe.

Rukopis prof. dr. Izeta Šabotića *TVRDA KORA I KRVAVE BRAZDE: Agrarna reforma i kolonizacija u Bosni i Hercegovini od 1945. do 1948. godine* je *naučno djelo* i spada u red *historijskih monografija*. Autor je školovani historičar i do sada je objavio više naučnih radova, koji tretiraju problematiku agrarnog pitanja u Bosni i Hercegovini. Prilikom rada na ovom djelu autor se služio historijskim metodama marljivo prikupljajući, selektujući i kritički posmatrajući historijske izvore. Knjiga je napisana tečnim stilom pa je tako prilagođena i čitaocima različitog stepena i vrste obrazovanja. Posebna vrijednost ovoga djela je u tome što tretira problematiku o kojoj je dosadašnja historiografska spoznaja vrlo oskudna. Predmet istraživanja, konsultacija zavidnog broja izvora i literature, teorijsko-konceptualni okvir u kojem je veoma dobro izbalansiran odnos općeg i posebnog, te standardi koje je autor primjenio rezultirali su ovim djelom, koje će biti od koristi ne samo široj čitalačkoj publici, nego i budućim istraživačima koji se odluče da istražuju različitu problematiku vezanu za historiju Bosne i Hercegovine.

Na osnovu navedenog sa zadovoljstvom predlažem izdavaču da monografiju autora prof. dr. Izeta Šabotića, *TVRDA KORA I KRVAVE BRAZDE: Agrarna reforma i kolonizacija u Bosni i Hercegovini od 1945. do 1948. godine*, objavi.

BILJEŠKE O AUTORU

Dr. sc. Šabotić (Tahir) Izet

Rođen 3. juna 1964. godine u Tucanjama, Bihor, Crna Gora. Osnovnu školu završio u mjestu rođenja. Gimnaziju u Beranama, a Pedagošku akademiju u Skoplju. Filozofski fakultet Odsjek za historiju završio na Univerzitetu u Tuzli. Magistrirao 2003. godine na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Sarajevu, a doktorirao 24. maja 2008. godine na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Tuzli, na temu: *Agrarna reforma i kolonizacija u Bosni i Hercegovini od 1945. do 1948. godine*.

Radio je u više obrazovnih ustanova na području Bosne i Hercegovine u periodu od 1985. do 1994. godine. Od avgusta 1995. godine radio u JU Arhiv Tuzlanskog kantona, gdje je od 2002. do 2014. godine obavljao dužnost direktora.

Na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Tuzli angažovan od akademske 1999/2000. godine, kao asistent, viši asistent, a od akademske 2008/2009. godine kao predavač na Odsjeku za historiju na više predmeta na užoj naučnoj oblasti „Novi vijek“. Danas je uposlenik Filozofskog fakulteta Univerziteta u Tuzli u zvanju redovnog profesora.

Učesnik i predavač je brojnih međunarodnih naučnih i stručnih konferencija iz oblasti historije i arhivistike. Dugogodišnji je glavni i odgovorni urednik časopisa: *Arhivska praksa* i *Glasnik arhiva i Arhivističkog udruženja Bosne i Hercegovine*. Aktuelni je urednik časopisa *Historijski pogledi*. Član je redakcija nekoliko međunarodnih i domaćih časopisa i drugih publikacija. Član je više naučnih i stručnih komisija svih nivoa iz oblasti historije i arhivistike. Trenutno je uključen u nekoliko naučnih međunarodnih projekata iz oblasti historije.

Autor je i koautor 11 knjiga i pet udžbenika, te više od 300 naučnih i stručnih radova iz oblasti historije i arhivistike, objavljenih u više domaćih i strani časopisa. Urednik i recezent je više od 90 knjiga iz oblasti historije i arhivistike. Aktivno je sudjelovao u realizaciji brojnih naučnih, kulturnih i stručnih sadržaja u Bosni i Hercegovini i inozemstvu. Obavljao je brojne dužnosti u naučnim i stručnim asocijacijama na svim nivoima. Aktuelni je predsjednik UO *Centra za istraživanje moderne i savremene historije Tuzla.*

Za postignute rezultate u oblasti obrazovanja, nauke i kulture više puta je nagrađivan, kako od strane domaćih, tako i međunarodnih ustanova i institucija.

Živi i radi u Tuzli, oženjen je i otac je dvoje djece.

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i univerzitetska biblioteka
Bosne i Hercegovine, Sarajevo

332.021.8:631(497.6)”1945/1948”
325.11(497.6)”1945/1948”

ŠABOTIĆ, Izet
Tvrda kora i krvave brazde : agrarna reforma i kolonizacija u Bosni i Hercegovini od 1945. do 1948. godine / Izet Šabotić. - Tuzla : Centar za istraživanje moderne i savremene historije, 2021. - 369 str. : tabele ; 25 cm

Bilješke o autoru: str. 369. - Bibliografija: str. 339-352 ; bibliografske i druge bilješke uz tekst. - Registri.

ISBN 978-9926-8226-5-1

COBISS.BH-ID 44217862

Štampanje knjige finansijski je podržana od strane:

Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke
i
Fondacija za izdavaštvo Sarajevo